

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

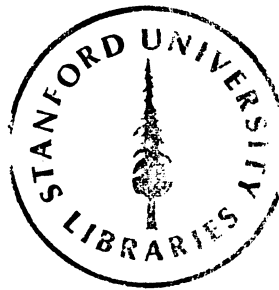
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

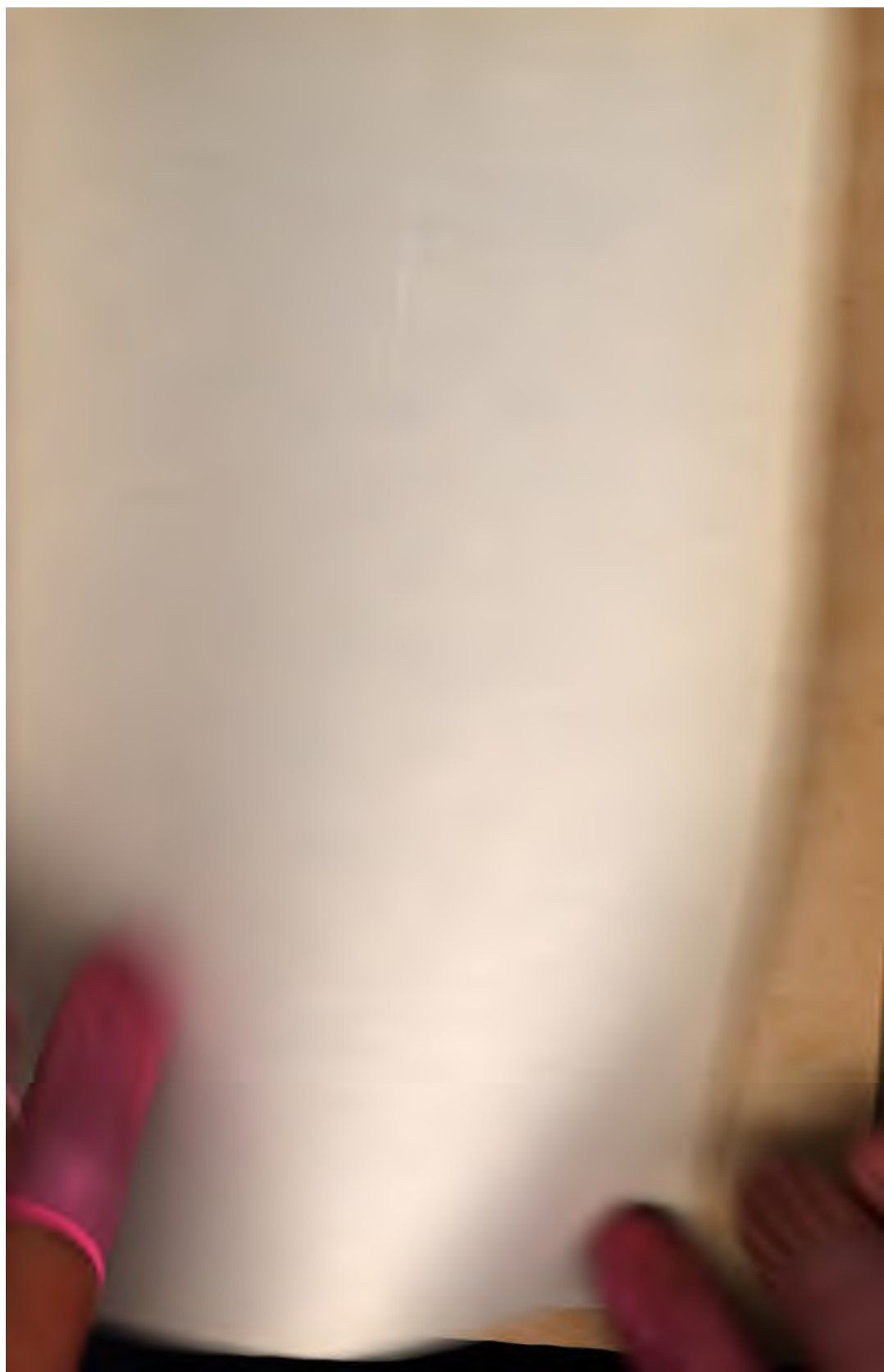
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

346.

POVIEST BOSNE

DO

PROPASTI KRALJEVSTVA.

NAPISAO JU PO PRVIH IZVORIH

V. KLAIĆ.

346.

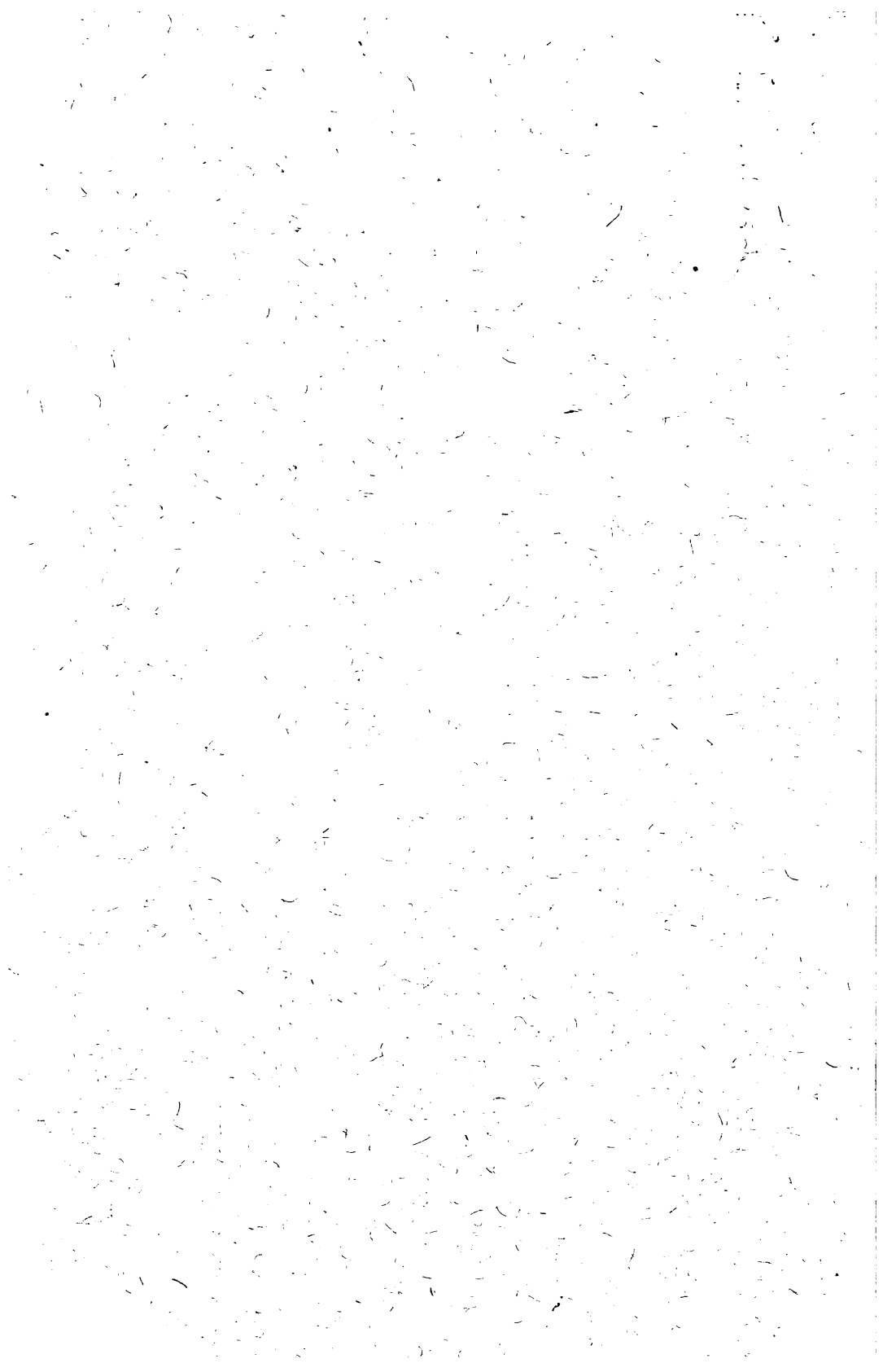

U ZAGREBU.

TROŠKOM PIŠČEVIM, A TISKOM DIONIČKE TISKARE.

1882.

Ciena 2 for.; za predbrojnice 1 for. 50 nv.

POVIEST BOSNE

DO

PROPASTI KRALJEVSTVA.

NAPISAO JU PO PRVIH IZVORIH

V. KLAIĆ.

//

U ZAGREBU.

TROŠKOM PIŠČEVIM, A TISKOM DIONIČKE TISKARE.

1882.

MGR

287

DB245
K5

S A D R Ź A J.

	Strana
Uvod. — Nešto ob izvorih i pomagalih za poviest Bosne	1
I. Historijski zemljopis Bosne i Hercegovine	15
II. Bosna i Hercegovina od najstarije dobe do 7. stoljeća	27
III. Bosna od seobe južnih Slovjena do Kulina bana (1180)	42
IV. Bosna za bana Kulina i Mateja Ninoslava	55
V. Bosna od zadnjih dana Mateja Ninoslava do Stjepana Kotromanića	88
VI. Humska zemlja do 14. stoljeća	95
VII. Ban Stjepan Kotromanić (1322—1353)	106
VIII. Stjepan Tvrtko I., prvi kralj bosanski (1353—1391)	142
IX. Stjepan Dabiša i žena mu Jelena Gruba (1391—1398)	196
X. Doba protukraljâ i priestolnih borba u Bosni (1398—1421)	211
XI. Stjepan Tvrtko II. Tvrtković (1421—1443)	262
XII. Stjepan Toma Ostojić (1444—1461)	284
XIII. Stjepan Tomašević i propast kraljevstva bosanskoga (1461—1463)	322
XIV. Vjera i crkva u bosanskoj državi prije Turaka	344

U V O D.

Nešto ob izvorih i pomagalih za poviest Bosne.

Najstariji pisac o poviesti Bosne jest Dubrovčanin *Mauro Orbini*. Živio je pod konac 16. i početkom 17. vieka († 1614), a bio je redovnik benediktinski, i to opat istomu redu najprije u samostanu na otoku *Mljetu*, a kasnije u Baču u Ugarskoj. Kako je Dubrovnik od najstarije dobe bio vazda u najživljem dodiru sa zemljami i državami na slovjenskom jugu, napose sa Srbijom i Bosnom, to je sasvim naravno, da se je u Dubrovniku nabralo mnogo spomenika za poviest ovih zemalja. Uza to je u Dubrovniku sto godina iza pada Bosne bila još živa uspomena i predaja o prošlih sgodah za samostalnosti bosanske, pače je Dubrovnik bio i utočište bjeguncem, ostavivšim svoju nesretnu domovinu. Mauro Orbini dakle mogao je, pišuć nešto preko sto godina iza pada Bosne u svom rodnom gradu, mnogo toga saznati o prošlosti Bosne ne samo po pisanih spomenicah, nego i po živoj predaji.

Podpuni naslov Orbinova djela jest: *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*. Historia di Don *Mauro Orbini* Rauseo abbate Melitense. In Pesaro 1601.

Kako već sam naslov kaže, nije Orbini pisao tek poviest Bosne, nego svih južnih Slovjena. Njegovo 473 strane obširučje djelo sadržaje poviest Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije i Bugarske, te je prema tomu podieljeno u više odsjeka. Poviest Bosne sadržaje odsjek od strane 343—389, a Huma (Hercegovine) od str. 390—393.

Poviest Bosne Orbina, kao i cielo djelo njegovo nije nego skup vjerodostojnih i nevjerodostojnih viesti. Kritičnoga duha neima u njega skoro ni za liek. Njemu su svi izvori jednako vjerodostojni; njemu je n. pr. poznata kronika popa Dukljanina isto toliko vriedna, koliko koji drugi triezan ljetopis.

Nu uzprkos nekritičnosti stekao je Mauro Orbini ovim djelom glasnu hvalu suvremenika svojih. On je prvi po nekom sustavu obradio poviest svih južnih Slovjena, on je tako rekué po drugi put Europi odkrio južno-slovjenski sviet, koji je tada već preko sto godina čamio pod Osmanlijami. Pa upravo ta okolnost učini, da se je i u kasnija vremena njegova poviest slavila kao remek-djelo, pače da su ga tija do najnovije dobe smatrali svi pisci više izvorum nego li spisateljem. Orbina ide ta osobita zasluga, što je on, premda katolički redovnik, pisao svoju poviest južnih Slovjena neobzirué se na vjeru njihovu, te je jednakom ljubavi i poletom crtao i slavio sve velike i slavne muževe, bili oni katolici ili ne. Ova okolnost učini, da je njegova historija ugodila svim Slovjenom bez razlike vjere, te da su ju dapače i Rusi preveli na svoj jezik.

Iza Orbina nenalazimo u cielom 17. stoljeću više pisca, koji bi baš bosansku poviest pisao. Pojedinih viesti o Bosni ima medju inimi u pisaca dubrovačke historije, od kojih naročito iztičem Jakova Lukarića: *Luccari Giacomo*, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Venezia 1605. Još prije ovoga pisao je *Razzi Serafin*: La storia di Raugia, Lucca 1595.

Premda dakle iza Orbina nije nitko baš o poviesti Bosne pisao, to se je ipak našao muž, koji je mnogo za poviest ove zemlje privriedio. To je poznati hrvatski povjestnik *Ivan Lucić* iz Trogira († 1679). Pisao je djelo o poviesti hrvatskoj pod imenom: Joannis Lucii de regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666; a zatim uz ine spise još i monografiju grada Trogira: *Lucio Giovanni*, Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau, Venezia 1674.

Pišuó svoje glavno djelo o Hrvatskoj i Dalmaciji do god. 1409. uvidio je Lucić, da se hrvatska poviest nemože valjano shvatiti bez poviesti bosanske, pa zato je na nekih mjestih progovorio, premda nuzgredno, i o poviesti Bosne. Već u uvodu nalazimo uz genealogije ugarskih kralja i hrvatskih knezova takodjer rodoslovnicu kraljâ bosanskih; a u kasnijem tekstu ima više mjesta i cielih poglavja o samoj poviesti bosanskoj. Tako n. pr. u *četvrtaj* knjizi ima poglavje „*De ducatu Chulmie et piratica Almisanonorum*“ (cap. 4, pag. 159—163); a u petoj knjizi poglavje (cap. 3): *De regibus Bosnae*, rebusque ab eisdem in Dalmatia et Croatia gestis (pag. 255—259); — zatim donekle i poglavje šesto (p. 259—262) pod naslovom: *De gestis Ladislavi Regis Neapolitani in Dalmatia*.

Kako se vidi, Lucić nije bio namjeran pisati poviest bosansku,

već je samo malo i mimogrede štogod o njoj spomenuo, u koliko su bosanski vladari utjecali u posle hrvatske, i obratno bani hrvatski u posle bosanske. Nu ovo malo, što je Lucić pisao, upravo je samo biser-zrnje, osnovano na bistrih i nepomućenih izvorih i prebrano kritičnim duhom, kojim se i inače odlikuje toli slavljeno djelo Lucićevo.

Nije medjutim sva zasluga Lucićeva, što je u svojem djelu o Hrvatskoj i Dalmaciji gdješto natuknuo i o poviesti bosanskoj. Veća je zasluga njegova, što je on prvi izdao izvore za poviest hrvatsku srednjega vieka, koji sadržavaju mnogu važnu viest o poviesti bosanskoj. Tako n. pr. u izvorih: *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanum pontificum* (— 1266), *Michae Madii Historia Spalatensis* (1290—1330), *Obsidio Jadrensis*, i *Memoriale Pauli de Paulo patricii Jadrensis* (1371—1408) ima dragocjenih bilježaka za poviest Bosne. Nu to još nije sve. Lucić je toli u svom glavnom djelu, koli u poviesti grada Trogira priobćio prvi liep niz znamenitih listina i povelja, tiućih se posredno i neposredno poviesti bosanske. Tako je u Lucićevih djelih nakrcana prilično obilna gradja za poviest Bosne, premda on sam poviesti bosanske nije pisao, niti je pisati nije kanio. — Pa u istinu, tek Lucićevim djelom postavljen bi temelj kritičnoj poviesti Bosne, kao što i poviesti Hrvatske i Dalmacije.

Početkom 18. stoljeća izašlo je maleno djelce o Bosni, koje nema skoro nikakove znanstvene vrijednosti, ali je ipak spomena vrijedno, jer ga je pisao muž žarka srca i gorljiv Hrvat. Jest to djelce *Pavla Rittera-Vitezovića*: *Bossna captiva sive regnum et interitus Stephani ultimi Bossnae regis, opera Eq. Pauli Ritter, Tyrnaviae 1712.*

Pavao Ritter-Vitezović živio je za kraljeva Leopolda I., Josipa I. i Karla III., kadno je iza sretne obrane Beča (1683) carsko oružje napredovalo proti Turčinu, ter je bilo nade, da će se ne samo osloboditi Hrvatska i Slavonija dugotrajna jarma osmanlijskoga, nego se je i mislilo, da će se tursko carstvo oboriti, a Bosna da će pripasti Hrvatskoj. Ritter-Vitezović živim je zanimanjem pratio napredak carskih i hrvatskih četa, koje su zaista slavno vojevale, podupirane hrvatskim narodom u Slavoniji i Lici; — ali ga je ljuto na dnu srдца zazeblo, kadno bje god. 1699. sklopljen mir *karlovački*, a zemlje na jugu Save uzprkos sjajnim pobjedam našim ostadoše u turskim rukama. Ritter bijaše osobito ogorčen, što je Bosna ostala u turskoj vlasti, pa zato bolno uzkliknu: „Neka barem

budu nade Hrvatskoj, dá će joj skoro opet pobiedjena Turska vratiti ključe od Jajca grada“.

Sasvim je naravno, da je Ritter i poslije g. 1699. neprestance snivao ob oslobodjenju Bosne. Da bi što življu sućut probudio za nesretnu tu zemlju, naerta u spomenutoj malenoj knjižici od 30 strana živim riečima tragičnu propast bosanske države i razloži, s kojih je uzroka morala pasti. Djelce svoje posveti Ritter-Vitezović grofu Petru Kegleviću Bužimskomu, namjestniku banske časti u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. U predgovoru sjeća Vitezović Petra Keglevića, da je i porodica Keglevića bosanskoga poriekla; spominje, kako je on (Keglević) kod krunisanja kralja Josipa za kralja ugarskoga nosio barjak Rame ili Bosne, te ga poziva, da on sada za Karla III. pod pobjedonosnim barjakom opet svoju domovinu vrati pod svetu krunu, kojoj je Bosna nekoč pripadala (po mnienju Ritterovu).

Iza Ritterova spisa izašla su polovicom 18. stoljeća dva djela o Bosni, jedno radi o poviesti političkoj, a drugo o crkvenoj.

Prvo je spojeno sa imenom glasovitoga učenjaka francezkoga Karla du Fresne ili Du Canga, a naslov djelu jest: *Caroli du Fresne domini du Cange Illyricum vetus et novum*, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae, locupletissimis accessionibus aucta, atque a primis temporibus usque ad nostram continuata aetatem. Posonii 1749. Djelo ovo medjutim nije u toj formi poteklo od samoga Du Cange-a.

Charles Du Fresne, sieur du Cange, obično *Ducange* zvan, živio je u 17. stoljeću (1610—1688) te si je stekao vječnu slavu svojim rječnici sredovječne grštine i latinštine. Uz mnoga druga djela napisao je on i poviest byzantskoga carstva pod imenom „*Historia Byzantina*“, koja je ugledala svjetlo u Parizu g. 1680. Ovoj svojoj poviesti dodao je dva tumača; jedan radi o vladarih byzantskih i onih vladarih slovjenskih, s kojimi su byzantski dolazili u doticaj, a to su vladari hrvatski, srbski i drugi. Ovaj dakle komentar i to samo dio o slovjeuskih vladarih bi na želju grofa Josipa Keglevića Bužimskoga razširen i mnogimi dodateci i izpravci dopunjen, te izadje g. 1749. u Požunu kao posebno djelo.

U Du-Cangeovu „*Illyricum vetus et novum*“ po požunskom izdanju od g. 1749. zaprema poviest Bosne strane 114—130. Samo glede najstarije poviesti drži se Orbina, za kasniju rabi mu većinom Lucić i izvori po ovomu na vidik izneseni. Gdjegdje služe mu pisci obće crkvene historije, n. pr. Rainald, Wadding i drugi.

Drugo znamenito djelo jest od Isusovca *Danila Farlata* (1690 do 1773), koji je poduzeo, da sastavi ljetopis katoličke crkve svih jugoslovenskih zemalja. Djelo njegovo, poznato pod imenom „*Illyricum sacrum*“ ogromna je riznica za svu jugoslovensku poviest, samo je škoda, što u njega nije bilo toliko kritičnoga razbora, koliko n. pr. u Trogirana Lucića.

Nas zanima ovaj put samo *četvrti* svezak Farlatova djela, naime: *Illyrici sacri tomus quartus auctore Daniele Farlato, Venetiis 1769*, gdje je na strani 37—90 sadržana poviest katoličke crkve u Bosni, ali uza to ima i mnogih opazaka o zemljopisu i političnoj poviesti Bosne.

Farlati se je u ovom svojem djelu obazirao ne samo na radnje svojih predšastnika, ter ih prema svome sudu upotriebljavao (n. pr. Orbina i Lucića), nego je on prvi nešto obsežnije izneo na svjetlo neke važne spomenike. On je naime za svoju radnju upotriebio *dopise rimskih papa* sa bosanskimi vladari i ugarskimi kralji, tičuće se crkve bosanske. On je dapače još i više uradio. Da bi se što točnije obavijestio o zemljopisu Bosne i tadanjih crkvenih odnošajih, a možda dobio i što novih priloga, obrati se on na bosanske Franjeve, da mu budu u pomoć. Zbilja se nadje jedan učeni Franjevac po imenu: *Philippus ab Ochievia*, koji je znatno Farlatu pomagao, te ga ovaj i zahvalno spominje. Taj Philippus ab Ochievia nije medjutim nitko drugi, nego poznati književnik bosanski *Filip Lastrić* iz Očevije (u istočnoj Bosni, 1700—1783.), koji je kasnije sam, potaknut valjda radom Farlatovim, izdao dosta znamenito djelo: *Philippus (Laztrich) ab Ochievia, Epitome vetustatum Bosnensis provinciae*. Djelo Lastrićevo steče obću pohvalu, te bi u tinji čas razgrabljeno, tako da je domala i drugo izdanje svjetlo ugledalo. (Anconae 1776). Lastrićevo djelo obširje 134 strane, te je prilično suhoparno; ali je osobito znamenito, jer je prva radnja rodjena Bošnjaka o svojoj nesretnoj domovini. Prije Lastrića bijaše dođuše takodjer Bošnjaka i Hercegovaca, koji su bud monografije bud drugih stvari o Bosni pisali, ali ti su ljudi ili s neznanja ili iz sebičnih svrha daleko od istine zabrazdili. Takovo skroz pogrešno djelo jest na pr. i ovo: *Narentinus Prudentius, De regno Bosniae eiusque interitu, Venetiis 1781*.

U isto po prilici vrieme, kada je Farlati sastavljao svoje veliko djelo o Illyriku, pojavise u Ugarskoj dva velika muža, takodjer Isusovca, koji su temelj položili današnjoj historiji Ugarske i nje-

zinih nuzzemalja. I prije njih imala je doduše Ugarska vrstnih povjestnika i izdavalaca spomenika, nu ova dva muža osnovaše na veliko svoja djela o poviesti Ugarske. Prvi je *Gjuro Pray* (1724. do 1801.), koji je napisao u 6 svezaka poviest Ugarske do god. 1564. (1761—70.) Za njim pako izdade *Stjepan Katona* cielu knjižnicu poviesti ugarske u 42 velika svezka, sižuću do g. 1802. Oba se pisca iztakoše i kao izdavaoci, te obielodaniše mnogo do tada nepoznatih priloga ugarskoj historiji.

Kako je poznato, ugarski historici i državnici nesmatraju samo Hrvatsku i Dalmaciju sa Slavonijom za nuzzemlje Ugarske, nego pribrajaju još i Bosnu, Srbiju i Bugarsku zemljam krune svetoga Stjepana. Naravno je po tom, da se i historiografi prema tomu u svojih djelih o Ugarskoj obaziru ne samo na Hrvatsku, nego i na Bosnu i Srbiju. Uprav toj okolnosti pripisati nam je, da je u djelih povjestnika Pray-a i Katone izneseno mnogo toga glede poviesti bosanske, da su iztaknuti odnošaji Bosne prema Ugarskoj za prošlih stoljeća i da su sklupljeni mnogi podatci iz pisaca i spomenika ugarskih, koji govore o sudbini Bosne. Naročito su izcerpana tuj sva mjesta iz kronike *Thuroczove*, zatim mnoge povelje ugarskih kraljeva, koliko se tiču Bosne.

Radnjami Lucićevom, Farlatovom i ovih ugarskih historika bila je mnoga strana bosanske poviesti razjašnjena, dotično Orbinova maštanija izpravljena. To je moglo sada koga potaknuti, da se obziruć na sva ova djela nakani pisati sustavnu i cjelokupnu historiju Bosne. I zbilja se takav pisac nadje, koji izdade djelo, tičuće se samo Bosne. Jest to Niemac: *Maximilian Schimek*, Politische Geschichte des Königreiches *Bosnien und Rama* vom Jahre 867. bis 1741. Wien 1787.

Karakteristično jest i udara već prvi mah u oči, da je Schimekova njemačka poviest Bosne ugledala svjetlo g. 1787., one iste godine, kad se je car i kralj Josip II., složivši se s Ruskom, podigao da ratuje sa Turskom. Kako je poznato, car i kralj Josip II. spremao se je od početka svoje vladavine na rat s Turskom, te je u to ime pristao uz rusku caricu Katarinu II., koja mu je bila još god. 1782. ponudila Malu Vlašku, Beograd, čest Srbije i Bosne, premda se je Josipu htjelo još više, naime osim česti Srbije ciele Bosne, Hercegovine i Albanije, pače i mletački posjed na balkanskom poluotoku.

Poviest Bosne od Schimeka izašla je dakle baš u onaj čas, kad

se je Josip II. spremao na rat s Turskom radi Bosne, na rat, koji se je svršio mirom u *Svištovu* (1791.). Što je Schimek svojim djelom htjeo, kaže otvoreno na više mjesta, a napose na kraju djela. On veli: „So angelegen sich aber auch die Pforte die Berichtigung der Gränzen dieser Provinz (Bosnien) sein liess, so blieb es doch, vermöge der Geschichte und aller Friedensverträge, noch immer richtig, dass sie kein anderes Recht auf dieses Reich habe, als das sie sich mit der bewaffneten Hand darauf nahm; seit dem sie es eingezogen hatte, seit dem bewarben sich auch die Könige von Ungarn bei jedem Vorfalle, selbes wieder anheim zu bringen. Nur die steten einheimischen Aufruhren, die siebenbürgischen Stürme, und ein Neid der Mächte des österreichischen Hauses hinderten sie an der Wiedereroberung desselben. *Die Verjährung erschwert nur ein Recht, erhebt es aber nie*“. — Mislom, da je Schimek odviše jasno kazao svrhu svojega djela: on želi poviešću Bosne u oči rata sa Turskom dokazati nikada neutrnuvše, premda donekle zastarjelo pravo ugarskih kraljeva, dotično habsburških vladara na tu zemlju.

Neobazirujući se dalje na tendenciju, kojom je Schimek svoje djelo pisao, priznati nam je, da je njegova poviest Bosne daleko nadkri- lila sve prijašnje radnje o tom predmetu. Djelo mu obziže 431 stranu, a doba samostalnosti bosanske do pada pod Turčina zaprema prvih 159 strana. U ovoj partiji rabe Schimeku svi dosele iztaknuti pisci i izvori po njih izneseni; jednom riečju, on je pišuć svoje djelo poznavao svu dotadanju literaturu, a i rabio ju je svom mogućom opreznosti i kritikom. Istina, u najstarijoj poviesti do bana Borića griše isto onako, kano i predšastnici njegovi, sliedeć sliepo kroniku popa Dukljanina, zatim Orbina, Luccara i njihova maštani- ja, nu kod historije Kotromanića opaža se svigdje težnja, da osnuje svoje pripoviedanje na čistih i vjerodostojnih izvorih. Medju inim dobio je i dozvolu, da rabi carski domaći arkiv, te je tuj našao važnih izprava, koje je on prvi za poviest Bosne upotriebio.

Premda je Schimekovo djelo veoma pomno sastavljeno te sadr- žaje sve rezultate, koji su tada mogući bili, ipak se opaža u njem velik manjak; on se naime nije ni taknuo odnošaja Bosne prema susjednoj Srbiji, a to sjegurno s toga, što nije poznavao ni rabio nuždnh zato izvora.

Sva literatura prije Schimeka, u koliko se tiče Bosne posredno ili neposredno, potekla je od Ugrina, Hrvata i Dalmatinaca, pa se tuj iznose samo odnošaji Bosne prema Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji

i Dubrovniku. Ob odnošajih Bosne prema Srbiji, kojoj je kroz tolike vjekove bila susjeda, moralo se je takodjer nešto točnijega znati. — Nu tek iza Schimeka nadje se ljudi, koji su se na to obazirali.

Prvi bijaše vriedni *Jovan Rajić*, Srbin, koji je izdao djelo o svih južnih Slovjenu pod imenom: „Istorija raznih slavenskih narodov, najpače Bolgar, Horvatov i Serbov, 4 svezka, v Vienně, 1794“. Njega ide ponajglavnija zasluga, što je prvi uz latinske i grčke pisce i izvore rabio narodne izvore pisane ćirilicom. Njega domala nasliedi *Fran Pejačević*, izdaviši latinski sastavljeno djelo: „Historia Serviae seu colloquia XIII. de statu regni et religionis Serviae, ab exordio ad finem, sive a saeculo VII. ad XV.; auctore Franc. Xav. El. B. de Pejacsevich a Verocza. Opus posthumum, Colocae, 1799“. Kako već naslov kaže, pisao je Pejačević svoje djelo u obliku razgovora; tuj ima 13 razgovora medju Srbinom i Bugarinom. Fran Pejačević kano što i Rajić smatra Bosnu za čest Srbije, te je zato uvrstio i poviest Bosne u svoju poviest Srbije, i posvetio joj napose jedan cieli razgovor, naime XII., koji zaprema strane 373—422. I on je mnoge odnošaje Bosne prema Srbiji izneo, koji su njegovim predšastnikom bili nepoznati.

Oba ova djela: *Rajićevo i Pejačevićevo*, služila su opet jednomu Niemcu, kad je sastavljao poviest Bosne i tim dopunio Schimeka. Jest to Niemac *Johann Christian Engel* (1770—1814), poznati historiograf ugarski. Engel bješe se spremio da piše poviest Ugarske i njezinih tako prozvanih nuzzemalja (*Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*), a pod nuzzemljami razumievao je on ne samo Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, nego i Srbiju, Bosnu, Dubrovnik, Bugarsku, da i Halič i Moldavu, t. j. sve zemlje, s kojimi je Ugarska medjašila. Poviest Srbije i Bosne izdao je u jednom svezku pod imenom: „Geschichte von Serwien und Bosnien von J. Chr. Engel, Halle 1801“, te priznaje na strani 139. otvoreno sam, da je *najglavnije podatke* za poviest Srbije i Bosne povadio iz djela Rajićeva i Pejačevićeva. Rabeć ova djela spao je Engel u istu pogriješku, kano i njegovi uzori: on je naime poviest Bosne posve stopio s poviesti Srbije, smatrajući obje za jednu cjelinu, pače je u to ime sam mnoge stvari pridodao, za koje je historijski dokaz ostao dužan. Nu uzprkos tome ima u Engela takodjer i mnogo vriednih stvari, koje se mogu upotriebiti.

Engelovo djelo nezavršuje samo niz povjestnih djela o Bosni iz

18. stoljeća, nego je u obće u njem iscrpljeno sve, što o Bosni javljaju ljetopisi grčki, hrvatsko-dalmatinski, ugarski i srbski. Nu uzprkos tomu toli djelo Engelovo, koliko i sva predjašnja pokazuju velike i znamenite praznine. Cijela stoljeća posve su nejasna, a i što se znade iz političkoga života, veoma je manjkavo, da često i protuslovno; o nutarnjem pako životu u Bosni do god. 1463. ne može se stvoriti ni površna slika. Da bi se to moglo izpuniti, trebalo je novih izvora, a pošto ih nije bilo, to je historiografija o Bosni kroz cijelu prvu polovinu 19. stoljeća zapinjala, izuzev samo neznatno djelce: *Gebhardi L. A.*, *Geschichte der Königreiche Dalmatien, Croatien, Slavonien, Rascien, Bosnien, Rama und Ragusa*, (1805), koje je međjutim površno, a uz to nepodaje upravo ništa nova.

Jasnu sliku o prošlosti Bosne mogli bi nam podati samo domaći ljetopisi bosanski, sastavljeni od očevidaca ili suvremenika. Nu takovih ljetopisa do sada neima, pače neima nade, da bi se naći mogli. Dà, u Bosni se je u obće malo bilježilo; za Bosnu nemamo niti žića kraljeva, kakono za Srbiju, a niti pisaca crkvene poviesti, kakono u Hrvata Tomu arcidjakona. Jednom riečju, za cijele dobe bosanske banovine i kraljevine do g. 1463. nije se u Bosni upravo nitko našao, da bi bilo prošle zgode bilo zgode svoga doba pobilježio u tu svrhu, da im se sačuva uspomena. Dubrovački poznati nam historik Luccari kaže doduše, da je neki *Emanuel* napisao „*Chronologiu Ducis Hervoyae*“, koji je koncem 14. i početkom 15. stoljeća silno uticao na tadanje dogodjaje u Bosni i Hrvatskoj, ali tomu ljetopisu neima traga.

Razlog, što se u Bosni nisu pojavili domaći ljetopisci, a ni domaći životopisei, biti će medju inim taj, što je u Bosnu slabo dopirala kultura toli zapadna koli iztočna. Dočim su se u Dalmaciji i Hrvatskoj poznate kronike i historije razvile pod dojmom latinsko-talijanskim, a u Srbiji životopisi i rodoslovi pod uplivom grčko-byzantskim, to je Bosna ostala bez ičega.

Pošto dakle neima domaćih suvremenih ljetopisaca o poviesti Bosne, koji bi mogli služiti izvori, to bi znanje o poviesti Bosne bilo ostalo i dosele na istom stupnju, kako je bilo za *Schimeka* i *Engela*, da se nije obratila pozornost na drugu vrst izvora, naime na *spomenike*, i to na povelje, listove, izvješća i dopise.

Bosanski su vladari, toli bani koli kraljevi, imali već od Kulina bana svoj dvor, a na njem dvorsku kancelariju, u kojoj bijahu namješteni najprije *dijaci* (scriba), a kasnije *logoteti* ili *logofeti* (logo-

theta). Kraljevskoj kancelariji bilo je u ime kraljevo izdavati podanikom, a i strancem povelje, zapise i otvorene listove, dopisivati sa stranimi vladari, sastavljati naredbe i t. d. Sva pisma dvorske kancelarije sastavljala su se jezikom hrvatskim (srbskim), a pisahu ćirilicom (bosanskom). Pisma pako i povelje izdavali su svi bosanski vladari počam od Kulina bana (1189.) pa do Stjepana Tomaševića. Povelja u obće izdavalo se je u Bosni sila, pače kasnije imali su i vojvode i knezovi svoje vlastite dijake, koji su za nje pisali. Još se i danas govori, da gdje koji begovi bosanski imadu pune sanduke takovih povelja, pisanih bosanskom ćirilicom.

Čim se je u Slovjena probudila ljubav za izučanje jezika, umah se je pažnja obratila i na ove spomenike toli historijske, koli jezične; nu prva zbirka izadje tek g. 1840. u Beogradu, a izdade ju grčko-iztočni svećenik iz Bosne, po imenu *Pavao Karano-Tvrtković* iz Tvrtković-brda pod imenom: Srpski spomenici ili stare risovulje, diplome, povelje i snošenja bosanski, serbski, hercegovački, dalmatinski i dubrovački kraljeva, careva, banova, I. dio.

Ovo djelce veoma je znamenito, jer je u njem sadržana prvi put zbirka ćirilicom pisanih listina bosanskih od domaćih vladara, i to od *Kulinove* listine od god. 1189. do g. 1463. Ima tu tako važnih listina i povelja, koje su bile kadre sasvim preobraziti dotadnji oblik poviesti bosanske, a uz to pružiti i liepu gradju za sliku nultarnjega života u Bosni. Nije zato dugo ni prošlo, te su tu obilnu novu gradju upotriebili za poviest Bosne naši domaći i drugi slovjski zgodopisci.

Prvi izerpi obilnu tu gradju rodoljubivi Franjevac bosanski *Ivan Fr. Jukić*, koji je pod pseudonymom *Slavoljub Bošnjak* izdao god. 1851. u Zagrebu „*Zemljopis i poviestnicu Bosne*“. Kao što se Jukićev zemljopis odlikuje tim, što je sastavljen od muža, koji je sam triezan i izobražen samo ono pobilježio, što je ili sam vidio ili od vjerodostojnih ljudi čuo, tako se i njegova poviest Bosne ponajviše uzdiže nad sve dosadanje radnje s toga, što je prvi izdašno upotriebio mnogobrojne spomenike zbirke Karano-Tvrtkovićeve. Jukićeva poviest Bosne zaprema u spomenutom djelu strane 81—164.

Zbirka Karano-Tvrtkovićeva ponuka nadalje hrvatskoga historika *Ivana Kukuljevića*, da sastavi regista iz povelja za poviest bosansku. Kukuljević priobći svoju radnju u Arhivu za poviestnicu jugoslavensku (knjiga II., Zagreb 1852., strana 1—34.); tuj nalazimo pod imenom: „*Izvadci listina i povelja bosanskih*“ 260 izvadaka iz li-

stina. Kukuljević rabio je za tu radnju ponajviše diplomatar Tvrtkovićev, a uz to rabili su mu spisi Lucićevi, glasoviti Codex diplomaticus ugarski od *Fejera* (1829.—35.), zatim gradja iz Farlata, Katone i t. d. Osim toga priobéi isti Kukuljević u istom arhivu pod naslovom: „*Spomenici bosanski i crnogorski*“ (p. 35—48.) pet veoma važnih listina bosanskih, i to tri latinske a dvie hrvatske.

Treći, koji se je poslužio obilnom sbirkom Tvrtkovićevom, jest Rus *A. Majkov*. Majkov, slovjsenski jezikoslovac, izdade god. 1857. u Moskvi poviest srbskoga jezika i literature pod imenom: *Istorija srbskago jazika vo svjazi s istorieju naroda, Moskva 1857.* — Majkovu bijaše glavna svrha, da napiše istoriju literature, nu znajući dobro, da se ova bez politične poviesti nemože valjano razumjeti, pridoda svojemu djelu i političnu poviest ovih zemalja, koje su po njegovu mnienju srbske, naime prave Srbije, Bosne i Dubrovnika. Majkovljeva historija prevedena je Gj. Daničićem na srbski, te je II. izdanje toga prevoda izašlo godine 1876. u Beogradu pod imenom: *Istorija srpskoga naroda. Poviest Bosne zaprema u tom izdanju strane 145—192.*, te je kao što i Jukićeva osnovana velikim dielom na gradji Tvrtkovićevoj.

Kao što su Tvrtkovićevi spomenici pokrenuli novo obradjivanje bosanske historije, isto su tako pobudjivali na dalje skupljanje bosanskih i inih spomenika. Tako je dobro poznati slovjsenski historiograf *Pav. Josip Šafařík* izdao g. 1851. u Pragu glasovite: *Památky dřevniho pismenictvi Jihoslovanův*, gdje no uz ljetopise, žitija i zakonike uvrsti i nekoliko listina, medju njimi bosanskih; a g. 1858. ugleda svjetlo znamenito djelo od *Fr. Miklošića*: *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae 1858.* U tom velikim trudom i razborom sastavljenom djelu Miklošić je ponajprije izdao još jedanput sve listine, što ih je prvi obielodanio Tvrtković, nu po originalih; osim toga uvrstio je ne samo sve listine, što su štampane g. 1840—58., nego je takodjer sam g. 1856. putovao Dalmacijom i Crnom gorom, te je toga mnogo pokupio. Napokon poslužio se je i rukopisnom gradjom u carskom tajnom arhivu Bečkom, gdje imade mnogo dragocjenih originala. — Ovom radnjom postala je suvišna zbirka Tvrtkovićeva, koja ima sada samo historijsku vriednost, pošto su sve listine i povelje ove zbirke štampane daleko kritičnije i točnije u Miklošićevu zborniku.

Izdanje Tvrtkovićevo nije samo potaknulo ponovljeno izdanje Miklošićevo, nego je u obće pokrenulo učenje spomenika, sahranjenih

po arkivih. Ivan *Kukuljević* proputovao je u to ime cijelu Dalmaciju i veliki dio Italije, da pretraži razne arkive. Najbogatiji arkivi za poviest svih južnih Slovjena u obće, a po tom i Bosne jesu: u Dalmaciji arkiv dubrovački, a u Italiji mletački. S ovimi sredovječnim republikami bijahu kroz cijeli srednji viek svi južni Slovjeni u živahnu saobraštaju, te se je tuj sakupilo neizmjereno blago za poviest južnih Slovjena, a po tom i Bosne.

Nije mi ovdje razlagati obilje dubrovačkoga arkiva, koji broji na tisuće knjiga i svežića; iztaknuti mi je samo, da je jedan dio toga dubrovačkoga blaga izdao knez *Medo Pucić*, i to najprije: *Spomenici srpski* od g. 1395—1423, to jest pisma pisana od republike dubrovačke kraljevima, vojvodama i knezovima srbskim, bosanskiem i primorskiem. Beograd 1858, (ovo su same hrvatske listine i dopisi izvadjeni iz zbornika: *Lettere e comissioni di Levante*) — zatim *Spomenici srpski* iz dubrovačke arkive, knjiga druga, Beograd 1862. — Obje knjige Pucićeve pružaju preobilnu gradju za poviest Bosne, premda je to tek malena čest priloga, što ih krije dubrovački arkiv. Ima medjutim nade, da će doskora ugledati sviet sva važnija gradja ovoga arkiva. Jugoslavenska akademija u Zagrebu počela je barem izdavati od godine 1879. izprave i ostalu gradju arkiva dubrovačkoga, te je već ugledao svjetlo jedan svezak, naime: *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum, Tomus I. — 1306—1347. Zagrabiæ 1879. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Volumen X.)*

Djelo Miklošićevo i Pucićevo medjusobno se dopunjuju, te su kadra sama, da poviesti bosanskoj podadu sasvim novi lik. Nu jedno činilo je ta djela teško rabivimi, naime to, što nisu imala nikakova indexa. Tomu pomogne medjutim *Gjuro Daničić* sastavivši velikim trudom upravo na temelju ovih djela: *Rječnik iz književnih starina srpskih* u III svezka. Biograd 1863—64. Rječnik je tako sastavljen, da može veoma zgodno služiti i kao index djelu Miklošićevu i Pucićevu. (Ocjena od V. Jagića u „Književniku“, II. tečaj, p. 441—443.)

Mletački arkiv, takodjer bogat gradjom za poviest južnih Slovjena, a napose Bosne, dobrahno je već iscrpan.

Još god. 1857., čim se je saznalo iz izvješća Ivana *Kukuljevića* za bogatstvo mletačkoga arkiva glede poviesti naše u obće, pošalje društvo srbske slovesnosti u Beogradu dra. *Janka Šafarika* put Mletaka, da izpiše sve važnije stvari. Ovaj to učini, te već sljedeće godine počeo isto društvo izdavati „Srpske spomenike mletačkog ar-

kiva (Monumenta Serbica archivi Veneti) i to u „Glasniku društva srbske slovesnosti“ (svezka XI—XV. g. 1858—1862.). U tom zborniku imade znamenitih podataka za poviest Bosne od najstarije dobe do propasti njezine. Nu to izdanje nije nimalo kritično ni savjestno, kako se to danas zahtieva (vidi kritiku u „Književniku“ od g. 1865., pag. 290. etc., od *S. Ljubića*); zato jugoslavenska akademija u Zagrebu još jednom izdaje te spomenike pod rukovodstvom Sime Ljubića, koji je već dopro do g. 1412. Dosele je izašlo 6 svezaka pod imenom „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike“ (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 1868—1878., svezak I., II., III., IV., V. i IX.)

Već sam jednom iztaknuo, da je Bosna za svojih narodnih vladara mnogo obćila sa Rimom i rimskimi papami. Povod tomu bijaše vjera *patarenska ili bogomilska*, koja se bješe u Bosni duboko uvriežila. Pape su svom silom nastojali, da patarenske krivovjerce sasvim izkorjene, a katoličku vjeru da što bolje učvrste. Uslied toga bijahu skoro vazda u živahnu dopisivanju sa bosanskimi vladari, paće se često obraćahu i na ugarsko-hrvatske vladare, koje je rimski dvor smatrao vrhovnimi vladari Bosne. Već Farlati priobćio je u poviesti katoličke crkve u Bosni mnoge dopise papine na kralje bosanske i ugarske, tićuće se Bosne; još više nalazimo papinskih dopisa skupljenih u Fejerovu zborniku; nu prvo kritično izdanje svih skoro poznatih dopisa papinskih na ugarsko-hrvatske i bosanske vladare priredio je poznati učenjak *Augustin Theiner*, koji se je u to ime poslužio vatikanskim arkivom u Rimu. Theiner izdao je dva djela; jedno sadržaje listove papâ na kraljeve ugarske, a drugo dopise na južnoslovenske vladare i biskupe. Prvomu je djelu naslov: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II. svezka, Romae 1859.; a drugomu: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I. svezak u Rimu 1863., drugi svezak u Zagrebu 1875. (uredio dr. Rački). U oba ova Theinerova izdanja ima veoma mnogo priloga, kojimi se razjašnjuje ne samo crkvena već i politička poviest Bosne.

Istom nakon svih ovih izdanja spomenikâ bilo je moguće pomisliti, da se iznova piše poviest Bosne. I zbilja na temelju ovih novih izvora ugledalo je posljednjih godina više manjih i većih razprava i djela, koja evo kronologijskim redom spominjem:

— *Dr. Petranović Božidar*, Bogomili, crkva bosanska i kršćani. U Zadru, 1867. (Ocjena od Račkoga u Radu I, 242.)

— *Rački dr. Franjo*, Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. vieka. (Rad II—IV.), Zagreb, 1868.

— *Rački dr. Franjo*, Bogomili i Patareni. (Rad jug. akademije VII., VIII. i X.) Zagreb 1869. i dalje.

— *Ljubić S.*, Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb, 1875. (osobito 183—217.)

— *Ljubić S.*, Povjestnička izraživanja o Hrvoji. (Rad XXVI.)

— *Ruvarac Ilarion*, Nešto o Bosni, dabarskoj i dabro-bosanskoj episkopiji i o srbskim manastirima u Bosni. (Godišnjica Nikole Čupića. II. Beograd, 1878., p. 240—261.)

— *Jireček Constantin Jos.*, Die Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag, 1879. — pag. 92.

Uza to skupljala se je svedjer nova gradja. Dr. *Rački* priobćio je: Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina, (Rad I.); — Prilozi za poviest bosanskih patarena (Starine I.); Dubrovački spomenici ob odnošaju dubrovačke obćine naprama Bosni i Turskoj godine razpa bosanske kraljevine (Starine VI.); *Kosanović Sava*: Beležke o Bogomilima (Glasnik srpskog ućenog društva XXXVII.), i Srpske starine u Bosni (Glasnik XXIX. i XXXVIII.). Osim toga mnogo je razijsano po časopisih hrvatskih, srbskih i ugarskih.

Nu sve to još nedostaje. Kad bi se htjelo sve moguće za sustavnu poviest Bosne izciniti, trebalo bi još upotriebiti gradju budimskoga i zagrebačkoga arkiva; zatim silnu gradju dubrovačkoga arkiva, osobito znamenite *Lettere e comissioni de Levante*, koje počimaju g. 1359. — Potrebno bi napokon još bilo, da se izdade rukopisno djelo *Gjone Rastića* (Junius Resti), koji je u prošlom stoljeću († 1736.) sastavio poviest Dubrovnika. Ovo je djelo važno, jer se u njem obazire veoma mnogo na poviest Bosne, a uz to ima u njem mnogih listina i zanimivih potankosti.

I. Historijski zemljopis Bosne i Hercegovine.

Položaj Bosne; slika njezina tla. — Razvoj bosanske države. — Gornja Bosna, matica kasnijoj bosanskoj državi. — Soli i Usora, Dolnji kraji, Zapadne strane, Hum i Primorje, Podrinje.

Tri rijeke, Morava, Vardar i Drim, primaknuvši se jedna drugoj na podnožju bajovne Šare-planine, diele balkanski poluotok na tri česti: na južnu ili arbanasko-grčku, na iztočnu ili bugarsko-grčku, i na zapadnu ili hrvatsko-srbsku. Zapadnu čest balkanskoga poluotoka luči od iztočne rieka Morava, a od južne rieka Drim; od srednje ju Evrope razstavljaju rijeke Kupa, Sava i Dunav, a na zapadu ju oplakuje jadransko more. U toj zapadnoj česti balkanskoga poluotoka eto Bosne ponosne sa junačkom Hercegovinom. Današnja Bosna sa Hercegovinom zaprema prostoriju od kojih 950 □ zemljopisnih milja; u prijašnja vremena bijaše sad manja, a sad veća. Bilo je i časova, kada je obuhvatala malo ne svu zapadnu čest balkanskoga poluotoka. Jer Bosna sama nema, osobito na zapadu i iztoku, nikakovih prirodnih medja, već je jednom sizala na zapadu do Dubice na Uni i otoka Brača na moru, a drugi put na iztoku do Smedereva i rieke Morave.

Sred ogromne mreže bosanskoga gorovlja, sred nebrojenih gorskih kosa i sklopova razabire se jedan središnji planinski pojas, koji priliči kratorovini prostirućoj se preko poljskih brazda. Taj planinski pojas, što počima na medji hrvatsko-dalmatinsko-bosanskoj, a dočima na medji crnogorskoj, jest glavno gorje bosansko, a i razvodno gorje, s kojega teku rijeke u dva mora: u crno (dotično u Savu i Dunav) i u jadransko. Planinski taj pojas nije međjutim jedan suvisli gorski lanac, već niz viših i nižih planinah (*Šator, Vitoroga, Raduša, Zec 2160 met., Bitovnja, Bjelašnica 2115 met., Treskavica 2128 met.*), koji u glavnom razstavlja pravu Bosnu od Hercegovine. Po tom Bosna (u užem smislu) spada na područje crnoga mora, a Hercegovina na područje jadranskoga mora. Ima-

jući to na umu lasno je razumjeti, zašto su se oblasti Hum i Travunja, od kojih je postala Hercegovina, tek nakon mnogih napora sjedinile sa bosanskom državom i zašto su upravo gospodari humske zemlje kasnije težili za što većom neovisnosti i samostalnosti, ter nastojali napokon sasvim razkinuti neprirodnu svezu sa ostalom bosanskom državom. Sa razvodnoga gorja pružaju se pojedine grane, koje izpunjuju cijelu Bosnu i Hercegovinu. One grane, koje se odvajaju na sjeveru a steru se Bosnom, teku prema sjeveru između rieka Une, Vrbasa, Bosne i Drine, te se sve više snizuju, dok se ne izgube u ravnici Posavini. Grane naprotiv, što se odvajaju razvodnomu gorju na zapadu i jugu, a teku Hercegovinom, prostiru se pravcem uzporednim sa obalama jadranskoga mora, te se sastaju kod rieke Neretve. Bosna dakle jest velika *stupnjevina*, a Hercegovina ogromna *kotlina*. Ova slika bosansko-hercegovačkoga zemljišta znatno se je dojmala i same povjesti bosanske. Tim što je Bosna stupnjevina, prelazeća na sjeveru u nizinu savsku, otvorena je ona prema srednjoj Evropi, te je za sve vrieme samostalnosti svoje bila izvrgnuta napadajem susjednih ugarskih vladara. Ugarske vojske mogle su bez prirodnih zaprieka prebaciti Savu, a zatim su im doline bosanskih rieka bile naravni putevi u samo srce bosanske države. Bosna je nadalje uslied tla svoga bila vazda podijeljena na dvoje: na gornju ili planinsku Bosnu tik izpod razvodnih planina do prelaza rieka u nizinu, i na donju ili ravnu Bosnu bliže utoka bosanskih rieka u Savu. Ovu prirodnu diobu današnje Bosne zamjetili su već Rimljani, čim su ustanovili za medju pokrajinam Pannoniji i Dalmaciji crtu od današnje Banjaluke po prilici sve do današnjega Zvornika. Što je današnje Bosne bilo ovoj crti na sjeveru, pripadaše Pannoniji, a što joj je bilo na jugu, pokrajini Dalmaciji. I u srednjem vieku dobro se je razlikovala prava ili gornja Bosna od današnje donje Bosne, koju zapremahu oblasti Soli i Usora, mnogo puta i politično odijeljene od ostale države. Narod sam i danas pravi tuj razliku, pošto zove Bosnom jedino prediel od Sarajeva do Žepča, dočim je kraj od Žepča do Save prozvaio Posavinom. Kao što je slika površja bosanskoga znatno otegoćivala političko jedinstvo, tako je nasuprot kotlinasto tlo Hercegovine bilo u prilog centralizaciji. Tuj su se već jako rano naokolo Huma, te glavne oblasti neretavske, nanizale ostale oblasti, koje spadaju na područje Neretve: najprije velika čest stare kneževine Neretve, kasnije i Podgorje, napokon i dielovi dr-

žave hrvatske. Pa tako se Hum, današnja Heregovina, premda podložen Bosni, pokazuje daleko više jedinstvenim i cjelovitim, nego li sama Bosna.

* * *

I. Matica bosanske države, središte, iz kojega se je bosanska vlast razastrla na sve strane po prvobitno hrvatskih i srbskih oblastih, bijaše gornja Bosna¹, t. j. visočina naokolo gornjega toka rieke Bosne od izvora njena do povjestnoga klanjca Vrandučkoga. Da upoznamo nešto bolje tu oblast.

Gornja Bosna jest visočina. Najglavnija je tuj visoka dolina same rieke Bosne, koja se neprestance širi i suzuje, te se od 550 metara snizuje do Vranduka na 313 met. Dolina je Bosne najšira upravo tik izpod samoga izvora, tamo, gdje se u nju slievaju pritoci Miljacka i Željeznica s desna, a Žujevina s lieva. Tuj se dolina Bosne razširuje u liepu i pitomu visoku ravnicu (520 met.), dugu 4 sata, a široku isto toliko. Visoka se ta ravnica zove danas *Sarajevsko ili Sarajsko* polje; a u srednjem vieku bijaše tuj župa, koja se je po vrelu Bosne prozvala *Vrhbosna* (supa Urhbozna)². Vrhbosna bijaše ponajglavnija župa i tako rekuć središte gornje Bosne, tako da se je ova ciela koji put po njoj zvala³. U župi vrhbosanskoj spominje se već u polovici 10. stoljeća tvrdi grad *Kotor* (τό Κάτερα), koji stajaše kod današnjega sela Kotora 9 kilometara Sarajevu na jugozapadu tik izvora same Bosne; u kasnije doba podiže se nedaleko Kotora nov i velik grad *Vrhbosna* (il castello Varch-Bosna, odatle izkvareno Varbossania, Werchbossen), današnja tvrdja Sarajevska, gdje bi g. 1415. sahranjen bosanski vojvoda Pavao Radinović. Uz ove znamenitije gradove spominju

¹ Diese ursprüngliche Bosna beschränkte sich auf den oberen Lauf des Flusses Bosna Noch im XIV. und XV. Jahrhunderte galt in der Kanzlei der Ragusaner die Adresse „Mercatoribus in Bossina“ als gleichbedeutend mit „Mercatoribus in Subuisochi“ (Visoki) oder „Choynica“. (Fojnica); man verstand unter Bossina eben nur das obere Bosnathal. Jireček Const. dr., die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag 1879. pag. 29.

² Župa Vrhbosna (supa Urhbozna, wörtlich „Quellbosna“, genauer Quellgebiet der Bosna, cf. Vrch-Prača, Vrh-Lab u. s. w.) . . . Jireček, op. cit pag. 31.

³ „Quandam partem Moesiae, quam nos superiorem Boznam, vel vulgari vocabulo Werhbozanyam vocamus“ . . . J. Thwrocz, Chronica Hungarorum; Schwandtner, Scriptores rerum hungaricarum, I. p 292.

se u vrhbosanskoj župi još i druga mjesta, kao grad *Hodidjed* (Chodidied, Chodidieth), današnji Starigrad, 2 $\frac{1}{2}$ sata Sarajevu na jugoiztoku, zatim *Brdo* (Burdo) sa stolnom crkvom sv. Petra, koje bijaše neko vrijeme sielo bana i katoličkoga biskupa. Ovo potonje mjesto stojaše po svoj prilici kod današnjega sela Blažuja.

Gornjoj Bosni pribrajahu se još doline pritokâ rieke Bosne, poimence *Lepenice* i *Lašve* na lievoj strani, a *Stabnje* i *Trstivnice* na desnoj. Područje Lepenice i njezinih pritočica obuhvataše *Lepenička župa* (supa Lepenicha), u kojoj se kasnije spominju kraljevski gradovi („stolna mesta“) *Kozao* ili *Kozo*. *Kreševo* (Cresseuo) i varoš pod njim (pod Kreševom, Sotto Cresceuo), zatim glasovita trgovačka i rudarska varoš *Hvojnica* ili *Fojnica* (Ououyniza, Choynica), napokon rudarska mjesta *Deževice* i *Dusina*. Dolina Lašve i pritočica joj sastavljaše župu Lašvansku (supa Lozona), u kojoj se tek za turskoga gospodstva prvi put g. 1503. javlja današnji grad *Travnik*. Veoma znamenit u povjesti bijaše još prediel rieke Trstivnice, koji je po planini Redu dobio ime župe Podredske (supa Bored). Tuj stajaše već u polovici 10. stoljeća utvrđen grad *Dešnik* ili *Tešnik* (τὸ Δεσνίκ) blizu današnjega sela Teševa⁴, kasnije spominje se tuj mjesto *Bjelino polje* ili Bjelopolje (Belinapola) na istoimenom polju (Bolino poili); a u 14. i 15. stoljeću nalazimo u toj župi ponajglavnije gradove i stolna mjesta bosanskih vladara. Tuj su gradovi *Sutiska* i bliza joj *Trstivnica*, najobičnija boravišta bosanskih kraljeva; tuj je uz riekü Bosnu grad *Visoki*, a pod njim varoš *Podvisoki*, najznamenitije trgovište bosansko u 14. i 15. stoljeću. Tuj se je napokon jedan sat Sutiskoj na iztoku uzdizao izpod planine Red, a na visoku briegu kod sutoka potoka Bukovice i Borovice priestolni grad bosanskih kraljeva, tvrdi *Bobovac*, u kojem se je čuvala kruna bosanska⁵.

Od nekadanjega slavnoga grada Bobovca sačuvana je sve dosele jedna kula na pol ciela, s koje se širi liep vidik na polja Ljestovaču i Lješnicu. Narod tamošnji sjeća se još, kada su tim gradom domači kralji vladali. Priča, da je kralj često izlazio iz Bobovca na šetnju dolje u polje, a najviše da bi išao na vodu Bistrik izpod sela Aljuncića. Nadalje se pripovieda, da je kraljica bosanska bježeć iz Bobovca pred Turčinom, na po-

⁴ Vidi moju razpravicu u „Viestniku hrvatskoga arkeologičkoga društva“, God. II. br. 4. pag. 107 i 108.

⁵ „Castrum principale ipsius regis Ozthoye Babulch uocatum, ubi corona ipsius regni Bozne conservatur.“ Vidi povelju kralja Sigismunda od god. 1405. u *Fejera*, Codex diplomaticus regni Hungariae, X. 4. pag. 888.

lazku rekla: „Ništa mi nije žalije što pšenice Lješnice (sa polja Lješnice) i pastirne Bukovice (iz potoka Bukovice)“. Pokazuje se i *Carev kamen*, na kojem da je turski car sjedio i motrio Bobovac, kad ga je došao uzeti.

Gornja Bosna obuhvatala je dakle izprvice samo područje gornje Bosne i njezinih pritoka, te je visočina gornjo-bosanska imala po prilici ove medje: na sjeveru planine Vlašić i Konj, na iztoku planinu Romaniju, na jugu Bjelašnicu i Bitovnju, a na zapadu planine Vranicu, Radovan i Karaulu. U nutarnosti ove visočine bijahu najstarije župe plemenske, tuj stajahu najznatnija stolna mjesta bosanskih vladara i neke glavnije varoši kasnije države bosanske. Nu gornja Bosna nije dugo bila sputana u toli uzahne medje. Veoma rano prikupi ona oko sebe neke susjedne župe srbske i hrvatske na iztoku, jugu i zapadu, te se još prije polovine 13. stoljeća prikuči srednjoj Drini, srednjoj Neretvi i gornjemu Vrbasu. Na iztoku pridruži si poimence župu *Boračku* (comitatus Berez) oko današnje Vlasenice sa znamenitim gradom *Pračom* (Pracha Byscupnia). Bijaše u toj župi i grad *Borač* (Borac, Boragio) sa varoši izpod njega (Subtus Boraz ili Sotto Boraz; još i danas zovu kršćani malenu ravnicu oko Vlasenice imenom Birač); a po svoj prilici spadaše na nju i glasovita rudarska varoš *Srebrenica*, koja se spominje počam od g. 1376. Na jugu razširi se gornja Bosna prema Neretvi, a osobito zahvati brzo dolinu Neretvice. Tuj je već prije polovice 13. stoljeća imala župu *Neretvu* (supa Nerotna), koja je obuhvatala dolinu Neretvice i desnu obalu srednje Neretve. U isto po prilici vrieme pomaknu se Bosna i prema Hrvatskoj, pridruživši si župu *Uskopje ili Skoplje* (supa Vozcopia, Uscople) na gornjem Vrbasu.

Ovo je obseg prave ili gornje Bosne god. 1244., a bijaše za cijelo već u drugoj polovici 12. stoljeća, i ostade tako sve do pada Bosne pod Turčina. Sve, što su od 12. stoljeća počam bosanski vladari (bani i kralji) sticali, nisu više pridruživali samoj Bosni, već bi sjedinili sa svojom državom kao zasebne oblasti pod posebnimi imeni. Oblasti te pako bijahu: *Soli*, *Usora*, *Dolnji kraji*, *Zapadne strane*, *Humska zemlja i Primorje*, i *Podrinje*.

II. *Soli* (Sale, Sou, Soy, Sow). Ova oblast steraše se u današnjoj sjevernoj Bosni međju riekom Drinom i Bosnom, a naokolo rieke Spreče. Jos i danas spominju varoši Dolnja i Gornja Tuzla (tuz = sol), gdje je nekoč ta oblast bila. U polovici 10. stoljeća stajaše tuj utvrđeni grad *Salenes* (τὸ Σαληνές), te bje od njega prozvan

i cijeli okoliš imenom Soli. U polovici 10. stoljeća pripadaše grad Salenes sa okolišem pravoj Srbiji. Iza toga javljaju se Soli tek g. 1225. prvi put kao zasebna oblast uz banovinu bosansku, a konačno bjehu sjedinjene sa bosanskom državom početkom 14. stoljeća. Ban Stjepan Kotromanić prvi se zove g. 1324 „dux de la Sale“⁶, a za njim čine to svi vladari do pada Bosne.

III. *Usora* (*Usura, Vxora, Wozora, Woscura*) bijaše oblast, što se steraše na dolnjoj Bosni i na pritoku joj *Usori*, koja utiče iznad Dobra u Bosnu. Usora širila se je s obiju strana dolnje Bosne od rječice Lišnice ili Lješnice, Žepču na sjeveru, pa sve do utoka Bosne u Savu. U toj oblasti stajahu znameniti i u vojnoj povjesti bosanskoj dobro poznati gradovi *Tešanj, Doboj, Dobor* i *Srebrenik*.⁷ Po padu Bosne načiniše ugarsko-hrvatski kralji od ostataka Usore banovinu *Srebreničku*⁸. I Usora spominje se prvi put uz Bosnu g. 1225., nu podpuno bi joj pridružena tek stotinu godina kasnije.

IV. *Dolnji kraji* (*partes inferiores*⁹; magj. Olfeld = Alföld). Prvi put se spominju g. 1244, a g. 1299. iztiču se već kao dio bosanske države.¹⁰ Tada im bijaše gospodar knez Hrvatinić (*comes Hrvatinius*),

⁶ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, X., Monumenta Ragusina, p. 115.

⁷ „Na Usori va slavnoj našoj vojsci na Lišnici“ u povelji kralja Stjepana Ostoje od g. 1399.: Miklošić, Monumenta serbica, p. 285. — Godine 1461. pokloni kralj Stjepan Tomašević svomu stricu Radivoju „grad Tešanj na Usori“. Bosanski prijatelj I. pag. 21. — Srvni još Jirečka, op. cit. pag. 80., nota 96.

⁸ „Ad occupationem castrorum banatus Zrebernyk“ u jednom pismu od g. 1512. — Starine, izdane jug. akad. V. p. 158.

⁹ Za poviest i mjestopis dolnjih krajeva i njihovih župa služe ovi izvori: Tkalčić, Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis, knjiga I. (pag. 86, 128, 146, 207, 218) i knjiga II. (pag. 90—91); zatim Kukuljevića Ivana, Jura regni Croatiae I. (pag. 48); i Račkoga Fr., Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju (Arkiv za povjestnicu jugoslav. VII. p. 84, 87, 89, 47 i 54). Znamenite su još: listina od g. 1412 u Pučićevih Spomenicima srpskih I. 176, i listine od g. 1484 i 1446 u Miklošiću, Monumenta serbica, pag. 377—379 i 489. Kao pomagala služe: Novaković St., Srbske oblasti X. i XII. veka, pag. 98—101; Klaić V. Bosnensia, pag. 56—60; Ruvarac Ilarion, Priložici k objašnjenju izvora srpske istorije, str. 22, (preštampano iz Glasnika srp. učen. društva knjiga XLIX.); Rački Fr., Hrvatska prije XII. vieka (Rad jugosl. akademije, knjiga LVI, pag. 99. do 102).

¹⁰ „Partes inferiores terrae Bozinensis“ u povelji Karla II. kralja napuljskoga. Rad jugosl. akademije XVIII. p. 222.

rodjak hrvatskomu banu Pavlu Šubiću, a djed glasovitomu vojvodi bosanskomu Hrvoju.

Dolnji kraji postadoše od samih hrvatskih župâ. Izprva bijahu malena oblast, nu koncem 14. i početkom 15. stoljeća razmaknuše se tako, da su obuhvatali malo ne svu današnju *bosansku krajinu* (ili *Tursku Hrvatsku*) izmedju Vrbasa i Une, a uza to i neke prediele Vrbasu na iztoku sve do Usore. Vjerojatno je dapače, da je i današnje ime „*krajina*“ postalo od nekadanjega imena „*dolnji kraji*“. Za najvećega prostranstva početkom 15. stoljeća sastavljale su dolnje kraje ove nekadanje hrvatske župe: *Pliva, Luka, Zemašnjik, Vrbanja, Glaž, Mrin, Vrbas, Sana i Dubica*. Da spomenemo koju važniju o svakoj pojedinoj župi.

Župa *Pliva* bijaše u polovici 10. stoljeća čest hrvatske kraljevine (ἡ Πλέβα) Steraše se naokolo rieke Plive, koja kod grada Jajca utiče u Vrbas. Još i danas zove se prediel na izvoru Plive imenom *Plievje* ili *Plievlje*. Dukljanska kronika priča, da su se jednom otimali hrvatski kralj i bosanski ban oko župe Plive (*Preva*). Kada je župa Pliva odpala od Hrvatske, nemože se ustanoviti, nu sjegurno ne prije 12. stoljeća. Koncem 14. stoljeća podiže se u župi Plivi na utoku rieke Plive u Vrbas tvrdi grad *Jajce*, koji domala za turskih navala na istočnu Bosnu nadkrili sve ostale gradove, te postane glavnim gradom države bosanske.

Župa *Luka* prostiraše se na desnoj strani Vrbasa izpod Jajca u predielu, koji se danas zove *Dnoluka*. Dukljanska kronika znade, da se je za župu Luku (*Lucca*) otimao neki hrvatski kralj sa banom bosanskim. Godine 1412. spominje se Luka pod vojvodom donjih krajeva, a godine 1461. iztiče se u njoj grad *Komotin*. Župa *Zemašnjik* nije potanje poznata; nezna joj se dosele ni mjesto ni poviest. Župa *Vrbanja* steraše se na desnoj strani Vrbasa naokolo rieke Vrbanje; glavno joj mjesto bijaše grad *Kotor*.

Župa *Glaž* (*Galas, Glas, Galaas*), po svoj prilici naokolo rieke Ukraine; bijaše blizu medje Usorske (in metis *Wzore*); glavno mjesto bijaše grad *Glaški* (*castrum Galas*), a pod njim varoš *Srida*. G. 1285—1334. bijaše još glaška župa u vlasti hrvatskoj, tek g. 1391. spade varoš *Srida*, a s njom valjda i ciela župa pod dolnje kraje. Župa *Mrin* ili *Mren* (*Meren*) sa istoimenim gradom (*Mrin* i podanj varoš) prostirala se po svoj prilici na okolo gornje Sane, te je za cielo obuhvatala okoliš grada *Ključa* (*castrum Kluz*; grad *Ključ* i varoš *Podključ*). U toj župi bijahu sjegurno i *Lušci* (danas *Lužci* ili *Lušci* na *Sani* izpod *Sanskoga Mosta*), koji se god. 1392. spominju u bosanskoj vlasti („u *Dolnjeh Kraih* u *Lušcih*“). Ova je župa još g. 1385. pripadala Hrvatskoj, od koje bi odtrgnuta godine 1385—1391. *Župa Vrbas* ili *vrbaška župa* (*comitatus seu districtus de Verbas*) zapremaše prostoriju oko donjeg Vrbasa; u njoj bijahu medju inim mjesta: *Vrbaški grad* (de sub castro), *Vojskovo*, *Turjak*, *Gradac* ili *Podgradac*, *Viduši*, *Ivanjska* i *Lipovac*. Sve od g. 1254—1385. uvijek

je Vrbaška župa uz Hrvatsku, tek pod konac 14. stoljeća dospije pod dolnje kraje. Župa *Sana* (*Zana*) steraše se uz srednju i dolnju Sanu, te obuhvataše mjesta *Kozarac*, *Blagaj*, *Japru*, *Vodicu*, *Ostru luku*, *Herbočane* itd. I ova župa vazda je od g 1264—1385. uz Hrvatsku, tek za hrvatskoga pokreta koncem 14. stoljeća spade pod bosansku državu. Župa napokon Dubička bijaše uz Bosnu samo četiri godine (1398—1402.).

Iz ovoga razlaganja sliedi, da su doljni kraji izprva sastojali samo od četiriju nekadanjih hrvatskih župa: *Plive*, *Luke*, *Zemaljnika* i *Vrbanje*; a tek g. 1385—1391. da su ostale župe hrvatske (*Glažka*, *Mrińska*, *Vrbaška* i *Sanska*) pridružene istoj oblasti, dočim je Dubička župa samo kratko vrijeme pod nju spadala.

IV. **Zapadne strane**, (zване i *Završje* t. j. prediel iza *Vrhovinâ* = iza razvodnih planina.) Ovim imenom, koje se dosta riedko spominje, zvale su se po svoj prilici tri župe donjim krajem na jugu, naime župe *Glamočka*, *Livanjska* i *Duvanjska*, koje se uvijek točno razlikuju od prave Bosne. Sve tri župe bijahu takodjer u starije vrijeme česti hrvatske države, te dospješe tek u 14. stoljeću pod bosansku vlast.

Glamočka župa zapremaše današnje Glamočko polje na medji bosansko-dalmatinskoj. Prvi put spominje se uz Bosnu god. 1357. pod imenom *Dlamuch*, a drugi put pod imenom „*Dlamoč*“¹¹. *Livno* ili *Hlivno* su istoimenim gradom (ή *Χλεβίανα* i grad τὸ *Χλεβένα*) iztiče se kao hrvatska župa već u polovici 10. stoljeća, kroz cielo 12. i 13. stoljeće stoji uz Hrvatsku (*Cleuna*), te se još god. 1322. spominju hrvatska vlastela *Mihovilići* (filii *Mihovilich de Clivuna*) kao gospodari njegovi. Prvi se put „grad hlivanjski sa svom župom hlivanjskom“ spominje uz Bosnu u jednoj povelji od godine 1400.; osim grada *Hlivna* bijaše tada tuj oko izvora rieke *Bistrice* i grad *Bistrica* („grad bistrički“), gdje bijaše kasnije samostan *Franjevac*. Grad *Hlivno* sa celom župom znamenit je u povjesti toli hrvatskoj, koli kasnije bosanskoj.¹²

Župa *Duvanjska*, poznata u domaćih spomenicima srednjega vieka pod imenom *Dlmno* i *Dumno*, spadaše u polovici 10. stoljeća pod kneževinu *Neretvu* (τὸ *Δαλέν*). Kasnije u 11. stoljeću dospije pod

¹¹ *Monumenta Hungariae historica*, Budapest 1875, *Acta extera* II. pag. 487.

— *Pucić*, *Spomenici srpski* I. pag. 50. Tuj se veli, da je vojvoda *Pavao Klešić* bio vlastelin „u *Dlamoči* i u *Dumno* i u *Bosni*.“

¹² Za *Hlivno* i *Bisticu* vidi: *Rački Fr.*, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, pag. 200, 114, 400, 406; *Miklošić*, *Monumenta serbica* pag. 247—250; *Kukuljević J.*, *Codex diplomaticus Croatiae* II. p. 181. — *Theiner*, *Monumenta Hung.* II. 410.

Hrvatsku (regio Delmina, planities Dalmae), a uz Bosnu nalazimo ju prvi put g. 1395. Tada se spominje na Duvnu selo *Kolo*.¹³

V. **Humska zemlja ili Hum, i Primorje.** Humska zemlja zove se u domaćih spomenicima također *Zahumlje* (Zahlumije), a u stranih *Chom, Chum, Chelmo, Halom, Chulmia, Chelmania*, itd. Već na početku 10. stoljeća nalazimo Hum kao posebnu oblast pod vlastitim knezovi („dux Chulmorum“). Najglavnije mjesto ciele oblasti bijaše tada grad *Blagaj* (Konstantinov τὸ Βόνα) iznad izvora rieke Bune, koja iza kratka toka utiče u riekę Neretvu. Osobito 13. do 15. stoljeća cvjetaše liepo grad Blagaj; bijaše bo ne samo glavni grad kneževine, nego i glavno mjesto nutarnje zemlje. Izpod samoga grada stajalaše uz riekę Bunu u pitomu predielu zaselak *Bišće* („Bišće u Podgradju“), u kojem bi bosanski kralji koji put boravili. I sad još zove se ravnica na ušću Bune imenom Bišće. Drugi znatniji grad u kneževini humskoj bijaše u 10. stoljeću *Ston* (Stagno, Stamnes, Stammum, τὸ Σταγόν), ležeći na prevlaci, koja spajalaše poluotok Pelješac (Stonski Rat, Puncta Stagni, Ponta de Stagno) sa kopnom. Ston bijaše izprva sielo katoličke biskupije, kasnije osnuje početkom 13. stoljeća sv. Sava grčko-iztočnu biskupiju za zemlju humsku. Godine 1333. međjutim dospije Ston sa Stonskim Ratom (poluotokom Pelješcem) pod Dubrovnik, te ostade uzanj kroz sva kasnija vremena.¹⁴

Osim Blagaja i Stona imala je humska zemlja u polovici 10. stoljeća i drugih utvrđenih gradova,¹⁵ te je u to doba obsizala primorje od Dubrovnika do rieke Neretve, dočim je u nutarnjoj zemlji dopirala do gornje i srednje Neretve, a i preko nje. Od desetoga stoljeća pa do 12. razmakla se je humska zemlja dobrahno, tako da je obsizala *devet župa*,¹⁶ a uza to se je u 11. stoljeću pomogla

¹³ Medju ostalim Miklošić, Mon. serb. pag. 226 i 232; Pucić, Spomenici srp. I. 50.

¹⁴ Potanje Jireček Konst., Die Handelsstrassen, p. 25—27.

¹⁵ Τὸ Μοκρσκικ (Mokrsko = Mokro), selo i planina na desnoj strani Neretve, zapadno od Mostara, na jugozapadnom kraju Mostarskoga blata; τὸ Ἰοσλή (selo Ošlje sjeveroiztočno Stonu, na obali ukraj ceste, što vodi iz Dubrovnika u Metković); τὸ Γλομμινικήνικ (Gluminik, sad Glumine, u predielu sjeverno od Ošlja oko Krupe, na lievoj strani Neretve); τὸ Δοβρσκικ (dabarski = Dabar). Novaković St., Srpske oblasti, p. 40 do 45; Jireček Konst., op. cit. pag. 27.

¹⁶ Župe te bijahu po Dukljanskoj kronici: *Stantatia* (stonska oko Stona i na poluotoku Pelješcu); *Papava* (Popovo polje na dolnjoj Trebinjšćici); *Yabsko* (valjda Gačko polje); *Lucca* (župa Luka s obje strane dolnje Ne-

i na moru, razprostrievši svoju vlast na otoke Korčulu, Lastovo i Mljet¹⁷.

I poslije toga širila se je humska zemlja na sve strane: na sjever prema hrvatskoj državi¹⁸, na iztok prema nekadanjoj samostalnoj oblasti Podgorju i na jug prema Travunji¹⁹. Nu najviše se razprostire za vladanja velikih vojevoda *Hranića*, koji se bjehu tuj u drugoj polovici 14. stoljeća osilili onako, kakono Hrvatinići u Donjih Krajih. Veliki vojevode od porodice *Hranića* (osobito Sandalj *Hranić* i Stipan *Vukčić*) vladahu humskom zemljom gotovo samostalno, priznavajući samo po imenu vrhovnu vlast bosanskih kralja; uz to širijahu gospodstvo svoje na sve strane, na sjever do Omiša, a na jug do Kotora i dalje. Oni osnovaše gotovu državu, a god. 1448. dobiše naslov *hercegâ*, po čem se kasnije sva oblast njihova prozove *Hercegovinom* (hercegovom zemljom.)

Za gospodstva *Hranića* spominju se u humskoj zemlji osim glavnoga grada *Blagaja* još i drugi gradovi i varoši. Na *Nevesinjskom* polju uzdizao se grad *Vienačac* („pod gradom *Vënač̃cem* na *Nevesinju*“); a uz *Neretvu* riekü nizahu se gradovi *Vratar*, *Novi* i *Kruševac*, potonji nasuprot današnjemu manastiru *Žitomišliću*. Gradovi ovi bijahu u *Lučkoj župi* (*Cruseuac* et *Noui* in *Lucha*.) Tamo gdje je danas *Gabela*, stojaše znamenito trgovačko mjesto *Driva* (*mercatum* ili *forum Narenti*); tuj bijaše *carina*, spremnica soli i *dubrovačka* naselbina. Na medji prave *Bosne* i *Huma* bijaše uz *Neretvu* riekü varoš *Konjic* sa *carinom*. Od g. 1438. pripadaše velikim vojvodam iz porodice *Hranića* i grad *Trebinje* sa okolišnjimi župami (stara kneževina *Travunja*.)

retve kod utoka *Trebižata*, *Bregave* i *Krupe*): *Velicca* (*Velijaci* uz *Trebižat*); *Gorymita* (*Gorica* ili kasnija *Gorska župa*); *Vecenike* (nepoznata položaja); *Dubrava* (iuppa *Dobraue* g. 1285., jest prediel *Dubrava* između *Mostara* i *Stolca*); *Debre* (kotlina *Dabarska*). U 15. stoljeću spominje se još: *Broćna* ili *Brotnja župa* (danas *Broćno* ili *Brotno* polje) i *Blatna župa* (*Mostarsko blato*.) Za potonje dvie župe vidi: *Miklošić*, *Mon. serb.* pag. 386.

¹⁷ Rački F., *Hrvatska* prije XII. vieka. (Rad jugosl. akad. LVI. pag. 89).

¹⁸ U povelji humskoga župana *Radoslava* spominje se medju vlastelom humskom: *Vojslavъ Radoševićъ*, „вѣтниківъ *имотъски*“. *Mikl.*, *Mon. serb.* p. 45. — Nije li tada stara hrvatska župa *Imota* spadala pod *Hum*?

¹⁹ Već u 13. stoljeću (oko g. 1234.) pribrajala se je i nekadanja oblast *Travunja* (zajedno sa *Trebinjem*) humskoj zemlji. Vidi *Daničićev Rječnik* iz književnih starina srpskih, sub voce: *hlymskij*.

Primorjem zvaše se u obće sva zemlja uz jadransko more, u koliko pripadaše bosanskoj državi; nu u užem smislu nazivahu ovim imenom primorski dio nekadanje kneževine Travunje počam od Dubrovnika do Boke kotorske. Ovo primorje sastavljahu dvie župe: *Konavle i Dračevica*.²⁰

Konavle (Καναλή, Canale) zvaše se plodno i toplo, četiri zemljopisne milje dugo primorje od zatona Župe kod Dubrovnika do ulaza u Boku kotorsku. Pojedine česti te župe zvahu se posebnimi imeni. Prostrane pašnjake po gorah na iztoku imenovahu *Planine*. U južnih Konavlih bijaše dva odijeljena prediela, *Donja Gora* i obje *Vitaljine*. Glavna luka konavoska bijaše *Cavtat* (stari Epidaurum); ovdje bi se srbski i bosanski vladari ukrcivali, kada bi išli Dubrovniku u pohode. Četvrt sata Cavtatu na iztoku stojaše grad *Obod*; a najčvršći grad ciele župe bijaše *Sokol*, kojemu se ruševine i sad još (sjeverno Mrcinam) vide. Najplodniji dio konavoske župe bijaše dolina *Ijute*.

Župa Dračevica zapremaše primorje naokolo Ercegnovoga (Castelnuovo). Jedan dio te župe zvaše se već u srednjem vieku *Sutorina ili Subtorina*. U župi Dračevici sagrađi godine 1382. bosanski kralj Stjepan Tvrtko I. tik uz morsku obalu grad (castrum novum Sutorine, Novi [grad] u Dračevicē), današnji Ercegnovi.

VI. Podrinje zvaše se oblast naokolo gornje Drine i njezinih pritoka: Čehotine i Lima. Ova oblast bijaše od najdavnijih vremena čest srbske države; nu oko g. 1376. pridruži ju Stjepan Tvrtko I. bosanskoj državi. Zvaše se takodjer „*Drinska knežina*“, te su njom u ime bosanskih kraljeva upravljali veliki vojvode humski od porodice Hranića.²¹

U Podrinju ili drinjskoj knežini spominje se na iztoku trgovište *Prepolje* (mercatum Prepollie, Pripoglie) na riei Limu. Nedaleko ovoga trga stajaše glasoviti grad i manastir *Mileševo* u dolini Mileševke; tuj bijaše grob sv. Save, tuj se bješe Stjepan Tvrtko I. ovjenčao dvostrukom krunom za kralja bosanskoga i srbskoga. Na donjem Limu blizu utoka njegovoga u Drinu stajaše *Dabar* (danas *Banja*) sa manastirom sv. Nikole, u kojem je sve do 15. stoljeća stolovao grčko-iztočni biskup dabarsko-bosanski. Uz potok Breznicu steraše se znamenita trgovačka varoš *Breznica* (danas Plevlje),

²⁰ „Vz Primorji vz župě Dračevičkoj“; Miklošić, Mon. serb. pag. 201. — Vidi još i str. 229. — God. 1399. darova Radič Sanković Dubrovčanom „sve Primorje gospodina kralja i Bosne od Kurila deri preko Imotice do sela, koje se imenuje Dlužić“. Mikl. p. 242.

²¹ God. 1451. piše se Stipan Vukčić „hercegъ odъ svetoga Save, gospodarъ humski i primorski..., knez drinjski i k tomu... Mikl. 441.

a na utoku Čehotine u Drinu bijaše takodjer znamenita varoš *Hotča* (Choza, Chozza, današnja Foča). Glasovit bijaše i trg *Goražda* na Drini. Od gradova iztiču se osobito *Sokol* na sutoku Tare i Pive, *Kukanj* kod Breznice i *Samobor* kod Goražde s toga, što su u njih velike vojvode porodice Hranića često ljetovali.²²

Ovo su oblasti i zemlje, koje su stalno bile sjedinjene sa bosanskom državom. Od njih je postala današnja Bosna sa Hercegovinom. Nu bosanska se je država koji put i dalje protegnula preko medja tih oblasti, te su se bosanski vladari tada ponosno pisali: „kralj Srbijem, . . . Dalmaciji i Hrvat“ smatrajući, da ih ide gospodstvo nad svimi Hrvatima i Srbima, gdje ih goder imade. Kada li je to bilo i koji li su vladari bosanski o tom radili, saznat ćemo potanje iz same povjesti.

²² Jireček Konst., Die Handelsstrassen, p. 85, 40, 73, 74, 76. 86.

II. Bosna i Hercegovina od najstarije dobe do 7. stoljeća.

Najstariji poznati žitelji Bosne nisu Bessi, nego Illyri; plemena illyrska koncem 5. stoljeća; provala Keltâ oko g. 400 pr. Is. i posljedice njezine; borbe Delmata (Dalmata) sa Rimljani i prvo pokorenje današnje Bosne i Hercegovine po Rimljanih g. 78. pr. Is. — Ustanci i dalje borbe Delmata do konačnog pokorenja g. 9. po Is. — Bosna i Hercegovina kao česti rimskih pokrajina Dalmacije i Pannonije; rimske ceste i naselbine; rudokopja itd. — Prvi pojav kršćanstva. — Gospodstvo istočnih Gota u današnjoj Bosni i Hercegovini (493—555 po Is.) — Navale Slovjena i Avara od g. 548. do 600. — Zauzeće današnje Bosne i Hercegovine po Slovjenuh u prvoj polovici 7. stoljeća.

Stariji pisci o povjesti Bosne smatrahu prvimi žitelji Bosne trački narod Bessâ (Βέσσαι). Ovi da su se uselili u današnju Bosnu, pa da se je po njih i sama zemlja prozvala. Nu to nije istina, pošto su još za Strabonovih vremena (24. po Is.) Bessi obitavali u današnjoj Bugarskoj. Strabo naime veli¹ za svoje doba, da Bessi imaju u svojoj vlasti veći dio Haema (Balkana), da sižu do gore Rodope i da medjaše sa Pannonci i illyrskimi Autariati. — Po novijih iztraživanjih znade se, da je medju Balkanom i gorom Rodopskom obitavao hrabar i slobodu ljubeći narod, koji Herodot zove Satri. Ovi Satri imali su u planinah glasovito prorочиšte, kojim su upravljali njihovi svećenici, zvani u narodnom jeziku *Bessi*. Od svećenika dobio je kasnije sav narod to ime (*bessza* u arbanaskom znači vjera, vjernost).² Ti Satri ili Bessi nisu se medjutim nikada selili, već se spominju u starih sjedištih još u 5. stoljeću, kad su primili kršćansku vjeru.

¹ Lib. VII. cap. V., po parižkom izdanju p. 264.

² Jireček K., Istorija Bolgar, Odessa 1878. p. 72 i 78.

Po novijih iztraživanjih znademo, da u današnjoj Bosni i Hercegovini nisu obitavali Tračani, nego *plemena illyrska*. Illyri su također napučili sav zapadni dio balkanskoga poluotoka od Kupe na jug do rijeke Genusus (Škumbi), a potomci su njihovi današnji Arbanasi ili Šćipetari.

Premda znademo, da su najstariji žitelji Bosne i Hercegovine bila illyrska plemena, to ipak slabo što umijemo kazati o najstarijoj povjesti njihovoj. Grčki, a kasnije latinsko-rimski pisci slabo su se obazirali na balkanski poluotok, a kad bi to činili, bavili bi se samo *primorjem*, a nutarnjimi zemljama malo ili nimalo.

Koliko nam viesti javljaju, prebivahu koncem 5. stoljeća pr. Is. u Bosni i Hercegovini ponajpače dva illyrska plemena: *Ardiaejci* (Ἀρδιαῖοι) i *Autorijati* (Αὐτοριᾶται).³ Ardiaejci stanovahu u to doba na iztok Liburnijcem u današnjoj Turskoj Hrvatskoj i zapadnoj Bosni. Premda su svi Illyri bili podani vinu, to su se osobito u tom odlikovali Ardiaejci, koji su svaki dan pijanke slavili. Radili sami

³ Izvori za poviest današnje Bosne i Hercegovine prije 7. stoljeća služe svi oni pisci, koji govore o starih Illyrih i Delmatih, kano *Polybius* († 122 pr. Is.), *Strabo* († 24), *Plinius* stariji († 79 po Is.), *Plinius* mlađji († 118), *Appian* († 150), *Claudius Ptolomaeus* († 160), *Dio Cassius* († 200) i drugi. Nadalje služe *putokazi* ili *itinerari*, i to *Itinerarium Antonini*, zatim *Tabula Peutingeriana*. Nadalje rabe za vrijeme rimskoga gospodstva starine, nadjene dosele u Bosni i Hercegovini. Što se je u tom obziru dosele našlo, obielodanjeno je najprije od Franjevca *Martina Nedića* (Starine bosanske, u Arkivu za poviestnicu jugoslavensku IV. 1857, p. 142—162), zatim od *Ottona Blau-a* (Berichte über römische Alterthümer in Bosnien I, II, III, u: Monatsberichte der Berliner Academie der Wissenschaften, I. 1866. Dezesember, II. 1867 Novemb. und III. 1870 Juli); a sve je u jedno skupljeno u djelu: *Mommsen Th.*, Corpus inscriptionum latinarum, i to u III. svezku ovoga djela, Berlin 1873., dva diela. U novije doba izašla je još dalja gradja: *M. Hoernes*, Römische Alterthümer in Bosnien und der Hercegovina. Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich, Wien 1880 Jahrg. IV. 1880, Heft 1. p. 82—47, i Heft 2. pag. 184—207. — Od raspravâ i djela, tičućih se donekle današnje Bosne prije 7. stoljeća, spomenut mi je osim djela Katančićevih još i ovo: *Kukuljević Ivan Sakcinski*, Pannonija rimska (Rad jug. ak. XXIII. p. 86), zatim *Tomaschek W.*, Miscellen aus der alten Geographie (Oesterr. Gymnasial-Zeitschrift, 1874), nadalje osobito pomno sastavljeno djelo: *Zippel G.*, Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig 1877; napokon *Tomaschek W.*, Die vor-slawische Topographie der Bosna, Herzegovina, Crna gora und der angrenzenden Gebiete (Mittheilungen der k. k. geograph. Gesellschaft in Wien, Band XXIII. Heft 11. u. 12. — Wien 1880).

nisu ništa, pošto su imali podložne kmetove (προσπελάται), njih do 300.000, koji su za njih sve poslove obavljali. Za *Autariate*, koji su obitavali tada Ardiaejcem na jugu, kaže se, da su u to vrijeme bili veoma moćni i jaki. Autariati prebivahu u današnjoj jugo-zapadnoj Bosni i sjevernoj Hercegovini; čini se, da su dopirali i južnije, pošto je rijeka *Tara* ime njihovo sačuvala. Po Skylaxu, koji pripovijeda o nekom velikom jezeru u današnjoj Hercegovini (Mostarsko blato?), obitavali su Autariati oko srednje i gornje Neretve⁴. Autariatom na zapadu prebivahu oko ušća Neretve nasuprot otokom Hvaru i Braču omanja plemena: Nesti (Νέστοι) i Manii (Μανίοι).

O međjusobnih odnošajih i povjesti ovih plemena malo šta znamo; isto tako neznamo, jesu li došla u doticaj sa Helleni, kakono primorska plemena. Oko g. 400 pr. Is. međjutim zaprijeti ne samo Ardiaejcem i Autariatom, nego svim illyrskim plemenom ljuta pogibelj od *Keltá* (Galli, Vlasi), koji su u to vrijeme počeli provaljivati prema italskomu i balkanskomu poluotoku. Oko god. 380. predjoše Kelti već na balkanski poluotok i udariše na Triballe, koji su stanovali oko Morave. Potisnuvši ove na iztok, postadoše Kelti susjedi illyrskim Ardiaejcem. Domala zaratiše i na ove, te ih izmedju 370—360 potisnuše na jug. Tako zapadne sva sjeverna Bosna Kelte; Ardiaejci pako, potisnuti od njih, dopru do mora i tuj zauzmu okoliš na ušću Neretve, ona ista sjedišta, gdje su dosele obitavali Nesti i Manii. Postavši oko god. 360 Ardiaejci na jugu susjedi Autariatá, dodje doskora medju njimi do borba. Povod borbam bijahu *slana vrela*, koja su na medji obiju plemena svakoga proljeća izvirala. Boj potraje dulje vremena, napokon nadvladaju Autariati, ali i sami jako oslabe. Pa upravo s toga neuzmognu ni Autariati Keltom odoljeti, koji su ih oko g. 335. zaratovali i protjerali. Posljedica keltske provale bijaše dakle medju inim

⁴ Zippel, Die römische Herrschaft, p. 36. — „Von der Ebene (bei Mostar) geht die Sage, dass sie ehemals ein See gewesen sei, und man behauptet, dass rings an den Bergen sich hin und wieder noch eiserne Ringe in die Felsen gefügt finden, die zum Anbinden der Kähne gedient haben sollen. Ich möchte damit in Verbindung bringen die Angaben des *Skylax* (Periplus §. 24.), wonach die Narenta 80 Stadien oberhalb ihrer Mündung aus einem weiten See heraus trat, in dessen Mitte eine 120 Stadien lange Insel Platz hatte. Ein Rest dieses See's ist vielleicht das heutige *Mostarsko blato* . . . “. Blau, Reisen in Bosnien, p. 24. i 25.

i to, da su illyrska plemena u današnjoj Bosni i Hercegovini bila izagnana ili potisnuta, a njihovu postojbinu da su zauzeli Kelti. Kelti međutim nisu zaposjeli svu Bosnu i Hercegovinu, nego je tuj ostalo i illyrskih plemena, koja se tek kasnije u povjesti javljaju.

Poznato je, da je počam od 3. stoljeća do g. 167 pr. Is. središte illyrskoj povjesti zemlja od Neretve počam na jug do Vojuše i da se je tuj stvorila jaka država pod vladari *Agronom*, *Teutom* pa sve do *Genthija*. Ovi su vladari vodili češće ratove sa Rimljani, dok nije g. 167. za kralja *Genthija* južno-illyrska država spala pod vlast Rimljanâ. Tako postadoše iste godine Rimljani gospodari svoj illyrskoj zemlji od Vojuše do Neretve.

Za cijelo to vrijeme od 3. stoljeća do god. 167, t. j. za cvjetanja južno-illyrske države i za borba rimskih s njom slabo što čujemo o illyrskih i keltskih plemenih u današnjoj Bosni i Hercegovini. Znamo samo, da je u to vrijeme u nutarnjoj zemlji oko Neretve obitavalo illyrsko pleme *Daorsâ* (*Dauersii*, $\Delta\alpha\omicron\rho\tau\iota\zeta\omicron\iota$), koji su se za borbe Rimljana sa južno-illyrskom državom dobre volje poklonili Rimljanom. Nu pošto su Rimljani osvojili g. 167. svu zemlju do Neretve, pobojaše se sada illyrska plemena na sjeveru Neretve za svoju samostalnost. U to ime složiše se još oko god. 170. pr. Is. mnoga plemena ne samo današnje Bosne i Hercegovine, nego i Dalmacije izmedju Neretve i Krke u velik savez za medjusobnu obranu od svedjer napredujućih Rimljana. Glavno mjesto toga saveza bijaše grad *Delminium*; a po tom gradu prozvaše se i savezna plemena *Delmati* ili *Dalmati*.⁵

Savez Delmata brzo se sukobi s Rimljani. Već g. 158. planu rat, koji završi P. Cornelius Scipio Nasica tim, da je god. 155. pr. Is. osvojio i razvalio ($\mu\upsilon\chi\rho\alpha\nu\ \acute{\epsilon}\pi\omicron\tau\eta\sigma\epsilon$) glavni grad Delmata, *Delminium*. Nu uspjesi rimski nebijahu trajni; Rimljanom bijaše po

⁵ Grad *Delminium* stojaše na Sinjskom polju u današnjoj Dalmaciji, i to na strmom briegu *Gardunu* blizu rieke Cetine i liepoga sela Trilja. O položaju *Delminiuma* vidi ova djela i razprave: *Mommsen Th.*, *Corpus inscriptionum*. Vol. III. 1. pag. 358.; *Tomaschek W.* *Miscellen aus der alten Geographie* (Oest. *Gymnasialzeitschrift* g. 1874. p. 649—652); *Glavinčić*, *Delminium* (*Bulletino di archeologia e storia Dalmata* I. 1878. br. 2, 3, 4); *Novaković Stoj.*, *Derivazione etimologica dei nomi Dalmazia e Delminium* (*Bulletino* II. 1879., br. 4.); *Tomaschek*, *Die vorslawische Topographie* (*Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien*, B. XXIII. Nro. 11. p. 505—507.

više puta ratovati s timi ratobornimi plemeni (g. 119—118.) koja su medju inimi često i njihovi susjedi u istočnoj Bosni, keltski Skordisci, pomagali. G. 114. dapače, pošto su Cimbri g. 115. potisnuli Skordiske još bolje na jug, prodrieše ovi tija do jadranskoga mora. Rimljanom bijaše sada kroz dulje vremena suzbijati Skordiske; tek g. 85. podje za rukom L. Scipionu kao proprætoru Illyrije protjerati zadnje ostanke Skordiska preko Save, a pod-puno pokorenje Delmata, koji se za provale Skordiska bjehu izno-vice podigli, uspije tek Caju Cosconiju god. 78. Ovom prilikom spade današnja Bosna sa Hercegovinom *prvi put* pod rimsku vlast. Sva zemlja Delmata pridieljena bje rimskoj pokrajini Illyriji, kojoj su tada bile medje rieka Formio i more na zapadu, rieka Sava na sjeveru, Drina na iztoku a Drim na jugu.

Uzprkos tomu, što su Rimljani god. 78. zauzeli svu zemlju do Save, neostadoše im ipak delmatska plemena vjerna ni pokorna. Svakom zgodom ustajahu slobode željni na noge, želeć se otresti rimskoga gospodstva. Osobito opasan bijaše ustanak, kada su se g. 6. po Is. za cara Oktavijana pobunili ne samo Delmati, nego i Pannonci na sjeveru Save. Suetonius veli, da od punskih ratova nije Rimu prietila tolika pogibelj; a suvremeni Velleius kaže, da je isti mirni Oktavijan, vičan boju i borbi, u dnu duše svoje zadrž-
tao. Ustanak potraje do g. 9. po Is. Ustaše pod vodjama *Batonom* i *Pinezom* opustošiše Sriem, a u Dalmaciji obsiedahu istu Salonu. Petnaest rimskih legija pod Tiberijem i Germanikom vojevaše proti njim i tek nakon četiriju godina bjehu svladani. Buna bje utišana, ali i zemlja illyrsko-delmatska ostade ljuto poharana i opustošena (kako to Strabon žali), naroda bješe mnogo poginulo, a moć ple-
mena illyrskih bje za sve vieke skršena. Nije nevjerojatno, da su upravo illyrska plemena današnje Bosne i Hercegovine u toj velikoj buni najviše sudjelovala.

Pošto su Rimljani sretnimi bojevi razmakli medje svojoj državi od Save do Dunava, te na sjeveru Save zauzeli ne samo zemlju Pannonaca, nege i alpinske prediele, to se odsele pod imenom Illyrije nije više razumievala samo stara pokrajina illyrska od godine 78., koja je dopirala do Save; — nego Illyrija bila je sada Rimljanom sva prostorija, koja siže od sredine Alpâ do Šare planine i od jadranskoga mora do srednjega Dunava. Ime Illyrije, kano ime upravne oblasti (pokrajine) izgubi svoje staro znamenovanje, te bijaše bar u prvo vrieme tek zemljopisno ime, a nova se imena

pojaviše za pojedine prediele i pokrajine, naime: *Dalmatia*, *Pannonia* i *Noricum*. Današnja Bosna sa Hercegovinom nebijaše samostalna oblast, već pripadaše jednim dielom pokrajini *Pannoniji*, a drugim većim dielom pokrajini *Dalmaciji*, tako da je u današnjoj sjevernoj Bosni bila medja pokrajinam Pannoniji i Dalmaciji. — Medja ova nebijaše stalna; čas je tekla sjevernije, čas južnije, nu uvijek je bila rieci Savi više sati na jugu. Redovito bijaše medjom crta povučena od Novoga na Banjaluku, Doboj i Srebrenik do Bjeline ili Zvornika. Sjeverna je Bosna (napose bosanska Posavina) spadala na Pannoniju, a sve ostalo sa Hercegovinom na Dalmaciju, koja je za rimskoga vladanja vazda do Drine dopirala.

Vriedno je, da se obazremo na zemljopis Bosne i Hercegovine u prvo vrieme rimskoga vladanja, a uza to da upoznamo illyrska plemena, koja se u to doba spominju. Strabon († 24. po Is.) poznaje od rieka bosansko-hercegovačkih jedino Savu (Σαῦος), o kojoj ima veoma nejasne pojmove, zatim Neretvu, koju zove ὁ Νάρων. Plinius († 79.) poznaje uz Savu (*Saus*) i dva pritoka njezina: *Valdasus* ili *Vadasus* (po nekih Una, po Tomascheku Ukrina) i *Urpanus* (Vrbas); a isto tako znade i za Neretvu (*Naron*), kojoj je blizu ušća stajao znameniti grad *Narona* (danas Vid blizu Metkovića u Dalmaciji.) Za čudo je, što upravo nijedañ pisac grčki ni latinski nespominje staro ime rieke Bosne. Tek na veoma kasno sastavljenom putokazu rimskom, zvanom obično tabula Peutingeriana, napominje se blizu ušća Bosne u Savu neko mjesto *Ad Bassante* (*Bassantis*), i po tom naslućuju obćenito noviji pisci, da se je rieka Bosna prvobitno zvala *Basante* ili *Basanius*.⁶

Rimska pokrajina Dalmacija (zajedno sa Liburnijom) dielila se je na tri velike upravne oblasti (*conventus*), kojim su glavna mjesta bila gradovi: Scardona (za Liburniju), Salona i Naron (za Dal-

⁶ „Ad Bassante (*Bassantis*, Geogr. Raven.); der Distanz noch Gradište am Ausfluss des Bosut aus der Save, gegenüber dem Einfluss der bosnischen Tolisa, vergl. Caput Bassensis, Not. dig. occ. 31. Nach der gewöhnlichen Annahme lag Basante gegenüber der Einnündung der Bosna in die Save und daraus wird der Name Basante oder Basanius für die Bosna abgeleitet“ Tomaschek, Die vor-slawische Topographie der Bosna. (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien, XXIII. Nro. 11. pag. 499.) Umah na sljedećoj strani dodaje pisac: „Für die Bosna lässt sich, wie wir sahen, aus der Station Ad Bassante der alte Name erschliessen vergl. den illyrischen Ort Bassania V. m. p. ab Lisso (*Livius*); Grundbedeutung vielleicht „klar, rein“, sanskrit. *bhāsura*“.

maciju.) Ovi gradovi bijahu na neki način središta pojedinim oblastim; ovamo dolazahu Rimljanom podložna plemena illyrska na sud, ovdje razpravljahu rimski činovnici sa starješinama i poglavcima illyrskih plemena. Oblast solinska (conventus Salonitanus) zapremaše svu današnju Dalmaciju medju Cetinom i Krkom, zatim i današnju Bosnu, i to izprvice samo zapadnu čest njezinu, a kasnije upravo svu do Drinc. U ovoj oblasti prebivaše za rimskoga vladanja osam illyrskih plemena. Oblast norinska (conventus Naronitanus) nasuprot zapremaše osim današnje Dalmacije na jugu Cetine svu Hercegovinu, Crnu goru, zatim zemlje do Drima i Šare planine. U toj oblasti prebivaše takodjer više plemena illyrskih.

Bosna dakle spadaše na oblast solinsku, a Hercegovina na oblast norinsku. Svako pleme illyrsko dielilo se je na više rodovâ (*gentes*), a svaki rod (*gens*) na više *centurijâ* (*centuriae*, u Plinija *decuriae*). O Illyrih pišu, da su bili vitka i visoka uzrasta, crnomanjasta lika, a osobito hrabri vojnici: sve sama svojstva, koja rese i današnje žitelje slovjenke u obsegu stare pokrajine Dalmacije. Da upoznamo pojedina plemena, koja su za rimskoga vladanja u današnjoj Bosni i Hercegovini prebivala.

I. U Bosni, koja spadaše na oblast solinsku, obitavahu ova plemena:

1. *Delmatae* ($\Delta\chi\lambda\mu\acute{\alpha}\tau\alpha\iota$) u užem smislu, nekoč glavno pleme delmatskoga saveza. Bijahu ih 342 dekurije (*descripti in decurias CCCXLII.*), te imahu u davno doba 20 gradova, za najveće moći svoje 60 gradova. Delmate prebivahu u današnjoj Dalmaciji medju Krkom i Cetinom, zatim u današnjoj zapadnoj Bosni, tako da su ih od plemena u srednjoj Bosni dielile planine Jaram, Vran, Malovanovo sedlo, Crna gora i Šator.⁷ — 2. *Sardeates* ($\Sigma\alpha\rho\delta\iota\omega\tau\alpha\iota$), bro-

⁷ Da su Duvanjsko, Livanjsko i Glamočko polje u današnjoj Bosni bila nekoč napučena Delmati, svjedoče i danas još neka mjestna imena. Duvanjsko polje zove se u starih spomenicih srednjega vieka *Dl'm'no* i *Dumno*, što umah sjeća na Delminium ($\Delta\acute{\epsilon}\lambda\mu\iota\omicron\nu$). W. Tomaschek (op. cit. pagina 506.) kaže: „Es lässt sich nachweisen, das Duvno aus Dumno, dies hinwieder aus Dl'm'no entstanden ist; ferner, dass Dl'm'no gemäss den slav. Lautregeln nur aus einem alt-dalmatischen Dalmene oder lat. Dalmino hervorgehen konnte“. — Na Livanjskom polju zove se izvor rieke Bistrice imenom *Duman* (Jukić, *Zemljopis*, 29), što je u starije doba sigurno glasilo *Dl'man*, a to opet sjeća na Dalmene i Dalmino. — Glamoč napokon zove se u spomenicih srednjega vieka *D'lamoč*, opet uspomena na stare Delmate i Dalmene. Vidi potanje o svem tom razpravicu

jeći 52 dekurije, stanovahu u dolini Rame do utoka joj u Neretvu, zatim u dolini gornjega Vrbasa (Uskoplje, Skoplje); njihovu zemlju okružavahu planine Vran, Ščit, Stožer i Radovan. — 3. *Deurii* (Δέρριοι), brojeći 25 dekurija, stanovahu u dolini Lašve oko Travnika, zatim na zapad sve do Jajca i Varcareva. Ovim na zapadu prebivaše pleme Derriopâ (Δερρίοπες) po dolinah gornje Sane i Unca. — 4. *Maezeii* (Μαζαίοι, dec. 219.) zapremahu doline Une, donje i srednje Sane, Vrbasa (Jajcu na sjeveru) i Vrbanje. U njihovoj zemlji bijaše grad Splaunum i obilni majdani željeza (Stari majdan?). — 5. *Ditiones* (Διτίονες, dec. 239.) stanovahu od doline Ukrine počam na Usori i na donjoj Bosni, zatim u dolini Spreče sve do Drine. U njihovoj zemlji bijahu slani izvori kod današnje gornje i donje Tuzle. — 6. *Ceraunii* (Κεραύνιοι, dec. 25.) zapremahu doline Žujevine, Željeznice, Fojnice i Neretvice uz razvodne planine Treskavicu, Bjelašnicu, Bitovnju i Zec (Κεραύνια ὄρη). U njihovoj zemlji bijahu majdani kod Fojnice i Kreševa. — 7. *Dindarii* (Δινδάριοι, dec. 33.), stanovahu u dolinah Stabnje i Krivaje, te imahu u svojoj vlasti rudnike kod Olova. — 8. *Daesitiates* (Δαισιτιάται, dec. 53.), najhrabrenije od starih plemena illyrskih, obitavahu Sarajskomu polju na iztoku sve do Rogatice, Srebrenice, Višegrada, Goražde i Plevlja. Od ovoga plemena bijaše glasoviti vojevoda Baton, koji se je kroz četiri godine (6—9. po Is.) otimao rimskim legijam.

II. *U Hercegovini*, koja spadaše na oblast norinsku, obitavahu plemena:

1. *Ardiaejci* (Vardaei, Οὐαρδαῖοι, Ἀρδιαῖοι dec. 20.), ostanci nekoć moćnoga plemena, ali sada satrta od Kelta, Autariata i Rimljana. Prebivahu za rimskoga gospodstva Sardeatom na jugu na malenoj prostorijski oko planina Čabulje i Varde, te življahu u slabo plodnu predielu veoma oskudno i teško. — 2. *Daorsi* (Dauersii, Daorsei, Δαούρσιοι, Δάρσιοι, Δάρριζοι, dec. 17.), stanovahu u to doba u dolini Trebižata i na Bročnom polju, zatim uz lievu obalu Neretve sve do današnjega Dubrovnika. — 3. *Naresii* (Ναρήσιοι dec. 52.), mnogobrojno pleme, koje bješe zauzelo sjedišta nekoć moćnih Autariata; prebivaše uz dolinu gornje Neretve sve do Mostara, zatim

St. Novakovića: Derivazione etimologica dei nomi Dalmazia e Delminium (Bulletino di archeologia e storia dalmata, anno II. pag. 56—58). „Da der Name (Dalmene, Delmene) generelle Bedeutung, etwa „Schatztrift“, „Viehweide“, „Alpe“ gehabt hat, konnte derselbe in Dalmatien an verschiedenen Orten vorkommen“. W. Tomaschek, op. cit. pag. 506.

na Nevesinjskom i Gačkom polju, nadalje uz Pivu i Taru, napokon uz gornju Drinu, gdje je medjašilo sa Daesitiati. — 4. *Deramestae* (dec. 30.), bijahu susjedi Daorsom, te zapremahu Popovo polje i kotlinu Dabarsku.

Ovo su plemena illyrska, što su u prvo doba rimskoga vladanja u Dalmaciji obitavala na zemljištu današnje Bosne i Hercegovine.⁸ Plemena su ta imala istu sudbinu, kao i ostali žitelji tadanje pokrajine Dalmacije, jedino s tom razlikom, da radi udaljenosti od mora nisu tako bila izložena uplivu rimske uljudbe, kako no plemena primorskih prediela. Nu ipak je i ove krajeve prodro duh rimske kulture.

O kulturnom radu Rimljana u današnjoj Bosni i Hercegovini svjedoče i danas još tamo nadjeni ostaci rimskih cesta, ostaci zgrada, rimskih grobnica i umjetnina, nadalje nadjeni latinski napis i (najvećom većinom nagrobnice) i rimski pjezezi. Da nabrojimo mjesta, gdje se je dosele našlo tragova rimskoj kulturi.⁹

a) *Ostanci rimskih cesta* 1. Komad rimske ceste od sela Čadjavice na polju Podražnici preko Medne, Peske i Glavica do Glamoča. Ovaj je komad dug 9 sati, te se čini, da je ostatak ceste, koja je vodila iz Broda (Marsonia) kroz Bosnu u Solin (Salona). 2. Komad rimske ceste u Hercegovini kod Tihaljine i Neždravice, Ljubuškoj na sjeverozapadu; jest to dio ceste, što je vodila iz Runovića (ad Novas) kroz dolinu rieke Trebižata put Vida (Narone). Jedan komad iste ceste vidi se još kod franjevačkoga samostana Humca; ovdje ju narod zove Sekulan, ter kaže, da je vodila „od Soline do Norine“, t. j. od grada Salone preko Runovića (ad Novas) u Naronu.

b) *Ostaci rimskih zgrada, groblja, grobnica i umjetnina.* Na Broćnom polju kod sela Čerina vide se duboko u zemlji mnogobrojni temeljni zidovi rimskih zgrada; ostataka rimskih zgrada ima nadalje kod hana Podrunića medju Travnikom i Jajcem, i u Glavicah na Glamočkom polju. — Mnogobrojne ruševine u gradu Plevlju pokazuju, da je tuj bio nekoč rimski grad, kojemu je ime počimalo slovom S (municipium S.; Mommсен nagadja, da je tu stajao grad Stanecli, dočim Tomaschek hoće, da je bio grad Sapua). Sam rimski grad bijaše tamo, gdje je danas stari grad Plevlje, a na Ilinom brdu blizu Plevlja bijaše mrtvački grad. — Kod sela Mošunja na riei Lašvi ima starih zgrada, a uz to su se tamo

⁸ Potanje o njih vidi u više puta citovanoj radnji W. Tomascheka, *Die vor-slavische Topographie der Bosna, Hercegovina* itd. pag. 561—567.

⁹ O rimskih starinah u Bosni i Hercegovini vidi osim spomenutih već djela ove knjige i razprave: *Ewans A. Trough Bosnia and the Herzegovina*, London 1876. (na više mjesta); — *Antichità di Broćno ed un ara di Silvano* (Bulletino di archeologia e storia Dalmata I. pag. 70.)

naši rimski novci, da i kipovi idola. Nagrobnog kamenja i grobnica našlo se je kod sela Pazarića medju Konjicem i Sarajevom, kod Blažuja na izvoru rijeke Bosne, a kod Vrstoče u dolini Unca (blizu Drvara) našla se je 5' visoka skulptura u basreliefu.

c) *Rimskih pjeneza* našlo se je kod Vitine u dolini Trebižata, kod Divjaka blizu Travnika, u Glamoču, kod sela Podlipci u Dnoluki istočno Jajcu, u Konjicu i okolišu njegovu.

d) *Rimskih napisa* našlo se dosele na mnogih mjestih, i to na Bročnom polju (kod Gradnica, Kreindvora, Sajmišta, Čerina); kod Ljubuške i u okolišu njezinu (Humac, Ligat, Gradčina); u dolini Trebižata (Vitina, Mlade); u Svrakinom selu kod Sarajeva; u Rogatici (4 napisa; na jednom se spominje neki decurio coloniae Risini, koji je tamo sahranjen) i Goraždi; u Plevlju (preko trideset napisa) i Prepolju; u okolici Travničkoj (kod Putačeva, Gučanske Kapele, hana Podrunića); na Livanjskom polju (kod Vašarovine, u Lištanih, kod Radinčić kule, u Kablčićih i Priluki); na Glamačkom polju (kod Glavića i Jakira); i na Kupresu (u Oti-novcih).

c) *Rimska rudokopja*. Na vrelištu rijeke Vrbasa, na obronku planine Rosinj ima tragova veoma starim majdanom, osobito kod sela Krupe. Da su ovdje Rimljani zlato kopali, može se nagoviestati po rimskih pjenezih, što ih svaki čas nalaze.

Već ovo nekoliko podataka, koji su slučajno na vidjelo izneseni, pokazuje, da su Rimljani i po današnjoj Bosni i Hercegovini do- brahno svoju kulturu razširili. Nu osim ovih spomenika ima i pis- menih svjedočanstva, da su za Rimljana prolazile Bosnom i Her- cegovinom vojničke i trgovačke ceste, a uz ceste da su se nizali tvrđi gradovi i lijepe varoši. O tih cestah i gradovih svjedoče dva putokaza: Itinerarium Antonini i Tabula Peutingeriana.

Po ovih zemljokazih i po zemljopiscu Ravenskom može se usta- noviti, da su za Rimljana Bosnom i Hercegovinom križale tri glavne ceste, koji su glavni grad tadanje Dalmacije, znameniti Solin (Sa- lonu) spajale sa Posavinom, Podrinjem i dolinom Neretve.

I. Prva cesta vodila je iz Mitrovice (Sirmium) uz Savu do Gra- diške, a odavle kroz današnju zapadnu Bosnu (Tursku Hrvatsku) u Salonu. Ova je cesta bila dva puta građena, te je prvi put tekla istočnije, a drugi put zapadnije. Starija cesta, zabilježena u tabuli Peutingerovoj, imala je ovaj pravac i ove postaje. Počam od Gradiške (*Servitio*) vodila je na jug do Laktaša (*Ad Fines*),¹⁰

¹⁰ Tomaschek W., op. cit. pag. 512. Da je kod Laktaša bila rimska na- selbina, svjedoči medju inim i to, što se je g. 1868. tamo našao pozlaćen kip, prikazujući po svoj prilici kojega rimskoga cara.

gdje bijaše medja pokrajinam Pannoniji i Dalmaciji; odavle je tekla uz današnju Banjaluku (*Castra*)¹¹ na Dobrinjsko polje do hana Pavića (*Lamatis*)¹² i zatim na visoku ravnicu Podražnicu, gdje bijaše postaja *Leusaba*.¹³ Odavle je vodila preko Varcareva (*Baloie*),¹⁴ Jezera (*Indeneae*), gornje Plive (*Saritte*),¹⁵ izvora Janske rieke (*Jonnaria*) i Stražbine (*Bariduo*) na Kupresko polje, zatim preko Malovanova sedla do Šuice i preko Borove glave na Livanjsko polje, gdje je taknuvši se mjesta Vašarovine i Ljubuncića dospjela na planinu Prolog (*In Alperio*)¹⁶, te se zatim spuštala prema Citluku (*Aequum*) i Solinu (*Salona*) na moru.

Budi da je ova cesta brzo pokvarena, budi da je preduga bila; u kasnije vrijeme sagradjena bi nova cesta, koja je ravna i tim mnogo kraća, a po svoj prilici i mnogo udobnija bila. Ova nova cesta, zabilježena u putokazu Antoninovu, držala se je stare sve do ravnice Podražnice (*Leusaba*), te je u tom dielu imala samo jednu novu postaju, naime kod Trna (*ad Ladios*)¹⁷ sjeverno današnjoj Banjaluci; nu od ravnice Podražnice počam odvajala se je od stare ceste prema zapadu, te je vodila raznim putem preko vrelišta Sane (*Sarnacle*)¹⁸, Glavica na Glamočkom polju (*Salviae*)¹⁹, i Lištanâ

¹¹ Još i sad vide se u Banjaluci ruševine stare rimske kupelji; pred nekoliko godina našlo se tuj više stotina rimskih bakrenih pjeneza.

¹² *Aemate* u Itineraru Antoninovu (ed. Parthey et Pinder, Berolini, 1848., p. 128). Dva sata iza hana Pavića jesu „*Bunari*“, t. j. 4—5 kamenih zdenaca, za cijelo ostatak iz rimske dobe.

¹³ *Lausaba* ili *Lausava* u zemljopiscu Ravenskom (izdanje M. Pindera i Parthey-a, 1860., IV. 19. 217—218).

¹⁴ *Baloia* u zemljopiscu Ravenskom (arb. balle = čelo, vrh, početak). Kod Dolnjeg sela blizu Varcareva izkopan bje g. 1864. žrtvenik sa četiri čovječje glave i s napisom, gdje se je međjutim samo brojka VII. razabrati mogla.

¹⁵ Takodjer *Sarute*. Dio Cassios zove to mjesto Σαρύτιον. Po svoj prilici stojaše *Saritte* blizu grada Sokolca. *Saritte* bijaše znamenito mjesto; g. 582. po Is. spominje se pod imenom „municipium Sarciatricum“, te spadaše tada pod kršćanskoga biskupa u Ludru.

¹⁶ *Alperium* bijaše po svoj prilici kod Bili-briga.

¹⁷ Ime „*Ad Ladios*“ dobi ovo mjesto, jer je tuj bio smješten odio vojnika od pontskih Lazâ (*Ladii*).

¹⁸ *Sarniglo* i *Sarniclo* u zemljopisca Ravenskoga, a *Sarnade* u nekih rukopisih. God. 580. spominje se „*Vitalis presbyter Sarniensis ecclesiae*. (Farlati, *Illyr. sacr.* I. p. 163.)

¹⁹ *Salvia*, *Silviae*, u Plolom. Σαλουτῶν. Godine 582. po Is. spominje se „municipium Salviaticum“, koje spadaše pod biskupa u Ludru. *Salvia* bila je po tom znamenita varoš.

(*Pelva*) na Livanjskom polju u Čitluk i Solin. Ova cesta bila je duga od Gradiške do Solina 154 rimske milje, a od Gradiške do Lištana 116 rimskih milja ²⁰.

II. Druga cesta vodila je iz Solina upravo kroz sredinu gornje Bosne do Drine, a odavle u Mitrovicu. Ova je cesta zabilježena samo na tabuli Peutingerovoj. Vodila je pako od Solina preko Trilja na Cetini (Tilurio) najprvo na Livanjsko polje do Vidoša (*Ad Libros*); odavle se je uzpinjala preko Bužanin-grada (*In Monte Bulsinio*) ²¹ i Eminova polja (*Bistue vetus*) do vrelišta Vrbasa, gdje je stajala (možda u Skoplju) znamenita naselbina *Matrix* (*Ad Matricem*) blizu zlatnih majdana ²²; od vrelišta Vrbasa vodila je cesta dalje preko Krupe u Fojnicu (*Bistue nova*) ²³ i dalje do Blažuja (*Stanecki*) na današnjem Sarajevskom polju. Sarajevsko polje bijaše već za Rimljana središte nutarnoj zemlji i glavno prometno mjesto za ove predjele; od Sarajevskoga polja (dotično od Blažuja) vodila je ponajprije glavna cesta dalje preko postaje *Argentarie* (Vareš ili Srebrenik?) do Drine i Mitrovice; dočim su tri pokrajne ceste tekle na iztok, jugozapad i sjeverozapad: prva je tekla preko Rogatice (*Aleva?*) i Goražde u Plevlje (*Sapua?*), druga do Konjica, a treća preko Busovače na Travanjsko polje (Putaćevo, Mošunj), a odavle preko Jajca do Jezera, gdje se je hvatala glavne ceste, koja je vodila iz Gradiške zapadnom Bosnom u Solin. ²⁴

III. Treća cesta, koja je bar djelomice prolazila današnjom Bosnom i Hercegovinom, zabilježena je u putokazu Antoninovu. Jest to cesta,

²⁰ Kod vrelišta Sane (Sarnacle) odvajala se je od ove ceste pokrajna cesta, koja je vodila do Bihaća, a odavle do Dubice i Gradiške. Postaje na toj pokrajnoj cesti bijahu: Sarnicelo (izvor Sane), Persetis (Petrovac), Netabio ili Netavio (Lipovo polje), Speridium (oko Bihaća), Raetinio ili Ραιτινον (Izačić), Brindia (Krupa), Clandate (Novi), Assinone (Priedor), Berginio (Dubica), Servitium (Gradiška).

²¹ *Monte Vulsi* (Bulsi), Geog. Raven. IV, 16, p. 211.

²² O tih zlatnih majdanih vidi: Conrad A., Bosnien im Bezug auf seine Mineralschätze (Mittheil. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien 1870. p. 221). — Jireček K., Die Handelsstrassen und Bergwerke p. 42. — Godine 530. spominje se neki prosbyter Vitalis kao episcopus ecclesiae *Martaritanæ*; Tomaschek (op. cit. p. 520.) misli, da se mora čitati „ecclesiae *Matricitanæ*“.

²³ Godina 530—532. spominje se „*Andreas episcopus Bestoensis* (ecclesiae); *Bistue nova* bijaše dakle tada, a sigurno i mnogo prije, sielo kršćanske biskupije.

²⁴ O tih pokrajnih cestah piše Tomaschek W.; op. cit. pag. 521—523.

koja je vodila iz Salone do Narone, a odavle u Skadar (Scodra) i Drač (Dyrachio), gdje se je hvatala velike vojničke ceste „*via Egnatia*“, što je spajala Drač sa Solunom i Carigradom. Spomenuta je cesta vodila najprije iz Salone današnjom Dalmacijom do Ruvonića (*Ad Novas*), odavle je tekla preko Neždravice i Tihaljine (*Ad Fusciana*)²⁵ dolinom Trebižata do Ljubuške i Ljubuškoga polja (*Bigeste*) i do Vida (*Narona*) kod rieke Neretve. I od ove ceste odvajale su se pokrajne ceste, koje su vodile u nutarnju zemlju.²⁶

Već ovaj kratak pregled rimskih cesta u današnjoj Bosni i Hercegovini pokazuje jasno, da su Rimljani umjeli svoju kulturu i ovdje liepo razširiti. Posagradjene ceste služile su im ne samo, da uzdrže pokorna težkom mukom svladana plemena illyrska (feroces Dalmatas), nego da podignu i blagostanje podložne si zemlje. Kako je Bosna rudami bogata, to su Rimljani obratili osobitu pažnju na rudokopje. Illyrska plemena, do nedavno vikla samo boju i stočarstvu, bjehu prisiljena, da se bave kopanjem ruda i izpiranjem zlata,²⁷ te stekoše domala u tom poslu znamenitu vještinu. Osobito se je u Bosni kopalo mnogo zlata, koje isti pjesnici latinski (n. pr. Statius) u velike hvale. Plinius kaže, da se je u Dalmaciji za cara Nerona izkapalo zlato skoro na površju zemlje, a da ga je bilo toliko, da se je svaki dan dobivalo po 50 libara.²⁸ Rimljani su za zlatne majdane bosanske imali u Saloni posebna činovnika (commentariensis aurariarum Delmatarum); osim toga izdali su više odredaba, tiućih se rudokopja bosanskoga (tuj se spominju comites metallorum, aurileguli, metallarii itd.).

Nužno bi bilo još štogod kazati o prvih počecih kršćanstva u Bosni i Hercegovini; nu zato neima upravo nikakovih podataka. Za onaj dio tih zemalja, što je spadao na pokrajinu Dalmaciju, nema dvojbe, da se je veoma rano iz Solina upoznao s kršćanstvom. To se naslućuje i po tom, što se mnoge kršćanske bisku-

²⁵ *Aufustianis* u Itin. Anton. i Geogr. Raven.

²⁶ Tomaschek W., op. cit. p. 528 i 545—548, 558—560. Od Narone vodila je dalje cesta preko Kleka (*Ad Turres*), Ošlja (*Dilunto, Dallunto*), Slana (*Pardua*), Zatona (*Asamo*) i Cavtata (*Epidaurum*) u Risan (*Resinum*), a odavle preko Budve (*Butua*) do Skadra i Drača.

²⁷ (*Augustus*) *efferrum genus (sc. Dalmatas) fodere terras coegit aurumque venis repurgare.* Florus IV., 12.

²⁸ *Invenitur (aurum) aliquando in summa tellure protinus rara felicitate, ut nuper in Dalmatia principatu Neronis, singulis diebus etiam quinquagenas libras fundens.* Plinius XXXIII. 4.

pije, koje su u 6. stoljeću bile pod nadbiskupijom solinskom, moraju tražiti u današnjoj Bosni. Napose vrijedi to za biskupiju bestoensku (*bestoensis ecclesia*), koja je bila u srcu gornje Bosne.

* * *

Bosna i Hercegovina, budući česti pokrajinâ Pannonije i Dalmacije, podnosile su iza propasti zapadno-rimskoga carstva (476.) sve nevolje i bure, što su ove pokrajine zadesile. Najprve dospješe pod iztočne Gote, kojim je kraljevaio *Teodorik* (493.) U ruku iztočno-gotskih ostadoše neprieporno do g. 535., kadno je car byzantski Justinijan zapodjeo dvadesetgodišnji rat sa iztočnimi Goti. Iztočni Goti, a napose njihov kralj *Teodorik* vladaše Dalmacijom mudro sliedeć u svem primjer Rimljana. I kralj *Teodorik* brinjaše se poput rimskih careva za rudnike bosanske.²⁹ Premda iztočni Goti bijahu vjere Arijeve, to ipak neditrahu u crkveno uredjenje Dalmacije niti neproganjahu katolika; pače upravo za gotškoga vladanja bjehu u Solinu g. 530. i 532. obdržavana dva pokrajinska crkvena sabora za Dalmaciju. Iz sačuvanih spisa tih sabora³⁰ razabiremo i tadanje crkveno razdieljenje Bosne i Hercegovine. Na crkvenom saboru g. 530. spominju se četiri bosansko-hercegovačke biskupije: *Naronitana* (Narona), *Martaritana ili Matricitana* (Matrix, Ad Matricem), *Sarniensis* (Sarnacle) i ovim na iztoku u sredini zemlje *Bestoensis* (Bistue nova); na crkvenom saboru g. 532. bjehu još dvie nove biskupije osnovane, na ime: *Ludricensis*³¹ i *Sarsenterensis*.³² Biskup bestoenski, kojemu je biskupija bila veoma

²⁹ U jednom pismu od g. 508., što ga je iztočno-gotski kralj *Teodorik* pisao svomu upravitelju u Dalmaciji, *Osuinu* ili *Osunu*, preporuča kralj istomu *Osuinu* nekoga *Simeona*, za kojega veli: „*Simeonem itaque virum clarissimum, cuius fides olim nobis est cognita, vel devotio comprobata, ad ordinationem siliquatici, nec non ferrariorum ad provinciam Dalmatiam nostra ordinatione direximus*“. Kukuljević I., *Codex diplomaticus regni Croatiae* I. 194.

³⁰ Kukuljević I., *Codex diplom.* I. 195—198.

³¹ Ovoj biskupiji, kojoj bijaše sielo *Ludrum* (Livno), pridieljena biše i mjesta (municipia): *Salviaticum* (vidi notu 19) i *Sarciaticum* (vidi notu 15).

³² Ovoj biskupiji bijaše sielo *Sarsenterum* (Sarsitero u Geogr Raven.), i obseg bi joj odredjen: ut *Sarsenterensis episcopus basilicas, quae in municipiis Delontino, Stantino, Novense (et) per rusticaria (= Gehöfte und Triften) Pecuatice et Beuzzavatico supra sunt constitutae, in parochia consequatur*“. *Tomaschek* ovomu dodaje: „*Pecuatice hiess irgend eine*

prostrana, zahtievaše na istom saboru, da se sav prediel od mjesta (planinâ) Kopila i Vranice (a loco Copella et Arena) pa do mjesta i crkava tik njegova sjedišta odieli od njegove biskupije i da se zanj osnuje posebna biskupija.

Godine 535. započima dvadesetgodišnji rat Justinijana sa istočnimi Goti. U to vrijeme strada Dalmacija, a po tom i Bosna i Hercegovina ne samo od vojske i sile njezine, nego i od vjerskih progona. Stare kronike umiju mnogo pričati, kako su arijanski Goti progonili pravovjerne kršćane. Sred najljucje borbe medji Grci i Goti osvanuše *Slovjeni* prvi put u tih predielih. Iza prve provale g. 548. vraćahu se Slovjeni g. 551. i 553., te se je zato sumnjalo, nije li ih gotski kralj pozivao u pomoć proti caru Justinijanu?³³ Iza dvadesetgodišnjega ljuta boja propade gotska država, a Dalmacija sa današnjom Bosnom i Hercegovinom dospije pod byzantsko carstvo; ali navale Slovjena neprestadoše, dapače se Slovjennom pridružiše još i Avari. Najgroznija avarska provala zgodi se g. 598., kad no je avarski kan udario iz Sriema Bosnom na jugozapad, ter osvojiv glavnu tvrđju³⁴ na cesti sriemsko-solinskoj razorio do 40 tvrđih gradova i nemilo opustošio svu zemlju.

Iza ove grozne provale avarske, koja bješe cvatuću nekoč pokrajinu Dalmaciju pretvorila u gotovu pustinju, nastojahu Slovjeni, a napose Hrvati, da zavladaju tom nekadanjom rimskom zemljom. God. 600. prietila je već pogibelj istoj Saloni³⁵, a malo zatim u prvjoj polovici 7. stoljeća spade sva Dalmacija u slovjenske ruke. Ovom zgodom dobi i Bosna sa Hercegovinom svoje slovjenske žitelje, koji su u njoj bivali do pada njezina pod Osmanlije (g. 1463.).

umfangreiche Schaffrift und Beuzavaticum die Besizung eines Dalmaten Beuza“. — Samo mjesto Sarsenterum bijaše po Tomascheku na sjeveru Mostarskoga blata blizu Goranaca.

³³ Procopius, De bello Gothico, lib III. c. 40. p. 449—455.

³⁴ Ova se tvrđjava u raznih spomenicah imenuje ovako: „Βάγρεις, Βάλβης, Βάλχης, Balcha, Balca, Balea“. (Rački Fr, Documenta historiae chronologicae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877. pag. 254). Tomaschek nagadja, da je to Σάλβεις = Salviis (Glavice na Glamočkom polju); nu ja prihvaćam sa Šafaříkom čitanje „Balea“, ter mislim, da je postaja Baloie ili Baloia.

³⁵ U srpnju 600. piše papa Gregorije I. Maksimu, nadbiskupu solinskomu ovako: „Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet affligor vehementer et conturbor. Affligor in his, quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt“. Kukuljević I., Codex diplom. I., 81.

III. Bosna od seobe južnih Slovena do Kulina bana (1180).

Bosna na razmedji žilja hrvatskoga i srbskoga naginje sada Hrvatskoj, sada Srbiji. — Polovicom 11. stoljeća jest samostalna banovina, a god. 1135. pridružuje se ugarskim Arpadovićem. — Borić (1154—1163.), prvi po imenu poznati ban bosanski. — Bosna pod bizantskim carstvom (1166—1180.) do smrti cara Emanuela. — Crkveni odnošaji Bosne; prvi pojav Patarenâ ili Bogomilâ.

Poviest Bosne od polovine sedmoga stoljeća do Kulina bana veoma je nejasna i tamna. Do 10. stoljeća nezna se o njoj ma ništa sigurna; počam od 10. stoljeća javljaju izvori tek koju malenu viest o toj zemlji, udaljenoj znatno od svih tadanjih kulturnih središta. Stariji pisci o povjesti bosanskoj htjeli su ovu veliku prazninu izpuniti podatci iz veoma nekritične i slabo uporabive kronike popa Dukljanina. Već Orbini kušao je dovesti u sklad porazbacane i nepodpune viesti toga zgodopisca, a za njim se povedoše svi pisci do Jukića. Tako dospješe u poviest bosansku polumitični bani *Želimir*, *Krešimir*, *Leget* i *Vukmir*, za koje kritična poviest nezna upravo ništa. Pošto dakle sve ovo nestoji, teško je izpuniti prazninu od više stoljeća. Pokušati ću ipak, da nešto po nedostatnih izvorih a nešto nagadjajuć stvorim ma i površnu sliku o starijoj povjesti bosanskoj.

Naselivši Hrvati i Srbi u prvoj polovici sedmoga stoljeća zapadnu čest balkanskoga poluotoka i zavladaвши tako nekadanjimi rimsko-bizantskim pokrajinami, nestvoriše umah velikih država, nego više manjih i većih oblasti, koje opet sastojahu od nekoliko plemenskih župa. Samo dvie oblasti, najzapadnija i najiztočnija zadržāše narodna imena: hrvatsko i srbsko; ostale oblasti ovim u sredini dobiše imena budi plemenska, budi mjestna (topografska). Plemena, što se naseliše oko rieke Neretve (stare Narone), pro-

zvana biše Neretljani (Narentani); plemena oko planine Huma dobiše ime Humljani; a plemena, što zaposjedoše okoliš slavnoga nekoć grada Duklje (Dioclea), poznata su dugo pod imenom Dukljanâ (Dioclenses, Diocletiani). I dolina gornje Bosne bijaše još od davnih vremena znamenit prediel, i tuj se skupi u jednu oblast više župa plemenskih. Novi priselice preudesiše staro ime rieke *Basante* ili *Basanius* prema svomu izgovoru, te prozvaše i riekü i poriečje njezino *Bosnom* (Босна), a sebe same *Bošnjani* (Бошњанинъ).

Prema oskudnim izvorom mučno bi bilo osjeći, imaju li se prvobitni slovjenski žitelji Bosne pribrojiti Hrvatom ili Srbom; nu sigurno jest, da je oblast Bosna već od prvoga časa bila na razmedji življa hrvatskoga i srbskoga. Što je bilo toj oblasti na zapadu i sjeverozapadu, bijaše hrvatsko; a što na iztoku, sjevero- i jugoiztoku, bijaše srbsko

Već ovim položajem njezinim bijaše Bosni označena sudbina za mnoga stoljeća. Čim su se pod imenom hrvatskim i srbskim počele stvarati dvie države i skupljati oko sebe ostale oblasti: obje su države privlačile Bosnu, svaka na svoju stranu. Ako i nije vjerovati potanku pričanju popa Dukljaninu; jedno se ipak razabire iz njega, a to je, da je oblast Bosna bila prvobitno prikovana uz Hrvatsku.¹ Nije nevjerovatno, da je to bilo u početku 10. stoljeća, kad no je prvi kralj hrvatski Tomislav bio jedini mogući suparnik bugarskomu caru Simeonu na svem jugu slovjenskom. Moguće je, da je u to doba postala Bosna i *banovinom*, jer ime bana i čast njegova poznata je samo Hrvatom.

Kad je poslie smrti velikoga cara Simeona uspjelo srbskomu knezu *Česlavu* (931—960) pogaženu Srbiju podići i stvoriti federativnu državu, pridružena bi i oblast Bosna novo stvorenoj državi. Suvremeni pisac grčki car Konstantin donosi nam prvu sigurnu

¹ Ovako misle i njemački povjestnici Krause i Dümmler. Sравни *Dümmlera E., Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien* (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akad. der Wissenschaften in Wien, XX. Band, 1856., pag. 373—374, 397—398. Dümmler medju inim veli: „Kaum aber möchte es zur Erklärung jener früheren Streitmacht (der Kroaten) genügen, wenn wir die Mündung des Werbas in die Sau als äusserste Nordostgrenze des alten Croatiens annähmen, vielmehr scheint es fast nothwendig, auch Bosnien nicht als ursprünglich serbisches Gebiet gelten zu lassen, sondern als eine ehemalige Erwerbung der Kroaten . . . “. Potanje razlaganje ove predmnieve vidi na str. 373—4.

viest o tadanjoj Bosni. Po njemu je Bosna bila tada čest srsbske kneževine, neimajuća svoga vlastitoga vladara, već pokorna knezu Česlavu². Istoga kneza Česlava ide zaslug, da je podložnu si banovinu Bosnu obranio od Magjara. Magjari naime, zagospodovavši u desetom stoljeću u Sriemu³ (iztočnom dielu nekadanje dolnje Pannonije medju Savom i Dunavom), učestaše osobito poslie poraza u Njemačkoj god. 955. svoje navale na balkanski poluotok. Ovamo su ih iz ubavoga Sriema vodili naravni i za njihove konjaničke čete zgodni putevi, doline naime Bosne i Morave do srca balkanskoga poluotoka. Tako se jednom poslie godine 955. podiže neki magjarski knez Kiš, po svoj prilici gospodar Sriema, te sa svojimi brzimi konjanici proleti Bosnom i doprie do drinske župe, koja bijaše na medji Bosne i prave Srbije (Raše). Kod mjesta Cvilina uz gornju Drinu dočeka ih knez Česlav; magjarske čete bjehu hametom potučene, sam vojvoda njihov pade u boju od junačke desnice Tjehomilove.⁴

Slavodobitni knez Česlav provali iza te sretne pobjede u Sriem, ali plati to junačtvo glavom. Poslie smrti njegove raspade se i država njegova, a Bosnom zavladaše domaći bani. Nu samostalnost ta nepotraje dugo. Već oko g. 968. udari na bosanskoga bana hrvatski kralj Krešimir. Borba se vodila na gornjem Vrbasu, u župah Plivi, Luki i Uskoplju. Bosanski ban uvidi brzo, da se ne može otimati sili kralja Krešimira; ostavi zato svoju banovinu i pobježe kralju ugarskomu, a Bosnom zavlada kralj Krešimir⁵.

² Nabrajajuć car Konstantin u 33. poglavju svoga djela „de administrando imperio“ (pagina 160—161) gradove pokrštene Srbije, dodaje: „κχι εις τὸ χωρίον (= ager = polje) Βόσωνα τὸ Κάρτερν και τὸ Δεσνίχ“. Sravnj i Račkoga Fr., Hrvatska prije XII. vieka (Rad jugosl. akad LVI. p. 71—73).

³ Rački Fr. dr, Hrvatska prije XII. vieka p. 120.

⁴ Regnante ergo Ciaslavo rege Kiis princeps Ungarinorum cum suo exercitu venit Bosnam, et devastabat atque depraedabatur eandem provinciam. Tunc rex congregans populum exiit ei obviam in Drina iupania iuxta fluvium, ubi commisso bello ceciderunt die illa innumerales ex gente Ungarinorum in loco, qui *Civedino* (mjesto Civelino, danas Cvilin) dicitur usque in praesentem diem. Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum, apud Lucium, de regno Dalmatiae et Croatiae, pag. 291. — „Drina iupania“ jest kasnije Podrinje; u istoj župi spominje Dukljanin još grad Brusno, danas selo Brusna u občini vikočkoj, a kotaru fočanskom.

⁵ Cresimirus autem frater eius cum avunculo pugnantes praedaverunt Uscole et Lucca et Preva (Pleva). Banus autem Bosnae videns, quod

Koncem desetoga stoljeća zaprijeti svim južnim Slovjennom velika pogibelj od cara Vasilija II. Bugarobijca, koji bješe poduzeo obnoviti vlast byzantskoga carstva nad svimi zemljama balkanskoga poluotoka, koje su nekoč pripadale ovomu carstvu. Iza dugotrajne, krvave borbe svlada on najprvo Bugare, a zatim se obori na Srbe i Hrvate. Vjerojatno je, da je tada oko g. 1019 i Bosna poput Srijemá spala pod vrhovnu vlast byzantskih careva. Nu već iza smrti ovoga moćnoga cara oslobodi se Bosna opet byzantskoga vrhovništva, te je odsele duže vremena ostala samostalna zemlja pod svojim banovi. Bani bosanski u drugoj i trećoj četvrti jedanaestoga stoljeća znatno dapače dižu ugled svoj i svoje banovine, tako da se ona g. 1067. spominje u istom redu sa kneževinom Dukljom i Srbijom. Osiljena ovako, odoljevaše ona dugo i nastojanju kasnijih dukljanskih kraljeva, koji ju poput Huma i Travunje htjedoše sjediniti sa svojom državom. Tek g. 1082.—1085. uspije dukljanskomu (zetskomu) kralju Bodinu spokoriti Srbiju (Rašku) i Bosnu. Srbiji dade za namjestnika župana Vukana, a Bosni *kneza Stjepana*.⁶

Početkom dvanaestoga stoljeća dogodi se važan događaj, koji se je kroz cijeli dalji srednji vjek znatno dojmio svih južnih Slovjena. Ugarskim naime kraljem, pošto su se prije mnogo ali zaludu trudili, uspije uhvatiti čvrste stope na balkanskom poluotoku; kralj ugarski Koloman izabran bi i okrunjen g. 1102. u Biogradu za kralja Hrvatske, a tri godine zatim (1105.) zavlada i Dalmacijom (t. j. gradovi Spljetom, Trogirom i Zadrom i nekimi otoci). Južni Slovjeni bijahu tada upravo u takovu položaju, da im nije baš nepoćudno bilo, kad su vidjeli, kako se je Hrvatska poklonila kralju, koji je i Ugarskom vladao; njim je dapače moglo donekle i drago biti, što je sada Ugarska ustala kao takmica byzantskoj državi, kojoj su se sami već više desetak godina otimali. Pa i Ugarska Arpadovićâ u 12. stoljeću bila je sasvim druga, nego li

ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Ungariae, deinde Cresimirus caepit totam Bosnam et dominavit eam Eo tempore (g. 968.) defunctus est Bulgarorum imperator Petrus nomine . . . Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum apud Lucium p. 298.

⁶ Deinde caepit Bosnam posuitque ibi Stephanum knezium. Presbyteri Diocleatis regnum Slav., Lucius p. 300. — — F. Rački, Borba južnih Slovjena za državnu neovisnost u XI. vjeku. (Rad jug. akad. XXX. pag. 98.)

kasnije za centralizacije Anžuvinaca i za dobe Hunjada.⁷ Nu tim većma uznemiriše se s toga dogodjaja Mletci i byzantska država. Mletci nemogoše nikako oprostiti Kolomanu, što se je uzprkos ugovoru sa njihovim duždom drznuo segnuti za krunom hrvatskom i za Dalmacijom, koju su Mletčani smatrali svojom; pa kad je god. 1114. Koloman naglom smrti umro, smatrahu to kaznom božjom, što im bješe po njihovu sudu oteo Hrvatsku i Dalmaciju. Daleko više bijahu uznemireni byzantski carevi porodice Komnenâ. Još nebjehu pregorjeli Sriema, koji im hjehu ugarski kralji u drugoj polovici 11. stoljeća oduzeli,⁸ a sada se eto usudi kralj Koloman sjediniti pod svojim žezlom Hrvatsku i Dalmaciju, koje byzantski carevi nisu nikaad prestali smatrati sastavnimi dielovi svoje carevine.

Veliki ratovi, što su ih byzantski carevi iz porodice Komnena vodili u 12. stoljeću, da vrata nekadanji obseg svomu carstvu i stari sjaj svojoj kruni, započeoše već za Kolomanova sina Stjepana II. (1114—1131.). Da bi svoju svrhu ostvarali, bijaše Komnenom najprije oboriti ugarske vladare, te ih iztisnuti iz Sriema, Hrvatske i Dalmacije; zatim bijaše im svladati Normane u južnoj Italiji i napokon sasvim skućiti pod svoj jaram balkanske narode, napose Srbe, koji su se baš tada počeli iznova buditi. Sasvim je naravno, da su opet s druge strane toli kraljevi ugarski, koli veliki župani srbski i vladari normanski gledali, da se međusobno što bolje približe, pa da se sjedinjenimi silami otmu sudbini, koju im bjehu Komneni namienili U to ime već kralj Stjepan II. sklapa obranbeni savez sa srbskim velikim županom Belom Urošem proti caru

⁷ O povjesti Ugarske, byzantske države i južnih Slovjena u 12. stoljeću vidi znamenitu razpravu: В. Васильевскій, Изъ исторіи Византии въ XII. вѣкѣ (Славянскій сборникъ, II. томъ, С. Петербургъ 1877. pag. 210—290.) O Ugarskoj i južnih Slovjenih početkom 12. stoljeća veli pisac na 236. strani: „No točno takže s davnjago vremena, osobenno so vremena Alekseja Komnina, so vremena Bodina i Vulkana Serbskih, zamétno među Serbskimi knjazjama kak pri — morskoj. tak i vnutrennej Serbiji javnoe stremlenie k polnomu osvoboždeniju ot Vizantijskago gospodstva. Sosédstvo s Vengrijeju, kotoraja okolo togo že vremena zavoevala Slavjanskiju oblast među Savoju i Dunaem, tak nazivaemij Srém ili Sirmiju, moglo služiti oporoju dlja takih stremlenij. Vengrija togda voobšće ne čuždalas' Slavjanskijh simpatij, i eja koroli takže ohotno rodnilis' s Serbskimi knjazjami, kak i russkimi. Voznikšaja okolo polovini 12. věka znamenitaja, vposlédstvij, dinastija Nemaničej, ne tolko opiralas' na Vengriju v svoj borbě s Vizantiej, no bila takže i v rodstvė s neju“.

⁸ Rački Fr, Hrvatska prije XII vieka, p. 124—127.

Ivanu Komnenu, a da savez trajniji bude, vjenča on zadnjih godina svoga života bratića si i nasljednika na prijestolu, sliepoga Belu II. sa srbskom kneginjom Jelenom, kćerju Bele Uroša.⁹

Za kralja Bele II. Sliepoga, vladara Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Sriemu, prijatelja i saveznika Srbalja, kojim ravna umna žena Jelena, kneginja srbska — za ovoga se kralja pokazuje i Bosna prvi put u tjesnijem odnošaju prema kralju ugarskomu. Puka je slutnja ničim nedokazana, da je Bela II. Sliepi primio banovinu Bosnu u ime miraza od tasta svoga, srbskoga velikoga župana Bele Uroša¹⁰; vjerojatnije će biti, da su i bosanski bani videći, kako su Arpadovići ugarski zavladao hrvatskom državom i stupili u savez i srodstvo sa srbskimi vladari, sami se pridružili kralju ugarskomu, da njegovom pomoćju odbiju zajedničkoga dušmanina, koji im je prietio sudbinom Bugarske. Godine 1135. prvi se put i prvi od ugarskih Arpadovića Bela II. zove *kralj Rame*¹¹;

⁹ Misit (rex Stephanus) nuntios in Serviam, et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem Belae traduxerunt . . . Joannis de Thwroc, Chronica Hungarorum (Schwandtner J. G.; Scriptorum rerum hungaricarum I. pag. 175.)

¹⁰ Historici su si dosele mnogo razbijali glavu, da iztraže, kako je Bosna dospjela pod kralja Belu II. Pošto o tom izvori šute, to je široko bilo polje nagadjanju. Engel (Geschichte von Servien und Bosnien pag. 192.) misli, da je Bela II. oženivši Jelenu, kćer srbskoga velikoga župana Bele Uroša, dobio od ovoga Bosnu za svoga mladjega sina Ladislava. Prema tomu piše i Majkov (Istorija srpskoga naroda, p. 145.) sasvim neosnovano: „Od godine 1120. Bosna posta banovina. Raški župan i knez srpski Bijela Uroš dade je u miraz uz kćer zetu svome ugarskome kralju Beli II.“

¹¹ U jednoj povelji od god. 1135. piše se Bela II. prvi put „dei gracia Hungarie, Dalmatie, Croatie, *Rameque* rex.“ Fejer, Codex diplomaticus regni Hungariae II. p. 82. Odsele nalazimo vazda kroz sva stoljeća ime Rame u naslovu ugarsko-hrvatskih vladara. Da je Rama bila neka oblast, različna od Hrvatske i Dalmacije, pokazuje jedan spomenik iz dobe kralja Bele III., spisan poslije g. 1180. Tuj se kaže naročito: „In regno Bele regis Ungarie sunt he terre: Ungaria caput regni, Croatia, Dalmacia et *Rama*.“ Kukuljević I., Codex diplomaticus regni Croatiae II. pag. 91. O Rami piše Jireček (Die Handelsstrassen, pag. 30.) ovako: „Rama umfasste das Becken des gleichnamigen Flusses, welcher unterhalb Konjic von rechts in die Narenta mündet. Der Name kommt einmal bei Diocleas vor, wiederholt sich seit dem XII. Jahrhunderte ununterbrochen im ungarischen Königstitel, fehlt aber in den bosnischen Titeln und erscheint merkwürdiger Weise auch nirgends in dem so reichhaltigen ragusa-

malo zatim na saboru ugarskom u Ostrogonu podieljuje Bela II. sinu si drugorodjencu Ladislavu čast vojvode bosanskoga,¹³ ostavljajuć u istinu i nadalje domaćim banom, da upravljaju svojom djedovinom.

Nasliedivši Belu II. Sliiepoga sin mu Gejza II. (1131—1161), uzbiesni svom žestinom rat ugarsko - byzantski, osobito pošto se je u Carigradu zaodjeo grimizom nepomirljivi car *Emanuel Komnenac*, koji je kroz celo vrieme svoga vladanja (1143—1180) tresao balkanskim poluotokom i Ugarskom. Za te životne borbe, kad je car Emanuel preko pogaženih plemena južnoslovenskih htjeo nesamo oteti Gejzi Sriem, Dalmaciju i Hrvatsku, nego podložiti si i samu Ugarsku; za te odlučne borbe nalazimo kralja Gejzu u najtjesnijoj svezi sa srbskimi vladari. Ugarska je u to doba gotovo

nischen Quellenmaterial aus dem Mittelalter“. Kasnijim ugarskim izvorom medjutim jest Rama isto što i Bosna; sam kralj Sigismundo veli u jednom pismu od 31. svibnja 1405. „pro rectificandis et restaurandis regni nostri confiniis versus regnum nostrum *Ramae seu Boznae*“ (Fejer, Cod. diplom. X. 4. p. 377), a i ugarski ljetopisac Thwroc kaže (p. 360) naročito: „*Boznense regnum, quod et Ramam vocamus*“. Schimek (Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama p. 2) tumači to po prilici ovako: „Die Ungarn führten nämlich unter den Königen Ladislav I., Koloman, Stephan II. und Bela II. viele Kriege mit den Kroaten, und da sie bei dieser Gelegenheit die an Kroatien angränzenden Provinzen, welche dem Meere zuliegen, eroberten, worunter Rama sammt der ganzen Strecke zwischen den Flüssen Cetina und Naron, schrieben sie sich Könige von Rama. Da sie hernach auch Herrn . . . von eigentlichen Bosnien . . . geworden (bolje bi rekao: werden wollten), war auch diese Landschaft unter diesem Namen mit verstanden“. Vriedno je još iztaknuti, da se g. 1416. hrvatski ban Ivaniš Nelipić piše: „knez cetinski, kliški, *ramske* i omiški“. (Mikl. Monum. serb. p. 279). Nisu li se u istinu Ramom prvobitno zvali samo ostanci nekadanje kneževine Neretve zajedno sa dolinom Rame? Hrvatski vojvoda Andrija zove se u jednoj povelji od g. 1198. (Kukuljević, Codex dipl. II p. 199) „*dei gratia Dalmatie, Chroatie, Rame, Chulmeque dux*“, te bi po tom mogli zaključiti, da je tada Rama poput nekadanje Neretve ležala medju Hrvatskom i Humom. U povelji, koju je kralj Matija Korvin izdao dne 6 prosinca 1463. Vladislavu, sinu hercega Stipana Vukčića, čitamo, da je Matija tom prilikom podielio Vladislavu „*castrum Prozor in Rama et cum tota Rama*“ (Fejer, Commentarii historici de Bosniae . . . cum regno Hungariae nexu, pag. 69.) Selo Prozor nalazi se i danas još u kotlini rieke Rame.

¹³ „*rex Bela innotuit, in conventu strigoniensi, ubi filio suo Ladislao communi regni consilio, bosnensem ducatum dedit*“ . . . Kukuljević, Codex dipl. II. 30.

poplavljena hrvatskom, srbskom i inom slovjenskom vlastelom; prvi do kralja velmoža u državi, glasoviti ban hrvatski i palatin ugarski Beluš jest porieklom Srbin ili Hrvat (Dalmata).

U to se vrijeme javlja na poprištu historije i ban *Borić*, prvi po imenu poznati vladar bosanski.¹³ Još g. 1150. prolazila je Bosnom ugarska vojska idući u pomoć Srbom, saveznikom ugarskim, na koje bješe udario car Emanuel. Nu uzprkos toj pomoći bjehu Srbi od Emanuela na riei Tari razbiti, a na to se slavodobitni car byzantski baci i na Gejzu, te mu oduze Šriem. Iza raznih zgoda dodje god. 1153. do mira medju Ugarskom i Byzantom; nu već sliedeće ga godine 1154. prekrši kralj Gejza II., te sa velikom vojskom provali na byzantsko zemljište. Dočim su Srbi na jugu vojevali, pridruži se ban Borić sa svojimi četami glavnoj vojsci ugarskoj, koja je, prešav Dunav, obsjela važni grad Braničevo na desnoj obali Dunava (na ušću Mlave kraj današnjega Kostolca). U to medjutim stigne i car Emanuel sa svojom vojskom na obranu Braničeva. Ugarsko-bosanska vojska digne na to obsadu, ter se razdvoji; ugarska vojska udari prama Beogradu, a bosanski ban Borić krenu uz Savu prema Drini, vraćajuć se u svoju banovinu. Car Emanuel pošalje brzo za Borićem u potjeru svojega vojvodu Vasilija; nu taj se putem namjeri na glavnu vojsku ugarsku blizu Beograda, te bi poražen, i tako se Borić sretno vrati u Bosnu.¹⁴

Poslie smrti kralja Gejze II. (1161.), kad su se u Ugarskoj pojavile priestolne borbe i kad su se braća Gejzina Ladislav II. i Stjepan IV. borila za priestol proti sinu njegovu Stjepanu III., igraše ban Borić znamenitu ulogu. Smatrajući, da u Ugarskoj vriedi nasljedstvo po starješinstvu, a ne po prvorodstvu, prijanjaše on uz braću Gejzinu proti sinu njegovu, te pomagашe sa drugom vlastelom najprvo Ladislava II., bivšega nekada vojvodu bosanskoga,

¹³ Ime Borió (Boricus) bijaše u 12. stoljeću poznato i u Hrvatskoj. Vidi Kukuljevića, Codex dipl. II. p. 71, 93, 151, 155, 193, 195. Mnogi stariji i noviji historici miešaju bosanskoga bana Borića sa Borisom, nezakonitim sinom kralja Kolomana. Nu da su to dvie razne osobe, dokazao je već Mikotzy, a u novije vrijeme još bolje obrazložio Vasiljevski (op. cit. p. 265—277).

¹⁴ Οὐπερ αἰσθόμενος βασιλεύς, πυθόμενος δὲ καὶ ὡς Βορίτζης ὁ Βόσ-
δνης χώρας ἐξάρχων Δαλματικῆς εἰς συμμάχους τῷ Παιονάρχη
τελέσας ἀναστρέφει, ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ, τὸ ἀλκιμώτατον τῆς σὺν αὐτῷ
ἀπολεζόμενος στρατιᾶς Βορίτζη εἰς χεῖρας ἐλθεῖν ἔστειλεν. Joannes
Cinnamus (Bonsko izdanje), lib. III. pag. 181—182.

a poslie smrti ovoga (1. veljače 1163.) brata mu Stjepana IV. Iste godine 1163. dapače nalazimo bana Borića u samoj Ugarskoj, u Ostrogonu uz kralja Stjepana IV., gdje sa drugimi privrženici njegovimi sudjeluje u vieću kraljevskom.¹⁵ Nu moć i slava kralja Stjepana IV. nepotraje dugo. Još iste godine 1163. dne 19. lipnja bje potučen od svojih protivnika, te pobjegne iz Ugarske, a na to postane kraljem Gejzin sin Stjepan III. Ovaj je sada progonio sve svoje protivnike, najpače u južnih zemljah, gdje ih je i najviše bilo. Napose se osveti banu Boriću. Pošalje nanj nekoga Gottfrieda, koji se bješe iz Njemačke doselio; ovaj svlada Borića i slavodobitan se vrati u Ugarsku.¹⁶ Nezna se, što se je kasnije s Borićem dogodilo, jer se u nijednom poznatom izvoru nespominje više ime njegovo.

Dubrovački pisci počam od Orbina pa sve do Rastića pripoviedaju o razmiricah bosanskoga bana Borića sa Dubrovčani. Uzrok da je bio vjerski. Jedni kažu, da je Borić progonio bosanske katolike, koji su na to u Dubrovnik pobjegli, a Dubrovčani ih nehtjeli izdati; drugi, da se je zavadio radi bosanskoga biskupa Milovana u Kreševu, koji da se je odmetnuo od dubrovačkoga nadbiskupa i pokorio se spljetskomu. Odatle da se je izlegao rat. Borić da je najprije velikomu županu raškomu Deši oteo humsku zemlju, a na to da je poharao dubrovačku okolicu; nu kad se je spremio obsjedati sam grad, da su ga Dubrovčani pod vodjom Matijom Crievićem (ili Mihom Bobalićem) razbili, udarivši iznebuha na njegov tabor u Trebinju. Na to da je Borić bio prisiljen sklopiti mir s Dubrovčani i podčiniti biskupa bosanskoga nadbiskupiji dubrovačkoj. Ovaj veoma nevjerovatni dogodjaj da se je sbio po Orbinu i Lukariću g. 1154., a po Rastiću 1159.—1160.¹⁷ Imade još i jedna povelja, kojom da je ban Borić nakon svršena rata sa Dubrovčani podielio kao gospodar Huma samostanu sv. Benedikta na otoku Lokrumu crkvu sv. Pankracija na otoku Mljetu.¹⁸ Nu ova je povelja veoma sumnjiva poput mnogih drugih dubrovačkih izprava starije dobe.

¹⁵ U povelji, izdanoj tom zgodom, spominje se kao svjedok uz Beluša bana i ban bosanski Borić (*Boricio bano*). Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis* I. pag. 3.

¹⁶ *Temporibus insuper Stephani regis tercii introivit in Hungariam quidam miles Gotfridus nominatus de Mesnensi regione.... quem quidem postmodum adversus ducem de Bozna cum exercitu rex transmittit, quo devicto ad regem reversus, cum favore de cetero pertractatur. Simonis de Keza, de nobilibus advenis, apud Endlicher, *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*, I. p. 127.*

¹⁷ Ljubić S., *Opis jugoslavenskih novaca*, p. 184.

¹⁸ U toj se povelji medju inim čita: „Unde ego banus Boricius, cum filiis meis, atque propinquis, coram universo populo terre mee“ itd. Kukuljević, *Codex diplom.*, II. 56.

Ako i nije istina, da je već Borić ban sjedinio humsku zemlju sa Bosnom, to je ipak i bez toga bila njegova banovina prostrana i ugledna. Suvremeni grčki ljetopisac Cinnamus kaže naročito, da je Bosna tada sizala do rieke Drine, koja joj je bila medja prema Srbiji; da nadalje Bosna nije bila podložna velikomu županu srbskomu, nego da je tamošnji narod imao svoje običaje i uredbe, a i svoga vlastitoga vladara.¹⁹ Bosna se je dakle u polovici 12. stoljeća protegla i preko prvobitno srbskih prediela, te je za cijelo obuhvatala župu boračku, koja bijaše do nedavno još srbska. Grčkoga ljetopisca dopunjuje domaći pop Dukljanin, kad kaže za svoje doba, da se je Bosna sterela od rieke Drine na zapad do planine Borove glave²⁰ Livnu na iztoku, tako da je tada već i dolina Rame bila pridružena bosanskoj banovini. Ugarskim kraljem nebijaše Borić ban podanik, već saveznik,²¹ kojega su osobito pazili, cienili i odlikovali, pače ga za njegovu pomoć i nagradjivali. Vjerojatno je veoma, da je već ban Borić u ime nagrade dobio od ugarskih kraljeva oblasti na sjeveru pravoj Bosni, naime Soli i Usoru,²² i

¹⁹ Ἐπει δὲ ἐγγὺς Σάου ἐγένετο, ἐφ' ἕτερον ἐκείθεν μετῆλθε ποταμὸν Δρυνᾶν ὄνομα, ὃς ἀνορθὲν ποθεὶν τὴν ἐκβολὴν ποιούμενος Βόσθναν τῆς ἄλλης Σερβικῆς διαρρεῖ. ἔστι δὲ ἡ Βόσθνα οὐ τῷ Σερβίων ἀρχιζουπάνῳ καὶ αὐτῇ εἴκουσα, ἀλλ' ἔθνος ἰδίᾳ παρὰ ταύτη καὶ ζῶν καὶ ἀρχόμενον. Joannes Cinnamus, libr. III. p. 104.

²⁰ Unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam, usque ad montem Pini (hrv. prevod: do gore Borave = Borove), quam et Bosnam vocavit. Presbyt. Diocl. regnum Slav. p. 290.

²¹ Cinnamus kaže naročito, da je ban Borić bio ugarskomu kralju saveznik „εἰς συμμαχουὺς τῷ Παιονάρχῃ (qui socius in bello erat Peonarchae)“. Vidi notu 14.

²² Ugarski su vladari još oko g. 1078. zauzeli Srijem i mnoga mjesta na okolo Save (τὸ Σίρμιον καὶ τὰ περὶ τὸν Σαβίαν ποταμὸν χωρία), kako to svjedoče sami byzantski pisci Nicephor Bryenius i Ivan Cinnamus (vidi Rački Fr., Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia p. 453—455). Ovom prilikom, kad su u ugarske ruke dospjeli razni podunavski i posavski predieli, sigurno da su ugarski kralji zauzeli takodjer još u 10. stoljeću srbsku oblast Soli, zatim oblast Usoru, koje su obje poput Srijema bile od g. 1019. u byzantskoj vlasti. Da su bosanski bani upravo od ugarskih vladara primili Soli i Usoru, pokazuje sva bosanska historija. Kada su kasnije koji god put došli bosanski bani u oprieku ili u oporbu sa ugarskimi kralji, vazda bi im ovi oduzimali oblasti Soli i Usoru, dočim u pravu Bosnu nebi dirali, pošto nisu prava na nju imali. Samo jedan primjer da navedemo. Kad su bosanska gospoda sa svojim kraljem Tvrtkom II. Tvrtkovičem bila g. 1405. u živoj oprieci

da je upravo za te oblasti dospio u neku ovislost prema vladarom ugarsko-hrvatskim, jer za samu Bosnu neima pametara, da bi bila ikad podložna kraljem ugarskim. Ova predmnjeva pokazuje se još vjerojatnija, čujemo li, da je ban Borić imao posjeda i u samoj tadanjoj Slavoniji i da je timi posjedi dozvolom kralja Stjepana darivao red Božjaka ili Templara.²³ Borićevi potomci spominju se još u 13. stoljeću kao vlastela hrvatska; a mnogi tvrde, da je Borić ban praotac plemenitoj kasnije porodici Berislavića.²⁴

Sudbina banovine Bosne poslie g. 1163., odkako nestaje sa pozorišta bana Borića, opet je kroz neko vrieme nejasna. Sigurno da je Bosnu zadesio isti udes, što i ostale zemlje na zapadnoj strani balkanskoga poluotoka: ona je naime za celo g. 1166. zajedno sa Sriemom, Hrvatskom i Dalmacijom spala pod vlast byzantskoga cara Emanuela.²⁵ Po ugovoru bo od iste godine morade

proti kralju ugarskomu Sigismundu, oduze ovaj bosanskomu kralju Usoru, te namjesti tuj u gradu Srebreniku svoje ljude (Nicolaus Garazda et Ladislaus de Szilagy, — Katona, Historia critica XI., p. 761), da brane Usoru od Bošnjaka. Na to se obrati kralj bosanski Tvrtko II. sa svojimi velmožami (Hrvojem, Sandaljem Hranićem i drugimi) na kralja Ladislava Napuljskoga, takmaca Sigismundova, koji dne 26. kolovoza 1406. potvrdi kraljevstvu bosanskomu „omnes et singulas consuetudines, statum et jura antiquitus eis observatas et observata; nec non *confinia et metas ipsius Regni Boznae possessa et possessas per quondam spectabilem Culin olim dicti regni Bosnae banum; . . . et signanter a partibus Hungariae . . . modo et forma, quibus illas et illa dictus quondam Culin banus et maxime a dictis Hungariae partibus dum vixit, habuit, tenuit et possedit*“ . . . (Lucius, de regno Dalm. pag. 261—262.) Iz ovoga se jasno razabire, da su Bošnjaci tada tražili od Ladislava, neka im potvrdi pravo bosanske kraljevine na Usoru, koju je nekoč Kulin ban imao u svojoj ruci. Prema tomu nesmatram odviše smionom svoju predmnjevu, da je Borić ban dobio Soli i Usoru od ugarskoga kralja kao nagradu za svoje vjerne službe u ratu s byzantskim carem.

²³ U jednoj se povelji kralja Andrije II. od g. 1209., kojom on potvrđuje posjed Templara u tadanjoj Slavoniji, čita i ovo: „Villam quoque que Esdel vocatur, quam banus Boricius de Bozna pro remedio anime sue prefate domui milicie templi ex concessione regis Stephani, quam eciam pater noster Bela rex sigilli sui munimine roboravit et in perpetuum contulit, et eciam terram, quam eiusdem Boricii nepotes iam dicte domui dederunt, cum suis metis et terminis perpetuo confirmamus“. Tkalčić, Monum. hist. episc. zagr. I. 23.

²⁴ Mesić M., Pleme Berislavića, (Rad jugosl. akad. VIII. 33—36).

²⁵ Cinnamus (p. 248—249) veli, da je te godine byzantski vojvoda Ivan Dukas zauzeo sve dalmatinske gradove, njih u svem 57. Već sam taj

kralj ugarsko-hrvatski Stjepan III. nakon nesretne borbe odstupiti byzantskomu caru cijeli Srijem i svu Dalmaciju, i to kao baštinu mladjega brata svoga Bele (Aleksija), koji se je tada desio na carigradskom dvoru. Bosna sa Hrvatskom, Dalmacijom i Srijemom ostade sada kroz četrnaest godina pod Carigradom. Čini se, da je Emanuel od tih zemalja stvorio neku vrst baštine za svoga štićenika Belu; to bi barem donekle potvrdila i okolnost, što je kraljević Bela još u Carigradu dao kovati novce kao kralj Rame.²⁶ Nu malo zatim umre car Emanuel (24. rujna 1180), a smrću njegovom obori se i ogromna državna sgrada, što ju bješe taj veliki vladar podigao. Na balkanskom poluotoku odlanu sada svim narodom, a i Bosna postade slobodnija pod svojim banom Kulinom.

Vriedno je ogledati vjerske i crkvene odnošaje bosanske prije Kulina bana. Od biskupija, što no obstojahu u prvoj polovici 6. stoljeća (g. 530—532), teško da je koja preživjela seobu slovjensku osim one, koja je kasnije poznata kao bosanska biskupija (bosniensis ecclesia). Ova biskupija, po svoj prilici stara „bestoensis ecclesia“, bijaše podređena sve do polovice 11. stoljeća nadbiskupiji spljetskoj; nu g. 1067. bi od nje odijeljena te spade pod vrhovnu vlast dukljansko-barske metropolije. U to doba bijaše u Bosni manastira latinskoga i grčkoga obreda (monasteria tam Latinorum quam Graecorum sive Sclavorum), po čem sudimo, da je bilo i sljedbenika obiju obreda.²⁷ Tečajem 11. stoljeća zgodi se medjutim ta važna promjena, da bje odciepljena od metropolije barsko-duklijanske i podvrgnuta nadbiskupiji dubrovačkoj. Odsele nastade trvenje medju metropolijom dubrovačkom i spljetskom o vrhovnu vlast nad bosanskom biskupijom. Ovo trvenje urodi žalostnim plodom, jer se je u to uvukla u Bosnu nova *vjera bogomilska*, protivna vjeri kršćanskoj. Početnikom toj novoj vjeri bijaše još u 10. stoljeću pop *Jeremija*, zvan i *Bogomil*, svećenik bugarski.

znatan broj upućuje nas, da je tuj i bosanskih gradova bilo, tim sigurnije, što Cinnamus Bosnu pribraja Dalmaciji (ὁ Βόσθνης χώρος ἐξαρχῶν Δαλματίας ἤς). Da je Emanuel smierao i na Bosnu, svjedoči njegov naslov u jednoj izpravi od godine 1155., gdje se zove: „Manuel in Christo Deo fidelis rex Porphyrogenitus, Romanorum imperator, piissimus, semper Sebastus, Augustus... Dalmaticus, Ungaricus, *Bosthnicus*, Servicus, Zecchicus...“. Vidi Sasinek Fr., *Dejiny král'ostva uhorského I.* pag. 107, nota 2.

²⁶ Ljubić S., *Opis jug. novaca*, p. 188, nota 2.

²⁷ Rački Fr., *Documenta*, p. 201.

Neima doduše viesti, ali sigurno je, da se je vjera bogomilska udomila u Bosni već u polovici 12. stoljeća, i da je tuj našla gorljivih pristaša, kao što i u susjednoj humskoj zemlji. Bogomili zвахu se sami *kršćani* ili *dobri kršćani*, smatrajući jedino sebe pravimi kršćani; inovjerci međjutim u Bosni zвахu ih *Patareni*, dočim ih je rimski dvor nazivao krivovjerci (haeretici) za razliku od sljedbenika iztočne crkve, koje je imenovao razkolnici (schismatici). Nije mi sada razglabati nauk bogomila ili patarena, a ni crkveno ustrojstvo njihovo, bit će za to prilike na drugom mjestu; samo mi je napomenuti, da su patareni zavrgavali ženitbu i tim porodicu, da su branili obćenje sa inovjerci, da su osudjivali ubijstvo čovjeka, a po tom i rat, da su zabranjivali prisegu, da su grdili bogataše i učili, da se neima pokoravati poglavarom, nego samo Bogu. Sasvim je naravno, da je kraj ovih nauka sljedba patarenska bila opasna ne samo kršćanskoj crkvi obojega obreda, nego u mnogom obziru i društvenomu i državnomu poredku.

IV. Bosna za bana Kulina i Mateja Ninoslava.

Kulin ban (1180—1204.) prihvaća sa porodicom svojom vjeru patarensku, nu god. 1203. odriče se ove sljedbe i odvraća tim od svoje banovine križarsku vojnu; cvjetanje Bosne za Kulina bana. — Stjepan ban i sin mu Sebislav, kasniji knez usorski; zaludno nastojanje pape Honorija III. god. 1221—1227., da iztriebi patarene u Bosni. — Ban Matej Ninoslav (1232—1250.), izprva pataren, prelazi god. 1233. na vjeru katoličku, nu malo zatim opet ju ostavlja. — Križarska vojna u Bosni (1234—1239.). — Provala Tatara (god. 1242.). — Matej Ninoslav mieša se u hrvatsko-dalmatinske posle (1244.), te postaje knez spljetski. — Godine 1247. bosanska biskupija podložena nadbiskupiji koločkoj.

Smrću cara Emanuela minu za sva vremena svaka pogibelj južnim Slovjennom od byzantske države. Emanuel bješe posljednji pokušao, da balkanske Slovjene i zemlje njihove složi u okvir svoga carstva. Iza njegove smrti propadaše država byzantska brzim skokom; najprije ju zamieni neprirodno i s toga netrajno *latinsko carstvo* (1204—1261), a nakon propasti ovoga bijaše obnovljeno carstvo grčko tako slabo, da je srbski car Dušan mogao o tom snovati, kako bi na razvalinah njegovih podigao srbsko carstvo sa sielom u Carigradu. Nu mjesto Byzanta podiže se sada južnim Slovjennom, a napose Bosni, nov dušman, naime Ugarska. Ugarski su vladari brzo zaboravili, da su se jedino izdašnom pomoći južnih Slovjena oteli premoći byzantskih Komnena, pa su sada nakon minule pogibelji stupili u stope grčkih vladara, radeć svom silom, da svoje dosadanje u nevolji saveznike učine svojim podložnicima. Ugarski vladari, počam od kralja Emerika, teže postojano za što većim uplivom na balkanskom poluotoku, pa nebi marili, kad bi pod svoju vrhovnu vlast skućili ne samo Bosnu i Srbiju, nego i samu Bugarsku.

U ovom svom nastojanju našli su ugarski vladari vjerne saveznike — rimske pape. Baš u to doba bješe se vlast rimskih papa silno uzdigla, te se je činilo, da će se ostvariti snovi pape Grgura VII. Umni i nepokolebivi muževi sjede na stolici sv. Petra u prvoj polovici 13. stoljeća; pape Inocentije III., Honorije III., Gregorije IX. i Inocentije IV. nisu samo vojvode kršćanstva u svetom ratu na nevjernike, oni su takodjer i diktatori Evrope, kojim se ni rimski carevi nesmiju bez kazne suprotiviti. Oni nežele samo, da oslobode nevjerničkih ruku sveti grob, oni teže i zatim, da sjedine pod svojim žezlom sav sviet kršćanski, da iztok slože sa zapadom, a napose da iztriebe sve krivovjerce. U to ime nekrate svoje pripomoći, kad se mjesto byzantske države gradi latinsko carstvo; u to ime uvode oni inkviziciju i podižu križarske vojne, da zataru svako krivovjerce, pojavilo se ono u Francezkoj, Italiji ili na balkanskom poluotoku, u Bosni. Da napose uspiju medju južnimi Slovjeni, utiču se ugarskim kraljem, koji i onako požudnim očima glede preko Save i Dunava. I tako se silna duhovna vlast složi sa svjetovnom proti državnoj i vjerskoj slobodi južnih Slovjena. Teško li sada patarenskoj Bosni i njezinim banom Kulinu i Mateju Ninoslavu!

* * *

Kulin ban bijaše u rodu sa srbskim velikim županom Stjepanom Nemanjom; sestra naime Kulinova bijaše žena zahumskomu knezu Miroslavu, bratu Stjepana Nemanje. Kao što je Stjepanu Nemanji dobro došla smrt cara Emanuela, da se učini sasvim samostalnim i neovisnim, tako je i Kulin ban gledao banovinu svoju osoviti na vlastite noge. Nije ga pri tom nimalo smetao prijašnji odnošaj Bosne prema ugarsko-hrvatskim vladarom g. 1135.—1166., ta odnošaj taj bješe prestao byzantskom okupacijom, a kralj ugarski Bela III. imao je u prvo vrieme svoga vladanja pune ruke posla, prvo da povрати svojoj vlasti Srijem, Hrvatsku i Dalmaciju, a zatim da u oduljem ratu obrani grad Zadar i susjedne otoke od Mletčana.

O prvoj dobi Kulinova vladanja ostaje malo spomena. Ima pismo od g. 1180., što ga na nj upravi Teobaldo, poslanik pape Aleksandra III. Papinski poslanik piše mu veoma učtivo; kaže mu, kako mnogo želi njega vidjeti, te mu sam donieti pismo i blagoslov pape. Nu pošto toga učiniti nemože, šalje mu ovako blagoslov i pismo papino, te ga uljudno moli, da mu iz štovanja prema

svetomu Petru i rimskom papi pošalje dvie sluge i kuninih krzna. Ujedno ga poziva, da mu poruči, želi li što papi doglasiti¹. Sudeć po ovom pismu, bio je Kulin tada pristaša rimske crkve i u dobru sporazumku s rimskim dvorom. On se je tada znatno razlikovao od svoga šure, humskoga kneza Miroslava, koji je bio u zavadi s rimskom crkvom, pače i oplienio spljetskoga nadbiskupa, tako da je papa Aleksandar III. bio prinukan izbóiti ga iz crkve kršćanske. Ban je Kulin mirovao valjda i sljedećih godina, pošto se o njem malo javlja. Za celo je u to doba radio o blagostanju svoje banovine, a napose da joj procvjeta trgovina. O tom svjedoči ugovor, što ga je Kulin dne 29. kolovoza 1189. sklopio sa gradom Dubrovnikom, koji je već tada svoju trgovinu širio po balkanskom poluotoku. Iz dotične povelje razabire se među inim, da je Kulin bio tada posve neodvisan ban, da je nadalje još uvijek bio kršćanin (zaziva naime sveto trojstvo, zatim datira povelju: „usječenje glave Jovana Krstitelja“),² i to po svoj prilici rimskoga obreda, pošto broji godine „od rožstva Hristova“, a ne od stvorenja svieta, kako čine srbski vladari i drugi pristaše iztočne crkve. U samoj povelji prisije Kulin Dubrovčanom ovako: „prisezaju Dubrovčanom pravi prijatelj biti vam od sele i do vieka, i prav goj držati s vami i pravu vjeru, dokle sam živ“. Dopušta im nadalje, da smiju trgovati po njegovu „vladaniju“, da se mogu nastaniti gdje ih volja, a da im se od njegovih častnika neće dogoditi nikakva sila.³ Ovimi povlasticami položi Kulin ban temelj kasnijemu živahnomu obćenju trgovačkomu medju Bosnom i prometnim Dubrovnikom.

Iza g. 1189. čini se, da je u Bosni nastala važna promjena. Dočim je još g. 1188. bosanska biskupija spadala pod dubrovačkoga biskupa Tribuna,⁴ imala je ona oko g. 1191. spasti pod metropoliju spljetsku. Tuj je bio nadbiskupom Ugrin Petar, kojega je kralj Bela III. amo smjestio, da radi u prilog osnovam njegovim. Moguće, da je Bela III. uticao i na papu, te je ovaj god. 1191.

¹ Kukuljević, *Codex dipl. Croatiae*, II. p. 114—115. Teobaldo časti Kulina ovimi naslovi: „Nobili et potenti viro Culin bano Bosine“, „Culin magno bano Bosine“; a kad ga moli, piše: „magnitudinem liberalitatis et glorie vestre rogantes“.

² Rački Fr., *Bogomili i Patareni*. (Rad jugoslavenske akademije VII. p. 188).

³ Miklošić, *Mon. serb.*, p. 1—2.

⁴ Kukuljević, *op. cit.* 147—148.

podredio spljetskoj metropoliji ne samo stonsku biskupiju u Humu, nego i bosansku biskupiju u Bosni.⁵ Ovim je načinom Bela III., obnovivši svoju državu, htjeo preko spljetske crkve podići svoj ugled u Bosni. Nu nakana njegova nije ovaj put uspjela, jer već g. 1197. vidimo izabranoga biskupa bosanskoga u Dubrovniku, da primi posvetu od tamošnjega nadbiskupa.⁶ Nastojanje međjutim kralja Bele III., da spravi Bosnu pod podložnu si nadbiskupiju spljetsku, nanukalo je bana Kulina, da se odvrati od rimske crkve, nebi li se možda tako oteo i svedjer mah otimljućoj sili ugarsko-hrvatskoga kralja. Mnogo je tomu dopriniela i sestra Kulinova, udova humskoga kneza Miroslava, koja se je sada iza smrti muževe vratila u Bosnu bratu svomu. I tako se sgodi, da je Kulin ban medju god. 1190.—1199. ostavio rimsku crkvu, ter zajedno sa ženom, sestrom, ciplom porodicom i 10.000 bosanskih žitelja prihvatio vjeru patarensku.⁷ Usljed toga preote vjera patarenska osobit mah ne samo u Bosni, nego se razgrani odavle i po susjednoj Hrvatskoj i Slavoniji, te dopre tija i do primorskih gradova Dalmacije, gdje je u Spljetu već prije god. 1200. bila posebna občina patarenska, kojoj su bili učitelji dva slikara i zlatara, braća Matija i Aristodio, građani zadarski, ali rodom iz Pulje. Za nje se kaže naročito, da su bili vješti latinskoj i slovjenskoj knjizi, a veći dio svoga života da su sprovedli u Bosni, gdje su upoznali i priljubili vjeru patarensku.⁸ Po ovoj viesti sudeć bila

⁵ Kukulj., op. cit. 162.— „... Macarensem, Naroniensem, Stagnensem, Farensem, Bosniensem et Delmitensem episcopatus“...

⁶ Idem, op. cit. p. 175.

⁷ Vukan (Vuk), kralj Duklje i Dalmacije, javi g. 1199. papi Inocentiju III.: „Demum vero paternitatem vestram nolumus latere, quia *heresis* non modica in terra regis Ungarie, videlicet in *Bosina* pullulare videtur, in tantum quod peccatis exigentibus ipse Ban Culinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Mirosclavi che (!) mensis (uxor) et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem millia Christianorum in eandem heresim introduxit“. Theiner A., Monumenta Slavorum merid. I. p. 6.

⁸ „Erat autem (Bernardus archiepiscopus spalatinus) insectator haereticorum valde sollicitus. Fuerunt namque eo tempore duo fratres filii Zarobabel, quorum alter Matthaëus, alter vero Aristodius vocabatur. Hi quamvis essent ex patre Apullo, erant tamen a pueritia Jadrenses cives effecti, conversabantur vero ex maiori parte *apud Bosnam*, quia erant pictores optimi, et in auri fabrilis arte satis exercitati, competenter etiam latinae et sclavonicae litteraturae habebant peritiam, sed ita erant fallente diabolo

je već prije okreta Kulinova vjera patarenska u Bosni jako uvriježena.

Ako je ban Kulin mislio, da bi se prionuv uz sljedbu patarensku mogao oteti uticanju kralja Bele III., to se je ljuto prevario, jer je upravo tim izazvao umiešivanje njegovo. Bela III., željan da Bosnu svojoj vrhovnoj vlasti podloži, upotriebe vjerski pokret u Bosni, te kao branitelj vjere katoličke pobere krivovjerca Kulina na račun. Nu Kulin znao je prvi put mudro odvratiti prieteću pogibelj od svoje domovine izjavivši, da rimski dvor odobrava zakon i sljedbu njegovu.⁹ Bela III. bio bi medjutim ipak dalje pošao, da ga nije stigla smrt (1196.); a borbe medju sinovi njegovimi, braćom Emerikom i Andrijom dadoše barem za časak oduška Kulinu i patarenom u Bosni. Nu tim veća opasnost zaprieti i patarenom i samostalnosti bosanske banovine, kada su se braća Emerik i Andrija izmirila i kad je hrvatski vojvoda Andrija iza sretne pobjede u Humu (1198.) postao najbližim susjedom Bosni. Kralj ugarsko-hrvatski Emerik počeo je sada sasvim ozbiljno raditi, kako bi stekao vrhovnu vlast ne samo nad Bosnom, nego i nad istom Srbijom i Bugarskom, te se je u to ime što tjesnije pridružio moćnomu tada papi Inocentiju III. (1198—1216), koji je opet živo žudio, da sav balkanski poluotok privede u krilo rimske crkve. Kralj Emerik, vjeran sin rimske crkve, imao je pomagati papu, da se medju južnimi Slovjeni zatare krivovjerje i razkolništvo; s druge strane radio je Inocentije u prilog političkim težnjam Emerikovim.

Umah iza vojne hrvatskoga vojvode Andrije na Hum i Rašku (1198.) nadje kralj Emerik u samoj vladajućoj kući Nemanjića muža, koji je pomagao osnove njegove i rimske. Bijaše to kralj dukljanski *Vukan* (Vuk), mladji sin Stjepana Nemanje. Vlastohlepan kako bijaše, radio je proti svomu bratu Stjepanu Nemanjiću, da ga obori s prijestolja, te se je u to ime ukazao spreman,

in baratrum haereticæ pestis immersi ; ut non solum impiam haeresim obcoecato corde crederent, sed etiam scelestis labiis prædicarent. Hos invenit Bernardus Spalati commorantes, multosque iam pestiferi dogmatis tabe ab eis infectos". Thomae archidiaconi Historia salonitana cap. 24. (Lucius de regno Dalm., p. 332.)

⁹ Razabire se iz spomenutoga već lista Vukanova od g. 1199., gdje piše : „Unde rex Ungarie exarcebatus illos (Kulina i patarene) ad vestram presentiam compulit venire a vobis examinandos. Illi autem simulatis litteris redierunt, dicentes a vobis concessam esse sibi legem“ Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 6.

pristati uz rimsku crkvu i papu Inocentija, a uz to priznati i vrhovništvo ugarsko-hrvatskoga kralja. U spomenutom već pismu od g. 1199. doglasi Vukan papi Inocentiju, da patarenska vjera u prkos uplitanju kralja Bele III. ipak u Bosni vlada; tuži bana Kulina i moli papu, neka naloži kralju Emeriku, da iztriebi patarene iz svoga kraljevstva, kakono kukolj iz žita¹⁰. Osim kralja Vukana izviestio je papu o patarenih za celo još i novi nadbiskup spljetski Bernardo, koji je g. 1200. došao u Spljet, ter tamo silom morao zatirati patarensku sljedbu, vodjenu braćom Matijom i Aristodijem. Premda je nadbiskup veoma strogo postupao, nemogaše ipak podpuno uspjeti, jer su mnogi patareni, progonjeni od njega, našli utočište u Bosni kod bana Kulina.

Saznavši za sve ove stvari papa Inocentije III., odluči što odlučnije stati na put patarenstvu u Bosni. Ako mu to nebi pošlo za rukom s dobra, podići će po tadanjem običaju i križarsku vojnu na krivovjerce. Smatrajući Inocentije vrhovnim glavarem Bosne ugarsko-hrvatskoga kralja Emerika, zamoli ga još 11. listopada 1200. posebnim pismom,¹¹ neka pozove najprije bana Kulina, da se odvrati od patarena i da ih prestane štiti. Ako ga ban nebi poslušao, neka provali s vojskom u Bosnu, neka posjedne tu zemlju i uzme patarenom sav posjed, pa neka protjera iz zemlje Kulina bana i sve patarene. U tom pismu pripovieda papa medju inim, kako je netom čuo, da je nadbiskup spljetski Bernardo izagnao mnoge patarene iz gradova Spljeta i Trogira; nu da je bosanski ban Kulin tim nevaljanim krivovjercem ne samo dao utočište, nego ih je i javno podupirao, da je izlagao njihovoj opačini sebe i zemlju svoju, da ih časti kao katolike, pače više od katolika, zovući ih pravimi kršćani.¹² Da dakle ova bolest, ako joj se s početka na put nestane, neokuži susjedne zemlje i neprodre tija u ugarsko kraljevstvo, što bog nedaj, moli papa kralja Emerika, da tu nepravdu, vjeri kršćanskoj nanesenu, osveti. Ako nebi ban Kulin izagnao svih krivovjeraca iz podložne si zemlje te sav im imetak oduzeo, neka kralj Emerik protjera toli njega, koli i krivovjerce njegove ne samo

¹⁰ Unde rogamus, ut regi Ungarie suggeratis, ut eos a regno suo evellat tamquam zizania a tritico. Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 6.

¹¹ Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 12—13.

¹² Vocans eos autonomasice Christianos, . . . Theiner, Monumenta Slav. merid. I. p. 12.

iz zemlje bosanske, nego iz ciele Ugarske, i neka im oduzme sva imanja njihova, gdje goder bila u zemlji kraljevoj.

Sadržaj ovoga pisma zaista je oštar. Sada je banu Kulinu prietila velika pogibelj ne samo od crkvene vlasti, nego i od ugarsko-hrvatskoga kralja Emerika, koji je za cijelo jedva tako liepu sgodu dočekao, da se umieša u posle bosanske. Nu u toj nevolji pokazao se Kulin kao mudar i oprezan vladar. Videći, kako se dvie vlasti na nj spremaju i kako je umiešivanje ugarsko bilo štetno u susjednoj Srbiji, odluči popustiti moćnomu papi Inocentiju i tako sa svoje zemlje odvratiti težke oblake, što se bjehu nad njom pribrali. On odluči mudro popustiti. Kad ga je naime malo iza papina pisma, negdje g. 1201. pozvao kralj Emerik, da se opravda, te zahatievao od njega, da sve patarene iz svoje zemlje izagna i dobra im pootme, odvrati mu Kulin izpričavajuć se, *da je patarene držao ne za krivovjerce, već za katolike*. Da se medjutim ukloni daljemu uplitanju kralja ugarskoga, obeća, da će sam nekoliko patarena poslati u Rim, da papi razlože svoju vjeru i ponašanje, pa neka ih on svojom odlukom ili u dobru utvrdi ili od zla odvrati, pošto su voljni neoskvrnjeno držati se nauka apoštolske stolice.¹³

Kulin ban održi zbilja rieč. Sljedeće godine 1202. pošalje u Rim nadbiskupa dubrovačkoga sa arcidjakonom Marinom, a njim pridruži neke patarene. Ove je patarene imao sada papa izpitati, te eventualno obratiti. Kulin je medjutim za cijelo već unapried znao, da papa neće odobriti nauka patarenâ, te ga zato ovom istom zgodom umoli, neka bi koga od svojih sposobnih i pouzdanih ljudi poslao u Bosnu, koji bi toli njega sama, koli ljude njegove izpitao i onda crkvene odnošaje u Bosni uredio.

Predusretljivosti svojom udje Kulin papi u volju. Inocentije III. rado prihvati ponudu njegovu, te pismom od 21. studenoga 1202. imenuje spljetskoga nadbiskupa Bernharda i svoga dvorskoga kapelana *Ivana de Casamaris* za poslanike rimske stolice u Bosni. Ujedno im podieli napatuk, gdje im razlaže vjersko stanje u Bosni, a uzato ih pûti, što i kako da rade. Nalaže im, da došav u zemlju bana Kulina iztraže vjerovanje i ponašanje toli njegovo, koli žene mu i ljudi njegove zemlje, te da vlašću apoštolske stolice potvrde po crkvenih propisih, što bi ondje našli dostojna da se potvrdi u

¹³ Razabire se iz pisma, kojim papa g. 1202. imenova legat za Bosnu. Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 15.

smislu katoličke vjere. Ako bi pako štogod našli, što zaudara krivovjerskom opačinom i što se pravomu nauku protivi, neka po propisu svedu na pravu stazu istine. Ako li nebi htjeli u Bosni slušati njihovih opomena i uredaba, da proti njim postupaju bez svakoga obzira po odredbah prema krivovjercem izdanih.

Na temelju papinskoga pisma podje Ivan de Casamaris u Bosnu. Što je tuj preduzeo proti patarenom, nije poznato, ali već koncem ožujka sliedeće godine 1203. izvršio je on častno svoju zadaću. Nije on samo Kulina bana i njegovu porodicu odvratio od patarenstva, nego i same poglavice patarenske (načelnike samostana). Dne 8. travnja 1203. sastade se sbor poglavica patarenskih u *Bjelopolju* tik uz rieku Bosnu (*Bolino poili* apud Bosnam iuxta flumen). Bijaše tuj sam ban Kulin, arcidjakon dubrovački Marin i papinski poslanik Ivan de Casamaris, a od patarenskih poglavica Dragiša, Ljubin, Dragota, Pribiša, Ljuben, Radoš i Vladoš. Ovdje odrekoše se ovi zastupnici svečano svojih dosadanih nazora i vjerovanja, te sastaviše o tom posebno pismo ovoga sadržaja¹⁴:

„Mi načelnici (priors) onih ljudi, koji se do sada navlastito nazivamo ovlasticami kršćanskoga imena na zemljištu Bosne, mjesto svih prisutni, obećajemo pred Bogom i njegovimi svetci u nazočnosti g. Ivana de Casamaris, kapelana pape i rimske crkve, u tu svrhu u Bosnu izaslana, pred zaštitnikom (patrono) banom Kulinom, gospodarom Bosne, za sve, koji su od navedene zajednice naše bratovštine, da ćemo se držati uredbe i zapovjedi rimske crkve toli u životu i ponašanju svojem, koli da ćemo joj poslušni biti i živjeti polag njezinih propisa, obvezujući se za svekolike od naše družbe i jamčeći, ako bi ikada od sada sliedili krivovjersku opačinu, sa svojim posjedom i celim imetkom. Najprije se *odričemo razkolju*, kojim smo obiedjeni i priznajemo rimsku crkvu za svoju majku, glavu svega kršćanskoga jedinstva. U svih mjestih naših, gdje imade samostana (fratrum conventus), imati ćemo *bogomolje* (oratoria), gdje ćemo se braća javno sastajati noću za pjevanje jutarnje, a danju za pjevanje časova; u svih pako *crkvaš* imati ćemo *oltare i križe* i čitati ćemo, kao što čini rimska crkva, *knjige* tako novoga *kako staroga zavjeta*. U svih naših mjestih imati ćemo *svećenika*, koji će bar u blagdanih i svetcih čitati *misu* po crkvenom

¹⁴ Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 20. Hrvatski prevod od Fr. Račkoga u Radu, VII. p. 139.

obredu, slušati *izpoviest* i dieliti pokoru. Uz bogomolje imat ćemo *grobља*, u kojih da se sahrane braća i pridošlice, ako bi slučajno ondje umrli. Sedam puta najmanje na godinu primat ćemo iz ruku svećenika *tielo gospodnje*, naime na božić, uskrs, duhove, Petrovo, na veliku i malu gospoju i na Svesvete prvoga studenoga. Obdržavati ćemo nadalje *poste* crkvom određene i našimi starijimi obzirno zapoviedane. *Žene*, koje će biti našega reda, biti će od muževa odijeljene tako u spavalištih, kako u blagovalištih, i nijedan brat neće razgovarati sam sa samom, odakle bi se mogla kriva sumnja poroditi; u ostalom nećemo primati oženjenoga ili udatu osim da se obojica obrate obećavši čistoću sa zamjenitim privoljenjem. Blagdane ćemo *svetaca*, koji su od sv. otaca ustanovljeni, svetkovati. I nijednoga nećemo u buduće medju se primati, koji bi po sjegurnom znanju bio *manikej* ili budi kakav krivovjerac (hereticum). I kao što se od ostalih svjetskih lučimo životom i ponašanjem, tako ćemo se razlikovati i odjećom, koja će biti zatvorena, ne šarena, do glježanja odmjerena. U ostalom nećemo se u buduće, kano što do sada, *zvati kršćani, nego braća*, da se onim posebnim imenom nenanese krivica drugim kršćanom. Kada umre starješina (magister), od sada će za sva vremena u buduće načelnici (piores) sa savjetom bogoljubne braće birati poglavara (prelatum), da ga jedini papa potvrdi. Ako bi još štogod drugo rimska stolica htjela dodati ili oduzeti, sve ćemo s počitanjem primiti i obdržavati; a da sve ovo steče vjekovitu kriepost, potvrđujemo vlastoručnim podpisom“.

Poput ovih načelnika samostana, koji su ujedno bili i načelnici patarenske sljedbe, dadoše sličnih izjava i očitovanja za cijelo i poglavitija vlastela bosanska. Poslie toga podjoše Ljubin i Dragota kao zastupnici ostalih poglavica patarenskih zajedno sa papinim poslanikom Ivanom u Ugarsku do kralja Emerika, kod kojega se je već od prije desio sin bana Kulina. Dne 30. travnja sastade se kraljevsko vieće, i tuj pred kraljem Emerikom („ad christianissimum regem“), nadbiskupom koločkim, biskupom pečuvskim i drugimi velikaši prisegoše Ljubin i Dragota u ime svoje i svojih drugova, da će se točno držati svoje izjave i da će u obće sve činiti, što bi rimska crkva od njih tražila.¹⁵ Na to potvrdi kralj njihovo pismeno očitovanje svojim pečatom, te ga dade sinu Ku-

¹⁵ Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 20.

linovu uz nalog, da se otac mu i on drže točno propisa u tom očitovanju sadržanih. Ujedno ga sklone, te se je u ime svoje i očevo obvezao pred kraljem i nadbiskupom koločkim, da će platiti globu od 1000 maraka srebra, ako bi trpio u svojoj zemlji budi one obraćenike, kada bi se opet odmetnuli, budi druge krivovjerce.¹⁶

Ovim uspjehom svojim bijaše papinski poslanik Ivan de Casamaris podpuno zadovoljan. Pismom od 10. lipnja 1203. izvesti on papu o svom radu u Bosni i Ugarskoj, te učini ujedno i shodne predloge, da se utvrdi katolička vjera u Bosni. Među inim izvesti papu, da u prostranoj banovini Kulinovoj imade samo jedna biskupija, i toj da je nedavno glavar umro; predlaže zato, da se tamo podignu tri ili četiri nove biskupije, i da se za izpražnjenu biskupiju imenuje Latinjanin kao pouzdaniji od Slovjena.¹⁷ I ban Kulin bijaše napokon zadovoljan, jer je ovako liepim načinom odklonio uplitanje kralja Emerika i razagnao tmaste oblake, koji su prietili Bosni i samostalnosti njezinjoj.

Dubrovački pisci opisuju Bosnu sretnu i blagoslovljenu za Kulina bana. On da je bio prvi, koji je počeo svoju državu uredjivati, mnoge strance da je u zemlju pozvao i gvozdene majdane otvorio. Dvojici Dubrovčana dapače da je ustupio u gori Jagodini mjesto, gdje su otvorili rudnike gvoždja i srebra, te sagradili malu tvrđjicu, koja se je prozvala *Mali Dubrovnik*. Premda se u sredovječnih spomenicah tvrdja Dubrovnik nespominje, nego tek prvi put za turskoga gospodstva god. 1503, i premda se po tom čini ova viest neosnovana, imade ipak podataka, koji pokazuju, da je Bosna za Kulina bana u istinu napredovala. To svjedoči među inim i trgovački ugovor sa Dubrovnikom od g. 1189, zatim viest, da su talijanski slikari i zlatari, braća Matija i Aristodio duže

¹⁶ „Idem etiam, cum hoc iuxta voluntatem nostram admisisset, se in manu nostra ac J. archiepiscopi Colocensis subsequenter obligavit, quod si de cetero supradictos vel alios homines in heresi scienter manutenere vel defendere in terra sua presumpserit, mille marcas argenti persolvat...“.
Pismo kralja Emerika papi Inocentiju III.; Thenier, Monum. Slav. merid. I. p. 22.

¹⁷ „Noveritis praeterea, quod in Regno bani Culini de Bosna non est nisi unus episcopatus, et episcopus modo mortuus est. Si posset fieri, quod aliquis Latinus ibi poneretur, et aliqui etiam ibi tres vel quatuor crearentur novi, non modicum exinde utilitati accresceret ecclesiastica...“.
Theiner, Mon. Slav. merid. I. 19.

vremena imali posla u Bosni.¹⁸ Dubrovački pisci javljaju još, da je za Kulinove vlade bila u Bosni obilnost i plodnost u žitu i svačemu tako, da bi poslie mnogo godina, kad bi koji put ljetina urodila, Bošnjaci govorili: „*Vraćamo se u vremena Kulinova*“ (Pridem' v' dni Kulinovi, Orbini, p. 350). I danas još živi u narodu rieč: „Počeo pripoviedati koješta od Kùlina bàna“, kad tko pripoviedajući segne u davnu davninu.

Bosna za Kulina bana bijaše u obće ugledna i prostrana. Već prije njega sizala je do Drine, te je obuhvatala nekoč srbske krajeve, a sada bijaše još prostranija, protegnuv se preko Soli i Usore i preko nekih župa hrvatskih na srednjem Vrbasu (dolnji kraji). Papinski poslanik Ivan zove god. 1203. državu Kulinovu „kraljevinom“, te kaže, da je prostrana deset dana hoda, a i više.¹⁹ Kako je Kulin bio uvažena ličnost, sudimo i po tom, što ga rimski dvor zove jedan put plemenitim i moćnim mužem, a drugi put velikim banom Bosne. Uspomena na Kulina nije izginula; još i danas priča o njem narod, kako se je s vilami bratimio; a god. 1406. molio je bosanski kralj Tvrtko II. Tvrtković zajedno sa Hrvojem, hercegom spljetskim, kralja Ladislava napuljskoga i hrvatsko-dalmatinskoga, da bi potvrdio kraljevstvu bosanskomu sve običaje, stanje i povlasti, da i medje (osobito prema Ugarskoj), kako su bile za Kulina bana. Jasan je to znak, koliko se je i za kraljeva bosanskih štovala uspomena na Kulina bana. Kažu, da su imućni begovi porodice Kulenovića (Kulinovića) u današnjoj Bosni potomci Kulina bana.²⁰

Poslie g. 1204. nestaje spomena Kulinu banu. Nasliedio ga je ban *Stjepan*, po svoj prilici sin njegov.²¹ Stjepan imao je za ženu Anku, koja mu rodi sina Sebislava, kasnije oko god. 1236. kneza

¹⁸ Vidi citat pod brojem 8.

¹⁹ „quia *Regnum* est ipsius ad minus dietarum decem et plus“... Theiner, *Mon. Slav. merid.* I. p. 19.

²⁰ Od starijih pisaca tvrdi to Philippus ab Ochievia, *Epitome vetustatum Bosnensium* (Ancona 1776.), pag. 96.

²¹ Godine 1236. preporuča papa Gregorije IX. ostrogońskomu nadbiskupu „Zibisclauu kenesium de Woscora, *natum quondam Stephani bani de Bosna*“... Theiner, *Monumenta Hungariae historica* I. 147. Taj Stephanus, quondam banus de Bosna, vladao je prije g. 1233., a poslie g. 1204., te je po svoj prilici Kulinov sin (*filiu scilicet memorati Culini*), koji se spominje u pismu kralja Emerika od g. 1203. Theiner, *Mon. Slav. merid.* I. 22.

usorskoga. Premda je Stjepan sam po svoj prilici bio revan pri-
staša rimske crkve, to se je za njegove vlade patarenska vjera
na novo podigla, tako, da je mah preotela ne samo u bosanskoj
banovini, nego i u susjednoj kraljevini Hrvatskoj.²² U prilog ši-
renju patarenstva bijaše i to, što su u Ugarskoj za kralja Andrije
II. bile zavladale silne borbe, koje se tek zlatnom bulom g. 1222.
nekako primiriše. Sam papa rimski Honorije III. bijaše s toga
nemoćan, kad je ustao na patarene u Bosni. Pismom od 3. pro-
sinca 1221. imenuje on svoga dvorskoga kapelana Akoncija, koji
je još od g. 1218. češće u Ugarsku i susjedne joj zemlje zalazio,
svojim poslanikom za Bosnu. U dotičnom pismu tuži se Honorije,
„da krivovjerci u Bosni, primani kano u špiljah, hrane poput vje-
štica svoje mlade otvorenim prsima, javno propoviedajuć opake
svoje bludnje na veliku štetu gospodnjega stada“. Podieljuje zato
Akonciju neograničenu punomoć, te mu nalaže, neka pozove kralja
Andriju, svećenstvo ugarsko i puk na križarsku vojnu proti pata-
renom, a i proti onim, koji ih primaju i brane.²³ Ujedno se obrati
papa posebnom poslanicom od 5. prosinca 1221. na nadbiskupa
ostrogonskoga i sve ugarske biskupe, te ih naročito poziva, da
pomognu njegovu legatu u svem i svačem.²⁴ Početkom god. 1222.
dodje Akoncije zbilja u Spljet, te odavle pozove cielu Hrvatsku i
Dalmaciju na križarsku vojnu proti bosanskim heretikom. Nu nje-
govu pozivu neodazove se baš nitko, te tako ode sam praznih ruku
u Bosnu, gdje još iste godine umre, neopravivši baš ništa.²⁵

Patareni prodjoše ovaj put sretno, jer radi borba u Ugarskoj
nebi izvedena papom osnovana križarska vojna. Nu zato je god.
1222. sam ugarsko-hrvatski kralj Andrija II., umirivši nepokorne
velmože zlatnom bulom, počeo raditi o tom, kako bi bar naknadno
papinskoj želji zadovoljio. Još za živa Akoncija bješe se nadbiskup

²² U Hrvatskoj se kao patareni iztiču tija i nekoji knezovi; n. pr. comes
Buisenus in Suonigrado (Zvonigrad u Lici) „*fautor hereticorum*“ (Thomae
archidiaconi, *Historia salonitana*, cap. 29. p. 389); zatim knezovi Kačići
(*Andreas rex Malduci duci Kachetorum totique suae cognationi iubet*,
quod... Patarinos eiciant... Lucius, de regno Dalm. p. 163.

²³ „Cum itaque in partibus Bosniae tamquam in cubilibus structionum he-
retici receptati, velut lamie nudatis mammis catulos suos lactent, dog-
matizando palam sue pravitatis errores...“. Theiner, *Monum. Hungariae*
I. 31.

²⁴ Theiner, *Monum. Hung. I.* p. 31—32.

²⁵ Thomae archidiacon. *Historia salon. cap. 27.* pag. 387—388.

koločki Ugolin, želeći vlast svoje crkve i u Bosni razširiti, sam ponudio, da će podići o svom trošku križarsku vojnu na bosanske krivovjerce. Ponudu njegovu prihvati sada kralj Andrija II., te pokloni nadbiskupiji koločkoj za sva vremena Bosnu sa Usorom i Soli uz tu pogodbu, da ih Ugolin očisti od krivovjeraca.²⁶ Darovnicu kraljevu potvrdi i sam papa Honorije, te na to posebnom poslanicom od 15. svibnja 1225. pozove Ugolina, da izpuni svoje obećanje i povede jednom križarsku vojnu, kako to bješe već Akonciju obrekao.²⁷

Nu kao što Ugolin pukom darovnicom nije dobio Bosne, jer je nije mogao uzeti, tako nebijaše u njega ni moći, da zatara tamo krivovjerce. On zato uzme ugovarati s carevićem Ivanom, sinom carice Margarete, sestre kralja Andrije i udove byzantskoga cara Izaka Angela, koja je tada Sriemom upravljala. Carević Ivan prime dapače od Ugolina i 200 maraka srebra u to ime, da pokrene križarsku vojnu. Nu kasnije zaboravi Ivan na svoju obvezu, premda ga je sam Honorije III. pismom od 15. siečnja 1227. opominjao.²⁸ Ovako ostade sve nastojanje rimskoga dvora i ugarskoga kralja jalovo; a patareni u Bosni ohrabreni tim neuspjehom svojih protivnika osiliše se tako, da su napokon bana Stjepana skinuli, i na bosansku stolicu podigli svoga čovjeka, rodom i odgojem patarena, Mateja Ninoslava. Ovaj postade ban bosanski, a bivšemu banu Stjepanu i njegovu sinu Sebislavu ostade jedino Usora, valjda uz pomoć kralja Andrije II.

Bana *Mateja Ninoslava* (1232—1250) ubrojiti nam je medju znamenitije ličnosti u povjesti bosanskoj²⁹; za njegova bo burna

²⁶ „Cum carissimus in Christo filius noster Andreas Ungariae rex illustris terras quasdam, videlicet Bosnam, Soy et Wosora, infectas heretica pravitate tibi purgandas committens, eas ecclesie tue (colocensi) in perpetuum pia liberalitate donavit...“ Theiner, Mon. Hung. I. p. 55—56.

²⁷ Theiner, Mon. Hung. I. p. 55.

²⁸ Idem, op. cit. I. p. 72.

²⁹ Matej Ninoslav zove se sam: „jaz veliki ban bosanski Matěj Ninoslav“ ili „Matěj a odmělom Ninoslav ban bosanski veliki“ (Mikl. Mon. serb. p. 24 i 28); u spomenicima ugarskih zove se „Ninosclaus banus“ i izkvareno „Nyurzlaus banus“ (Theiner, Mon. Slav. merid. I. pag. 298); kod Tome arcidjaka „Ninosclavus banus“; a u papinskih dopisima „Ninosclavus dux de Bosna“ ili pogrešno „Nicosclavus“ (Theiner, Mon. Hung. I. p. 120). Ovo je potonje mnoge historike zavelo, te su razlikovali dva bana: *Nikoslava i Ninoslava*.

vladanja prvi se put Bosna upliće u poslove susjednih država i zemalja. Popeo se bješe Matej Ninoslav na bansku stolicu u čas, kadno je u Ugarskoj po drugi put bila uzbjesnila građanska borba, koja se je svršila tek drugim izdanjem zlatne bule (1231.) i poveljom, izdanom g. 1232. od kralja Andrije II. ugarskomu svećenstvu. Nu jedva se bješe Andrija posredovanjem pape Gregorija IX. izmirio sa svojim plemstvom i svećenstvom, složi se opet duhovna vlast sa svjetskom u zator patarena Mateja Ninoslava. Još iste g. 1232. naloži Gregorije svomu poslaniku u Ugarskoj, Jakovu biskupu prenestinskomu, da sada nakon umirene Ugarske poduzme pomoćju ugarskoga kralja odvrćati Bosnu od patarenstva.

Rimskoga papu i njegova poslanika pomagao je ovaj put izdašniji kralj Andrija, htijući s jedne popraviti svoj prijašnji nemar, a s druge osvetiti se bosanskoj vlasteli, što se bjehu odvrgli od Stjepana i priljubili se patarenu Ninoslavu. Andrija, da bi što sigurnije uspio, uze u pomoć svoga drugoga sina, hrvatskoga vojvodu Kolomana (1226—1241.), te mu kao vojvodi Hrvatske i Dalmacije podloži banovinu Bosnu i bana Ninoslava. Tako se sada na Ninoslava obori papinski dvor i hrvatski vojvoda Koloman.

Papinski poslanik Jakov vodio je g. 1233. u Bosni strogu izragu. Brzo uvidi jadan, da nije samo najveći dio bosanskoga žiteljstva ugrezao u patarenstvo, nego da je i sam katolički biskup, koji bi imao biti vodja drugim, „prekršio Isusov zakon i upao u grčinu bezumne nauke krivovjerske“, izvinjujuć se, da je sagriješio iz prostodušnosti (*ex simplicitate*), pošto je patarene držao za pravovjerne.⁵⁰ Saznao je nadalje Jakov, da je i dubrovački nadbiskup znao za krivovjerstvo bosanskoga biskupa, pa da je to mirno gledao; zato odieli on sada biskupiju bosansku od metropolije dubrovačke, te ju podloži nadbiskupu koločkomu. Glavna međjutim zadaća bijaše papinu poslaniku, da odvrati od patarenstva samoga bana Mateja Ninoslava i njegovu porodicu. To mu podje sretno za rukom. Ban Ninoslav, premda rodom i odgojem pataren, volio je vjeru svojih otaca ostaviti i primiti rimski zakon, samo da zaprieči dalji zulum vojvode Kolomana, koji je pod izlikom, da progoni krivovjerce, odtrgavao od banovine bosanske po svojoj volji ciele župe i sela, te ih podieljivao svojim pristašam i podanikom. Prionuv Ninoslav uz rimsku crkvu, da pokaže, koliko joj je odan, pokloni neku

⁵⁰ Theiner, Mon. Hung. I. p. 113.

svotu novaca za zidanje stolne crkve u Bosni, te ju dade u poklad Dominikancem; a kasnije podieli biskupu bosanskomu prostranih imanja po cijeloj banovini. Za primjerom banovim povedoše se i mnogi velikaši bosanski, a medju njimi iztiče se naročito banov rođjak Uban Prijesda,³¹ koji je tija i sina svoga dao za taoca dominikancem, da tako posvjedoči svoju odanost prema rimskoj crkvi.

Papa Gregorije IX. živo se je uzradovao, kada mu stigoše viesti o povoljnu djelovanju poslanika Jakova, uspjevšemu u Bosni pomoću redovnika tek zasnovanoga reda dominikanskoga. Proučivši papa izvještaj Jakovov o iztragi, zatim razne molbe i tegobe bana Ninoslava i bosanskih boljara, veselim srcem pregnu, da svim zadovolji. Pismom od 30. svibnja 1233. napućuje svoga poslanika Jakova, što mu je dalje činiti, te mu medju inim nalaže, da umah skine dosadanjega biskupa krivovjerca, zatim da u prostranoj zemlji bosanskoj podigne dvie, tri ili četiri biskupije na zgodnih mjestih i da tuj zaredi za biskupe dostojne i učene muževe,³² koji bi bosanske žitelje³³ dobrim primjerom svojim odvratili od krivovjerstva. Nekoliko mjeseci kasnije, 10. listopada 1233. odpravi Gregorije još tri pisma: jedno dominikancem u Bosni, drugo banu Ninoslavu, a treće hrvatskomu vojvodi Kolomanu. U prvom pismu na Dominikance piše papa,³⁴ da mu je ban Ninoslav javio, kako je njegov rođjak Prijesda prigrlio vjeru rimsku i kako je u ime tvrde vjere svoje dao svoga sina Dominikancem za taoca. Pošto medjutim ban Ninoslav jamči za Prijesdu, neka Dominikanci slobodno povrate sina otcu njegovu. U drugom pismu³⁵ Ninoslavu veseli se papa,

³¹ „nobilis vir Ubanus dictus Priesda consanguineus eius (Ninoslavi)“, Theiner, Mon. Hung. I. p. 120. — „Prijes'da S'finar“ u povelji od godine 1240. — Mikl. Mon. serb. p. 28.

³² „quatenus eodem episcopo a regimine Bosnensis ecclesie prorsus amoto, tam in eadem ecclesia quam in locis aliis Bosnensis diocesis, que ut dicitur non modicum est diffusa, duos vel tres aut quatuor... doctos in lege domini... studeas in episcopos ordinare“. Theiner, Mon. Hungariae I. 113.

³³ „cum habitatores illius terre dicantur in facultatibus tenues et in malitia locupletes“. Theiner, op. cit. I. 113.

³⁴ Theiner, Mon. Hung. I. 120.

³⁵ „personam et terram tuam de Bosna cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possides, sub beati Petri.... suscipimus, districtius inhibentes, ne quis te in fide catholica permanentem super eadem terra,

što je Ninoslav prihvatio rimsku vjeru, prima ga objeručke u njezino krilo i uzima u zaštitu sv. Petra i njega sama i njegovu banovinu, koju je od svojih krivovjernih predja baštinio. U trećem pismu napokon³⁶ javlja papa hrvatskomu vojvodi Kolomanu, kako se je Ninoslav nanj potužio tvrdeći, da su predji njegovi po starom običaju župe i sela podieljivali i oduzimali samo po svojoj volji; sada pako, premda je sa patarenske vjere prešao na katoličku, da se pomažu oni, koji su mu pootimali župe i sela, ter ih nepravedno drže. Moli zato, da mu se vrati pravo, što su ga njegovi predji, premda krivovjerci uživali, pa da sam smije dieliti i oduzimati župe, gradove i sela. Papa preporuča Kolomanu molbu banovu i nada se, da će mu biti izpunjena na korist crkve, a na zator patarenstva. Tužba bana Ninoslava bila je za celo naperena ponajglavnije proti Sebislavu, koji je kao katolik bio dozele štíćen od Kolomana, ter se je u Usori svedjer uzdržao kao samostalan knez proti banu Ninoslavu.

Činilo se je, da je nastojanjem poslanika Jakova vjerski pokret u Bosni primiren. Ban Ninoslav bješe sa svojimi rođjaci prigrlio vjeru katoličku, pače bješe sam doprineo nešto za gradnju nove stolne crkve u Bosni. Da bi novi red bio trajniji, imenuje sada papa mjesto skinutoga biskupa krivovjerca novoga glavara bosanske crkvi, po imenu Dominikanca Ivana, rodom Niemca iz Wildhausena u Westfalenu. Papin se poslanik Jakov vrati na to zadovoljan u Ugarsku, da i kralja Andriju izvesti o svom uspješnom radu. Pa ipak bijaše uspjeh rimskoga dvora tek prolazan. Matej Ninoslav bješe ili samo na oko pristao uz rimsku crkvu, da odvrati od svoje banovine dalje uplitanje ugarskoga kralja i sina mu, vojvode hrvatskoga Kolomana; ili nije bio dosta jak, da odoli patarenskoj bujici u svom vladanju. Već sljedeće g. 1234. vrvila je opet Bosna od patarena, pače okuži na novo susjedne hrvatske zemlje. Rimski dvor i kralj Andrija uvidiše sada, da neće uspjeti milom, te odluče pokušati silom, zatiranjem krivovjeraca i otimanjem njihovih baština. Pa tako bi sada pokrenuta proti Bosni i ta-

quam sicut asseris, *progenitores tui*, qui fuerunt vitio *heretice pravitatis* infecti, ab *antiquo* pacifice possederunt, presumat indebite molestare, jure carissimi in Christo filii nostri .. illustris regis Ungariae semper salvo".
Theiner, Mon. Hung. I. 120.

³⁶ Theiner, op. cit. p. 120.

mošnjim patarenom *križarska vojna*, kao što u južnoj Francezkoj proti Albigenzom.

Križarska vojna započe god. 1234. i trajaše uz neke stanke do god. 1239. Poslanicom od 14. listopada iste godine pozove papa hrvatskoga vojvodu Kolomana, da krene na put proti krivovjercem u Slavoniji.³⁷ Malo zatim, dne 17. listopada napisa dva pisma bosanskomu biskupu Ivanu; u jednom ga opomenu, da muževno radi proti krivovjercem u svojoj biskupiji, a u drugom mu dozvoljava, da proglasi oprost svim, koji bi pograbili oružje na korist svete vjere. Nu to nebijaše još dosta. Posebnim pismom od istoga dana naloži biskupu zagrebačkomu Stjepanu II., da u svem pomaže križare, i da štiti njihova dobra, dok će se oni daleko od kuće boriti; osim toga razglasi sam papa, da će se svim onim, koji bi pošli sada na vojnu, podieliti oprost, kao što se daje križarom idućim u svetu zemlju. Napokon uze papa vojvodu Kolomana i njegova dobra u zaštitu sv. Petra i rimske stolice, dokle god bude na vojni proti krivovjercem.³⁸ Ovako se još koncem g. 1234. spremi križarska vojska pod hrvatskim vojvodom Kolomanom, da mačem i ognjem zatare patarene u Slavoniji i Bosni. Da bi Koloman mogao uspješnije vojevati, pomagaaše ga otac, ugarski kralj Andrija II. svakim mogućim načinom. Ne samo da mu je sam križare po Ugarskoj kupio, nego mu je napokon i samu Bosnu darovao u podpuno vlasništvo, što je papa Gregorije IX. dne 28. srpnja 1235. posebnim pismom svečano potvrdio.³⁹ Ovim je činom kralj Andrija podložio Bosnu hrvatskomu vojvodi i tako oduzeo Mateju Ninoslavu banovinu. Ovaj bijaše s toga vrlo ogorčen; pa ako je prije i bio protivnik patarenom, to je sada svom dušom prionuo uz nje, jer se je radilo o samostalnosti i obrani domovine. Nije nevjerovatno, da su se uz Ninoslava i patarene digli listom svi Bošnjaci, samo da im liepa domovina nepadne pod Ugarsku.

O križarskoj vojni, što se je sada pod vojvodom Kolomanom vodila proti banu Ninoslavu i cijeloj Bosni, neima potankih viesti.

³⁷ Theiner, op. cit. 128—129. Tuj piše papa medju inim: „ad convertendum in robore tue fortitudinis infectos macula heretice pravitatis, te versus partes Selavonie ita magnanimiter et potenter accingas...“.

³⁸ Theiner, op. cit. pag. 129—130; br. 220. 221, 222, 223.

³⁹ „Concessionem de terra Bosne a prefato rege patre tuo liberaliter tibi factam, sicut legitime ac provide facta esse dinoscitur, auctoritate apostolica confirmamus....“ Theiner, Mon. Hung. I. 133.

Kušati ćemo ipak, da po oskudnih podacih sastavimo ma i površnu sliku toga vojevanja. Godine 1235. ratovala je križarska vojska nesretno. Matej Ninoslav otimao se je sa Bošnjaci toli uspješno, da je bosanski biskup Ivan izgubio svaku nadu, da bi se mogao vratiti u svoju biskupiju. On se zato zahvali papi Gregoriju na časti biskupskoj, jer da ga „tište ratni trudovi“. Papi se je to na žalost dalo, te posebnom poslanicom od 20. rujna 1235. nagovaraše Ivana, da uztraje, spetičući mu, da bi kukavno bilo, sada uzmaknuti, nego neka i nadalje upravlja svojom biskupijom, te pobija krivovjerce i ostale protivnike katoličke crkve.⁴⁰ Sljedeće godine 1236. bijahu križari sretniji. Tomu je za cijelo nešto doprinijelo to, što je sada na prijestolu ugarsko-hrvatskom iza Andrije II. sjedio sin njegov Bela IV.; nu više je još pomoglo, što je uz križare odlučno pristao usorski knez Sebislav⁴¹ sa majkom svojom Ankom. Sebislav je i onako dosele među bosanskom vlastelom slovio kao pravovjerman katolik, tako da ga je sam papa pohvalio, da stoji među patarenskim velmožama „kao liljan među trnjem“. Nadajući se Sebislav, da bi pomoću križara mogao nasliediti banovinu otca svoga, uze svom silom pomagati križare, a papa ga zato pismom od 8. kolozova 1236. primi u zaštitu rimske stolice zajedno sa majkom Ankom i cijelom zemljom njegovom.⁴² Ujedno ga preporučiti zaštitu ostrogonskoga nadbiskupa i svih ugarskih biskupa.⁴³ Vojna g. 1237. bijaše napokon odlučna, te se svršila potpunom pobjedom Kolomanovom. On bješe ne samo Bosnu skućio i bana Ninoslava pobiedio, nego preko pogažene Bosne provalio

⁴⁰ „Igitur, frater, cessionis licentiam te postulare non convenit.... si te labores belli opprimunt...; dei tamen amor id expedit... ut te a laboribus officii tibi a deo crediti minime subtrahas“. Theiner, op. cit. p. 137.

⁴¹ Papa ga zove g. 1236.: dilecto filio *Zibislao* kenasio de Woscura nato quondam Stephani bani de Bosna“. Theiner, Mon. Hung. I. 147. — God. 1230. vrati neki *Zibiscelaus*, filius Coian, cum fratre suo Maren topuskoj opatiji „terram, que vocatur Slatennic“... God. 1252. spominje se opet „Wlc, filius Zybislai“... Tkalčić, Monum. historica episc. agr. I. p. 66, 96—97.

⁴² Te igitur, qui sicut letantes accepimus, inter principes Bosnensis diocesis infectos macula heretice pravitatis existis quasi lilium inter spinas,.... personam et terram tuam cum bonis omnibus que impresentiarum rationaliter possides, sub beati Petri.... Theiner, Mon. Hung. I. p. 147.

⁴³ Vidi listove pape Gregorija IX. na nadbiskupa ostrogonskoga i podredjene mu biskupe. (Theiner, Mon. Hung. I. p. 147, br. 259, 260 i 261).

u humsku zemlju, te i ovdje ubrao slavlje, kako nekoč otac mu Andrija pred četrdeset godina.⁴⁴

Koncem g. 1237. bijaše vojvoda Koloman na vrhuncu svoje moći: Bosna mu bješe podlegla, a uz nju i humska zemlja, gdje su tada vladali potomci kneza Petra, sami gorljivi patareni. Svladav odpor narodnji radio je sada Koloman ozbiljno, da se u svladanih zemljah što bolje utvrdi vjera rimska. Ponajprije je trebalo imenovati novoga biskupa, pošto je biskup Ivan ili se zbilja odrekao svoje stolice ili je za križarske vojne postradao. Papa sada na ponuku Kolomanovu imenuje g. 1238. bosanskim biskupom dominikanca Ponsu, te mu podloži ne samo Bosnu, nego i humsku kneževinu.⁴⁵ Sada se je tek odlučno radilo, da se u Bosni i Humu iztriebi patarenstvo, i to tečajem g. 1238. i sljedeće g. 1239. Najviše se je trudio sam vojvoda Koloman, a izdašno ga je pomagao papa Gregorije IX. Ovaj je dne 22. i 23. prosinca 1238. napisao više pisma, da pospješi stvar rimske crkve u Bosni i Humu. Jednim pismom bodri samoga vojvodu Kolomana, neka bude na oprezu, da u Bosni nakon zatrta krivovjerja „bude sjalo svjetlo katoličke čistoće“ i „slavilo se ime božje“; drugo pismo upravlja papa na biskupa Ponsu, koga nuka, da i ostatke krivovjerstva u povjerenoj si biskupiji zatara; treće pismo šalje ostrogonskomu i koločkomu nadbiskupu i svim njima podređenim biskupom, da budu bosanskomu biskupu u pomoć.⁴⁶ U isti čas nastoji papa, da se i biskupija bosanska pomogne i podigne; u to ime poručuje opatu varadinskome, neka preda bosanskomu biskupu novce, skupljene za križarsku vojnu, zatim blago, što ga je u istu svrhu nekoč dao Jula ban u polog pečuvskim dominikancem.⁴⁷ Napokon poziva papa i dominikance u Ugarskoj, osobito u pečuvskoj biskupiji, neka se pokoravaju bosanskomu biskupu i neka mu nekoliko svojih ljudi pošalju u Bosnu na pomoć.⁴⁸ Potaknut papom, nastojao je sada

⁴⁴ Carissimus in Christo filius noster Colomannus rex et dux Sclavorum illustris... *terram Bosne*, deletis tamen heretice pravitatis maculis, non absque *multis laboribus* deduxit ad lucem catholice puritatis.... zatim: *terra Cholim*, per eiusdem regis ministerium a pravitate consimili.... depurata“. Vidi pismo Gregorija IX. od 26. travnja 1238. (Theiner, Mon. Hung. I. p. 162—168).

⁴⁵ Theiner. Mon. Hung. I. p. 162—168.

⁴⁶ Theiner, op. cit. p. 168—169, br. 801, 802, 806.

⁴⁷ Theiner, op. cit. p. 169, br. 808 i 804.

⁴⁸ Idem, op. cit. p. 169, br. 805.

vojvoda Koloman, da što bolje podigne sjaj biskupije bosanske. Još prije oko god. 1233. snovalo se je, da se u župi Vrhbosni u mjestu Brdu (Blažuju) podigne nova stolna crkva sa kaptolom, posvećena sv. Petru. Ova misao sada bi izvedena, te sam Koloman gledaše, kako bi se ta nova biskupska stolica pomogla. U to ime pomnoža on dohodke bosanskomu biskupu i njegovu kaptolu, odredi mu desetinu u Usori, Soli i Dolnjih krajih, a osim toga pokleni biskupiji i raznih posjeda, među inimi i u vukovskoj županiji važno *Djakovo* (Dyacon) u današnjoj Slavoniji, koje postade kasnije za burnih vremena sielom bosanskih biskupa. Sve te darovnice potvrdi i papa Gregorije IX. dne 7. prosinca 1239⁴⁹; a osim toga naloži 27. prosinca 1239. Dominikancem, da predadu bosanskomu biskupu sav novac, što ga je g. 1233. ban Ninoslav poklonio za gradnju nove stolne crkve sv. Petra.⁵⁰ Iste godine nukaše Gregorije Kolomana, neka neprestano „napreduje u štovanju boga i crkve“,⁵¹ a Dominikance opomenu dva put, da šalju što više braće svoje u Bosnu u pomoć revnomu biskupu Ponsi.⁵²

Koncem g. 1239. činilo se je, da je nastojanjem vojvode Kolomana i rimskoga dvora patarenska sljedba u Bosni sasvim iztriebljena. Da se međjutim nebi patareni opeta podigli i oborili, što bi težkom mukom kroz pet godina uredjeno, sagradi u to doba nadbiskup koločki na zgodnih mjestih po Bosni više tvrđjava, kojimi bi se vrela krv bosanska u miru uzdržala i koje bi rabile „na obranu rimske crkve i vjere u Bosni i na iztriebljenje krivovjeraca“.⁵³ Nu sve to nije prudilo; da, niti tvrđjave nisu mogle obuzdati cieloga naroda bosanskoga. Jedva bješe vojvoda Koloman sa drugimi križari krenuo iz Bosne, bura narodnoga pokreta obori i djelo njegovo, a na poprištu bosanske povjesti pojavi se opet ban Matej Ninoslav.

Ninoslav bješe već prvih godina svoga vladanja stupio u stope Kulinove i udario prijatnom politikom prema prometnomu Dubrovniku. U to ime sklopi on oko g. 1234. ugovor sa dubrovačkim knezom Žan Dandulom i potvrdi Dubrovčanom trgovačke po-

⁴⁹ Idem, op. cit. p. 172.

⁵⁰ Idem, op. cit. p. 173.

⁵¹ Idem, op. cit. p. 172, br. 310.

⁵² Idem, op. cit. p. 170 i 172.

⁵³ Vidi list pape Inocentija IV. od g. 1245. u Theinera, Monum. Hung. I. p. 201.

vlastice, podieljene im od bana Kulina.⁵⁴ Domogav se sada god. 1240. stare vlasti svoje obnovi on stare sveze s Dubrovnikom, pače dne 22. ožujka dodje sam u pohode svojim prijateljem. Pratile ga sjajna pratnja. O svom pohodu piše sam ban ovako: „Bi h'tenie višnjega našega gospoda boga Isu Hrista, i jaz' veliki ban' bos'n'ski Matej Ninoslav' po milosti božje svoiov' si dobro h'tenie pridoh' si u Dubrovnik' k' starim' mi prijatelom', vlastelom' i ob'čině grad'skě, a pridoh' si s' moimi bolarimi, s' vojvodom' Jurišem' tep'čija Radonja i brat' jegov' Simeon', pehar'nik' Miroh'na, Zabav' Prodasa, Prijes'da S'finar', Slav'ko Poličić', Gradislav' Tur'bić', i obretos'mo bolarina kneza dubrov'čkoga, Nikolava Tonis'ta, i s' prepisanim' mojimi bolarimi kleh' sě knezu i v'se op'čině grad'skě u več'ni mir' i u ljub'vė“... Ninoslav u istoj povelji govori Dubrovčanom „i po zemlje i vladanie moe i moih' s'in' da si hodite s'vobod'no i prostrano...., i pače da moi k'meti i moi ljudie i moi vladal'ci da vi ljube i da vi hrane od' zla s' pravov' verom“⁵⁵, te im tako daje podpunu slobodu trgovine u svojoj banovini.⁵⁶ Nu osim toga ugovoreno bi ovom prilikom u Dubrovniku još nešto. Baš tada bijahu Dubrovčani u zavadi sa srbskim (raškim) kraljem Stjepanom Vladislavom, sinom Stjepana Nemanjića. Da bi mu se laglje odhrvali, sklopiše sada savez sa bosanskim banom. Ninoslav obreče Dubrovčanom: „i ako se razratite s kraljem s' raškim', da vas' nedam' s' vsēm' vašim' dobitkom', i da vi uhranu“.⁵⁶

Ako se već g. 1240. pokazuje Matej Ninoslav u staroj moći svojoj, to su mu još bolje ponarasla krila, kad je sliedeće godine snašla Ugarsku strašna nesreća od divljih Tatara. U krvavoj bitci na riei Šaju (travnja 1241.) bje ugarska vojska hametom razbijena; sam kralj Bela jedva živ umaknu, a brat njegov vojvoda Koloman dopade smrtnih rana, od kojih je domala umro. Smrću njegovom nestade najljućega pobornika Mateja Ninoslava. Kako je poslie toga kroz godinu dana Ugarska i Hrvatska ostala plienom divljih Tatara, odlahnulo je bosanskomu banu posvema. Nu ovom zgodom postrada donekle i njegova banovina. Ostavivši naime Tatari u travnju 1242. pogaženu i opustošenu Hrvatsku, krenuše kroz Bosnu i Srbiju na iztok, te poharaše putem i ove zemlje.⁵⁷

⁵⁴ Miklošić, Mon. serb. p. 24.

⁵⁵ Miklošić, Mon. serb. p. 28—29.

⁵⁶ Idem, op. cit. p. 29—30

⁵⁷ Igitur relinquentes Croatiae regionem, transierunt per ducatum provin-

Nu ipak nije Bosna ni iz daleka toliko stradala, koliko Ugarska i Hrvatska, na koje se bjehu oborile još čite čete tatarske.

Poslie provale Tatara bijahu Ugarska i Hrvatska gotovo uništene. Mateju Ninoslavu nebijaše se sada bar koje vrieme bojati nemoćnoga kralja Bele; on mogaše sada misliti na vanjske podhvate, možda i na to, kako da ugarsko-hrvatskim vladarom vrati za dosadanje uplitanje njihovo u posle bosanske. Zgoda zato pruži mu se brzo. Grad Spljet u Dalmaciji ne samo da je vazda budno bdio nad svojim občinskim povlasticami, nego se je i koji put pokazao hladan, da i neharan prema ugarsko-hrvatskim vladarom, premda su ga svakom zgodom odlikovali i za svaku ga ma i najmanju uslugu nagradjivali. Za posljednje tatarske provale povriedi Spljet očito kralja Belu IV. uzkrativši mu zamoljenu galiju, na kojoj je kralj htjeo svojim progoniteljem umaknuti. Ljuto uvriedjen ostavi Bela Spljet zajedno sa ženom i djecom svojom, i ode u Trogir, odakle se sklone na otok Čiovo. Zahvalni kralj podieli gostoljubivim Trogiranom još 18. ožujka 1242. neke povlastice, uza to i kraljevske zemlje, medju ovimi i neka mjesta, koja su medjašila sa posjedom občine spljetske. Malo iza povratka kralja Bele u Ugarsku plane borba medju Spljetom i Trogirom, pošto su si Spljećani prisvajali neka mjesta, darovana od Bele Trogiranom. Borba ova medjutim smirena bi već 11. rujna 1243. posredovanjem franjevca Girarda. Premda su tim mirom Spljećani više dobili, ipak nisu ni poslie mirovali, tako da je rat na novo planuo. Kraj tadanje nemoći kralja Bele izvrgnu se ta borba za medje brzo u rat medju kraljevskom i protukraljevskom strankom u Hrvatskoj i Dalmaciji. Kraljevskoj stranci na čelu bijaše vjerni Trogir, a protukraljevskoj ponosni Spljet. Nu Spljećani bijahu slabiji, te bjehu u pomorskoj bitci od Trogirana ljuto poraženi.

Prestrašeni s toga poraza Spljećani bojahu se sada ne samo osvete Trogirana, nego i kazne od kralja Bele. Uzeše se zato ogledati za saveznici, te zamoliše pomoć u svih, koje su smatrali za protivnike kralja Bele. Tako se utekoše Poljičanom, svojim dosadanjim neprijateljem, zatim humskom knezu Andriji; nu naj-

ciae Bosenensis. Thomae archidiaconi Historia salonitana, caput 40. p. 358. — Videns Cadan rex, quod eum (regem Belam) habere non posset, destruxit Boznam, regnum Rascie, et inde in Bulgariam pertransivit. M. Rogerii, Carmen miserabile, apud Endlicher, Monumenta Arpad. I. p. 291.

većma se pouzdaše u bosanskoga bana Mateja Ninoslava, za kojega su dobro znali, da nije ni malo prijazan kralju Beli. I neprevariše se. Ban bosanski jedva bješe tu zgodu dočekaao, ter prihvati rado poziv Spljećana. Ovi mu na to dadoše novaca iz gradske blagajne, a zatim ga izabraše knezom svoga grada, da ga brani i štiti toli od Trogirana, koli od kralja Bele. Matej Ninoslav sabere sada svoju vojsku i dodje u Spljet. Sjedinivši se sa Spljećani ode s vojskom pod Trogir i ostade tuj dvie nedjelje dana sjekuć vinograde Trogirana i pustojeć polja njihova. Nu tvrdooga Trogira, koji bješe odoljeo istim Tatarom, neuzmognu uzeti, pa se zato vrati natrag u Spljet. Ovdje imenuje svojim namjestnikom nekoga rodjaka svoga Rizarda, ostavi nadalje za obranu gradjana jednoga svojih sinova sa vrstnom četom konjanika i povrati se zatim kući u Bosnu.⁵⁸ Sada tek razmahnu se borba novom žestinom. Na kraljevskoj strani bijahu osim Trogira još i hrvatski knezovi Šubići, Nelipići i drugi; a na protukraljevskoj osim Spljeta Poljićani, knez humski Andrija, ban Ninoslav sa svojimi rodjaci, napokon knezovi Brativoj i Vukša.

Napokon dojadiše samomu kralju Beli IV. ove smutnje u Hrvatskoj i Dalmaciji. Pošalje zato u Hrvatsku i Dalmaciju vojvodu i bana Dionisija s vojskom, da opet podigne kraljevski ugled, pa da kazni nevjerne Spljećane i njihove saveznike. Dionisije pade pod Spljet, pa pošto mu gradjani nehtjedoše dati talaca i oveću svotu novaca u znak svoje vjernosti, udari pomoćju Trogirana i hrvatskih knezova dne 12. srpnja 1244. na grad. Pod večer istoga dana prisili Spljećane na predaju. Malo dana zatim (19. srpnja) ugovori ban Dionisije mir medju Spljećani i Trogirani. U taj mir bjehu uključeni takodjer pristaše jedne i druge stranke osim bana Ninoslava, humskoga vojvode Andrije, i Poljićana, jer svi ovi da su kralju nevjerni.⁵⁹ Spljećani moradoše još predati banu Dioni-

⁵⁸ Tunc Spalatenses de suis viribus diffidentes, de Ninoslavi bani Bosse-
nensis potentia plurimum sunt confisi, quem advocantes, et sumptus ei
ex publico ministrantes etiam civitati in comitem praefecerunt, ipse au-
tem veniens multis et fortibus constipatus viris, abiit cum Spalatensibus
ad campum Traguriensem, ubi per duas fere hebdomadas considentes
succiderunt vineas, secuerunt arbores, omnia sata et culta vastantes.
Inde vero recedens abiit in terram suam tradita sui regiminis vice cui-
dam cognato suo nomine Rizardo, qui erat Calaber natione, reliquit etiam
pro civitatis tutela unum de filiis suis cum optima equitum turma....
Thomae archidiac. Historia salon. cap. 47. p. 864.

⁵⁹ Nolumus tamen praeterire silentio, quod a Stepco, Neliptio, Daniele,

siju šest sto maraka srebra i šest mladića iz odličnih porodica za taoce, u znak, da će vjerni ostati svomu zakonitomu vladaru.⁶⁰

U isto doba, kad je vojska pod banom i vojvodom Dionisijem poslala u Hrvatsku i Dalmaciju, da kazni nevjerni Spljet, podiže kralj Bela drugu vojsku na bana bosanskoga.⁶¹ Ta Matej Ninoslav nebješe samo u svojoj banovini jednim mahom uništio sav trud vojvode Kolomana, nego se eto usmjeli tija u Dalmaciji raditi na zator kraljevske vlasti. Vojsci, što je krenula na Bosnu, pridruži se i sam kralj Bela. Još u drugoj polovici lipnja (15.—21.) bijaše se Bela utaborio u gradu Glažkom na medji usorskoj, te je po svojoj prilici odavle udarao na bana Ninoslava.⁶² O tečaju vojne nema podataka; nu sigurno jest, da se je brzo svršila, jer je već 20. srpnja 1244. izdao kralj Bela biskupu bosanskomu znamenitu povelju, kojom mu je podielio znatnih povlastica i ujedno potvrdio sav posjed njegove crkve u Bosni i izvan nje.⁶³ Iz iste se po-

Christoforo, Craynico et aliis, qui in eodem bello fuerunt ex parte Trauriensium, et similiter ab illis, qui fuerunt cum Spalatensibus, exceptis Ninosclauo bano, Andrea comite Hulmae, Brativoty, Vulxa, Polizani, et aliis, qui sunt infideles regi, fuerit celebrata pax inviolabilis inter ambas partes. Izprava o miru sklopljenom 19. srpnja 1244. (Fejer, Codex dipl. Hung. IV. 1. p. 321).

⁶⁰ Thomae archiadiac. cap. 47. p. 365.

⁶¹ Alium exercitum misit (rex Bela) ad ulciscendum bani Bossinensis temeraria facta. Thomae archid. cap. 47. p. 364.

⁶² Vidi povelje kralja Bele, izdane za te vojne „*juxta castrum Gallas*“ i „*apud castrum Gallas*“. Fejer, Codex dipl. Hung. IV. 1. p. 317 i 323.

⁶³ Ova je povelja preznamenita ne samo za crkvenu i političnu poviest, nego i za mjestopis Bosne u polovini 13. stoljeća, pa zato ju u izvodu priobćujem, izpustiv neznatnije stvari. Povelja glasi: „Bela dei gracia etc. . . . Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod nos attendentes in Bozna hereticorum perfidiam admodum invaluisse seu pupulasse, ita quod pauci invenirentur in partibus illis vere fidei zelatores vel cultores, quasdam possessiones in comitatu de Vulco, *Dyacon scilicet et Bleznam*, in subsidium ecclesie Boznensi . . . conferimus . . . pio remedio anime nostre et regis Columani ducis totius Sclavonie . . . Item confirmamus ex certa scientia et approbamus, et ex novo conferimus ecclesie Boznensi et episcopo possessiones in *Vozora*, quas *Nyurzlaus banus de Bozna* propter *diversas iniurias et dampna data eidem ecclesie dedit*, tradidit et perpetuo assignavit de nostra voluntate, connivencia et consensu, volentes expresse, quod episcopus et capitulum decimas in *Vozora*, in *Sou*, in *Olfeld* et in aliis supis more aliarum ecclesiarum de Hungaria sine distinctione personarum de omnibus suis habeant et percipiant . . . Ceterum idem *Naurzlaus banus cum fratribus suis et baroni-*

velje razabire takodjer, da se je i ban Ninoslav po svoj prilici ovaj put podpuno izmirio sa kraljem Belom; nu kako i uz koje uvjete, nemože se pravo ni nagadjati.

Iza g. 1244., pošto se bješe Matej Ninoslav sa kraljem Belom izmirio, nečuje se kroz godinu dana ništa o Bosni. Po svoj prilici mirovao je tada Ninoslav, a i patareni bosanski klonuli su valjda duhom. Nu već g. 1246., čim se je kralj Bela IV. zapleo na zapadu u borbu s austrijskim vojvodom Fridrikom II., eto opet se dižu bosanski patareni, a s njimi i ban Ninoslav. Taj novi pokret kosnu se veoma biskupa Ponse, te se zato obrati za pomoć papi Inocentiju IV. i koločkomu nadbiskupu.

Već bi spomenuto, kako je još g. 1225. kralj Andrija II. bio povjerio Bosnu, Soli i Usoru nadbiskupu koločkomu, da u tih zemljah zatare krivovjerstvo. Poznato je takodjer, koliko se je koločki nadbiskup trudio za križarske vojne g. 1234—1239., kako je dapače i u Bosni više tvrđavica sagradio na obranu katoličke crkve. Bosanski biskup Ponsa mišljaše sada, da bi se jedino uz pomoć nadbiskupa koločkoga mogla u Bosni uzdržati i ukriepiti vjera katolička, pa zato zajedno sa kraljem Belom zamoli papu Inocentija IV., da bi za sva vremena bosansku biskupiju od dubrovačke nadbiskupije odielio, te ju podložio koločkoj metropoliji. Papa se nehtjede međjutim prenagli, već napisa dne 20. srpnja 1246. pismo opatu sv. Martina na brdu pannonskom,⁶⁴ da ga što točnije obavijesti o toj stvari. Nu da u to vrieme nebi patarani opet mah preteli, pozove on pismom od 3. kolovoza 1246. nadbiskupa koločkoga, da podigne *drugu križarsku vojnu* na Bosnu, a drugim pismom od istoga dana podieli mu povlast, da sve krivovjercem otete zemlje i posjede smije podieliti revnim katolikom.⁶⁵

bus confessi sunt et recognoverunt possessiones infrascriptas ad ius et proprietatem ecclesie Boznensis pertinere, quarum nomina sunt hec: in supa Urhbosna Burdo cum omnibus suis pertinenciis, ubi ipsa ecclesia cathedralis s. Petri est fundata, item Bulino, item Knesepole, item Vrudchy, ubi est ecclesia s. Stephani protomartiris, item in supa Nerotna Bulino, item in supa Lepenicha Rocil, ubi est ecclesia s. Michaelis, item in supa Vidgossa Lubinchi apud ecclesiam beate Virginis, item in Mel apud ecclesiam ss. Cosme et Damiani, item in supa Losoua apud tres ecclesias, item in supa Vozcople apud ecclesiam beati Johannis, item in supa Bored Belmapola (Belinapola), item in comitatu Berez Pracha Byschupnia vocata.“ . . . Theiner, Monum. Slav. m. I. p. 297—298.

⁶⁴ Theiner, Mon. Hung. I. 201.

⁶⁵ Theiner, Mon. Hung. I. 202, br. 373 i 374.

Uspjeh te druge križarske vojne nije poznat; čini se, da nije ni povedena, jer papa Inocentije IV. piše već 30. siječnja 1247. kralju Beli pismo nukajući ga na što odlučniju borbu protiv patarenom, i uvjerava ga, da o Bosni neće nikada ništa odrediti bez svjeta i privole njegove.⁶⁶ Nu ni to nije mnogo pomoglo, pa zato napokon papa zadovolji molbama bosanskoga biskupa i ugarskoga episkopata, te poslanicom od 26. kolovoza odieli bosansku biskupiju od dubrovačke nadbiskupije i podloži ju metropoliji koločkoj. U dotičnom pismu veli papa, da je to učinio zato, „što nema nikakove nade, da bi se Bosna dobre volje povratila pravoj vjeri“, te se nada, da će se to pomoćju križara nadbiskupa koločkoga ipak postići. Iztiče nadalje velike zasluge koločkih nadbiskupa oko obraćenja bosanskih patarena, te time hoće da opravda svoju odluku.⁶⁷

Pa ipak učini papa Inocentije IV. ovom odlukom svojom veliku nepravdu, zaveden dakako ugarskim episkopatom. Ban Matej Ninoslav bijaše s toga silno ogorčen. On uvidi jasno, da je ovaj put papa nadmudren i da ugarskomu episkopatu nije baš toliko stalo do same vjere, koliko više do toga, da se nadje put, kojim da se ostvari živa želja ugarskih vladara, da pomoćju rimske crkve steku neko vrhovništvo nad Bosnom. Ninoslav se poboja za samostalnost svoje banovine, pa se zato sada izravno obrati na papu Inocentija, ponukan još i tim, što je novi metropolita i suviše revno uzeo vršiti zadaću svoju. U posebnu pismu razlagao ban Ninoslav poglavici rimske crkve, da je od obraćenja svoga bio vazda vjeran pristaša katoličke vjere, pa ako je za križarskih vojna, što su ih ugarski kralj i vojvoda Koloman podizali na Bosnu, primao pomoć od krivovjераца, da je to učinio samo za to, da obrani svoju nasliedjenu banovinu od nasilja vanjskih neprijatelja.⁶⁸

⁶⁶ Sciturus pro certo, quod super facto terre Bosnensis nil penitus statuemus nisi de tuo consilio et assensu. Theiner, Monum. Hung. I. pag. 203.

⁶⁷ Naglasiv papa riečmi „cum nulla spes sit, quod ad fidem terra illa voluntarie revertatur“ potrebu, da se crkva bosanska podloži nadbiskupiji koločkoj, pripovieda, da su nadbiskupi koločki „ad extirpationem huius modi vitii, non sine magna effusione sanguinis, strage hominum et dispendiis rerum Colocensis ecclesie“, revnovali, premda nisu uspjeli, „quia munitiones et castra non fuerunt ibidem ita firmata, quod possent ab aggressionibus et obsidione defendi, terra illa in puritate fidei non potuit retineri.“ Theiner. Mon. Hung. I. 204—205.

⁶⁸ Samo pismo bana Ninoslava jest izgubljeno, zato i neznamo za sve te

Bistro oko pape Inocentija IV. razabra sada brzo, za kojim ciljem idu kralj Bela i ugarski episkopat. Po pismih vjerodostojnih muževa uvjeri se, da su tvrdnje i tužbe bana Ninoslava istinite, te odluči po mogućnosti učinjeno popraviti. Pošalje zato umah dne 27. ožujka 1248. poslanicu koločkomu nadbiskupu i zapovjedi mu, da privremeno odustane od svakoga daljega proganjanja bana Ninoslava i njegovih ljudi, pošto je Ninoslav svoje pravovjerje dokazao, a uza to se izjavio spreman okajati svoj grieh, što je nedavno od patarena primio pomoć proti vanjskim neprijateljem.⁶⁹ Osvjedočen nadalje, da su izvještaji ugarskih biskupa o bosanskih patarenih i o banu Ninoslavu bili pristrani, nehtjede papa više tražiti od njih obaviesti, nego pismom od istoga dana pozove vriednoga senjskoga biskupa Filipa, i načelnika Franjevacu u Spljetu, da ga oni pouče „o životu, glasu i društvu bana Ninoslava.“⁷⁰ Dva dana zatim, dne 29. ožujka 1248. pošalje Inocentije biskupu senjskomu Filipu drugu poslanicu, kojom dozvoli porabu glagolice i slovenskoga bogoslužja u katoličkoj crkvi, uvidivši valjda, da će Hrvate i ostale južne Slovjene prije ovako odvratiti od krivovjerstva, nego li mačem ugarskih kraljeva i hrvatskih vojvoda.⁷¹

I tako se zgodi, da su posljednji dani vladanja bana Ninoslava bili mirniji i sretniji od prošlih burnih godina. Mjeseca ožujka 1249. izdade on Dubrovčanom povelju, kojom im obnovi stare slobodine trgovačke, a ujedno sklopi s njimi savez proti raškomu (srbskomu) kralju Stjepanu Urošu I., obećavši im, da će braniti nje same i njihov dobitak, ako bi se zaratili sa raškim kraljem.⁷² Uz bana desili su se knez Ugrin, knez Radonja, kaznac Grdomil,

gobe njegove; nu iz papine poslanice na nadbiskupa koločkoga razabire se, što je u njem bilo. Papa naime piše: „Cum sicut *intelleximus*, nobilis vir *Ninoslaus*, banus de Bossene, a *fide nequaquam deviet orthodoxa*, sed *tamquam catholicus* vivat sub religionis observantia christiane, licet olim *necessitatis tempore* ab hereticis *contra suos inimicos auxilium* et favorem *recepisse dicatur*, et eidem insuper nobili per quorundam *fidedignorum litteras* licet antiquas laudabile perhibeatur testimonium *super fidei sue puritate*. . . .“ Theiner, Mon. Hung. I. p. 206.

⁶⁹ Theiner, op. cit. p. 206.

⁷⁰ *Presentium vobis auctoritate in virtute obedientie districtae precipiendo mandamus*, quatenus de vita, fama et conversatione nobilis viri Ninoslai, bani de Bossene, sollicite inquirentes, quod super hiis inveneritis, nobis vestris litteris fideliter intimetis. Theiner, op. cit. pag. 205—206.

⁷¹ Kukuljević J., Jura regni Croatiae, I. pag. 67.

⁷² Miklošić, Mon. serb. p. 32—34.

kaznac Semijun, vojvoda Purča, Grubeša peharnik i mnogi drugi boljari bosanski. Ninoslav bijaše tada pravovjieran kršćanin, jer se je kleo „presvetom bogorodicom dievom Marijom i častnim životvorećim krstom“.

Godinom 1250. nestaje traga Mateju Ninoslavu. Njega ide slava, da je uz sve nezgode i nevolje umio uzčuvati svoju banovinu, kako ju bješe baštiniio od svojih roditelja i praroditelja. Pitanje je samo bilo, hoće li i nasljednikom njegovim isto poći za rukom?

V. Bosna od zadnjih dana Matije Ninoslava do Stjepana Kotromanića.

Iza bana Prijese spade Bosna g. 1254. pod vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Bele IV. — Bosna razdvojena, i podložena mačvansko-bosanskim vojvodam. — Mačvansko-bosanske vojvode i vojvodkinje: Agneza (1264), Bela (1271), Jelisava (1280—1282) i Stjepan Dragutin (1282—1314). — Knezovi hrvatski od plemena Šubić gospoduju od g. 1298. jednim dielom, a od g. 1314. celom Bosnom. — Ban Stjepan Kotroman i Stjepan Kotromanić.

Druga polovina 13. stoljeća najtužnija je doba u starijoj bosanskoj povjesti. Oslabljena vjerskim ratovi, razklimana prijestolnim borbama rodjaka i potomaka bana Ninoslava nemogaše više odoljevati dosljednomu nastojanju kralja ugarsko-hrvatskoga Bele i sina mu Stjepana, da ju podlože. I tako se zgodi, da je iza kratke žestoke borbe morala Bosna zajedno sa Humom priznati vrhovništvo ugarsko-hrvatskih vladara. Izgubivši Bosna ovako svoju podpunu samostalnost trajaše žalostne dane, dok ju opet nepridigoše bani iz glasovite porodice Kotromanića. Zgodno karakteriše ovu dobu vrstan poznavalac bosanske povjesti, kad piše: „U Bosni opaža se život u svih odnošajih javnih, dokle joj domaći vladaci stoje na čelu. Ali čim ova zemlja postaje podnožje ugarske države, pada na nju zastor zaboravnosti i mrtvila. Tako je opet bilo poslie banova Kulina i Mateja Ninoslava. Tečajem druge polovice 13. stoljeća iztiču nam se u Bosni samo imena njezinih upravljalca, koje je ugarski dvor predpostavljao ili celoj zemlji ili pojedinim dielom njezinim. Sav život, državni i crkveni u Bosni kao da je bio obamro pod vjetrom, koji je duvao s one strane Save.“¹

* * *

Čim nestade bana Mateja Ninoslava sa pozorišta, počese se mnogobrojni rodjaci i potomci njegovi otimati o bansku čast. Borbu

¹ Rački Fr., Bogomili i Patareni, Rad jug. akad VII. pag. 167.

*

ovu podjarivala je još bolje opreka medju patareni i pristašami katoličke crkve.² Čini se, da je u prvo vrieme uspjelo *Prijesdi*, rođaku bana Ninoslava, popeti se na bansku stolicu. Prijesda bijaše već od g. 1233. zajedno sa sinom svojim odan rimskoj crkvi, te ga je sada za celo kralj Bela pomagao proti ostalim takmacem. Bela dapače darovao je banu Prijesdi celu župu Novaki naokolo gornjega Miholjca u današnjoj Slavoniji³, po svoj prilici zato, što je revno uzanj prianjao. Nu katolik Prijesda, k tomu i privrženik kralja Bele, nemogaše dugo u Bosni banovati, i tako se obnoviše priestolne borbe, u koje se umieša i kralj Bela⁴ Borbe se ove svršiše napokon g. 1254. tim, da je Bela koncem iste godine ne samo Bosnu, nego i humsku zemlju podložio vrhovnoj vlasti svojoj, i tako ostvario živu želju svoju i svojih predšastnika.⁵

Podloživši Bela vrhovnoj vlasti svojoj prostranu tada banovinu bosansku razdvoji ju na dvie polovine. Odieli naime oblasti Usoru i Soli od gornje ili prave Bosne i donjih krajeva, te sastavi od njih posebnu banovinu. Ovom diobom mišljaše, da će uspjeti ter trajno prikovati celu Bosnu uz svoju državu. U pravoj Bosni (sa donjimi krajevi) ostavi i nadalje domaće bane, možda potomke bana Kulina i Ninoslava; u novo stvorenoj banovini Usori sa Soli pako namještaše većinom ugarske velikaše, koji su mu pouzdaniji bili od bosanske vlastele.

Nu ni ovim nesmatraše Bela IV., da je podpuno osigurao svojoj vlasti posjed Bosne. Baš nešto prije bješe on na južnoj medji svoje države podigao još jednu novu banovinu, prozvanu kasnije po

² O celoj ovoj dobi (1250—1322) vidi moju razpravicu: Bosna od zadnjih dana bana Mateja Ninoslava do Stjepana Kotromanića (štampanu u Obzoru g. 1880., br. 112 i 113.)

³ U jednoj povelji od 30. ožujka 1255. piše kralj Bela: „Et licet totum supanatum de Nouak fideli nostro Prezde bano contulerimus“ Tkalčić, Monum. hist. episc. Zagrab. I. p. 103—104.

⁴ U pismu od 11. studenoga 1254. tuži se kralj Bela IV. papi Inocentiju IV., kako mu je država sa svih strana neprijatelji okružena, te nabrojiv susjedne narode dodaje: „Bulgarorum et Boznensium hereticorum a parte meridiei, contra quos etiam ad presens per nostrum exercitum dimicamur“ Theiner, Mon. Hung. I. p. 230.

⁵ God. 1254. u povelji od 22. svibnja zove se humski župan Radoslav sam: „a ja župan' Radoslav' jesm' vér'n' klet'venik' gospodinu kralju ugr'skomu“ Mikl., Mon. serb. I. p. 44.

istoimenom gradu *Mačvom*. Ova banovina Mačva⁶ prostirala se banovini Usori i Soli na iztoku, u današnjoj sjevernoj Srbiji između rieka Drine, Save, Dunava i Morave, te obuhvataše ponajglavnije poriečje rieke Kolubare. Sastavljena bijaše od zemalja, koje su još za kralja Bele III. spale pod ugarske vladare, te je imala sada služiti toli za obranu Ugarske od Srbalja i Bugara, koli za izhodište vojnam proti južnim Slovcjenom. Pošto je dakle banovina Mačva bila toli znamenita oblast, nepovjeri ju Bela nijednomu velikašu, nego svojemu zetu *Rastislavu*, bivšemu nekoč vojvodi haličkomu, a g. 1247. banu ciele Slavonije.⁷ Po smrti ovoga vojvode i bana Rastislava (1263.) kralj Bela, prvo da obskrbi njegovu udovu a svoju kćer Agnezu, a drugo da netom stečenu Bosnu osigura svojoj vlasti, stvorio od banovine Mačve, zatim od Usore i Soli posebnu vojvodinu, koju povjerio Agnezi i njezinim sinovom. Ovoj vojvodini pribrajaše se koji put još Srijem i Braničevo. Bani mačvanski i usorski ostadoše i nadalje, ali se poput bana gornje Bosne pokoravahu odsele vojvodkinji Agnezi i njezinim nasljednikom.

Kraljevna *Agneza* spominje se prvi put kao vojvodkinja bosansko-mačvanska g. 1264.⁸ Uz Mačvu i Bosnu posjedovala ona također i mnoga imanja po Ugarskoj, koja joj htjede oteti brat njezin Stjepan, mlađji kralj ugarski; nu posredovanjem otca joj Bele i pape Urbana IV. odustade Stjepan od svojega nauma. Vojvodkinju Agnezu, za koju se nezna, kako je dugo vladala, nasliedio u časti njezinoj sin joj *Bela*, pošto mu stariji brat Mihajlo bješe još god. 1268. umro. Bela zove se vojvodom mačvansko-bosanskim prvi

⁶ Ob obsegu i povjesti banovine Mačve vidi ova djela i razprave: Engel, *Geschichte von Serwien und Bosnien*, pag. 227. i 370; Mijatović Čed., *Gjuragj Branković* (Otačbina od g. 1875, svezka za februar, p. 180—189); Novaković Stojan, *Srpske oblasti*, p. 117—119.

⁷ Rastislav ili Ratislav imao je za ženu Agnezu (Anku?), kćer Bele IV. Godine 1245. bijaše još „dux Galiciae“ (Fejer, *Codex dipl. IV. 1. p. 396*); godine 1247. bijaše ban ciele Slavonije (Ratislao ilustrio duce Gallicie et bano totius Scclavonie, Fejer, *Codex diplom. IV. 1. p. 454*); a g. 1254. do 1255. zove se već „dominus de Machou“ (Fejer, *Codex dipl. IV. 2. p. 218 i 314*.)

⁸ U listovih pape Urbana IV. od 15. i 16. srpnja 1264. zove se Agneza: „*Agna vidua, ducissa Gallitie, ac de Bosna et Mazo domina*“. Theiner, *Mon. Hung. I. pag. 273. i 276*; — Fejer, *Codex diplom. IV. 3. pag. 210 i 236*.

put god. 1271.,⁹ te ostade gospodar tih zemalja do smrti svoje pod konac god. 1272., kadno pogibe od ubojničke ruke Henrika Gusingovca.

Iza smrti vojvode Bele, s kojim izumre mužka loza kneza Rastislava, nije novi kralj ugarsko-hrvatski Ladislav IV. Kumanac sve do g. 1280. popunio vojvodske časti za Bosnu i Mačvu. U to vrijeme od g. 1272—1279. iztiču se samo bani za svaku banovinu napose ili za sve zajedno. Ovi potonji bani po svoj prilici jesu zamjenici vojvoda, te vrše sva prava njihova, samo se nezovu vojvodami.

Još prvih dana prosinca g. 1272. nalazimo za Bosnu i Mačvu ove bane: palatin ugarski *Roland* jest ban Mačve, *Stjepan* ban prave Bosne, a *Henrik* ban Usore i Soli.¹⁰ Isti bani ostadoše i sliedeće godine 1273. sve do konca ožujka¹¹; nu poslie ožujka 1273. zgodi se prva promjena s toga, što je Henrik postao banom ciele Slavonije, a banom Usore i Soli postao je najprvo neki *Jan*, a zatim *Jernej*, dočim je u pravoj Bosni i nadalje banovao pomenuti već *Stjepan*. U isto se vrijeme zgodi promjena i u Mačvi, gdje je mjesto palatina Rolanda postao banom neki *Ivan*.¹²

Iza 12. svibnja 1273. nespominju se više u poveljah bani pojedinih banovina, nego se do konca iste godine iztiče kao ban mačvansko-bosanski *Egidije*.¹³ Po svoj prilici imao je ovaj iste povlasti i prava, koja do nedavno vojvode i vojvodkinje mačvansko-

⁹ Kad je dne 7. srpnja 1271. ugarsko-hrvatski kralj Stjepan V., nasljedivši oca Belu IV. još g. 1270., sklopio mir sa českim kraljem Otokarom II., uključi on u taj mir i svoga bratića Belu, vojvodu mačvansko-bosanskoga. „Item predictae ordinationi et paci includi volumus *Belam ducem de Machow et de Bosna, fratrem nostrum, Urossium regem Servie, et Stephanum (Dragutin) filium eius, juniorem regem Servie, generum nostrum, Swetizlaum imperatorem Bulgarorum . . .*“. Theiner. Mon. Hung. I. pag. 303. —

¹⁰ „*Rolando palatino, bano de Macho, Stephano bano de Bozna, Henrico bano de Wozora et de So*“ Fejer, Codex dipl. V. 2. pag. 57. — Wenzel, Codex diplomaticus Arpad. continuatus I. p. 5.

¹¹ Fejer, Codex dipl. V. 2. pag. 72, 75, 78, 86, 120; VI. 2. p. 398; VII. 5. p. 381. — Wenzel, Codex dipl. I. p. 11, 16.

¹² Fejer, Codex dipl. V. 2. pag. 82, 85.

¹³ „*Aegidio bano de Macho et de Bozna*.“ — Fejer, Codex dipl. V. 2, pag. 88, 94, 98, 102, 103, 106, 127, 130; — VII. 3. p. 80; — VII. 5. p. 383; — Wenzel, Codex dipl. Arpad. I. p. 16, 22. 34; — Tkalčić, Mon. hist. episc. zagrab. I. 169.

bosanske. Godinom 1274. nestaje Egidiju spomena kao banu mačvansko-bosanskomu, a u Bosni zavlada silan metež kao što i u susjednoj Ugarskoj. Tuj je naime vladao kralj Ladislav IV. Kumanač, da nemože gore. Zavrgnuv svaku vjeru kršćansku zavolio je Kumane, ter okruživši se njimi živio je veoma razpušteno. Za vladu se nije ni najmanje brinuo, već ostavi upravu državnu svojoj majci Jelisavi. Razpuštenost mladoga kralja, nevaljala ženska vlada, a k tomu još i rat sa českim kraljem Otokarom II. strovali Ugarsku u veliku biedu. Da država sasvim nepropadne, podiže se godine 1279. ugarski episkopat proti kralju Ladislavu i majci mu Jelisavi, obtuži nevriednoga kralja na rimskom dvoru i zatraži pomoć. Papa pošalje na to svoga poslanika Filipa, biskupa od Ferma u Ugarsku, koji je već 23. lipnja 1279. u Budimu prisilio kralja Ladislava, da se je odrekao Kumana i obećao živjeti kao dobar kršćanin.

Čim se je kralj Ladislav IV. vratio na bolji put, umah obrati svoju pažnju na zemlje i države uz južnu medju svoje države, osobito na Bosnu, gdje se bješe u potonje doba na novo razširila patarenska sljedba, te poplavila tija i požežku i vukovsku županiju. Da bi patarenstvo zatro, a ujedno padši svoj ugled podigao, povjeri god. 1279. vrhovnu upravu Mačve i Bosne bivšemu severinskomu banu *Ugrinu*,¹⁴ po svoj prilici uz iste povlasti i prava, što ih je godine 1273. imao ban Egidije. Nu već sljedeće godine imenuje Ladislav svoju majku Jelisavu vojvodkinjom mačvansko-bosanskom.

Kraljica *Jelisava* bijaše vojvodkinja mačvansko-bosanska godinâ 1280. do 1282. Uz Bosnu i Mačvu upravljala je još županijama vukovskom i požežkom, i po svoj prilici i Srijemom. Glavna joj zadaća bijaše, da u prostranoj vojvodini svojoj zatre svaku klicu krivovjersstva i da utvrdi katoličku vjeru. Već 19. kolovoza morade ona svečano obećati biskupu fermanskomu Filipu, poslaniku pape Nikole III., da će u podložnih si vojvodinah Mačvi i Bosni zatirati krivovjersku opačinu i širiti vjeru katoličku.¹⁵ To isto morade

¹⁴ „Banus et dominus de Macho et de Bozna.“ — Ljubić, Opis jug. novaca, p. 189; Rački Fr., Bogomili i Patareni (Rad VII. p. 167, nota 1.).

¹⁵ „*Elisabeth maior regina Hungarie, ducissa de Machou et de Wazna*“ obećaje legatu Filipu, da će „in ducatus de Machou et de Wazna et in comitatibus de Posega et de Wolkou ceterisque comitatibus nostre iurisdictioni subiectis“ progoniti „hereticam pravitatem“ i širiti „fidem catholicam“. Theiner, Mon. Hung. I. p. 348.

ovom prilikom obreći i sin njezin Ladislav.¹⁶ Jelisava bijaše vojvodkinjom mačvansko-bosanskom još g. 1282.¹⁷; nu još iste godine učini Ladislav vojvodom tih zemalja svoga šurjaka, srbskoga razkralja *Stjepana Dragutina*.

Stjepan Dragutin, sin Stjepana Uroša I., bješe još prije godine 1271. oženio Katarinu, kćer ugarsko-hrvatskoga kralja Stjepana V.,¹⁸ a sestru Ladislava IV. Kumanca. Po smrti očevoj vladaše nekoliko godina (1277—1282.) srbskom državom; nu god. 1282. prisili ga mlađji brat Stjepan Uroš II. Milutin, te mu je morao ustupiti prijestol svojih roditelja i praroditelja. Lišen krune uteče se sada svomu šurjaku, ugarsko-hrvatskomu kralju Ladislavu IV., koji mu dade upravljati mačvansko-bosanskom vojvodinom. Razkralj Stjepan Dragutin vladao je ne samo Bosnom i Mačvom, nego uza to i Braničevom, Beogradom i Srijemom, i to od g. 1282—1314.¹⁹ Za duga vladanja svoga iztiče se samo svojim radom u vjerskih stvarih. Premda u prvo doba pristaša iztočne crkve, ipak je progonio bogomile u podložnoj si vojvodini. Srbski ga izvori hvale naročito, da je u zemlji bosanskoj „mnoge od heretika obratio na vjeru hristijansku i pokrstio ih“.²⁰ Revnost njegovu u proganjanju patarena potaknu dapače rimski dvor, te je počeo oko god. 1288. nastojati, nebili toli njega sama, koli brata mu Uroša II. Milutina predobio za rimsku crkvu. U to ime obrati se papa Nikola IV. na živuću još majku obih vladara, na kraljicu Jelenu, koja je već porieklom svojim naginjala rimskoj crkvi, te joj pisa 8. kolovoza 1288. pismo, gdje ju nuka, da sinove svoje dovede „do vjerskoga jedinstva“.²¹ Papino je pismo imalo bar dielomice uspjeha, jer je Stjepan Dragutin zbilja prigrlio rimsku vjeru. Uzradovan s toga papa uze pismom od 15. ožujka 1291. i njega sama i sve zemlje

¹⁶ Ladislav IV. obećaje, da će progoniti krivovjerce „et specialiter de ducato nostro et dyoecesi Boznensi.“ Theiner, op. cit. p. 348.

¹⁷ „Elyzabeth, dei gracia maior regina Hungariae, ducissa totius Sclavonie, de Macho et de Bozna“ u jednoj povelji od g. 1282. Fejer, Codex dipl. IV. 3. p. 128.

¹⁸ Vidi notu pod br. 9.

¹⁹ Ruvarac Ilarion, Nešto o Bosni, dabarskoj i dabro-bosanskoj episkopiji i o srpskim manastirima u Bosni (Godišnjica Nikole Čupića, II. p. 243 do 244); — Jireček, Die Handelsstrassen, pag. 35.

²⁰ Ruvarac Ilar., op. cit. p. 248.

²¹ Theiner, Mon. Hung. I. p. 359—360.

njegove u zaštitu sv. Petra.²² Ako je Stjepan Dragutin još kao sljedbenik istočne crkve revnovao proti patarenom, to se pokaza još gorljiviji kao pristaša rimske crkve. Sam dapače pošalje u Rim barskoga nadbiskupa Marina, neka javi papi, da u Bosni njemu podložnoj ima mnogo krivovjeraca, i neka ga zamoli, da pošalje narodnomu govoru vještih ljudi u Bosnu, koji će patarene obratiti.²³ Papa zadovolji molbi njegovoj 23. ožujka 1291. i naloži starješini Franjevacu pokrajine slavonske, da pošalje za tu svrhu u Bosnu dva u svem sposobna redovnika.²⁴

Od mnogobrojnih bana i upravitelja budi samo bosanskih, budi bosansko-mačvanskih, što se u drugoj polovici 13. stoljeća napominju, nužno je da napose iztaknemo bana prave ili gornje Bosne, po imenu *Stjepana*, koji se prvi put spominje g. 1272. uz usorskoga bana Henrika i mačvanskoga bana Rolanda. Jest to ban *Stjepan Kotroman*, osnivač slavne vladalačke porodice Kotromanića, koja je kasnije pol drugo stoljeće i više davala bosanskoj državi bane i kraljeve. O porijeklu i vladanju ovoga bana nagađjalo se je dosele veoma mnogo. Glede porijekla njegova piše se obično, da je bio njemački vitez, kojega da je nametnuo Bosni kralj Bela, svladavši odpor naroda bosanskoga iza bana Mateja Ninoslava.²⁵ O tom međjutim spomenici šute, već samo kažu, da je bio u rodu sa grofovi Ortenburškimi u Koruškoj.²⁶ Mnogi pisci

²² Theiner, op. cit. p. 375.

²³ Sane cum tu.... duxeris.... supplicandum, quod cum in partibus Bosne tue ditioni subiectis sint quam plurimi heretica pravitate infecti.... Theiner, op. cit. pag. 377.

²⁴ Theiner, op. cit. pag. 378.

²⁵ Schimek, Politische Geschichte des Königreichs Bosnien, p. 59; — Engel, Geschichte von Serwien und Bosnien, p. 226.

²⁶ Njegov sin Stjepan Kotromanić bijaše „quarto gradu consanguinitatis“ u rodu kćeri grofa Meinharda I. Ortenburškoga. Theiner. Mon. Slav. merid. I. 135. — Samo ime Kotroman nalazimo u spomenicoh hrvatskih i srbskih. God. 1163. navodi se u jednoj povelji kralja ugarsko-hrvatskoga Stjepana III. neki Kotroman među svjedoci: „in presentia comitum: Martini spalatensis, et Gregorii Sclouinie filii, et Cotromani“... (Kukuljević, Codex dipl. II. 66); — u povelji kneza Lazara od g. 1381. spominje se *kamen' Kotromanov'* kao medja selu Dubici (Miklošić, Mon. serb. p. 198). — U broskom okružju (u Slavoniji) vide se i danas još blizu Save između sela Babine grede i Kruševice razvaline grada *Kostromana* (Kotromana), koji da je po narodnom pričanju sagradio neki bosanski vitez Kostromanović. Arkiv za poviest. jugoslav. V. p. 205.

hoće nadalje, da je Stjepan Kotroman vladao Bosnom već g. 1268., i navode povelju, koju da je izdao knezu Radivoju Grguriću i sinu mu Ohmučini, pošto mu „državu obraniše i u gospodstvu ga utemeljiše“;²⁷ nu ova je povelja očita patvorina kasnije dobe.

Prvi sjegurni spomen nalazimo banu Stjepanu Kotromanu tek koncem g. 1272. U to vrijeme upravlja on gornjom Bosnom i donjimi krajevi pod vrhovništvom ugarsko-hrvatskih vladara. Kasnije g. 1280—1282. bijaše ovisan o kraljici i vojvodkinji mačvansko-bosanskoj Jelisavi, a zatim mu postade neposrednim gospodarom srbski razkralj Stjepan Dragutin. On bijaše prema Dragutinu u istom odnošaju, kakono bani hrvatski prema hrvatskim vojvodam. Taj odnošaj postade osobito nježan, kada je Stjepan Kotroman uzeo za ženu Jelisavu, kćer Stjepana Dragutina, koja mu kasnije rodi tri sina: Stjepana, Inosava i Vladislava.²⁸ Poput svoga tasta iztaknu se Stjepan Kotroman kao gorljiv protivnik patarena, te mu zato i papa Nikola IV. g. 1290. preporuča u zaštitu svoga poslanika Benvenuta.²⁹

Za burnih priestolnih borba, s kojih su Ugarska i Hrvatska poslie nasilne smrti Ladislava IV. Kumanca (1290) krvarile, podiže se silno vlast hrvatskoga bana *Pavla Šubića* i njegove braće. Toli Karlo Martel i sin mu kasnije Karlo Robert s jedne strane, koli opet Andrija III. s druge strane otimahu se za pomoć njegovu. Već 19. kolovoza 1292. potvrdi kralj sicilski Karlo II. darovnicu svoga sina Karla Martela, kojom je ovaj banu Pavlu Šubiću za vjerne službe njegove poklonio hrvatsku župu Pset uz medju bosansku.³⁰ Umah sljedeće godine 1293. podieli kralj Andrija III. Pavlu Šubiću banovinu primorsku, nebi li ga ovim učinio svojim privrženikom. Nu ban Pavao ostade vjeran Karlu Martelu, a iza

²⁷ Ova patvorena povelja štampana je ćirilicom u španjolskoj knjizi: *Privilegios concedidos por los señores reyes, y emperadores del reyno de Ungria, Bosna, Servia, Croacia, Dalmacia y Macedonia a los condes de Tuhegl de la casa y linaje Ohmuchieulich Gargurich, Neapoli 1658.*

²⁸ „I t'i (Dragutin kralj) rodi s'kyra Katalenoju B. s'ina: Vladislava kralja i Urošica, i Jelisav'tu . . . Jelisav'ta že rodi Ć. s'in'i: Stefana, bana bos'n'skoga, Inosava, Vladislava“. Izvodi iz ljetopisa srbskih u djelu P. J. Šafařika: *Památky dřevniho pismenictvi Jihoslovanův*, p. 69—70.

²⁹ „Nobilibus viris Stephano et Brisde banis Bosne“. Theiner, *Mon. Hung.* I. p. 364—5. — Brizda = Prezda = Priesda = Prijes'da bio je možda ban Usori i Soli.

³⁰ Arkiv za poviest. jugosl. VII. p. 19.

smrti njegove sinu mu Karlu Robertu, te se milošću ovih vladara osili tako, da mu nije bilo premca u svoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Oko g. 1298. uspije mu dapače te postade gospodar i susjednoj Bosni. U jednoj povelji od 7. travnja 1299. zove se Pavao prvi put „ban Hrvatske i Dalmacije, i *gospodar Bosni*.“³¹

Kako je Pavao Šubić zavladao Bosnom, da li silom ili milom, nije poznato; nu vjerojatno jest, da je svladavši bana Stjepana Kotromana gornju Bosnu i dolnje kraje oteo vrhovnoj vlasti razkralja Stjepana Dragutina. Čim je ban Pavao zavladao Bosni, javlja se u donjih kraljih bosanskih knez *Hrvatini*, djed glasovitoga kasnije vojvode i hercega Hrvoje Vukčića. Knez Hrvatini bijaše rođjak banu Pavlu Šubiću, te pristajao zajedno sa porodicom Šubića uz Anžuvince, radeć svom silom za sina i unuka napuljskoga kralja Karla II. Zahvalni Karlo II. potvrdi zato 14. srpnja 1299. knezu Hrvatini i njegovu rodu dolnje kraje bosanske za sva vremena.³²

Pavao Šubić zavladao gornjom Bosnom (i donjimi krajevima) nezadrži je za se. Nazivaše se doduše i nadalje sve do smrti svoje *gospodarom Bosne*;³³ nu pošto nedospievaše kraj ogromnih posala da sam upravlja Bosnom, predade ju sinu si prvorođjencu Mladenu, kojemu također podieli naslov bana bosanskoga.

Mladen Šubić banovaše Bosni do dvadeset godina (1302—1322.).³⁴ Već 11. lipnja 1302. izdade gradjanom spljetskim povelju, kojom

³¹ „Paulus banus Croatiae, Dalmatie, et dominus Bosne“. Ljubić, Monum. Slav. merid. I. p. 190.

³² Karlo II., kralj napuljski, daje poveljom od 14. srpnja 1299. na znanje: „Sane attendentes fidei puritatem, nec non grata, utilia et accepta servicia, quae *Hrvatini* comes nec non filii et fratres eius, consanguinei et cognati virorum nobilium Pauli, bani Croatorum nec non Gregorii et Mladini, fratrum, comitum civitatum Dalmacie, dilecti fideles nostri, nobis in prosecutione cause nostre de regno Ungarie prestiterunt hactenus, praestant ad praesens, et prestare poterint in futurum, partes inferiores terrae Bozinensis, quas ipsi tenent et possident, dictis *Hrvatino*, filiis et fratribus eius confirmamus“. Rad jug. akad. XVIII. pag. 222.

³³ „Paulus banus Croatorum et dominus Bosnae“ u povelji od g. 1307. (Kukuljević, Jura regni Croatiae I. p. 491); — „Paulus banus Croatorum et dominus Bosne“ u pismu od g. 1311. (Ljubić, Mon. Sl. m. I. 139).

³⁴ God. 1311. piše Pavao Šubić Mletčanom: „meum primogenitum banum *Maladinum banum Bosnensem* misi cum potentia . . .“ (Ljubić, Mon. Sl. m. I. 139); a g. 1320. zove se sam Mladen „Croatorum et Bosinae banus“ (Ljubić, op. cit. I. 305.)

im dozvoli trgovati „po svem vladanju svojem u Hrvatskoj i Bosni“, a uza to naloži svim županom, upraviteljem, častnikom i stražarom cestâ u Hrvatskoj i Bosni, da nečine nikakova zla ni neprilika trgovcem spljetskim.³⁵ Godine 1312. umre Pavao Šubić, a Mladen, bosanski ban, nasliedi sada i ogromnu vlast očevu u Hrvatskoj i Dalmaciji. U to vrijeme naravna se takodjer sa nekadanjim banom bosanskim Stjepanom Kotromanom, dapače stupa s njim u rodbinstvo,³⁶ te postade iza smrti njegovog³⁷ skrbnikom nedoraslim sinovom njegovim: Stjepanu, Inosavu i Vladislavu. Godine 1314. osili se Mladen Šubić još većma; zauze naime iza smrti Stjepana Dragutina banovinu Usoru i Soli, te se tada prozove *ban Hrvatâ i ciele Bosne*.³⁸

Godine 1314. bijaše Mladen Šubić na vrhuncu svoje moći i slave. Vlast mu je sizala od Save do Neretve i od Drine do jadranskoga mora. Nemogući sam toli prostranim vladanjem upravljati, povjeri Bosnu svomu štićeniku, mladjahnomu Stjepanu Kotromaniću, najstarijemu sinu Kotromanovu, kojim ravnaše majka mu Jelisava.³⁹ Nu ipak zadrži i za se naslov bana bosanskoga, a uza to i vrhovništvo nad Bosnom, pomažuć mladoga Stjepana svakom zgodom. Oko god. 1319. smieraše se mladi Stjepan Kotromanić oženiti, te si odabra za vjerenicu kćer Meinharda I. grofa Ortenburškoga

³⁵ U dotičnoj povelji čitamo: „Nos *Mladinus, Banus Boznensis* . . . significamus . . . quod omnes mercatores Spalatenses, per universum dominium nostrum Croatiae et Boznae emere, vendere . . . valeant et possint . . . et quia sigillum nostrum banale nondum erat paratum, praesentes antiquo sigillo fecimus sigillari.“ Kukuljević, Jura I. p. 490.

³⁶ Kad se je kasnije oko g. 1338. vjenčao Vladislav, sin Stjepana Kotromana a brat tadanjega bana Stjepana Kotromanića, sa Jelenom, kćerju Jurja Šubića, biedili su Trogirani svoga biskupa: „che pure il Vescovo era stato in persona a Chlissa per sposar Elena figliola del Conte Giorgio con Vladislavo fratello del predetto Bano di Bosna, *ch'era congiunta in terzo, e quarto grado, senza dispensa Apostolica*.“ Lucio Giovanni, Memorie di Trau, pag. 234.

³⁷ God. 1319. piše papa njegovu sinu Stjepanu „nato *quondam Stephani bani Bossnensis*.“ Theiner, Mon. Slav. m. I. p. 135. Po Rastiću umro je Stjepan Kotroman upravo g. 1313.

³⁸ „*Maladinus secundus (Mladen II.) Chroatorum et totius Bosne banus*“ u povelji od 28 ožujka 1314. — Ljubić, Mon. Sl. m. I. p. 274.

³⁹ „Dne 6. travnja 1314 odluču malo vieće dubrovačko: quod per commune *inveniantur domus pro stacione bani*“ . . . (Monumenta Ragusina I. p. 41). Sigurno je tada Dubrovnik očekivao novoga bana bosanskoga.

u Koruškoj. Nu ta djevojka bijaše mu u rodu, te je trebalo za ženitbu papine dozvole. U to ime obrati se sam ban Mladen na rimski dvor, gdje su Šubići bili još od priestolnih borba liepo gledani, te razloži papi, kolika bi korist bila od toga braka, jer da će uz moćne grofove od Ortenburga Stjepan Kotromanić laglje i uspješnije revnovati proti krivovjercem patarenskim, koje je međutim i dosele gorljivo progonio. Upravo na tu molbu bana Mladena dozvoli papa Ivan XXII pismom od 18. srpnja 1319., da Stjepan oženi svoju rodjakinju.⁴⁰ Mladen Šubić brinuo se je i za vjeru kršćansku u Bosni. Isti papa Ivan XXII. pisa mu 18. srpnja 1319. pismo, u kojem mu razloži tužno stanje katoličke crkve u Bosni, te ga napokon pozove, da podigne svoju desnicu na iztriebljenje krive vjere a uvedenje prave vjere, *jer da će samo tada pobijediti svoje protivnike*, ako sa gospodnjega polja odtjera neprijatelje krsta.⁴¹

Mladen Šubić imaše zaista velik broj neprijatelja i protivnika. Ogromna bo moć njegova bijaše zazorna ne samo mnogim velikašem hrvatskim i bosanskim, nego i samomu kralju Karlu Robertu. Od protivnika njegovih iztaknu se osobito rodjeni brat njegov Pavao, zatim krbavski knezovi Kurjakovići, knezovi Mihovilići iz Livna i drugi. Ovim se pridruži napokon i Stjepan Kotromanić, ban bosanski, sa svojom braćom i mnogimi boljari.⁴² Svi ovi protivnici

⁴⁰ Papa piše Stjepanu ovako: „*Peticio siquidem dilecti filii Mladini bani nobis exhibita continebat, quod tu fervore fidei et devotionis accensus ad exterminium pravitatis heretice, que in Bosnensi patria a multo iam tempore dampnabiliter pululavit, aspiras, et desideras dilecte in Christo filie Nobili mulieri . . . nate Nobilis Menhardi Comitis de Orthenborch, cuius potenciam et suorum utpote magnatum partium predictarum ad hoc tibi asseris plurimum oportunam, matrimonialiter copulari. Verum quia dicta nobilis est tibi quartu gradu consanguinitatis coniuncta*“ Theiner, Mon. Sl. merid. I. p. 135.

⁴¹ Papa opisuje „*Maladino Chroatorum et Bosne Comiti, alias dicto Bano*“ stanje kat. crkve u Bosni ovako: „*Sepe namque non absque gravi turbacione mentis relatione fide digna percepimus, quod terra Bosnensis eiusque patria hereticorum ob rectorum negligentiam longo tempore ibidem degentium tanta sit infidelitatis labe polluta, quod ibi desolentur ecclesie, clericalis ordo sit extirpatus radicitus*“ Theiner, Monum. Hung. I. 463. — Sravni još p. 395, 403, 456, 458.

⁴² Protivnici Mladenovi bijahu: „*fili Curiaii, filii Stephanich de Bosna, filii Mihovilovich de Clivuna Michae Madii historia, cap. 17 (Lucius, de regno Dalm. p. 377).*“

zavjeriše se, da će Mladena smaknuti; nu pošto im to nepodje za rukom, podigoše g. 1322. veliku vojsku, složiše se sa knezovi Babonići, te zatjeraše Mladena sve do Bliske. Mladen se nadje u velikoj nevolji. Pošalje zato brata si Jurja pred kralja Roberta, da ga moli za pomoć; a sam skupi Poljičane i Vlahe, da odoli svojim protivnikom. Nu u to navali na nj slavonski ban Ivan Babonić, te mu kod Bliske čete razprši. Sam Mladen umakne najprije u Poljica, a zatim se zatvori u svoj tvrdi grad Klis, čekajuć tuj petnaest dana na dolazak kralja Karla Roberta u Hrvatsku Istom kad se je brat njegov Juraj vratio i javio mu, da se je Karlo Roberto kod Knina utaborio, podje Mladen s obilnimi darovi pred kralja. Nadaše se, da će mu kralj, sjećajuć se velikih zasluga otčevih, biti milostiv i sklon. Nu Karlo nije znao zahvalnosti, ta jedva bješe dočekao, da mu je slučaj predao u ruke najmoćnijega kneza hrvatskoga. Dočeka ga doduše ljubezno, ali ga nepusti više na slobodu, već ga zarobljena povede najprije u Zagreb, a odavle u Ugarsku, odakle se nikada više nepovrati. Banom hrvatskim postade dosadanji ban slavonski Ivan Babonić; a u Bosni ostade i nadalje Stjepan Kotromanić, oslobođen svoga štitnika i gospodara Mladena.

VI. Humska zemlja do 14. stoljeća.

Humska kneževina u prvoj četvrti 10. stoljeća pod knezom Mihajlom Viševićem. — U polovici 10. stoljeća spade pod srbskoga kneza Časlava, a g. 1019. pod byzantsko carstvo. — Humska zemlja sjedinjena s dukljanskom (crveno-hrvatskom) kraljevinom (1050 do oko 1150). — Stjepan Nemanja otimlje se za Hum. — Humski knezovi pod konac 12. i u prvoj polovici 13. stoljeća: Miroslav (1180, 1190), Petar (1224), Tolen († 1239), Andrija (1244, 1249), župan Radoslav (1254). — Sudbina Huma u drugoj polovici 13. stoljeća.

Hum ili Zahumlje jest matica zemlja oblasti, koja se je počam od g. 1448. počela nazivati „hercegova zemlja“ ili „Hercegovina.“

Prvi poznati vladar humske zemlje jest *Mihajlo Višević* (912 do 926), suvremenik hrvatskomu kralju Tomislavu i bugarskomu caru Simeonu. Grčki car Konstantin kaže zanj, da je bio sin kneza Viševića, koji je na početku desetoga stoljeća, kada se o pravoj ili gornjoj Bosni ništa nejavlja, bio gospodar i vladar Zahumja, te stolovao u starodrevnom gradu Blagaju.¹ Mihajlo Višević izvodio je svoje poriekle od nekrštenih još tada Slovjena (Srba) na sjeveru oko rieke Visle, a bio je vele ugledan vladar, tako da ga sam car Konstantin časti naslovom „prokonzula i patricija.“²

Mihajlo Višević živio je u vrlo dobru sporazumku sa bugarskim carem Simeonom, koji je baš tada vodio krvav rat sa byzantskim carstvom. Uz cara byzantskoga Lava pristajahu srbski veliki župani i mletački duždi, dočim je Mihajlo bio drug i saveznik cara bugarskoga. Kada je g. 912. mletački dužd Ursus Particiacus poslao svoga sina Petra u Carigrad caru Lavu na poklon, pa kada se je isti Petar obilno nadaren i počašćen naslovom „protospatharius“

¹ De administrando imperio, cap. 33. pag. 160.

² „τοῦ ἀνθυπάτου καὶ πατρικίου Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βουσεβούζη“. De adm. imp. cap. 33. p. 160.

vraćao domu i htjeo preći medje hrvatske, to ga Mihajlo prevaram zarobi i u sužanjstvo caru Simeonu pošalje, po svoj prilici zato, što je Petar u Carigradu proti Simeonu što god snovao.³ Isto tako pokazao se Mihajlo Višević prijatelj caru Simeonu g. 917. Kada je naime ove godine bio rat medju bugarskim i byzantskim carstvom, dodje byzantski prefekt u Draču, po imenu Lav Rabaduchos u kneževinu Neretvu (medju Cetinom i Neretvom), koja je tada bila u vlasti srbskoga velikoga župana Petra, te se tuj sastane s istim Petrom radi nekoga posla na dogovor. Dočuv to Mihajlo Višević poruči umah caru Simeonu, da je byzantski car podmitio srbskoga župana darovi, da bi zajedno s magjarskimi četami provalio u Bugarsku.⁴

Odnosaji kneza Mihajla Viševića prema hrvatskomu kralju Tomislavu nisu posve jasni. Kada se je g. 925. sastao glasoviti crkveni sabor u Splitskoj, gdje bi medju inim i slovjensko bogoslužje zabranjeno, to je o sazovu toga sabora uz kralja Tomislava radio i knez Mihajlo.⁵ Po tom bi se moglo slutiti, prvo da je Mihajlo bio pristaša rimske crkve, a drugo da je tada priznavao ako ne vrhovnu vlast, a to barem prvenstvo kralja Tomislava. Osobito prvo može se potvrditi pismom pape Ivana X., kojim preporuča i Tomislavu i Mihajlu svoje poslanike.⁶

Već ovo nekoliko podataka pokazuje, da je knez Mihajlo Višević bio znamenit vladar u prvoj četvrti desetoga stoljeća. Papa ga nazivaše „preuzvišenim vojvodom Humljana“, a car Konstantin drugimi častnimi naslovi. Od gradova u njegovoj državi izticaoše se

³ Qui (Petrus) dum Chroatorum fines rediens transire vellet, a *Michaelē Sclavorum duce* fraude deceptus, omnibusque bonis privatus, atque Vulgarico regi, Simeoni nomine, exilii pena transmissus est. *Johannis Chronicon Venetum*, Pertz, *Monumenta Germaniae*, SS. VII. p. 22—23.

⁴ Ζηλοτυπίσας δὲ πρὸς τοῦτο Μιχαὴλ ὁ ἀρχὼν τῶν Ζαχλοῦμων ἐκίνησε Σκυθῶν τῶ Βουλγάρων ἀρχόντι ὅτι ὁ ἡγεμὼν Ρομαίων ἀσεβοῦται διὰ δῶρων τὸν ἀρχόντα Πέτρον πρὸς τὸ συνεπεσεῖν τοῦς Τούρκους καὶ ἐπελθεῖν κατὰ Βουλγαρίαν. *Const. porphy. de adm. imp. cap. 32*, p. 156—157.

⁵ Uvod u spise dotičnoga sabora glasi: *Tempore Johannis papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatarum finibus Tomislao rege et Michaelē in suis finibus praesidente duce . . . et Michael cum suis proceribus . . .* Rački, *Documenta hist. chroaticae*, p. 187—188.

⁶ Pismo ovo počima: *Johannes episcopus servus servorum dei, dilecto filio Tomislao et Michaeli excellentissimo duci Chalmorum*. Rački, *op. cit.* p. 189.

uz Blagaj već 927. važni primorski grad *Ston*, gdje no je tada bilo sielo kršćanske biskupije, kao što na jugu u Dubrovniku i Kotoru.⁷ U Mihajla Viševića mora da je bila i jaka sila pomorska, pošto se javlja, da je svojom mornaricom dne 10. srpnja 926. zauzeo grad Sipont u južnoj Italiji, nedaleko današnje Manfredonije.⁸ Znamenito je, što ljetopisci javljajući tu viest zovu Mihajla *kraljem*. Vriedno je iztaknuti jošter, da je država Mihajlova medjašila sa gradom Dubrovnikom. Kotar ove gradske občine bijaše tada tako uzahan, da su isti vinogradi dubrovačkih gradjana ležali u humskoj zemlji. Za te vinograde plaćahu Dubrovčani već Mihajlovim roditeljem, a sada i njemu samomu godišnji danak od 36 dukata. Taj se danak zvaše kasnije mogoriš (lat. *margarisium*, *magarisium*).

Iza Mihajla Viševića nema kroz mnogo vremena spomena samostalnim knezovom humskim. Vjerojatno je, da je poslie g. 931. srbski knez *Česlav*, vrativši se iz bugarskoga robstva i obnovivši srbsku državu sjedinio s njom i humsku zemlju. Grčki car Konstantin ubraja g. 949. Hum zajedno sa Dukljom i Travunjom u srbske zemlje; po čem je lahko suditi, da su u istinu ove kneževine sastavljale federativnu državu kneza Česlava.

Poslie smrti kneza Česlava (960.) oslobodi se doduše humska zemlja zajedno s Bosnom vrhovne vlasti srbske; nu dočim je Bosna domala priznala vlast hrvatskoga kralja Krešimira, humska je zemlja skoro u isto vrieme spala pod dukljansku kraljevinu (crvenu Hrvatsku), koja je sastojala od četiri oblasti: Duklje (Zete), Travunje, Podgorja i Huma. Ovoj je državi pod konac 10. stoljeća vladao kralj Vladimir, dočim je humskom zemljom na ime nje govo upravljao stric mu *Dragomir*. Nu već oko god. 996. morade kralj Vladimir zajedno sa stricem svojim priznati vrhovnu vlast silnoga bugarskoga cara Samuela. Kad je kasnije Samuelov nasljednik Ivan Vladislav izdajničkim načinom pogubio kralja Vladimira (22. svibnja 1015.), spade dukljanska kraljevina, a s njom i humska kneževina pod Bugare. Nu već tri godine zatim obori byzantski car Vasilije II. Bugarobijac bugarsku državu, a sliećeće

⁷ U spisih sabora spljetskoga od g. 927. spominje se „*stagnensis, ragusitana et chataritana ecclesia*“. Rački, *Doc.*, p. 195.

⁸ Hoc anno (926.) comprehendit Michael rex Sclavorum civitatem Sipontum mense Julio die sancte Felicitatis, secunda feria, indictione XV. Lupi protospatharii chronicon; Pertz, *Mon. Germ.* SS. V. 54.

godine 1019. osvoji i Duklju zajedno sa humskom zemljom i Bosnom.⁹

Humska zemlja ostade u byzantskoj vlasti od g. 1019. do 1050. U to vrijeme upravljahu njom ili byzantski namjestnici ili domaći knezovi pod vrhovništvom byzantskim. Od tih se napose iztiče knez *Ljutovid* kao revan pristaša byzantskoga cara proti dukljanskomu knezu Stjepanu Vojslavu ili Dobroslavu (1034—1050.), koji bješe u to vrijeme ustao na noge, da oslobodi svoju domovinu byzantskoga sužanjstva. Godine 1040. podiže dapače Ljutovid vojsku na Stjepana Vojslava, ali bi u bitci smrtno ranjen i jedva živ na svom konju uteče.¹⁰ Od toga kneza ima i jedna nešto sumnjiva povelja, kojom da je on kao knez humske zemlje samostanu sv. Benedikta na otoku Lokrumu poklonio crkvu sv. Pankracija u Babinom polju na otoku Mljetu.¹¹ Posle smrti Stjepana Vojslava (oko g. 1050.) njegov sin Radoslav I. navali na Hum, te ga otme byzantskoj vlasti.¹² Odele ostade humska zemlja sve do polovine 12. stoljeća sjedinjena sa dukljanskom kraljevinom, te njom vladahu kraljevi *Mihajlo* (1078.), *Bodin* (1081—1100.), *Juraj* (1115.) i drugi. Kralj Bodin podieli g. 1100. samostanu sv. Benedikta na otoku Lokrumu selo sv. Martina u dolini Šumetskoj kod Dubrovnika;¹³ a to isto potvrdi g. 1115. i sin njegov Juraj.¹⁴

⁹ Rački Fr., *Borba južnih Slovena za državnu neovisnost u XI. vieku* (Rad jugosl. akad. XXIV. p. 84—85; 115, 134, 136, 149.)

¹⁰ „Luttovid principi regionis Chelnani“ ; — „Luttovid autem princeps, quia vir bellicosus erat, et strenuus in armis minime timuit“ . . . Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum (Lucius, de regno Dalm. pag. 297. 299), gdje ima takodjer potanki opis Ljutovidova vojevanja.

¹¹ U ovoj se povelji čita: „Sigillum Lotauitti protospatarii, epithochrusso, triclyno, ypati et stratigo Seruie et Zahulmie.“ Kukuljević, *Codex dipl. I. pag. 105.* Darovnicu Ljutovidovu da je kasnije potvrdio „Chranco cum omnibus suis iupanis Zacholmie“ (Kuk. Cod. dipl. I. p. 109); — zatim „episcopus Gabriel Zachulmie, una cum iudice Miroslauo, et bano Rati-miro, et Strasimir, et procurator Craymir una cum omnibus Zachulmie nobilibus“ (Kukuljević, op. cit. p. 109).

¹² Postea (Radoslavus) intravit in regionem Chelmani, et obtinuit eam. Presbyt. Diocl. regnum Slav. (Lucius, de regno Dalm. p. 299). Imade odlomak povelje, koji glasi: Ego Radoslauus rex . . . cum uxore mea Julia et filio Branislauo, volo quod construat monasterium in Baleni, et detur monachis sancti Benedicti de Lacroma. Kukulj. *Codex dipl. I. 118.*

¹³ Kukuljević, *Codex dipl. I. 188.*

¹⁴ Kukuljević, *Codex dipl. II p. 19.*

Već pod konac 11. stoljeća nastojaše srbski ili raški veliki župan Vukan, da osvoji dukljansku kraljevinu. I njegov nasljednik Bela Uroš radio je na tom svimi silami. Uslied postojana nastojanja srbskih velikih župana bude dukljanskim kraljem tako tiesno, da je napokon kralj Radoslav II pošao negdje poslie g. 1143. u Carigrad tadanjemu silnomu caru Emanuelu, ter mu se poklonio i podao svoju državu u njegovu zaštitu.¹⁵ Nu to je slabo prudilo, jer već oko god. 1150. uspije mladjemu bratu tadanjega srbskoga župana, Deši ili Stjepanu Nemanji kralja Radoslava protjerati i njegovom državom zavladatai.¹⁶ Kasnije ote doduše car Emanuel Stjepanu Nemanji ugrabljenu kraljevinu,¹⁷ ali ju poslie g. 1168. Stjepan Nemanja na novo osvoji i svojoj državi pridruži.¹⁸ Knezom humske zemlje učini sada slavodobitni Stjepan Nemanja svoga brata *Miroslava*.

Knez humski Miroslav, šurjak bosanskoga bana Kulina, spominje se prvi put g. 1180. U to vrieme bijaše u ljutoj zavadi sa spljetskim nadbiskupom Rajnerijem. Pristajuć po svoj prilici ili uz iztočnu crkvu ili uz patarene proganjaše u svojoj zemlji katoličku crkvu, nepuštaše Rajneriju kao metropoliti, da namješta biskupa u njegovoj zemlji (u Stonu), napokon porobi samoga Rajnerija, otevši mu neku svotu novaca. Rajnerije se na to potuži papi; ovaj na to pošalje g. 1180. svoga poslanika Teobalda do Miroslava, a i samomu Miroslavu napisao pismo puno opomena. Nu Teobaldo nebijaše sretne ruke; Miroslav ga nehtjede ni primiti, a kamo da se

¹⁵ Post haec Radosclavus knesius perrexit ad imperatorem Hemanuelem, et benigne ab eo susceptus est, deditque ei totam terram dominandam, eamque regendam, sicut tenuit pater eius . . . Presb. Diocl. regnum Slav. (Lucius, de regno Dalm. p. 302).

¹⁶ Post haec surrexerunt quidam maligni . . . et adduxerunt Dessam filium Urossi, et dederunt ei Zentam et Tribuniam . . . Presb. Diocl. (Lucius, p. 302). — Ima jedna povelja od g. 1151., kojom „*Dessa dei gratia* Dioclie, Stobolie, *Zacholmie dux*“ podieli otok Mljet samostanu sv. Marije od Pulsane na brdu Garganskom u Pulji. Svjedoci toj darovnici jesu: „iupanus Gerdessa, Desimir, setnicus Rastessa, iupanus Grubessa, Petrus comes Raguseorum . . .“ (Kukuljević, Cod. dipl. II. p. 45—46).

¹⁷ „Imperante piissimo et semper triumphatore Hemanuhele, duce existente Dalmacie atque Dioclie kyr Izanacio“ u jednoj povelji, izdanoj 20. svibnja 1166. u gradu Kočoru (Kuk. Cod. dipl. II. 73).

¹⁸ Godine 1168. vojuje Emanuel sa Stjepanom Nemanjom, koji hoće da osvoji *Χορβατιαν και τῶν Καττάρων τὴν κυριότητα*. Nicetas Choniates, (Bonsko izdanje) p. 206.

je obazirao na papine opomene. S toga bi Teobaldo prisiljen, da ga kazni crkvenim prokletstvom. Nu ni prokletstvo crkveno nije Miroslava preplašilo. Sada pokuša papa Aleksandar III. još jednom svoju sreću. Pismom od 7. srpnja 1181. spotiče mu, što je crkvi katoličkoj zla počinio, te ga s dobra nastoji odvratiti od nepokornosti.¹⁹ Papa se je međjutim sam slabo nadao povoljnu uspjehu, jer se je u isti čas obratio na ugarsko-hrvatskoga kralja Belu III. moleći ga, da sklone Miroslava, da crkvi spljetskoj povrati ugrabljeno blago i da dozvoli rediti biskupe u mjestih svoje kneževine, gdje su od prije bile stolne crkve. Ako Miroslav nebi htjeo toga s dobra učiniti, neka ga kraljevskom vlasti na to prisili.²⁰

Kako se je zazpra kneza Miroslava s papom svršila i da li je kralj Bela III. zbilja posredovao, nije poznato; samo je izvjestno, da g. 1199. nije Miroslava više bilo na životu, pošto se tada spominje već kao pokojni. Čini se međjutim, da papa Aleksandar III. nije ništa opravio, već da je Miroslav ostao sve do smrti svoje neovisan o kralju Beli III. To svjedoče dva spomenika. Prvi je od 27. rujna 1186. i sadržaje ugovor velikoga župana Stjepana Nemanje i braće mu Sracimira i Miroslava sa gradom Dubrovnikom.²¹ Nemanjići sklapaju mir i prijateljstvo sa Dubrovnikom i naredjuju, da Dubrovčani slobodno dolaze na trg u humsko mjesto Driva, a Humljani da mogu u Dubrovniku kupovati što ih volja. Na ovoj latinskoj izpravi podpisan je knez Miroslav ćirilskimi pismeni. Drugi je spomenik od 17. lipnja 1190., a sadržaje ugovor samoga Miroslava sa Dubrovnikom.²² Knez Miroslav bješe u Dubrovnik poslao župane Mavra i Srgja, a ovi sklopiše s Dubrovčani ugovor, da bude Miroslavu vazda slobodno dolaziti u Dubrovnik bez ikoje štete i pogibelji svoje, i da će ga Dubrovčani odvesti na njegov trošak, kamo god bi mu se samo prohtjelo. Iz ovoga ugovora moglo bi se poslutiti, da je Miroslavu bilo tada nešto tiesno i da je kanio ostaviti svoju zemlju.

Godine 1198. postade vojvodom u Hrvatskoj i Dalmaciji *Andrija*, brat kralja Emerika, a sin Bele III. Već 31. ožujka iste godine zove se Andrija u jednoj povelji u Zadru izdanoj „vojvoda ciele

¹⁹ Kukuljević, Codex dipl. II. 121.

²⁰ Si aliter ad hoc induci nequierit, regia potestate compellas. Kukulj. op. cit. 121.

²¹ Idem, op. cit. p. 137.

²² Idem, op. cit. p. 157—159.

Dalmacije, Hrvatske, i *Huma*.²³ Po tom je Andrija imao u svojoj vlasti i humsku zemlju. Nu čini se, da mu se Humljani nisu dobre volje pokoravali, zato on u travnju g. 1198. pokrenu vojnu na Hum, da ga pokori. Vojna mu podje sretno za rukom, te se već 6. svibnja vraćaše slavodobitan u Zadar „iza slavne pobjede, što ju održi toli u Humu koli u Raši.“²⁴ Iz ovoga se jasno razabire, da je Andrija u travnju pokorio ako ne sav, a to barem dio Huma, pošto se i poslie kroz sve vrieme svoga vojvodovanja (1199 – 1202.) zove humskim vojvodom.²⁵

Oko g. 1218. bijaše knez humske zemlje neki *Petar*. Toma arcidjakon veli zanj, da je bio moćan i ratoboran, nu vjerom da je bio pataren. Petar bijaše toli ugledan, da su ga oko g. 1222. Spljećani izabrali knezom svojega grada.²⁶ Nu pošto je Petar prianjao uz patarene, to se proti njemu podigne katoličko svećenstvo u Spljetu, te jedino silom odvuče ga puk u stolnu crkvu. Upravo u taj čas desio se je u Hrvatskoj i Dalmaciji papinski poslanik Akoncije spremajući se za križarsku vojnu na patarensku Bosnu, te dočuvši za to nasilje spljetskih pučana udari grad Spljet interdiktom. Nu uzprkos tomu ostade Petar i nadalje knez spljetski, te pomagaše Spljećane mnogobrojnim konjaničkim četami svojimi, kada su radi Ostroga pokrenuli vojnu na Tolena i Vlčetu, sinove hrvatskoga kneza Butka. Upravo Petrovom pomoći nadjačaše Spljećani svoje protivnike.²⁷ Nu umah iza te pobjede vrati se knez Petar opet u Hum, te nedodje više u Spljet, tako da je sada ovaj grad kroz neko vrieme ostao bez kneza.²⁸ To se je dogodilo svakako

²³ Ego Andreas tercii Bele regis filius, dei gracia Jadere ac tocius Dalmacie et Croatiae, *Chulmeque* dux. Kukuljević, Codex dipl. II. p. 191.

²⁴ Post felicem et gloriosissimum victoriose dominationis illustrissimi Andree, tercii regis Bele filii, triumphum, quem sibi omnipotens ducatus sui protector et auctor, de Dalmatia et Chroattia magnifice conferre est dignatus, atque post habitam tam *Chulme* quam *Rasse* laudabilem victoriam, cum ad iadertinam civitatem victor rediret. Povelja od 6. svibnja 1198; Kukulj., Cod. dipl. II. p. 191.

²⁵ Kukulj., Cod. dipl. II. p. 191, 199; — Tkalčić, Mon. episcop. Zagrab. I., p. 8, 9, 10, 16.

²⁶ Petrum . . . qui erat dominus Chulmiae; erat autem idem Petrus vir potens et bellicosus, sed non sine infamia heretice pravitatis. Thomae archid. Historia salon. cap. 29 (Lucius, de regno, p. 339).

²⁷ Idem, cap. 30. (Lucius, p. 340).

²⁸ His ita gestis Petrus comes ad propria reversus morabatur in Chulmia. Idem, cap. 31. (Lucius p. 341).

prije 1. kolovoza 1226., jer se na taj dan spominje Petar humski u listini hrvatskoga vojvode Kolomana, kano da nema više nikakove vlasti u Dalmaciji.²⁹

Petar, knez humski, bijaše dakle načelnik Spljetu g. 1222. do 1225.³⁰ Posle njega popne se na kneževski stolac spljetski oko g. 1227. bribirski knez Gregorije od plemena Šubićeva. Ovaj se brzo sukobi sa knezom Petrom. Borba bijaše žestoka, vodila se je na kopnu i moru, te je knez Gregorije nanosio Petru štete, gdje je samo mogao. Da bi laglje Petra nadjačao, sklopi dapače i savez sa gradom Dubrovnikom.³¹ Premda Toma arcidjakon piše, da je humski knez Petar bio pataren, ipak je vjerojatnije, da je bio pristaša istočne crkve i da je priznavao vrhovnu vlast srbskoga kralja odmetnuvši se prije od kralja Andrije II. Ovu slutnju potvrđuju srbski ljetopisi, kad kažu, da je sv. Sava, osnovatelj narodne crkve u Srba, g. 1219. „postavio episkopa v' hl'mskoj zemlji u Stoně v' hrame prěsvetlije bogorodice.“³² Toga nebi zaista sv. Sava mogao učiniti, da nije humska zemlja u to doba bila pod vrhovnom vlasti srbskih vladara.

Iza Petra vladaše humskom zemljom nećak njegov *Tolen*, kojega Toma arcidjakon zove nepomirljivim dušmaninom Splječana. Zaista udaraše Tolen češće toli na Spljet koli na susjedni Trogir. Jednom prilikom provali sa velikom četom konjanika na Bosiljinu kod Spljeta, te otme Splječanom do 80.000 ovaca. Splječani htjedoše mu plien oteti, ali nemogoše; zato udarahu s mora na njegovu zemlju te ju nemilo popljačkaše.³³ I knez Tolen bijaše ili pataren ili pristaša istočne crkve, te priznavaše vrhovnu vlast srbskoga

²⁹ Kukulj., Jura regni Croatiae, I. p. 52.

³⁰ God. 1221. bio je knez Spljeta „Buisse no comite“ (Lucius, Memorie di Traù p. 81), a g. 1224. kneževao je još Petar humski (Farlati, Illyr. sacr. III. p. 225).

³¹ Gregorije piše kasnije iza rata dubrovačkomu knezu Žan Dandulu: Quum memores estis credimus de guerra, que inter nos erat quidem et comitem Petrum, quem nichil de rebus vestris penes nos habere volumus, immo diximus et notum vobis fecimus, ut omnia quecunque vestra, que erant in insulis et in eius districtu, salva essent apud vos. Quia inimico nostro prenominato Petro in omnibus, quodcumque potuimus offendere, nulli parcamus absque rebus vestris. Ljubić, Monum. Slav. mer. I. p. 55—56.

³² Šafařík P. J., Památky dřevniho pisměnictvi Jihoslovanův, p. 69.

³³ Thomae arcid. cap. 88 (Lucius, p. 843). „Tolen de Chilmia, nepos comitis Petri de Chulmia . . . implacabilis hostis Spalatinorum“.

kralja Stjepana Radoslava, koji poveljom od 4. veljače 1234. dozvoli Dubrovčanom, da mogu slobodno trgovati „po hl'mskoj zemlji i po Zete.“³⁴ Nu g. 1237. digne se na humsku zemlju hrvatski vojvoda Koloman, te ju poput susjedne Bosne podloži svojoj vlasti.³⁵ Već sljedeće g. 1238. podvrgne papa Gregorije IX. pismom od 26. travnja humsku zemlju bosanskomu biskupu Ponsi, da obrati tamošnje patarene i pristaše istočne crkve, pridržav si pravo, da će crkvu u humskoj zemlji kasnije tek urediti.

Knez humski Tolen umre na veliku radost Spljećana g. 1239,³⁶ a nasliedi ga knez *Andrija*, suvremenik bosanskoga bana Mateja Ninoslava. Umah na početku svoga kneževanja sklopi mir i prijateljstvo sa dubrovačkom obćinom. U toj se povelji zove Andrija: „ja knez veli hl'mski Andrej“, te se kune sa svom vlastelom svojom, da će imati s Dubrovćani mir u vieke, kako su njegovi stari imali, — i dodaje: „da vam je otvorena zemlja moja u vseh vaših pečalih“, zatim „da ne pridu svrh vas s vašim vragom.“³⁷ U isto doba nastojao se je izmiriti i sa Spljećani. U to ime došao je sam glavom dva put u Spljet te sklopi mir sa Spljećani dne 7. rujna 1241.³⁸ Uslovi mira bijahu: „Dosadanje neprijateljstvo medju Humom i Spljetom prestaje, a medjusobno nanesene štete neka se zaborave. Humljani mogu slobodno dolaziti u Spljet i obratno Spljećani u Hum, a nije se bojati sile s nijedne strane. Ako se nebi knez Andrija držao toga ugovora, neka plati Spljećanom u ime globe tisuću romanata.“ Knez Andrija ostade zaista vjeran prijatelj Spljećanom, te ih je dapače g. 1243. i 1244. zajedno sa bosanskim banom Ninoslavom pomagao u borbi proti Trogiranom. Nu kad je zatim 19. srpnja vojvoda i ban Dionisije izmirio Spljećane sa Trogirani, bje od mira izuzet i humski knez Andrija, „pošto je kralju (Beli IV.) nevjeran.“³⁹ Posljednji put spominje se knez Andrija g. 1249. Ove godine obnovi mir i prijateljstvo s Dubrovnikom. Iz dotične se povelje⁴⁰ razabire, da je Andrija imao tada dva odrasla sina, župana Bogdana i župana Radoslava. An-

³⁴ Mikl. Mon. serb. p. 19.

³⁵ Theiner, Mon. Hung. I. p. 163.

³⁶ Tomae archid. cap. 34 (Lucius, p. 346).

³⁷ Mikl. Mon. serb. p. 24.

³⁸ Lucius, de regno Dalm. p. 472—473.

³⁹ Fejer, Codex dipl. IV. 1, p. 321.

⁴⁰ Mikl. Mon. serb. p. 34.

drija obeća Dubrovčanom, da će im biti vazda otvorena zemlja njegova te dodaje: „i nepridemo na vas s vašim vragom.“ Po ovom bi se moglo naslutiti, da je Andrija tada poput bosanskoga bana Ninoslava bio saveznik Dubrovčana proti srbskomu kralju Stjepanu Urošu I. Vriedno je još iztaknuti, da se u ovoj povelji spominje više humske vlastele, koja su okružavala kneza Andriju, po imenu Hrelko Rastimirić, Dobrovit Radovčić, Hrelja Stjepković, Odumisl i Striezimir Adamović, Hranislav Prvoslavić, Dobromisl Pobratović, Desēn Berivojević, Radovan Pribidružić, Hrelja Desavčić, Toma Čupetić, Bogdan Dobromirić, Hrvatini Turbić, Prvoslav Prodančić, Bratoslav Vuković, Berko Radovanić itd.

Kneza Andriju nasliedi sin njegov *Radoslav*. Dne 22. svibnja 1254. desio se je Radoslav u Dubrovniku, gdje je sklapao mir i prijateljstvo s Dubrovčani. O tom miru ostadoše dvie izprave.⁴¹ U prvoj kunu se viećnici dubrovački županu Radoslavu i njegovoj vlasteli, da će imati mir po starom zakonu, da će grad Dubrovnik biti vazda otvoren njemu i njegovim ljudem, i da može Radoslav sa svojim ljudi kupovati svaki trg. Dubrovčani kažu još: „I sve ovo hoćemo tebi i tvojim ljudem držati i činiti, očuvav kletve gospodinu dužu i občini bnetačkoj, (i) gospodinu Mihajlu caru blgarskomu.“ U drugoj izpravi kune se Radoslav sa svojom vlastelom ovako: „ja župan Radoslav jesam vjeran kletvenik gospodinu kralju ugarskomu . . . , a od današnjega dana napried po mojih silah i s mojim ljudmi biti ću držan činiti rat kralju Urošu i njegovim ljudem, . . . braniti ću Dubrovčane po moru i suhu . . .“ Obećaje još, da će imati mir s bugarskim carem Mihajlom, dokle će god biti saveznik Dubrovčanom.

Poslie g. 1254. neima spomena Radoslavu, a ni njegovim nasljednikom. Vjerojatno jest, da je humska zemlja u drugoj polovici 13. stoljeća spala pod srbske vladare i ostala pod njimi do treće desetine 14. stoljeća, kada ju je bosanski ban Stjepan Kotromanić sjedinio sa svojom banovinom. Sigurno je, da je humska zemlja u isto doba, kada je Bosnom i Mačvom upravljao srbski razkralj Stjepan Dragutin, bila u rukama mladjega mu brata Stjepana Uroša II. Milutina (1282—1321.). To se može dokazati tim, što su se humski biskupi desili uz ovoga kralja. U jednoj darovnici kralja Milutina, izdanoj izmedju g. 1293. i 1302., spominju se svi

⁴¹ Idem, op. cit. p. 42, 44.

episkopi, s kojima se je tada kralj svjetovao, pa tuj nalazimo uz zetskoga i raškoga biskupa takodjer i „episkopa hlmskoga Eustacija.“⁴² Isto tako nalazimo u drugoj povelji kralja Uroša II. Milutina, izdanoj u Kotoru g. 1305. ili 1307. medju svjedoci uz barskoga nadbiskupa Marina još i „episkupa hlmskoga Ivana ili Joana“.⁴³

⁴² Mikl., op. cit. p. 60.

⁴³ Idem, op. cit. p. 69.

VII. Ban Stjepan Kotromanić (1322—1353.).

Stjepan Kotromanić prijanja uz Karla Roberta, te uzima za ženu Jelisavu, kćer kujavskoga vojvode Kazimira (1323.). — Borbe u Hrvatskoj; Stjepan Kotromanić udara na kneza Nelipića (1324. i 1326.). — Humska zemlja sa Krajinom (Makarskom) i Završjem spada pod Bosnu (1325.); Stjepan Kotromanić uznemiruje Korčulu (1329.). — Stjepan Kotromanić prema Dubrovniku, osobito g. 1332. i 1333. — Vjerski odnošaji u Bosni; Stjepan Kotromanić prijanja (g. 1340.) uz rimsku crkvu. — Razpra s Dubrovnikom (1344.). — Stjepan Kotromanić upliće se po drugi put u hrvatske posle (1345. i 1346.). — Stjepan Kotromanić prema srbskomu caru Stjepanu Dušanu Silnomu (1346—1351.). — Posljednji dnevi Stjepana Kotromanića.

Mladjahnj Stjepan Kotromanić, oslobodivši se silnoga bana Mladena Šubića, bijaše u prvo doba svoga vladanja pod uplivom svoje majke Jelisave i mnogobrojne vlastele bosanske, koja su od naj-davnijih vremena znatno uticala u sve javne poslove svoje domovine.¹ Stjepan bijaše od srca zahvalan svomu dobročinitelju Karlu Robertu, koji ga bješe nedavno uzvisio učiniv ga samostalnim banom ciele Bosne, to jest gornje Bosne, i pridruženih joj oblasti Usore, Soli i Dolnjih krajeva. Nu ne samo čuvstvo zahvalnosti, nego i tadanje stanje susjednih Bosni država i zemalja nukalo je mladjahnoga bana, da se što tjesnije pridruži kralju Karlu Robertu.

Hrvatska, susjeda Bosni na zapadu, bijaše u kukavnu stanju. Karlo Roberto nadao se je doduše, da će padom bana Mladena zavladati u zemlji red i mir; ali se bješe prevario. Moćni knezovi hrvatski otimahu se i nadalje ne samo vrhovnoj vlasti kraljevskoj,

¹ Dne 28. studenoga 1322. nalaže veliko vieće dubrovačko svojim poslani-
kom za Bosnu: „quod debeant procurari et facere toto posse eorum tam
cum domino bano Bossine, quam cum matre eorum, et cum baronibus
Bossine, quod dominus Stepos banus Bossine satisfaciat . . .“ Monumenta
Ragusina, p. 72.

nego bijahu takodjer u vječitoj međjusobnoj zavadi. Od svih hrvatskih velmoža bijahu još uvijek najmoćniji knezovi Šubići, poimence braća Mladenova Pavao, Gregorije i Juraj, prozvani takodjer Banići, pošto im je otac Pavao bio banom hrvatskim. Šubići držahu osim svoje baštine, grada Bribira, mnogo važnih gradova i tvrđja po Hrvatskoj, a ponajglavnije takove gradove, kojima su prietili susjednim dalmatinskim gradovom. Tako su imali Ostrovicu proti Zadru, Skradin proti Šibeniku, Klis proti Spljetu. K tomu je u njihovim rukama bio i važni grad Omiš na ušću rieke Cetine. Uz Šubića slavni su u iztočnom kraju Hrvatske bliže Bosni knezovi Nelipići, koji imaju u svojoj vlasti sav cetinski kraj. Jedan Nelipić držao je cetinsku krajinu, a drugi po imenu Ysan, imao je u svojim rukama važni Ključ (Ysanus de Clavi). U predjelih na sjeveru Zrmanje pa do Gvozda glasoviti su krbavski knezovi, braća Budislav, Pavao i Gregorije Kurjakovići, sinovi kneza Kurjaka. Cijela župa gađska (gačka), Vinodol, grad Senj u rukama je knezova krčkih, koji su podanici toli hrvatskoga kralja koli mletačkoga dužde. Glava krčkih knezova bijaše u to doba knez Frideriko. Osim ove vlastele u pravoj Hrvatskoj nalazimo ih silu takodjer u staroj Slavoniji među Dravom i Gvozdom. Najznatniji su ovdje knezovi Babonići, prebivajući na medji prave Hrvatske i Slavonije. Jedan tih knezova, po imenu Ivan Babonić, bijaše g. 1322. ban hrvatski, pošto je kralj Karlo Roberto skinuo Mladena.

Spomenuti hrvatski velikaši bijahu međjusobno složni samo proti Mladenu Šubiću i proti svomu kralju. Čim je Karlo Roberto u listopadu 1322. ostavio glavni hrvatski grad Knin, te sa zarobljenim Mladenom pošao preko Zagreba u Ugarsku, uvidiše hrvatska gospoda, što bjehu počinila, pa se sada spremiše složno oprieti. Šubići zato i Nelipići navale još u studenu 1322. na kraljevski grad Knin, te zauzmu taj ključ Hrvatskoj, nebi li tako zapriečili ulaz banu Ivanu Baboniću, kojega bješe Karlo Roberto poslao, da upokori hrvatsku gospodu i obnovi kraljevski ugled u Hrvatskoj. Sljedeće g. 1323. pridruži se ovim nezadovoljnim knezovom i sam Ivan Babonić sa svojim rodnom, pošto ga bješe Karlo Robert smetnuo sa banske časti i postavio banom nekoga Nikolu, rodnom Ugrina iz plemenite porodice. Novi ban Nikola pokori doduše Ivana Babonića i dodje na to u Hrvatsku, gdje sabere sve velmože na sabor; nu jedva bješe Hrvatsku ostavio, hrvatska se gospoda složje u savez sa mletačkom obćinom proti kralju Karlu Robertu.

Mletačka se je občina od srca radovala tomu koraku hrvatske gospode, ta to joj bijaše u prilog, da se podpuno ugnjezdi na dalmatinskom primorju. Imajući još od prije u svojim rukama gradove Zadar i Dubrovnik na kopnu, a skoro sve otoke na moru, izticala se je za banovanja Mladenova kao prijateljica Karla Roberta, te je tobože branila gradove Šibenik, Trogir i Spljet od navala Mladenovih. Posljedica tomu bijaše, da su se g. 1322. gradovi Šibenik (15. ožujka) i Trogir (14. svibnja) utekli pod zaštitu Mletčana, tako da je napokon od Dalmacije ostao kralju hrvatskomu jedini Spljet. Kralj Karlo Roberto mjesto da to zaprieči, još se dne 3. kolovoza 1322. liepo zahvali Mletčanom, što su dalmatinske gradove branili ne proti njemu, nego za čast njegovih imena. Nu kad je malo zatim Karlo htjeo svoju vlast obnoviti u Hrvatskoj i Dalmaciji, eto mudrih Mletčana proti svomu savezniku. Oni se neustručavaju sklapati saveze ma i sa hrvatskimi knezovi, samo da i nadalje zadrže zauzete gradove u Dalmaciji, pa da napokon zauzmu i sam Spljet!

Karlu Robertu bijaše sada dvojaka zadaća, prvo da svladav moćne knezove hrvatske obnovi kraljevski ugled u Hrvatskoj, a drugo da povrati gradove dalmatinske svojoj kruni. Za to mu se pružila najbolja prilika baš sada, kada je skućiv u Ugarskoj plemićku oligarhiju mogao slobodnije raditi toli za uveličanje države svoje, koli za sjaj porodice svoje. Sjaju svoje kuće bijaše položio temelj još g. 1320. tim, što je uzeo za ženu Jelisavu, kćer poljskoga kralja Vladislava Lokietka, i tim utro svomu sinu put do poljskoga prijestola.

Dočim je ovako Hrvatska, došav medju dvie vatre: medju sve-djer rastuću moć svojih vladara anžuvinske kuće, koji su radili o što većoj centralizaciji i zatoru hrvatske gospode, i medju grabežljive pandže mletačkoga lava, postala nemoćna; počela se je na iztoku jačati i osiljivati sve većma srbska država. U Srbiji je iza smrti poduzetnoga kralja Uroša II. Milutina († 5. novembra 1321.) te iza kratke priestolne borbe upravo sada g. 1323. postao vladarem Stjepan Uroš III. Dečanski (1323—1331.), otac slavnoga cara Stjepana Dušana Silnoga. Ako je već Uroš II. Milutin dosljedno o tom radio, da razširi medje države svoje, te se je tija umiešao u bugarske posle: to nisu ni nasljednici njegovi mirovali. Moglo se je već tada slutiti, da će doskora buknuti borba medju srbskimi Nemanjići i ugarsko-hrvatskimi Anžuvinci o gospodstvo na balkanskom poluotoku.

Odošaji susjedâ pokazivahu mladomu banu Stjepanu Kotromaniću, kojim mu je putem udariti, da očuva svoju banovinu. On se pokloni novo zasjavšoj zviezdi Anžuvina i postade vjeran prištaša Karla Roberta. U prvi čas čini se, da bi bilo mnogo naravnije, da se je Stjepan Kotromanić bio pridružio svom rodjaku, srbskomu kralju Stjepanu Urošu III., — ta po majci svojoj bijaše u rodu srbskim Nemanjićem; — nu kada čujemo, kako je Stjepan Uroš III. postupao sa svojim bratićem Vladislavom, ujcem Stjepana Kotromanića, i kako je sam Vladislav morao bježati u Ugarsku, to se nečudimo, kada bosanski ban svom dušom prijanja uz Karla Roberta. Na to ga goni ne samo zahvalnost, nego i strah pred srbskim kraljem.

Tim, što se je ban bosanski povjerio kralju Karlu Robertu, nudjala se je očita korist obojici. Karlo Robert mogao se je nadati, da će pomoćju bosanskoga bana laglje obuzdati velikaše hrvatske; a Stjepanu Kotromaniću pružala se je zgoda, da se upliće na svoju korist u posle hrvatsko-dalmatinske. Karlu Robertu bijaše zato osobito stalo, da Stjepana bana još bolje priveže uz svoju porodicu. Pošto se bješe još god. 1319. snovana ženitba sa groficom ortenburžkom razvrgla, to sada 1323. kralj Karlo dade Stjepanu Kotromaniću za ženu jednu dalju rodjakinju svoje supruge, po imenu Jelisavu, kćer kujavskoga vojvode Kazimira.² Ovom ženitbom podiže se znatno ugled bana Stjepana. Dubrovčani, koji su ga još nedavno u spisih svojih nazivali naprosto banom ili knezom Bosne, zovu ga 27. ožujka 1324. „preuzvišeni muž i gospodin Stjepan, vojvoda Usore, Bosne, Soli i premnogih drugih mjesta“, šalju predanj svoje poslanike i mite ga darovi vriednimi 150 perpera, samo da im nadalje ostane sklon i prijazan.³ I u samoj Hrvatskoj dodje ban Stjepan na glas. U jednom ugovoru, što ga 13. veljače 1324. sklopiše plemići bibrirski sa zadarskom obćinom za medjusobnu obranu od zajedničkih neprijatelja, naročito se obveza zadarska ob-

² Kazimirus vero licet plures filios habuisset et filias, unus tamen Vladislavus dux praedictus et una filia, quae per dominam Elisabetham reginam Ungariae, amitam suam cuidam duci de Bosna data fuit in uxorem, remanserunt. Joannis de Czarnkov chronicon Polonorum (A. Bielowski, Monumenta Poloniae historica, II. p 661); Sravnj još: Caro J., Geschichte Polens, II. p 366.

³ „excellens vir dominus Stepanus dux Usore, Bossine et de la Sale et aliorum plurimorum locorum“ . . . Monum. Ragus. p. 115.

čina, da će Bribir i njegovu vlastelu braniti od svih neprijatelja, „izuzev kralja ugarskoga, občinu mletačku i bosanskoga bana Stjepana.“⁴

Borbe u Hrvatskoj; Stjepan Kotromanić udara na kneza Nelipića. Iste god. 1324. pruži se banu Stjepanu prvi put prilika, da se uplete u posle hrvatske i dalmatinske. U Hrvatskoj naime bješe buknila razmirica medju Šubići i Nelipići radi važnoga grada Knina, ključa tadanoj Hrvatskoj. Još u studenu 1322., umah po odlasku Karla Roberta u Ugarsku, zauzeše Šubići zajedno sa Nelipići kraljevski dosele grad Knin, te bi povjereno Nelepiću, da njim upravlja. Tim se znatno podiže ugled Nelipićev, tako da se je činilo, da će do skora dostići sjaj i moć Mladena Šubića. Nu to domala nije više godilo braći Šubićem, Pavlu i Gregoriju, a najmanje Jurju kliškomu, koji se poboja premoći Nelipićeve. Odluči zato sklopiti savez hrvatske gospode proti Nelipiću. Najprije se obrati bosanskomu banu Stjepanu, susjedu Nelipićevu, a svomu iskrenomu prijatelju, koji takodjer nije želio vidjeti Nelipića suviše jaka; zatim pozove u pomoć Friderika kneza senjskoga, Zadrane, zatim druge knezove i župane. Pomoćju ovih svojih saveznika nadaše se Juraj nadhrvati Nelipića i oteći mu grad Knin. Nu ni Nelipić neostade skrštenih ruku, već zatraži saveznika. Prvi mu se pridruži vojvoda hlivanjski Mihovilić sa 300 vojnika,⁵ a za njim se povedoše krbavski knezovi Kurjakovići. I sam grad Trogir obeća mu svoju pomoć.

Rat započe Juraj Šubić padši sa Poljičani i bosanskimi pomoćnima četami dne 7. lipnja pod Knin. Utabori se gradu na iztoku na ovisoku brdu Topolju kod slapa rieke Krke, te obsiedaše odavle Knin i očekivaše pomoć od Friderika, kneza senjskoga, i od Zadrana, koje mu je dovodio Bajamonte, nevjernik i odmetnik mletačkoj obćini. Nu u to stigne Nelipić sa Mihovilićem na obranu Knina, te potuče do nogu Jurjevu vojsku. Bosanske pomoćne čete pobjegoše kući glavom bez obzira; sam Juraj zajedno sa svojim vojvodami i sa Zadrantinom Bajamontom pade dobitniku u ruke.⁶

⁴ Ljubić, Mon. Slav. merid. I. p. 348.

⁵ Michae Madii historia (Lućius, de regno Dalm. p. 379).

⁶ Dom. comes Georgius sub A. D. currentibus 1324. mense Junii luce VII. congregato exercitu diversarum partium Sclavorum tam de comitatu Cliunae, quam de banatu Bosnae, et etiam de Policio habens secum LXXX equites, et pedites venit Tininium ilti vero de Bosna fugam arriperunt . . . Michae Madii historia, cap. 23., pag. 379.

Poraz Jurja Šubića i bosanskih četa (između 10. i 13. lipnja) pekao je ljuto bana Stjepana. Da bi se osvetio, nastavi na svoju ruku borbu proti Nelipiću i njegovim saveznicom. Nelipiću priskoči u pomoć grad Trogir. Dne 9. srpnja 1324. sabere knez trogirski Nikola Venerio četu od 200 momaka, učini joj kapetanom Dujma Stjepanića i pošalje ju u pomoć Nelipiću. Posebnim napatkom naloži trogirski knez kapetanu Stjepaniću, da se sa svojom četom pridruži Nelipiću i njegovu savezu, te da radi „njim u pomoć i korist proti banu bosanskomu Stjepanu, njegovu bratu i ljudem njegovim“, da se uvijek bavi u zemljah Nelipićevih i njegovih saveznika i da neizilazi iz njih, osim ako bi bilo zametnuti bitku sa Stjepanom i bratom njegovim.⁷ O daljem tečaju vojne nema podataka, nu sigurno jest, da ban Stjepan Kotromanić nije uspio proti Nelipiću, pošto je Juraj Šubić još u ožujku sljedeće godine 1325. čamio u tamnici kneza Nelipića.⁸ Nu zato je Stjepan ban ljuto zamrznuo na Nelipića, a još više na Trogirane, njegove saveznike.

Najprvo nastojaše, da naškodi Trogiranom. Čim bješe postao samostalnim banom u Bosni, bješe on Trogiranom, kao i ostalim žiteljem dalmatinskih gradova podielio razne slobostine, među inim i slobodu trgovanja u svom vladanju. O tom bješe dapače i slobodno pismo izdao, da i mletačkoj občini kao zaštitnici Trogira pismeno se obvezao. Nu sada, pošto se je Trogir pridružio njegovim protivnikom u Hrvatskoj, uzkrati on svoju zaštitu trogirskim trgovcem, i tim zapne trgovina Trogirana sa Bosnom. Bosanski žitelji navaljivahu dapače na trogirske trgovce tija i na hrvatskomu zemljištu, te im otimahu robu i novaca. Tako je u to ratno doba bosanski podanik Stjepko Mirosavić provalio u okoliš Cetine rieke, te porobio trogirskoga gradjanina Nikolu Jakobova, otevši mu robe, koja je vriedila 2000 dinara. Trogirani se s toga prepadoše, pošto je o trgovini sa Bosnom visilo njihovo blagostanje. Trogirski knez Nikola Venerio poče sada nastojati, kako bi se sa bosan-

⁷ Item quod esse debeas cum dicto exercitu in ipsorum Greg. et Nelip. et filiorum Curiacii, et sue lige auxilium et fauorem contra comit. Steposium de Bosna et fratrem Steposii, et gentem suam . . . non exeundo territorium ipsorum Greg. Voy. et fil Cur. nisi forte causa dandi bellum, vel accipiendi cum ipso Steposio, et fratre suo, et eorum gentem dum tamen non vadas in Bosna causa agredi aliquid pro ipsis Ge. Nel. et fil. Cur. contra ipsum Steposium et fratrem suum, et gentem suam. Lucio, Memorie di Traù, p. 177.

⁸ Michae Madii hist., cap. 24. p. 379.

skim banom izmirio. Stjepanu bijaše to vrlo drago, jer se je nadao ovim putem razdvojiti Trogirane sa Nelipićem i njegovim savezom. Izjavi za to na pritužbu Trogirana, da mu je veoma neugodno, što se je to dogodilo trogirskomu gradjaninu, koji bi po ugovorih imao biti pod zaštitom i okriljem njegovim, te se je ujedno pokazao spreman učinjeno popraviti i Nikoli Jakobovu štetu naknaditi. Obradovan s toga trogirski knez pošalje na to Nikolu Jakobova u Bosnu pred bana i dade mu 12. lipnja 1326. popratno pismo, u kojem nastoji laskavimi riečmi banu ugoditi. Tuj iztiče, da će u buduće i drugi žitelji Dalmacije radje zalaziti sa svojom trgovom u Bosnu; budu li znali, da su sigurni i da im se nije ničesa bojati; a tim da će ugled banov silno narasti.⁹

Nije poznato, da li je ban Stjepan Trogiranom ugodio; nu valjda da im nije dao zadovoljštine, pošto mu se je u to pružila liepa zgoda, da se obori na svoje protivnike. Karlu Robertu naime bješe dojadilo, što iza g. 1322. nije bilo nikakova poredka u Hrvatskoj, a napose što su se podigle dvie ratujuće stranke pod Šubići i Nelipići. Odluči zato stranku Nelipićevu, protivnicu bosanskoga bana Stjepana i saveznicu Mletčanom podložna Trogira pokoriti i red u Hrvatskoj uvesti. U to ime pošalje g. 1326. Mikića, bana ciele Slavonije, na kneza Nelipića i njegovu premoćnu stranku. Svi protivnici Nelipićevi, Frideriko knez krčki i senjski, Šubići, a napose bosanski ban Stjepan. povese liše se dolazku bana Mikića. Još dok je ovaj dolinom Une silazio kroz Slavoniju prema Hrvatskoj, pridruži mu se knez krčki Frideriko, a malo zatim i bosanski ban Stjepan. Uz put zauzme Mikić gradove kneza Babonića na medji hrvatsko-slavonskoj, a na to dopre u Hrvatsku. Svi protivnici Nelipićevi potekoše mu u susret i nadariše ga obilnimi darovi, a na to zauzme Mikić grad Unac na istoimenoj riječici u današnjoj Bosni. Odavle je po svoj prilici imao dolinom Butišnice provaliti

⁹ Trogirski knez piše „magnifico et potenti d. d. Stefano libero principi et d. Boznae, Ussore, et Sale, et plurimorum aliorum locorum, atque terrae Chelmi comiti“, te mu veli, ako očuva gradjanina Nikolu Jakobova od štete, nanesenu mu „de Stepcho filio Mirosłavi . . . de Rachitema homine vestro qui dictum nostrum derobavit prope lumen Cetinae de valore lib 2000 denariorum“ . . . , da će „ex hoc honor vester accrescitur“ i „ceterique moratores Dal. ex hoc fidei vestrae constantiam cognoscentes cum suis mercibus ad partes vestras secure concurrent de aliquo non timentes“. Lucio, Memorie di Traù, pag. 188.

do Knina i oti taj važni grad porodici Nelipića.¹⁰ Nu i stranka Nelipićeva bješe se spremila na odpor. Uzanj pristajahu knezovi krbavski Budislav, Pavao i Gregorije (Kurjakovići), vojvoda Mihovilić i knez Tvrtko Vladislavić; a pomagahu ga još i gradovi dalmatinski Spljet i Trogir. Spljet dapače bješe od sama prkosa proti Jurju Šubiću nedavno izabrao Nelipića svojim knezom, nadajući se uza to, da će ga moćni taj knez obraniti od navale Klišana, podanika Šubićevih.

Borba Nelipića i njegove stranke proti banu Mikiću i banu bosanskomu vodila se je u lipnju 1326. godine. Dne 25. lipnja pošalje knez trogirski Nikola Venerio pomoćnu četvu pod kapetanom Juršom Perčelom u pomoć Nelipiću. U popratnom pismu moli knez trogirski Nelipića, neka ga izvine, što radi predstojeće žetve nemože veće čete poslati; a uza to mu srdačno želi „žudjenu pobjedu i slavlje nad neprijateljem.“¹¹ Potankosti dalje borbe nisu poznate; ali je sigurno, da ban Mikić i ban bosanski Stjepan nisu mogli osvojiti niti Knina niti drugih gradova njegovih i saveznika njegovih.¹² Zadovoljiše se napokon tim, da su pošli u Zadar, savezni grad Šubićem i banu Stjepanu, gdje bjehu uz veliko slavlje dočekani. Na to ban Mikić, videći da nemože uspjeti, ostavi Hrvatsku. Na povratku stavi u dolini Une u gradu Bihaću posadu, a zatim ode put sjevera neopraviv baš ništa.

Pomoć, što ju je g. 1326. podao ban Stjepan proti moćnomu Nelipiću, nije nimalo prudila; Stjepan Kotromanić nije ni ovaj put svoga susjeda a protivnika nadjačao. Jedina posljedica tim borbam bijaše, da se je grad Spljet, kojemu je tada bio knez Nelipić, a kapetan Budislav Ugrinić, sliedeće g. 1327. dne 18. kolovoza podao u zaštitu Mletčana. Za primjerom Spljeta povede se g. 1329. i grad Nin, i tako dospije napokon sve dalmatinsko-hrvatsko primorje od Velebita do Cetine pod vlast mletačku.

¹⁰ Michae Madii historia, cap. 28, p. 380.

¹¹ Egregiis et potentibus viris d. d. Budislauo com. Corbaviae filio olim com. Curiacii, et Nelipitio hon. com. Tininii et Spalati, Georgio filio Michouilovich voyvode, et Paulo et Gregorio fratribus dieti com. Budislau, ac Tuartcho filio com. Vladislauich amicis suis carissimis tamquam fratribus quamplurimum diligendis, Nicolaus Venerio . . . salutem, et de inimicis sicut optat gloriam et triumphum . . . Lucio, Memorie di Traù, p. 188.

¹² Finaliter videns (banus) se quod habere non potest suum intentum de castris Croatiae abiit in Ungariam . . . Michae Madii hist., cap. 28, p. 380.

Humška zemlja sa Krajinom Makarskom i Završjem spade pod Bosnu; Stjepan Kotromanić uznemiruje Korčulu. Dočim je ban Stjepan u borbi s knezom Nelepićem ostao kratkih rukava, nasmija mu se u isto vrijeme sreća na drugoj strani. Godine naime 1325. uspije mu pridružiti svojoj državi humsku zemlju ili Zahumlje, koje je dosele od druge polovice 13. stoljeća bilo u rukama srbskih vladara. Kako je Hum dospio pod Bosnu, nije poznato, pošto viesti Orbinove o tom malo vriede: ali je sigurno, da je već g. 1325. bio u vlasti bana Stjepana, pošto ga knez trogirski dne 12. lipnja 1326. zove „knezom humške zemlje.“¹³ Nije nevjerovatno mnienje onih, koji tvrde, da je prije toga vladao humskom zemljom neki knez *Nikola* pod vrhovničtvom srbskim; ban Stjepan da je kneza *Nikolu* svladao i Hum zauzeo, a *Nikoli* knezu da je dao za ženu sestru *Katarinu*, koja mu rodi sinove *Bogišu* i *Vladislava Nikolića*.¹⁴ Ova je viest tim vjerojatnija, što se kasnije g. 1347. zaista braća *Vladislav* i *Bogiša Nikolići* spominju kao vlastela humška, a uza to se naročito kaže, da su nećaci bana Stjepana.¹⁵

Ban Stjepan nebijaše tim uspjehom zadovoljan. Stekavši krasno primorje od Dubrovnika do Neretve poželi si takodjer zemlju primorsku na sjeveru Neretve do rijeke Cetine. Ovaj kraj sa glavnim gradom Makarskom i gradom Lapčanjem pripadaše nekoč kneževini Neretvi, u 11. stoljeću dospije pod Hrvatsku, te je napose kao morska župa (*Maronia*) znamenit u povjesti hrvatskoj. Tuj je u 12. stoljeću bilo na glasu hrvatsko pleme *Kačića*; podanici toga plemena bijahu tada zloglasni gusari, a uza to i pristaše *patarena*. Nakon mnogih napora sa strane ugarsko-hrvatskih vladara i mletačke občine uspije *Mletčanom* križarskom vojnom g. 1276—1279. moć *Kačića* slomiti. Da bi žitelji prediela medju Cetinom i Neretvom, koji se je u to počeo zvati *Krajinom*, priljubili vjeru rimsku, obnovljena bi početkom 14. stoljeća starodrevna biskupija makarska. Nu ni prvomu biskupu *Valentinu* nebi obstanka u *Makarskoj*; jer malo zatim zauze *Makarsku* bosanski ban Stjepan *Kotromanić*. *Makarski* biskup *Valentin* morade pobjeći u grad *Omiš* na ušću rijeke Cetine, na skrajnju sjevernu točku svoje biskupije;¹⁶

¹³ Vidi citat u noti 9.

¹⁴ *Caroli du Fresne, Illyricum vetus et novum, pag. 130.*

¹⁵ „per *Vladislavum* et *Boghissam Nicolich, nepotibus domini bani*“. *Monumenta Ragusina* I. p. 259.

¹⁶ Godine 1344. piše papa *Klimente VI.* nadbiskupu spljetskomu *Dominiku*:

a sva Krajina od Cetine do Neretve zapade bosanskoga bana Stjepana, koji ju malo zatim sjedini sa netom stečenom zemljom humskom. Kačićem nema odsele u Krajini spomena; mjesto njih se posljednjih dana vladanja Stjepana Kotromanića javljaju tuj knezovi Radivoj i Mrdeša Bogavčiči, sinovi kneza Bogavca, kojim su potomci kasnije na glasu u povjesti bosanskoj (Radivojevići, Jurjevići, Vukićevići).¹⁷

Stekavši ban Stjepan Kotromanić Krajinu makarsku nemogahu se više održati hrvatske župe, što su bile medju Bosnom i makarskim primorjem. Tako se zgodi, da je malo vremena iza uzeća humske zemlje bosanski ban zavladao hrvatskimi župami: Dumnom, Hlivnom i Dlamoćem, od kojih postade oblast Završje, zvana kasnije Zapadne strane.¹⁸

Dočim je dakle ban Stjepan u borbi sa cetinsko-kninskim knezom Nelipićem bio zlo prošao; poslužila mu je liepo sreća g. 1325. i sljedećih godina na drugoj strani. On nije samo podložio humsku zemlju i odtrgnuo od Hrvatske više župa, nego je takodjer zavladao i krasnomu primorju od zidina grada Dubrovnika pa sve do Omiša na ušću Cetine. Tim se je bosanska banovina *prvi put* za svoga obstanda domogla mora i zadobila novu podlogu, da postane velika država.

Ohrabren dosadanjom srećom poželi Stjepan ban svoju vlast razširiti po susjednih dalmatinskih otocih, kojim su tada bili gospodari Mletčani. Naročito se spominje, da je smierao osvojiti otok Korčulu naprama poluotoku Pelješcu. U to ime tražio je u susjeda Dubrovčana, da mu ustupe nekoliko svojih ladjica; nu čini se, da

„Querelam venerabilis fratris nostri Valentini episcopi Mucarensis recepimus continentem, quod licet ipse, qui iam *viginti annis* extitit episcopus Mucarensis, propter *occupationem infidelium* partium de toto episcopatu suo Mucarensi nonnisi quandam particulam, que Almisium nuncupatur, cum quibusdam villis et locis in Mucarensi diocesi consistentibus, in qua etiam Almisium ipsum consistit, habere noscatur . . .“ Theiner, Monum. Hung. I. p. 674 Da je makarska biskupija bila upravo u vlasti bosanskoga bana, razabire se iz pisma istoga pape na bana Stjepana. Theiner Mon. Hung. I. p. 675.

¹⁷ O prvom pojavu Bogavčiča, kasnije Radivojevići, Jurjevići i Vukićevići zvanih, vidi: Ljubić S. Monum. Slavov. merid. V. p. 352.

¹⁸ U povelji bana Stjepana od g. 1332. spominju se kao vlastela od *Završja*: župan Ivahan Pribilović, Vlatko Dobrovojević, čeonik hlap Ivan Budisalić, Divoš Tiehoradović, Gojsav Vojsilović, i Branoš Čeprić, knez Paval Hrvatinić, Stanac Vojsalić, Miklošić, Mon. serb. p. 102.

su Mletčani, vrhovni gospodari i Dubrovnika i Korčule, osujetili osnove njegove.¹⁹

Stjepan Kotromanić prema gradu Dubrovniku, osobito godinā 1332. i 1333. — U prvo vrijeme svoga vladanja malo da se ban Stjepan nije zavadio sa Dubrovnikom. Ljeti naime g. 1322, kad mu je još bio skrbnikom Mladen Šubić, porobiše bosanski žitelji dubrovačkoga trgovca, sina Marina Menčetića. Dubrovačko malo vieće zaključī zato 23. studenoga iste godine, da se od bana traži zadovoljština i odšteta; ako je nebi dao, neka se pozovu dubrovački trgovci, da sa svojim trgovom ostave sve bosanske zemlje.²⁰ Ban Stjepan međjutim mudro popusti, te već 28. svibnja 1323. posla veliko vieće dubrovačko poslanike svoje predanj, da ugovore s njim ugovor, po kojem bi njihovi trgovci mogli „dolaziti, stojati i odilaziti iz njegove zemlje“, a da budu sigurni svojimi osobami i imetkom.²¹ Od ovoga časa zavlada ljubav i prijateljstvo medju banom i Dubrovnikom. Štovanje Dubrovčana postade veće, kad je ban oženio Poljakinju Jelisavu, i sve veće, kada je Stjepan Kotromanić sjedinio humsku zemlju sa svojom banovinom. Godine 1329. bijahu dapače Dubrovčani spremni uzajmiti mu svoje ladje, da udari na otok Korčulu.

Ljubav svoju prema susjednomu Dubrovniku očitovao je ban Stjepan napose g. 1332. i 1333. Dne 15. kolovoza 1332. izdade „slavni gospodin ban Stjepan, gospodin svem zemljam bosanscem i humscem i dolnjem krajem gospodin“ povelju, kojom „utvrdi zakon, ki je prvo bio medju Bosnom i Dubrovnikom, da zna vsaki človik, koji je zakon prvo bil.“ Osim toga naredi ban, „Dubrovčani da živu humskom zemljom u njih zakonu u prvom.“ Napokon, ako bi rat buknuo medju Bosnom i Dubrovnikom, česa Bog nedaj, ban će dozvoliti dubrovačkim trgovcem 6 mjeseci za povratak iz Bosne

¹⁹ Possint (tres sapientes in Venetia) redarguere per litteras Raguseos de eo, quod volunt concedere de suis barchis bano Sciposio venturo in offensionem illorum de Curzola . . . Ljubić, Monumenta Slav. merid. I. p. 158. — I kasnije su bosanski velmože uznemirivali susjedne otoke Brač, Korčulu i Hvar, te je valjda takovom prilikom ubio mletački knez sa otoka Brača bosanskoga kneza Mrdešu Bogavčića. „Merdesse Bogavchich . . . olim et iam dudum interfecti per quemdam nobilem de Venetiis tunc rectorem insulae Braciae, tempore quo dicta insula per ducale dominium regebatur Venetiarum“ (dakle prije g. 1358). Ljubić, Mon. Sl. m. V. p. 358.

²⁰ Monumenta Ragusina, I. p. 72.

²¹ Monum. Ragus. I. p. 85.

domu svojemu.²² Mnogo je znamenitija povelja bana Stjepana, izdana Dubrovčanom 15. veljače sljedeće godine 1333. Deseć se tada Stjepan, po milosti božjoj ban Bosni i Usori i Soli i gospodin humskoj zemlji, pod gradom Srebrenikom na Usori, darova tom prilikom Dubrovčanom, svojim dražijem prijateljem „vas Rat i Ston i Prevlaku i otoke, koji su okolo Rata, . . . i sve, što je od Prevlake do Loišća“ u baštinu i u plemenito do vieke vjekoma. „I jošće se obetuje gospodin ban Stefan sebe i svoje sjeme, ako se slući u nekoje vrieme ili gospodin ili vlastelin ili graždanin ili ljudije, koji bi pakostili Ratu ili Prevlaci, da pomože koliko može naša jakost.“²³ Za taj obilan dar obećao se s druge strane Dubrovčani, da će za Rat i Ston plaćati banu i njegovim potomkom svake godine na dan sv. Vlaha dohodak od 500 perpera, pače i u tom slučaju, ako ban i njegovi potomci „nebudu gospoda humskoj zemlji“; nadalje ako bi ban ili njegovi potomci došli u Dubrovnik, da mogu slobodno stanovati u zidanoj palači, dokle hoće, a neće za to plaćati nikakova najma; Dubrovčani napokon neće u novo stečena mjesta primati vlastelina bosanskih, koji bi bili nevjerni budi banu budi njegovim potomkom. Sljedeće godine 1334. u prosincu napisao ban Stjepan Dubrovčanom pismo, u kojem ih izvesti o nekoj nagodi učinjenoj s njihovimi trgovci glede trgovine i soli u Drivah.²⁴ U obće je ban Stjepan u to doba radio oko živahnijega razvoja trgovine bosanske sa susjednimi zemljama i državama; to se medju inim razabire također iz pisma mletačke obćine od 14. ožujka 1335., kojim ona podijeli razne polakšice Šibenčanom, trgujućim s Bosnom.²⁵

Vjerski odnošaji u Bosni; Stjepan Kotromanić prianja (g. 1340.) uz rimsku crkvu. Već bi spomenuto, kako se je iza god. 1250. slabo revnovalo proti bosanskim patarenom. Usled toga ojačao patarenstvo u zemlji toli silno, da je patarenska crkva bosanska (ecclesia Sclavoniae) došla na glas i u zapadnoj Europi. Katolička crkva naprotiv propadala svedjer; isti biskupi neprebivahu više u Bosni, nego u Djakovu. Još g. 1303. za banovanja Mladena Šubića pozivao je papa Bonifacije VIII. nadbiskupa koločkoga Stjepana,

²² Miklošić, Mon. serb. p. 101—103

²³ Miklošić, Mon. serb. pag. 105—107.

²⁴ Pucić, Spomenici srbski, II. p. 14.

²⁵ Ljubić, Mon. Slav. merid. I. p. 443.

da podigne križarsku vojnu na krivovjerce u banovini bosanskoj;²⁶ nu to nije nimalo prudilo, te su se s toga biskupi bosanski redom zahvaljivali.²⁷ Papa Ivan XXII. htjede tomu pomoći, te imenuje 3. srpnja 1317. biskupom bosanskim dominikanca Petra;²⁸ osim toga radio je g. 1319. oko bana Mladena Šubića, da bi što poduzeo proti bosanskim krivovjercem. Nu sve bijaše zaludo; crkva katolička ostade i nadalje u podpunu razsulu, crkve bijahu porušene, svećenika bijaše ponestalo, a svetinje se Hristove izvrgavahu ruglu.

Nimalo bolje nebijaše u prvo vrijeme Stjepanova vladanja. Stjepan Kotromanić naime, premda ga je g. 1319. Mladen Šubić pohvalio kao gorljiva revnika proti patarenom, valjda je iza g. 1322. ostavio rimsku crkvu, te je ili prigrlio iztočnu crkvu, ili je sasvim prestao revnovati proti patarenom. Istom kada je Stjepan po svojoj ženi postao rođjak kralju Karlu Robertu, pokuša papa Ivan XXII. svoju sreću. Pošalje zato put Bosne franjevca otca Fabijana za svoga poslanika, a da bi mu rad bio uspješniji, preporuči ga poslanicami od 5. lipnja 1325. banu Stjepanu, ženi mu Jelisavi, a i kralju Karlu Robertu.²⁹ Nu uzprkos tomu nemogaše Fabijan uspjeti. Ban Stjepan naime malo je mario za papine opomene, prvo što je sam bio ili iztočne vjere ili prijatelj patarena, a drugo što se je bojao bune patarena, koji su u to vrijeme počeli tražiti zaštite u srbskih vladara. K tomu je Stjepan bio i suviše zabavljen borbami u Hrvatskoj i Humu. Papinski poslanik Fabijan nije uslied toga mogao g. 1326. ni doći u Bosnu, već je boravio u Ugarskoj. Tek god. 1327. mogao je papa misliti na odlučniji rad u Bosni, nu u to bukne razmirica medju franjevci i dominikanci.

²⁶ Theiner, Mon. Hung. I. 395.

²⁷ U kratko vrijeme bijahu biskupi bosanski: Nikola (1303—1304.), Gregorije (zahvalio se g. 1314.), Benedikto Guicciardi (1314—1316.), Benedikt (1316—1317.).

²⁸ Theiner, Mon. Hung. I. 458.

²⁹ Papa piše „dilecto filio nobili viro Stephano Bosnensi“, opominje ga, da bude u pomoć otcu Fabijanu proti heretikom, „ne possit *contra ipsum rationabiliter invehi*, quod eosdem hereticos, dum ipsos non persequitur, ut tenetur, quodammodo foveat et sustineat tolerando.“ — Slično piše i „dilectae in Christo filiae, nobili mulieri Elisabethae principissae Bosnensi“; a kralju Karlu javlja da progoni heretike i pomaže inkvizitore u Bosni „praecipiendo etiam principi eiusdem principatus ei subiecto, ut ipsos inimicos fidei de terra praedicta radicitus extirpet.“ Farlati, Illyric. sacr. IV. p. 57.

Vidjeli smo, da su rimski pape proti bosanskim patarenom rabili najprvo dominikance, tek papa Nikola IV. (1291.), a za njim Bonifacije VIII. počeo uvoditi franjevce. Kada je sada g. 1326. papa Ivan XXII. povjerio iztragu proti bosanskim patarenom franjevcu Fabijanu, dade se to na žao dominikancem, koji si prvi bjehu stekli zasluga u Bosni; zato ode jedan dominikanac, po imenu Mihajlo iz Zagreba pred papu, te izhodi, da je papa pismom od 1. veljače 1327. dominikancem na novo povjerio inkviziciju u Bosni.³⁰ Nu s toga se sada razljuti papom već opredjeljeni otac Fabijan, te i on ode do pape, da pobije pravo dominikanaca. Pozivaše se na povlasti podijeljene franjevcem od pape Nikole IV. i Bonifacija VIII. i na višegodišnje djelovanje ovoga reda u Bosni. Tim sklone papu, da je 1. srpnja 1327. na novo oduzeo dominikancem pravo inkvizicije u Bosni,³¹ i podielio ga franjevcem, koje podjedno posebnimi poslanicami preporučī kralju Karlu Robertu, ostrogonskomu nadbiskupu i podredjenim mu biskupom.³²

Otac Fabijan pohiti na to u Ugarsku, gdje bi od kralja srdačno primljen. Papa se za taj doček svoga poslanika pismom od 12. kolovoza 1327. Karlu Robertu liepo zahvali i umoli ga za dalju pomoć, pošto je Bosna postala stjecištem svih krivovjernih. Ujedno mu javi, da je samoga bana bosanskoga zamolio, da bi sasvim iztriebio iz svoje banovine protivnike vjere katoličke.³³ Nu sve ove mjere nisu ni ovaj put prudile: rad Fabijanov podpuno se izjalovi. Već u Dalmaciji dodje Fabijan u sukob sa nadbiskupom zadarskim Ivanom, a na to bukne iz nova razpra medju dominikanci i franjevci, tako da je papa Ivan XXII. pismom od 16. ožujka 1330. morao opetovano zabraniti dominikancem, da franjevce smetaju u inkviziciji, a ujedno je kroz nadbiskupa spljetskoga i zadarskoga pozvao punomoćnike obiju redova, da dodju pred njegov sud u Avignon, gdje će se ta parnica konačno riešiti.³⁴

³⁰ Theiner, Mon. Hung. I. p. 513.

³¹ Idem, op. cit. I. p. 514.

³² Idem, op. cit. I. p. 515. i 516.

³³ „magna hereticorum caterva de multis et diversis partibus congregata ad principatum Bosnensem in confinio Dalmatie constitutum sub fiducia seminandi inibi obscenos errores tuteque nocendi confluserat“ . . . „praecipiendo etiam dilecto filio (Stephano) principi Boznensi, ut dictos inimicos fidei de dicto principatu radicitus extirparet“ .. Theiner, Mon. Hung. I. p. 518.

³⁴ Idem, op. cit. I. p. 526.

Uz ove okolnosti sasvim je naravno, da ban Stjepan nije ni mislio progoniti patarenâ u svojoj banovini. Patareni se dapače u to vrijeme silno razgraniše po susjednoj Hrvatskoj i Dalmaciji, tako da su spljetska i trogirski občina izdale posebne zakone, kojima bi patarenom i drugim heretikom zabranjeno prebivati u ovih gradovih i kotarih njihovih; ako bi se pako odkrio koji pataren, da se ima na lomači spaliti i sav imetak izgubiti.³⁵ U to se je i papa pobojao, da se i sam bosanski biskup, živući medju krivovjerci i razkolicima, nebi odmetnuo od rimske crkve; zato poslanicom od 6. siečnja 1331. odredi, da će odsele sam papa imenovati bosanske biskupe.³⁶ Nu radi te papine odluke dodje godine 1334. po smrti biskupa Petra do velikih smutnja, pošto je sada i kaptol bosanski odabrao biskupa, dočim je kralj Karlo Roberto narinuo crkvi bosanskoj nekoga svjetovnaka. Sablazni ove nestade tek odlukom pape Benedikta XII., koji 9. prosinca g. 1336. imenuje biskupom bosanskim po kaptolu izabranoga Lovrinca Loranda. Ujedno preporuču papa novoga biskupa toli banu bosanskomu Stjepanu, koli kralju Karlu Robertu.³⁷

Premda je crkva katolička u Bosni imala sada svoga glavara, ipak je patarenstvo sve više mah preotimalo. Papi Benediktu bje dapače u Avignon doglašeno, da sam ban Stjepan heretike patarenske prima i štiti, a isto da čine i velmože bosanske.³⁸ U taj nevoljni čas po crkvu katoličku ponudi se papi na uslugu hrvatski knez Nelipić. Već odavna bijaše on ljut protivnik banu Stjepanu, te zato bješe sada spreman priskočiti u pomoć papi i crkvi katoličkoj, nu ne iz osobite ljubavi i odanosti prema crkvi, nego više, da se banu Stjepanu osveti.

Papa Benedikto XII. bijaše veoma uzradovan saznavši za namjeru Nelipićevu. Već 22. svibnja 1337. pozove sve hrvatske knezove, da se sjedinjenimi silami obore na patarensku Bosnu. Naročito zamoli za to krbavske knezove Kurjakoviće, Gregorija, Budislava i Pavla; krčke i senjske knezove Dujma i Bartola; — Šubiće

³⁵ Rački, Bogomili i Patareni (Rad VII. p. 177—178).

³⁶ Theiner, Mon. Hung. I. 533.

³⁷ Idem, op. cit. I. p. 608 i 609.

³⁸ „quia tamen predicti heretici per Stipotium banum Bosne ac quosdam alios potentes predictarum partium recipiuntur non sine magnis animarum periculis, ut asseritur, ac etiam defensantur . . .“ Theiner, Mon. Hung. I. p. 616—617.

i to Jurja, Mladena i Pavla, sinove kneza Jurja kliškoga († 1330.); Pavla Šubića gospodara Ostrovice, samoga Nelipića i sinovca mu Konstantina, gospodara grada Ključa.³⁹ U pozivnici razlaže papa, da je doduše poslao u Bosnu franjevce za iztraživaoce proti krivo-vjercem, ali da nemogu uspjeti, pošto heretike prima i pomaže bosanski ban Stjepan sa svojom vlastelom. Poziva zato hrvatske knezove, da se ugledaju u Nelipića, koji je spreman podići se na obranu crkve katoličke, pa neka pomažu toli franjevce koli kneza Nelipića.

Nema jasnih ni potankih viesti o tom, da li su hrvatski knezovi u istinu podigli vojnu ili ne. Sigurno je samo, da se svi knezovi nisu odazvali pozivu papinu, poimence Šubići, koji su bili rođjaci i saveznici banu bosanskomu proti Nelipiću. Nu sigurno je i to, da je došlo do borba medju Nelipićem i banom Stjepanom. Umah sljedeće g. 1338. desi se u Hrvatskoj i Dalmaciji vojska bosanska, koju vode župan Ostoja i Bogdan Grdošević. Po zapovjedi bosanskoga bana bilo je ovoj vojsci krenuti na Klis, budi da ga obrani od Nelipića, budi da mu ga otme. Sredinom kolovoza imala je ova vojska prolaziti kroz kotar grada Trogira prema Klisu. Čuvši to biskup trogirski Lampredije, premda pred papom opadnut kao prijatelj krivovjeraca, sabere 15. kolovoza kaptol i zabrani pod crkvenu kazan trogirskim žiteljem svako obćenje sa bosanskom vojskom, koja je sastojala gotovo od samih patarena. Nu gradjani, mareć za dobrobit svoga grada, izaberu poslanstvo; pa kada je zatim 19. kolovoza bosanska vojska prolazila kotarom trogirskim prema Klisu, izadje trogirsko poslanstvo pred vojvodu bosanske, pozdravi ih i nadari. Usljed toga udari biskup poslanike crkvenim izgonom; ali mu Trogirani spočitavahu, da su oni to samo od straha pred bosanskom vojskom učinili i da nisu ni mnogo sagriešili, pošto se je nedavno sam biskup desio u Klisu medju krivovjerci, kada je tamo vjenčao Vladislava, brata bana Stjepana, sa kneginjom Jelenom, kćerju Jurja Šubića. Biskup da je dapače više sagriešio, pošto je vjenčao Vladislava sa Jelenom bez papine dozvole, premda bijahu rođjaci trećega ili četvrtoga stupnja.⁴⁰

I sljedeće g. 1339. mora da je ban Stjepan ratovao u Hrvatskoj sa Nelipićem, jer su ovomu Mletčani 18. svibnja dozvolili, da si u

³⁹ Idem, op. cit., p. 616—617.

⁴⁰ Lucio, *Memorie di Traù*, p. 284.

Mletcih može nabaviti oružja za 300 libara. Ovaj put nisu Trogirani bili uz Nelipića, kako no g. 1326., nego su pristupili uz Stjepana. Zato ovaj dne 7. listopada 1339. izdade trogirskom knezu Filipu de Molino povelju, kojom im obzirom na njihovu osobitu sklonost i ljubav prema njemu daje podpunu slobodu trgovine u svojoj zemlji, te im jamči za svaku štetu. Stjepan ban zove Trogirane svojim „častnima prijateljima“, prema kojim je pun „iskrenih osjećaja“.⁴¹ Rat se je produljio do g. 1340. Ove godine kao da se je ban Stjepan na novo razkrstio s Trogirom, te se je spremao, da sam glavom provali u Hrvatsku i Dalmaciju. U isto vrijeme pripravljao se i kralj Karlo Roberto, da dodje u Hrvatsku. Mletčani se pobojaše sada za svoj grad Trogir, te zato nutkahu hrvatske knezove, da budu složni proti kralju. Nadalje poručioše 30. kolovoza god. 1340. svojim upraviteljem u Dalmaciji, što da sve učine na obranu mletačkih gradova, a bude li potrebno, da pošalju i poslanike do bana Stjepana.⁴²

Nu u to nestade pravoga povoda daljim borbama, pošto je ban Stjepan prigrlio katoličku vjeru. Karlu naime Robertu nebijaše sigurno drago, što se je papa g. 1337. bio obratio na hrvatske velmože; pa zato nastojaše, da sam svojim ugledom sklone bana Stjepana, da popusti. Papa Benedikto XII. pošalje na to g. 1339. svoga poslanika Gerarda, predstojnika franjevačkoga reda, ravno Karlu Robertu u Ugarsku, a ovaj ga umah odpravi u Bosnu, objavivši već prije banu Stjepanu njegov dolazak. Pomagan ovako kraljem Karlom polučio Gerardo brzo svoj cilj. Čim se bješe prikućio medjam bosanskim, pohrli mu ban u susret te ga veoma častno dočeka. Gerardo počeo bana umah nagovarati, da prione uz crkvu katoličku; ban ga slušao rado i napokon mu izpovjedi, da nebi bio protivan izkoreniti patarene u svojoj zemlji, da se neboji razkolniká, koje bi namah patareni dozvali u pomoć, čim bi zamjetili, da im se radi o glavi.⁴³ Iz ove izjave jasno se razabire,

⁴¹ Idem, op. cit. p. 224.

⁴² Ljubić, Mon. Slav. m II. 84—85.

⁴³ Papa odgovara svomu poslaniku: „Recepimus litteras tuas continentes, quod tu, ad *inductionem* carissimi in Christo filii nostri Caroli regis Ungarie illustris ad presenciam nobilis viri Stephani bani bosnensis te personaliter contulisti, quodque idem banus tibi obviam occurrens in via te honorabiliter recepit propter scismaticos, quos habet sue, terre vicinos, quorum scismaticorum auxilium dicti heretici invocarent

da se je ban Stjepan tada živo bojao srbskoga kralja Stjepana Dušana, i da upravo zato nije u svojem vladanju zapodjevao vjerskih borba, samo da nebi dao povoda, da se u bosanske posle umieša kralj Stjepan Dušan, koji i onako nije liepo gledao bosanskoga bana, odkad je ovaj sa svojom banovinom sjedinio humsku zemlju.

Nu unatoč toj pogibelji pokaza se ban Stjepan spreman zadovoljiti želji papinoj, samo kad bi ga i papa i ugarsko-hrvatski kralj izdašno pomagali. Otac Gerard bijaše s pripravnosti Stjepanove gotovo zatečen, te izviesti umah papu o svom sretnom uspjehu. I sam Benedikto XII. nadaše se sada svemu dobru, te odpremi 28. veljače 1340. tri poslanice, jednu banu Stjepanu, drugu kralju Karlu Robertu, a treću svome poslaniku.⁴⁴ Pošto je u tih poslanicah papa obrekao Stjepanu pomoć svoju, pomoć ugarsko-hrvatskoga kralja i susjednih pravovjernih, prigrlili on još iste godine katoličku vjeru. Za primjerom banovim povedoše se i mnoga vlastela bosanska, te tako dodje crkva rimska u Bosni opet do ugleda. Bosanski biskup mogao se je sada vratiti u svoju biskupiju, a ban Stjepan pomagao je odsele crkvu katoličku svakom prilikom. Zajedno sa papom Klimentom VI. radio je kasnije u prilog bosanskomu biskupu u razpri sa franjevci radi desetine, te bi poslanicom papinom od 13. lipnja 1344. dosudjena desetina biskupu, pošto mu je treba, „da obnovi stolnu crkvu i druge porušene crkve po Bosni.“⁴⁵ Iste godine 1. listopada pisa papa Klimente VI. banu Stjepanu moleći ga, da ljubezno primi već dvadeset godina biskupije lišenoga biskupa makarskoga Valentina, da mu vrati njegovu biskupiju, da mu dade desetinu i sva biskupska prava i da tako popravi nanesenу škodu, pošto je biskupija dugotrajnim stradanjem

si se de terra predicta cognoscent extirpandos“. Theiner, Mon. Hung. I. p. 633.

⁴⁴ Theiner, Mon Hung. I. p. 632—633. U pismu upravljenom „dilecto filio nobili viro Stephano bano Bosnensi“ očituje papa svoju radost, što je čuo od Gerarda, da je ban Stjepan pripravan „ut in principatu bosnensi cultus restauretur divinus, qui propter multos hereticos . . . est sublatus . . . , ut omnes ecclesie, que nunc inibi iacent dirute et destructe, . . . in pristinum statum resurgant et restaurentur, et in eis divina officia secundum ritum et morem ecclesiasticum ac fidelium celebrentur“ . . . U pismu Karlu Robertu nuka papa kralja, da bude u pomoć banu, „omnibus modis, viis et studiis, ac consiliis et auxiliis opportunis, quibus melius cognoveris expedire“ . . .

⁴⁵ Theiner, Monum. Slav. merid. I. p. 211.

i onako posve osiromašila.⁴⁶ Ban privoli tomu i tako bjehu u obsegu njegove banovine uzpostavljene dvie biskupije: bosanska i makarska. Ovim se pridruži i obnovljena biskupija duvanjska, te pismom od 20. lipnja 1345. preporuči papa Klimente VI. novoga biskupa duvanjskoga zaštititi bana Stjepana.⁴⁷ Ovako su sada u vladanju Stjepanovu bile tri katoličke biskupije: bosanska za pravu Bosnu, a makarska i duvanjska za Hum, Završje i Krajinu; prva bijaše podložena nadbiskupiji koločkoj, a druga i treća nadbiskupiji spljetskoj.

Razpra s Dubrovnikom (g. 1344.). Liepa sloga, što se je pokazala izmedju bana Stjepana i grada Dubrovnika g. 1332—1334., potraje i nadalje kroz više godina. Dubrovčani, dobivši od bana Ston, Stonski Rat (Pelješac) i Prevlaku davahu u to ime rado obećani mu godišnji dohodak od 500 perpera. Dne 11. srpnja pošalje ban u Dubrovnik svoga čovjeka Krajslava moleći Dubrovčane, da mu godišnji dohodak ovaj put pošalju u dukatih mjesto u perperih, pošto mu je poći u Ugarsku.⁴⁸

I polovinom g. 1344. bijaše ban Stjepan u sporazumku s Dubrovnikom. Koncem lipnja imao je ban stići u humsku zemlju; zato veliko vieće odluči 20. lipnja, da se pošalju predanji poslanici, a umoljeno vieće na to odabere za poslanike Paska Gučetića i Marina Bunića, koji će do bana poći, te njega, vojvodu mu i ostalu vlastelu bosansku pozdraviti i darovi počastiti. Poslanikom ovim

⁴⁶ U uvodu toga pisma piše papa: „Ingentem materiam gaudiorum suscepimus, quod summus ille celestis agricola te vero fidei luce perfusum ac imbutum doctrina evangelice veritatis ad unitatem sancte romane et catholice ac apostolice ecclesie revocavit“; a zatim ga moli: „quatenus venerabilem fratrem nostrum Valentinum (episcopum mucarensem) in suo episcopatu, qui in terra tue dicioni subjecta consistit, benigne recipias“. Theiner, Mon. Hung. I. p. 674.

⁴⁷ Još oko g. 1340., čim je ban Stjepan prigrlio vjeru katoličku, obnovljena bi za zapadne česti bosanske banovine biskupija duvanjska na Duvnu. Prvi biskup duvanjski bijaše neki Madius; nu pošto se je ovaj g. 1344. zahvalio, imenuje papa 20. lipnja 1345 biskupom nekoga Ivana, te ga preporučiti: archiepiscopo Spalatensi et Stephano Bano principi Rasciensi (Bosnensi). Theiner, Mon. Hung. I. p. 881.

⁴⁸ Crayslavus nuntius nobilis et potentis viri domini Stephani dei gratia incliti bani bossine . . . veniens in presentiam domini comitis . . . cum multa stantia rogavit eosdem ex parte ipsius domini bani, ut degnerentur eodem nuntio dare et solvere pro ipso domino bano yperperos in ducatis de auro, et quia oportebat ipsum ire in Ungariam . . . Pučić, Spom. srp. II. 15.

bijaše medju inim oko bana nastojati, da odstupi Dubrovniku važni otočić Posrednicu (Postarnica) na ušću rieke Neretve, koji bješe car Dušan prije Dubrovniku poklonio, ali ga ban Stjepan, novi gospodar Huma, nehtjede sada predati. Nu ban Stjepan po svoj prilici ovaj put nedodje u humsku zemlju, zato bi i dubrovačko poslanstvo dne 31. srpnja opozvano. Još iste godine zavadiše se banovi nećaci Nikolići, knezovi humski i gospodari Popova polja, sa gradom Dubrovnikom. Dne 16. listopada odluči umoljeno vieće u Dubrovniku poslati jednoga čovjeka do Nikolića, koji će zahtievati od njega, da popravi štetu, što ju bješe sa svojim rodom nanosao dubrovačkim podanikom; ako nebi htjeo toga učiniti, da će se dubrovačka občina potužiti samomu banu Stjepanu.⁴⁹ I zbilja bje poslano poslanstvo pred bana; nu ban kano da nije tužba dubrovačkih uslišao, jer je veliko vieće već 2. studenoga izabralo novo poslanstvo za Bosnu, pošto je i sam ban počeo uznemirivati Dubrovčane i njihovu zemlju.⁵⁰

Nu ova se razpra smiri već sljedeće godine 1345., pošto je 23. siečnja dubrovačko umoljeno vieće zaključilo, da se banu Stjepanu obzirom na molbe i ljubav njegovu odstupi jedna galija, sasvim opremljena za porabu njegovu.⁵¹ Isto tako bjehu godinu dana zatim uredjeni i trgovački odnošaji izmedju Dubrovnika i Bosne.⁵² Banovi nećaci Vladislav i Bogiša Nikolić uznemirivali su doduše i kasnije koji put podanike dubrovačke i nanosili im štete, ali neima spomena, da bi radi toga bilo došlo više do razpra i oprieke medju banom Stjepanom i gradom Dubrovnikom.⁵³

Stjepan Kotromanić upliće se po drugi put u hrvatske poslove (g. 1345. i 1346.). Godine 1342. dne 16. srpnja umre kralj Karlo Roberto, rodjak bana Stjepana Kotromanića, koji je dvadeset go-

⁴⁹ Monumenta Ragusina. I, p. 155, 156, 157, 162.

⁵⁰ „quod cum ad presens novitas magna sit in partibus a bano“. Monum. Rag. I. p. 163.

⁵¹ In consil. rogat. captum, quod precibus et amore domini bani Bossine eidem domino bano de gracia concedatur gallea furnita et parata gente et omnibus opportunis ad servicium ipsius domini bani. Mon. Rag. I. p. 169.

⁵² Mon. Rag. I. p. 248.

⁵³ Dne 31. ožujka 1347. odluči dubrovačko umoljeno vieće: „de mittendo unum cursorem ad dominum banum Bossine cum litteris dominationis conquiro de delusione nobis facta per Vladislaum et Bogliissam Nicolich, nepotibus domini bani“ . . . Mon. Rag. I. p. 259.

dina revno uzanj prianjao i ponukom njegovom prigrlio vjeru katoličku. Prema sinu i nasljedniku njegovu, mladjahnomu tada Ljudevitu I. (1342. do 1382.) nije Stjepan ban bio izprva najodaniji. Godine 1343. pošalje u Mletke svoga poslanika, nudeć im savez i moleć Mletčane, da smije od njih kupiti oružja. Savez ovaj imao se sklopiti medju banom i republikom, a pristupiti bi mu imala ne samo gospoda hrvatska i dalmatinski gradovi pod vrhovnom vlasti mletačkom, nego i isti kralj srbski Dušan Silni, ako bi htjeo. Jasno se razabire, da je taj savez bio očito naperen proti novomu ugarsko-hrvatskomu kralju Ljudevitu I. Ako nebi kralj srbski pristupio savezu, neka se sklopi samo za obranu Bosne i hrvatsko-dalmatinskih krajeva. Mletačka občina, uvaživ veliku moć bosanskoga bana, nebijaše u načelu protivna ovomu savezu, jer se nadaše, da bi ovako laglje mogla obraniti svoje dalmatinske gradove od eventualnih pokusa kralja Ljudevita, da ih opet osvoji; zato dozvoli upraviteljem dalmatinskih gradova, da ugovaraju o savezu sa banom bosanskim, ali da ga nesklapaju u ime občine, pače da ni imena njezina nespominju. U isto vrijeme, 8. srpnja, dozvoli mletačko vieće bosanskomu poslaniku, da izvede iz Mletaka nešto oružja.⁵⁴ Mletačka občina bijaše u obće veoma sklona banu Stjepanu, jer se je bojala ne samo kralja Ljudevita, nego i hrvatskoga kneza Nelipića i sinovca mu Konstantina, s kojimi je tada ratovala. Kad je republika 31. srpnja 1343. odabrala kapetana za vojsku proti Nelipiću, pošalje takodjer Jakova Venerija do bana bosanskoga moleći ga, da nebi ničesa činio, što bi bilo proti namjeram njezinim.⁵⁵

Godine 1344. medjutim krene ban Stjepan drugim putem. Upravo u to doba poče kralj Ljudevit I. raditi svimi silami o tom, da prvo satre moć hrvatske vlastele i da otme Mletčanom dalmatinske gradove, a drugo da skući sve to silnijega kralja Dušana. Pošto je politika Ljudevitova bila naperena ne samo proti hrvatskim

⁵⁴ *Visa et diligenter examinata ambaxata in scriptis data dominio per ambaxatorem domini bani Bossine . . . videtur sapientibus, inspecta potentia domini bani, quod dicta unio faceret multum pro favore nostrarum civitatum de marina ponendo in dicta unione regem Raxie, si esse voluerit, et alios barones Slavonie; et quando dictus rex non attenderet ad volendum esse in dicta unione, faciendo ipsam et specificando, quod dicta unio intelligatur ad defensionem solummodo Bossene et partium Slavonie . . .* Ljubić, *Mon. Slav. mer II.* p. 181—182.

⁵⁵ Ljubić, *op. cit. II.* p. 186.

velmožam, nego i proti Mletčanom i kralju srbskomu, to je sasvim jasno, da je Dušan Silni bio naravan saveznik mletačkoj obćini, i da su se obje vlasti zajedničkim silami nastojale oduprijeti hegemonijskim težnjam kralja Ljudevita. Ban Stjepan Kotromanić, koji je nedavno sam predlagao takav savez, držao se je odsele skoro uvijek kralja Ljudevita, a na posljedku povjeri mu se posvema, nazirući u njem jedinu zaštitu od premoći cara Dušana, koji je posljednjih godina svoga vladanja ozbiljno zaprietio Bosni, a i vlasti kralja Ljudevita u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Polovicom god. 1344., negdje između 10. svibnja i 28. lipnja, umre u Hrvatskoj knez Nelipić, najotmeniji vlastelin hrvatski i zaklet protivnik bosanskoga bana. Ostavi za sobom mladahnoga sina Ivana i junačku udovicu Vladislavu, koja energijom nije nimalo zaostajala za pokojnim mužem. Ona je sa sinom svojim držala važni grad Knin, odlučiv braniti taj ključ Hrvatske protiv svakoga. Od Šubićeve porodice iztiču se u to doba braća Pavao i Gregorije, koji su u svojim rukama imali važni grad Ostrovicu, a osobito sinovac njihov Mladen III., gospodar važnih gradova Klisa, Omiša i Skradina. Sestra Mladenova Jelena bila je udata za Vladislava, brata bosanskoga bana Stjepana, a sam Mladen bio je oženjen sa Leljkom, sestrom Dušana Silnoga. Uz Nelipiće i Šubiće iztiču se u to doba još braća Gregorije i Budislav Kurjakovići, knezovi krbavski, zatim knezovi krčki Bartol i Dujam, gospodari Senja, Vinodola i gačke župe.

Uprkos svemu nastojanju nebješe Karlu Robertu uspjelo ove moćne knezove pokoriti. Tako je i kralj Ljudevit našao cilu Hrvatsku u rukama ovih moćnih dinasta, koji su držali gradove Knin, Bribir, Ostrovicu, Skradin, Ključ, Klis i Omiš. Dok nije kralj imao tih važnih mjesta u svojoj vlasti, nije bilo govora, da bi mogao svojih težnja glede Hrvatske ostvariti. Godine 1344. prietila je već pogibelj hrvatskim knezovom, jer se je pročulo, da se kralj Ljudevit sprema na Hrvatsku, da pokori gospodu i da im pootme gradove. Zajednička pogibelj sdruži ovaj put hrvatsku gospodu sa Mletčani. Već 30. kolovoza 1344. znalo se je u Mletcih, da će doskora ugarska vojska doći u Hrvatsku, pa u to ime naloži mletačka obćina svojim providurom u dalmatinskih gradovih, neka nastoje svu hrvatsku gospodu sklonuti, da budu složna, i da se brane, da im gradovi nepadnu u ruke ugarske.

Bojazan Hrvata i Mletčana zaista se je izpunila. Već u rujnu

1344. sabere kralj Ljudevit moćnu vojsku, povjeri ju banu slavonakomu Nikoli, te ju pošalje put Hrvatske, da kraljevskoj vlasti podloži sve tvrde gradove. Ban Nikola dopre sretno kroz Krkav do grada Knina, no kač je htio da uzme ovaj vazni grad, opre mu se svom sinom Vladislavu, uoova Nelipićeva. Viđeći ban da ne može tvrda grada uzeti počeo plieniti i harati cijelo kninsko polje, rušiti i paliti okolisna sela i varoš, a napokon odlučio jurišem uzet vaznu bruo Spas. U to predloži Vladislava banu, da se poslanika poslati do kralja, te mu se podložiti. Poslanik njezin ode zbilja pred Ljudevina, te u ime Vladislave i sina joj Ivana saavi poč okrilje kraljevo nje same i sva njihova dobra i tvrđje. Poslanik vrativ se u Knin javi to banu, a ban misleći da je svrhu položio, ostavi grad i podje s vojskom kući.

Nu čoskora dođe opet do smutnja. Vladislava sa sinom hješe se dođuše poklonila kralju i obecala mu predati svoje gradove, ali ne bezuvjetno. Kač je sada kralj htio po svojoj volji uvesti upravu u predanii gradovih, opru se na novo hrvatska vlastela zajedno sa Vladislavom, te potaknuti knezom Gregorijem Kurjakovićem odkažu kralju pokornost. Tomu novomu odporu Vladislave i ostalih hrvatskih knezova doprineli su mnogo i Mletčani, koji čuvši, da su ugarske čete ostavile Hrvatsku, nastojahu, da Hrvate opet odvrata od Ljudevina. U to ime naložiše 11. studenoga 1344. providurom svojim, neka nastoje hrvatsku gospodu složiti u savez, i neka im u to ime obreku i mletačku pomoć.

Kralj Ljudevit silno se razardi čuvši za novi odpor Hrvata. Odlučio ma i polovinu svoga kraljevstva uložiti, da pokori Hrvate i podloži sve hrvatske gradove svojoj kraljevskoj vlasti. U to ime sabere sam veliku vojsku od 20.000 momaka, a ujedno doglasi svomu rođjaku bosanskomu banu Stjepanu, da svoje čete pridruži vojsci kraljevoj. Već 7. lipnja 1345. znalo se je u Mletčih, da se kralj sprema na Hrvate, a 17. lipnja siljahu Mletčani svoje ljude u Hrvatsku, neka sokole i bodre na uztrajnost Kurjakovića i knezinju Vladislavu Nelipićevu: 5. pako srpnja dadoše knezu Mladenu Šubiću nešto oruzja, poslavši i svoju vojsku na obranu dabrovačkih gradova.

Dne 13. srpnja 1345. diže se sam Ljudevit sa vojskom. Prvi udarac imali su počiniti knezovi Kurjakovići i kneginja Vladislava. Ljudevit dopre sretno do Bihaca na Uni, gdje mu se pridruži ban bosanski Stjepan Kotromanić, a uzanj mnogi drugi knezovi. Neda-

leko Bihaća kod izvora potoka Klokota, pritoka Unina, utabori se Ljudevit sa vojskom svojom od 30.000 momaka, gotov odavle udariti na Kurjakoviće, knezove krbavske, koji su tada prebivali u veoma staru i strmu gradu kod današnjega sela Kurjaka, Udbini na zapadu.⁵⁶

Kralj Ljudevit taborovao je na Klokotu osamnaest dana. Hrvatski knezovi, a napose Kurjakovići i udova Nelipićeva prepadoše se ogromne sile kraljeve; pa pošto su bili prvi na udarcu, odluču se dobre volje pokoriti. Prvi se je pokorio Gregorije Kurjaković u ime svoga roda, a njegov primjer nasliedi Vladislava kninska sa sinom Ivanom. Ona dodje pred Ljudevita; kralj ju prime ljubezno, oduze joj grad Knin, a za to dade mladjahnomu joj sinu Ivanu u zamjenu dio cetinskoga polja sa gradom Sinjem. Tako je kralj mogao biti zadovoljan donekle svojim uspjehom. Nu taj uspjeh bio je samo polovičan, jer knezovi Šubići nehtjedoše ni čuti o predaji svojih gradova niti se pokloniti kralju, već se pridružiše što bolje Mletčanom, da uzdrže svoje gradove Ostrovicu, Skradin i Klis. Kralju nebijaše prilično, da pokrene ozbiljan rat, zato se zadovolji dosadanjim uspjehom, te se vrati još prije 10. kolovoza sa banom Stjepanom kući, ostavivši u Kninu bana Nikolu sa malom posadom.

Više od Hrvata imali su se ovaj put bojati dolazka Ljudevitova Mletčani, koji su tako rekuć prevarom dobili u svoje ruke dalmatinske gradove. Oni se dobro sjećahu, da su primajuć dalmatinske gradove u svoju zaštitu vazda naročito izitali, da priznavaju pravo ugarsko-hrvatskih vladara na te gradove; te se zato sada pobjaše, neće li se dalmatinski gradovi za prisuća Ljudevitova u Hrvatskoj od njih odmetnuti i dati pod zaštitu svoga zakonitoga gla-

⁵⁶ O toj vojni kralja Ljudevita piše obsežno neimenovani suvremeni pisac u djelu: *Obsidionis Jadrensis libri duo*, I. cap. 7 (Lucius, de regno Dalm. et Croatiae, pag. 389). — I ugarski ljetopisac piše: „Tandem communicato consilio suorum principum, militum et baronum disposuit (rex Ludovicus) contra suos infideles et rebelles Gregorium filium Cyriaci et Nelipitium Croacos, qui regna Croatiae et Dalmatiae ac magnam partem Sclavoniae usurpando, in praeiudicium sacrae coronae detinebant, cum exercitu copioso et principibus aliarum partium, specialiter cum magnifico et potente principe Stephano bano Boznensi, (cuius praeclaram filiam dominam Elisabeth, nunc reginam, postea duxit matrimonialiter in consortem) pro obtinendo et expugnando eodem regno Croatiae processit“ Joannis de Thwroc Chronica Hungarorum II. cap. 8 (Schwandtner, Script. rerum hung. I. pag. 221—222). — Sravni još ljetopis Ivana Tomašića iz 16. stoljeća (Arkiv za jug. poviest. IX. p. 15.)

vara. Bojazan se je Mletčana zbilja donekle izpunila. Kad je naime Ljudevit boravio u taboru na izvoru Klokota kod Bihaća, nedodjoše predanj samo gospoda hrvatska, nego i *Zadrani*, nezadovoljni već duže vremena s mletačkom vladom, odabraše poslanstvo, da se pokloni kralju.

Naravno, da je taj čin Zadrana Mletčane silno uznemirio. Čim je Ljudevit ostavio hrvatsku zemlju, odluče oni dne 10. kolovoza 1345. što strožije kazniti odmetne Zadrane. Već 13. kolovoza 1345. obisiedaše deset mletačkih galija grad Zadar, te obsada potraje do 15. prosinca 1346.

Da bi Mletčani laglje Zadrane pokorili, složiše se sa hrvatskimi knezovi Pavlom i Mladenom Šubićem, protivnici Ljudevitovimi, sklonuše dapače iste krbavske knezove Gregorija i Budislava Kurjakovića, da su se opet od Ljudevita odmetnuli i uz nje pristali. Mletčanom je bio spreman pomoći i srbski car Dušan Silni, znajući dobro, da je pobjeda mletačkoga oružja i njegova pobjeda.⁵⁷ Ako su Mletčani za dugotrajne obsade Zadra tražili pomoći od hrvatskih knezova, koji su se otimali vrhovnoj vlasti Ljudevitovoj, to su se Zadrani u svojoj nevolji nadali spasu jedino od kralja Ljudevita. — Pobivši Zadrani mletačko brodovlje dne 6. rujna 1345., opašu im Mletčani rodni grad još silnijim brodovljem. Nesretni Zadrani zamole sada pomoć u Ljudevita. Ovaj nemogaše sam dospjeti; naloži zato hrvatskomu banu Nikoli i bosanskomu banu Stjepanu, da pohrle u pomoć objednutomu Zadru. Već šestoga studena 1345. stojahu hrvatska vojska i bosanske čete pod banom Stjepanom utaborene kod Mogorove dubrave blizu Vrane, da suzbiju obsadnu vojsku Mletčana. Zadrani se s te pomoći u prvi čas razvesele, nu, doskora im se obrati radost u žalost. Načelnici naime vojske mletačke, bojeći se sile bana Stjepana i Nikole, pustiše se u dogovore sa oba bana, nebi li ih od Zadra makli. Zadrani su doduše još 13. studenoga zaklinjali bana Stjepana i druga mu Nikolu, neka se za boga nedadu nadmudriti Mletčani i neka nesklope ponudjenoga im primirja, već neka vrše kraljevu zapovjed i pomognu podanike svoga kralja. Nu molbe Zadrana nisu prudile; oba bana sklopíše izmedju 13. i 20. studenoga primirje sa Mletčani i ostaviše grad Zadar svojoj sudbini.⁵⁸

⁵⁷ Ljubić, *Mon Slav. merid.* II. p 279.

⁵⁸ Nepoznati pisac ob obsadi Zadra biedi naročito bosanskoga bana Stjepana, da se je dao podmititi mletačkim zlatom. „Sed ille *Stephanus banus*

Dne 20. studenoga nebijaše više vojske hrvatsko-bosanske pred Zadrom. Oba bana bjehu digla tabor kod Mogorove dubrave; ban Nikola ode na sjever, a ban Stjepan vrati se u Bosnu. Istoga dana pisalo je mletačko vieće svojim zapovjednikom pred Zadrom, da hvali Bogu, što je sklopljeno primirje i što je ugarska vojska otišla. Po tom sudeć smatrali su Mletčani ovo primirje za se povoljnim.⁵⁹ Nu ako su Mletčani bili zadovoljni, nije to godilo Zadranom, koji su sada osamljeni imali podnositi sve nevolje mletačke obsade. Pošalju zato poslanstvo od tri lica pred kralja Ljudevita, da mu se potuže i zamole ga za izdašnu pomoć. Kralj Ljudevit utješi ih na to ljubeznim pismom, a drugim pismom od 3. ožujka 1346. obeća im, da će sam doći u pomoć proti Mletčanom sa velikom vojskom.

Ljudevit se je zaista u ožujku g. 1346. ozbiljno spremao priteći u pomoć Zadru. Mletčani se pobojaše velike sile kraljeve, te se htjedoše s dobra nagoditi. To pokušашe preko austrijanskoga vojvode. Nu osim toga obratiše se i na bosanskoga bana Stjepana, koji im bješe posljednji put pomogao i u kojega je bila takodjer velika moć. Već dne 13. veljače šalju Mletčani do bana Stjepana dva poslanika, „da mu se zahvale za njegovu dobru volju, što ju je imao te ima prema njihovoj občini, i da ga sklone na prijateljstvo i privrženost njim samim i njihovim poslovom;“⁶⁰ umah zatim dne 22. veljače šalju trećega poslanika predanj upućujući ga, da se za bolji uspjeh i dobar savjet obrati na franjevačkoga predstojnika Peregrina, koji će ga u ostalom svjetovati, bi li u obće bilo koristno poći pred bana.⁶¹ Dne 8. travnja već je poslanik bana Stjepana u Mletcih i ugovara sa Mletčani; Mletčani zadovoljni s dogovori darivaju bosanskoga bana darovi, vriednimi tisuću dukata, a isto daju njegovu poslaniku stvari za punih sto dukata.⁶² Isto

cum eorum complicitibus, et maioribus tyronibus ipsius exercitus, potius crumenam auro, et numismate Venetico . . . elegerunt resarcire.“ *Obsidionis Jadrensis lib. I, cap. 29; pag. 398.*

⁵⁹ Ob uslovih primirja pišu Mletčani sami: „in compositione facta cum bano Bosne et Hungaris promissum fuit pro parte nostra non invadere, tenere seu occupare de iuribus, nobilibus, gentibus, terris seu possessionibus domini regis Ungarie et regni sui.“ Ljubić, *Monum. Sl. m. II. p. 305.*

⁶⁰ „ad regratiandum ei (bano) de sua bona voluntate, quam habuit et habet ad nostrum dominium, et ad inducendum eum ad amicitiam et favorem nostrum et agendorum nostrorum.“ Ljubić, *Mon. Slav. merid. II. p. 818.*

⁶¹ Ljubić, *op. cit. II. p. 828.*

⁶² *Idem, op. cit. II. p. 383.*

tako dobi i posrednik franjevac Peregrin nagradu od 100 dukata. Ovaj put učini ban Stjepan Mletčanom zbilja liepu uslugu. Najprije ih obavijesti ob onom, što misli „o namjerah kralja ugarskoga“, a zatim se ponudi kao posrednik, da se naravnaju sa kraljem Ljudevitom Mletčani mu se medjutim za potonje dne 18. travnja liepo zahvališe, jer da je posredovanje preuzeo već austrijski vojvoda, nu da se nemogu nagoditi, pošto Ljudevit zahtieva, „da prije svega maknu svoju vojsku izpred Zadra; a to nije pravedno, pošto je Zadar mletački grad već tri sto godina!“ Nu uzprkos tome slati će oni na novo poslanika pred kralja, te mole bana, da im bude na ruku.⁶³ A da bi pokazali banu, kako ga vole, podiele njegovu poslaniku još za 50 dukata darova povrh onih za 100 dukata.⁶⁴ O daljih dogovorih nema viesti, samo čujemo, da su dne 5. lipnja 1346. dozvolili Mletčani svojim Šibenčanom, da darivaju bana bosanskoga za svoje dobro, a isto tako dozvoliše knezu trogirskomu, da pošalje Heliju Trogiranina za poslanika banu bosanskomu.⁶⁵ Po tom možemo suditi, da je u to vrinme već ban bosanski sa slavonskim banom bio u Hrvatskoj, i da su oba primala darove od dalmatinskih gradova, podloženih Mletčanom.

U to bješe i sam kralj Ljudevit došao Hrvatsku. Dne 27. svibnja nalazimo ga blizu Bihaća u dolini potoka Klokota, gdje se bješe i prošle godine utaborio. Imao je golemu vojsku od 100.000 konjanika; njemu se bjehu pridružile čete hrvatske, bosanske i druge, tako da mu je vojska sastojala od razne smjese naroda. Osobito se iztiču razne vojvode, od kojih je najglavniji bosanski ban Stjepan. Početkom lipnja već je kralj sa golemom vojskom svojom blizu Zadra, jer 12. lipnja hvali mletačko vieće svoje zapovjednike pod Zadrom, što su se u jednoj bitci prije 8. lipnja hrabro ponieli. Nu ipak uvidi mletačka republika, da nebi mogla odoljeti tolikoj sili; pa zato poče pojedine vojvode Ljudevitove vojske odvracati od boja. Već 19. lipnja i prije nalazimo neke vojvode hrvatske i ugarske u dogovaranju sa mletačkimi vodjama; Mletčani obećavaju 100.000 dukata za kralja, ako bi se odrekao prava na Zadar i na ostale dalmatinske gradove, a 20.000 dukata

⁶³ „fratrem et amicum carissimum , ut placeat nos et nostra negocia habere in quolibet casu favorabiliter commendata,“ Ljubić, Mon. Sl. m. II. p. 337—338.

⁶⁴ Idem, op. cit. II. 339.

⁶⁵ Idem, op. cit. II. 355.

toli banu koli ostalim vojvodam, ako bi izhodili, da kraljeva vojska ode izpred Zadra.⁶⁶ Duša tih dogovora bijaše upravo bosanski ban Stjepan.⁶⁷

Dne 1. srpnja 1346., u subotu, na dan blaženoga apoštola Martiala, zametnuta bi bitka sa Mletčani. Pošto je kralj Ljudevit imao same konjanike, to je Zadranom bilo navaliti na Mletčane, a ugarsko-hrvatska vojska samo će ih pomagati. Nu tuj se pokaže izdaja. Navaljujući Zadrani budu suzbiti; . . . ali im vojska nepriteče u pomoć, te tako Zadrani jedva živi uzmaoše u Zadar. Tim dobiše bitku Mletčani. Nevjeri toj bijaše najviše kriv bosanski ban, kojega su biedili, da je upravo on skrivio poraz Zadrana, dotično kralja Ljuduvita pred Zadrom.⁶⁸

Već 4. srpnja znalo se je u Mletcih za tu pobjedu. Istoga dana pohvališe Mletčani svoje ljude pred Zadrom, a ujedno poručiče svojim vodjam, da su pročitavši njihova pisma o dogovorih sa banom bosanskim sada spremni na mir s ugarsko-hrvatskim kraljem, i da će mu dati za celu Dalmaciju 100.000 dukata, a velmožam njegovim 20.000 dukata, kako bje to dogovoreno još u lipnju.⁶⁹ Ako bi se radilo samo o Zadru, a ne o ostalih gradovih Dalmacije, neka ponude kralju samo 60.000 dukata, a barunom 10.000 dukata, ali uz pogodbu, da kralj sa celom vojskom svojom ostavi zadarski kotar i da nečini nikakove štete mletačkim zemljam. Već 8. srpnja ugovaralo se je medju Mletčani i kraljem Ljudevitom o miru ili primirju; nu ugovaranje se nemogaše kraju privesti, te zato kralj Ljudevit još polovinom srpnja ostavi grad Zadar i vrati se u Ugarsku.

Nesreću kralja Ljuduvita i grada Zadra skrivio bješe najviše ban bosanski Stjepan. Nesretni grad Zadar branio se sam još nekoliko

⁶⁶ „tam *bano*, quam aliis baronibus regis tam pro effectu dicti tractatus, quam pro faciendo recedere exercitum regis et pro omni nostro honore.“ Ljubić, Mon. Slav. merid. II 360.

⁶⁷ Nepoznati pisac ob obsadi Zadra piše naročito: sed ex quo Veneti cum ipso rege oretenus fari non presumerent, cum sublimioribus Ungaris, ac *bano bosnensi* caeperunt ad invicem amicari nec non inter se conficientes quoddam perditionis, ac conspirationis genus, quod statim indicare promittimus. Obsid. Jadr. II. cap. 11. pag. 411.

⁶⁸ Obsidionis Jadrensis II. cap. 12, p. 412. „Inspecto hoc Jadertini talem dolum, et perditionis conspirationem perfidorum athletarum, nec non *Stephani Bosnensis bani belialis alumni* in multa stupefactione cordis commoventur.“

⁶⁹ Ljubić, Mon. Slav. mer. II. p. 362.

mjeseci, nu napokon onemogne tako, da je 15. prosinca 1346. morao priznati vrhovništvo Mletčana. U to isto vrijeme od 15. srpnja do 15. prosinca, dok traje obsada Zadra, boje se Mletčani nove pomoći od Ljudevita, pa zato nastoje na svaku ruku mir ili primirje s njim sklopiti. S istih razloga nastoje i bana bosanskoga što uže uza se prikovati, nebi li budi riečju, budi vojenom pomoći njegovom mogli napokon Zadar svladati. Da razbistrimo odnošaje bana Stjepana prema Mletkom do pada Zadra, navesti nam je sljedeće. Već 9. kolovoza nagradjuju Mletčani franjevca Katerina, što je bio poslanikom kod bana bosanskoga, te se vjerno i pohvalno tom sgodom ponio.⁷⁰ Malo zatim, 24. kolovoza, šalju Mletčani knezu kliškomu Mladenu Šubiću, svomu gradjaninu i savezniku, notara Stjepana, da ga odvrati od zla, što ga je činio banu bosanskomu, i da ga sklone, da počinjeno zlo popravi.⁷¹ Iza toga stiže u Mletke poslanik bana Stjepana početkom mjeseca rujna, te u ime banovo stavi Mletčanom razne predloge; prvo da se sklopi savez medju Bosnom i Mletcima, da Mletčani opet primu u milost kneza Gregorija Kurjakovića, da odvrate Mladena kliškoga od daljega uznemirivanja bana Stjepana, da primu u svoju milost knezove Ivana Nelipića i Budislava Ugrinića; napokon moli ih ban, da za njega stanu kod cara srbskoga i da zanj govore, a ban će za to izravnati Zadrane sa mletačkom republikom. Na sve ove predloge odgovori mletačko vieće što pripravnije; samo na prvi predlog nemogaše pristati, naime na savez medju Mletci i banom bosanskim.

„Premda bismo“, piše vieće, „uviek htjeli biti u savezu i konfederaciji sa gospodinom banom za obranu i ojačanje obiju strana, to ipak znademo bana tako mudra te će uvidjeti, da se ovakav savez nebi sada s našim poštenjem mogao sklopiti, jer pošto smo mi sjedne strane poslali poslanstvo, da se sporazumimo s kraljem Ljudevitom, to nemožemo u isto vrijeme sklopiti saveza proti njemu. Nu što nije ovaj čas moguće, biti će tečajem vremena, zato neka nas ban izvine.“⁷² Izuzev ovu jedinu točku glede saveza izpunili su Mletčani u istinu sve želje banove Dne 4. rujna primiše Gregorija Kurjakovića u svoju milost „najviše obzirom na bana bosan-

⁷⁰ Idem, op. cit. II. p. 368.

⁷¹ Idem, op. cit. II. p. 376. Sravni još i stranu 377.

⁷² Ljubić, Mon. Sl. m. II. p. 379—382.

skoga“;⁷⁵ a 22. rujna nastoje svakako izravnati razmirice medju banom i knezom Mladenom Šubićem kliškim, tim većma, što su čuli, da „ban bosanski sprema vojsku na štetu kneza Mladena.“⁷⁴ Neprodje medjutim ni mjesec dana, a Mletčani požališe, što nisu pristali na ponudjen im savez sa Bosnom. Dočuše naime, da se opet nova vojska pod banom slavonskim sprema Zadru u pomoć, te zato nalože 26. rujna svomu poslaniku Nikolinu, da ide u Bosnu, i da u Stjepana zamoli pomoći, ako bi ban slavonski zbilja došao; a uza to neka Nikolin obeća i pomoć mletačku banu, ako bi mu došlo do nevolje.⁷⁵ Ban je po svoj prilici pristao na savez, pače umah poručí Mletčanom, da bi on sam htjeo posredovati medju njimi i Zadrani, a da bi zato upotriebio hrvatskoga kneza Budislava Ugrinića. Mletčani 28. listopada rado prihvate predlog banov, ali samo tako, da se Zadrani bezuvjetno predadu i da ban sam preko svojih poslanika posreduje, a ne preko Budislava Ugrinića. Uza to naloži mletačko vieće svojim zapovjednikom pod Zadrom, da puste eventualno u Zadar i iz njega banove poslanike.⁷⁶ Nastojanje bana Stjepana, da izmiri Zadar sa Mletčani, dobavi mu neugodnosti. U studenu potuži se ban Mletčanom gorko na Zadrane, „koji ga na dvoru kralja ugarskoga ljuto opadnuše i još neprestaše opadati.“ Čuvši to Mletčani u pismu od 17. studenoga veoma se nad tim razžale, ali ujedno nalože svome poslaniku Nikolinu, da nastoji utvrditi predloženi savez sa banom.⁷⁷ U isto vrieme ili nešto prije izmiri se ban Stjepan sa svojim protivnikom i rođjakom Mladenom Šubićem kliškim. Ban izdade Mladenu pismo, nu ovaj nehtjede toga učiniti, pače ni na slobodu pustiti bosanskih zarobljenika, što ih bješe zatvorio u Skradinu. Zato su Mletčani dne 17. stud. Mladena ozbiljno opominjali, neka nekrši mira, što ga je netom sa bosanskim banom utanačio.⁷⁸ Malo dana zatim poslaše Zadrani

⁷⁵ Idem, op. cit. II. p. 382.

⁷⁴ Idem, op. cit. II. p. 385. „Banus Bosine videtur exercitum congregare ad damnus comitis Maladini.“

⁷⁵ Ljubić, Mon. Slav. m. II. p. 386—387. Sravni još p. 396.

⁷⁶ Idem, op. cit. II. p. 398—399.

⁷⁷ Banus valde conquerebatur de Jadratinis, qui eum in curia regis Hungariae diffamaverant et non cessabant diffamare. Ljubić, op. cit. II. p. 406 do 407.

⁷⁸ Idem, op. cit. II. 407—408.

svoje poslanike put Mletaka, koji su dne 15. prosinca ugovorili ugovor, kojim je Zadar opet priznao vlast mletačku.

I poslie pada Zadra u mletačke ruke nalazimo bana Stjepana kroz sve dalje godine njegova vladanja u živahnu obćenju sa republikom. Toliko snovani savez medju Bosnom i Mletčani nebi doduše nikada pravo sklopljen; nu zato nastojaše sada ban Stjepan, da Mletčane izmiri sa kraljem Ljudevitom,⁷⁹ i da tako u oči težkih borba sa srbskim carem Dušanom Silnim udje u volju toli kralju Ljudevitu, koli mletačkoj obćini. Godine 1348. dne 8. kolovoza sklopljeno bi zbilja primirje medju Mletci i Ljudevitom na osam godina; te nije nevjerovatno, da je tomu bar nešto i ban Stjepan doprineo.

Stjepan Kotromanić prema srbskomu caru Stjepanu Dušanu Silnomu (1346—1351.). Ako se još prvi bani bosanski nisu uvijek najbolje pazili sa susjednimi vladari srbskih zemalja; to se je sada za bana Stjepana nekadanje trvenje izvrglo u očito neprijateljstvo. Ta Stjepan Dušan Silni nemogaše zaboraviti, da je rođjak njegov po tankoj krvi oteo otcu njegovu humsku zemlju i tim srbsku državu lišio velikoga diela liepoga primorja. Zato je i Dušan bio vazda pripravan pomagati patarene u Bosni, zato je Dušan takodjer nudio Mletčanom pomoć svoju, kad im je pod gradom Zadrom bilo dieliti mejdan sa kraljem Ljudevitom i saveznikom mu bosanskim banom Stjepanom.

Dok je Stjepan Dušan imao posla na iztoku, radio je tek neizravno na zator bana bosanskoga. Nu pošto se u siečnju 1346. bješe ovjenčao carem i proglasio „car i samodržac Srbijem, Grkom i Bugarom“, odluči i s banom Stjepanom obračunati. Još u prvoj polovini iste godine mora da je banu Stjepanu tiesno bilo, jer se uteče za pomoć Mletčanom, svojim tadanjim osobitim prijateljem, moleći ih, da posreduju na njegovu korist kod cara Dušana. Mletčani ga poslušaju te pošalju svoga poslanika do srbskoga cara. Već 21. studenoga 1346. javljaju Mletčani banu Stjepanu, da je

⁷⁹ Godine 1347. dne 11 siečnja piše umoljeno vieće mletačko svomu posredniku kod bana bosanskoga: „Et ad factum, quod tangit (banus), quod, si nobis placeret, interponeret se libenter pro reconciliatione inter regem Hungarie et nos, confidentes de ipso plus, quam aliquo principe vel domino mundi, nobis placet et sumus multum contenti, quod possit per illum modum qui ei melior videbitur, se intromittere de pacificatione inter ipsum regem et nos . . .“ Ljubić, Monumenta Slav. m. II. p. 429.

srbski car mletačkoj občini za volju spreman živiti sa banom u miru i prijateljstvu; ali se ujedno tuži, da je ban zauzeo i da drži neku zemlju, koja po pravu njemu pripada. Neka mu vrati ugrabljenu zemlju, pa eto mira. Dvoji li ban o njegovu pravu na tu zemlju, neka se sastanu vješti ljudi, da izpitaju pravo jednoga i drugoga, pa da zemlju dosude onomu, koji ima veće pravo. Neće li pako ban, da se već sada o tom odlučuje, to je Dušan zadovoljan, da se privremeno sklopi primirje na dvie ili tri godine, ali uz jamstvo, da se primirje neće nijednim načinom porušiti.⁸⁰

Vjerojatno jest, da se je zbilja sklopilo primirje medju banom i carem jer se sliedećih godina ništa nečuje o njihovih razmiricah. Godine 1348. dne 18. veljače dozvoliše Mletčani banovu vojvodi Gregoriju Gojslaviću, da izveze iz Mletaka oružja za sto dukata,⁸¹ po čem bi se moglo slutiti, da se je ban Stjepan tada oružao. Razmirica bukne na novo svom žestinom god. 1349., tako da su 6. travnja sami Mletčani poslali poslanika svoga do cara i do bana, da kuša sklopiti mir i slogu medju oba vladara.⁸² Nu posredovanje mletačko kao da ovaj put nije pošlo za rukom, jer polovinom srpnja eto poslanika bosanskoga u Mletcih. Najprvo moli, da bi Mletčani udostojali još jednom pokušati, da poluče slogu, sporazumak i ljubav medju carem i banom; a zatim javlja, da je ban Stjepan u humskoj zemlji nakanio podići utvrđjeno mjesto, te moli Mletčane, da bi za gradnje te tvrđje odbijali sve navale sa morske strane, pošto je ban sa kopnene strane dovoljno siguran.⁸³ Na prvu molbu

⁸⁰ quod dominus rex ob amorem nostrum contentus est vivere in pace et amicitia cum dicto bano; verum conqueritur, quod dictus banus, occupatam sibi tenuit et tenet quandam terram sibi de iure spectantem; et quod pro bono quietis et pacis vellet, quod ipsi domino bano placeret sibi eam restituere, velut ream suam Et si forte dictus banus nolet, contentatur ipse rex, quod treugue inter ipsos regem et banum fiant ad certum tempus biennii vel triennii . . .“ Ljubić, Mon. Slav. merid. II. 408

⁸¹ Ljubić, op. cit. III. 54.

⁸² „principaliter procurando, si sibi videbitur posse tentare concordiam inter dominum regem Servie et dominum banum Bosine, debeat dare omnem operam, quam poterit, pro bono ipsius concordii, sicut et quando sibi videbitur, possendo etiam ire ad ipsum dominum banum“ Ljubić, op. cit. III. 119.

⁸³ Intellecta ambaxata nuper ducali dominationi exposita per comitem de Mincoy pro parte domini bani Bosine, que in tribus capitulis comprehendendi potest, nam in primo continetur requisicio, quam facit, videlicet

svoje poslanike put Mletaka, koji su dne 15. prosinca ugovorili ugovor, kojim je Zadar opet priznao vlast mletačku.

I poslie pada Zadra u mletačke ruke nalazimo bana Stjepana kroz sve dalje godine njegova vladanja u živahnu obćenju sa republikom. Toliko snovani savez medju Bosnom i Mletčani nebi doduše nikada pravo sklopljen; nu zato nastojaše sada ban Stjepan, da Mletčane izmiri sa kraljem Ljudevitom,⁷⁹ i da tako u oči težkih borba sa srbskim carem Dušanom Silnim udje u volju toli kralju Ljudevitu, koli mletačkoj občini. Godine 1348. dne 8. kolovoza sklopljeno bi zbilja primirje medju Mletci i Ljudevitom na osam godina; te nije nevjerovatno, da je tomu bar nešto i ban Stjepan doprineo.

Stjepan Kotromanić prema srbskomu caru Stjepanu Dušanu Silnomu (1346—1351). Ako se još prvi bani bosanski nisu uvijek najbolje pazili sa susjednimi vladari srbskih zemalja; to se je sada za bana Stjepana nekadanje trvenje izvrglo u očito neprijateljstvo. Ta Stjepan Dušan Silni nemogaše zaboraviti, da je rođjak njegov po tankoj krvi oteo otcu njegovu humsku zemlju i tim srbsku državu lišio velikoga diela liepoga primorja. Zato je i Dušan bio vazda pripravan pomagati patarene u Bosni, zato je Dušan takodjer nudio Mletčanom pomoć svoju, kad im je pod gradom Zadrom bilo dieliti mejdan sa kraljem Ljudevitom i saveznikom mu bosanskim banom Stjepanom.

Dok je Stjepan Dušan imao posla na iztoku, radio je tek neizravno na zator bana bosanskoga. Nu pošto se u siečnju 1346. bješe ovjenčao carem i proglasio „car i samodržac Srbijem, Grkom i Bugarom“, odlučio i s banom Stjepanom obračunati. Još u prvoj polovini iste godine mora da je banu Stjepanu tiesno bilo, jer se uteče za pomoć Mletčanom, svojim tadanjim osobitim prijateljem, moleći ih, da posreduju na njegovu korist kod cara Dušana. Mletčani ga poslušaju te pošalju svoga poslanika do srbskoga cara. Već 21. studenoga 1346. javljaju Mletčani banu Stjepanu, da je

⁷⁹ Godine 1347. dne 11 siečnja piše umoljeno vieće mletačko svomu posredniku kod bana bosanskoga: „Et ad factum, quod tangit (banus), quod, si nobis placeret, interponeret se libenter pro reconciliatione inter regem Hungarie et nos, confidentes de ipso plus, quam aliquo principe vel do-
mimo mundi, nobis placet et sumus multum contenti, quod possit per modum qui ei melior videbitur, se intromittere de naci-
psum regem et nos . . .“ Ljubić, Monumenta

suzdržati, već bi se morao banu ljuto osvetiti.⁸⁶ Mletčani pregnuše sada svimi silami, da oba vladara izmire. Caru Dušanu obećашe, da će banu Stjepanu pisati posebno, odlučno pismo i spotaknuti mu učinjenu nepravdu, te izjaviše svoju nadu, da će kod bana uspjeti.⁸⁷ Dne 11. srpnja pako poslaše svečano poslanstvo toli banu, koli caru. Dva svečana poslanika imala su poći najprije u Dubrovnik i tamo se točno obavijestiti, a zatim bijaše im poći ili zajedno ili pojedince do cara i do bana, ter u ime republike raditi o miru i sporazumku obiju vladara. Poslanikom bijaše još naloženo, da osobito nastoje osigurati Mletčanom podložni grad Dubrovnik, kojemu je u toj razmirici prietila velika pogibelj, pošto je bio najbliži susjed ratnomu pozorištu. Ako poslanici nebi uspjeti, neka gledaju, da se barem privremeno obustave neprijateljstva, dok im stignu novi nalozi iz Mletaka.⁸⁸

Nu i ovo sjajno poslanstvo mletačko nije imalo uspjeha. Car Dušan, da bi se za lanjsku provalu bana Stjepana osvetio, udari s vojskom na Bosnu u čas, kada se kralj Ljudevit bješe uputio u Napulj. Ban Stjepan umakne u gore i šume, a Dušan pade pod Bobovac, gdje se je desila krasna kćerka Stjepanova, po imenu Jelisava. Mnogi nezadovoljni boljari bosanski, tajni ili očiti pristaše patarena, pridružiše se srbskomu caru. Nu uzprkos nevjeri urodjenika neuzmognu Dušan tvrđoga Bobovca uzeti, nego dignuv obsadu upustoši Bosnu, ter preko Dumna zadje u humsku zemlju.⁸⁹ O

⁸⁶ „dominus imperator ob amorem ducalis dominationis ipsum bannum habuit amicabilem et tractavit; sed ipse bannus male sibi respondit, nam depredatus fuit de suis gentibus, et acquisivit de suis terris et locis et continue depredatur . . . et ideo, quod placeat ducali dominationi per suas litteras scribere vel mittere domino banno, quod faciat restitui damna, et accepta dimittat, aliter se non poterit substinere.“ Ljubić, op. cit. III. p. 175—176

⁸⁷ Idem. op. cit. III. p. 178.

⁸⁸ „vadant (ambaxatores) tam ad dictum regem Raxie quam ad dictum banum pro parte nostra ad procurandum quietem et concordium inter eos, et quod cessent novitates, ad quas alterutrum utraque pars videtur intendere, . . . ; et si, concedente domino, poterunt partes reducere ad concordium, redeant; sin autem, trahant ab eis, que poterunt, et rescribant, expectantes nostrum mandatum; . . . Quibus etiam comittatur, quod bonum et conservationem dictorum nostrorum fidelium de Ragusio procurent in ista ambaxata . . .“ Ljubić, op. cit. III. p. 190.

⁸⁹ Engel, Gesch. von Serw. und Bosn. p. 282. — Hrvatski ljetopisac Sime Klimentović bilježi za g. 1851: „tada pride Ana carica raška v Bosnu“. Arkiv za jugoslav. poviest. IV. p. 88.

daljem ratu u humskoj zemlji nema podataka. Koncem rujna 1350. poručise mletačkoj občini poslanici njezini kod bana bosanskoga i cara srbskoga, da nemaju nade, da bi ma kojim načinom došlo do sporazumka medju banom i carem; a na to pozove ih vieće mletačko, da toplo preporuče caru srbskomu podanike mletačke i njihove zemlje i mjesta, i da se povrate kući, uvide li, da im je dalji boravak suvišan.⁹⁰ Nu već 6. listopada bojahu se u Mletcih, da će možda srbski car htjeti Dubrovčanom oteti Stonski Rat i ina mjesta, koja im bješe još 1333. bosanski ban darovao; zato naloži vieće svojim poslanikom, da i nadalje ostanu na svom mjestu, dok se neuvjere, da neprieti ni Dubrovniku ni njegovu posjedu nikakva pogibelj od cara Dušana.⁹¹ Bojazan Mletčana nije se ovaj put ispunila, jer se je malo zatim srbski car ukrcao u brodove i odputio na jug u Kotor.

Godinom 1351. utihnuše borbe medju Bosnom i Srbijom. Neki kasniji pisci tvrde, da su poslie Mletčani i Dubrovčani nastojali izmiriti bana sa carem uz pogodbu, da ban Stjepan dade svoju kćer Jelisavu Dušanovu sinu Urošu za ženu, a uza to da mu odstupi i humsku zemlju u ime miraza svoje kćeri; nu ban da nije tomu privolio, a Dušan da ga nije mogao prisiliti, pošto su ga nove borbe zvale na iztok.⁹²

Posljednji dnevi Stjepana Kotromanića. Oslobodivši se Stjepan Kotromanić sile Dušanove življaše sada dvie tri godine mirno. U to se doba povjeri posvema kralju Ljudevitu. Odnosaš prema ovomu kralju postade još tjesniji, kadno je Ljudevit zamolio banovu liepu kćerku za ženu. God. 1353. dne 20. lipnja vjenčana bi jedinica Stjepanova, Jelisava, uslied papine dozvole sa kraljem Ljudevitom.⁹³

⁹⁰ Ljubić, op. cit. III. p. 199.

⁹¹ „et per nova, que habentur de voluntate regis Raxie, qui forte attendit ad occupationem Puncte Stagni, mora eorum (ambaxatorum) utilis et fructuosa existat: vadit pars, quod scribatur eis, quod non debeant recedere de illis partibus, nisi primo videant manifeste civitatem Ragusii et punctam predictam remanere et esse in statu securitatis.“ Ljubić, op. cit. III. p. 199.

⁹² Engel, *Gesch. von Serv. und Bosnien* p. 283.

⁹³ Vigesima die mensis Junii (anni 1353) Ludovicus, Hungariae rex, nepos Casimiri, Poloniae regis, virginem Elisabeth, filiam Stephani, regis Bosnae, quem *Hisupusan* vocant, elegantis formae feminam, desponsat, et summo pontifice permittente, matrimonialiter sibi coniungit, celebratis ex more apud Budam nuptiis. Generat siquidem praefatam Elisabeth, Ludo-

Sam ban Stjepan bijaše u Budimu, kada mu je kći postala kraljica ugarska. Nu Stjepan negledaše dugo sreću svoje jedinice. Još iste godine 1353 dne 28. rujna umre on,⁹⁴ te bi sahranjen u samostanu franjevačkom u Mileševu, koji bješe sam utemeljio i sagradio.

Ban Stjepan Kotromanić, vladajući bosanskom banovinom preko trideset godina, položio je temelj kasnijoj državi bosanskoj. Bio je rođjak ugarsko-hrvatskim Anžuvincem, te ih je pomagao toli proti mletačkoj republici, koli proti Srbiji i hrvatskim knezovom. O njegovoj politici može prema svomu stanovištu suditi svatko, kako ga je volja; nu jedno mu se mora ipak priznati, da je naime umio tadanje zamršaje upotriebiti na korist svoje banovine. Tim je ujedno i utro put svomu sinovcu i nasljedniku Stjepanu Tvrtku I.

vici nuptam, Elisabeth, filia Casimiri, . . . soror patruelis reginae Hungariae, Elisabeth senioris, germana, Caroli relictæ; et Ludovicum quarta consanguinitatis linea contingebat. — J. Dlugossi seu Longini historiae Poloniae lib. IX. — Sravni još: J. de Thwroc, Cronica Hungarorum II. cap. 8. i 52., pag. 221—222 i 246.

⁹⁴ Rački Fr., Bogomili i Patareni (Rad, VII. pag. 126.) Hrvatski ljetopisac Sime Klimentović piše: „tada (1353) umri Stjepan ban.“ Arkiv, IV. p. 33.

VIII. Stjepan Tvrtko I., prvi kralj bosanski. (1353—1391.).

Prvo vrijeme banovanja; Tvrtko se bori sa otpornom vlastelom i bratom Stjepanom Vukom (1353—1370.). — Stjepan Tvrtko u savezu sa srbskim knezom Lazarom vojuje proti Nikoli Altomanoviću i Jurju Balšiću, te osvaja Travunju i Podrinje (1370—1376.). — Stjepan Tvrtko vjenča se kraljem bosanskim i srbskim (1376.). — Stjepan Tvrtko uredjuje svoju državu, osniva Novi, dobiva Kotor i vojuje sa Balšićem zetskim (1376—1387.). — Pokret u Hrvatskoj; Stjepan Tvrtko upliće se u posle hrvatsko-dalmatinske (1387—1389.). — Bitka na Kosovu (1389.). — Stjepan Tvrtko, zavladao Hrvatskom i Dalmacijom, prozove se kraljem hrvatsko-dalmatinskim (1390.). — Osnove Stjepana Tvrtka; smrt njegova i sud o njem.

Ban Stjepan Kotromanić neostavi za sobom mužkoga poroda. Banovina bosanska zapade sada sinovca mu Stjepana Tvrtka, sina kneza Vladislava i Jelene, kćeri kliškoga kneza Jurja Šubića. Nu Stjepan Tvrtko bijaše poput mladjega brata svoga Stjepana Vuka još suviše mlad; zato upravljaše banovinom bosanskom majka mu Jelena. Velika je to nevolja bila po Bosnu u čas, kada je uzbiesnila ljuta borba kralja Ljudevita proti caru Dušanu i saveznikom mu Mletčanom. U to burno doba teško su slabe ženske ruke i neizkusan mladić ravnali prostranom banovinom, nemogući obuzdati gizdavih boljara, koji mladomu banu posluh uzkraćivahu.

Prvi poznati čin vladanja Tvrtkova potiče iz godine 1354. Ove naime godine dodje „gospoja bana mati Jelena“ sa sinom svojim Tvrtkom i bratom mu Stjepanom Vukom iz Ugarske u Bosnu, te obdržavaše na Miljeh „stanak ili sabor sve zemlje Bosne i donjih kraj i Zagorja i humske zemlje“. Na stanak dodjoše mnogobrojna gospoda bosanska; bijahu tuj kaznac Boleslav, tepčija Ivahan, knez Vlaj Dobrovojević, vojvoda Purća, knez Mrkoje,

župan Črnag, knez Vladislav Obradović, župan Vličina Tepčić, knez Vlatko Obrenović, knez Bogdan Bjelbanić i drugi. Ovom pri-likom prisegohu ban Tvrtko, mati mu i sva vlastela bosanska knezu *Vlatku Vlkoslaviću* „na moćeh i na evangjelji, dokolje su sije gospoda i dokolje je knez Vlatko i njegovo diete, za njih gospodstva da nije Vlatko u njih poručnik ni talenik ni uznik, ni njegovo diete: i u čem je ban Stjepan odumrl kneza Vlatka, da mu se onazi neotmlje nišore, ni od sije gospole ni od njih vlastelina; i da za tozi neima pečali nijedan brat Vlatkov ni bratućed, ni jedan čovjek za njih gospodstva; da je u onom knez Vlatko onako tvrd, kako je bil tvrd u onom za bana za Stjepana. I volja koja bi kle- veta ili obada uzllezla na kneza na Vlatka, ili bi u koju nevjeru zašal knez Vlatko, da mu nijesu voljni učiniti ni jednoga hudoga, dokolje ga nije ogedala Bosna i dolnji kraji i Zagorje i humaka zemlja; i ako bi dopal knez Vlatko koje krivine ili nevjere, da mu nijesu voljni svrjeći vjere, dokolje knez Vlatko nebude doma u svoje hiže u Ključu.“¹ Sudeć po ovom slobodnom listu kano da se je Vlatko Vlkoslavić otimao dosele priznati Tvrtka svojim gos- podarom, te da je tek na ovom stanku došlo do sporazumka. Sliedeće godine 1355. nalazimo mjeseca svibnja bana Tvrtka u Dalmaciji i Hrvatskoj. Tuj je najprije zauzeo gradove nekoga vei- vode Gregorija i kneginje Katarine, pri čem ga je i majka per- magala sa svojimi četami, a zatim je sklopio mir ili primirje sa cetinskim knezom Ivanom Nshpćem. U isto doba spremala se je po nalogu kralja Ljudevita i mati njegova, da ide u Klis u pohodu udovi brata svoga Mladena († 1342), pri čem prišla, da ju sklone, da predade Ljudevitu tu važnu tvrđvu, za koju se tada toliko isti mahu i Srbi i Mletčani.² Daljoj međjutim brat, koji se u Hrvat- skoj i Dalmaciji zametnula radi gradova Plisa i Skradina, nije čar

¹ *Történelmi Társ* 1879. Elsőfüzet p. 14. In tuj u ovom slobodnom listu kano pride gospoja bana mati *S'atr*; nu već tuj poznato iz prošlosti riječ u „*Ugr*“. I ja čitam u prepisu hrvatskoga, pri čem u originalu: „*čakrpa*.“

² *Comitatus* Clippii ex infirmitate, qua istius diebus fuit oppressa, ab ipso liberata est, et retromisit illos duos nobiles quos ipse in captivitate tenuit, per quos nihil misit dicens, quod mater hanc fortitudinem esse ultra ex- milar Mladeni, quod omnimodo intendit contra Clippium per recepta in exortuio cum eadem. Cuius adventus causam fuit esse utique istam cum miora per regem reperenda. Eodem comitatu, de quibus ipse capitulos in muniti videre. Ljub. Mon. si. m. III p. 211

prisustvovao ban Tvrtko, pošto ga već 1. rujna iste godine nalazimo u sred Bosne u gradu Visokom, gdje zajedno „sa plemenitim mladićem knezom Vukom, premilenim bratom svojim i štovanom gospojom Jelenom, preljubljenom majkom svojom“ potvrđuje Dubrovčanom sve trgovačke povlasti i prava, podijeljena im „za vremena predšastnika i strica svoga Stjepana bana bosanskoga.“ U dotičnoj se povelji zove Tvrtko „božjom milosti ban bosanski.“³

Iz ovih se podataka razabire, da je ban Stjepan Tvrtko prvih godina svoga banovanja bio ravnar svojom majkom Jelenom, i da je prijanjao uz kralja Ljudevita protiv caru Dušanu i mletačkoj obćini. Mati je njegova dapače posredovala, nebi li od udove Mladenove pribavila važni grad Klis kralju Ljudevitu. Razabire se međjutim i to, da je tada u Bosni bilo vlastele, nezadovoljne sa vladom bana Tvrtka i matere njegove, i da je ban morao ugovarati sa odmetnom gospodom. Vjerojatno jest, da su se napose velmože patarenske vjere, koja je u to na novo mah otela, najviše protivili mladjahtnomu banu, tražeći za cielo zaštitu u svemoćnoga cara Dušana. Bog zna, nebi li uz ove okolnosti bilo pošlo Dušanu za rukom obladati i Bosnom, kao što bješe nedavno za Stjepana pokušao; — nu u to ga stiže smrt 20. prosinca 1355. i tako minu svaka pogibelj Bosni od srbske strane.

Ako se je Stjepan Tvrdko možda poveselio, da je smrću Dušana banovini njegovoj odlanulo, to se je ljuto prevario, jer sada joj tekar zaprijeti pogibelj, i to sa strane, gdje sigurno ni slutio nije. Dok je država srbska bila moćna i jaka, te prietila vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva, rado su Anžuvinci, napose kralj Ljudevit gledali Bosnu silniju i ugledniju; nu sada, gdje je Srbija dnevice hrlila u propast, bijaše kralju Ljudevitu mučno podnositi drugu vlast u svojoj blizini. K tomu je Ljudevit bio i zet bana Stjepana, te se je sigurno smatrao baštinikom njegovim, ako ne u cijeloj banovini, a to barem u jednom dielu njezinom. Čim je dakle Stjepana Dušana nestalo sa pozorišta, promieni kralj Ljudevit svoju politiku prema Bosni; on nepomagaše više banovinu, već gledaše

³ Ljubić, Mon. Sl. m. III. p. 275—276. „Nos Tvirtcho dei gracia Bozne banus . . . cum nobilissimo iuvene comite Vuk nostro fratre carissimo ac plurimum honestissima domina Helena nostra genitrice predilecta“ daje Dubrovčanom sve slobostine, „sicut prius habuistis clare memorie tempore predecessoris nostri et patruis nostri Stephani olim bani Bozne“.

nasuprot bana Tvrtka što bolje skučiti i učiniti ga što ovisnijim o svojoj milosti i vlasti.

Ban Tvrtko desio se je još 14. ožujka 1356. sa bratom knezom Vukom i majkom Jelenom u svom dvoru u Neretvi, te je tuj Dubrovčanom na novo potvrdio stare povlastice;⁴ nu već sljedećih mjeseca prisili ga kralj Ljudevit, te mu se je morao sasvim pokoriti i sklopiti ugovor uz veoma tegotne uslove. Bežinski arcidjakkon Gallo u jednom svom pismu od 17. srpnja potanko razlaže teške pogodbe, što ih je mladjahni ban Tvrtko prihvatiti morao.

Kralj potvrdi doduše Tvrtku i mladjemu bratu njegovu banovinu Bosnu sa Usorom, ali mu zato morade ban odstupiti humsku zemlju sa svimi gradovi kao baštinu svoje bratučede Jelisave, Ljudevitove supruge. Uza to morade se ban zavjeriti, da će patarene u Bosni progoniti i iz zemlje ih tjerati, da će nadalje biti kralju vjeran i za svake ga vojne pomagati, kad bi ga kralj na to pozvao; napokon morade mu obreći, da će se ili sam ili brat mu Stjepan Vuk vazda osobno desiti na kraljevu dvoru.⁵

Ovom pogodbom bje bosanska banovina sasvim skučena, a ban Tvrtko postade posve ovisan o kralju Ljudevitu. Nu ni to nebi jaše vlastohlepnomu Anžuvincu dosta; on nastojaše bana Tvrtka sniziti do pukoga namjestnika svoga. U to ime poče sam buniti gospodu bosansku proti banu pozivajuć ih, da se njemu poklone, pa da će ih primiti u svoju zaštitu i osloboditi banske vlasti. Pismom od 14. ožujka 1357. nastoji Ljudevit plemiće Gregorija i Vladislava Pavloviće (Hrvatiniće) i Gregorija Stjepanića, gospodare Grebena i Dlamoča odvratiti od njihova gospodara i bana Tvrtka.⁶

⁴ Ljubić, Mon. Sl. m. III. p. 312.

⁵ Scire velit vestra paternitas, quod inter dominum regem et Thurkonem banum Boznensem, huiusmodi facta est concordia et compositio: quod idem banus totam terram Holmi cum omnibus castris in eadem existentibus, pro iuribus domine regine iunioris eidem resignavit. E conuerso autem idem dominus rex, banatum Boznensem et Wzure eidem bano et fratri suo confirmavit. Ita videlicet quod idem banus omnes paterenos et hereticos de terra sua eicere teneatur, sicut fide . . . sit mediante. Et quod omnem fidelitatem exhibet domino regi et in omni expedicione sua fideliter tenebitur seruire quando per dominum regem fuerit requisitus, et ipse vel frater suus continuam in curia regia facient residentiam personalem. Arkiv za poviest. jug. II. p. 35

⁶ „Ludovicus . . . fidelibus suis Gregorio et Ladislao filiis Pauli filii Horuatini, ac Gregorio filio Stepanch nobilibus de Greben et de Dlamuch“ . . . ideo promittimus vobis, ut si dictum propositum vestrum

Piše im, kako je čuo iz pouzdana izvora, da su se naumili k njemu obratiti, te im zato obećaje sve moguće, samo da ih odvrati od Tvrtka. „Obričemo vam“, govori im kralj, „ako svoju nakanu izvedete te se zavjerite nam i našoj svetoj kruni i premiloj nam supruzi, da ćemo vam sve vaše gradove i plemenščine potvrditi i uzdržati vas u vaših slobostinah izuzev vas od vlasti i suda bosanskoga bana i metnuvši vas pod posebnu našu kraljevsku zaštitu.“ Ohrabren ovako samim kraljem nije Gregorije Pavlović nimalo krzmao, već se je odmetnuo od bana Tvrtka. Uz Gregorija pristadoše i drugi rođjaci njegovi, te tako se porodi, osobito u krajevih uz hrvatsku medju, gotova buna proti mladljahnomu Tvrtku. Jedini knez Vlatko Vlkoslavić, bratućed odmetnoga Gregorija Pavlovića, ostade vjeran svomu banu i gospodaru uzdajući se u slobodni list, koji mu bješe Tvrtko još g. 1354. podielio. Da bi ga i nadalje uzdržao u vjernosti, izdade mu ban Tvrtko g. 1357. drugi slobodni list ovoga sadržaja: „Vjera gospodina Tvrtka milošću božjom bana bosanskoga i njegova srčanoga brata gospodina kneza Vlka i njiju matere počtene gospoje Jelene i njih vlastel kaznaca Boleslava, tepčije Ivahna, kneza Vladislava Dabišića, kneza Vlaje Dobrovojevića, vojvode Tvrtka i njegova brata župana Novaka, kneza Mrkoje, kneza Vukca Hrvatinić, kneza Vladislava Obradovića, župana Brajana Pribinića, kneza Miloša Divoševića i njegova brata kneza Sladoje, kneza Vlatka Obrinovića i gospoje Jelene Ostojinice: knezu Vlatku Vlkoslaviću i njegovu sinu Vlkoslavu i njegovu ostalomu, da mu nije uzroka u njegově bratućedě, u Grguri u Pavlovići, i da mu nije nijednoga hudoga skrozě Grgurevu nevjeru, ni za koje Grgurevo hudo činjenje, ni za jedna zla djela Grgureva A tomu je ručnik i pristav vojvoda Purća s braćom i knez Vlkac Hrvatinić.“⁷ Ovakovimi slobodnimi listovi morao je sada vlastelu bosansku mititi onaj isti Stjepan Tvrtko, koji se je kasnije proslavio kao najveći kralj bosanski.

Ako je kralj Ljudevit mislio, da će rušić i podkapajuć rođjaka si Stjepana Tvrtka podići svoj kraljevski ugled te možda i sam

effectui curabitur mancipare, et ad fidelitatem nobis et sacre regni corone . . . conuersi fueritis, tunc omnia castra et possessiones vestras hereditarias . . . vobis confirmabimus . . . a potestate et iurisdictione bani Boznensis vos in perpetuum eximendo, et sub speciali nostra regia protectione protegendo . . . Monumenta Hungariae historica, Acta extera, II. p. 487.

⁷ Történelmi Tárl 1879. Elsőfüzet, p. 16.

Bosnom neposredno zavladatai, to se je gorko prevario. Vlastela bosanska, vična sve do Stjepana Kotromanića smatrati bana svoga tek odličnijim drugom svojim, rado su prianjala uz kralja Ljudevita, kada je slabio bansku vlast u Bosni; ali nisu ni snivali, da bi bana svoga zamienili sa premoćnim kraljem ugarsko-hrvatskim. Tako je Ljudevit uplitanjem u nutarnje odnošaje bosanske postigao jedino to, da je velik dio bosanske vlastele pokrenuo bunu i da je u Bosni zavladao grozan metež i nered. Smutnje ove pomnožaše još i patareni, koji su u to vrijeme nemoći Tvrtkove opeta podigli glavu ter Bosnu gotovo poplavili. Patareni se u to doba gotova bezvladja toliko osiliše, da je papa Inocentije VI. snovao o novoj križarskoj vojni, te u to ime pismom od 24. travnja 1360. dozvolio bosanskomu biskupu Petru, da slobodno pozove u pomoć i državnu vlast, da bi laglje mogao uspjeti proti krivovjernikom.⁸

Kralj Ljudevit bješe sigurno uvidio, da je zabrazdio, te odluči sada pogrešku svoju po mogućnosti popraviti. U to ime naumi povesti vojnu na Bosnu, prvo da uzpostavi ugled bana Tvrtka, a drugo da zatre patarene. Mjeseca lipnja 1360. podiže dvie vojske: jednu voditi će sam u donje kraje i gornju Bosnu, a drugu povjeri nadbiskupu ostrogonskomu Nikoli i palatinu Nikoli Kontu, da provale u Usoru i da tamo zauzmu sve važnije gradove. Nu ova potonja vojska bijaše loše sreće. Došav u Usoru utabori se tamo, da obsjedne znameniti grad Srebrenik, u kojem je već ban Stjepan češće boravio i povelje izdavao. Nu u to se sluči prva nezgoda. Nadbiskup naime ostrogonski, koji bijaše i državni kancelar, bješe sa sobom na vojnu ponio državni pečat i predao ga nekim svojim ljudem, da ga čuvaju; nu ovi su pečat ukrali, tako da je država ostala neko vrijeme bez pečata. Iza ove nezgode udari ugarska vojska na grad Srebrenik, ali bi suzbita, te se morale sramotno vratiti u Ugarsku, neopravivši ništa, a izgubivši silu ljudi i stvari.⁹ Ob uspjehu kraljeve vojske neima baš nikakvih

⁸ *Ut inquisitionis officium contra pravitatem hereticam, tibi in tuis civitate et diocesi Boznensi a iure concessum, eo melius et efficacius exequi valeas, quo maiori fueris auctoritate munitus, . . . cum opus fuerit, auxilium brachii secularis (invocandi) . . . fraternitati tue . . . concedimus facultatem.* Theiner. Mon. Sl. mer. I. p. 240.

⁹ *Item ad terram Boznae, similiter regiae coronae subiectam, ad conterendam proterviam quorundam rebellantium, magnificentum virum, Nicolaum Konth, palatinum regni sui, et venerabilem in Christo patrem do-*

viesti, ali je vjerojatno, da je bila sretnija i povratila banu Tvrtku moć i ugled u banovini. Malo iza te vojne naime bješe se proglasila moć i slava bana Tvrtka tako daleko, da je mletačka občina, njega sama, brata mu Stjepana Vuka i majku Jelenu imenovala 7. rujna 1364. mletačkimi građani. U pismu, što ga je ovim povodom mletački dužd Laurencije Celsi poslao u Bosnu, zove on bana „pre-svjetli i velemožni gospodin Tvrtko, božjom milosti *ban cielej Bosni*“.¹⁰

Nu moć Tvrtkova nepotraje ipak ovaj put dugo. Bosanska vlastela mrkim su okom gledala bana, kojega su sada smatrala ugarskim nametnikom. Uza to su i patareni biesnili poradi oštrih naredaba i načina, kojim se je proti njim revnovalo. I tako se zgodi, da je g. 1365. po drugi put buknuła buna u Bosni. Pokret bijaše obćenit; Tvrtko bi sa banstva smetnut i zajedno sa majkom svojom sramotno iz zemlje izagnan. Lišen svoje banovine uteče se Tvrtko kralju Ljudevitu, tražeći od njega pomoći. Ovaj mu zbilja dade nešto vojske, te tako podje Tvrtku za rukom početkom g. 1366. zavladatai jednim dielom svoje banovine. Koncem ožujka iste godine zove se Tvrtko sam „božjom milosti i kralja Ljudevita ban bosanski“, ali mu je vlast neznatna; niti ima u svojim rukama ciele banovine, niti se usudjuje što god poduzeti proti odmetnim velmožam. U pismu, upravljenu na Mletčane, opisuje svoje biedno stanje

minum Nicolaum archiepiscopum Strigoniensem, cum quibusdam aliis baronibus et militibus regni sui, cum magno exercitu destinavit. Qui intrantes, castrum *Zrenck* (Sebernek, Zrebnek) obsederunt, sed minime capere potuerunt, ac cum magno damno personarum et rerum discesserunt. J. de Thwocz, II. cap. 33. pag. 237. — Sam kralj Ljudevit piše u jednoj povelji od g. 1364. ovako: „Nos Ludovicus rex, universis declaramus, quod ubi in regno nostro Bosnae innumerabilis multitudo haereticorum et patrenorum pullulasset, in errorem fidei orthodoxae, et ad exstirpandum quoque de ipso regno nostro eosdem *ex una parte nos personaliter, instaurato valido exercitu, proficiscebamur; ex alia vero parte ven. . . .* Nicolaum archiepiscopum Strigon. nostrum cancellarium, penes quem utrumque par sigilli autentici habebatur, et virum magnificum, dominum Nicolaum palatinum . . . destinaveramus . . .“ Fejer, Cod. dipl. IX, 7. p. 220. Sravni još str. 221—223 i 228. Katona, *Historia critica*, X. p. 294.

¹⁰ Attendentes igitur multiplicis fidei puritatem et devotionis plenitudinem, quam illustres et magnifici domini Tuercto dei gratia totius Bossine banno, comes Wolf eius frater et Helena comitissa, eorum genitrix, ad nostre magnitudinis excellentiam habere promptis affectibus se ostendunt . . . ipsos . . . in nostros cives et Venetos recepimus, atque recipimus . . . Ljubić, *Mon. Sl. m. IV.* p. 74.

govoreći: „Vlastela našega kraljevstva, kao što su već prije bila nevjerna bogu, tako se iznevjeriše i nam, te nas sramotno sa banstva skinuše i zajedno sa našom majkom posve odagnaše. Po smilovanju gospoda boga i milosti slavnoga vladara gospodina Ljudevita, kralja ugarskoga, učinjena bi nam pravda radi naše vjernosti, te bismo na novo donekle primljeni u našu državu; ali još je neimamo ciele niti smo mogući, da umah nevjernu vlastelu kaznimo i pobacamo u tavnice“. Tvrtko se međjutim pouzdano nada, da će mu doskora poći za rukom, ter će nevjerne velikaše svladati i po zakonu ih kazniti.¹¹

Nezadovoljnikom, koji su se g. 1365. podigli na bana Tvrtka, bješe se pridružio i Stjepan Vuk, rođeni brat Tvrtkov, kivan nanj, što mu nije htio da preda dio banovine u ime baštine. Tvrtko je, vrativši se pomoćju kralja Ljudevita u Bosnu, imao pune ruke posla, dok je sve otpornike i buntovnike spokorio. Bilo je god. 1366. ljutih bojeva i borba, koje učini još groznijimi silan šumski požar, što no buknu 24. studenoga, podmetnut po svoj prilici od protivnika Tvrtkovih i patarena. O tom požaru zabilježi Splječanin a Cuthais: „Godine 1366. u oči sv. Katarine ukaza se medju 8. i 11. urom prije podne na iztočnih stranah nebeska vatra na nebu sa jakim svjetlom, na strah i trepet cijeloj zemlji; u to vrijeme kažu, da su u Bosni najveće gore s kamenjem, životinjama i pticama izgorjele, tako da su se gore prometnule u ravnice, gdje se sada siju poljski plodovi. Tamo stoje sada mnoga sela, a u njih prebivaju patareni, koji se hvale, da je Bog spalio ove gore njim na korist, jer voli njihovoj vjeri“.¹² Napokon nadhrva ban Tvrtko svoje protivnike. Nesretni brat njegov Stjepan Vuk, kojega bješe taština zavela, morade iz Bosne pobjeći, te se sklonu u grad Dubrovnik, koji je već od davnih vremena bio kao „slobodno mjesto“, utočište bjeguncem bosanskim i srbskim. Nu i ovdje odluči ga Tvrtko potražiti.

U svibnju sljedeće godine 1367. krenu ban Tvrtko put Dubrovnika, koji je poput ostalih gradova dalmatinskih još od god.

¹¹ Pismo Tvrtkovo od 29. ožujka 1366., kojim obećaje da će mletačka prava u svojoj zemlji štititi, i one kazniti, koji krive novce kuju, čim se samo na prijestolu utvrdi. Ljubić, Mon. Slav. IV. p. 84.

¹² A Cuthais, de gestis civium Spalatinorum, cap. 8 (Lucius, de regno Dalm. et Croat. p. 384). I hrvatski ljetopisac Sime Klimentović javlja o tom požaru sasvim kratko: „Tada (pogrešno g. 1373.) gore gorahu po Bosni“. Arkiv za pov. jug., IV. p. 88.

1358. priznavao vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita. Tridesetoga svibnja zaključio više dubrovačko, da se obnove sa Tvrtkom svi stari običaji i prijateljstva, što ih je občina dosele imala sa bosanskimi bani, „ali sačuvavši čest našem gospodinu kralju ugarskomu“.¹³ Dva dana zatim, prvoga lipnja, osvanu ban Tvrtko u Dubrovniku. Pratila su ga mnogobrojna vlastela, poimence knez Vlaj Dobrovojević, tepčija Sladoje, knez Vlkota Pribinić i drugi. Ban Tvrtko nastani se u svojoj kući i tuj potvrdi Dubrovčanom sve „zakone i povelje i pisanija“, koje je Dubrovnik imao sa stricem njegovim, banom Stjepanom. Ujedno sklopi Tvrtko s Dubrovnikom jedinstvo u vieke viekom, nu „otloživše, što bi ne bilo na nevjeru gospodinu kralju ugarskomu“.¹⁴ Deseć se u Dubrovniku zahtievao je Tvrtko za cijelo od Dubrovčana, da mu izdadu njegova brata, bjegunca Stjepana Vuka. Nu Dubrovčani se tomu oprieše iztaknuvši, da je njihov grad od vajakada bio slobodno mjesto, i da po starih običajih nesmiju i nemogn izdati bjegunca, koji se je k njim utekao. Tako bi doduše Tvrtko liepo primljen, ali nepostigne pravoga cilja svomu putu; bjegunac Vuk ostade zdrav i čitav u Dubrovniku. Dubrovčani sjećahu se još mnogo kasnije ove zgone. Kada je g. 1415. Tvrtko II. Tvrtković, sin bana Tvrtka, zahtievao, da mu Dubrovčani izruče neke bosanske bjegunce, odgovoriše mu ovi: „A dobro more čuti vaša velikost, kada roditelj vaš gospodin kralj Tvrtko tjeraše brata svoga Vlkica i uteče u naše mjesto i za njim tjerajuć dojde u naše mjesto vaš roditelj, i bi pošteno primit, kako gospodin i srdčni prijatelj, jer ovo mjesto jest kuća od postanja Kotromanić slobodno“.¹⁵

Bjegunac Stjepan Vuk ostade sada u Dubrovniku, te preuze ulogu, koju je nekoč igrao srbski kraljević Vukan proti bratu svomu Stjepanu Nemanjiću. On prigrlji najprije u Dubrovniku vjeru katoličku, a zatim nastojaše, kako bi se domogao prietola bosanskoga. Godine 1368. obrati se na papu Urbana V. U posebnu pismu razloži papi, kako su dosadanji vladari bosanski bili „većim dielom razkornici i krivovjerci“; on sam da je gorljiv pristaša katoličke vjere i protivnik heretika, koje će progoniti svimi silami. Tuži se nadalje, kako ga je stariji brat Tvrtko, sliedeć odurne

¹³ Matković P. Prilozi k trg.-polit. historiji republ. dubrovačke (Rad jug. akad. VII. p. 204., nota 3).

¹⁴ Miklošić, Mon. serb. p. 176.

¹⁵ Pucić, Spomen. srp. I. p. 126.

stope svojih predšastnika, počeo progoniti i kako mu je već silne štete nanio, uzkraćujući mu dapače i dio baštine njegove. Moli zato papu, neka se zanj zauzme kod ugarskoga kralja, na čijem se je dvoru dugo vremena desio, te napokon izjavljuje, da bi bio spreman poći u Rim papi na poklon. Na ove molbe odpravi papa Urban V. dne 14. prosinca 1369. dva pisma; jedno na Stjepana Vuka, a drugo na kralja Ljudevita.¹⁶ U pismu na Ljudevita moli papa, neka kralj pomogne pravovjernika Stjepana Vuka „mladjega bana Bosne“, i neka sklone Tvrtka, da se odrekne dosadanjih bludnja i da vrati mladjemu bratu zemlje i dobra, koja mu bješe oteo. U drugom pako pismu „Stjepanu mladjemu banu Bosne“, javlja papa istomu, da je zbilja po njegovoj želji kralju Ljudevitu pisao; zatim ga tješi, što toliko mora za katoličku vjeru podnositi, te mu javlja, kako bi mu milo bilo, kada bi mu ban (Vuk) došao u pohode u sveti grad.

Nu sve nastojanje Stjepana Vuka i pape bijaše u taman. Kralj Ljudevit nije se ni maknuo na ta pisma, a Stjepanu Tvrtku nije se više bilo bojati domaćih prevrata, već je počam od g. 1370. mogao raditi oko utvrđenja i širenja svoje vlasti.

Stjepan Tvrtko u savezu sa srbskim knezom Lazarom vojuje proti Nikoli Altomanoviću i Jurju Balšiću, te osvaja Travunju i Podrinje (1370—1376.). Borec se kroz sedamnaest godina proti mnogobrojnim neprijateljem svojim, nadhrva ih ban Tvrtko redomice i utvrdi sretno svoju vlast. Da nije za života svoga nikada više ništa učinio, već bi ovo dosta bilo, jer dovoljno pokazuje neobičan duh i neustrašivu volju njegovu. Ova je borba uza to bila po njega i koristna. Bijaše bo vikao već od mladih godina vazda oprezu, borbi i stradanju; pa tako se od neizkusna mladića razvije zrio, izkusan i odlučan muž, koji je umio dobro razmišljati, zrelo odlučivati, a i neustrašivo i dosljedno svoje odluke izvoditi.

Godinom 1370., umirivši svoju banovinu, poče se Tvrtko upli-tati u posle susjednih država i zemalja. Bijaše sada upravo naj-prilicnije vrieme. Kralj Ljudevit bješe se u to doba okanio svojih osnova na jugu svoje države i obratio pozornost svoju na sjever, radeć da ga zapane poljski prijestol. Tvrtku nebijaše se po tom bojati, da će ga Ljudevit smetati, te mogaše bez zaprieke nastojati, da razširi svoju vlast. Najljepša zgoda za to nudila mu se na iztoku

¹⁶ Theiner, Mon. Hung. II. p. 91—92.

Bosne, gdje je moćna nekoč država srbska dnevice dublje propadala.

Poslie smrti cara Dušana zavlada u Srbiji mladjahni sin njegov Uroš IV. (1356—1367.), za kojega srbsko carstvo krene u silan nazadak. Nedorasli car bješe od otca nasliedio još negotovu državu, koje nemogaše čitave održati, niti je obraniti od pohlepe pojedinih velikaša i namjestnika, koji su nastojali pojedine pokrajine od carstva odkinuti i proglasiti se u njih neovisnimi vladari. Uroš nebijaše dovoljno jak, da to zaprieči. Od srbskih velikaša izticao se osobito u to vrieme braća Vukašin i Uglješa, zatim knez Lazar i Vuk Branković, a pored ovih osobito Balšići i knez Vojslav. Već god. 1360. osnovahu Balšići samostalnu državicu u Zeti, koja je potrajala do šestdeset godina. Uz Balšićevu državicu spominje se iste godine 1360. i oblast kneza Vojslava, koja je sizala od srbske Morave preko Sjenice i Gačkoga polja sve do Kotora i Dubrovnika. Kada je malo zatim g. 1363. knez Vojslav umro, zauzme svu zemlju sinovac njegov Nikola Altomanović. On stolovaše u Rudniku prilično neovisno.

Za cara Uroša stradaše srbska država ne samo od domaćih borba, tako da je na sve strane bila buna; nego je bivši iznutra slaba i uzdrmana bila izložena i navalam vanjskih neprijatelja. Od tih se umah iza smrti Dušanove prvi javlja kralj ugarsko-hrvatski Ljudevit. Već g. 1356. spremah se na rat sa Srbijom, a god. 1358. ratovaše s njom toli sretno, da joj je na jugu Save oteo ugarsku nekoč oblast Mačvu, gdje je sliedeće god. 1359. postavio za bana Nikolu Gorjanskoga, kasnije jednoga od najvažnijih ličnosti u povjesti ugarskoj i južnoslovenskoj.

Nu osim kralja Ljudevita počeh sada raztrovanoj Srbiji prietiti Turci ili Osmanlije. Turci su još za svoga vladara Urkana ili Orchana (1326—1359.), sina Osmanova, češće provaljivali u Evropu, te na posljedku zauzeli važni grad Gallipolis, „ključ Evrope“. Sada za sultana Murata I. (1359—1389.) osvojiše g. 1361. važni grad Odrin ili Drinopolje, i učiniše ga svojom evropskom priestolnicom. Odsele su Turci prietili propašću ne samo byzantskomu carstvu, nego još više Bugarskoj, a napose razklimanoj Srbiji.

U sred svih tih domaćih meteža i pogibelji izvana pogibe dne 2. prosinca 1367. car Uroš IV., posljednji mužki potomak Nemanjića. Kaže se, da ga je upravo Vukašin dao na lovu pogubiti od svojih ljudi. Vladarem pako Srbije postade isti ubojica Vukašin

(1367—1371.), otac Kraljevića Marka. Sve ove stvari, a napose razsulo Srbije gledao je ban bosanski Stjepan Tvrtko. On bijaše, kako je poznato, donekle u rodu sa izumrvšom lozom Nemanjića, pošto je djed mu ban Stjepan Kotroman imao za ženu Jelisavu, kćer kralja Stjepana Dragutina. Videći sada god. 1367., kako je Urošem nejakim izumrla mužka loza Nemanjića, videći nadalje, kako se država srbska razpada na sve strane, smatraše sebe pozvanim, da kao rođjak po tankoj krvi preuzme tradicije Nemanjića i da prikupe oko sebe od države svojih praroditelja, što bude samo više mogao. Zgodno bijaše mu to tim većma, što je i kralj Ljudevit donekle rado gledao, kako se takmica njegova, država srbska sada slabi i propada.

Nastojanje Tvrtkovo, da se domogne srbskih zemalja i da ga zapadnu sva prava izumrvših Nemanjića, počima g. 1370., čim se bješe kod kuće uredio i svladao odpor vlastele i brata svoga. Već g. 1370. kuša se sprijateljiti s tadanjim srbskim kraljem Vukašinom. U bana Tvrtka živila je neka djevojka, kći Gregorija Šubića. Ovu su djevojku roditelji predali Tvrtku i materi mu Jeleni, da ju kod sebe odhrane, pa kada odraste, da ju prema njezinu stališu udadu za odlična muža. Upravo u to doba bijaše mlada kći Šubićeva za udaju, a ban Tvrtko odluči ju dati za jednoga sina srbskoga kralja Vukašina, nebi li se ovako liepim načinom približio Vukašinu, koji je takodjer po ženskoj lozi izvodio neko pravo na srbski prijestol. Za tu udaju hrvatske kneginje za srbskoga kraljevića začuo je tija i papa Urban V. Potaknut možda kojim revnim katoličkim biskupom hrvatskim ili dalmatinskim, smatraše si za dužnost zapriječiti, da nepodje katolička djevojka za kraljevića razkolnika. On u to ime dne 8. travnja 1370. napisa više pisama kralju Ljudevitu, ženi mu Jelisavi, da i samomu banu Tvrtku.¹⁷ U pismu kralju Ljudevitu zahtieva, da se Šubićeva djevojka ili vrati roditeljem ili da se pošalje na ugarski dvor, gdje da se udade po želji svojih roditelja i prema sudu kralja Ljudevita. Isto piše papa kraljici Jelisavi, zovuć bana Tvrtka „bratom njezinim“. Napokon i pismo Tvrtku istoga je sadržaja; u njem mu papa zapovieda, da pošalje djevojku ili roditeljem ili na dvor kralja Ljudevita, „svoga srodnika“.

Da li je kada do ženitbe došlo ili je Tvrtko popustio papi, nije poznato; nu sigurno je samo, da se je Tvrtko već god 1370

¹⁷ Theiner, Mon. Hung. II. p. 97.

miešao u srbske posle. Bolja mu se zgoda pruži, kada je sljedeće godine 1371. poginuo srbski kralj Vukašin. Godine naime 1370. udariše Turci pod sultanom Muratom sa 70.000 momaka na Srbiju. Vukašin ih sretno razbije, nu zato su se Turci ipak neprestance grozili zemljama brata mu Uglješe. Da bi Turčina sasvim odvratio od daljega napadanja na svoju državu, sakupi Vukašin u proljeću sljedeće godine 1371. sve sile i pohiti u bratovu zemlju, da ju obrani od Turaka, koji bjehu upravo u nju provalili. U rujnu iste godine nadju se obe vojske kod Černomena (Tainaros) na riei Marici. U bitci pobiede Srbliji; nu noćju udare na nje nenadano Turci te ih sasvim razbiju. Sam kralj Vukašin sa svojom braćom pogibe ovom zgodom. Kažu, da ga je ubio njegov sluga Arsoje, polakomivši se za zlatnim lancem njegovim.

Bitka kod Černomena zadade Srbiji još ljući udarac, ljući od svih dosadanjih. Nije tuj poginuo samo kralj Vukašin, nego posljedica poraza bijaše još, da su mnogi gospodari srbskih predjela morali priznati vrhovnu vlast turskoga sultana Murata. Napose su to učinili Jovan i Konstantin Dragaš, koji su upravljali gornjom Macedonijom, zatim stric njihov Bogdan, koji je vladao iztočnom Macedonijom. Jedan dio Srba učini sada svojim vladarem Lazara Grebljanovića (1371—1389.), nu taj bijaše tako slab, da se sam nije više zvao kraljem ni carem, već naprosto knezom. Pače i sam knez Lazar morade sada poput bugarskoga cara Šišmana izprositi mir od sultana i plaćati mu danak, nebi li svojoj državi bar za koju godinu obstanak osigurao.

Dočim su proti knezu Lazaru bili ustali sinovi Vukašinovi: Marko i Andrija, pomagaaše ban Tvrtko istoga Lazara, kad je o tom nastojao, da si steče ugled i priznanje kod pojedinih namjestnika. Tvrtko je naravno pri tom radio u svoju korist. Još g. 1371. složi se sa knezom Lazarom, da zajedno svladaju župana Nikolu Altomanovića, gospodara Rudnika i sve zemlje od srbske Morave do Kotora i Dubrovnika. Nikola uvidi, da mu se radi o glavi, te se zato sdruži sa zetskim knezom Jurjem Balšićem odstupiv mu u to ime Dračevicu, Konavlje i Trebinje, t. j. malo ne cielu kneževinu Travunju. Uzprkos tomu uspjeli su Lazar i Tvrtko; Lazar osvoji Rudnik, dočim je Tvrtku uspjelo zauzeti ne samo svu zemlju naokolo gornje Drine, nego je napokon protjerao i Jurja Balšića iz Travunje, tako da je koncem g. 1375. ili početkom g. 1376. imao velik dio nekoč srbskih zemalja u svojoj ruci. Vlast Tvrtkova

sizala je sada na jug preko humske zemlje i Travunje tija do Kotora i Nikšića (Onogošta), a na iztoku imao je u svojim rukama i jedan dio Srbije ili Raše tija do Sjenice. U njegovoj vlasti bilo je i važno Mileševo, gdje je bio grob sv. Save, srbskoga prosvjetitelja.¹⁸

Stjepan Tvrtko vjenča se kraljem bosanskim i srbskim (g. 1376.). Uspjesi Tvrtkovi od posljednjih godina bijahu zaista sjajni. Banovini bosanskoj, koju je zajedno sa humskom zemljom¹⁹ baštiniio od strica svoga Stjepana, bješe eto sretnom vojnom pridružio tri dosele srbske oblasti: *Podrinje, Travunju* sa Trebinjem i *Primorje* (župe Konavle i Dračevicu). On se mogaše sada smatrati pravim nasljednikom srbskih Nemanjića, pošto si bješe podložio i znatan dio zemalja njihovih. Videći sada, kako knez Lazar slabo vriedi, i kako mu je vlast nezatna, a imajuć u svojoj ruci veliku državu, odluči Tvrtko podati i vanjski sjaj svojoj vlasti, — on se odluči vjenčati kraljem ne samo Bosne, nego i Srbije.

Još iste god. 1376. izvede Tvrtko svoju nakanu. Nepitajuć ni kralja Ljudevita ni kneza Lazara dade se u Mileševu, na grobu sv. Save ovjenčati *sugubim viencem*, bosanskim i srbskim; viencem bosanskim, koji mu pripadaše od starine, i srbskim, koji nasliedi od svojih praroditelja, od „gospode srbske.“ Uslied ovoga vjenčanja prisvajala se odsele ne samo sva prava bosanskih banova, nego i prava i dužnosti srbskih vladara. Pače da iztakne svoje pravo na srbski prijestol, prozva se „*kralj Srbijem*“, što su odsele činili svi ostali vladari bosanski. Dočim se još godine 1375. piše jednostavno „Tvrtko milošću božjom ban bosanski“, zove se već g. 1378. „*Stefan Tvrtko v Hrista boga kralj Srbijem i Bosně i Primorju*“.

Novoga kralja bosanskoga, a uza to i srbskoga, priznale su umah i druge vlasti. Prvi ga priznaše kraljem Srbije Dubrovčani, koji su mu počeli plaćati godišnji dohodak od 2000 perpera, što su ga dosele davali srbskim vladarom na dan sv. Dimitrije. I mletačka republika priznade ga vladarom Srbiji, te ga odsele u službenih spisih nazivaše „kraljem srbskim.“²⁰ Pitanje je samo bilo, hoće li i kralj Ljudevit tomu privoliti? Nu ovaj vladar bijaše upravo sada

¹⁸ Jireček, *Die Handelsstrassen*, pag. 86—87.

¹⁹ Da je humska zemlja bila prije g. 1376 u Tvrtkovoju vlasti, svjedoči njegovovo pismo, kojim je još kao ban tražio od Dubrovčana dohodak od 500 perpera za Ston. Mikl., *Mon. serb.* p. 185).

²⁰ Ljubić, *Mon. Slav. merid.* IV p. 187. 188.

toliko zabavljen posli poljskimi i litavskimi, da se nije mario mišati u posle bosansko-srbske. Prema novoj časti i vlasti svojoj nastojaoše Tvrtko, da uredi svoj kraljevski dvor. Njegov stric stolovaoše većinom u Srebreniku, a Tvrtko boravljaoše sada u Trstivnici, Sutisci i u Bobovcu, gdje je imao svoj „kraljevski dvor.“ On je takodjer uveo kraljevska dvorska dostojanstva, tako n. p. čast logotheta, protovestijara itd. Osim toga okružio se je mnogimi otmenimi vojvodama i knezovi, od kojih su već tada bili znameniti vojvoda Vlatko i Hranja Vuković, zatim Radin Jablanić i sin mu Pavao Radinović, napokon vojvoda Vukac Hrvatinić. Isto tako dielio je odsele i pövlastice poput srbskih kraljeva. Krunisanje medjutim Tvrtkovo nije važno samo stoga, što se je njim proglasio kraljem i pravnim nasljednikom Nemanjića; nego i zato, što je tim činom uzvisio dosadanju banovinu bosansku na *samostalnu kraljevinu*, što je i ostala sve do pada svoga g. 1463.

Stjepan Tvrtko shvaćaoše veoma ozbiljno zadaću svoju, što ju bješe preuzeo ovjenčavši se viencem kraljevskim. To dokazuju najbolje vlastite rieči njegove. „I spodobi me (Hristos) sugubim věncem“, piše on sam, „jako oboja vladič'stvija ispravlati mi, prvjeje ot isprva v bogodarovan'nej nam zemli Bosne, po tom že gospodu mojemu bogu spodobl'šu me naslědovati přestol moih přeroditel, gospode srbske, za nje bo ti běhu moi přeroditelije v zeml'něm carstvě carstvovavše, i na nebesnoe carstvo přesělili se: mene že videšću zemlju přeroditel moih po nih ostavl'šu i neimušću svojego pastira, i idoh v srbskiju zemlju, želaje i hote ukřepiti přestol roditel moih, i tamo š'dšu mi věnčan bih bogom darovanim mi věncem na kraljevstvo přeroditel moih, jako biti mi o Hristě Isuse blagověrnomu i bogom postavljenomu Stefanu kralju Srbijem i Bosne i Pomoriju i Zapadnim stranam, i po tom načeh s bogom kraljevati i praviti přestol srbskije zemlje, *želaje padšaja sa vzdignuti i razoršaja se ukřepiti . . .*“ Uzvišene li zadaće za vladara „padše podignuti i razoreno ukřepiti!“²¹

Novi kralj, zvan prije naprosto narodnim imenom Tvrtko, nadjenu si kod krunisanja kršćansko ime Stjepan, odabravši prvomučenika Stjepana za zaštitnika svojemu rodu.²² Po primjeru

²¹ Miklošić, Mon. serb. p. 187.

²² Sazidavši Stjepan Tvrtko I. g 1382. u župi Dračevici grad (kasniji Novi, Ercegnovi) nazove ga na čast svomu zaštitniku Sv. Stjepan („i narekoh ime jemu sveti Stefan“). Miklošić, Mon. serb. p. 201.

Tvrtkovu zvahu se kasnije svi kralji bosanski istim imenom, kao što nekoč srbski kraljevi i carevi.

Stjepan Tvrtko uredjuje svoju državu, osniva Novi, dobiva Kotor i vojuje sa Balšićem zetskim (1376—1387). Krunisanjem na grobu sv. Save bješe Stjepan Tvrtko pokazao, da je dosadanja banovina bosanska postala samostalna, neovisna država. Nu da ova država potraje, da ju prva bura neuzdrma, trebaše joj čvrste podloge i valjana uredjenja. Prva briga bijaše sada Tvrtku, da ostavi za sobom zakonitih potomaka, kojim će kraljevinu svoju namrieti. U to ime odabra si za vjericu Doroteju, kćer Strašimira Aleksandrovića, brata posljednjega bugarskoga cara Ivana Šišmana. Ova mu domala rodi sina, kasnijega kralja Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića.²³

Pun nade, da mu pleme izginuti neće, uze Tvrtko svoju prostranu državu uredjivati. Ponajglavnija potreba bijaše, da se država osigura od navala neprijateljskih, a drugo da se pomogne na moru. Da postigne prvo, bilo mu je u zemlji posagraditi jakih tvrdjava; a za drugo trebalo mu je brodovlja i dobrih lukâ. Bosanska je kraljevina u to doba imala doduše krasno primorje, što se na istočnoj obali jadranskoga mora prostire od Boke kotorske na sjever do rijeke Cetine; nu ponajglavnije dvie luke, glavna pristaništa u tom predielu, gradovi Dubrovnik i Kotor bijahu autonomne občine, koje priznavahu ovaj čas vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskoga kralja. Ako je Stjepan Tvrtko htjeo, da se kraljevini bosanskoj podigne ugled i na moru, bijaše mu najprvo oba ova slobodna grada svojoj vlasti podložiti. Nu to bijaše poduzeće zaista smiono.

Bivši banom prijaše Stjepan Tvrtko Dubrovčanom u svem. Tako im još g. 1375. dne 5. veljače izdade pod Bobovcem povelju, kojom oslobodi njihove trgovce svake carine u svom vladanju.²⁴ Pošto je sliedeće godine postao gospodar srbskih zemalja i ujedno kralj Srbijem i Bosni, pokazivaše se Tvrtko još više sklon dubrovačkoj občini. Godine 1378. dne 10. travnja desio se je Tvrtko tik pred gradom Dubrovnikom u travunjskoj župi Žrnovnici, okružen vlastelom svojom, županom Brankom Pribinićem, dvorskim Vukoslavom Štefkovićem, Dobrašinom Štefanovićem, vojvodom Vlatkom Vukovićem, knezom Vukašinom Milatovićem, županom Belijakom

²³ „gospoja kraljica kyra Doroteja“ u povelji od g. 1378. i „sin kraljestva mi“ u povelji od g. 1382. Miklošić, p. 189 i 202.

²⁴ Miklošić, Mon serb. pag. 184—185.

Sankovićem, stavilcem Tvrtkom Mastnovičem i drugimi. Dubrovčani, saznajući za dolazak novokrunjenoga kralja bosanskoga i srbskoga, pošalju poslanstvo svoje predanj, po imenu Marina Menčetića, Mihalja Bobaljevića, Dobreta Kaličevića, Mateja Žurgovića, Žun Gradića i Nikolu Gundulića, da mu se poklone i zamole potvrdu povlasti svoje občine. Poslanikom ovim bijaše takodjer urediti odnošaje Dubrovnika prema novomu kralju kao gospodaru nekoč srbskih zemalja. Pošto su Dubrovčani za slobodu trgovanja i ine povlasti u srbskih zemljah plaćali vladaocem i kraljem njihovim godišnji dohodak, zahtijevaše sada isti dohodak i kralj Tvrtko. Po tom su odsele Dubrovčani plaćali Tvrtku i njegovim nasljednikom za slobodu svoje trgovine u Bosni godišnjih 500 perpera na dan sv. Vlaha, a zatim 2000 perpera u ime srbskoga dohodka na dan sv. Dimitrije. Tvrtko im zato obnovi sve zakone i ugovore, što su imali sa gospodom srbskom, i to u sporazumku „s bogodarovanom kraljicom materiju, gospojom kyra Jelenom i s gospojom kraljicom kyra Dorotejom i s izabranom vlastelom“ kraljevstva bosanskoga.²⁵ Vrativši se kasnije kralj u svoj slavni kraljevski dvor u Trstivnicu, potvrdi u lipnju ovaj dogovor s Dubrovnikom posebnom poveljom.

Nu ako je Tvrtko bio Dubrovniku u to doba iskreno sklon, to se je morao brzo promieniti. Sljedeće bo godine čini se, kao da je počeo izvoditi svoje osnove glede Kotora i Dubrovnika. Dne 26. lipnja 1379. tuže se naime Dubrovčani kralju Ljudevitu veoma gorko na bosanskoga kralja. Javljaju mu, kako su Kotorani poslali svoga poslanika Maroja Buću kralju Tvrtku, koji no je još prošlih godina prijateljevao sa Dubrovnikom i podupirao ga vojskom proti Mletkom, dočim su mu podanici slobodno vozili hranu u Dubrovnik. Pošto mu međjutim Kotorani ponudiše svoj grad, zabranjuje sada kralj bosanski svojim ljudem voziti hranu u Dubrovnik, te s toga za volju Kotorana oskudieva občina hranom.²⁶ Tvrtko ovaj put neuspije, Ljudevit bo neobrani samo vjernoga si Dubrovnika, nego mu se malo zatim podloži opet i sam Kotor.

²⁵ „i zapisa grad Dubrovnik i vlastele dubrov'soi, da daju kraljevstvu mi dohodak srbski po zakonu, koji su davali gospode srbskoj, takođe, da daju kraljevstvu mi o svakom prihodešćem Dmitrove dneve dvě tisušći perper ověmzi uvětom i zakonom i načinom, do kole drži i gospoduje kraljevstvo mi ovomzi zemljom primorskom, Trěbinjem i Konavlami i Dračevicom.“ Mikl. Mon. serb. p. 188.

²⁶ Matković P., Prilozi k trg.-polit. hist. (Rad. VII, p. 207).

Dok je kralj Ljudevit I. živio, nemogaše u obće Stjepan Tvrtko ozbiljno ni misliti, da podigne vlast svoje države na moru i da zavlada gradovom Kotoru i Dubrovniku. Nu tim zgodniji činjaše se čas, kadno je 12. rujna 1382. Ljudevit umro, neostavivši za sobom mužkoga poroda. Iza njega ostade udova mu Jelisava, bratučeda Tvrtkova, sa kćerima Marijom i Jadvigom. Stariju kćer Mariju bješe Ljudevit još za života odredio za nasljednicu ciele prostrane države svoje, te ju bješe u to ime još g. 1374. kao sedmogodišnjju djevojčicu zaručio u Trenčinu sa devetgodišnjim kraljevićem Sigismundom, sinom slavnoga českoga kralja i njemačkoga cara Karla IV. Nu osnove i želje Ljudevitove neizpuniše se sasvim. Poljaci nehtjedoše Marije, već izabraše za kraljicu mlađu joj sestru Jadvigu; pače i u Hrvatskoj i Ugarskoj podiže se velika stranka proti Mariji i materi joj Jelisavi mrzeći slabu i nepravednu žensku vladu i ljubimca Jelisavina, palatina Nikolu Gorgjanskoga. Za velike i dugotrajne borbe, koja je domala buknila, te s koje su Hrvatska, Dalmacija, Slavonija i Ugarska kroz četvrt stoljeća krvarile, nehtjede Stjepan Tvrtko prvih godina odlučno pristati uz nijednu od borećih se stranaka. On stajaše sada uz svoju bratučedu Jelisavu, kćer joj Mariju i zeta Sigismunda, sada opet uz Karla Dračkoga i sina mu Ladislava, tražeć pri tom jedino korist i probitak svoje države.

Jedva bješe Ljudevit oči zaklopio, poče Stjepan Tvrtko izvoditi svoje osnove glede Dubrovnika i Kotora. Još g. 1379. bio je bolan uvidio, da bi mu veoma teško bilo bez znatna brodovlja pokoriti svojoj vlasti obćinu dubrovačku, koja je već tada bila na glasu sa svoga brodarstva. Neusudjujuć se zato izravno na Dubrovnik udariti, naumi mu prije korjen života podrezati, a onda tek oslabljena i obumrla pokoriti. Pronicavi um Tvrtkov jasno uvidi, da Dubrovnik žive jedino o prometu i trgovini, i da bi morao brzo propasti, čim bi mu toga ponestalo. Podiže zato na ulazu u čarobnu Boku kotorsku, na veoma zgodnu mjestu nov grad, koji bi imao postati takmacem gradu Dubrovniku. Grad taj, prozvan od samoga Tvrtka imenom sv. Stjepan, a kasnije Novi, jest današnji Ercegnovi (Castelnuovo), stojeći upravo naprama ulazu u Boku kotorsku. Sada gledaše Tvrtko, da što brže podigne utemeljeni grad i da ga učini ponajglavnijim trgovištem bosanske države sa ostalimi zemljami. Unatoč svim ugovorom i povlastim, podieljenim obćini dubrovačkoj, podigne on u svom gradu slanicu i učini ga trgom za prodaju soli.

I zbilja, ne samo iz bližih oblasti, nego takodjer iz Hrvatske i Dalmacije počеше ljudi dolaziti amo, da trguju solju i vinom.²⁷

Dubrovčani mogli su sada lahko razumjeti, na što smiera kralj Stjepan Tvrtko. Oni se živo zabrinuše za budućnost svoga grada, te umah poslaše pred kralja poslanika, kneza Dragoja Gučetića, da ga svrati od nastupljene staze. Knez Dragoje Gučetić nadje kralja u humskoj zemlji, u zaseoku Bišću izpod staroga grada Blagaja. On mu uze razlagati, „kako Dubrovnik ima zakone stare sa svěmi raškimi gospodami, da u primorju nebude nigdère postavljen novi trg, razvě na město, gdě jest bil postavljen u prvih obični trg i města.“ Kralj se sada nadje u nemaloj neprilici. Znajuć dobro, da je povriedio stare ugovore dubrovačke občine sa nekadanjimi srbskimi vladari, nehtjede onako naprećac pokrenuti očit rat sa Dubrovnikom, koji je tada kao osobito gorljiv pristaša kraljicā Jelisave i Marije bio u velikoj milosti na ugarskom dvoru. Priznade zato, da je povriedio stare zakone Dubrovčana sa gospodom raškom, te poveljom od 2. prosinca 1382. naredi, „da nebudet u onom gradu ljubo pod gradom (Novim) trg soli prodanija do věka.“²⁸

Premda se je Stjepan Tvrtko ovom prilikom bio svećano zavjerio u ime svoje, svoga sina i surodnika kraljevstva svoga, da neće zadata obećanja kršiti, tražio je ipak na svaki način pravedna razloga, da naškodi Dubrovniku, smatrajući da je netom izdanom poveljom tek odgodio svoje osnove glede te občine. Već sliedeće g. 1383. oružao se je Tvrtko u velike, te je nastojao, da podigne kopnenu i pomorsku snagu svoje države. U to zatraži od Dubrovčana kroz svoje poslanike kneza Vukašina i Vladoju, da mu pošalju u službu jednoga svoga vlastelina, koji bi bio nadzornikom svih bosanskih tvrđava i njihovih posada. Nu občina nije tomu

²⁷ „poneže moljenijem tvojim prijev blagodět ot gospoda boga i spodobljen bih věnca i čsti i ksufetra carska prvih mojih roditelj svetih, gospode srbske, kraljev i car, i izpl'njaje v zemljah bogodarovanago mi kraljevstva i v sih přebivajušču mi obrěte kraljevstvo mi v *primorji v župe Dračevičkoj* město podobno na s'zidanije grada i togda prizvah na pomošč gospoda boga i svetago i velikago mućenika i arhidijakona Stefana, . . . i v ime jeho *s'zdah grad na rečenem městě*, i narekoh ime jemu *sveti Stefan*, i tuzi běše reklo kraljevstvo postaviti slanicu, i da budet trg soli prodavanija.“ Povelja Tvrtkova od g. 1382; Mikl. Mon. serb. p. 201.

²⁸ Idem, op. cit. p. 201—202.

zahtjevu udovoljila, izvinjujuć se starim običajem, po kojem nije smio nijedan dubrovački vlastelin uzeti službu kod ma kojega susjednih vladara, da nedodje u pogibelj naškoditi svojoj otačbini. Čini se, da su se uslied toga na novo pomrsili dobri odnošaji i da je Tvrtko upravo s toga opet podigao slanicu i trg soli u Novom. Dubrovčani na to pošalju poslanstvo u Budim kraljici Mariji, naime vlastelu Petra Gundulića i Stjepana Lukarića, da se potuže na bosanskoga kralja, što je podigao slanicu između Dubrovnika i Kotora, i što se tamo prodaje sol i vino; a uza to da zamole kraljicu, neka zabrani žiteljem Hrvatske i Dalmacije dolaziti na taj trg u Novi. Kraljica Marija, i onako u taj čas kivna na Stjepana Tvrtka, rado ugodi molbam vazda vjernih Dubrovčana, te pismom od 15. travnja zabrani svim žiteljem Hrvatske i Dalmacije, da voze sol i vino u grad Novi. Ujedno naloži, da se njezina zabrana javno po svih mjestih i trgovih kraljevine Dalmacije i Hrvatske proglasi.²⁹

Ozlovoljen silno postupkom Dubrovčana, a ipak još preslab, da bi mogao udariti na nje, baci se Stjepan Tvrtko Mletčanom u krilo. Još za živa Ljudevita tražio je u srpnju 1382. od mletačke občine, da mu prodaše dvie opremljene galije, pošto je bio u pomoć gradu Kotoru, koji je bio onaj čas u njezinoj vlasti; nu občina nije mu molbe izpunila, jer je sama sve brodove trebala.³⁰ Sada mu se pokaže daleko pripravnija. Već njegovu prvu molbu usliša odmah, te 8. ožujka 1383. dozvoli unatoč starim zakonom svomu gradjaninu Nikoli Baseju, da podje u službu Tvrtkovu i da bude

²⁹ Nos Maria Notum facimus, . . . quod fideles nostri rector, iudices, consilium et commune civitatis nostrae Ragusii, missis ad nostram maiestatem providis viris Petro de Gondola et Stephano de Luccaro, eorum civibus, nunciis et ambasciatoribus, nobis humiliter significarunt, quod nonnulli forent homines in dictis regnis nostris Dalmatiae et Croatiae, qui vinum et salem ad quoddam castrum, de novo per dominum regem Rasciae et Bosnae inter praedictam civitatem nostram Ragusii et civitatem Cattari appellatam, in loco Dracavizza nominato constructum, . . . contra libertatem et antiquam consuetudinem ipsius civitatis Ragusii et in *opprobrium et diminutionem* iurium eiusdem civitatis nostrae, portarent et deferrent Nos itaque . . . duximus committendum, ut a modo et deinceps nullus incolarum regnorum nostrorum memoratorum, vinum et salem ad praedictum castrum novum portare praesumat vel deferre.“ Kukuljević, Jura regni Croatiae, I. p. 150—151.

³⁰ Ljubić, Monum. Slav. m. IV. p. 187—188.

admiralom bosanskoj mornarici.³¹ [Malo dana zatim, 27. ožujka dozvoli opet, da si bosanski kralj smije u Mletcih kupiti jednu sasvim opremljenu galiju.³² Četiri mjeseca iza toga, 30. srpnja 1383. imenovaše Mletčani Stjepana Tvrtka svojim gradjaninom poradi njegove osobite ljubavi i zasluga za republiku.³³ Još iste godine 5. listopada dozvoliše mu, da si u Mletcih dade sagraditi dvie galije.³⁴

S bojnih priprema, što ih je kralj Stjepan Tvrtko još od godine 1382. sveudilj činio, uznemiriše se ne samo Dubrovčani, nego i kraljica Marija i mati joj Jelisava. Pobojaše se, nije li kralj bosanski možda sporazuman s mnogobrojnim nezadovoljnici u Hrvatskoj i Dalmaciji, koji su se već tada javljali, zazirući od ženske vlade i palatina Nikole Gorjanskoga. U svom strahu potužiše se kraljice mletačkoj občini spotičući joj, što pomaže bosanskomu kralju graditi mornaricu. Na to odvrati mletačko vieće kraljici Mariji pismom od 14. lipnja 1384., da su doduše u Mletcih sagradjene dvie bosanske galije dozvolom njegovom i da je jedan mletački podanik admiral bosanske mornarice; ali će vieće naložiti istomu admiralu, svomu gradjaninu, da štedi podanike zemlje kraljice Marije i da ugarske žitelje smatra kao mletačke podanike.³⁵

Mletačko je vieće svojom izjavom kraljice slabo utješilo. Zato odlučiše obratiti se na samoga Tvrtka, nebi li ga kao rođakinje svratile na drugu stazu. Sljedeće godine 1385., kada je kraljica Jelisava pošla put Požege, da se tamo sastane i nagodi sa braćom

³¹ cum serenissimus et excellentissimus dominus rex Raxie nuper miserit quendam nuncium suum specialem cum litera credulitatis nobili viro ser Nicolao Baseio civi nostro, per quem nuncium ipse dominus rex Raxie et Bossine notificat dicto ser Nicolao Baseio, quod *ipsum eligit in admiratum suum* cum magno honore civis nostri predicti . . . Ljubić op. cit. IV. p. 194—195.

³² quod complaceatur sibi (regi Rascie) de dicto corpore galee cum suis corrediis et arnesiis, sicut requirit, solvendo statim precium, ut dictum est, secundum ordines nostros. Ljubić, Mon. Sl. m. IV, p. 195.

³³ „Nos attendentes dilectionem ingentem et gratum affectum et sinceritatem, quam . . . prefatus dominus Stephanus (Tuertcho dei gratia rex Rassie, Bossine maritimarumque partium) ad nos et ducatum nostrum . . . ferventer et laudabiliter ostendit . . . prefatum dominum Stephanum regem cum suis filiis et heredibus in Venetos et cives nostros recepimus atque recipimus . . .“ Ljubić, Mon. Sl. m. IV. p. 200—201.

³⁴ Idem op. cit. IV. p. 203.

³⁵ Idem, op. cit. IV. p. 207.

Pavlom i Ivanom Horvatom, i inimi kolovodjama hrvatskih nezadovoljnika, pošalje ona istodobno svoga ljubimca Nikolu Gorjanskoga u Bosnu do Stjepana Tvrtka. Nikola Gorjanski bijaše sretniji od kraljice; jer dočim se ona nije mogla sa hrvatskim kolovodjama sporazumiti, izdade već 28. ožujka 1385. Stjepan Tvrtko u svom stolnom mjestu Sutisci pismo, kojim obeća Nikoli Gorjanskomu, svomu ljubljenu prijatelju i kumu, da će mu u buduće biti vjeran saveznik „proti svakoj osobi u mjestu i vremenu zgodnu izuzam presvjetlim gospodjam sestram Jelisavi, Mariji i Jadvigi“.³⁶ Tvrtko nije međutim od same ljubavi prionuo uz svoje rođakinje, već je za to dobio obilnu nagradu. Kraljice naime Jelisava i Marija nisu žalile nimalo žrtava, samo da si osiguraju ljubav i prijateljstvo bosanskoga kralja, te su mu sada darovale grad *Kotor*, za kojim je toliko žudio. Već 20. srpnja 1385. bijaše Kotor u vlasti Tvrtkovej, jer ovoga dana odlučio mletačko vieće poslati do Stjepana Tvrtka svoga poslanika, koji bi izhodio u kralja povlastice mletačkim trgovcem, idućim na trg u grad Kotor.³⁷ Poslanikom bje 25. srpnja izabran Blanko de Ripa.³⁸ Ovaj ode pred Tvrtka u Sutisku, i tuj podieli 23. kolovoza 1385. Stjepan Tvrtko mletačkim trgovcem sve povlastice, što su ih uživali u Kotoru za prijašnjih mu gospodara.³⁹

³⁶ Nos Stephanus Tuertcho dei gracia rex Rassie, Bosne significamus , quod matura deliberatione prehabita, puraque fide et sincera veritate, absque aliquali dolo et fraude, domino Nicolao de Garra regni Hungarie palatino carissimo amico et *compatri nostro* in omnibus amodo et deinceps totam fidelitatem, contra quamlibet personam, locis et temporibus opportunis, demptis tamen saluis et antepositis semper servitiis et fidelitatibus per nos illustrissimis dominabus *predilectisque sororibus nostris Elizabeth et Marie Hungarie, ac Heduidis Polonie reginis, observatis et perhempnaliter observandis, usque vitam nostram, iuxta posse exhibere et observare promittimus et assumimus, ac nihilominus ad omnia premissa observanda nos obligamus.* Arkiv za poviest. jugosl. II. p. 36.

³⁷ „cum nunc de novo sciatur, quod per serenissimam dominam reginam Hungarie predictus *locus Cathari* datus fuerit in manibus domini regis Rassie Ljubić, op. cit. IV. p. 219

³⁸ Ljubić, op. cit. IV. p. 219.

³⁹ U dotičnoj povelji piše Stjepan Tvrtko: „cum per gratiam largifue dei dispositionis et preclarissime sororis nostre domine regine Ungarie civitas predecessorum nostrorum Catharensis feliciter ad manus nostre maiestatis perpetualiter pervenit quatenus idem mercatores (du-

je rečeno, tĕrala i iskala gospodina kralja Stefana, česa bog upasi, prĕje nego li bĕ on ulĕzel u Dubrovnĕk, i nebudeći on u Dubrovnĕku, t'daj općina i grad Dubrovnĕk da nĕ drŕan prijati u gradu gospodina kralja Stefana volja njegove vlastele i ljudi volja njĕh imanĕji suprotĕv č'st i vĕre gospoje naĕe plemenĕte kraljice Marĕje ugrske“.⁴³

Ugovor ovaj jasno pokazuje, da je u travnju 1387. kralj Stjepan Tvrtko bio očit protivnik kraljice Marije i da je javno pristajao uz nezadovoljnike u Hrvatskoj i Dalmaciji. To je činio tim radje, ŕto se je mogao nadati, da ĕe pomažuć hrvatski pokret napokon sjediniti Hrvatsku i Dalmaciju sa svojom prostranom drŕavom.

Pokret u Hrvatskoj; Stjepan Tvrtko upliće se u posle hrvatsko-dalmatinske (1387—1389.). Kralj Ljudevit I. ostavi za sobom drŕavu prostranu i uglednu, ali narode u njoj nezadovoljne i potlaćene. Od svih kraljevina njegova vladanja bijaĕe najpotiĕštenija Hrvatska. On joj bjeĕe doduĕe vratio krasno primorje njezino prisilivĕi mletačku obćinu u dva puta (1358. i 1381.), da se je morala odreći ciele Dalmacije od Kvarnera do Draća; ali zato bjeĕe joj zatro ŕivotnu snagu, pogaziv joj sveta prava, poniziv bansku čast i skućiv joj vlastelu, ponos njezin kroz toliko stoljeća. Mjesto uglednih nekoć knezova ŕubića, Ugrinića, Kurjakovića, Babonića i Nelipića podigoĕe se nedavno joĕ nepoznata lica, koja se grijahu jedino o sjaju krune i prietola, te pomagahu kralju obarati starodrevni ustav kraljevine.⁴⁴

Pa upravo ove novajlije, u koje se je Ljudevit najviše pouzdao, pokazao se iza smrti njegove najprevrtljiviji Mnogi njih postadoĕe najŕeŕći protivnici i pobornici mladjahne mu kćeri i nasljednice Marije, kojom ravnaĕe mati Jelisava sa ljubimcem svojim, palatinom Gorjanskim. Od svih se najviše iztiće *Ivan Paliŕna*, bivĕi prior vranski; a uzanj braća Horvati, vlastela u poŕeŕkoj i

⁴³ Mikloĕić, Mon. serb. p. 209—211.

⁴⁴ Zanimivo je iztaknuti, ŕto piĕe Magjar L. Szalay o postupku kralja Karla Roberta (i Ljudevita) prema hrvatskim knezovom. On veli: „ . . . Mittelekroatien aber ruhte nicht und die Rĕthe des Kōnigs bemerkten nur die Erscheinungen, welche auf der Oberflĕche vorgingen, ahnten aber nicht, dass hinter denselben die *Ansprüche* der kroatischen Nationalitĕt stecken, welche aufzufassen, mit den Interessen des ungarischen Reiches in Einklang zu bringen und zu befriedigen, eine ruhmvolle und sich reichlich lohnende Aufgabe gewesen wĕre. Weil aber diese ungelōst blieb.“ Szalay v. L., Geschichte Ungarns, II. p. 177—178.

vukovskoj županiji. *Pavao Horvat* bijaše tada biskup zagrebački, a brat mu *Ivan Horvat* upravljao još za Ljudevita neko vrijeme banovinom mačvanskom. Ovim glavnim kolovodjama pridružiše se još Stjepan i Andrija Lacković iz Dobrogošća u požežkoj županiji, Stjepan od Šimontornje, Nikola Seč i drugi. Nezadovoljnici hrvatski tužahu se osobito na slabu žensku vladu i na vlastohlepnoga palatina Nikolu Gorjanskoga, te govorahu ovako: „Dokle ćemo trpiti vladu žensku, zavodljivu i srčbi sklonu? Naše joj usluge negode; mrkim nas licem (kraljice) gledaju, zaboraviše na našu krv, koju smo nekada u službi pobožnoga kralja prolijevali, i na tolike pogibelji i muke, što ih pretrpismo, kada si je kralj našim mačem pokoravao druge narode. Kraljica nas nastoji ukloniti s časti, na koje bjesmo nekada uzvišeni; pred nosom nam zatvara vrata, koja nam bijahu još nedavno otvorena. A nitko joj osim palatina Nikole Gorjanskoga nije po čudi. Zato nam valja liek donieti, da nam ogorčena žena neprolije krvi i neizgoni duše, i da nam nezapljeni našega krvlju stečenoga blaga“. Nezadovoljnici hrvatski, nenadahu se boljku ni onda, kada bi i Marijin zaručnik, češki kraljević Sigismund došao, te oženiv Mariju sam zavladao, jer ga smatrahu za tuđinca i nevješta ustavu i zakonom kraljevine. Odlučiše zato kraljicu Mariju smetnuti s prijestola i pozvati nanj mladju mužku lozu Anževinaca, poimence Karla Dračkoga, unuka dračkoga vojvode Ivana, koji je bio brat Ljudevitovu djedu Karlu Martelu. Karlo Drački bijaše im tim miliji, jer su ga i lično poznavali, pošto je još za Ljudevitova vladanja kroz više godina (1369.—1376.) bio vojvoda Hrvatske i Dalmacije.

Već u rujnu godine 1383. pokrene prior Ivan Paližna prvi ustanak u gradu Vrani (u današnjoj Dalmaciji, a staroj Hrvatskoj). Jelisava ga doduše sama svlada, ali umah druge godine 1384. otkrita bi u Zadru urota proti obim kraljicam. Ovi i drugi nemiri, što se pojavljahu od Srijema i Mačve sve do jadranskoga mora, sklonu kraljicu Jelisavu, da pokuša umiriti nezadovoljne kolovodje. Sastade se zato u travnju 1385. u gradu Požegi s njimi na dogovor. Nu nagoda nepodje za rukom, a malo zatim odplavi zagrebački biskup Pavao Horvat u Napulj, da pozove Karla Dračkoga na prijestol hrvatski i ugarski. Pavao je Karlu najprije predao pismo, potvrđeno mnogimi pečati svojih drugova, zatim mu je, opisav stanje Hrvatske i Ugarske, govorio: „Zovemo te dakle, da izmiriš nesložnu kraljevinu, da složiš nesložne vojvode

Tebe ide po pravu kraljevina, tebi se drage volje pokoravamo, da uzljubiš one, koje su ljubili otc tvoji^a. Karlo krzmaše dugo; nu napokon se 4. rujna 1385. ukrca u Barleti, te već 12. rujna doplovi u Senj. Odavle podje sa svojim prijatelji u Zagreb, gdje se nastani u dvoru biskupa Pavla Horvata, čekajuć čas, dok mu bude moguće zavladata i Ugarskom.

Premda je sada Jelisava svimi silami radila, da uzdrži priestol svojoj kéeri, nemogaše ipak uspjeti. Sam Sigismund, koji je u to Mariju oženio, morade pobjeći u Česku, pošto se je bojao zasjeda svojih protivnika. Napokon se morade Marija priestola odreći, a na to bi na staro ljeto 1385. Karlo Drački u Stolnom Biogradu ovjenčan kraljevskim viencem u prisuću obiju kraljica. Jelisava nastojaše sada maknuti Karla drugim putem. Najprvo ga dovabi k sebi na dogovor, gdje ga malo da nije sasjeko peharnik njezin Forgač (7. veljače 1386.); a zatim ga zarobljena dade zatvoriti u Višegrad, i tuj umre nesretnik već 21. veljače, po svoj prilici od otrova. Umah zatim preuze opet vladu kraljica Marija sa majkom Jelisavom i Nikolom Gorjanskim.

Nagla smrt Karla Dračkoga pokrene novu bunu u svih zemljah hrvatskih. Ban Ivan Horvat sa braćom svojom i Ivanom Paližnom digoše vojsku, zauzeše banovinu Mačvu, vukovsku i požežku županiju, te se spremahu, kako bi gradjanski rat preneli preko Drave u samu Ugarsku. Da se ustaše pokore, sabere Nikola Gorjanski vojsku od 30.000 momaka, te zajedno sa obim kraljicama udari na Slavoniju. Nu kad je ta vojska, prešav Dravu, prodrla do Djakova, navalíše 25. srpnja 1386. ustaše na kraljevsku pratnju, te ju razbiju. Blaž Forgač i Nikola Gorjanski padoše u boju, a uz nje i mnogi drugi plemići; obje kraljice pako, mati i kći, dopadoše ruku ustaških, te biše bačene u tamnicu građa Novigrada izpod Velebita. Početkom siečnja 1387. bje kraljica Jelisava u tamnici smaknuta a kći joj Marija ostade i nadalje zasuznjena, očekujuć pomoć od svoga supruga Sigismunda, koga je malo zatim (31. ožujka) okrunila jedna stranka u Ugarskoj za kralja. Vodje medjutim hrvatskoga pokreta, poimence Pavao Horvat, Toma Paližna i Pavao Gjorgić krenuše već 22. veljače iz Zadra put Napulja, da pozovu na priestol mladjahnoga Ladislava, sina nesretnoga kralja Karla Dračkoga. U isto vrieme obratiše se za pomoć i na bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka, nebi li tako odoljeli kralju

Sigismundu, koji se je ozbiljno spremao, da oslobodi svoju suprugu i uguši hrvatski pokret.

Bosanski kralj Stjepan Tvrtko budnim je okom pratio događaje, što su se već više godina zbivali uz sjevernu i zapadnu medju njegove države. Nu odlučno nehtjede pristati uz nijednu stranku, dok ga nije kraljica Marija u ožujku 1385. podmitila gradom Kotorom. Kad je medjutim nastradao Karlo Drački, ostavi Mariju, te se odlučno pridruži hrvatskim ustašam, tako da je već u ožujku 1387. bio poznat kao gorljiv protivnik zasušnjene Marije. Kao što u svem, tako je i ovaj put sledio probitak svoje države, nadajući se pouzdano, da će podupiruć hrvatske kolovodje napokon i Hrvatsku sa Dalmacijom i Slavonijom pridružiti svojoj državi. U to ime prihvati poziv ustaša što pripravnije i obeća im pomoć. Tvrtko uze sada pomagati hrvatski pokret toli u Slavoniji i Mačvi, koli još više u Hrvatskoj i Dalmaciji, primajući ujedno u svoju državu nesretne bjegunce hrvatske i štiteć ih od osvete Sigismundove. Prianjaše takodjer na izliku uz kralja Ladislava, uvjeren, da će ovako laglje uspjeti.

Jedva se bješe kraljica Marija pomoću mletačke mornarice oslobodila teške tamnice u gradu Novigradu (4. lipnja), započe kralj Stjepan Tvrtko izvoditi svoje osnove. Nešto pomoćnih četa pošalje Ivanu Horvatu u Mačvu i Slavoniju; nu glavnu svoju pažnju obrati na Hrvatsku i Dalmaciju. Tuj nadje osim Ivana Paližne sve prijatelje i pristaše moćne nekad porodice Šubićeve, s kojom bijaše po svojoj majci u rodu. Prvi mu se ovdje pridruži hrvatski grad Klis, kojemu je još nedavno gospodovao Mladen Šubić, brat majke njegove Jelene. Obćina kliška odabere poslanstvo od tri lica: nadpopa Franka, Matiju Rogavića i Ostoju Juradina, da podju u Bosnu i da se poklone kralju Stjepanu Tvrtku u ime svoga grada. Poslanici stigoše već 22. srpnja na dvor kraljev u Sutisku, gdje no Stjepan Tvrtko izdade povelju, kojom primi Klis u svoje okrilje. Osim toga potvrdi obćini kliškoj sve povlasti i povelje, što ih je imala za Šubića, poimence za banova Mladena i Pavla, i kneza Jurja.⁴⁵

⁴⁵ Nos Tuartko etc. . . . Itaque ad nostram accedentes presentiam viri nobiles de Clissa, v. d. Francus archispresbiter civis Clissi, et Matheus Georgii de Bogauichi ac Ostoya Juradini, nuntii et ambasciatores ex parte communitatis Clissie . . . conseruabimus in omnibus ordinationibus, quas dicunt habuisse tempore predecessorum nostrorum d. d. ha-

Ovim poklonom dobi kralj Stjepan Tvrtko u svoje ruke jedan od najvažnijih gradova hrvatskih, za koji se još nedavno otimahu Mletci, Srbija i Ugarska. Grad bo Klis, stojeć na vrhuncu gospodujućem nad glavnim prolazom iz Bosne u srce dalmatinskoga primorja, daje ključ do Spljeta, toga prirodnoga središta dolnje Dalmacije, odakle se lasno razastire vlast na ostale gradove ove zemlje. Namjestiv u Klisu svoju posadu prietio je Tvrtko neprestano metropoliji Dalmacije, gradu Spljetu, radeć uza to neumorno i dosljedno, da zavlada svoj Hrvatskoji Dalmaciji. To je u ostalom mogao tim lasnije polučiti, što je i znameniti grad Vrana bio u vlasti Ivana Paližne, najodanijega mu pristaše. Sigismundo bješe doduše imenovao poglavarom i priorom Vrane Alberta Lackovića od Velikoga Miholjca, koji je pomoćju krbavskih knezova Tome i Butka Budislavića htjeo zauzeti svoje mjesto; nu žitelji Vrane ostadoše svedjer vjerni Ivanu Paližni i njegovoj posadi u gradu.

Jedva bješe Stjepan Tvrtko zadobio Klis i metnuo unj svoju posadu, već je koncem istoga mjeseca srpnja počeo uznemirivati susjedni Spljet. Spljećani, budući gorljivi privrženici Marije i Sigismunda, silno se stoga prepadoše. Začuvši, da se bosanska vojska primiče, sastade se gradsko vieće pod načelnikom Ivanom Pizzacolijem dne 1. kolovoza 1387., te odluči poslati u Bosnu svoga sugradjanina Mihu Madijeva. Ovomu bi naloženo, da ide „do preblagoga i preslavnoga gospodina Stjepana Tvrtka, kralja Raše, Bosne i Primorja“, i da mu svom smiernosti preporučí Spljećane i njihov grad. Neka ga uvjeri, da je on iza zakonitoga im vladara njihov glavni gospodar, kojemu se Spljet preporuča. Ako je u ostalom njegovo veličanstvo odredilo i odaslalo svoju silnu vojsku u kotar spljetski, da ovdje čini štetu, neka poslanik izjavi, da se takova naredba nebi slagala sa smiernim poštovanjem grada Spljeta prema kralju, buduć da su Spljećani sveudilj spravni izpunjavati zapovjedi njegove visosti, samo neka od njih netraži ničesa, što bi ih veleizdajom žigosalo. Napokon nalažu Spljećani svomu poslaniku, neka nastoji, da se svakako Spljet ostavi na miru, a grad Omiš da se sačuva za kraljicu Mariju.⁴⁶ Medjutim poslanik Miha Ma-

norum Mladini et Pauli, atque comitis Georgii: scilicet nobis et nostris hereditibus teneantur semper et in perpetuum omagii fidelitatem observare. Kukuljević, Jura regni Croatiae, I. p. 493. — Sravni još Račkoga Fr., Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća (Rad jugosl. akadem. III. pag. 66—67)

⁴⁶ Nos Joannes de Pizacolis capit. iudices, et cons. civit. Spal. vobis nob.

dijev nije ipak pošao u Bosnu, pošto je bilo prekasno. Već sutradan 2. kolovoza bješe bosanska vojska provalila u kotar spljetski. Premda je vojska bila jaka, nije ipak ovaj put obsjela Spljeta, već je jednostavno poharala njegov kotar.⁴⁷ Kralj Tvrtko naime niti je imao sprava, a ni vremena za dugotrajno obsiedanje toli čvrsta grada, već je mislio češćimi provalami prisiliti Splječane, da se napokon za volju mira i koristi svoje podlože vrhovnoj vlasti bosanskoj.

Vojska bosanska nebi bila ni dospjela obsiedati Spljet, jer su se u to i pristaše kralja Sigismunda spremili na borbu. Na čelu im bijaše spomenuti već Albert Lacković, izabrani prior vranski, koji međjutim nije mogao u Vranu uljesti, jer je tamo bio Ivan Paližna. Albertu Lackoviću pridružiše se braća Toma i Butko Budislavići, knezovi krbavski, te s njim zajedno odoše pred Vranu, da ju silom otmu Ivanu Paližni. U listopadu već je ova sjedinjena vojska obsiedala Vranu. Dne 12. listopada 1387. „za obsade Vrane“ poslaše braća Toma i Butko Budislavići, knezovi krbavski, Kažotu Kažotića svim dalmatinskim gradovom i otokom: Dubrovniku, Spljetu, Trogiru, Šibeniku, zatim Braču, Hvaru i Korčuli za poslanika, te preporučiše ovim obćinama novoga priora vranskoga Alberta Lackovića, brata Ladislava Lackovića, tadanjega bana Hrvatske i Dalmacije, koji da je poslao istoga poslanika obćinama radi nekih posala kralja Sigismunda; ujedno zahtievahu od obćina, da učine ono, što bi bilo na slavu i čast kralja Sigismunda!⁴⁸ Kažoti Kažotiću bilo

viro Miche Madii civi et ambassatori nostro salutem ad vota felicem. Committimus vobis, quod parte nostra ire debeatis ad seren. et inclitum principem et dominum d. Stephanum Tuartcho d. g. Rascie, Bosne, maritimeque regem inclitum, et immediate post dominium nostrum naturale dominum nostrum precipuum, et eidem cum omni humilitate inclinabitis, et nos et civitatem nostram recomendabitis modo et forma, quibus convenire congruerit discretio vestra. Si dicta maiestas vestra ordinavit, et *misit suum potentem exercitum* damna nobis illaturum in campo nostro, quod cum eius deuota reuerentia locum non habet, cum dispositi simus et semper fuimus exequi mandata cuncta culminis vestri, dumodo non notemur nota infidelitatis Lucio, Memorie di Traù, p. 332—333.

⁴⁷ Godine 1388. dne 10. lipnja dade spljetsko vieće svojim poslanikom, pošavšim kralju Sigismundu, među inim i ovaj nalog: „Narrabitis etiam, quomodo anno preterito (1387.) videlicet die 2. augusti exercitus dicti regis Bosne validus campum nostrum inuasit.“ Lucio, Mem. di Trau, p. 339. — Rački, op. cit. (Rad, III. p. 68).

⁴⁸ Universis et singulis ciuit. vid. Rag. Spal. Trag. Siben, nec non insulis

je sigurno povjereno, da sklone dalmatinske občine, da dadu vojenu pomoć Albertu Lackoviću proti Ivanu Paližni, nebi li laglje osvojio grad Vranu.

Nu ni Ivan Paližna ni kralj Stjepan Tvrtko nisu mirovali. Ivan Paližna hrabro je kroz sav mjesec listopad odbijao navale svojih protivnika, a na to mu mjeseca studenoga stiže u pomoć vojska bosanska. Da bi vojska bosanska odvrtila neprijatelje od opsade Vrane, provali 11. studenoga u kotar zadarski, te ga strašno pohara. Uza to zaplieni 700 volová i 700 krava, 300 magaraca i 3000 glava stoke, i učini mnogo druge škode, te poubija silu ljudi svake vrsti. Ovom provalom dignuta bi opsada Vrane. Kraljevska vojska pod Albertom Lackovićem morade ostaviti Vranu, te se povuče na sjever do Nina, u koji se i zatvori.⁴⁹ Dne 17. studenoga bijaše Alberto već u Ninu, te pisa odavle pismo svojim dragim prijateljem Splječanom, koji su takodjer mučno podnosili česte provale bosanske vojske. U tom pismu javi im Alberto, da je poradi mnoštva i sile bosanskih krivovjernih morao ostaviti otvoreno polje i povući se u starodrevni grad Nin; zato ih moli, da bi poput ostalih dalmatinskih gradova što prije poslali do njega jednoga ili dva poslanika svoja, koji bi s njim razpravljali „o mnogih poslovih i nuždah sv. krune ugarske, kao što i o njihovih i ostalih dalmatinskih gradova.“ Ujedno im poruči, kako je netom čuo, da se kralj Sigismundo sa svom silom sprema na jug, i da će doskora doći; zato ih bodri, da što tvrdje uztraju u vjernosti.⁵⁰

scil. Bracie, Lesine et Corzule. Nos Thoma et Butcho olim felicis memorie comitis Budislai comitis Corbauie salutem ad vota felicem . . . quem Casotum dignemini . . . plenarie exaudire et ea perficere et adimplere, que ad statum et honorem prefati domini nostri (regis) respiciunt . . .
Date in obsidione castri Aurane 12. die octubris an. 1387; Lucio, Mem. p. 333.

⁴⁹ Die lunae 11. novembris venit usque territorium Jadræ exercitus Bosnensis magnus, et depraedatus est animalia ut fertur scilicet magna . . . pro cuius exercitus timore exercitus domini nostri regis, qui obsidebat Vranam per triduum ante se deviauit, et dominus Albertus electus prior ductor dicti domini regis exercitus in civitatem Nonensem se reduxit . . .
Memoriale Pauli de Paulo (Lucius, de regno Dalm. p. 424). Srayni još Lucio, Mem. p. 334.

⁵⁰ . . . sicut Deo placuit, quod propter multitudinem et potentiam hereticorum Bosnensium in campo manere non potuimus, sed in antiquam fidelium civitatem Nonam intravimus . . . hac autem hora noua de partibus Ung. percepimus, quod dom. noster rex cum tota sua potentia ad has partes venturus est in brevi; rogamus ut in fidelitate in qua mansistis durius persistatis. Lucio, Mem. p. 334.

Nu kralj Sigismundo bio je daleko, a bosanska vojska i oslobođeni Ivan Paližna imali su sada slobodne ruke. Čim se je kraljevska vojska povukla u Nin, ostaviše bosanske čete 18. studenoga zadarski kotar, te odoše prema Vrani, gdje se sjediniše sa oslobođenim Ivanom Paližnom. Ovaj odluči sada vratiti Albertu nemilo za nedrago. Zajedno sa bosanskom vojskom krene na sjever, ter poče pustošiti sav zadarski kotar, pače uze obsiedati samoga Alberta u gradu Ninu. Obsada Nina trajaše do 17. prosinca.⁵¹ Alberto bijaše u velikoj nevolji, tako da mu je grad Trogir morao 10. prosinca poslati vojenu pomoć pod svojim kapetanom. Bosanskoj vojsci nije doduše pošlo za rukom uzeti grada Nina; nu zato osvoji ona oko 17. prosinca važnu i čvrstu Ostrovicu,⁵² nekoč grad knezova Šubića, odakle je mogla udarati na Zadar i Nin, kao što je sa Klisa uznemirivala Spljet.

Ovi doista znatni uspjesi bosanski zastraše silno dalmatinske gradove, kojim je sada bilo očekivati sve većih neprilika od Stjepana Tvrtka i Ivana Paližne. Sasvim je stoga naravno, da se je u dalmatinskih gradovih javljalo ljudi, koji su počeli govoriti, da nebi s gorega bilo pokloniti se bosanskomu kralju, pošto ih zakoniti kralj Sigismundo ili neće ili nemože braniti. Dne 26. prosinca zaključí gradsko vieće u Trogiru, da se pošalju poslanici kralju Sigismundu; ali ujedno odredjen bi poslanik vojvodam bosanskih četa u Hrvatskoj.⁵³ Sutradan 27. prosinca zaključeno bi vojvodam bosanskim poslati samo list, a ne poslanika; a ujedno utvrditi grad, po svoj prilici za to, da se odbije prieteća navala sa strane bosanske. Nu radi te odredbe podigne bosanska stranka u Trogiru nemire, koji se izrodiše u ljutu borbu (27. i 28. prosinca). U toj borbi bijaše i krvavih glava; Petar Josipović, Stjepan Dojmi i Augustin Kažotić poginuše „na glas naroda“ pošto su bili privrženci stranke Sigismundove; drugi pristaše ugarskoga kralja jedva

⁵¹ et die 18 predicti mensis (novembris) Bosnensis exercitus ut fertur ipsam territorium (Jadrae) egressus est, deinde reversus est idem exercitus cum bano Joanne et stetit usque 17. decembris . . . Memoriale Pauli de Paulo (Lucius, p. 424).

⁵² in illis diebus castrum Ostrouiza reddidit se regi Bosne. Idem, op. cit. p. 424. Dne 10. prosinca zaključí trogirsko vieće: „Mittantur Nonam ad servitium regie maiestatis in tribus barcis duodecim balistarii, et totidem pausarii, qui cum uno nobile capitaneo mittantur pro uno mense tantum“. Lucio, Mem. p. 334

⁵³ Lucio, Memorie di Traù, p. 335.

živi utekoše i spasiše tako svoje ruse glave. U Trogiru na to prevlada stranka prijatna kralju Tvrtku i njegovoj politici.⁵⁴

Ostali gradovi dalmatinski bijahu s tih smutnja trogirskih, a i s napredka Tvrtkove vlasti još većma uznemireni. Odluče zato poslati poslanike kralju Sigismundu i moliti ga za što skoriju pomoć. Zadar izabere 8. siečnja 1388. Ljudevita Gjorgjića, Damjana Ciprijanova i Andriju Grizogona, koji su već sutradan zorom krenuli u Ugarsku. Ovomu poslanstvu pridruži se i Zadrani Pavao Pavlović, ljetopisac suvremenih zгода, kojemu je bilo izvijestiti Mariju i Sigismunda o smutnjah trogirskih. Grad Šibenik izabere za poslanike Tomu Dinkova i Saracena Nikolića; Spljet pako pošalje na ugarski dvor Matu Kristofora i Nikolu Sriću, te im dade 19. siečnja obsežan naputak, kako da se vladaju na dvoru i što da govore kralju i kraljici.⁵⁵

Poslanici spljetski imali su najprije čestitati kralju na krunisanju a kraljici na njezinu oslobodjenju, te izpričati Splječane, što im se nisu dosele poslanstvom poklonili. Za razlog tomu zadocnjenju neka navedu: „rat, štete i poteškoće, što ih počinije gradu kralj bosanski i vranski prior i ostali ustaše, i što neće prestati, ako bog i kralj Sigismund nepomogne.“ . . . Poslanici pripoviedati će kralju „trpnje, stiske, muke, obsade, koje je Splječanom u ovo vrieme bilo podnositi poradi vjernosti njegovoj kruni. „Pripoviedati ćete“, nalaže spljetsko vieće, „koliku su štetu počinili kralj bosanski, prior vranski i Klišani u našem kotaru; kako su mnogi građani umoreni, mnogi pohvatani i odkupljeni, žene spljetske zlostavljene, dohodci grada dva put poplienjeni, kako su uništeni mlinovi, kako su vinogradi i voćnjaci posječeni, kako polja pogažena. Sve ovo bilo bi mučno podnositi i većim gradovom, a nekmo li Spljetu.“ Zato će poslanici moliti Sigismunda, neka gradu pomogne, jer je veći dio imovine izgubio, pošto su ga kralj bosanski i Klišani dugo obsiedali, a i sada ga obsiedaju, tako da se nijedan Splječanin neusudjuje napolje izaći bez velike štete svoje. Poslanici imali su

⁵⁴ 1387. die Veneris 27. decembris. In Tragurio ad vocem populi interfecti fuerunt S. Petrus Joseph, et S. Stephanus Doimi dictus Chenuch, et eras 28. dicti mensis incisum fuit caput S. Aug. de Casotis in platea civitatis Tragurii et multis aliis nobilibus diversae iniuriae fuerunt illatae . . . Memoriale Pauli de Paulo (Lucius p. 424).

⁵⁵ Memoriale Pauli de Paulo (Lucius, de regno p. 425); zatim Lucio, Mem. di Traù p. 386—388.

još u kralja izhoditi, da bi se izravnale razmirice sa Klisom i Omišem radi medja, tako da bi medje spljetske naprama ovim občinam bile rieke Cetina i Solin. Buduće da je gradski kotar sa kopna bio izvrgnut raznim navalama, te nije zemljište njegovo davalo gradu dovoljno dohodka, to su poslanici imali još zamoliti kralja Sigismunda, da podieli Spljetu otoke Hvar, Korčulu i Brač. Sigismundo međutim nije na sve ove molbe i želje vazda mu vjernih Spljećana ništa učinio. Jedino što se je po želji njihovoj počeo ugovarati sa mletačkom republikom. Spljećani se odatle nadahu za se velikoj koristi.

U to je početkom godine 1388. bila vlast kralja Tvrtka u Hrvatskoj veoma znatna. Imao je u svojim rukama znamenite gradove Klis, Vranu i Ostrovicu, a po svoj prilici i važni Knin, „ključ tadanjoj Hrvatskoj“. Namjestnikom i banom svojim u Hrvatskoj imenuje Ivana Paližnu, koji se je u to doba desio u Klisu, ter odavde svedjer uznemirivao grad Spljet. Tako je 18. veljače s bosanskom vojakom pritisknuo gradski kotar i ljuto ga oplakao.⁵⁶ Pošto kralj Sigismundo nije poslao vojene pomoći, to se je bilo bojati, da će dalmatinski gradovi napokon Tvrtku podleći. U to se ponudi Tvrtku prijazni grad Trogir za posrednika medju Spljetom i bosanskim kraljem. Već 1. ožujka šalju Trogirani jednoga poslanika svoga u grad Klis do Ivana Paližne, samo da saznadu, što im ovaj hoće da kaže. Umah zatim, 6. ožujka poklanjaju Trogirani Ivanu Paližni, „prioru vranskomu i banu Dalmacije i Hrvatske“ 100 kupljenika žita. Dva dana iza toga, 8. ožujka šalju Trogirani svoje poslanike u Spljet i Klis, da posreduju mir medju Spljećani i Ivanom Paližnom.⁵⁷ Nu ipak nije došlo do nikakova sporazumka.

Sada je Tvrdko počeo odlučnije raditi, da postigne svoj cilj i da dalmatinske gradove, napose Spljet, podloži svojoj kruni. Najprvo pošalje 19. ožujka dva svoja pouzdanika, vojvodu Vlatka Hranića i Stanoju Jelačića put Klisa, da tamo ugovaraju sa dalmatinskim gradovi. Grad Trogir odlikova poslanike, darovav im

⁵⁶ „a die vero februarii 18. unitis viribus nos premunt, destruunt, feriunt, et conculcant solum ob suum et sacri diadematis Ung. tuendum honorem“. tako piše spljetsko vieće u napatku za svoga poslanika od 10. lipnja 1388. Lucio, Mem. p. 389.

⁵⁷ Die 8. martii. Mittatur ad dominum banum et Spalatenses ambasiator ad tractandum inter eos concordiam. Lucio, Mem. p. 385.

50 libara, nebi li tako što više ušao kralju u volju.⁵⁸ Ostali gradovi međjutim nehtjedoše znati za te poslanike. Malo zatim obrati se Tvrtko na Mletke. Već 17. travnja dozvoljavaju mu Mletčani, da može izvesti iz njihova grada malvasijskoga vina za dvie sto dukata, a umah iza toga moli ih Tvrtko, da bi do njega htjeli poslati svoga čovjeka, koji bi čuo, što želi Mletčanom doglasiti. Mletčani međjutim, koji su baš tada bili u dogovoru sa Sigismundom, odvrtiše, da nemogu poslati svoga poslanika, jer bi se tim odviše vremena izgubilo, već neka kralj šalje svoga poslanika u Mletke. Kralj na to pristane, te njegov poslanik dodje u Mletke, i već 3. svibnja vraćaše se domu svojemu.⁵⁹

U isto vrieme ratovalo se svedjer po Hrvatskoj i Dalmaciji, te je osobito u Hrvatskoj vlast Tvrtkova sve više mah preotimala. Od gradova dalmatinskih ostade jedini Trogir u dobru sporazumku sa Tvrtkom, te je dne 13. travnja poslao svoje poslanike u Bosnu, na želju kraljevu, da čuje, što kralj hoće. Po svoj prilici radilo se i sada o tom, da bi Trogirani posredovali, da se Spljet kralju predade. Nu dogovori se valjda opet razbiju, a na to odluči kralj Tvrtko na novo na Spljet navaliti. Dočim je ovako kralj Tvrtko svedjer napredovao, nije se Sigismund na sve prošnje dalmatinskih občina gotovo ni maknuo. Jedino, što je u to doba učinio, jest, da je 7. svibnja pisao pismo na hrvatsku gospodu i dalmatinske gradove, neka pomognu njegova pristašu Kažotu Kažotića, koji je prošle godine morao za bune iz Trogira pobjeći. Pismo Sigismundovo upravljeno je na Alberta Lackovića, priora vranskog, na Nikolu, Tomu, Butka i Pavla, knezove krbavske, na Margaretu, kneginju cetinsku i Nelipića, kastelana grada Skradina. Osim toga obrati se u tom poslu na gradove Dubrovnik, Spljet, Zadar, Šibenik i Nin.⁶⁰

Dok je kralj Sigismund jedino preporukami mislio svoje pristaše obraniti, podigao je Tvrtko opet vojsku, ter sjediniv ju sa četami Ivana Paližne, zapovjedi joj, da provali u spljetski kotar. Bosanska vojska ostade pod Spljetom kroz 13 dana (počam od 18. svibnja), te poharav grozno sav gradski okoliš vrati se opet koncem svibnja natrag. Tvrtko uvidi dobro, da se pomorski grad

⁵⁸ Die 19. dicti (martii) expendantur 50 lib. pro exeniis Vlatcho voyuode, et Stanoye Jelacich, ambas. Bosne, venturis Cliss. Lucio, Mem. p. 385.

⁵⁹ Ljubić, Mon. Sl. m. IV. p. 248 i 249.

⁶⁰ Lucio, Mem. p. 388—389.

Spljet nebi mogao nikada samo s kopna osvojiti, zato odluči prvom zgodom obkoliti grad s mora i kopna, te ga tako prisiliti na predaju. U to ime naloži, da se u gradu Kotoru njegovim troškom dogradi mornarica (nešto brodova imao je odprije) i da to brodovlje doplovi pod Spljet.

Spljećani jedva oslobođeni haranja bosanskoga, grozno se prepadoše, čuvši za te nove priprave Tvrtkove. Uvidiše, da za Sigismunda zalud pogibaju, dočim se on za njih nimalo nebrine. Zato odabraše 10. lipnja 1388. malobraćanina Nikolu, da ide pred Sigismunda za poslanika, i da ga ozbiljno opomene na njegovu kraljevsku dužnost. Poslanik imao je u ime Spljećana govoriti kralju i kraljici, i to svakomu napose.

„Već više od tri godine“, tako je imao besjediti kralju poslanik Spljećana, „bije nas mač kralja bosanskoga, a već osamnaest godina trpimo progona od Ivana Paližne. Ovi su nas dušmani naši nekad razdieljeni uznemirivali, nu od 18. veljače ove godine gnjetu nas zajedničkim silama, progone nas i uništuju. Banovina Bosna i grad Klis puni su naših zarobljenika, mrtvaca, pliena i odkupa za zarobljenike. Sve, što god imamo, jest oštećeno, uništeno, popaljeno sve do zidina samoga grada; a što je još gore, naši su zarobljenici ne samo nemilosrdno mučeni, nego i gladom i žeđjom moreni, pače ih i uda lišavaju, te s toga umiru. Trupla naša nesahranjena daju se vukovom i bacaju se psom. Svi nam se usjevi otimlju, da i ognjem uništuju; dohodci našega grada posve su do ništice smanjeni, a troškovi silno pomnožani. Od morske strane očekujemo svaki dan navalu brodovlja, koje je na zapovjed i trošak kralja Tvrtka u Kotoru sagrađeno . . . Lanjske godine 2. kolovoza provalila je silna vojska bosanska u naše polje, a sada je vojska kralja bosanskoga, sjediniv se sa vojskom priora vranskoga, 18. svibnja opet udarila na naš kotar i ostala tuj trinaest dana, rušec vinograde i sjekuć drveće . . . Uviek stojimo u oružju, noćju nespravamo . . . neimamo mirna dana“.⁶¹ . . .

„Predpostavivši i iztaknuvši ova“, veli dalje naputak za poslanika, „molite smjerno i muževno, da nam kralj brzo pomogne, inače pogibosmo. Ako nas pako nebi mogao on osloboditi zbog drugih posala i još težih zaprieka, onda zamolite od njega slobodan i otvoren list, kojim nam bude slobodno bez žiga veleizdaje po-

⁶¹ Obsežni taj naputak priobći Lucio, Mem. p. 389—340.

brinuti se za svoje stanje, kako god možemo . . . Ako li nebi mogli dobiti rečenoga lista, onda uložite javno pred velmožami taj prosvjed: da nam se neka neupíše u grieh, ako bi učinili što njim nepovoljna, jer ćemo to učiniti prisiljeni i lišeni svake nade u spas. Budu li nam pomoć obećali, onda recite: da ćemo ju samo još kroz mjesec srpanj, a ne dulje izčekivati, jer tolikom nevoljom oboreni, nemožemo dulje trpiti“.

Ova muževna izjava Spljećana ostala je međjutim glas vapijućega u pustinji. Sigismundo je za sigurno spljetskomu poslaniku obećao svaku pomoć, pače Spljećane sokolio, da uztraju u vjernosti prema njemu, ali nije dospievao, da im pomogne. Iz jednoga lista Sigismundova od 22. rujna, pisana mletačkomu duždu Antunu Vernieriju, saznajemo doduše, da se je u to vrieme spremao s vojskom svojom na Stjepana Tvrtka i nevjerne mu ustaše;⁶² ali te vojne nije ipak poduzeo, već je jedino kušao posredovati pomoćju Mletčana.

Premda dakle Spljećani nisu imali nikakove koristi od svoga poslanstva i premda im je bosanska vojska bila vazda na vratu uznemirujuć ih iz grada Klisa, ipak se još nehtjedoše predati bosanskomu kralju. Odlučio sada pozvati sve dalmatinske obćine i hrvatske knezove, da sklope medju sobom savez za obranu od bosanskoga kralja. U to ime sastade se dne 28. kolovoza spljetsko vieće na dogovor, te izabere gradjanina Petra Zorića, da glavom ide u Skradin i Šibenik, zatim knezu Nelipiću, knezu bibrirskomu Vidu Ugričiću, pače „bude li potrebno“, i knezovom krbavskim, te da uznastoji medju ovimi obćinama i velmožami uglaviti uzajamni obranbeni savez. U napatku, što ga načelnik Malatesta dade poslaniku, naročito se iztiče, da bi se taj savez imao sklopiti „proti ustašam i protivnikom svete krune ugarske“, i to na godinu dana i više u toliko, koliko će biti po volji kralju Sigismundu. Tu se još dodaje: „I pošto smo mi (Spljećani) u većoj nevolji od ostalih, te bivamo svednevice tlačeni od kužnoga priora vranskoga, a prečesto i od kralja bosanskoga“; a zatim mole Spljećani dotične obćine i knezove, da bi sjedinili sve svoje sile i došli obsiedati Ivana Paližnu u gradu Klisu, jer čim će Ivana zarobiti, moći će se lahko osvojiti i gradovi, što ih imade.“⁶³

⁶² Fejer, Codex dipl. X. 3. p. 69.

⁶³ quod ipsi collegati cum eorum fortio ueniant ad obsidendum ipsum olim priorem in castro Clissi, quo priore habito, habebuntur et castra, quae tenet. Lucio, Mem. 341

Poslanstvo Splječana imalo je ovaj put uspjeha. Već 6. listopada iste godine sastadoše se poslanici gradová i knezovi hrvatski na sastanak u Skradinu, i ovdje u crkvi sv. Katarine ugovoriše savez, te ga i podpisaše. Prisutni bijahu: knez Nelipić sin Konstantinov, kastelan skradinski; knez Vid Ugrinić, koji zastupaše takodjer svoga brata Grgura; zatim gospodja kneginja Jelisava, udova Nikole Ugrinića. Od gradová bijahu tuj zastupnici spljetski: Komulović, Tomo Dobrulić i Petar Zorić; zatim odaslanici šibenski Dujmo Zoretić, Ivan Naplavić, Saracen Nikolić i Tomo Dinković. U dotičnom ugovoru naročito se iztiče, da su povodom savezu ili ligi „nemiri i razne pobune, s kojih su onda kraljevine Dalmacija i Hrvatska stradale, a najviše od Stjepana Tvrtka kralja bosanskoga i Ivana Paližne i od ostalih nevjernika, neprijatelja i buntovnika krune ugarske“. Svrha saveza označuje se tim: „da saveznici međusobnom podporom sačuvaju sebe i zemlju i svu imovinu svoju u vjernosti dužnoj kruni ugarskoj.“ Jedna stranka da bude dužna drugoj pomoći svjetom i podporom proti kralju bosanskomu i vranskomu prioru, kano u obće proti svim nevjernikom, neprijateljem i buntovnikom krune ugarske i proti njihovim pomagačem. Obrana ima biti zajednička; nu pojedinim članovom ipak je slo, bodno braniti se i naposeb, kada bi baš nužno bilo. Savez ima potrajati, dok se bude svidjelo kralju Sigismundu. Osobito je znamenita ova točka ugovora: „Ako bi se u kraljevini Ugarskoj silom okolnosti dogodila kakova promjena (na prijestolu), nemože i nemiđe nijedna od ugovarajućih stranaka pristati *uz drugoga vladara, gospodara, osobu ili občinstvo bez privole ostalih ugovornika*.“ Po tom se vidi, da su saveznici mislili i na taj slučaj, kad bi se ugarski prijestol izpraznio možda kojim nasilnim načinom.⁶⁴

Medjutim ni ovaj savez dalmatinskih občina i hrvatskih knezova nije imao žudjena ploda, tim manje, što je knez Nelipić domala zapodjeo razmiricu sa gradom Trogirom. Vlast kralja bosanskoga i njegova bana Ivana Paližne ostade netaknuta; važni gradovi Klis, Vrana, Ostrovica, a napose Knin ostadoše i nadalje u njihovim rukama. Vlast dapače Tvrtkova u to znatno ojača, te on pošalje u studenu iste godine u Hrvatsku kneza i vojvodu Hrvoja

⁶⁴ Lucio, Mem. p. 342. „Item quod sic rebus exigentibus de regno Hungariae aliqua novitas euenerit, nulla dictarum partium possit nec valeat adherere alicui principi, dominio, persone, comiti, vel universitati nisi cum voluntate aliorum coligatorum factis simul omnium ordinantibus.“

Vukčića i brata mu Vojslava kao zastupnike svoje. Oba su došla u *Knin*, tada u bosanskoj vlasti, te su odavle ozbiljno pozvali dalmatinske gradove, da priznaju Tvrtka za svoga kralja.⁶⁵ Trogirani na to zbilja 11. studenoga pošalju svoga poklisara do Hrvoja, ali da na ništa nepristane, nego da samo čuje, što Hrvoje želi.⁶⁶ Po ovih podacih sudeć imao je Tvrtko koncem studenoga 1388. svu Hrvatsku u svojim rukama, a isto tako nadaše se svaki čas, da će mu se i Dalmacija predati. On pošalje sada u zauzetu Hrvatsku za svoga namjestnika Vlatka Hranića, koji je uz Ivana Paližnu zastupao interese bosanske, te valjda bio i vojvoda bosanske vojske.

Sigismundo nije na ove uspjehe bosanskoga kralja mogao dulje mirovati. Imenuje sada Ladislava od Lučenca, bana Slavonije, gubernatorom Dalmacije i Hrvatske, a i vojvodom kraljevske vojske. Ladislav od Lučenca krene na to put juga, te 23. prosinca stigne u Zadar, po svoj prilici da odavle započne vojnu proti Tvrtku.⁶⁷ Ova se je vojna imala voditi sljedeće g. 1389. što odlučnije. U to ime pošalju Sigismundu vjerni Šibenčani 4. siječnja banu pomoć od 50 momaka, a 8. veljače ostavi ban Ladislav Zadar, te krene na ustaše. Po svoj prilici da je ban Ladislav bio poražen, jer već u ožujku 1389. stoji bosanski vojvoda Vlatko Hranić sa vojskom pred Spljetom, ter nalaže dalmatinskim gradovom, da šalju poslanstva pred kralja Tvrtka i da mu se poklone.⁶⁸ Pače ustaše i bosanske čete ćutile su se tada tako jake i sigurne, da su koncem ožujka iz Vrane provalili prema Zadru i popalili kuće Zadrana. Pozivu vojvode Vlatka Hranića odazvaše se donekle Spljećani i Trogirani. Spljetsko vijeće sastade se 24. ožujka, te odabere Nikolu Sriću i Ivana Marina za svoje punomoćnike. Iz naputka, što im ga vijeće dade, jasno se razabire, kako bi Spljećani i nadalje

⁶⁵ Erano in questo mentre venuti a *Knino* il conte *Cheruoye* e Voislano suo fratello con titolo d' ambasciatori del re di Bosna per procurar di tirar li Dalmatini alla sua diuotione . . . Lucio, Mem. p. 343.

⁶⁶ Lucio, Mem. 343.

⁶⁷ eodem die (23. decembris) iam post vespervas applicuit Jadram d. Lanzislavus de Luscens banus Slavoniae gubernator Dalm. et Chroat. et capitaneus exercitus regis in Dalm. et Chroat. Memoriale Pauli de Paulo p. 425.

⁶⁸ Vlatcho, maiestatis Vestre vœuoda in partibus Dalm. et Cro. vestram representans maiestatem mandavit Spalatensibus, ut ad ipsum mitterent ambassatores . . . Lucio, Mem. p. 344.

voljeli bili ostati u svezi s Ugarskom. „Ako kralj zatraži“, tako nalaže gradsko vieće svojim zastupnikom, „da mu budemo podložni, kao što smo nekoč bili kralju Ljudevitu, saslušajte najprvo nakane ostalih gradova Dalmacije, koji će takodjer biti tamo zastupani kroz svoje poslanike. Scienimo, da će oni tražiti rok do koga da im bude dozvoljeno poslati svoje poslanike kralju ugarskomu za pomoć. Ovaj rok, i to po mogućnosti čim dalji, molit ćete i vi ovim načinom: Prejasni vladaoče i gospodaru naš! Mi Spljećani želimo biti sluge prejasnosti vaše, ali na taj način, da čast vašega veličanstva i mi sami ostanemo čisti od žiga izdajstva. Stoga bismo želili poslati ugarskomu kralju poslanike, da mu prijavimo svoje stanje i da ga za pomoć umolimo; inače nemožemo više uztrajati i prisiljeni smo skrbiti za sebe, kako najbolje znademo. Ako nam on do zamoljena roka pomogne, ostati ćemo njemu vjerni kao prije; nepomogne li nam, onda želimo biti vaši i preći jednakim načinom pod vašu vladu. Ako nam dakle kralj ugarski nebi pomogao u urečeno vrijeme te se u to i druge obćine dalmatinske podlože vladi i zaštititi vašega veličanstva, podvrgnuti ćemo se i mi vašemu veličanstvu uz molbu, da nam dade i potvrdi slobostine podieljene predjom našim.“⁶⁹

Kralj Stjepan Tvrtko ukaže se veoma sklon molbam dalmatinskih obćina, a napose grada Spljeta. Ustanovi tri roka, posljednji Spljećanom do 15. lipnja, do kojega se imadu podložiti bosanskoj kruni. Spljećanom napose dozvoli, da slobodno budu „od posljednjih u Dalmaciji, koji će se podati zaštititi“ bosanskoga kralja. Ali im uza to ozbiljno zaprijeti, da će ih nakon minula roka stegnuti na sam nutarnji grad i tako ih prisiliti na predaju. Na takov odlučan odgovor bosanskoga kralja Spljećani su 18. svibnja poslali na dvor ugarski svoga načelnika Malatestu i sugradjanina Nikolu Sriću, vrativšega se netom iz Bosne.“ Isto su i Trogirani učinili odaslavši Guereria Petračeva i Ivu Grgureva. Spljetski su poslanici po svojem napatku imali kralju Sigismundu razložiti nevoljno stanje grada i dogovor s bosanskim kraljem, te ga zamoliti, da im ili pomogne do ustanovljenoga roka, naime do 15. lipnja, ili da

⁶⁹ Lucio, Mem. p. 343—344. — Rački, Pokret (Rad III p. 96—97). Spljećani mole još kralja: „exercitus M. V. stat circum Clissum inimicum nostrum, et inhibet nobis ut non damnificemus inimicos nostros Chlisien., nec vestros amicos, quod supplicamus dignetur M. V. mandare dicto exercitui vestro quod permittat nos damnificare inimicos nostros.“

im dopusti, pobrinuti se za sebe“. U naputku se još dodaje, da poslanici, ako bi medju kraljem Sigismundom i Stjepanom Tvrtkom bio mir utanačen ili ako bi se o njem radilo, liepo zamole, da se uredje medje spljetske občine prema Omišu i Klisu, i da im se jednom već zamoljeni otoci podiele.⁷⁰

Kralj je Sigismundo poslanikom dalmatinskih občina sve moguće obećao, te se je po svoj prilici ovaj put i spremao njim u pomoć. Nu u to minuše kraljem Stjepanom Tvrtkom urečeni rokovi, te se gradovi dalmatinski pobojaše sile njegove. Još dok su jedni poslanici bili u Ugarskoj, pošalje trogirsko vieće 23. svibnja druge u Bosnu da zamole kralja: neka „bi izvolio odgoditi rok do povratka poslanika iz Ugarske, da se občina trogiraska nepokaže nevjerna naprama kraljevskomu veličanstvu ugarskomu.“ Poslanici odpravljeni u Bosnu imali su po naputku tamo ostati sve do povratka svojih drugova iz Ugarske. Oni su imali zamoliti kralja, da pošalje u Trogir svoga pouzdanika; a ujedno ga uvjeriti, da Trogirani neće zaostati za ostalimi Dalmatinci, ako razvijaju složno zastavu bosanskoga kralja; pače da će oni prvi razviti njegovu zastavu, ako kralj steče jamstvo od ostalih, da će i oni to učiniti.⁷¹ Malo zatim minu i rok odredjen Splječanom. Ovi se ipak ustručavahu Stjepanu Tvrtku pokoriti, pa pošto im obećana pomoć iz Ugarske još nebjje stigla, poslaše u Bosnu dne 30. lipnja poslanika Ivana Marina, neka zamoli kralja: da sjećajuć se svojih rieči, kako neće Splječana siliti da mu se podvrgnu, dok toga ostali gradovi neučine: „neka grada neuznemiruje niti ga pusti uznemirivati, dok mu se ostali gradovi nepokore“.⁷²

Stjepan Tvrtko neučini zaista ništa na žao ni Spljetu ni ostalim gradovom dalmatinskim. Nije ga na to nukala ni ljubav prema tim obćinama, koje su ga lažnimi obećanji zavaravale, a niti strah pred pomoći Sigismundovom, koja je veoma sporo dolazila; bila je krvava i odlučna borba na iztoku njegove države, koja mu u taj čas nije dopuštala, da kazni vjerolomne gradove dalmatinske. Ta

⁷⁰ Lucio, Mem. p. 345. („ut rex) succursum nobis dare dignetur, quia tempus nobis inuitis assignatum per regem Bosne breve est, durat usque diem 15. iunii proxime futurum . . .“

⁷¹ Lucio, Mem. p. 345—346.

⁷² Lucio, Mem. p. 347. Vieće spljetsko nalaže još svojemu poslaniku: „Item procurare debeat de rebus ambas. nostris euntibus in Ungariam ablati per homines dicti d. regis (Bosnensis) ut restituantur.“

baš 15. lipnja, na dan, kad bi mu se Spljet bio morao pokloniti, prolievala se je krv bosanskih junaka na tužnom polju Kosovu.

Bitka na Kosovu (1389). Premda se je Stjepan Tvrtko bio g. 1376. ovjenčao kraljem srbskim, neporemetiše se s toga nimalo dobri odnošaji njegovi prema srbskomu knezu Lazaru Grebljanoviću. Savez, sklopljen medju oba vladara proti Nikoli Altomanoviću, trajaše svedjer, te su Tvrtko i Lazar kroz više godina zajedničkim silami pomagali bana Ivana Horvata, kada je u Mačvi i Slavoniji radio u zator kralja Sigismunda i njegove vlasti. Nu još ljepše pokaza se ta zajednica u borbi sa Turčinom. Stjepan Tvrtko smatraše državu kneza Lazara branikom svojoj vlasti, te ga za to što izdašnije pomagaše u ratovih proti sili turskoj, koja je iza pada Niša (1375) i Sredca (1382) sve više prietila i zapadnomu dielu balkanskoga poluotoka. Upravo pomoćju bosanskih četa porazi knez Lazar g. 1387. kod Pločnika na Toplici (blizu Kuršumla u Staroj Srbiji) tursku vojsku od 20.000 momaka tako silno, da je jedva petina Turaka živu glavu izneslo.

Nu uprav ova sjajna pobjeda srbska potaknu turskoga cara Murata I., da osveti sramotu svoju. Knez Lazar dobro je znao, što mu prieti, zato se obrati za pomoć bugarskomu caru Šišmanu, ugarskomu kralju Sigismundu i kralju Stjepanu Tvrtku. Nu od svih pruži mu izdašnu pomoć jedini Stjepan Tvrtko. Premda je baš u taj čas smierao konačno podložiti dalmatinske gradove svojoj vlasti, smatraše ipak prieteću navalu tursku toli ozbiljnom, da je svoga vojvodu Vlatka Hranića odazvao iz Hrvatske, te ga poslao u pomoć knezu Lazaru. Bosanskoj vojsci pridruži se i ban Ivan Horvat, koji se je tada desio kao biegunac na dvoru bosanskom.

Odlučni boj bio se je ovaj put na *Kosovu polju*. „Savezna vojska srbsko-bosanska pod vrhovnom zapovjedi samoga Lazara (bosanski je odjel vodio Vlatko Hranić) bijaše razmještena okolo Prištine i nagibala se je više k sjeveru prama ušću Laba i Sitnice. Naprama toj vojsci stajala je turska pod zapovjedi samoga sultana Murata I., uz kojega su bila oba njegova sina Bajazit i Jakub, izkusni vodja siedi Evrenosbeg i mnogi paše i veziri. U sredu na dan sv. Vida 15. lipnja započe bitka i trajaše tri dana. Od Turaka odlikovaše se osobito mladi Bajazit, zapovjednik desnoga krila. Lievo je krilo, koje je vodio carević Jakub, mnogo stradalo od hrabrih Bošnjaka pod vojvodom Vlatkom. Srbi su se takodjer borili kano lavovi poticani primjerom hrabroga kneza Lazara. Dugo se nije

znalo, komu je pobjeda dosudjena; ali pošto je Bajazitu za rukom pošlo naglim jurišem razbiti protivno krilo te je ovdje nastao nered a prosuo se glas, da je Vuk Branković sa bojišta otišao sa svojim odjelom, stane najprije uzmicati vojvodu Vlatko sa bosanskom vojskom, za njim pako i ostala vojska. Sada već nemogaše biti dvojbena konac ovoj bitci: polumjesec steče pobjedu nad častnim krstom i slobodom zlatnom, oba vladara ostave na Kosovu svoj život: Murat pod mačem Miloša Obilića, Lazar u vrevi oružja; — a narodna predaja pripisuje izdajstvu kneza Vuka Brankovića poraz srbske vojske a s njom i države srbske“.⁷³

Što Turci uzmaknuvših Srba i Bošnjaka nisu progonili i što se tako posljedice kobne bitke kosovske nisu umah jasno pokazale, mnogi su izprva mislili, da je bitka ostala neodlučna, tim većma, što je i sam car Murat poginuo od ruke junaka Miloša Obilića. Kralj Stjepan Tvrtko smatrao je dapače u prvi čas, da je upravo srbsko-bosanska vojska mejdan održala, te je radostan razglasio tu tobožnju pobjedu na sve strane. Obćina grada Firenze u Italiji, saznavši iz Tvrtkova pisma za „preslavnu pobjedu, koju mu milost svemožnoga i vječnoga boga podieli“, čestitaše 20. listopada 1389. kralju i izjavi svoju radost, „što je 15. lipnja ponositi i drzoviti Murat, sljedbenik Muhamedov, koji prisvojivši silom vlast carsku, nakanio bješe sa lica zemlje izbrisati kršćanstvo i ime spasiteljevo, i koji bješe ludo navalio na medje bosanske, na polju Kosovu uz nebrojene tisuće vojnika i sa svoja dva sina krvavo poginuo“. „Sretna kraljevina Bosna“, — čestita nadalje obćina fiorentinska — „kojoj bi dano biti tako slavan boj i izvojevati desnicom Krstovom toliku pobjedu. Sretne i presretne mišice onih dvanaest velmoža, koji probivši čopore neprijateljske i deve u okrug svezane, mačem otvorivši si put dodjoše do Muratova šatora. Sretan nad ostalimi i onaj, koji vojvodu toliko sile, urinuvši mu mač u grlo i skut, odvažno umori, a sretni svikolici, koji kano žrtve ubijenoga vojvode nad onom ništavom lješinom slavnom mučeničtva smrću život i krv proliše, a od svih je vaše veličanstvo najsrećnije, koje posveti toli slavna i nikada nezaboravna pobjeda, i komu je, ako je pravim Krsta vojnikom i junakom, ko što valja vjerovati, bog pripremio carstvo nebesko, pridržana ona prava i bezkrajna slava“.⁷⁴

⁷³ Rački, Pokret na slavenskom jugu (Rad jugosl. akadem. III. p. 92.)

⁷⁴ Cielo pismo štampano je u novije vrijeme u djelu: Makušev V., Monu-

Plemenite i oduševljene li su rieči, kojima je fiorentinska občina kralju Tvrtku čestitala! Vječna škoda samo, što je veoma brzo gorka zbilja pokazala, da je kosovski boj bio u istinu jedan od najtežih udaraca, što ih je turska sila zadala Srbom i ostalim balkanskim Slovjenom.

Stjepan Tvrtko zavladao Hrvatskom i Dalmacijom prozove se kraljem hrvatsko-dalmatinskim (1390.). Dok su bosanske čete pod Vlatkom Hranićem na Kosovu krvarile, boreći se za krst častni i slobodu zlatnu, dotle su ban i namjestnici kralja Sigismunda svimi silami radili, da iztisnu vlast Stjepana Tvrtka iz Hrvatske, i da tako oslobode dalmatinske gradove prieteće im pogibelji. Već 5. lipnja desio se je ban Ladislav, ujedno vojvoda kraljevske vojske, u gradu Zadru;⁷⁵ a malo zatim započela je borba. Ivan Paližna, neimajući uza se pomoćnih četa bosanskih, nemogaše dugo odoljevati, i tako se zgodi, da je negdje mjeseca srpnja 1389. Klis sa drugimi gradovi bosanskoga kralja spao u ruke Sigismundovih ljudi.

To bijaše velik udarac po Stjepana Tvrtka. Bijaše mu se bojati, da sasvim neizgubi Hrvatske, a tim i nadu, da bi ikada mogao zavladatai Spljetu i ostalim ponosnim gradovom dalmatinskim. Pošalje zato negdje u kolovozu pomoć svomu privrženiku Ivanu Paližni. Tridesetoga kolovoza dolazaše sa kliške strane nova vojska bosanska; a 20. rujna odlučise Spljećani utvrditi kulom prelaz kod Vranjice.⁷⁶ Nu ovaj put nebijaše im se bojati sile bosanske; jer vojska prodje samo mimo njihova grada i odputi se na sjever prema Vrani. Ovdje se sjedini sa Ivanom Paližnom, koji na to

menta historica Slavorum meridionalium I. p. 528—529. U jednom pismu od 1. kolovoza 1389., što ga je iz Sutiske sam kralj Tvrtko pisao svojim prijateljem Trogiranom, govori on o boju sa Turci ovako; „*quique (perfidus Ameratus) iam venerat terras nostras de facto turbatum dispositus et intendens, et post invadere vestras cum duobus filiis et sequacibus suis Turcis. Eya tandem inito cum eis bello die 20. mensis Junii proxime praeteriti Dei dextera adiutrice . . . obtento penitus cum triumpho campo confiximus, devicimus, et humi prostravimus interemptos, paucis demum ex ipsis superstibus remanentibus, Dei laus licet cum aliqua strage nostrorum*“ (Lucius, de regno, p. 257). Po ovom pismu hoće neki, da su Turci iza bitke na Kosovu udarili 20. lipnja na Bosnu, nu da ih je Tvrtko suzbio. Sravni Račkoga, Pokret na slaven-skom jugu (Rad, III. p. 94, nota 1).

⁷⁵ Lucio, Mem. p. 346.

⁷⁶ Lucio, Mem. p. 350.

umah 30. rujna provali u zadarski kotar i spalili kuće Zadrana sve do vrata njihova grada.⁷⁷

Ban hrvatski bijaše sada preslab, da odoli i Ivanu Paližni i vojsci bosanskoj. Zato se spremi sam grad Zadar bana što izdašnije podupirati. U to ime odlučili zadarsko vijeće 16. listopada, poslati poslanike, među kojima bijaše i suvremeni ljetopisac Pavao Pavlović, do krčkoga kneza Ivana, da ga zamole nešto konjanika, kojih je osobito nužno trebalo.⁷⁸ Prvi put vratili se poslanici od kneza Ivana 19. listopada neopravivši ništa, a na to podjohu dva dana zatim na novo predanj. Ovaj put bijahu sretniji. Nu prije nego li su stigli konjanici kneza Ivana, provali 15. studenoga velika vojska bosanska do zadarskoga kotara i zaplieni mnogo marve. Tek sutradan dodje u pomoć konjanička četa kneza Ivana, brojeća 400 momaka a vodjena Markom Spinelom. Ova se četa 20. rujna sjedini s vojskom zadarskom od 1000 pješaka, koja je polazila na jug, da kraljevskoj vojsci pomogne uzeti grad Vranu, tada posljednje utočište Ivana Paližne. Putem pridruži se 21. studenoga četam zadarskim do 200 Pažana, tako da je ova domaća vojska brojila u svem 1200 pješaka i 400 konjanika. Prenočivši 21. studenoga u Hraštanih, sjedini se sutradan ova vojska pod Vranom sa kraljevskim četami. Još isti dan (22. studenoga) zametnuta bi prva bitka sa Ivanom Paližnom, koji bi u bedro ranjen. Dva dana zatim, na sv. Krševana (24. stud.) sledila je druga žešća bitka, u kojoj je Ivan Paližna izgubio 120 momaka i više konja i marve. Kraljevska vojska sjedinjena sa zadarskom prisvajala sebi pobjedu ovoga dana.⁷⁹

Nu kukavna li bijaše ova pobjeda. Već malo dana zatim, 10. prosinca vrati se zadarska vojska „sramotno“ izpod grada Vrane, bivši od Bošnjaka razbita;⁸⁰ a umah zatim, 25. prosinca predade se bosanskomu kralju na novo grad Klis, nemogući više suzdržati navala bosanskih.⁸¹ Sretnom obranom Vrane i padom Klisa bijaše

⁷⁷ Die ult. Sept. (1389) circa mediam noctem Joannes de Palisterna asserens se priorem Vranae concremavit certas domunculas Jardinariorum nostrorum Memoriale Pauli de Paulo, p. 425.

⁷⁸ Die Sabb. 16. octob. 4. ambb. communis Jadræ ad c. Anz. pro habendo exercitu equitum ad destructionem Joannis de Palisna asserentis se priorem Auranae, Memoriale Pauli p. 425.

⁷⁹ Memoriale Pauli de Paulo (p. 425).

⁸⁰ Die Veneris de nocte 10. decembris idem exercitus discessit a campo *turpiter*, et reversus est Jadram. Memor. Pauli (p. 425.)

⁸¹ Die Mercurii decembris 25. castrum Clissii reddidit se regi Bosnensi. Mem. Pauli (p. 425).

na novo vlast bosanskoga kralja utvrđjena. Mjesto Vlatka Hranića, koji je u to postao vojvoda usorski, imenuje za namjestnika svoga u Hrvatskoj Ivana Horvata, a za vojvodu svojih četa Pavla Klešića

Sada bijaše već posve jasno, da se dalmatinske občine neće više moći bosanskomu kralju otimati. Nu tuj se umješaše na jednom Mletčani, požudni, da uberu plodove trogodišnjega nastojanja Tvrtkova. Tridesetoga siečnja 1390. pošalje mletačko vieće svoga poslanika kralju Sigismundu i kraljici Mariji, da im javi, što se je doznalo iz Bosne.⁸² Umah zatim, 3. veljače javlja Sigismundu, da je Tvrtko zauzeo i stekao na novo gradove Klis i Vranu, i da mnogo nastoji, kako bi zadobio samu Dalmaciju. Gradovi i mjesta dalmatinska da su s toga u velikoj nevolji, jer se boje, da neće moći sili njegovoj odoljeti.⁸³ Videći Mletčani, da se kralj Sigismund ni na ove viesti nemiče, odluče sami sreću pokušati, nebi li se dalmatinske občine u tolikoj stisci i nevolji radje njim poklonile, nego bosanskomu kralju. U to ime poslaše 29. travnja 1390. svoga poslanika u Dalmaciju, neka razvidi po tamošnjih gradovih, jesu li skloni stupiti pod mletačku vlast?⁸⁴ Nu ovaj se put lukavi Mletčani prevariše, te obustaviše 26. svibnja dogovore sa svojimi pristašami po Dalmaciji, pošto su u to već dalmatinski gradovi bili poslali svoje poslanike do kralja Tvrtka, da mu se poklone i pokore.⁸⁵

Još u travnju 1390. bješe kralj Tvrtko poslao u Spljet krbavskoga kneza Jurja s vjerovnim pismom i tražio od grada, da pusti na slobodu zarobljenike minulih vojna i da pošalje na bosanski dvor poslanike, koji bi ugovorili predaju grada. Na taj poziv odpravi vieće 28. travnja svoje poslanike i kraljevu namjestniku Ivanu u Trogir i samomu kralju u Bosnu, davši im punu vlast razpravljati o toj stvari po svom razboru.⁸⁶ Ovi poslanici, po imenu

⁸² Ljubić, Mon. Slav. merid. IV., p. 274.

⁸³ Item sentimus, quod dominus rex Bossine *de novo* acquisivit et habuit castrum Clisse et similiter castrum Vrane, et multum vigilat ad acquisitionem et occupationem terrarum et locorum Dalmatie in tantum, quod apparet, dictas civitates et loca esse in maximo dubio et timore, dubitantes, non posse resistere potentie dicti regis et oportere subiugari sibi. Ljubić, Mon. Slav. merid. IV., p. 274.

⁸⁴ Idem, op. cit. IV., p. 276—280.

⁸⁵ Idem, op. cit. IV., p. 280.

⁸⁶ Lucio, Mem. p. 350—351.

Petar Zorić, Dionizije Ilić, Nikola Srića i Miha Madijev dobiše 8. svibnja obćenit naputak, da naime bosanskomu kralju preporučē grad i nastoje ugovoriti s njim „mir i slogu na čast istomu kralju, a za dobro i korist občine spljetske.“ Ako ovoga nebi mogli inače postići, neka slobodno rade s kraljem o predaji grada uz uvjete častne po kralja a koristne za obćinu.⁸⁷ Za primjerom grada Spljeta povedoše se i ostale obćine dalmatinske, poimence grad Šibenik, zatim otoci Brač, Hvar, a valjda i Korčula. Jedini Trogir, koji je dosele od svih najviše naginjao kralju bosanskomu, uze se braniti u zadnji čas. U Trogiru bjoše se 9. svibnja sastalo gradsko vieće, da izabere poslanike za Bosnu i uzme razpravljati o predaji grada i kotara pod gospodstvo Tvrtkovo. U sjednici uze prvi govoriti Luka Mikačić, da se poziv Tvrtkov odbije, a grad da ostane vjerran Sigismundu i Mariji. Rieći njegove ohrabriše većinu vieća te bi zaključeno, da će Trogir i nadalje čuvati vjernost sv. kruni ugarskoj, a da se neće podložiti kralju bosanskomu.⁸⁸

Nu ova pusta igra Trogirana nemogaše više sustaviti započete akcije. Već 2. lipnja 1390. izručiše poslanici spljetski Petar Zorić, Dionizije Ilić, Nikola Srića i Miha Madijev svoj rodni grad vlasti i zaštiti kralja Tvrtka. Deseći se poslanici spljetski ovom prilikom na kraljevu dvoru u Sutiski razložiše mu takodjer svoje tegobe i molbe, što su ih toliko puta bili zaludu kralju Sigismundu priobćili. Naročito zahtievahu, da kralj točno označi medje njihove obćine prema svojim gradovom Klisu i Omišu, pošto su kroz tolike minule godine trajale ljute kavge i krvoprolića izmedju Klišana i njih upravo radi medja. Kralj Stjepan Tvrtko, osobito radostan, što mu se je poklonio najznamenitiji grad dolnje Dalmacije, potvrdi najprvo sve povelje i slobostine, što ih je Spljet uživao za prijašnjih vladara svojih, a zatim rado usliša i molbe poslanika. Po želji Splječana opredieli točno medje njihovoj obćini toli prema Klisu, koli prema Omišu i Poljičanom, a uz to odredi svoga protovestijara Trifuna, biskupa kninskoga Mihajla, kneza Stanoja Jelačića i logofeta Vladoja, da podju u Spljet i da na licu mjesta

⁸⁷ *Procurabitur modis quibus sciueritis habere cum ipso domino rege pacem bonam, et concordium honorem ipsius domini regis, et communitatis nostre bonum et utilem, et si aliter habere non poteritis, civitatem sub eius dominio, et protectione sub eis pactis, modis, et conditionibus, quae vobis videbuntur conuenire honori regio... Lucio, Mem. p. 351.*

⁸⁸ *Idem, Mem. p. 351—352.*

označe posve točno nove medje spljetskoj občini. Napokon izdade o tom i posebnu povelju, sastavljenu od biskupa kninskoga Mihajla, a potvrđenu od kneza Dabiše, kneza Stipoja Hrvatinića, kneza Pavla Radinovića, usorskoga vojvode Vlatka Hranića i župana Belijaka Sankovića.⁸⁹

U to se predomisliše i Trogirani, te se i oni 8. lipnja kralju Stjepanu Tvrtku pokoriše.⁹⁰ Iza njih dodjoše u Sutisku poslanici grada Šibenika, Dujmo Juratić i Ivan Naplavić, da se u ime svoga grada kralju poklone i da ga zamole, neka Šibeniku potvrdi stare povlastice, slobodštine i milosti, što ih je uživao za prijašnjih vladara, a napose za kralja Ljudevita. Stjepan Tvrtko, znajući, da je „hvale vredno stare dobre običaje i municipalne zakone uzdržati,“ te „imavši svjet i dogovor sa prisutnom vlastelom bosanskom“ rado zadovolji molbam Šibenčana i potvrdi im sve, što bjehu poželili. Uza to im obreče, da će ih vazda braniti od svih neprijatelja njihovih i to zato, što su na životvoreći krst prisegli, da će uvijek biti vjerni njemu i njegovim potomkom. I o tom bi 11. lipnja sastavljena posebna povelja u hrvatskom i latinskom jeziku.⁹¹ Poslie gradova na kopnu pokloniše se odaljenije občine otokâ Brača, Hvara i Korčule. Bračani poslaše u Sutisku Jurja Dujmova, Nikšu Petrulova i Miju Baloja. Ove preporučí posebnim pismom ban Ivan Horvat, namjestnik Tvrtkov u Hrvatskoj i Dalmaciji. Pošto su poslanici kralju izjavili, da su svi žitelji otoka Brača pred svojim javnim

⁸⁹ Ljubić, Mon. Slav. merid. IV., p. 280—282.

⁹⁰ Lucio, Mem. p. 352.

⁹¹ „ . . . verum si laudabile sit antiquas bonas consuetudines et municipales leges conservare statuta, reformationes, et consuetudines ipsius civitatis Sibenici priorum regum olim Hungarie datas, presertim per inclytum principem, dominum regem Ludovicum, *fratrem nostrum dilectum* . . . acceptamus, ratificamus et aprobamus; de *baronum nostrorum consilio prematuro*, regia auctoritate . . . perpetuo confirmamus; . . . promittentes eisdem fidelibus nostris Sibenicensibus, nostro mediante iuramento, tenere eos in pace bona et quieta, ipsos et civitatem Sibenici tutam et tutos facere defendere, tuerique viriliter, et potenter iuxta nostram possibilitatem contra omnes homines, volentes ipsos opprimere; et hoc ideo, quia syndici vice et nomine communitatis Sibenici . . . iuraverunt corporaliter, deosculando lignum dominice vivifice crucis, nobis et nostris heredibus et sucesoribus, de nostro corpore legitime procreatis, *omagium fidelitatis observare* recognoscentes nos *pro ipsorum domino naturali*; nullumque alium dominum recipere . . . “. Kukuljević, Jura regni Croatiae, I., p. 493—495.

bilježnikom Radinom Dragotom prisegli vječnu vjernost njemu i njegovim nasljednikom, izdade Stjepan Tvrtko 23. srpnja i otoku Braču u dva jezika (hrvatskom i latinskom) povelju, kojom mu potvrdi sve stare slobodštine, oprostivši žitelje njegove svake daće i ostavivši im pravo, da si sami biraju knezove, koje će međjutim vazda on potvrditi.⁹² Slične povelje podieli Stjepan Tvrtko i žiteljem Hvara i Korčule.⁹³

Mjeseca lipnja i srpnja 1390. postade dakle Stjepan Tvrtko kralj i gospodar Hrvatskoj i Dalmaciji. Njegova vlast obsizaje svu zemlju od Velcbita do Cetine, i od Cetine na jug do Kotora. Osim toga pokoravahu mu se veliki otoci dalmatinski Brač, Hvar i Korčula; a po svoj prilici priznaše ga svojim vrhovnim gospodarom i knezovi krbavski od plemena Kurjakovića. Jedini grad Zadar, prkosjeć uvijek ostaloj Dalmaciji i Hrvatskoj ostade vjeran kralju Sigismundu. Videći Stjepan Tvrtko malo ne svu Hrvatsku i Dalmaciju u svojim rukama, prozove se kraljem Hrvatske i Dalmacije.⁹⁴ On bijaše sada u istinu vladar velikomu dielu zemalja krune Zvonimirove i Dušanove; on bješe polučio, za čim su hrvatski i srbski vladari zalud težili; on bješe pod svojim žezlom ujedinio Hrvate i Srbe u jednu državu. Bosna, koja je nekoč bila prikovana sad uz Srbiju, sad uz Hrvatsku, postala je središtem, oko koje se skupiše ostatci porušene države hrvatske i srbske.

Novi kralj hrvatsko-dalmatinski nastojaše sada, da uredi stečene kraljevine. Već 1. kolovoza 1390. borave u Spljetu njegovi punomoćnici, protovestijar Trifun Bučić Kotoranin, biskup kninski Mihajlo Dubrovčanin i logofet Vladoje, da ustanove medje spljetske

⁹² Ad universorum notitiarum proinde harum serie volumus pervenire: Quod ad nostram accedentes presentiam viri nobiles Georgius Doymi, Nixa Pettrulli, et Michael Baloy, ambasciatores et sindici de insula Brachiae missi per praedictam communitatem Brachiae cum litteris magnifici viri d. Joannis Bani Macuae, regnorum nostrorum vicarii generalis, . . . se ipsos totamque insulam cum omni populo . . . nobis et nostris heredibus de nostro corpore legitime procreatis, cum fidelitate offerentes . . .". Kukuljević, Jura, I., p. 496.

⁹³ Hvar priznavaše još 9. ožujka 1394. Tvrtkova nasljednika Stjepana Dabišu za svoga kralja: „regnante serenissimo principe et domino nostro domino Stephano de Rassia, regnorum Bossine, Rassie, Dalmatie et Croatiae rege“. Ljubić, Mon. Slav. merid. V., p. 352.

⁹⁴ U jednoj povelji od 1. kolovoza g. 1390. stoji: „domini nostri Stephani Tuerchonis dei gratia Rassie, Bosne, Dalmatie, Croatiae, Maritimeque . . . regis inclyti“. Ljubić, Mon. Slav. merid. IV., p. 283.

občine prema Klisu i Omišu. Uz ove kraljeve ljude dese se ovdje knez Juraj Radivojević iz makarskoga primorja, Juraj Dražojević iz Poljica i druga vlastela bosanska i hrvatska. U prisuću ovih bjehu ustanovljene medje spljetske občine, tako da se je sada širila od Solina do Cetine.⁹⁵ Zadovoljiv ovako Splećane odluči napokon ugoditi i spljetskomu nadbiskupu, kojemu je malo ne ciela nadbiskupija netom spala pod njegovu vlast. Stjepan Tvrtko dobro je znao, da će najbolje utvrditi vlast svoju u Hrvatskoj i Dalmaciji, bude li prijao katoličkoj crkvi i pastišom njezinim. Kada je dakle koncem kolovoza došao u Sutisku i sam nadbiskup spljetski Andrija Gvaldo, da se novomu kralju pokloni, izdade mu Stjepan Tvrtko 30. kolovoza 1390., povelju, kojom primi nadbiskupiju spljetsku u svoju kraljevsku zaštitu. „Ako se,“ govori kralj u povelji, „povisuje kraljeva uzvišenost, te joj hvala i čast raste i njezino se ime uzdiže i *država sretno širi*, kada ona dieli darove veledušnosti na izmjenu zahvalnosti, i podanikom za njihove zasluge daje nagrade jednakom mjerom: koliko se više (kraljeva uzvišenost diže), kada se ona iz obzira na onoga, po kom kraljevi kraljuju i vladaoci gospoduju, izkazuje osobito u pravednih zahtjevih milostivom, prikonom i dobrotivom prama crkvam katoličke vjere i prama crkvenim osobito sebi podložnim osobam. Uvaživši dakle sve ovo i buduć da kroz onoga kraljujemo, koji je crkve katoličke, *kojoj se biljkom častim biti*, osnovatelj, glava i vladalac, i pastir crkvenih osoba, te njihov i sviju nas gospodin i čuvar; pa pošto je častni u gospodu Krstu otac gospodin Andrija Gvaldo, božjom milosti nadbiskup *našega grada Spljeta*, vjerni savjetnik i duhovni naš kapelan, do nas došao, moleći nas pokorno, da rečenu crkvu njegovu u njezinih pravih, imanjih, desetinah, dohodcih i običajih, kako ih je imala za kralja Ljudevita, potvrdimo, uzdržimo i branimo: mi obazirući se na vjernost njegovu i uslišav pokorne pravedne molbe njegove primamo njegovu crkvu, njegove nasljednike sa svimi imanji, zemljami, medjama, seli, ljudi i žitelji u našu osobitu zaštitu, te joj sve potvrđujemo. Na temelju toga nalažemo velemožnomu gospodinu, ljubljenomu *Pavlu Klešiću, vojvodi kraljevine Hrvatske*, i drugim našim službenikom, sadanjim i budućim u *naših kraljevinah Dalmacije i Hrvatske*, da za nas i u ime naše gospodina nadbiskupa i njegovu spljetsku crkvu

⁹⁵ Ljubić, Mon. Slav. merid. IV, p. 283.

i njegove nasljednike, koji će pristajati uz nas i naše potomke, štite i brane, i da nedadu nikomu, da ih vriedja, ozledjuje ili štetu im nanaša. . . .⁹⁶

Osnove Stjepana Tvrtka i smrt njegova (1391.); sud o njem. Polovinom g. 1390. bijaše Stjepan Tvrtko na vrhuncu moći i slave svoje. Nu to mu nebijaše dosta; on počeo sada tek raditi za buduću sjaj svoje države i svoje porodice. Osnove svoje priobćivaše Mletčanom, neznajući bolan, da mletačka občina već duže vremena priekim okom motri sjajne uspjehe njegove, osobito u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Čim mu se bjehu gradovi dalmatinski poklonili, saobći on iz Sutiske pismom od 17. lipnja svojim dragim prijateljem Mletčanom svoju veliku sreću i javi im, da je naumio do njih poslati svoje poslanike, i da mu zato pošalju galiju u koj grad dalmatinski, da se poslanici sigurnije u Mletke prevēzu. Mletčani mu odgovoriše 8. srpnja veoma laskavim pismom, i ujedno mu javiše, da će 8. kolovoza njihova galija očekivati u Šibeniku poslanstvo njegovo.⁹⁷ I zbilja, koncem kolovoza stigoše već u Mletke poslanici bosanski.

Poslanici izviestiše „predrage prijatelje“ svoga kralja najprije potanko o najnovijih poduzećih i uspjesih njegovih, a zatim uzeše razlagati želje i osnove njegove. Iztaknuše, kako kralj živo žudi, zauzeti poput ostalih gradova dalmatinskih još i grad Zadar, koji je jedini vjeran ostao kralju Sigismundu. te zamoliše obćinu u ime kraljevo, da ga pomogne, da bi mogao ostvariti želju svoju. Nadalje javiše, da bi kralj htjeo s njimi sklopiti obćenit savez, tako da bi prijatelji i neprijatelji njegovi bili i njihovi prijatelji i neprijatelji. Ovim savezom želio je Stjepan Tvrtko odvratiti mletačku obćinu od kralja Sigismunda, s kojim je tada živila u miru; te se je zato njoj i nudio za posrednika, da ju izmiri sa napuljskim kraljem Ladislavom i majkom mu Margaretom, udovom nesretnoga Karla Dračkoga. Mletčani se gotovo prepadoše s ovih

⁹⁶ Kukuljević, Jura, I, p. 498—499.

⁹⁷ „maiestatis vestre litteras . . . sospitatem atque felices successus serenitatis vestre *fraternali more* distinctius nunciantes leto corde suscepimus. Que profecto nobis consolationem maximam attulerunt et gaudium, cum per ipsos etiam per latorem noverimus, serenitatem regiam fore incolumem et iocundam; . . . Nos quidem offerimus lete paratos ad queque conformia regie celsitudinis vestre, quam conservet altissimus feliciter et longeve“. Ljubić, Mon. Slav. merid. IV. p. 282.

predloga bosanskoga kralja, te se uzeše izvinjivati kojekako, samo da ga nebi morali pomagati. Govorahu njegovim poslanikom, da su na miru sa kraljem ugarskim i da neće mira kršiti pomažuć ga proti Zadru; glede predložena saveza pako iztichahu Mletčani, da ga nemogu sklopiti, jer bi s toga stradala njihova občina, koja žive jedino o trgovini.⁹⁸

Bosanski poslanici saobćiše ovaj put Mletčanom još nešto znamenita. Stjepanu Tvrtku bješe u to vrieme umrla prva žena Doroteja, te se on smieraše po drugi put oženiti. Ogledajuć se po tadanjih evropskih dvorovih zapne mu oko o kćer vojvode austrijskoga Alberta III. iz moćne već tada porodice Habsburga.⁹⁹ Stjepan Tvrtko nadaše se od toga braka velikoj koristi za svoju državu i porodicu; a i Mletčani, saznavši po poslanicima za njegov izbor, radovahu se stoga, „pošto je občina njihova uvijek bila u osobitoj prijazni i ljubavi sa uzvišenom kućom austrijskom, a napose sada sa gospodinom vojvodom Albertom“ Nu od snovane ženitbe, kao što ni od drugih osnova Stjepana Tvrtka nebi ništa, jer je malo zatim 23. ožujka 1391. slavnoga toga kralja snašla smrt,¹⁰⁰ pošto je kroz trideset i osam godina nasliedjenom si državom sretno vladao. Nešto prije, 16. veljače bješe umro Ivan Paližna, najgorljiviji mu pristaša i prijatelj u Hrvatskoj.

„Stjepan Tvrtko ide svakako u red najodličnijih vladara slovjenskoga juga. On je za svoga duga vladanja nastojao o tom, kako da sebi i svojoj državi steče neovisnost, samostalnost i čim veću slavu. On je po smrti svoga strica nasliedio banovinu bosansku, (a iztjeran iz nje od odmetne vlastele) primio ju je opet iz ruku kralja Ljudevita I. priznavajuć javno, da je ban bosanski po njegovoj milosti (1366). Ali Stjepan Tvrtko umio se je oprostiti te

⁹⁸ Ad aliam partem, per quam ipse significat nobis, quod intentio et dispositio sua est velle acquirere civitatem Jadrensem sicut acquisivit alias civitates Dalmatie, et propterea nos rogat, quod debeamus sibi dare auxilium et favorem ad possendum implere istam intentionem. Ad ultimam verum partem, . . . per quam videntur innuere et requirere ligam generalem, videlicet quod amici unius partis sint amici alterius, et inimici inimici . . . Ljubić, Mon Slav. IV., p. 284—286.

⁹⁹ Ad quartam partem, per quam ipsi ambaxatores nobis significant, quod dominus rex praedictus est contracturus parentelam cum domino duce Austriae (Alberto) . . . Ljubić, Mon. Slav. merid. p. 285.

¹⁰⁰ Eodem anno (krivo 1890. mjesto 1391.) die 23. martii obiit rex Bosnae, de quo venerat novum Jadram die 19. men. Martii. Mem Pauli p. 426.

inostrane vrhovne vlasti; te postaviv si srbsku i bosansku krunu na glavu i podignuv banovinu Bosnu na čast kraljevine uzveliči svoju kraljevsku vlast i svoju državu uzporedi kruni i državi, kojih je vrhovno gospodstvo netom priznavao. On je i dalje pošao, dočim je stao slabiti pravo i vlast svoga nekadanjega zaštitnika, činom držeć se toga načela: da je Bosna tim jača, čim je slabija Ugarska, i obratno. Zato je poslie smrti kralja Ljudevita pristao uz protivnike njegove kćeri i nasljednice (Marije) podupiruć ustanak hrvatski; a s okrunjenim Sigismundom očito se je zaratio (1387). Tako je Stjepan Tvrtko ugarskoj opriećio svoju vlastitu politiku smierajuću na to, da od krune ugarske odciepi kraljevinu Dalmaciju, Hrvataku i Slavoniju. Govorilo se je doduše, da Tvrtko ove zemlje osvaja za svoga saveznika i prijatelja Ladislava Napuljskoga. Pod zastavom kralja Ladislava vojevahu takodjer hrvatske ustaše (osobito u Slavoniji), podupirani bosanskimi četami proti vojsci kralja Sigismunda. Ali niti se je u Dalmaciji ova vojna inače tumačila, nego da se radi ob osvojenju ove zemlje za Bosnu, niti je Stjepan Tvrtko, kuda je god njegovo pobjedonosno oružje dopiralo, širio druge do svoje kraljevske vlasti. Gradovi se dalmatinski podložiše neposredno žezlu bosanskoga kralja i njegovih zakonitih nasljednika, on je potvrdio njihove povlasti, on je metnuo svoje namjestnike i vojvode u tih kraljevinah, kako ih izrično zove, svojih. Kako se je Stjepan Tvrtko s druge strane držao za baštinika i nasljednika Nemanjina roda na srbskom prijestolu, to nam biva dosta jasno, da je bila njegova namjera zaokupiti oko Bosne s jedne strane zemlje srbske, a s druge zemlje hrvatske odcieпивši ih od krune ugarske. Politika dakle Stjepana Tvrtka, kako se ona u glavnu nacrtu ukazuje poslie g. 1376., išla je za tim, da na slovjenskom jugu podigne samostalnu državu dopiruću na zapadu do jadranskoga mora, a prema sjeveru do Dunava i Drave. Što je car Stjepan Dušan sa Srbije, to je Stjepan Tvrtko sa Bosne kušao; s tom ipak od ostalih razlikom, da je srbski car najprije svoje oružje bio podigao na byzantsko carstvo i ovomu otimao zemlje, pak zatim težio k Posavju i Adriji; dočim je bosanski kralj svoju vlast samo na ove strane širio neimajuć na iztoku pred sobom slabih nasljednika Konstantinovih, već silne muhamedove kalife. Napredak Turaka i rastuća moć njihova na balkanskom poluotoku bude povodom i uzrokom riedka u političkom životu južnih Slovjena i jedina prizora, zajednice naime izmedju bosan-

skoga kralja i srbskoga kneza proti zajedničkomu neprijatelju, sloge izmedju vladalaca dviju južno-slovenskih država, ali zajednice i sloge na — krvavom Kosovu. Kamo sreće, da je ovaj duh mnogo prije vladaoce i narode državâ bosanske, srbske i bugarske oživio, te da su se oni zajednički oprli azijskim ordijam kod njihova prelaza na jugoistočni poluotok Evrope. Ej kako bi sada sasvim drugo lice bilo ovoga prekrasnoga diela staroga svieta — sasna drugo stanje, državno i kulturno našega naroda!¹⁰¹

Sjajnim uspjehom Stjepana Tvrtka dopriniela su za celo veoma mnogo i silna vlastela bosanska. Svladav Stjepan Tvrtko prvih godina banovanja svoga odpornu vlastelu bosansku umio je kasnije vlastohlepje i energiju svojih boljara upotriebiti u svoje političke svrhe, ter povjeravajuć im razne zadaće i miteć ih častmi, učinio ih je vjernimi službenici svoga prijestola. Vojvodi Vlatku Hraniću daje oduška u Hrvatskoj i na Kosovu, a zatim mu povjerava neprijateljskim udarcem izvrgnutu vojvodinu usorsku; vojvodu Hrvoja Vukčića, sina Vukca Hrvatinića, šalje za poslanika u hrvatski grad Knin, a knezu Pavlu Klešiću daje vojvodstvo u Hrvatskoj i Dalmaciji. Manje poslove obavljaju Radin Jablanić i sin mu Pavao Radinović, a u primorskih predielih medju Cetinom i Kotorom straže vojvoda Juraj Radivojević i župan Belijak Sanković. Ovi isti boljari dolaze i na kraljevski dvor u Sutisku, da mu budu savjetnici u važnih poslovih državnih. Pa tako se bosansko vlasteostvo za moćnoga kralja Stjepana Tvrtka prikazuje kao složna i sretna zadruga, kojoj je vriedni starješina — sam kralj, dočim vlastela zadrugari rade svi složno za dobro zadruga — svoje domovine.

¹⁰¹ Rački, Pokret na slavenskom jugu. (Rad. III. p. 110—111.)

IX. Stjepan Dabiša i žena mu Jelena Gruba. (1391—1398.)

Stjepan Dabiša nemože održati Hrvatske i Dalmacije, zato ih u srpnju 1393. ustupi kralju Sigismundu, učiniv ga ujedno svojim nasljednikom u Bosni. — Stjepan Dabiša odvraća se od Sigismunda; borbe kod Dobora i Knina (1394.). — Odnosaji Stjepana Dabiše prema dubrovačkoj i mletačkoj obćini; smrt njegova (1395.). — Jelena Gruba, udova Sjepana Dabiše, upravlja državom za nedorasloga sina; vlastela se bosanska silno pomažu. — Provala Turaka u Bosnu (1398.).

Već za Stjepana Dabiše, prvoga nasljednika kralja Stjepana Tvrtka, poče bosanska država padati sa visine, do koje ju bješe podigao prvi kralj njezin. Uzrok tomu bijaše ponajglavnije sam Dabiša, nebivši ni iz daleka dorastao svomu predšastniku. Nu bijaše i drugih uzroka, koji su kasnije sve više djelovali i tako uskorili pad države bosanske.

Prvi i glavni uzrok bijaše, što je bosanska država iza Tvrtka ostala negotova. Pojedine česti, od kojih bijaše sastavljena, nebjehu se još stopile u jednu cjelinu, već svaka odavaše svoje porieкло i izticaše svoje centrifugalne težnje. Drugo bijaše, što Tvrtku nije bilo za života uspjelo uvesti red nasljedstva po prvorodstvu, nemogav ni sinu svojemu Tvrtku Tvrtkoviću prijestola osigurati. U Bosni ostade i nadalje staro slovjensko pravo po starješinstvu, a s njim neprestane priestolne borbe, s kojih je država propadala i kraljevska se vlast sve to više slabila. Nu još gore bijaše, što je uslied priestolnih borba neobično narasla vlast bosanske vlastele, osobito nekih porodica, koje su u pojedinih oblastih bosanske države vladale gotovo samostalno, uplićuć se u posle ukupne države samo onda, kada je trebalo pretendente za kraljevski priestol skidati ili namieštati. Tako je napokon bosanska država priličila vlasteoskoj

republici, sastavljenoj od vojvoda i knezova, u kojoj je kralj slabo vrijedio, budući da je bio igračka u rukama velmoža svoga rusaga. Svim ovim nevoljam pridružiše se još vjerske razpre, izoštrene i tim, što su kasnije neki bosanski kralji, potaknuti Rimom i ugarsko-hrvatskim vladari, uzeli progoniti patarene, koji su se na to uticali ma i neprijateljem bosanske države, samo da se obrane od progona vlastitih vladara svojih.

Ovim nutarnjim biedam, koje su polagano državu bosansku raztvorale, pridružiše se i vanjske pogibelji, prieteć Bosni neprestance katastrofom. Toli vladari ugarsko-hrvatski na sjeveru, koli Turci na iztoku pripravljali su joj gotovu propast. Kralj Sigismundo naime bijaše duboko osvjedočen, da južne medje njegove države neće biti mirne, dok bude država bosanska možna i jaka. Uza to je dobro znao, da kraljevine Hrvatske sa Dalmacijom i Slavonijom neće moći nikada zvati podpuno svojom, dokle će hrvatski ustaše tražiti i nalaziti zaštite i utočišta u Bosni. Zato je smatrao priekom dužnosti svojom oslabiti bosansku državu i tim zatreti klicu svim pokretom, koji su se još od god. 1383. neprestance javljali. Tim je mislio udovoljiti i dužnosti prama sebi samomu, jer su napokon hrvatski ustaše išli za tim, da ga liše iste krune ugarske, i da na prijestol ugarski posade mladoga Ladislava, sina nesretnoga Karla Dračkoga.

Nu još veća pogibelj grozila se je bosanskoj državi od Turaka. Turska joj je sila prietila od Kosovske bitke kao Damoklov mač. Jedino svimi silami svojim i pomagana zapadnom Evropom mogla bi se bila Bosna održati proti Turčinu; nu bosanski su boljari u međusobnih borbah proti svojim vladarom i ugarsko-hrvatskim kraljem sami dozivali Turke u Bosnu i tako im put utirali u svoju domovinu. Po tom je Bosna mnogo prije nesretne katastrofe god. 1463. bila sputana u verige turskih sultana. Bosanski su kralji dapače kasnije bili u istom ovisnom odnošaju prema turskim sultanom, kano i srbski despoti, dok nije car Muhamed II. konačno podjarmio Srbiju (1459.), a umah zatim i Bosnu podložio svojoj vlasti.

* * *

Novi kralj bosanski Stjepan Dabiša bijaše mladji brat kralja Tvrtka. Mletačka občina, čim je začula za promjenu na prijestolu bosanskom, požurila se je umah, te je novoga kralja 1. lipnja

1391. imenovala svojim građaninom.¹ I Dubrovčani poslaše svoje poslanike Stipana Lukarevića i Rafajla Gučetića „s poštenimi i mnogocinnimi dari i častni“ na kraljevski dvor u Trstivnicu, gdje se je tada desio kralj Stjepan Dabiša sa svojom suprugom kraljicom Jelenom, i vlastelom i velmožami kraljevstva svoga. Sljedeće god. 1392., dne 17. lipnja, izdade kralj Stjepan Dabiša, desec se „va čestitoj vojsci kraljevstva u Dolnjih krajih u Luščih“, Dubrovčanom povelju, kojom potvrdi sve povlastice i slobostine, podijeljene im od njegovih praroditelja i predšastnika, a napose od „brata mu, sveto-počivšega gospodina kralja Stjepana Tvrtka“. Povelju tu potvrdiše ne samo žena mu Jelena, nego i prisutna vlastela, vojvoda Hrvoje Vukčić, vojvoda usorski Vlatko Hranić, knez Stipoje Hrvatinić, knez Radoslav Pribinić, knez Dobrosav Divošević, knez Gojak Dragosalić, župan Tvrđoslav Tuica, knez Vučihna Vlatković, knez Vojsav Vojevodić i drugi.² I u Hrvatskoj i Dalmaciji priznat bi Stjepan Dabiša za kralja. Kroz cijelu godinu 1392. vršio je on sa svojim banom Vukom Vukčićem u ovih kraljevinah svoju kraljevsku vlast. Spljećani u javnih izpravah pisahu: „za vladanja preblagoga vladara i gospodina Stjepana Dabiše, božjom milosti preslavnoga kralja Srbijem, Bosni i Dalmaciji“ itd.³ Vršeć svoja vladalačka prava potvrdi Stjepan Dabiša 25. travnja 1392. gradu Trogiru starodavna prava i povlastice, priznate mu takodjer od kralja Stjepana Tvrtka.⁴ Ban Vuk Vukčić („ban kraljevine Dalmacije i Hrvatske“), njegov namjestnik, dozvoli spljetskomu nadbiskupu Andriji, da smije na crkvenoj zemlji kod mora u Lukaču sagraditi dvorac i tvrđu, te ujedno prijavi to obćinam grada Spljeta i Trogira, kao što i dvorskim u Klisu, Opraku i Omišu.⁵

Ovi podatci jasno pokazuju, da su kralja Stjepana Dabišu i njegove namjestnike u Hrvatskoj i Dalmaciji priznavali, te im se pokoravali. Njemu dapače malo da nepodje za rukom, za čim je

¹ Millesimo trecentesimo nonagesimo primo, mensis iunii die primo . . . simile privilegium factum fuit domino Stephano de Bissa (Dabisa) dei gratia regi Rassie, Bossine, maritimeque . . . Ljubić, Mon. Sl. m. IV. 201.

² Miklošić, Mon. serb. p. 220—222.

³ U jednoj povelji spljetskoj od 27. siečnja 1392: „regnante serenissimo principe ac domino Stephano Dabiscia dei gracia Rasciae, Bosnae, Dalmatiae . . . rege inclyto“ . . . Farlati. Illyr. sacr. III. 335.

⁴ Lucius, de regno Dalm. p. 258.

⁵ Farlati, op. cit. p. 335—336.

predšastnik njegov zalud žudio. Grad Zadar naime zavadi se u to doba sa Sigismundovim banom, te se sprijatelji sa Vukom Vukčićem i braćom njegovom tako, da se je činilo, kano da smiera poput ostalih dalmatinskih občina pristati uz kralja bosanskoga. Dne 13. veljače 1392. dodje u Zadar knez Dragiša, brat bana Vuka Vukčića, sa svojom ženom i pratnjom, da se pokloni moćim sv. Simeona.⁶ Nekoliko mjeseci kasnije krenu Zadrani Pavao Pavlović kao poslanik svoga rodnoga grada put Klisa, gdje je bivao Vuk Vukčić sabirući vojsku.⁷ Usled toga poslanstva odnošaji se Zadra prema bosanskoj državi tako promieniše, da su 8. rujna 1392. ban Vuk Vukčić i njegov podban knez Ivan Mišljenović imenovani građani zadarskimi, te je potonji na to pošao u Zadar, gdje je u ime svoje i svoga glavarara položio prisegu vjernosti u prisuću dvaju knezova Nelipića.⁸

Stjepan Dabiša bio bi možda konačno i Zadrom zavladao i vlast bosansku u Hrvatskoj i Dalmaciji trajno utvrdio, da mu domala nisu druge brige dodijavale. Prije svega prietijaše mu sila turska, kojoj su nakon Kosova ostala vrata otvorena na sjever i zapad balkanskoga poluotoka. Kad je g. 1392. car turski Bajazit ratovao sa kraljem Sigismundom, jedan dio turske vojske provali u Bosnu.⁹ Po jednoj nešto sumnjivoj viesti bješe turska vojska prodrila u jugoistočnu Bosnu, gdje je „pljačkala sav prediel i ustavila se kod Glasinaca“. U bitci, ovdje zametnutoj, da se je osobito ponio knez Gojko Mrnjavić, koji je svoj mač bio posvetio bosanskomu i ugarskomu vladaocu.¹⁰ Osim turske sile smetao je Stjepana Dabišu

⁶ Eodem die venit Jadram causa visitandi corpus B. Simeonis c. Draghissa frater praedicti domini bani cum uxore sua, et quibusdam aliis. Memor. Pauli (p. 426.)

⁷ Mem. Pauli (p. 426.)

⁸ Die 8. men Sept. recepti fuerunt in cives et consiliarios civ. Jadræ magnif. v. d. Vulch b. q. d. Vulchi veniente de Bosna, ac comes Joannes Mislenovich v. b. eius . . . Idem (p. 426.)

⁹ G. 1895 dne 17. svibnja darova kralj Stjepan Dabiša županu Vukmiru i braći njegovoj selo Kolo, „smislivše njih virne službe, što nam poslužiše vsegda virno i srdčano, najliše u turačkih bojih, nešćedeće svojih glav za nas . . .“ Mikl. Mon. serb. p. 226.

¹⁰ Rački, Pokret na slavenskom jugu (Rad, III. p. 127—128). U povelji, koju da je Stjepan Dabiša iza boja 2. travnja 1394. podielio knesu Gojku Mrnjaviću, čita se ovo: „Et tunc nobis (Gojko) inservivit, quando venit Paianit cum Turcis et depopulatus est Bosnam valde et stetit in Naglansincis (po Račkomu „на гласиньцѣхъ“) et destruxit Bosnam, et tunc venit Gojko Marnavitius.“

i napuljski kralj Ladislav, kojega bjehu hrvatski ustaše još god. 1387. proglasili kraljem Hrvatske i Dalmacije. Dok je Stjepan Tvrtko živio, nije se kralj Ladislav uplitao u hrvatske odnose, prvo jer je tada suviše mlad bio, a drugo jer mu nebiše još osigurana napuljska kraljevina. Nu uvidivši, da je Stjepan Tvrtko radeć tobože za njega u istinu svojoj vlasti podložio Hrvatsku i Dalmaciju, odluči umah iza smrti njegove iztaknuti svoje pravo na te kraljevine suprotiva nasljedniku njegovu Stjepanu Dabiši. Možda su ga na to nutkali i neki hrvatski ustaše, kojim nebišaše bosanska vlada u volji. Već 15. lipnjem 1391. uze Ladislav vršiti svoju kraljevsku vlast u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji, darovavši svojim vjernim, braći Pavlu i Ivanu saroškim imanja u vukovskoj i požežskoj županiji.¹¹ Malo zatim, 17. srpnja 1391. potvrdi on iz Gaete „privolom i vlašću majke si i skrbnice Margarete“ bosanskomu vojvodi Hrvoju Vukčiću i bratu mu Vuku Vukčiću „banovinu kraljevina Hrvatske i Dalmacije“, odredivši uza to, da ova braća kao bani istih kraljevina uživaju sva prava i slobode, časti i milosti, što su ih dosele imali bani hrvatski.¹² Istoga dana odlikova kralj Ladislav trećega brata vojvode Hrvoja, po imenu kneza Dragišu Vukčića, darovavši mu varoš Sridu u hrvatskoj tada župi Sani, a uz to i selo Zabić, spadajuće pod grad Ključ.¹³ Rod Vukčića obsipa Ladislav tolikimi milostmi ponajviše zato, što ga je smatrao „glavnim braniteljem svoje časti, stališa i imena“, i što je Hrvoja i njegovu braću držao za izkusne i ugledne muževe, koji bi mu

¹¹ Arkiv za poviest. jugosl. VII. p. 28—30.

¹² *Ladislaus dei gratia rex . . . magnificis viris Hervoye vayvade Boznensi et Vulco bano fratribus, nostrisque consiliariis et fidelibus dilectis gratiam et bonam voluntatem. Attendentes merita sincere et constantis vestre devotionis et fidei, qua erga clarae memoriae dominum regem Karolum, reverendum dominum genitorem nostrum, dum vixit, et nos laudabiliter claruistis . . . vobis banatum regnorum nostrorum Dalmatie et Croatiae . . . confirmamus pro honore, volentes et intendentes expresse, quod vos tanquam bani regnorum praedictorum, per nos quidem ordinati, illis honoribus, favoribus, libertatibus . . . gaudeatis, quibus alii bani dicatorum regnorum . . . gavisii hactenus extiterunt* Arkiv za poviest jugosl. VII. p. 32—34.

¹³ *Sane attendentes merita sincere devotionis et fidei viri nobilis Dragisse militis, filii quondam magnifici Vulkach vayvode . . . eidem Dragisse . . . infrascriptas villas, videlicet villam Srida in provincia Sane et villam Zabich in pertinentiis castri Kluz positas . . . concedimus et donamus . . .* Arkiv za pov. jug., VII. p. 84.

molgi mnogo pomoći, da zavlada Hrvatskom. Ladislav podje i dalje. Vrhovnim namjestnikom svijuh zemalja i kraljevina svojih imenova on bivšega bana mačvanskoga Ivana Horvata, koji je još za Stjepana Tvrtka istu čast obnašao¹⁴; a zatim je i nadalje sve više darovnica izdavao hrvatskim i bosanskim velmožam, nebi li tako svoju stranku ojačao toli proti kralju Stjepanu Dabiši, koli proti kralju Sigismundu. Tako podieli 19. listopada 1392. plemiću Herku Matijeviću i braći mu, zatim Ladislavu i Ostoji Mikšićem sela Lipovac i sv. Martin u župi Vrbasu¹⁵; istoga dana darova braći Petru, Milošu, Dionisiju, Ivanu, Stjepanu i Vlahu, sinovom bosanskoga vojvode Pavla više sela (Vojskovo) u župi Vrbasu i grad Starigrad u županiji požežkoj.¹⁶ Napokon 28. listopada 1392. pokloni Ivanu Grizogonu iz Zadra grad Obrovac u Hrvatskoj.¹⁷

Kralj Ladislav nije prvih godina Dabišina vladanja u istinu imao nikakove vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji, ali ovimi darovnicami, što ih je podijeljivao kao baštinik oca svoga u ovih kraljevinah gospodi bosanskoj i hrvatskoj, nastojao je najprije steći pristaša u ovih zemljah, a uz to očuvati svoje nasljedno pravo proti bosanskomu kralju. Stjepan Dabiša jasno je vidio, na što smiera napuljski dvor, te je po mogućnosti svojoj radio, da utvrdi vlast i ugled svoj u Hrvatskoj i Dalmaciji. Zapovjedi zato novomu banu hrvatsko-dalmatinskomu, knezu Vuku Vukčiću, svomu podaniku, da za njega zauzme sve važnije gradove po Hrvatskoj. Ban Vuk Vukčić desio se je već 7. veljače 1392. s vojskom u Karinu, a odavle krenuo je, da za svoga gospodara zauzme gradove Vranu i Ostrovicu, kojim su tada vladali nasljednici Ivana Paližne. Ovi su se valjda bili odmetnuli od Dabiše i prionuli uz Ladislava, zato ih ban Vuk Vukčić malo zatim zarobi, te po svoj prilici i njihove gradove zauze.¹⁸ Ovim načinom umio je Stjepan Dabiša svoju

¹⁴ „Johanni bano Machoviensi in regnis predictis (Ungarie et aliorum regnorum annexorum) nostro vicario generali“ u jednom pismu od 8. listopada 1392. Arkiv za pov. jug. VII. p. 86.

¹⁵ Op. cit. pag. 37—39.

¹⁶ Op. cit. p. 39—41.

¹⁷ Op. cit. p. 41—42.

¹⁸ die 7. febr (1392) banus Vasich (Vulch) cum exercitu suo applicuit personaliter in Carinum. die Mercurii 12. (13) praedicti mensis huiusmodi novum venit Jadram, vid. quod banus praedictus captivaverit priorem Auranae, et c. Michloss. de Palisna fratrem eius comitem Ostrovize et voluit habere castra Vranae, et Ostrovize. Mem. Pauli (p. 426).

vlast uzdržati u Hrvatskoj i Dalmaciji sve do god. 1393. Nu prve polovine ove godine dogodio se je u tih kraljevinah znatan obrat na štetu bosanskoga kralja. Neke občine dalmatinske, napose Trogir, nehtjedoše više priznati vrhovne mu vlasti, naginjući po svoj prilici već tada uz napuljskoga kralja.¹⁹ Videći Stjepan Dabiša, da mu se otimlju Hrvatska i Dalmacija iz ruku, te da mu ih je ustupiti ili kralju Ladislavu ili Sigismundu, a bojeći se s druge strane sile turske i Sigismundove, brzo se sklonu na odlučan korak. Odluči odreći se Hrvatske i Dalmacije i ustupiti ih Sigismundu uz cieniu, da ga ovaj priznade kraljem bosanskim.

Polovicom srpnja 1393. sastade se Stjepan Dabiša sa kraljem Sigismundom u Djakovu. Na taj sastanak posla i grad Zadar svoje poslanike, dašši im 20. svibnja u to ime obsežan naputak.²⁰ Potankih viesti o dogovorih medju oba vladara neima; samo je sigurno, da je tuj Stjepan Dabiša odstupio Sigismundu Hrvataku i Dalmaciju, koje su tri godine bile sjedinjene sa bosanskom državom. Osim toga priznao je Sigismundo Stjepana Dabišu za zakonitoga kralja bosanskoga i s njim utvrdio vjekoviti mir; dočim je s druge strane

¹⁹ U jednoj se trogirskoj ispravi od 15. travnja 1393. čita: „Anno nativitatatis eiusdem 1393 . . . vacante regni dominio regali . . .“ Lucio, Mem. p. 855. Da je međjutim još uvijek imao Stjepan Dabiša neku vlast u Hrvatskoj i Dalmaciji, svjedoči naputak, isdan isti dan i iste godine od mletačkoga vieća pomorskome kapetanu iste občine: „ceterum procurare debet idem noster capitaneus cum prefatis de Tragurio cum illis verbis comodis et utilibus, que sibi videbuntur, quod aliquae bale pannorum Salvi Johannis de Florentia intromisse per illos de Dalmissa et per dictum Volchum Banum, et exinde in Tragurio arestate de mandato serenissimi domini regis Bosine, eidem Salvi vel eius nuntio restituantur, dando predicto nostro capitaneo informationem necessariam super facto predicto . . .“ Ljubić, Mon. Slav. m. IV. p. 804.

²⁰ „1393. ind. prima die 20. mens. maii. Commissio data nobilibus et sapp. v. v. d. Theobaldo de Nassis legum doctore et ser Mazolo de Fanfogna ambaxiatoribus communitatis Jadræ ituris ad locum Diaco, ubi futurus est serenissimus dominus noster rex Hungariae et dominus rex Boemiae (krivo mj. Bosniae ili Bossinae) . . . secundo narrabunt sacrae regiae maiestati, qualiter omnibus notae sunt depopulationes, iacturae, et dapna, quae et quas passi sumus, et in dies patimur ob fidem regiam ab emulis regis . . . ; item si pax non erit inter serenissimum dominum nostrum regem et regem Boenensem, sed solum trenga, prout fuit hactenus, aut quod guerra sequeretur, quod absit, oportebit necessario, quod manuteneamus castrum nostrum Semehnici (Zemunik) . . .“ Joannis Lucii Inscriptiones Dalmaticae (et notae ad Memoriale Pauli de Paulo) p. 39—42.

Stjepan Dabiša privolio, da iza smrti njegove predje bosanski prijestol na Sigismunda kao na pravoga i zakonitoga vladaoća bosanskoga.²¹

Sigismundu bijaše veoma drago, što je sklopio toli povoljan mir, te je sada u znak ljubavi svomu prijatelju bosanskomu kralju podielio čast velikoga župana šimežke županije.²² Nu znajući, koji su moćna i uplivna vlastela bosanska nesmatraše djakovački mir dovoljno osiguranim, dok ga i vlastela bosanska nepotvrde. Među inimi privoli na ugovor djakovački i vojvoda Hrvoje Vukčić, koji 23. kolovoza 1393. u Lučanih kod Sinja izdade pismo ovoga sadržaja: „Mi Hrvoje, vojvoda donjih krajeva Bosne, dajemo na znanje svakomu, komu se pristoji, da mi ovim listom, imajuć pouzdanje iskrene privrženosti i vjernosti prema prejasnim vladaoćem i gospodarom g. Sigismundu božjom milosti kralju, i g. Mariji, Kraljici Ugarske, Dalmacije i Hrvatske . . . hotomice i znajući obećajemo njim odsele nadalje svaku vjernost, dužnu pokornost i poštovanje naprotiv bud kojim knezovom, velikašem i drugim ljudem koga im drago stališa, stepena, zvanja, dostojanstva, časti i preimućtva, izuzam jedinoga slavnoga vladaoća gospodina Stjepana Dabiše, kralja bosanskoga, komu želimo vjerno služiti dok živimo, osim ako bi isti gospodin kralj bosanski ustao, što bog nedaj, proti rečenomu gospodinu kralju i gospođi kraljici ugarskoj; onda smo dužni odustati od službe gospodina kralja (bosanskoga), a podnipošto nepredati svojih sila ma na kakav način proti istim kralju i kraljici Ugarske. Poslie smrti pako istoga Stjepana Dabiše kralja bosanskoga nećemo, dok živimo, nikomu drugomu služiti osim pomenutomu kralju i kraljici Ugarske; njihove ćemo zapovjedi, koliko možemo, uvijek i neumorno, slobodno i uspješno vršiti vjerno im uvijek služeći, i od sada nadalje posvetit ćemo se mi i naši potomci i nasljednici njihovim željam i nalogom.“²³ Osim Hrvoja pristade na djakovački ugovor i župan Vukmir Semković sa braćom Tvrtkom i Stjepanom; a Sigismundo im na to izdade povelju, kojom im potvrdi sve povlasti i prava, „jer ste mi vi s privolom i hotenjem slavnoga vladaoća gospodina Stjepana Dabiše, bosanskoga kralja, predragoga nam prijatelja, i gospođe Jelene, supruge njegove, čistom iskrenosti vječnu vjernost obećali i

²¹ Rački, Pokret na slav. jugu (Rad, III. p. 136—137).

²² Fejer, Cod. dipl. X. 2. p. 276.

²³ Fejer, Cod. dipl. X. 2. p. 158—159. Rački, Pokret (Rad, III. p. 137).

zaprisegli našem veličanstvu, te ste se svojim pismom priklonitije obvezali: da ćete naše veličanstvo poslie smrti rečenoga gospodina kralja Stjepana Dabiše, sadanjega kralja Bosne, primiti, imati i držati za svoga pravoga naravskoga (zakonitoga) glavara“.²⁴

Stjepan Dabiša, a s njim i nekoja otmenija vlastela bosanska, bjehu kralju Sigismundu ustupili Hrvatsku i Dalmaciju, pače mu obrekli i nasljedstvo na bosanskom prijestolu. Nu uzprkos tomu podiže se proti djakovačkomu miru velik dio bosanske vlastele, a i neki vodje hrvatskoga pokreta. Od potonjih se iztaknu osobito Ivan Horvat, bivši nekoč Tvrtkov namjestnik u Hrvatskoj i Dalmaciji, a kasnije glavni namjestnik kralja Ladislava u svih zemljah krune ugarske. Još prije srpanjskoga sastanka u Djakovu nagovaraše Ivan Horvat u lipnju 1393. mletačku republiku, da se sdruži u savez sa napuljskim kraljem Ladislavom proti kralju Sigismundu.²⁵ Nu Mletčani nehtjedoše njegovih predloga prihvatiti; a pošto je malo zatim Hrvatska sa Dalmacijom dospjela pod Sigismunda, morade Ivan Horvat po drugi put ostaviti svoju domovinu i pobjeći u Bosnu. U rujnu iste godine 1393. desio se je „ban Ivaniš“ već uz kralja Stjepana Dabišu²⁶, a s njim bijaše na dvoru bosanskom i brat njegov Pavao Horvat. Ovdje nastojahu svimi silami, da poruše djakovački mir i da opet Bosnu podignu proti kralju Sigismundu.

Braći Horvatom bješe nastojanje zaista pošlo za rukom. Zadrani su doduše još 27. siečnja 1394. sklopili savez s knezom Vukom Vukčićem, koji se sveudilj spominje kao ban Hrvatske i Dalmacije, i s krbavskim knezom Karlom proti svim neprijateljem kralja Sigismunda²⁷; nu malo zatim poče opet Dalmacija sa Hrvatskom kolebati u vjernosti prema istomu vladaru. Bijaše obćinâ, koje nehtjedoše sada nikoga priznati za kralja²⁸; neke prionuše opet uz Stjepana Dabišu i uz državu bosansku.²⁹ U tih okolnostih

²⁴ Lucius, de regno Dalmatiae, pag. 258.

²⁵ Ljubić, Mon. Slav. m. IV. p. 307 i 308—309.

²⁶ Pucić, Srp. spom. II. p. 40.

²⁷ Rački, Pokret (Rađ, III. p. 148).

²⁸ Godine 1394. dne 14. kolovoza zaključí spljetsko vieće, da u obćinâkih spisih i izpravah „a morte Tuertichi regis citra non fiat mentio de aliquo rege nec de aliquo alio nisi solummodo de rectoribus et iudicibus“. Lucius, de regno Dalm. p. 258.

²⁹ Otok Hvar priznavaše u ožujku 1394. vrhovnu vlast kralja Stjepana Dabiše. Vidi str. 190, notu 98.

odluči i sam kralj Stjepan Dabiša odustati od mira djakovačkoga. Opozvavši sve, što bješe tom prilikom obrekao, naloži banu Vuku Vukčiću, da na novo podigne zastavu bosansku u Hrvatskoj i Dalmaciji, a u isto vrijeme dozvoli braći Ivanu i Pavlu Horvatom, da u oblasti Usori u čvrstu gradu Doboru skupljaju vojsku, s kojom će preko Save provaliti u Slavoniju i obnoviti pokret hrvatski.

Začuvši Sigismundo za nove smutnje na južnoj medji svoje države, živo se zabrinu. Već 5. srpnja pozove iz Lipče grad Kremnicu, da mu uzajmi 1000 dukata i da mu ih pošalje do Jakovljeva, jer da će poslie toga roka povesti vojnu na bana bosanskoga i neke neprijatelje i nevjernike svoga kraljevstva.³⁰ U prvoj polovici kolovoza kretaše se već vojska ugarska prema jugu, da preko Save provali u Bosnu, dotično u Usoru, gdje se bjehu braća Horvati u gradu Doboru utvrdili. Na čelu vojske bijaše sam Sigismundo, a njega pratijahu velmože sa svojimi četami, medju njimi ban hrvatski Nikola Gorjanski i brat mu Ivan, tavernik Nikola i dvorski vratar Stjepan Kanižaj. Kada se je kraljevska vojska približavala gradu Doboru, Ivan Horvat izadje iz njega, bojeći se, da se nebi mogao u njem održati. Na to obkoli Sigismundo grad Dobor, te ga osvojiv dade zapaliti, da nebude više zaklonom hrvatskim ustašam. Zatim podje u potjeru za ustašami, te zarobi braću Horvate i uz nje još mnoge druge kolovodje. Prestravljen s tolike nesreće kralj Stjepan Dabiša pohiti Sigismundu u susret, te obnovi djakovački ugovor „povrativši sebe i svoje podanike u podanstvo i poslušnost kralju i kruni ugarskoj“.³¹ Umah iza pobjede kod Do-

³⁰ Rački, Pokret (Rad, III. p. 150).

³¹ (Joannes Horwathii banus) in castrum Dobor denominatum, in Bosnae partibus, quae Uzora vocitantur, situatum, invasit. Ubi praesulem Zagrabiensem Paulum pluresque sui facinoris complices invenit. Eisdem temporibus, Bosnenses, Dalmatini, simul et Croaci, eiusdem Joannis bani, et suae cohortis magnatum, suasionem vitiatam, a fidelitate, quam sceptro debebant hungarico, defecerant, regni quoque in oras, non parvas in igne et ferro vastitates edebant. Quare rex Sigismundus, copias regni cumulando ut ipsa regna suo flecteret principatui; illud quoque castrum, suos quod tutabatur infideles, expugnaret: magna vi armorum undique cinctus, praetactum flumen Zawe transivit et Bosnense regnum potenter intravit. Joannes vero banus, regalis expeditionis territus magnitudine; in illa, quae sibi prius arriserat fuga, magis quam in dicti castris confisus munitione, antequam obsidione clauderetur, de ipso castro cum pluribus eadem peste infectis suis complicitibus exivit et fugitivus per colles et

bora pošalje slavodobitni Sigismundo bana Nikolu Gorjanskoga u Hrvatsku i Dalmaciju, da udari na Vuka Vukčića i podloži ove zemlje vlasti njegovoj. Kod tvrdoga grada Knina zametnu se borba između ugarske i bosanske vojske; Vuk Vukčić bje poražen i tim izgubi Stjepan Dabiša sasvim Hrvatsku i Dalmaciju.³¹

Poraz kod Dobora i Knina bijaše silan udarac po Stjepana Dabišu i bosansku državu. On se okani sada svake zajednice sa hrvatskimi ustaši, te nastojaše zadnje godine života i vladanja svoga jedino o tom, kako bi čitavo sačuvalo kraljevstvo bosansko. O njegovu vladanju 1395. ostade vrlo malo spomena. Koncem travnja desio se je u stolnom gradu Sutisci, okružen mnogobrojnom vlastelom rusaga bosanskoga. Tuj bijahu od Bosne knez Mirko Radojević, knez Pavao Radinović, knez Priboje Mastnović, vojvoda Sandalj Hranić; od donjih krajeva vojvoda Hrvoje Vukčić i knez Mladen Stančić; od Usore vojvoda Vučihna (Vlatković) i knez

montium abrupta ferebatur, Sed haec fuga praefuit ei minime: nam per regem ipsi ordinatas incidit in insidias captusque est. Rex autem Sigismundus, praefato castro Dobor expugnato: *regeque Boznensi simul et regnis Dalmatiae et Croatiae jugo fidelitatis adnexis, repatriavit . . .* Thwrocz, *Chronica Hungarorum*, p. 272—273. Sравни još i povelje Sigismundove, izdane Kanižajem 8. prosinca 1397. i Gorjanskim 12. srpnja 1408. (Fejer, *Codex dipl.* X, 2. p. 442—448 i X. 4. p. 660—678). U povelji se povelji čita: „*ipsum castrum (Dobor in districtu de Wsura) concremari et tandem in cinerem redigi fecimus et favillam, ad quem etiam locum Dabyssa rex Bozne, ex pretitulati Nicolai (de Gara) militaris hominis induccione in nostre maiestatis conspectum veniens, se et suos Boznenses nostris dominio et dicioni subiugavit . . .*“

³¹ tempore namque labente cum pretextu recuperacionis et reintegracionis dalmacie et Croatiae regnorum nostrorum predictorum et castrorum in eisdem existentium que violenta manu *Wlk* bani dictorumque vtrorum Johannis bani scilicet prioris, eorundem quoque sequacium nec non Boznensium nostrorum infidelium detinebat, ipsos Nicolaum et Johannem fratrem suum destinassemus, ipsi Nicolaus et Johannes frater suus pro nostri regni regiminis incremento non verentes mortis periculum eis imminere, cum gente ipsius *Wlk* bani prope castrum Telen bellum committere non formidarunt, ubi ipsis infidelibus devictis quam ipsum castrum Telen tam etiam alia castra et fortalicia ac ciuitates regnorum predictorum, ymmo ut verius dicatur, eadem regna nostra dalmatie et Croatiae a manibus et potestate predictorum infidelium nostrorum realiter recuperantes nostro applicarunt pristino dominio. Povelja, izdana Gorjanskim g. 1408. (Fejer, *Cod. dipl.* X. 4. p. 660—678).

Stjepan Ostojić. Sporazuman sa ovom vlastelom i suprugom si Jelenom, podieli 26. travnja svojoj kćeri Stani gospodsko selo u humskoj zemlji, po imenu Velijake, određivši, da nakon njezine smrti zapane isto selo humskomu knezu Jurju Radivojeviću i njegovoj porodici.³³ Po ovom bi mogli poslutiti, da je Stjepan Dabiša bio rođjak knezovom Radivojevićem u humskoj zemlji. Malo zatim, 17. svibnja potvrdi Stjepan Dabiša županu Vukmiru Semkoviću i braći mu Tvrtku i Stipanu selo Kolo na Dlmni (Duvanjskom polju).³⁴ To je posljednji poznati čin njegove vladavine; jer još iste godine 1395. umre 7. rujna u gradu Šutiskoj,³⁵ ostavivši za sobom nedorasla sina, kojemu bude skrbnicom majka Jelena.

Za kratka, nu burna vladanja svoga bijaše Stjepan Dabiša vazda u najboljem sporazumku sa dubrovačkom i mletačkom obćinom. Potvrdivši Dubrovčanom sve povlastice i povelje svoga „staršago brata kralja Stefana Tvrтка“ dobivaše od njih redovito na Dmitrov dan srbski dohodak od 2000 perpera i na dan sv. Vlasije stonski dohodak od 500 perpera; a zato prijaše ne samo cijeloj obćini, nego i pojedinoj vlasteli dubrovačkoj. To svjedoče medju inim pisma, izdana 7. ožujka 1392. Dubrovčaninu Dragoju Gučetiću, koji je još od kralja Tvrтка bio kupio „carinu Srebrničku i Ponoru“ za dvie godine, i „carinu kameničku“ za osam godina.³⁶ Godine pako 1393. dne 18. veljače pisa Dubrovčanom: „da imate znati, kraljevstvo mi zdravo i veselo, i tožde smo radi slišati od vaše ljubovne prijazni“.³⁷ Na dvoru kralja Stjepana Dabiše obavljao važnu službu kraljevskoga komornika ili protovistijara Dubrovčanin Žore (Juraj), kojemu Stjepan Dabiša 29. rujna 1393. izdade pohvalnu svjedočbu o njegovih vjernih službah i rukovanju sa kraljevskimi komorami i carinami.³⁸ I s mletačkom republikom, koja ga bješe imenovala svojim gradjaninom, pazio se je Stjepan Dabiša liepo. U Mletcih bijahu dapače sahranjene njegove galije, kao što se iz njegova pisma od 2. veljače 1394. razabire.³⁹

³³ Miklošić, Mon. serb. p. 224—225.

³⁴ Idem, op. cit. p. 226—227.

³⁵ die 7. septembris 1395. rex Dabissa decessit in Sutesca. Pucić, Spom., Primjetbe, 1.

³⁶ Pucić, Spom. II. 88—86.

³⁷ Idem, op. cit. II. p. 87.

³⁸ Idem, op. cit. II. p. 89—40.

³⁹ Ljubić, Monum. Slav. m. IV. p. 828—824.

Po ugovoru djakovačkom imao je iza smrti Stjepana Dabiše zapasti bosanski prijestol kralja Sigismunda. Nu moćna vlastela nehtjedoše sada o tom ni čuti, nego izabraše obudovljelu kraljicu Jelenu, da vlada na ime nedorasloga sina svoga. Kraljica Jelena, zvana takodjer narodnim imenom *Gruba*,⁴⁰ upravljaše bosanskom državom skoro tri godine. Od bosanskih velmoža pomagaše ju osobito knez humski Juraj Radivojević, po svoj prilici rođjak njezin po kćeri joj Stani.⁴¹

Kraljica Jelena Gruba vladaše veoma skromno. Neuplitaše se u odnošaje susjednih zemalja, nego se bavljala jedino nutarnjimi posli bosanskimi i odgojem svoga sina. Umoljeno vieće dubrovačko odlučí 22. prosinca 1395. poslati do nje svoje poslanike, koji će utvrditi s njom stare ugovore dubrovačke občine sa gospodom bosanskom.⁴² Godinu dana zatim, 27. prosinca 1396. pišu Dubrovčani „presvėtloj i previsokoj gospoji kyr Jeleni, po milosti božjoj kraljici Srblijem, Bosni i k tomu“ ovako: „A sada gospoje bog da nam je svėditelj jer *v skrėšeniju kraljevstva ti* i vsemu što je veće i počteno kraljevstvu ti, mi jesmo mnogo vesėli i v'zda nepristano molimo gospoda boga svemu tvoritelja, da vam ukrepi i umnoži kraljevstvo. A jere za dohodak mi ćemo doslati do vaše milosti da nam kraljevstvo ti potvrdi i ukrepi zapise i uvėte, koje smo imali s prvom gospodom srbskom i svetopočívšim kraljem Tvrtkom i po tom s previsokim gospodinom kraljem Dabišom.“⁴³ Poslanici dubrovački dodjoše opet u svibnju sljedeće g. 1397. u kraljevski grad Sutisku, gdje je tada boravila kraljica Jelena Gruba, okružena vlastelom rusaga bosanskoga, od kojih se poimence iztiču vojvoda Hrvoje, knez Pavao Radinović i vojvoda Sandalj Hranić. Na molbe dubrovačke občine dokine kraljica 13. svibnja carine pred Stonom na Maslini i na Slanom, pošto bjehu protuzakonito podignute.⁴⁴ O daljem vladanju kraljice Jelene Grube ostaje malo vesti. Dne 22. svibnja 1397. javlja Dubrovčanom, „da znate, po

⁴⁰ Na jednom grobnom kamenu od g. 1404. čita se ovo: „va ime oca i sina i svetoga duha amin: se leži Vign' Milošević'. Služi banu Stipanu i kralju Tvrtku i kralju Dabiši i *kraljici Grubi* i kralju Ostoji.“ Viestnik hrvat.-arkeol. društva. III. p. 98.

⁴¹ „Georgio (Radivojević) militante in servitiis dominae Elenae reginae Bosnae“. Ljubić, Mon. Slav. m. V. p. 858.

⁴² Pucić, Spom. I., Primj. I.

⁴³ Pucić, Spom. I. p. 4.

⁴⁴ Mikl. Mon. serb. p. 229—230.

milosti gospodina boga svedržitelja kraljevstvo naše jest dobrě i zdravo i u dobrě stanji;" a 15. studenoga piše im iz Moišćra, da joj pošalju srbski i stonski dohodak po slugi Tomašu Stanojeviću, „jere imamo ih potrebu.“⁴⁵

Početkom 1398. zadesi Bosnu velika nesreća. Car naime turski Bajazit, poraziv 28. rujna 1396. kod Nikopolja kralja Sigismunda, uze iza te sretne pobjede udarati na sve susjedne kršćanske zemlje. Tako provali 13. siečnja 1398. njegov sin, vodeć sa sobom silne turske i srbske pomoćne čete, u državu bosansku, te ju nemilo poplieni i mnogo naroda zarobi.⁴⁶ Još iza turske provale pišaše kraljica Jelena Gruba iz tvrdoga grada Bobovca 18. veljače pismo Dubrovčanom, u kojem im javljaše, da je od protovistijara svoga Žorete primila „pl'n razlog od komor i od carin Drěvskih i Olovněh“ za celo godišće⁴⁷; nu malo zatim izgubi ona vladu, a na bosanski se priestol popne *Stjepan Ostoja*. Razkraljica Jelena Gruba spominje se još jednom u ožujku 1399.⁴⁸; nu iza toga nestaje joj sasvim spomena.

Za kralja Stjepana Dabiše, a još više za slabe i skromne vlade kraljice Jelene Grube silno se podigoše bosanski velmože i vlastela. Neobaziruci se mnogo na državnu glavu upravljaju svojim oblastmi gotovo kao samostalni gospodari, imajući svoj dvor i svoju vlastelu, dieleć milosti i izdavajući povelje. Osim toga ugovaraju i sa stranimi vlastimi, a medju sobom vode krvave borbe i otimlju jedan drugomu ciele oblasti i župe.

Još od Tvrtkovih vremena vladaše u Humu, Popovu polju i uz obalu medju Dubrovnikom i Stonom starodrevna, domaća porodica, kojoj bijaše tada glavlar župan Sanko (1348—1367.), sin Miltena Draživojevića. Njegovi sinovi, Sankovići Belijak i Radić, dostaše

⁴⁵ Pucić, Spom. II. p. 40—41 i 42.

⁴⁶ Die... Jan. 1398. filius Pazayt cum magna quantitate Turchorum et Sclavorum intravit Bossinam et fuit depraedatus. Pucić, Spom. I, Primj. II. — Ovu viest dopunjuje kasniji ljetopisac hrvatski Tomašić u svojoj kronici ovako: „Anno domini 1398 Turche primo intrauerunt Bosnam infra octauam epiphanie, et quasi totaliter destruxerunt Bosnam et populum abduxerunt. Arkiv za povjestnicu jugoslav. IX. p. 16. Ovu tursku provalu zabilježiše i ljetopisi srbski.

⁴⁷ Pucić, II. p. 41—42.

⁴⁸ Vidi pismo kraljice Grube od 5. ožujka 1399., pisano Dubrovčanom (Pucić, Spom. II. 49), i odgovor Dubrovčana od 13. ožujka (Pucić, Spom. I. pag. 18).

se za Tvrtkova kraljevanja velikih časti, a uz to stekoše i neke česti stare kneževine Travunje, napose župu Konavlje. Umah poslie smrti kralja Stjepana Tvrtka braća župan Belijak i vojvoda Radič, nepitajući ni kralja ni ostale velmože rusaga bosanskoga, darovaše občini dubrovačkoj 15. travnja 1391. „župu konavalsku i z Dolnjom Gorom i grad Sokol, koji je u njoj... i sve, što pristoji župi konavalskoj, i sa svimi mejami i granicama, koje su s Trebinjem i Vrsinjem, i do meje i granice dračevičke“. Darovnicu ovu braće Sankovića potvrdiše jedino rodjaci („stric župan Gradoje i Budela i Sančin, naša braća“) i vlastela njihova Mile Tukleковиć, Bratoje Radonić i Stjepko Ozrojević.⁴⁹ Malo zatim, 15. svibnja 1391., izdade vojvoda Radič Sanković „u svojih dvorih u Zaborah“ Dubrovčanom povelju, kojom im dozvoli, da slobodno trguju po njegovu „vladaniju“. ⁵⁰

Velika moć Sankovića bijaše zazorna ostaloj bosanskoj vlasteli. Složiše se zato zimi iste g. 1391. vojvoda Sandalj Hranić i knez Pavao Radinović, te udariše na njih. Zarobiše ih do mala, a zemlje njihove podieliše medju se. ⁵¹ Župu Konavlje dobi napose knez Pavao Radinović, te 25. ožujka 1397. izdade on „u Konavljah na Ljutoj“ Dubrovčanom povelju, kojom im dozvoli, da slobodno mogu trgovati po njegovoj državi. ⁵² Dotičnu povelju napisa dijak njegov Radosav Mirosalić, a potvrdiše mnogobrojna vlastela njegova.

Borbe sa Sankovići tek su početak kasnijim žestokim i krvavim borbama medju vlastelom bosanskom.

⁴⁹ Mikl. Mon. serb. p. 217—219.

⁵⁰ Mikl. Mon. serb. p. 220.

⁵¹ Jireček, Die Handelsstrassen p. 38.

⁵² Miklošić, Mon. Serb. p. 229.

X. Doba protukraljâ i priestolnih borba u Bosni. (1398—1421.)

Stjepan Ostoja vlada bosanskom državom (1398—1404.), te suzbija izprva Sigismunda i prianja uz Ladislava Napuljskoga, želeć obnoviti vlast bosansku u Hrvatskoj i Dalmaciji. Razmirice i rat Stjepana Ostoje sa Dubrovnikom. Stjepan Ostoja daje se u okrilje kralja Sigismunda; nu zato ga bosanski velmože skidaju s prijestola. — Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, kralj bosanski (1404—1408.). Kralj Sigismundo udara na Bosnu, da vrati prijestol Stjepanu Ostoji i da državu bosansku podloži svojoj vrhovnoj vlasti. Bitka kod Dobora (1408.); kralj Stjepan Tvrtko II. Tvrtković zarobljen. — Stjepan Ostoja po drugi put kralj bosanski (1408—1418.). Hrvoje i Sandalj Hranić prema kralju Sigismundu. Stjepan Ostoja šuruje s Turci; za njegovim se primjerom povodi i herceg Hrvoje, koji turskom pomoći suzbija ugarske navale na Bosnu (1415.). Smrt kneza Pavla Radinovića (1415.) i nove smutnje u Bosni, u koje se i turski car Muhamed I. upliće. Zadnji dnevni kralja Stjepana Ostoje. — Kralj Stjepan Ostojić (1418—1421.).

O rodu i porijeklu kralja Stjepana Ostoje, koji se je iza navale turske na Bosnu g. 1398. popeo na prijestol bosanski, nema sigurnih vesti. U mnogobrojnih spisih njegovih nema ni traga, da bi bio u rodu dosele vladavšoj porodici Kotromanića. Tek po jednom kasnijem spomeniku saznajemo, da je bio porodice Kotromanićeve, i to po svoj prilici nezakonit sin kralja Stjepana Tvrtka I.¹ Obkoljen sa sviju strana ljutimi neprijatelji i dušmani: na iztoku

¹ U jednoj povelji od g. 1444. zove Stjepana Ostoje nezakoniti sin Stjepan Toma Ostojić svoga predšastnika na prijestolu Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića „*patruus noster carissimus*“ (Arkiv za pov. jug. II, p. 88.) Po tom je Stjepan Ostoja bio brat Tvrtku II., a sin kralja Tvrtka I. Nu pošto toga sam Stjepan Ostoja nigdje neiztiče, bio je valjda nezakonito diete slavnoga kralja Tvrtka I.

Turčinom, a na sjeveru i zapadu kraljem Sigismundom, koji ga smatraše usurpatorom, bijaše mu se sasvim osloniti o moćno plemstvo svojega rusaga, koje ga upravo bješe i uzvisilo na kraljevski prijestol toli proti kralju Sigismundu koli proti zakonitomu sinu Stjepana Tvrtka I. i nedoraslom još sinu Stjepana Dabiše.

Osiljeni za Stjepana Dabiše i Jelene Grube velmože bosanski počеше sada odlučno uticati u državne posle svoje domovine. Pojedini vojvode i knezovi vladaju u podređenih si oblastih skoro samostalno priznavajuć kraljevu vrhovnu vlast tek po imenu; samomu kralju ostaje samo matica zemlja, gornja Bosna, nu i ovdje stoji sputanih ruku prema svojoj vlasteli. Od mnogobrojnih velmoža najsilniji su upravo vojvoda Hrvoje Vukčić, vojvoda Sandalj Hranić i knez Pavao Radinović; o njima visi sudbina kralja i ciele države bosanske. Da ih nešto bolje upoznamo.

Vojvoda *Hrvoje Vukčić* od stare vlasteoste porodice Hrvatinića bijaše sin vojvode Vukca Hrvatinića iz donjih krajeva bosanske države.² Imao je više braće: Vuka Vukčića, poznatoga nam već bana hrvatskoga, zatim Dragišu, Vojslava, i sestru Vučicu. Sam vojvoda Hrvoje oženi Jelenu, kćer Ivana Nelipića, kneza cetinskoga, koja mu rodi sina Balšu Hercegovića. Vojvoda Hrvoje bijaše odvažna i junačkoga srca; a neki pisci tvrde, da je bio velike glave, hrapava glasa i običaja priprostih. Ovaj odlučni i znameniti muž stupi na političko poprište još za Stjepana Tvrtka, te se izticaše vazda kao žestok protivnik kralja Sigismunda, a gorljiv pristaša napuljskoga kralja Ladislava, kojemu bjehu hrvatski velmože namienili krunu hrvatsku i ugarsku. Zato ga kralj Ladislav i nadari potvrdiv listinom od 17. srpnja 1391. njemu i bratu mu Vuku, već od prije banu hrvatskomu, sve časti, imanja i bansko dostojanstvo u Hrvatskoj i Dalmaciji, te naloživ svim oblastim u tih zemljah, da mu kao njegovu namjestniku budu u svem podložne i pokorne. Moć se je Hrvojeva uslied toga podigla ne samo u Bosni, nego i u Hrvatskoj i Dalmaciji. U Dalmaciji vladaše, kako Lucić veli, „ne kao kraljevski namjestnik, nego kao da bi bio sam kralj“. ³ Stekavši toliku moć bijaše Hrvoje najznamenitiji

² O rodu vojvode Hrvoja pisao je dosele najbolje Ilar. Ruvarac u Glasniku srpskoga učenoga društva, knjiga XLIX. (Prilošci k objašnjenju izvora srpske istorije.)

³ „non come vicario regio; ma come se fosse lo stesso rè“. Lucio, Mem. p. 890.

muž u Bosni. Na dvoru kralja Dabiše bijaše mu prvo i najvažnije mjesto; isti Sigismund, kada je sa Dabišom sklopio djakovački ugovor, zahtievao je naročito, da taj mir pismeno potvrdi i vojvoda Hrvoje. I za kraljice Jelene Grube prikazuje se on kao najznamenitija osoba na bosanskom dvoru; a sigurno bijaše i njegova zasluga, da iza Dabiše i Jelene nije na prijestolje bosansko došao ni Sigismund ni Tvrtko II. Tvrtković, već Stjepan Ostoja. Ovomu je zato bilo vazda bditi, da si uzdrži sklona i prijazna toga bosanskoga „Warwicka“, ako je htjeo, da duže vremena ostane na bosanskom prijestolu. Spomenuti valja još, da je Hrvoje bio vjere patarenske, a vlast mu se je kasnije sterala od Zvečaja i Jajca na Vrbasu i Livna do jadranskoga mora, gdje je imao po ženi važni grad Omiš; napokon postao je i herceg spljetski i gospodar otoka Brača, Hvara i Korčule.

Drugi znameniti velmoža bosanski bijaše vojvoda *Sandalj Hranić*. Zanj se kaže, da je bio „vladar živahna duha i oštra uma, a uza to veoma ljubezan“.⁴ Bio je sin vojvode Hranje Vukovića, a sinovac slavnoga Vlatka Hranića, te je uticao u poviest Bosne od g. 1394—1435. Izprva bijaše vlastelin u pravoj (gornjoj) Bosni; nu iza pada Sankovića zavlada humskom zemljom, koju kasnije razgrani sve do Drine. Imao je dva brata, Vukca i Vuka. Oko g. 1400. oženi Katarinu, kćer bana Vuka Vukčića i banice Anke, te postade tako rođjak vojvodi Hrvoju Vukčiću. Kao što je Hrvoje u sjeverozapadnih predielih bosanske države, tako je on u Humu gospodovao malo ne kao samostalan vladar. I on bijaše vjerom pataren. Njegova vlast steraše se do mora; u njegovoj se vlasti spominju gradovi Blagaj, Kukanj, Nevesinje, Ključ, Goražda, Vjenačac i drugi.

Treći napokon ugledni velmoža bijaše glasoviti knez *Pavao Radinović*. Njegova vlast bijaše takodjer prvotno u pravoj Bosni medju Bosnom i Drinom, gdje stolovaše u gradu Borču (Borač kod današnje Vlasenice), imajući uza to u svojoj ruci i majdane u Olovu i trg Praču, gdje no sagradi grad Pavlovac. Po padu Sankovića (1391.) zauze velik dio nekadanje kneževine Travunje, poimence grad Trebinje i čest župe konavòske. Otac Pavlov, po imenu Radin Jablanić, bijaše ugledna osoba na dvoru kralja Stje-

⁴ „Sandagl fù un principe di spirito vivo, di ragionamento forte et di molta delicatezza“. Rački, Bogomili i patareni. (Rad, VIII. pag. 136, nota 2).

pana Tvrtka I.; pa i sam Pavao Radinović proživi kao diete mnogo vremena uz kralja Tvrtka. To svjedoče i Dubrovčani u jednom pismu od 30. studena 1400., kada pišu knezu Pavlu: „Koliko je plemenite i uzmožne gospode danas u Bosni, nemnimo da bolje zna ovozi od tebe. *Jer si živjel od mala djetete na dvoru sveto-počivšago kralja Tvrtka i on tebe imaše i držaše koliko svoje diete, ter si vješt svemu.*“⁵ Ugled kneza Pavla Radinovića podiže se još većma, kada je novi kralj Stjepan Ostoja uzeo njegovu rodjakinju Kujevu za ženu. Tim je međjutim takodjer i sam Ostoja mnogo dobio, jer je postao rodjak toli pažena i znamenita muža. Pavao Radinović imao je dva sina: Petra i Radosava, koji se po njem prozvaše Pavlovići.

Osim ovih muževa, koji su Ostoji do prijestola pomogli, bijaše za cijelo i drugih velmoža u Bosni, a napose u Usori, Soli i Podrinju, na koje se bješe novomu kralju obazirati. Da se uzdrži na prijestolu, bilo mu je ovim boljarom ugadjati i popuštati; jedino tako mogao se je u njihovu pomoć pouzdavati, ako bi mu se bilo sraziti budi sa Turci budi sa kraljem Sigismundom. Stjepan Ostoja povjeri se u istinu sasvim svojim velmožam, a napose Hrvoju, koji u to vrieme gospoduje gotovo sam kao kralj, dočim je Stjepan Ostoja puka sjena. Hrvoje ravna i vanjskom politikom: on nastoji, da u Hrvatskoj i Dalmaciji prevlada bosanski upliv, on je na čelu protivnika Sigismundovih, on najviše radi, kako bi do ugarskoga i hrvatskoga prijestola pomogao kralju napuljskomu Ladislavu. Zato se i ponosno piše „veliki vojvoda kraljevstva bosanskoga i glavni namjestnik preblagih vladara, kralja Ladislava i Ostoje.“

Ostoji je u istinu trebalo pomoći Hrvojeve. Čuvši naime Sigismundo, što se bješe u Bosni zgodilo, da je naime u prkos ugovoru djakovačkomu postao kraljem Bošnjak Stjepan Ostoja, a smatrajući uza to, da ga ide vrhovna vlast nad Bosnom, podiže vojsku i provali još iste g. 1398. u Bosnu do grada Vrbasa, koji je stajao iznad današnje Banjaluke. Nu sreća mu nije poslužila; on morade uzmaknuti, a Hrvoje udari za njim na dubičku županiju, te pridruži taj trokut med Savom i Unom bosanskoj državi.⁶ Čini se,

⁵ Pucić, Spom. srp. I. p. 33. Na drugom mjestu opet mu Dubrovčani pišu: „*jer ste svakomu dobromu zakonu vješt, jer ste vi od starih gospod bosanskih, a učenik dobri slavnoga spomenuća gospodina kralja Tvrtka*“. Op. cit, p. 60.

⁶ Rački, Pokret na slav. jugu. (Rad IV., p. 32).

da su ovaj put Sigismundove čete i u istočnu Bosnu provalile, da otmu Stjepanu Ostoji oblast Usoru; nu i ovdje prodjoše po zlu, jer Bošnjaci ostadoše pobjednici, a Usora ostade i na dalje uz Bosnu.⁷ Da se je Ostoja od Sigismunda obranio, bijaše najveća zasluga Hrvojeva. Zahvalan s toga izdade mu Ostoja 8. prosinca 1400. povelju, kojom podieli njemu i sinu mu knezu Balši „grad hlivanski i sa svom župom i s dohodci i trgovinama“. Svjedoci i ručnici ovoj darovnici bijahu vlastela iz Bosne, Huma, od Usore, Podrinja i donjih krajeva; a to svjedoči, da su u to vrieme sve zemlje bosanske bili u vlasti Ostojinoj.⁸

Suzbiv Sigismunda čutio se je Ostoja nešto sigurniji na prijestolu. Sa istočne strane, sa turske naime, nebijaše ovaj čas za Bosnu ozbiljne pogibelji. Čini se dapače, da je Bajazit iza provale početkom g. 1398. živio sa Bošnjaci na miru, te ih podupirao proti kralju Sigismundu na korist kralja Ladislava. To bi se medju inim moglo poslutiti i iz jednoga pisma Dubrovčana od 8. travnja 1400. vojvodi Hrvoju, gdje pišu: „Jer veličestvo ti piše, jer se tuži gospodin kralj Ostoja na nas, a govoreć, jer naši Dubrovčane na Drievih ustavili su *posle turačke i nedali im preko mora poiti*.“⁹ Ostoja je dakle bio kivan na Dubrovčane, što nisu pustili turske poslanike preko mora, a sigurno se nebio ljutio, da nije bio prijatelj Turkom. U ovo dakle vrieme nije se Ostoji bilo bojati Turaka, a nešto kasnije još manje, jer je sultanu Bajazitu bilo poći u Aziju, da tamo bije krvav boj sa Timur-lenkom.

Prvih dakle godiņa Ostojina vladanja (1398—1400.) čini se, kao da se je Bosna ponešto pomogla. Ostoja bijaše doduše tek po imenu kralj, dočim je Hrvoje sve sam radio uz pripomoć ostalih velmoža.

⁷ Da je u banovini Usori bilo boja, sudim po povelji Ostojinoj od 15. siečnja 1399., gdje se veli: „Pisano na Usori va *slavnoj našoj vojsci u Lišnici*. (Lješnica ili Lišnica, pritok Bosne iznad rieke Usore). Ovom zgodom bijahu uz Ostoju: vojvoda Hrvoje, knez Pavao Radinović, vojvoda Sandalj, vojvoda Pavao Klešić, vojvoda Vukašin Milatović, vojvoda Vlatko Tvrtković i drugi. Mikl. Mon serb. p. 233.

⁸ Mikl., Mon serb. p. 247.

⁹ Pucić, Spom. I. p. 28. Godine 1398. dne 2. lipnja tuži se kralj Sigismundo iz grada Požege žiteljem trogirskim: „*sciatis nos veridico accepisse ex relatu, quod Hervoya voyvoda veluti perfidus alumnus proditionis ductus malignitate... seipsium in coetum infidelium crucis Christi Turcorum videlicet connumerare et coadunare, nostrique et sacrae coronae regiae fideles in regno Bosnae offendere et expugnare proponeret toto nisu*“. Lucio, de regno Dalm., p. 258.

Pitanje je samo bilo, hoće li ta sloga medju kraljem Ostojom i Hrvojem, zatim medju pojedinimi velmožama dugo potrajati; neće li možda kralju dodijati premoć Hrvojeva, i neće li ostale velmože poželjeti, da podiele vlast sa Hrvojem?

Činilo se je, da do toga ipak doći neće. Politika Hrvojeva, koji je stupiv u stope Stjepana Tvrtka I., Ivana Paližne i Ivana Horvata svimi silami pregnuo, da se Sigismundov upliv ne samo sasvim iztisne iz Bosne, nego da se pod stiegom kralja Ladislava pridruži Bosni na novo Hrvatska i Dalmacija, postizavala je svakim danom sve to veće uspjehe. Već u lipnju 1401. pozove vojvoda Hrvoje, „obćeniti namjestnik kralja Ladislava i Ostoje“ grad Zadar, da podigne stieg kralja Ladislava i da prisegom potvrdi, da će biti vjeran istomu kralju; a on će zato priseći Zadranom zajedno „sa svojim jedincem (Balšom), sa svojom ženom (Jelenom), s braćom i prijateljima, naime s Dragišom, bratom Vojslavom, Vojkom, vojvodom Petrom, Tvrtkom i bratom mu Vojkom, da će ih braniti proti svim i svakomu“.¹⁰ Malo zatim pristade Zadar, bivši prije od dalmatinskih gradova Sigismundu najvjerniji, uz Bosnu i Ladislava, te postade kasnije središtem Ladislavove stranke u Dalmaciji. Iste godine desio se je kralj Stjepan Ostoja u hrvatskom gradu Kninu; a malo zatim, kad je kralj Sigismundo čamio u zatvoru, bijaše Stjepan Ostoja već toli moćan, da je smierao u dalmatinskom primorju sagraditi „tvrdjavu s lukom“.¹¹ Godine 1402. dne 13. svibnja desili su se u gradu Sinju na cetinskom polju kod vojvode Hrvoja i šurjaka mu Ivaniša Nelipića poslanici grada Šibenika, te pošto su se poklonili vlasti bosanskoj, potvrdiše im oba velmože u ime kralja Ostoje sve stare slobostine i povlastice.¹² Istom prilikom potvrdi Hrvoje i povlastice Trogira, kojega su se poslanici takodjer tada desili u Sinju, obrekavši poslanikom obiju občina, da će štovati prava i povlasti njihove, pa i potvrdu njihovu izhoditi kod kralja Ostoje,

¹⁰ Lucius, de regno Daln., p. 259. „Nos promittimus cum prefata fide nostra militari, quod serenissimus dominus noster rex Ostoja Bosnae vult iurare, . . . quod nunquam in vita sua . . . Rački, Pokret. (Rad IV. p. 39).

¹¹ „unum fortificium ad mare cum portu“. Ljubić, Mon. Slav. merid. IV., p. 460—461. Još 10. lipnja 1399. bjehu Mletčani Stjepana Ostoju imenovali svojim gradjaninom. Ljubić, op. cit. p. 420.

¹² Nos Hervoijs regnorum Basie et Bosne dominus vojvoda, nec non Joannes inter cetera Cetine atque Clisie comes, per serenissimum principem dominum Ostojam . . . ad partes Dalmatie et Croatiae pro reformandis certis negociis deputati . . . Ljubić, op. cit. IV. p. 461.

a i kod kralja Ladislava u onom slučaju, ako bi ovaj kada u Hrvatsku i Dalmaciju došao.¹³ Kralj je Stjepan Ostoja zbilja malo zatim, desec se pod Visokim u Bosni, poveljom od 15. lipnja izpunio Hrvojevo obećanje.¹⁴

S ovih uspjeha bijaše kralj Stjepan Ostoja veoma zadovoljan. Misleći naime, da kralj Ladislav nikada glavom u Hrvatsku i Dalmaciju doći neće, nežacaše se raditi pod stiegom njegovim, jer se nadaše pouzdano, da će tako obnoviti vlast kralja Tvrtka u Hrvatskoj i Dalmaciji. Samo nešto ga je ljuto peklo. Grad Dubrovnik, taj znameniti emporium uz hrvatsku obalu jadranskoga mora, nehtjede ni čuti, da bi vjerom krenuo kralju Sigismundu, smatrajući prema svojim interesom posve pametno, da je bolje priznavati vrhovnu vlast udaljenoga kralja hrvatsko-ugarskoga, nego li kralja napuljskoga ili tija bosanskoga, najbližega susjeda svoga.

Već bi spomenuto, kako je kralj Stjepan Dabiša živio u liepu sporazumku sa dubrovačkom obćinom, i kako joj je g. 1391. župan Belijak Sanković darovao cielu župu konavósku sa Dolnjom Gorom i gradom Sokolom, tako da se je kotar ove obćine sterao sada od Cavtata do Boke kotorske. I kralj Stjepan Ostoja postavši vladar Bosni prijaše izprva Dubrovčanom u svem. Umah g. 1399., desec se u Usori „va slavnoj vojsci u Lišnici,“ izdade im 15. siečnja važnu povelju, kojom im darova sve primorje Dubrovniku na sjeveru do zaljeva Kleka, naime „zemlje od Kurila do Stona.“¹⁵ Od darovanih selâ i zaselaka spominjemo samo Osojnik, Orašac, Trsteno, Mrčevo, Slano, Trnovo, Podgoru, Ošlje i Topolu, da bi si mogli predstaviti obseg darovane zemlje. Da bi ova darovnica još više vriedila, izdade Ostoja malo zatim 5. veljače 1399. Dubrovčanom drugu povelju, kojom im potvrdi u obće sve njihove povlastice. Na ovoj povelji podpisani su kao ručnici i svjedoci vojvoda Hrvoje, vojvoda Sandalj, vojvoda Pavao Klešić, knez Pavao Radinović i drugi, što svjedoči, da je kralj radio u sporazumku sa svojimi velmožami.¹⁶ U znak hvale i ljubavi za tolike darove obećaše Dubrovčani Ostoji, da će mu plaćati dohodak, što su ga

¹³ Rački, Pokret (Bad IV. p. 45).

¹⁴ Rački, Pokret (Bad IV. p. 46)

¹⁵ Mikl., Mon. serb. p. 238.

¹⁶ Mikl., Mon. serb. p. 235—237.

davali kralju Tvrtku, a k tomu ga 25. veljače 1399. učiniše vlastelinom ili gradjaninom občine svoje i darovaše mu u svom gradu palaču, koja je prije bila vlastelina Marina Bunića.¹⁷ Buduć pako da je kod darovnica i povelja, izdanih Dubrovčanom, najviše radio i nastojao upravo vojvoda Hrvoje, to imenovalaše Dubrovčani 25. veljače 1399. i njega svojim vlastelinom i viećnikom, te mu darovaše palaču u svom gradu za njega i za njegove potomke.¹⁸

Ovako je Dubrovnik pod konac 14. stoljeća milošću bosanskih bana, vojvoda i kraljeva stekao sve primorje od zatona Kleka do Boke kotorske i tim znatno razgranio vlast svoju. Bosanski su vladari sve činili, da mu ugone, pa i na štetu svoje države, jer im ostade sada samo ono malo primorja Neretvi na sjeveru do Cetine. Osobito je Ostoja mitio Dubrovčane, nadajući se pouzdano, da će oni priznati vrhovnu vlast bosansku. Pa kada su mu g. 1400. poslanici dubrovački donieli srbski dohodak, zahtjevalaše on u istinu, neka bi občina dubrovačka mjesto ugarske primila bosansku zaštitu i pristala uz Bosnu proti Sigismundu.¹⁹ Nu Dubrovčani ne htjedoše ni čuti o tom i malo da već tada nije došlo do očita neprijateljstva. U prkos tome neokani se Ostoja svojega nastojanja, neuzevši na um, da ni sam Stjepan Tvrtko I. nije mogao uspjeti proti Dubrovniku. Godine 1402., pošto mu se Trogir i Šibenik bjehu poklonili, pokuša iznova sklonuti Dubrovnik, da mu se pokori; nu i ovaj put zaludu. Dubrovčani dapače upravo u to doba prisegoše na novo vjeru Sigismundu u ruke vranskoga priora Mirka Bubeka i biskupa Eberharda; a Bosni učiniše samo tu koncesiju, da se nisu miešali u razmirice bosansko-ugarske i da su zapovjedili svojim oblastim, neka nikoga od protivnika kralja Ostoje iz Bosne neprimu na zemljište dubrovačko.²⁰ Ostoji dade se to veoma na žao i odluči osvetiti se Dubrovčanom, čim mu se zгода pruži.

U to se u Dalmaciji i u Hrvatskoj spremalaše trudom Hrvojevim, kako da se dočeka i primi kralj napuljski Ladislav, koji je sada zbilja dolazio, da po želji svoje stranke zamieni Sigismunda na ugarskom i hrvatskom prijestolu. Osobito se u gradu Zadru sabirahu svi pristaše njegovi, došavši iz Ugarske, Hrvatske i Bosne. Hrvoje

¹⁷ Mikl., Mon. serb. p. 289.

¹⁸ Mikl., Mon. serb. p. 287.

¹⁹ Rački, Pokret (Rad IV. p. 41).

²⁰ Rački, Pokret (Rad IV. p. 47).

bješe došao već u srpnju 1403. S njim bijaše njegov šurjak Ivan Nelipić, knez cetinski i mnogo bosanskih plemića, „ljudi stasa neobična“. Od ugarskih velikaša dodjoše: palatin Detrik Bubek, primas ugarski Ivan Kanižaj, Ivan kaločki nadbiskup i više biskupa. Pošto je napokon i sam Ladislav iz Napulja doplovio, obavi se 5. kolovoza 1403. svečano krunisanje u gradu Zadru. Krunio je Ladislava ugarski primas, ostrogonski nadbiskup Ivan Kanižaj, i to kako neki misle, starom krunom Zvonimirovom. Poslie krunisanja predana bi Ladislavu kano zakonitomu kralju Dalmacija i Hrvatska sa svimi gradovi, kotari i medjama.²¹

Sakupljeni u Zadru velmože nadahu se pouzdano, da će na krunisanje doći i bosanski kralj Stjepan Ostoja. Ali njega nebi. Njega kao kralja bosanskoga veselilo je doduše gledeći, kako se slabi u Hrvatskoj i Dalmaciji vlast Sigismundova, pa je zato i pristao uz Ladislava uvjeren, da ovaj i onako nikada u ove zemlje doći neće; nu upravo s toga nije imao baš osobita razloga, da se raduje krunisanju Ladislavovu, koji je tim sve nehotice postao pobornikom strogo bosanskih interesa u Hrvatskoj i Dalmaciji. K tomu se Ostoja nije ni najmanje mogao osobito veseliti velikoj slavi i ugledu, do kojega se bješe popeo njegov podanik Hrvoje, tim manje, što se je u to vrijeme pročulo, da se Hrvoje nebi mario odreći patarenstva i da bi postao kršćaninom, samo kada bi ga kralj (Ladislav) učinio glavom Bosne.²² Kloneć se zato veoma mudro Zadra i tamošnjih svečanosti, da nebi ovim u istinu priznao vrhovnu vlast kralja Ladislava, naumi Ostoja obću pometnju i strah protivnikâ napuljskoga kralja upotriebiti sada na svoju korist i osvetiti se neharnim Dubrovčanom. Tim je mislio i dosadanje svoje saveznike uputiti, da radi tobože za zajedničku stvar, tim većma, što se Dubrovnik nije htjeo pokoriti Ladislavu, nego je dapače Korčulane i Kotorane od toga odvrćao.

Da bi imao dovoljna povoda za rat, zahtievaše Ostoja od Dubrovčana: prvo da mu izruče odmetnike Pavla Radišića i Pavla Klešića, koji bjehu pred njim u Dubrovnik pobjegli i tamo utočište

²¹ Rački, Pokret (Rad IV. p. 65).

²² U pismu tajnika Matije od sv. Miniata stoji: „Homo ipse (Chervoya) pata-nus est, sed datur ordo, ut dominus . . . Cardinalis chrisimate eum confirmet, et reducet ad lucem vere salutis; et sic ipse iam assentiri videtur sub spe, ut dominus rex ipsum constituat marchionem in partibus Bosnie“. Rački, Rad IV. p. 59.

našli; drugo da mu vrate „Primorje“, zemlju naime od Kurila do Stona, koju im bješe sam darovao, i ine zemlje, što su im dala bosanska gospoda; napokon da ga pripoznaju za svoga vrhovnoga gospodara. Pošto Dubrovčani na to nepristadoše, digne vojsku i postavi joj za vodje vojvodu Radiča Sankovića, koji je još od g. 1398. bio opet slobodan, zatim Sandalja Hranica i kneza Pavla Radinovića.

Boj medju Bosnom i Dubrovnikom vodio se je negdje medju kolovozom i listopadom godine 1403. Bosanska vojska brojila je 8000 momaka, ali samih neizvježbanih ljudi i novaka; dočim je Dubrovnik imao tek 4000 vojnika, nu ovi su bili dobro oružani i vješti veterani. Potankosti rata nisu poznate; znade se samo, da se je vojevalo oko Brgata i Šumeta, te da je Dubrovčanom bilo tiesno, pošto su bili poslali poslanika Marina Budačića u Zadar, da traži pomoć u kralja Ladislava. Nu pošto ih ovaj kao svoje neprijatelje odpravi, a vojska bosanska sve Primorje osim utvrđenih mjesta zauzme, nebijaše im druge, nego da se uteku kralju Sigismundu, da im kao svojim vjernim podanikom pomogne.²³ U to ime odaslaše poslanstvo pred zakonitoga si kralja, koje medjutim dodje prekasno.

Stjepan Ostoja nije se baš osobito radovao pobjedi nad Dubrovčani. Nije se toliko bojao, što će ga ovi što ljuće opadnuti pred Sigismundom; njega se je više kosnulo, kada je dočuo, da je Sigismundo svladao svoje protivnike u Ugarskoj i da se sprema na jug. U Ladislava Napuljskoga i u Hrvoja nije mu se bilo pouzdati, ta ovi su radili samo za sebe; a što će on jadan sam činiti, ako Sigismund provali u Bosnu, osobito sada, gdje se je toli krvno zavadio s Dubrovnikom. Strah pred Sigismundom, nepouzdanje u slavičnoga Hrvoja i nestalnoga Ladislava, a i nada, da će možda ipak uspjeti proti Dubrovčanom, sve to ukriepi njegovu odluku, da se sa pobjednikom Sigismundom izmiri. Odluku njegovu pospješi sam Sigismundo, poslavši do njega još negdje u rujnu 1403. mačvanskoga bana Ivana Morovičkoga, da ga primami na njegovu

²³ Ovaj rat opisuje na široko dubrovački povjestnik Gj. Besti ili Rastić u svojoj rukopisnoj: *crniche di Ragusa*. Njega se vjerno drži Rački u *Radu IV.* str. 69 i 70. Sudeć medjutim po izvadku, što ga je priobćio Pucić u uvodu svojim: „Srpskim spomenikom“, dubrovački je povjestnik odviše mutan izvor za ovu dobu, te mu se smije samo u najglavnijih stvarih donekle vjerovati.

stranu. Potankosti dogovora nisu poznate; ali je sigurno, da je Ostoja bana Ivana jedva dočekao i da se je sa Sigismundom brzo izmirio, priznavši ga za svoga vrhovnoga gospodara.²⁴

Prekret Ostojin smete u prvi čas sve njegove dosadanje prijatelje i protivnike. Kralj Ladislav Napuljski misleći, da je tim Ostojinim činom svaka mogućnost prestala, da bi mogao ostati vladar Hrvatskoj i Dalmaciji, ostavi još u listopadu 1403. Dalmaciju i odplovi put Napulja. I Dubrovčani se prepadoše znajući, da ih Sigismundo neće sada tako voljno uslišati, pošto je u Ostoji našao prijatelja i podanika. Nu najviše žestio se je Hrvoje, pošto mu se sa nevjere Ostoje bjehu sve osnove razbile. U svom gnievu gorio je sav od osвете, pa se s toga nije kratio složiti sa Dubrovnikom na zator Stjepana Ostoje. Tako se zgodi, da je najodlučniji pristaša Ladislavov stupio u savez sa najgorljivijimi podanici kralja Sigismunda na propast kralja Ostoje. Hrvoje nadaše se, da će ga Dubrovčani izmiriti sa Sigismundom, a Dubrovčani, da će ih Hrvoje osvetiti od neharnoga Ostoje i vratiti otete im zemlje. Pred ovim savezom štrepio je Ostoja kao i pred silom Sigismundovom. Zato je nastojao, da se najprvo nagodi ma kako sa Hrvojem, a onda preko njega sa Dubrovčani. Već 26. prosinca 1403. bilo je nade, da će se Hrvoje izmiriti s Ostojom, jer ovoga se dana zahvaljuju Dubrovčani Hrvoju, što im je pisao, „da s kraljem bosanskim stoji na to, kako bi mogla dobrota biti“.²⁵ Ostoja je uza to gledao, kako bi takodjer stare svoje protivnike i odmetnike primirio; zato još početkom siečnja 1404. dozvoli patarenu vojvodi Pavlu Klešiću, desecemu se u Dubrovniku, da se vrati kući u Bosnu. Ujedno mu povrati njegov grad u Glamoču (Dlamoči), i zemlje na Duvanjskom polju (Dumni) i po ostaloj Bosni. Na temelju te povelje napisao djed bosanske crkve u Janićih 8. siečnja 1404. pismo dubrovačkomu knezu Vlahu Sorokočeviću i po-

²⁴ U povelji, što ju izda 29. kolovoza 1405. kralj Sigismundo banu Ivanu Morovićkomu, iztiču se te zasluge njegove ovake: „Quibus peractis ibidem praedictus Johannes Banus pro nostri regii honoris exaltatione, illastrem Principem Dominum *Ozthoyam* regem Bozne, *alias nostre Celsitudinis rebellem*, iuxta sue sagacitatis industriam et fidelis servitium et alia opera virtuosa, ad nostra beneplacita in tantum allicere et inducere valuit et scivit, ut idem rex *Ozthoya familiaris nostre celsitudinis* extitit effectus, et cum cunctis regnicolis suis nostrae Majestatis ditioni sese subingavit. Fejer, Codex dipl. X. 4, p. 387—388.

²⁵ Pucić, Spom. I., p. 51.

šalje u Dubrovnik više patarena, po imenu starca Mišljena, starca Ljelka, Stojana kršćanina, Ratka kršćanina, Radoslava kršćanina, Radaka kršćanina i Dobrašina kršćanina, neka dovedu u Bosnu vojvodu Pavla Klešića „i neka ga na svoje ruke postave u sve njegovo“. ²⁶ U pismu djeda bosanske crkve na Dubrovčane ima i ovo mjesto: „I jošte vam pravimo vas cieća, jere nam ste bili općenici, jeda vam je takoj vidjeti *poslati svoja dva vlasteličića* s vojvodom Pavlom Klešićem do kralja, jeda biste koj sklad i mir š njim učinili, jere bi nam drago, da biste u miru prebivali.“

Dubrovčani su u ovaj par slabo marili za pomirbu, tim manje, što se je Hrvoje opet odvratio od kralja. Već 15. siečnja 1404. bijahu njihovi poslanici u Zvečaju kod Hrvoja i sklopiše savez proti Ostoji u tu svrhu, da se Ostoja svrgne s prijestola, a mjesto njega da se podigne knez *Pavao Radišić*, koji življaše u Dubrovniku. Ovaj Pavao Radišić, valjda vojvoda ili knez patarenske vjere, hješe već dulje vremena Ostoji nešto skrivio, te je pobjegao u Dubrovnik i našao tamo zaklona. Dubrovčani su ga hvalili, „da je dobar čovjek, mnogo uljudan, razborit“, a stalna, nepokolebiva značaja. Hrvoje se u istinu složi s Dubrovčani i sklopi s njimi ugovor ovoga sadržaja: „Mi gospodin Hrvoje, po milosti božjoj slavni duk spljetski i velmožni (veliki) vojvoda kraljevstva bosanskoga i k tomu, i mi knez, vlastele i sva občina bogu ljubimago grada Dubrovnika obitujemo jedna strana drugoj, i tako stavismo i složismo *svi zajedno biti suprotiva kralju Ostoji na njegovu pogibio i razsuće i prognanje van kraljevstva* i zato mi Hrvoje oceli obituju dvignuti vojske naše i poslati je priz Neretvu u humsku zemlju i tuj va ime Hristovo projaviti i proglasiti Pavla Radišića kraljem bosanskim i našom moći u svem uzdržati ga i pomagati ga na svu našu silu; i mi grad Dubrovnik takoje obitujemo zajedno s gospodinom Hrvojem sve učiniti, što moremo suprotiv kralju Ostoji a u pomoć rečenomu gospodinu Pavlu Radišiću po moru i po suhu, po svih mjestih okolo nas s našimi ljudmi i s inimi, koje budemo moći nagnuti na to. I jošte obituje Dubrovnik gospodinu Hrvoji . . . moliti našeg gospodina privisokog kralja Zikmunda, kako da ga stavimo na svu našu moć u milost u rečenoga gospodina kralja, jere veće nere kralj Ostoja moći će biti vriedan i koristan rečenomu našem gospodinu“. ²⁷

²⁶ Povelju kraljevu i ovo pismo vidi u Pucića, Spom. I., p. 50—51.

²⁷ Mikl., Mon. serb. p. 252.

Ovim dakle savezom imalo se je dvoje postići: Dubrovčane će pomagati Hrvoje, da bi skinuli s prijestola Ostoju i povisili nanj svoga štićenika Pavla Radišića; Hrvoju će pako preporučiti Dubrovčani svimi silami svomu kralju Sigismundu, da ga primi u svoju milost i da tako Ostoja bude lišen ma i najmanje podpore sa strane ugarsko-hrvatskoga kralja.

Saveznici krenuše namah na posao. Dok su dubrovački poslanici radili kod Sigismunda proti Ostoji, sam Hrvoje sa nekimi boljari bosanskimi diže vojsku i pade pod grad Bobovac, gdje no bijaše kralj Ostoja sa ženom Kujevom, i u kojem se čuvažše kruna bosanska. Ostoja se nadje u velikoj nevolji. Uz njega pristajahu doduše vojvoda Sandalj Hranić i knez Pavao Radinović; nu bilo da nisu ovi bili na okupu i spremni, bilo da su imali sami kod kuće posla: oni mu nemogoše pomoći poslati, pa tako ga Hrvoje čvrsto obsjedne u Bobovcu. Ostoja jedva sam umaknu, ostavi ženu Kujevu i djecu obsjednutu u Bobovcu, te pohrli u Budim pred ugarskoga kralja, moleći ga ponizno i uzdišući za pomoć. Kralj ga Sigismundo usliša i naloži banu mačvanskomu Ivanu Morovićkomu, neka skupi vojsku i podje u Bosnu, da tamo Ostoji povrati prijestol. Hrabri i poduzetni ban mačvanski provali na to u Bosnu, i to sam „sa svojih šest četa i svojom jakom vojenom silom“ pohara zemlje i kotare Ostoji nevjernih velmoža, te prodre sve do Bobovca. Tuj raztjera neprijateljske čete, zauzme grad i postavi unj ugarsku posadu, koja je u njem ostala više godina.²⁸

²⁸ Tandem nonnulli magnates perfidi dicti regni Bozne ipsum regem Ozthoyam de dicto regno suo excludere volentes, ipsoque Ozthoya rege ea de causa Budam ad nostram celsitudinem accedente, nobisque gemebunde supplicante, humiliter, a nostra Majestate auxilium sibi dari postulavit; cuius supplicationibus regio favore inclinati, eundem *Johannem Banum* ad huiusmodi facta expedienda et habilem et strenuum fore agnoscentes, capitaneum nostri exercitus proficiendo in subsidium dictis regis Ozthoye transmisimus, qui solus cum sex vexillis suis propriis et valida sua exercituali potentia in dicto regno nostro Bozne procedendo, in tenentis, possessionibus ac districtibus prefatorum perfidorum Boznensium spolia, incendia et alia damna perpetrando castrum principale ipsius regis Ozthoye *Babulch* vocatum, ubi corona ipsius regni Bozne conservatur, et illustris Domina consors ipsius regis Ozthoye cum suis liberis residentiam faceret personalem, optinuit et ad manus suas recepit et applicavit, que iam a duorum annorum revolutione citra pre manibus suis retinetur, et pro nostra conservatur Maiestate, fidelia obsequia ibidem nostre exhibens Maiestati etc. Povelja kralja Sigismunda, dana banu Ivanu Mo-

Vrativši se ovako Stjepan Ostoja milošću kralja Sigismunda i pomoćju bana Ivana Morovičkoga na svoj prijestol, najpreča mu je želja bila, da se izmiri sa svojim protivnicima, a najpače sa Dubrovčani, za koje se je i Sigismundo zauzeo bio. Još prije mira medju Ostojom i Sigismundom poslaše, kako bi spomenuto, Dubrovčani svoje poslanike kralju Sigismundu, da mu tuže Ostoju i da ga mole, neka naloži Ostoji, da im vrati Primorje, oteto na silu, i naknadi bojne troškove. Ali na nesreću svoju stigoše poslanici prekasno, kad se je već Sigismund bio izmirio s Ostojom; a u pogodbah mira bijaše, da Dubrovčani mogu slobodno trgovati s Bosnom po starih poveljah i da drže sve zemlje, koje su imali pod kraljem Tvrtkom, ali Primorje, koje jim bješe sam Ostoja darovao, da im nevrati, pošto su primili Pavla Radišića, Ostojina odmetnika. Uzprkos ovim uslovom trudili su se poslanici oko Sigismunda toliko, da je napokon Ostoji pismom naložio, neka povrati Primorje u podpunu vlast dubrovačku.²⁹ Ostoji bijaše u istinu stalo, da ugoditi svojem zaštitniku i dobročinitelju, te da se naravna s Dubrovčani; nu da bi laglje uspio, nastojaše najprije pomiriti se s Hrvojem, da bi mu bio posrednikom. Već početkom ožujka 1404. bijaše sa Hrvojem u podpunu skladu, a to je Hrvoje svojim prijateljem i saveznikom Dubrovčanom umah i doglasio. Ovi mu na to 14. ožujka 1404. odgovore: „Razumjesmo, što vaša poštena ljubav napisa, da se je umiril s Vama kralj Ostoja, i da ste ga primili za gospodina, a on vas za slugu. Da što nam Vaša ljubav piše, da bismo i mi prijali mir s njime, a da Vam poručimo, jer ćete o tom raditi i nastojati, mnogo zahvaljujemo.“³⁰ U to je sam kralj Ostoja poslao ravno u Dubrovnik svoje ljude, nudeći obćini mir. Ova mu medjutim odpiše 14. ožujka 1404. i jednostavno mu doglasi, što da je kralj Sigismundo naložio.³¹ „Žikmund odluči i Vam po rečenom poslu (poslaniku) poruči i upisa: da nam kraljestvo ti naše zemlje vrati, koje smo prije ovoga rata imali i držali, koje nam je kraljevstvo ti sa svom Bosnom dalo i zapisalo.

rovičkomu g. 1405. (Fejer, Codex dipl. X., 4. p. 338). Na jednom nagrobnom kamenu iz te dobe stoji uklesano: „i u to vrijeme dojde, svadi se Ostoja kralj s hercegom i z Bosnom, i na Ugre poje Ostoja“. Viestnik hrv. arheol. društva, III. p. 98.

²⁹ Gjono Rastić u Pucićevih Spomenicah srpskih I. uvod, str. XV.

³⁰ Pucić, Spom. I. p. 52.

³¹ Pucić, Spom. I. p. 52.

Vrativ nam kraljevstvo ti zemlje, da imamo s kraljevstvom ti žiti u ljubavi i prijazni“. Iza dužega priegovaranja s kraljem složiše se napokon Dubrovčani, da će u Bosnu poslati dva svoja poklissara, po imenu Marina Kabužića i Nikolu Perova Pucića, koji će pred „zborom bosanske gospode“ ugovarati s kraljem o miru. U to ime dade vieće dubrovačko svojim poslanikom 30. ožujka 1404. obsežan naputak.³²

Dok je kralj Ostoja nastojao, da se Dubrovčanom približi, gledao je Hrvoje, kako bi neke znatnije velmože, koje su u posljednjem ratu vojevali uz Ostoju proti Dubrovčanom, opet s Dubrovnikom izmirio. Medju timi bijahu kao najbliži susjedi dubrovački najglavniji vojvoda Sandalj Hranić i knez Pavao Radinović. Već 15. ožujka 1404. pišu Dubrovčani vojvodi Sandalju, da su primili list od Hrvoja, u kojem im je pisao, da puste na slobodu Nenada, Sandaljeva čovjeka. Oni su to učinili, ali im je žao, što im Sandalj nije sam pisao. Mole ga još, da pusti njihove sužnje, koji su u njega, i da bude ljubav medju njimi, kako je prije rata bila.³³ Isto tako primiše Dubrovčani na Hrvojevu molbu i kneza Pavla Radinovića za svoga prijatelja i napisashe mu u to ime 26. ožujka 1404. posebno pismo, koje mu odnese njegov čovjek Brailo Tezalović.³⁴

Utrvši put obćoj pomirbi sastade se početkom travnja „zbor bosanske gospode“ u Visokom. Na tom su zboru bili osim Hrvoja, Sandalja Hranića i Pavla Radinovića za cielo još i ovi velmože: vojvoda Radič Sanković, vojvoda Pavao Klešić, bivši bjegunac u Dubrovniku, vojvoda Vukmir Jurjević i knez Radoje Radosalić, a napokon i djed bosanske (patarenske) crkve sa više svojih doglavnika. Ostoja donese tražbine Dubrovčana pred zbor, ponajpače onu, gdje zahtievahu, da im se vrati „Primorje“, što ga bješe Ostoja u posljednjem ratu osvojio. Kako su bosanski boljari ove tražbine uvažili, nije poznato; ali već 25. travnja javiše poslanici u Dubrovnik, da glede povratka Primorja nedobiše izvjestna odgovora. Na ovo dade im dubrovačko vieće 30. travnja nalog, da traže od kralja izvjestan odgovor, pak ako on nebi htio vratiti Primorja, neka se umah povrate kući.

³² Izdao ga je Pucić u Spomenicoh srp. I., Primjetbe, str. IV—VII.

³³ Pucić, Spom. I. p. 53.

³⁴ Idem, op. cit. I. p. 54.

Dogovori medju Ostojom i Dubrovnikom u istinu se izjaloviše; po svoj prilici radi toga, što Ostoja nehtjede vratiti Primorja. Razljučeni Dubrovčani opet se slože sa hercegom Hrvojem na propast Ostoje, da ga krune liše, a na prijestol bosanski postave drugoga sebi povoljnijega vladaoća. Uz Hrvoja pristalo je više druge vlastele bosanske; pače se čini, da su se ovaj put iznevjerili Ostoji i svedjer dosele vjerni mu Sandalj Hranić i Pavao Radinović. Već 27. svibnja 1404. pišu Dubrovčani Hrvoju: „Poslasmo ove listonoše k našim poklisarom na Ugri, da govore gospodinu kralju *Žikmundu* o svih zlih djelih, što je nam kralj Ostoja učinil, i o svem, što će nam (koristno) i njemu suprotiv biti. Zato ako hoće gospodstvo ti što god pisat našim poslanikom i uvježbati je, da govore na suprotiv Ostoji, oni će govoriti.“³⁵

Dok su Dubrovčani opadali Ostoju kod Sigismunda, radio je Hrvoje proti njemu u Bosni. Njegovim ponajviše nastojanjem zgodi se, da je napokon velik dio bosanskih velmoža odlučio smetnuti Ostoju te izabrati nova kralja.³⁶ U to ime sastadoše se vlastela bosanska na zbor; po svoj prilici u Visokom. Na zbor pošalju i Dubrovčani 28. svibnja 1404. svoje poklisare Paskoja Rastića i Marina Bunića. Knez dubrovački Nikša Žurković dao im na polazku ovaj napatuk: da otidu k Hrvoju i da mu čestitaju, što ga je Bog osvetio od nehnarnoga Ostoje, i da se vladaju Hrvojevim svjetom; ako bude tko proglašen za kralja, neka ištu od njega potvrdu starih povelja; ako li još nitko nije izabran, da ištu potvrdu od vojvode Sandalja i zbora bosanskoga s dopuštenjem patarena; neka nadalje pouzdano i tajno reku Hrvoju: „Tko bolji za kralja od vas?“; ako on nebi htio, da stanu za kojega Kotromanića, koji su gospoda od davna, ili pako za onoga Pavla (Radišića), koji žive u Dubrovniku . . .“³⁷

U zboru bosanske vlastele, koji se bješe sastao negdje početkom lipnja, bijaše dakle dosta kandidata za prijestol: sam Hrvoje, zatim Pavao Radišić, napokon više Kotromanića, od kojih bijaše najznamenitiji Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, zakoniti sin slavne uspo-

³⁵ Pucić, Spom. I. p. 54.

³⁶ Da je upravo Hrvoje najviše proti Ostoji radio, svjedoči jedno pismo mletačko od g. 1411., gdje se kaže: „Quia dictus rex Hostoia propter potentiam domini Charvoie de regno ipso fuit expulsus“. Ljubić Mon. Sl. m. VI. p. 134.

³⁷ Pucić, Spom. I. Primjetbe IX.

mene kralja Stjepana Tvrtka I. Pa upravo on bi prvih dana lipnja izabran kraljem bosanskim.³⁸ Razkralj Stjepan Ostoja, ostavljen od najglavnijih velmoža države svoje, zatvori se u tvrđi grad Bobovac, u kojem je još od g. 1403. bila ugarska posada. Ovdje u zabiti čekaše na zgodan čas, da se opet popne na prijestol kraljevski.

Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, kralj bosanski (1404—1408). „Koliko mi nahodimo u knjigah, jer od potopa svieta nije se sviet toliko smel i vrtel“, tako pisahu Dubrovčani 8. kolovoza 1404. vojvodi Sandalju spominjuć se burnih prošlih godina.³⁹ Nastupom međjutim kralja Stjepana Tvrtka II. činjaše se, da će nastati mirnije doba, barem za grad Dubrovnik. Novi kralj imao je najviše zahvaliti upravo vojvodi Hrvoju, što ga bješe zapalo prestolje. Hrvoje se je tim i ponosio, te je slavodobitan dojavio mletačkoj obćini, da su „vlastela bosanska složno sbacila Ostoju s kraljevstva i uzvisila drugoga, sina naine nekadanjega kralja Tvrtka“. Obćina mletačka primi međjutim prilično ravnodušno klicanje Hrvojevo, pače izjavi, da i o Ostoji nezna ništa van dobra kazati, a da zato neulazi u te borbe, nego da želi dobro i mir državi bosanskoj.⁴⁰ Nu ipak se požuri, te imenuje već 3. kolovoza g. 1404. Stjepana Tvrtka II. gradjaninom svojim.⁴¹

Stjepan Tvrtko II. bio je sasvim ovisan o moćnom Hrvoji i drugu mu Sandalju Hraniću. Hrvoje je u obće bio u taj čas najugledniji i najsilniji muž između Save i jadranskoga mora. On bijaše podpora dvaju kralja i kraljestva. Njega bješe zahvalni Ladislav još prije odlikovao imenovav ga hercegom ili dukom spljetskim i svojim glavnim namjestnikom u Hrvatskoj i Dalmaciji, i darovav mu uza to grad Spljet i otoke Brač, Hvar i Korčulu; a sada ga preporučí isti kralj Ladislav pismom od 16. lipnja

³⁸ U jednom pismu Dubrovčana vojvodi Sandalju od 16. lipnja 1404. čita se ovo: „Vsem počena Vaša ljubav da zna, jer smo poslali naše vlastele i poklisare u Bosnu, kako gospodin herceg i Vaša ljubav i drugi s vami naši prijatelji nam poručiste . . . , i kom bili naši posli na putu, kazivaše im *kako vi velmože bjeste bili na kupe i pake se razišli*“. Zbor dakle bosanske vlastele razišao se je već prije 16. lipnja. Pucić, Spom. I. p. 55.

³⁹ Pucić, Spom. I. p. 56.

⁴⁰ Ljubić, Mon. Slav. merid. V. p. 46. Kralj Stjepan Ostoja bješe malo prije svoga svrgnuća 22. travnja 1404. podielio mletačkim trgovcem razne sloboštine u svojoj državi. Idem, op. cit. p. 39—41.

⁴¹ Idem, op. cit. V. p. 47.

1404. mletačkomu duždu Mihajlu Stenu moleći ga, da bi poslanikom i pismom hercega Hrvoja, namjestnika njegova, tako tvrdo vjerovao kao njegovim vlastitim.⁴² Po tom vidimo, da je upravo herceg Hrvoje u to doba bio pravi gospodar zemalja i kraljevinâ na jugu Save; ta i kralj Sigismundo smatraše ga najglavnijim pobornikom svojim i krune svoje.⁴³

Uzvisiv Hrvoje Stjepana Tvrtka II. na bosanski prijestol, bijaše mu prva briga, da satire moć Ostojinih pristaša u zemlji, i da Bosnu izmiri sa Dubrovnikom. Gorljivi pristaše razkralja Ostoje bijahu napose humski vojvoda Juraj Radivojević i brat mu knez Vukić. Ovim bijaše u ožujku 1405. toli tiesno, da su tada smierali ostaviti svoju domovinu i otići u Dubrovnik sa svojimi gospojami i djecom.⁴⁴ U isto vrijeme radilo se o miru medju Dubrovnikom i Bosnom. Dubrovčani polagahu osobito velike nade u vojvode Hrvoja i Sandalja Hranića, zato im se ulagivahu svakim načinom. Dne 8. kolovoza 1404. moli dubrovački knez Nikola Gundulić vojvodu Sandalja, da svoju ljubav prema občini činom dokaže i da Dubrovniku izhodi što povoljnije uvjete mira. „Tvoja vlast s božjom milošću velika je“, tako laska dubrovački knez vojvodi Sandalju, a k tomu dodaje: „Što vi hoćete, to će hotjet gospodin kralj Tvrtko i gospodin herceg i sva Bosna, jer ti je bog tu milost dal, da tako bude“.⁴⁵ Isto tako laskaju Dubrovčani i hercegu Hrvoju u pismu od 25. ožujka 1405. govoreći mu: „a znamo, što ti zapovjediš u Bosni, sve će biti“⁴⁶; a i knezu Pavlu Radinoviću zahvaljuju se srdačno 23. ožujka 1405., što je njihovim poslanikom „bil dobri pomoćnik pri gospodinu kralju i hercegu i na svaki dobri put nastojal“.⁴⁷

Upravo hercegu Hrvoju i drugovom njegovim imali su Dubrovčani zahvaliti, što je kralj Stjepan Tvrtko II., deseći se na „Belih selištih u Trstivnici“, sklopio s njimi 24. lipnja 1405. za nje po-

⁴² Lucio, Mem. p. 385. Hrvoje je u to vrijeme imao naslov: „excellens dominus Heruoya, dux Spalati, Dalmatiae, Croatiaeque regius vicemgerens (vicarius) ac Bosnae summus vojvoda, nec non partium inferiorum comes“.

Lucio, op. cit. 384. U to doba počeo je Hrvoje i *vlastite novce kovati*.

⁴³ „*capitalem nostrae maiestatis emulum, Hervoyam*“. Fejer, Cod dipl. X. 4. p. 397.

⁴⁴ Pucić, Spom. I. p. 61.

⁴⁵ Idem, op. cit. p. 56.

⁴⁶ Idem, p. 59.

⁴⁷ Idem, p. 60.

voljan mir. Svjedoci i ručnici toga mira bijahu vlastela: herceg spljetski Hrvoje i sin mu Balša Hercegović, vojvoda Sandalj Hranić i brat mu Vukac Hranić, knez Paval Radinović, zatim knezovi Radoje Radosalić, Radoje Dragosalić, Batić Mirković, Radosav Pribojević, Vladislav Daničić, Vuk Rogatić i Bjelica Bjelhanić. Kralj izjavi svoju žalost dubrovačkomu poslaniku Nikoli Gučetiću, „što im (Dubrovčanom) rat zada i mir privrže i pravim njim veliku zlobu i štetu učiniti povelje Ostoja, bivši kralj Bosni“, i obnadje, „da im je suprotiv bogu i pravdi zli učinil i velike kletve pobil i zapise“; zatim primi Dubrovčane opet za braću i prijatelje i potvrdi im sve stare povelje i darovnice, a napose onu, kojom im pokloni kralj Ostoja „Primorje“ od Kurila do Stona, pridodavši još sela Lisac, Imoticu i Trnovicu, koja spadahu na Primorje, a nebijahu poimence napomenuta u Ostojinoj povelji. Napokon naloži kralj Tvrtko II., da se knez Vukac Hranić s još jednim vlastelinom bosanskim i sa dva Dubrovčana sastane na stanak u Konavlih ili Trebinju ili na Popovu polju, i da se ima platiti i vratiti, za što bi god ova četiri sudije odlučili, da je u posljednjem ratu krivo uzeto i ne po pravdi ljudem dubrovačkim.⁴⁸ Dubrovčani bijahu sada presretni. Malo zatim, 3. srpnja 1405. imenovaše braću Sandalja i Vukca Hranića i njihovu djecu vlastelom i viećnici svoje občine, darovavši im uza to i palaču u Dubrovniku, koja je bila vojvode Radiča Sankovića.⁴⁹ Isto tako imenovaše 22. rujna i samoga kralja Stjepana Tvrtka II. svojim vlastelinom i viećnikom, obrekavši mu plaćati sve uglavljene dohodke i darovavši mu u svom gradu kuću, koja je prije bila Stjepana Ostoje.⁵⁰

⁴⁸ „A i ja gospodin kralj učinih s gospodinom hercegom i po svjetu s vlasteli bosanskimi i više toga, da je vidimo svakomu, tko godi je Bošnjanim ali kraljevstva bosanskoga prije rata bil dužan komu godi Dubrovčaninu volja poklad imal od Dubrovčanina volja na vjeri, mu uzeto na gospockoj, može Dubrovčanin tozi istinom pokazati, da se ima Dubrovčaninu vratiti i platiti, i svakoje ubijstvo človičje, krvi proliće, koje su ovom nepravednomu ratu učinjena, i svakoje rane i ubjenje i zle rieči i hotienja zla, koja su bila medju bosanskimi ljudmi i dubrovačkimi, oboi obljubismo, jere gospodin herceg tozi medju nami napravi, i jednosrdno prostiamo i blagoslovismo, i takozki pravimo i poveljivamo, da nitko ne uzmože niti smjeti bude uspomenuti ni iskati krvi ni ine osvete ni vražde ni u jedno vrieme, do koli stoji sviet“. Mikl. Mon. serb. p. 253—256.

⁴⁹ Mikl., op. cit. p. 257.

⁵⁰ Mikl., op. cit. p. 260.

Bijaše skrajnje vrijeme, da se je Stjepan Tvrtko II. izmirio, jer se je u to spremala na sjeveru Bosne nova bura, da se na nju obori. Kralj Sigismundo nemogaše bosanskim velmožam oprostiti, što bjehu svrgli sa prijestola njegova štićenika Ostoju, te se zato oružашe za novu vojnu proti Bosni. Već početkom svibnja znalo se je u Dubrovniku, da kralj ugarski „velike vojske pripravlja“⁵¹; a 31. svibnja pozivaše sam Sigismundo grad Prešov, da mu plati danak od 500 forinti za vojnu bosansku.⁵² Sigismundo skupi tri vojske; jednu pod zapovjedi bana mačvanskoga pošalje kroz Slavoniju da provali u Usoru, druga pod banom hrvatskim Pavlom imala je udariti dolinom rieke Une i uzeti grad Bihać, u kojem bijaše posada kralja Ladislava i hercega Hrvoja, a trećoj pod Petrom Perenjijem bilo je čuvati medju slavonsko-bosansku.⁵³

Nu ni Bosna neostade prekrštenih ruku, nego se spremaše na što žešći odpor. Vojvoda Hrvoje tražio je u to ime pomoći od Mletaka, Dubrovnika i okrunjenoga već hrvatsko-dalmatinskoga kralja Ladislava Napuljca. Mletčane zamoli, da mu na njegov trošak odstupe dvie galije, svim potrebitim opremljene. Obćina mu ta 24. ožujka 1405. molbu odbije, pošto je u to bila upletena u lombardijski rat, nu zato ga uvjeri ob osobitoj ljubavi i sklonosti svojoj,⁵⁴ te nehtjede kasnije pristati uz savez, što joj ga bješe ponudio kralj Sigismundo. Sretniji bijaše Hrvoje u Dubrovniku. Ova obćina nepomagaše doduše izravno Bosnu proti svomu zakonitomu kralju, ali otvori svoja skladišta oružja, te su sada Bošnjaci mogli kupovati oružja, koliko su samo htjeli.⁵⁵ Najveću pomoć pruži Bosni i Hrvoju kralj Ladislav, koji pošalje svoju mornaricu pod vojvodom Ivanom Lusignanom u sjeverni dio jadranskoga mora. Lusignan zauze otok Rab, te je ovdje stražio, da odbije navalu Sigismundovih četa, ako bi istodobno udarile na Dalmaciju i hrvatsko primorje.⁵⁶

⁵¹ Pucić, Spom. p. 68.

⁵² Cum nos . . . valido nostro cum exercitu pro rectificandis et restaurandis regni nostri confinibus versus regnum nostrum Ramae seu Boznae nostros gressus dirigere habeamus necessarie . . . Fejer; Codex dipl. X. 4. p. 377.

⁵³ Rački, Pokret (Rad IV. p. 84—87).

⁵⁴ Ljubić, Mon. Sl. m. p. 53.

⁵⁵ Rački, Pokret (Rad IV. p. 85).

⁵⁶ Idem, op. cit. p. 87—88.

Rat kralja Sigismunda proti Bosni vodio se je u drugoj polovici g. 1405. U listopadu ove godine mora da je ugarska vojska bila sretna, jer se je humski župan Toliša, čovjek vojvode Sandalja, upitao kod Dubrovčana, bi li mogao pobjeći u njihov grad, ako bi mu bila „koja nevolja od ugarske vojske“.⁵⁷ Nu malo zatim nadjačaše Bošnjaci svoje protivnike. Zapadna vojska kralja Sigismunda bješe doduše uzela jurišem grad Bihać, kod kojega bi smrtno ranjen sam ban Pavao; nu kasnije nemogaše se održati u gradu, te se morade vratiti, odkud bješe došla. Slične sreće bijaše iztočna vojska. I ona je izprva napredovala; nu poslie morade uzmicati. Jedini tvrdi grad Srebrenik, najznatnije branište Usore, pošto bi Dobor razvaljen, pade u ruke ugarske; a vojvoda Sigismundov Ivan Morovički, videći, da nebi mogao više postići, ode na to iz Usore, ostaviv u tvrdom Srebreniku posadu pod Nikolom Garazdom i Ladislavom Silagijem, da ga brane od navala bosanskih.⁵⁸

Bosna bijaše ovaj put spašena. Nu kralja Stjepana Tvrtka II. i Hrvoja ipak je peklo, što je grad Srebrenik, a uzanj i vojvodina Usora ostala u vlasti kralja Sigismunda. Stjepan Tvrtko II. pošalje zato sliedeće g. 1406. u sporazumku sa hercegom Hrvojem, vojvodom Sandaljem Hranićem i ostalimi velmožami poslanike svoje na napuljski dvor do kralja Ladislava, te ga zamoli, da potvrdi državi bosanskoj stare medje, kako su joj bile za Kulina bana, a napose medje Bosne prema Ugarskoj. Ovom je molbom bosanski kralj smierao od kralja Ladislava, kojega je smatrao ne samo vladarom Hrvatske i Dalmacije, nego i Ugarske, zadobiti potvrdu na vojvodinu Usoru, koja bijaše tada dielomice u rukama Sigismundovih vojvoda. Kralj Ladislav bijaše veoma uzradovan s poslanstva svoga „predragoga rodjaka“, kralja bosanskoga, te 26. kolovoza potvrdi Bosni sva njezina stara prava i medje, a napose medje njezine prema Ugarskoj.⁵⁹ Videći nadalje, kako su netom Bošnjaci hrabro odbili navalu Sigismundovu i tim sve većma uticali put njegovoj vlasti, nagradi ovom prilikom ponajglavnije vojvode i knezove zemljami u Hrvatskoj i Dalmaciji. Tako pokloni 15. rujna hercegu Hrvoju cielu župu Vrhriku (Vrliku) sa gradom

⁵⁷ Pucić, Spom. I. p. 66.

⁵⁸ Rački, Pokret (Rad IV. p. 86—87).

⁵⁹ Lucius, de regno Dalm. p. 261—262.

tačke po svoj prilici da je Hrvoje od svoje namjere odustao; nu gradu Kotoru bjehu dojadile neprestane navale zetskoga kneza, zato se u studenu iste godine ponudi mletačkomu vieću, da ga prime u svoju vlast i zaštitu.⁶⁹ Istu svoju ponudu obnovi grad Kotor u kolovozu sljedeće god. 1405.,⁷⁰ pošto se je slaboj pomoći nadao od hercega Hrvoja, koji je tada suzbijao od Bosne silu Sigismundovu. Nu Mletčani, sami zabavljeni ratom a nehtijući se zavadi sa Hrvojem i Bosnom, odbiše i ovaj put ponude Kotorana.

U to umre zetski knez Juraj II. Stracimirović ostavivši za sobom udovu Jelenu, kćer Lazara Grebljanovića, i sina Balšu III. Ovaj odluči oteti se mletačkoj zaštiti, a uza to oduzeti Mletčanom gradove, koje im bješe otac njegov odstupio. S toga se porodi rat, koji trajaše malo ne do smrti njegove. Ratujuć sa Mletčani dozi vaše Balša koji put i susjedne Turke u pomoć; nu uzprkos tomu nadjačaše ga izprva Mletčani, te mu oduzeše sve primorje od Kotora do Olguna. Bosanska se gospoda pobojaše sada i za svoj grad Kotor, koji se je već prije dva put bio nudio mletačkoj obćini; zato pošalju kralj Stjepan Tvrtko II. i Hrvoje slavodobitnim Mletčanom svoje poslanike, zahtievajući od njih, da nedaraju u grad Kotor, pošto pripada bosanskoj državi. Istom prilikom zamoliše mletačko vieće, neka odstupi vojvodi Sandalju gradove Olgun, Budvu i Bar, koje je netom Balši III. otelo, u tom slučaju, ako ga nekani za se zadržati.⁷¹ Mletačko vieće odgovori 13. rujna 1405. bosanskomu kralju uvjeravajuć ga, da neće dirati u njegov grad Kotor; ali za gradove Olgun, Budvu i Bar nehtjede ni čuti. Mletčani izticaoahu, da su te gradove u ratu kneginji Jeleni i sinu joj Balši oteli, pa da ih kane božjom milosti svojoj vlasti sačuvati.

Ovim odgovorom nebijaše kralj Stjepan Tvrtko II. nimalo zadovoljan, tim manje, što je Budva bila nedavno još bosanska, dok je neoteše zetski knezovi. Zato nastoji sada herceg Hrvoje za-

⁶⁹ Ibidem, p. 48.

⁷⁰ Ibidem, p. 62.

⁷¹ „quod respondeatur oratoribus serenissimi regis Bossine et similiter Crevoye ad ambassiatam nobis expositam parte sua, per quam ipsi requirunt a nostro dominio, si nos volumus impedire de factis *Catari*, cum ad ipsos spectet locus predictus . . . Ad alteram partem, in qua faciunt mentionem de locis Dulcigni, Bude et Antivari, aquisitis per nos, de quibus nos rogant, quod in casu, quo velimus exire ex illis locis, debeamus complacere Sandali amico suo . . . “. Ljubić, Mon. Sl. m. V., p. 63—64.

jedno sa kraljem Stjepanom Tvrtkom II., a pomagan kraljem Ladislavom, g. 1406. i 1407., da se Bosni, dotično vojvodi Sandalju povrati barem Budva, ako nebi uspjelo steći sva tri grada. U svibnju 1406. zahtievaše kralj Ladislav sa hercegom Hrvojem od mletačke občine, da predade Sandalju, gospodaru Albanije, zemlje otete Jeleni i Balši, zadržav za se samo Olgun i priedele, koje je izprva posjedovala. Republika međjutim odbije 8. lipnja 1406. naprećac taj zahtjev, pošto bi tim pogazila svoju čast.⁷² Poslanici bosanski stegnuše sada svoje zahtjeve samo na Budvu i na tri, četiri sela u kotorskom kotaru; nu ni na to nehtjedoše Mletčani umah privoljeti, nego odgodiše 12. lipnja izvjestan odgovor na vrijeme, dok dobiju potanko izvješće od svojih povjerenika, koje će tamo poslati.⁷³ Hrvoje međjutim nije se dao zastrašiti ni ovim neuspjehom, nego je zajedno sa Sandaljem obnovio u prosincu 1407. svoj zahtjev tražeći Budvu i Bar, a nudeći mletačkoj občini svoju oružanu pomoć proti knezu Balši. Mletačko je vieće još 15. prosinca izbjegavalo odlučan odgovor; nu zaključkom napokon od 23. istoga mjeseca odgovori, da je spremno Sandalju vratiti Budvu, ako se do svibnja dojdüće godine pokori odmetna Zeta i knez Balša odanle iztjera.⁷⁴

Poslanici bosanski, deseći se koncem g. 1407. u Mletcih, imali su još druge zadaće. Ponajprije bilo im je zamoliti občinu u ime Hrvoja i kneza Ivaniša Nelipića, da imenuje svojimi građani neku bosansku vlastelu, poimence Sandalja Hranica, Pavla Radinovića, Jurja Radivojevića i brata mu Vukića. Nu osim toga bilo je poslanikom svimi silami nastojati, da se medju Bosnom i Mletci sklopi što tjesniji savez. Vieće mletačko odgovori na molbu bosanskih poslanika, da se uža sveza medju Bosnom i Mletci ni pomisliti neda od one, što jur postoji; u ostalom da vieće prihvaća takov savez, kojim bi se obje stranke zavjerile, da jedna neće podupirati protivniká druge stranke.

Bosni bijaše se doista ogledati za pomoć na sve strane. Jer

⁷² „quod velimus dare Sandali, qui est dominus in partibus Albanie, terras per nos acceptas domine Helene condam domini Georgii Strazamiri et eius filii Balse retinendo nobis illas, quas primitus habebamus, et Dulcignum . . .“ Ljubić, op. cit. V. p. 78.

⁷³ Tuj se naročito kaže: „quod Sandali alias fuit dominus Bude et habuit dominium eius . . .“ Ljubić, op. cit. V. p. 80.

⁷⁴ Ljubić, op. cit. V. p. 107—110.

kralj Sigismundo nemogaše pregorjeti uzmaca svoje vojske od g. 1405., a nehtjede ni dopustiti, da vojvode njegove Nikola Garazda i Ladislav Silagji, odbijajuć još od g. 1405. neprestane navale bosanskih četa, napokon podlegnu sili njihovoj. Spremaše zato veliku vojsku, kojom će domala udariti na Bosnu, te osvetiti poraz svoj pred tri godine. U to ime podupre ga i papa Gregorije XII. pozvavši 9. studenoga 1407. kršćanski sviet na križarsku vojnu proti Turkom i „nevjernim Arijanom i Manikejom“; a i sam Sigismundo potraži vanjsku pomoć, naročito u Poljaka.

Ljeti g. 1408. kretaše se već golema vojska Sigismundova, ojačana poljskimi četami, prema Savi, da provali u Bosnu i da pruži pomoć obsjednutim vojvodam u Srebreniku.⁷⁵ Vojsku vodio je sam Sigismundo, a pratili su ga mnogi ugarski i poljski velikaši. Od potonjih se naročito iztiču Zaviš Crni od Rožnova, Ivan Verševski, Domarad od Kobiljana, Zaviš od Olješnice, Skrbko od Gore i drugi. Vojska ugarsko-poljska brojila je u svem 60.000 momaka. Provaliv u Bosnu, dotično u Usoru, srete se sa vojskom bosanskom, koju je vodio sam kralj Stjepan Tvrtko II. Tvrtković. Borba bijaše više; grad za gradom morade Sigismundo uzeti silom oružja, jer se Bošnjaci krjepko odupirahu. Bijaše borba kod Srebrenika, kod grada Branića i kod drugih tvrđava i gradova. Nu najžešća i odlučna horba bijaše upravo kod grada Dobora, koji su Bošnjaci iz praha i pepela podigli, ter ga na novo utvrdili. Nu i ovaj put snađje ih odlučan poraz kod Dobora, baš kao što god. 1394. Sigismundo potuče bosansku vojsku i zauze grad Dobor zarobiv uza to samoga kralja Stjepana Tvrtka II. i silu bosanske vlastele. Gorec od osvete opogani se okrutnim činom, koji je kasnije imao tužnih posljedica. Da bi se naime Bosni osvetio, dade svoj zarobljenoj vlasteli, a bijaše ih 126, glave odrubiti i trupla im sa visoke hridi gradine doberske u rieku Bosnu pobacati. Zarobljena pako kralja Stjepana Tvrtka II. povede sa sobom u sužanjstvo u Budim.⁷⁶

⁷⁵ U jednoj listini od 29. prosinca 1408. piše kralj Sigismundo: „Sane nobis in aestate proxime transacta dictorum nostrorum aemulorum . . . Boznen-sium tyranicam rebellionem, actus nefarios et impedimenta tolerare non valentibus et contra eosdem validissimo nostro instaurato exercitu dictum regnum Boznae intrantibus . . . “. Rački, Pokret (Rad IV. p. 97, nota 2).

⁷⁶ O toj vojni piše Sigismundov životopisac *Windeck* ovako: „Du solt wissen in dem Jare als mon zalte von gotes gepurt tausent vier hundert und

Prije nego se je Sigismundo povratio u Ugarsku, utvrdi svoj upliv i u Srbiji. Tuj vladaše iza kobne bitke na Kosovu kao despot Lazarov sin Stjepan Lazarević. Nemogući odoljeti sili turskoga cara Bajazita morade mu se pokloniti, danak mu plaćati i na vojnah ga pomagati, dapače mu i sestru svoju Miljevu dati za ženu. Poslie bitke kod Angore (1402.) medjutim odluči uteći se u okrilje kralja i cara Sigismunda. Naum svoj izvede sada za Sigismundova boravka u Bosni, želeć ovako spasiti Srbiju od turske sile, a uza to osigurati nasljedstvo svomu sestriću Gjorgju Brankoviću.⁷⁷

Stjepan Ostoja po drugi put kralj bosanski (1408—1418). Poraz kod Dobora g. 1408. bijaše silan udarac ne samo za Bosnu, nego i za Hrvatsku i Dalmaciju. Bosna ostala je bez kralja, a u Hrvatskoj i Dalmaciji uvidjalo se je jasno, da je vladanju kralja Ladislava Napuljskoga odzvonilo. Sve je sada hrlilo, da se pokloni pobjedniku Sigismundu i da steče milost njegovu.

funff Jare, do zog konig Sigmund in das konigreich zu Wossen mit grossem volck Sechzig tausent manne zog er in das konigreich, wenn sich der konig wider In gestalt hatte, dorumb lag er in dem lande drey ganze Jare wintter und Summer, und bezwang das konigreich und ving den konig von Wosen und furt In gein Offen und lies hundert sechzig und zweinzig lantherren die haupter abslan und uber einen hohen Fels zu Tobra von dem slosse ab hin werffen in das wasser. Also betwang er das konigreich . . . “. Eberhardi Windeckii *Historia vitae imperatoris Sigismundi* cap. 18. (J. B. Menckenius, *Scriptores rerum germanicarum*, Lipsiae 1728., Tom. I. pag. 1086. — I poljski ljetopisac piše: „Sigismundus (1408.) Hungariae rex, expeditione contra Bossnense regnum, quod a fide et obedientia sua discesserat, indicta, in virtute potenti illud invadit, habens in suo exercitu de Polonorum gentibus milites insignes et praestantes, videlicet Zavissium nigrum de Roznow, Joannem Varschewski, Domarathum de Kobilani, Zavissium de Oleschnicza, Skarbkonom de Gori, Joannem Favorey de Garbow, et plures alios, et multa castra, quae faciebant resistentiam, gladio conquirat, et multos Bossnenses, aut deprivat capite, aut deiicit de muro. Regnumque universum redegit in obedientiam et tributum“. Joanni Długossi *Historiae Polonicae* lib. X. p. 194. (Lipsiae 1711).

⁷⁷ In demselben letzten Jare seins legers, also er (Sigismund) von Wossen zog, do schreib mon vierzehnen hundert und acht Jare, do zog er gegen Sirfien und Raizen, und teidingete mit dem Tischbot (despot), das er mit Im eins wart und hilt das also ein biderman, wenn er was ein furste und herzog aus Sirfie und Razen, und was ein herlich schon mon, warhaft und gerecht, und aus fridsam . . . Windeck, cap. 19. (Mencken, p. 1086). Rački, *Odnosaj srbskih despota i doselica naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj*. (Književnik, II p. 476—488).

Od bosanskih velmoža prvi poletiše pred kralja dobitnika herceg Hrvoje Vukčić i vojvoda Sandalj Hranić. Nije poznato, da li su oba ova velmože sudjelovala u bitci dohorskoj; nu umah iza pobjede Sigismundove pohitiše za kraljem u Budim, da mu se pokore.⁷⁸ Sigismundo bijaše s dolazka najmoćnijih bosanskih velmoža veoma obradovan; primi ih milostivo i odlikova na svaki način nadajući se, da će njihovom pripomoći trajno obladati kraljevstvom bosanskim. Osobito ugadjaše moćnomu Hrvoju, koji nije bio samo najotmeniji velmoža bosanski, nego i herceg Spljeta i ugledan vlastelin hrvatski, a uza to dosele najčvršći stup kralja Ladislava u kraljevinah i zemaljah na jugu Save. Sigismundo činjaše sve moguće, da bi Hrvoju uz svoju osobu i interes prikovao. On ga potvrdi u svih njegovih častih, podieli mu grad Spljet sa naslovom duke ili hercega, uza to mu ostavi sve posjede u Hrvatskoj, napose otoke Brač, Hvar i Korčulu, zatim grad Omiš sa krajinom (makarskom) i Neretvom, a k tomu mu darova i novih imanja i gradova, medju ovimi i grad Požegu. Napokon ga odabra svojim kumom i podieli mu osobitu čast, da može u znak nerazriešiva drugovanja nositi neki ures, naime red zmajev, što no ga bjehu kralj i njegova supruga uz učešće prvih velikaša svoje države netom osnovali.⁷⁹ Uz Hrvoja i Sandalja izmiri se ovom prilikom sa kraljem Sigismundom i Hrvojev šurjak Ivan Nelipić, najugledniji tada knez hrvatski.⁸⁰

Hrvoje bijaše dočekom u Budimu osobito zadovoljan. On se s toga pohvali svojim prijateljem Dubrovčanom, koji mu na to 9. veljače 1409. odgovoriše: „Gospodstva ti milosrčno i milostivo

⁷⁸ Also betwang er das Konigreich und pracht dorzu, das *Korby* (Hrvoje) und *Zendel* (Sandalj), die grossten lantherren und fursten in demselben Konigreich zu Ihm gein Ofen riten und gaben sich in genade, do nam er sie gar gnediglichen auff. Windeck, cap. 18. (Mencken, p. 1086).

⁷⁹ „pro eo, quod idem Hervoya se ad nostri culminis servitia prompte et fideliter servitutum perpetuis temporibus offerrebat, sibi saepedictam civitatem nostram Spalaten. ipsi Hervoye ducalis dignitatis titulo eiusdem civitatis mag. insigniendo de nostrae regiae plenitudine potestatis, ac quamplura castra et possessiones nostras, ac in signum sinceræ dilectionis ipsum in *compatrem nostrum assumendo* sibi pro singulari honore quoddam clenodium, scilicet signum Draconis . . . in signum indissolubilis societatis gestare solemne duxeramus conferendum“. Lucius, de regno p. 268.

⁸⁰ Rački, Pokret (Rad IV.. p. 99).

pisanije primismo i razabramo, u kojem po tvojoj milosti nam tvojim prijateljem daješ znati o krasnom i mnogo poštenom djelu, koje jest učinjeno medju presvjetloga kralja Šizmunda i gospodstva ti, o tom gospod bog vč, jesmo mnogo veseli⁸¹. Nu još sretniji bijaše kralj Sigismundo, jer si smatraše prijestol osiguranim ne samo u Hrvatskoj i Dalmaciji, nego i u Bosni. Dne 6. siečnja 1409. javljaše veseo gradu Trogiru, kako se je izmirio sa Hrvojem i cielom Bosnom, te pozivaše isti grad, da mu poput ostalih gradova Hrvatske i Dalmacije pošalje svoje poslanike, da mu se poklone i da ga priznadu za svoga kralja.⁸² Sigismundo imao se je i zašto radovati. Jer čim je sada herceg Hrvoje prestao biti namjestnik kralja Ladislava, pokloniše se Sigismundu redom svi gradovi dalmatinski osim jedinoga Zadra, u kojem bijaše posada Ladislavova. Ladislav bješe se već davna uvjerio, da mu nema trajna obstanka u Hrvatskoj i Dalmaciji, a kada mu još stiže glas o bosanskom porazu kod Dobora i o miru hercega Hrvoja sa Sigismundom, odluči se riešiti i ostatka svoga posjeda u Dalmaciji. Pošalje zato umah poslanike do Mletaka, nudeć im za novac grad Zadar i ostali svoj posjed u dalmatinsko-hrvatskom primorju. Dne 9. srpnja 1409. utanačena bi pogodba u Mletcih, kojom je Ladislav za 100.000 dukata ustupio mletačkoj občini grad Zadar sa još nekojimi mjesti, a uza to sva svoja tobožnja prava na Dalmaciju.

Ako je Sigismundo pomoćju Hrvojevom zavladao Hrvatskoj i Dalmaciji, to nije bio tako sretne ruke u Bosni. Bosanski je narod slabo mario, što su dva najotmenija vlastelina njegova priznala kralja Sigismunda. Nevoleći tudjinu, nije se kratio uzvisiti na prijestol ma i svrgnutoga jednom Ostoju, samo da mu vlada domaći kralj. I tako se eto pruži prilika Stjepanu Ostoji, koji je još od g. 1404. svedjer u Bobovcu gradu čamio i pomoć kralja Sigismunda izčekivao, liepa prilika, da se vrati na toli žudjeni prijestol i bez pomoći ugarskoga kralja. Najglavniji kolovodje narodne stranke, koja je radila, da se uzvisi na prijestol domaći vladar, bijahu vojvoda Juraj Radivojević i brat mu knez Vučić, vlastela humska. Ovi pomagahu Stjepana Ostoju, dok je još kao razkralj stojao u Bobovcu; a sada bijaše upravo njihova najglavnija za-

⁸¹ Pucić, Spom. I. p. 95.

⁸² „Auditis prout non ambigimus, pace, unione et concordia inter nos et d. Hervoyam ducem Spaleti etc. ac universitatem regni nostri *Bosnae initis* factis et fideliter consumptis . . . “. Lucius, de regno, p. 262.

sluga, da je još u studenu 1408. Stjepan Ostoja na novo bio uzvišen na bosanski prijestol. Zahvalni kralj Ostoja nagradi zato braću obilno,⁸³ podielivši im 10. prosinca 1408. Hrvojev grad Omiš s primorjem s jedne i druge strane Cetine, i s primorjem Žrnovnice, zatim Gorsku župu, grad Kruševac i Blatnu župu, Broćno župu i Lučku župu s obje strane Neretve. Postavši opet kraljem nastojaše Stjepan Ostoja, da se najprvo izmiri posve sa Dubrovnikom, a napose da uredi trgovačke odnošaje te slobodne občine prema Bosni. Dubrovčani mu na njegovo pismo odvratiliše 5. listopada 1409. ovako: „Pisanije kraljevstva ti primismo i razabramo što pišete, jer koje dugovanje bilo među nami, toj da vami nē bilo. Vašoj milosti odgovaramo, da našēh listēh, koje smo po tom gospodstvu ti bili pisali, što je prvo bilo, vse smo ostavili i vrgli, da nije uspomenuća. A sada za dohodak što pišete, mi smo *jednom stolu* kraljevstva bosanskoga dužni njim i mislimo ga dati, ali kade su bile smeće u Bosni, za toj dohodak uzdržali smo, da kada bog učini i bude mirno stati kraljevstvo, kako se pristoji, a mi ćemo dati“.⁸⁴ Malo zatim stiže pred kralja Stjepana Ostoju u podgradje pod Visokim dubrovački poslanik Rusko, moleći ga, da potvrdi stare povlastice i slobostine dubrovačke občine. Kralj na to izdade 4. prosinca 1409. povelju, kojom ugodi želji Dubrovčana; a povelju potvrdiše žena mu kraljica Kujeva, sin Stjepan Ostojić i nećak Vukašin Mlatković. Od velmoža bosanskih nebijaše tada uz kralja ni Hrvoje, ni Sandalj, a ni Pavao Radinović, nego tek nekoliko nepoznate dosele vlastele, kao knez Tvrtko Črnčić, knez Stjepan i Ostoja Tepčići, knez Grgur Galešić, knez Dragić Golozlović i knez Vlatko Oc'tović.⁸⁵

Premda je po tom moć kralja Stjepana Ostoje bila veoma neznatna, bijaše ipak zazorna kralju Sigismundu, koji bješe naumio bosansku kraljevinu svojoj državi utjeloviti. A ni njegovu pouzdaniku Hrvoju nebijaše nimalo počudno, što se je po njem sbačeni

⁸³ „quod propter fidem, et optimam seruitutem nobis et filio nostro Stephano per capit. Georgium et comitem Vuchichium, et eorum filios praestitam tunc, quando a Bosnensibus pulsī fuimus, et stetimus in quodam loco nuncupato Bobouaz, quorum opere et optima seruitute, ac fide erga nos praestita iterum in regnum nostrum repositi fuimus . . . “. Lucio, Mem. p. 391; — Mikl., Mon. serb. p. 385—386.

⁸⁴ Pucić, Spom. I. p. 99—100.

⁸⁵ Mikl., Mon. serb. p. 272—273.

Stjepan Ostoja na novo zakraljio. Ozlovoljen još većma, što je Ostoja njegov grad Omiš sa Krajinom darovao svomu privrženiku Jurju Radivojeviću i njegovu rodu, podiže se Hrvoje svom silom, da Ostoju po drugi put sbaci s prijestola. Uza to se obori i na Radivojeviće i njihove rodjake, pošto su bili najjači stup Ostojinoj vlasti. U svibnju 1409. bjesnio je Hrvoje toli silno proti Radivojevićem, da su se gospodje Vlada i Vladika, mati i žena vojvode Jurja Radivojevića spremale, kako bi se sklonule u Dubrovnik, samo da umaknu osveti njegovoj.⁸⁶ Koliko je Hrvoje radio proti samomu kralju Ostoji, pokazuje najbolje njegovo pismo, pisano 27. travnja 1410. iz grada Jajca žiteljem spljetskim, pozivajući ih, da oduzmu kralju Ostoji kuću, koju mu bjehu darovali, jer da je „Ostoja, nekoč kralj, već odavna pristao uz Turke i odmetne Bošnjane proti kraljevstvu i kralju Ugarske, preblagomu gospodinu Sigismundu“, koji ga je zato lišio kao svoga nevjernika i protivnika svih dobara i imanja, posjedovao ih ma u kojoj zemlji ili mjestu“.⁸⁷ Nu upravo premoć hercega Hrvoja i silan bjes njegov suprotiv kralja Ostoje pribavi ovomu simpatije ostale bosanske vlastele. Da i sam vojvoda Sandalj Hranić, najmoćniji iza Hrvoja boljar bosanski, prionu sada uz Ostoju, povriedjen možda ponešto i tim, što ga kralj Sigismundo nije iz daleka pazio ni cienio kako no svemoćnoga Hrvoja. Čim je Sandalj uz Ostoju pristao, pridružiše se njemu i mnoga druga vlastela, te „gospoda rusaga bosanskoga opet hotješe i poljubiše gospodina kralja Ostoju za svoga gospodina“.⁸⁸

⁸⁶ Dne 2. svibnja 1409. pišu Dubrovčani gospodjam Vladi i Vladici: „razumjesmo vašemu poštenomu upisaniju, a jer što pišete, da čujemo, što od vas herceg (Hrvoje) čini po moru i po suhu“. Pucić, Spom. I. p. 95—96.

⁸⁷ „nunc autem, cum idem Ostoya, olim rex, a iam diu se adhaeserit Turchis et rebellibus Bosnensibus, contra et adversus regnum et regiam maiestatem Hungariae, videlicet serenissimum principem et dominum Sigismundum, Regem Hungariae etc. effectus est infidelis et adversarius dictae regiae maiestatis, suisque omnibus bonis positus et repertis in quibuscunque terris et locis, eidem domino nostro regi ipso facto et iure illico, est privatus“. Fejer, Codex dipl. X., 5. p. 184.

⁸⁸ U jednom pismu Mletčana od 15. siječnja 1411. čitamo: Cum nobilis vir ser. Fantinus Maripetro habere debeat, ut asserit, a serenissimo rege Hostoia Bossinae libras 87 argenti ser. finii pro pretio et solutione certorum pannorum sibi datorum iam annis sex elapsis ipso ser. Fantino existente mercatore in partibus Bossinae, quam solutionem tunc consequi non potuit..., quia dictus rex Hostoia propter potentiam domini Charvoie de regno ipso fuit expulsus... Et

To bijaše kralju Sigismundu suviše. Da se nepovrate vremena prije g. 1408., smatraše si za dužnost, na novo udariti na Bosnu te ju razkomadati, da tako zatre klicu dosadanjim pokretom i smutnjam. Vojna Sigismundova na Bosnu vodila se je g. 1410. i 1411. Pomagan despotom Stjepanom Lazarevićem i protivnici kralja Stjepana Ostoje, koje je predvodio Hrvoje, bijaše Sigismundu lahko prodrieti u srce same Boshe. Jedna vojska provali iz Usore dolinom Bosne, a druga napredovaše Podrinjem.⁸⁹ Već g. 1410. zauze Sigismundo sa svojim pomoćnici gradove Vranduk, Pod Visoki, Bobovac, Kučlat i Brodar, a u proljeću sljedeće godine stojaše njegova vojska u Srebrenici, najznamenitijoj rudarskoj varoši bosanskoj, koja je još g. 1376. za kralja Stjepana Tvrtka bila na glasu.⁹⁰

Svladavši odpor bosanske vlastele i kralja Stjepana Ostoje polovinom g. 1411. uze sada Sigismundo Bosnu komadati. On odtrgne od države bosanske upravo svu donju Bosnu, te ju podieli svojim pomagačem. Donje krajeve ostavi i nadalje hercegu Hrvoju, vojvodinu Usoru povjeri Ivanu Gorjanskomu,⁹¹ a oblast Soli dade po svoj prilici Ivanu Morovičkomu, tada banu mačvanskomu. Tako opasa gornju Bosnu celim nizom oblasti, kojimi upravljahu odani mu velikaši. Nu ni gornje Bosne neostavi čitave. Oduze joj važnu rudarsku varoš Srebrenicu, te ju pokloni svomu pomoćniku i savezniku Stjepanu Lazareviću. Ovim baci kamen smutnje medju Bosnu i susjednu Srbiju.⁹² U preostavšoj gornjoj Bosni zajedno sa humskom zemljom, Trebinjem i Podrinjem ostade i nadalje vladati kralj Stjepan Ostoja, pošto ga Sigismundo ovdje potražiti nemogaše.⁹³ Nu tužni bijahu odnošaji u tom dielu bosanske države.

prelibatus dominus rex Hostoia de voluntate baronum Bossine in dicto regno sicut reversus et specialiter Sandalli . . . Ljubić, Monum. Slav. merid. VI. p. 184.

⁸⁹ Dne 4. stud. 1410. izdao je Sigismundo povelju „in descensu nostro campestri, videlicet in portu fluvii Zavae, *Rascha* vocato“; dne 27. prosinca opet „in Dyako“. Fejer, Codex dipl. X. 5. p. 46 i 74.

⁹⁰ Jireček, Die Handelsstrassen, p. 39.

⁹¹ U jednoj povelji kralja Sigismunda, gdje se pripoviedaju sgode g. 1415., čita se: „*Joannes de Gara* qui eo tum *woivodatus Usurae* fungebatur officio“. Fejer X. 6., p. 862—868.

⁹² Jireček, Die Handelsstrassen, p. 39.

⁹³ Usred rata bosansko-ugarskoga 31. prosinca 1410. imenovalaše Dubrovčani kralja Stjepana Ostoju i sina mu viećnici svoga grada, pošto ih je Ostoja prije molio, „da u ono vrijeme, kada kraljevstvo mu nam (Dubrovčanom)

Nebijaše tuj reda ni posluha, nego otimačina, neposluh i razbojstvo preote mah. Da, i sami članovi kraljevske porodice bijahu otimači. Godine 1412. jahaše dubrovački trgovac Jakša Bunić sa Vukom, nećakom kralja Ostoje, iz Deževica u Visoki. Putem polakomi se mladi Vuk za srebrom Bunićevim, zakla ga i uze mu srebro. Dubrovčani spoticahu taj zločin kralju Ostoji u pismu od 16. svibnja 1412. oštirim riječmi: „Hode naši (ljudi) po Turcih i po inih poganih, da nigdar tolika zla našim ne učiniše, koliko tuzi (u Bosni)“.⁹⁴

Za vojne ugarsko-bosanske stajaše uz kralja Stjepana Ostoju vjerno vojvoda Sandalj Hranić. Dne 10. prosinca 1410., baš kad je boj u Bosni najžešće bjesnio, izdade on u svom gradu Ključu zajedno sa ženom Katarinom i punicom Ankom izpravu, kojom prodade mletačkoj občini svoj grad Ostrovicu u Hrvatskoj za 5000 dukata, samo da ne padne u ruke kralju Sigismundu.⁹⁵ Sljedeće godine 1411., kad je Srebrenica spala u ruke kralja Sigismunda, moljaše Sandalja vieće dubrovačko, da se zauzme za njegove gradjane, koji su ovom sгодom bili zarobljeni ili porobljeni. „I još molimo“, zaključuje vieće, „gdje more gospodstvo ti doseći, a tuj obrētu trgovci naši ili imanje dubrovačko, buđi ti milost sbljusti i nedati nikoje manšine učiniti“.⁹⁶ Iza rata bosansko-ugarskoga zabavljahu Sandalja Hranića posli grada Kotora, koji se smieraše odmetnuti od Bosne i podložiti mletačkoj republici. Ponukano kotorskimi poslanici predlađaše mletačko vieće 8. svibnja 1411. vojvodi Sandalju, da se odreče svojih prava na Kotor za stalnu svotu novaca; nu čuvši, da Sandalj ima uza se 7000 Turaka, s kojimi će pokoriti grad, predomisli se vieće, te mu se ponudi, da će izravnati razmirice medju njim i gradom Kotorom.⁹⁷

Ovi podatci pokazuju, da je u ovo vrijeme vojvoda Sandalj vriedio u bosanskoj državi, kao što još nedavno herceg Hrvoje. Zato je Sigismundo nakon vojne svoje na Bosnu nastojao, da i Sandalja

rat zada, a bez naše krivine, da onaj rat ili koja gode zloba ili zla volja, koja je s onoga uzroka bila, da se onoga sve ostavi“. Mikl. Mon. serb. p. 276.

⁹⁴ Pucić, Spom. I. p. 112. Sravni još Primjetbe XIII,

⁹⁵ Glasnik društva srbske slovesnosti, XII. p. 311 i 314. Još 5. siečnja iste godine imenovala ga Mletčani svojim gradjaninom. Ibid., p. 302.

⁹⁶ Pucić, Spom. I. p. 102. Primj. XIII.

⁹⁷ Glasnik XII. p. 320.—324. — Dvadesetoga svibnja znalo se je u Mletcih: „et precipue nunc, quum Sandali habet secum ut dicitur VII. mille Turchorum“.

sasvim predobije za svoju osobu i vlast. U to ime pozivaše ga više puta na svoj dvor. Tek g. 1412. odluči se Sandalj poći pred Sigismunda, premda se nebješe vjerno držao svojih obećanja, učinjenih ovomu kralju iza bitke doberske. Dne 22. travnja 1412. izpričavaše se Sandalj po svom poslaniku Mletčanom, „što je osobno pošao do kralja ugarskoga“. On je to samo za to učinio, jer ga je kralj mnogo puta pozivao i jer mu je obvezan. Nu pošto Sandalj znade, da je još prije bio obvezan Mletčanom, to ih uvjerava, da neće nikada privoliti na koju stvar, koja bi bila na štetu njihovoj občini.⁹⁸

Sandalj Hranić desio se je u Budimu uz kralja Sigismunda još u svibnju i lipnju god. 1412., kada su se tuj slavile svečane igre i zabave u slavu poljskoga kralja Vladislava Jagela, koji je tada bio gost kralja ugarskoga. Na ove igre bješe došla silesija otmenih lica sa sviju strana, tako da se je u Budimu bilo sabralo 13 vojvoda, 21 grof, 26 drugih velikaša (izuzev ugarske) i 1500 vitezova sa 3000 momaka (Knappen). Od odličnijih gosti spominju se naročito austrijski vojvode, veliki knez litavski, zatim vojvoda *Sandalj Hranić*, herceg *Hrvoje* sa svojom ženom Jelenom, kojega zove poljaki ljetopisac „*kraljem bosanskim*“; napokon ban mačvanski *Ivan Morovički*, kojega opet životopisac Sigismundov zove kraljem bosanskim. Dne 2. i 3. lipnja obdržavahu se obdulje, i tuj se natjecahu vitezovi iz Grčke, Italije, Francezke, Poljske, Česke, Ugarske, Austrije, Litavske, Ruske, a takodjer iz *Bosne*, Srbije i Bugarske. Za ovih igara proslaviše se osobito *bosanski vitezovi*, koji se opisuju kao visoki i krjepki ljudi, a u borbi poduzetni i hrabri.⁹⁹ Deseć se Sandalj Hranić na dvoru Sigismundovu mora

⁹⁸ „si ivit personaliter ad dominum regem Hungariae, quoniam si hoc fecit, processit tanquam requisitus multociens et obligatus sibi . . . “. *Glasnik*, XII p. 322.

⁹⁹ Janussii Rathiboriensis, Joannis Lubensis, *Sandalj Bossnensis* ducum; . . . *Rex Bossnensis Carwen* (Hrvoje) sua et suae consortis praesentia ludum hunc celebriorem effecerat, cum et sui milites, altae et procerae staturae, strenui et animosi in pugna spectarentur . . . Joanni Długossi *Historiae Polonicae* lib. XI. p. 327—328. — Windeck u citovanom već djelu kaže, da je prisutan bio i „*Marroll* (Joannes de Maroth) *könig zu Bossen*“. Cap. 23. p. 1090. Herceg Hrvoje trošio bi silne novce, kada bi išao na ugarski dvor. Kad je g. 1408. pošao pokloniti se Sigismundu, („kada hotěsno pojti na Ugre gospodinu kralju Šigmundu umirivše se š njim“), uzajmi od svoje žene Jelene šest tisuća zlatih dukata za put. Pucić, *Spom. I.* p. 176.

da je osobito kralju u volju ušao, pošto mu je povjerio, da pomaže srbskoga despota Stjepana Lazarevića u borbi proti tadanjemu turskomu vladaru Musi Kesedžiji, koji je češće zemlju srbsku plienio, a napose na znamenitu rudarsku varoš Novo brdo (blizu Prištine) udarao. Vrativši se Sandalj domù svojemu pohiti umah sljedeće godine 1413. u pomoć despotu Stjepanu proti Musi, koji je opet pao pod Novo brdo, te ga obsjedao. Upravo njegovom pomoći spašeno bi ovaj put Novo brdo od turske sile.¹⁰⁰

Dok je ovako ugled i slava vojvode Sandalja Hranića svedjer rasla, počela je zvijezda hercega Hrvoje Vukčića tavniti. Sigismundo ga doduše odlikovao i častijaše svakom prilikom, jer se je bojao prevelike moći njegove; nu od srca mu nije volio, tim manje, što je Hrvoje uzprkos miru sa Ugarskom svedjer tajno šurovao sa mletačkom obćinom, od koje si je i Spljet i ina mjesta u Hrvatskoj i Dalmaciji dao potvrditi.¹⁰¹ K tomu su ga mrzili mnogobrojni hrvatski i ugarski velikaši, napose Ivan Gorjanski, Pavao Čupor i Ivan Morovički, koji su priekim okom gledali, kako kralj Sigismundo pazi i miti bosanskoga velmožu, još nedavno najljućega pobornika njegove vlasti. Pripovieda se dapače, da je Pavao Čupor jednom na kraljevskom dvoru hercega Hrvoja ljuto uvriedio, pozdravivši ga volovskim rućanjem, da mu se naruga, što je imao hrapav i krupan glas. Nu i bosanska vlastela nisu Hrvoja više cienili, odkad se bješe pridružio Sigismundu i toli žestoko revnovao proti kralju Stjepanu Ostoji i njegovim pristašam. Od sve bosanske vlastele ostade mu sve dosele ponešto sklon jedini Sandalj Hranic, premda i njemu nije godila prevelika moć bivšega druga. Ovaj je odnošaj medju Hrvojem i Sandaljem podržavala donekle i rodbinska sveza, pošto je Sandalj imao za ženu Katarinu, sinovku hercega Hrvoja, a kćer obudovjele banice Anke. Nu koncem g. 1412. umre Katarina, a Sandalj na to oženi Jelenu, udovu zetskoga kneza Jurja Stracimirovića a kćer nesretnoga La-

¹⁰⁰ Jireček, die Handelsstrassen, p. 56. — U pismu od 1. kolovoza g. 1413. piše kralj Sigismundo: „dum pridem magnificus Zandalus regni nostri Boznae wayvoda fidelis noster dilectus una cum aliis eiusdem regni nostri Boznae . . . fidelibus in regno Rasciae apud illustrem principem Despotum . . . in nostris servitiis fuisset constitutus . . . “. Lucius, de regno, p. 268. — Dne 18. maja 1414. hvale Dubrovčani Sandalja: „kako se je gospodstvo ti hrabro i plemenito ponielo pri gospodinu despotu i caru turskom“. Pucić, Spom. I p. 122.

¹⁰¹ Glasnik XII, p. 283 i 304.

zara, kneza srbskoga. Tim bje razkinuta jedina sveza, koja je Sandalja spajala sa Hrvojem.

Herceg Hrvoje jasno je uvidjao, da mu se tlo izpred nogu izmiče. Osobito ga je peklo, što je Sigismundo povjerio vojevanje u Srbiji vojvodi Sandalju. Zamrznu zato na svoga takmaca, te ga odluči upropastiti. Kad je Sandalj početkom godine 1413. krenuo u Srbiju, da pomaže despota Stjepana Lazarevića, udari Hrvoje robeč i paleč u njegovu oblast, pootme mu gradove i poubije silu ljudi njegovih, pače pozove i same Turke, da provale u Bosnu i da mu budu u pomoć.¹⁰³

Ovim svojim činom pripravi si Hrvoje svoj pad. Mnogobrojni takmaci i neprijatelji njegovi skočiše sada svi na noge, da ga opadnu pred kraljem Sigismundom i ženom mu Barbarom, i da ga sruše sa visine njegove. Dočim je sam Sigismundo bio baš u Furlanskoj, spremajuć se odavle kroz mletačko zemljište na krunisanje u Rim, pohiti Sandalj Hranić kraljici Barbari u Budim, ter pomagati Ivanom Gorjanskim i Pavlom Čuporom sklone kraljicu, da je Hrvoja proglasila izdajicom i nevjernikom, te ga lišila svih imanja i časti njegovih.¹⁰³ Na tu kraljičinu odluku poletiše svi protivnici njegovi, da mu imanja razgrabe i sebi prisvoje. Ivan Gorjanski i Pavao Čupor uzmu harati i robiti po njegovih gradovih u Slavoniji, te mu ih sve pooteše do jedine Požege.¹⁰⁴ Da, i sam grad Spljet iznevjeri se Hrvoju. Početkom lipnja 1413. navale Spljećani, potaknuti protivnici Hrvojevimi, na njegove namjestnike u gradu i protjeraju ih, a zatim samu tvrđju jurišem otmu i poruše.¹⁰⁵

Koncem lipnja bješe već Hrvoje izgubio Spljet i susjedne otoke Brač, Hvar i Korčulu, a uza to i sav posjed u Slavoniji do jedine Požege. Ostadoše mu donjni kraji u Bosni i gdje koji grad u Hr-

¹⁰³ *idem Hervoye congregatis sibi certis complicitibus, et armorum gentibus, dicti Zandalii, namque castra et quamplures possessiones contra edictum et prohibitionem nostrae maiestatis hostiliter invadendo expugnavit et insuper malum malo accumulare volendo, per certos familiares suos cum suis literis, quae per quosdam fideles nostros apud eosdem repertae fuere, Turchas, et alias Barbarorum nationis gentes, ut in subsidium suae malitiae in dictum regnum nostrum Bohemiae (Bosniae) properarent . . . Lucius, de regno, p. 258.*

¹⁰³ Ljubić, *Poviestnička iztraživanja o Hrvoji*. (Rad jugoslav. akad. XXVI. pag. 87).

¹⁰⁴ Lucio, *Mem.* p. 392.

¹⁰⁵ Ljubić, *op. cit.* p. 88.

vatskoj, poimence Omiš, koji ga bješe zapao po ženi Jeleni. Bojeći se, da ga neprijatelji njegovi sasvim nesmrve, upravi sada pismo na kraljicu Barbaru, da se opravda.¹⁰⁶ Najprvo se tuži na Ivana Gorjanskoga i Pavla Čupora, koji su mu bez kraljeve zapovjedi na svoju ruku sva imanja u Slavoniji (osim Požege) potimali, nepuštajući njegove glasnike pred kraljevski dvor, nego sustavljajući i loveć ih putem. Brani se nadalje, da nije nikada bio kralju nevjeran; jer ako je kada na gradove svojih protivnika udarao, to se nije zato kralju iznevjerio, nego se je samo osvećivao svojim dušmanom, koji su njemu gradove i zemlje otimali. Da pokaže, kako je kralju svedjer vjeran, spreman mu je dati u zalog svoja dva grada, naime Vrbaški grad i Kozaru. Ogradjuje se proti tomu, da bi bio šurovao s Mletčani i Turci, i sklapao s njimi saveze, te je u tom obziru spreman podvrći se sudu, sastavljenju od samoga kralja, kralja poljskoga, vojvode austrijskoga i članova zmajeva reda. Pa ako je zavriedio izgubiti glavu, neka mu ju skidaju; ako je zaslužio gubitak dobara, neka mu se oduzmu. „Molim vas nadalje, blaga kraljice“, tako piše herceg Hrvoje, „nedajte, da u starosti svojoj umrem u poganskom obredu i u nevjeri, jer sam jedva i teško dočekao vrijeme, da od poganskoga obreda predjem na vjeru katoličku i da vjerno uzmognem služiti svoga kralja. Nemojte me odbijati od službe kraljevske i Vaše, i obarati me bez krivnje, pošto neznam nimalo svoje krivnje. Sjetite se, da mi se je kralj sa svojimi velmožami zakleo i da o tom imam kraljevska pisma potvrđjena kraljevskim pečatom i pečati velikaša. Znajte nadalje, da sam član zmajeva reda, a po pismenih ustanovah toga reda nesmije se nijedan član osuditi bez savjeta, znanja i suda ostalih članova. Sjetite se za ljubav svetomu Ivanu, da sam vam kum. Obazrite se za volju svemogućega boga na sve meni zadane obveze i vjeru, te me nemojte u toj mojoj starosti uništiti već (pustite), da umrem u vjernosti prema kralju. Kad sam ono bio u Budimu, dobih dvopis kraljevskoga pisma od dvanaest članaka sa svimi kletvami i obvezami, kojimi se bješe gospodin kralj meni zavjerio sa cilim kraljevstvom svojim. Ako pako kralj svim ovim svojim kletvam, obećanjem i obvezam, a i mojim molbam nebi htjeo pravdi za volju udovoljiti, neka mi nezamjeri ni u grieh neupiš, ako svim vladarom kršćanskim objavim, i razložim za-

¹⁰⁶ Lucio, Mem. p. 392—394.

dana mi (a neodržana) obećanja, obveze i vjeru. A iza ove objave neću moći više obastati u toli gorku tlačenju; nego ću se onamo obratiti, gdje ću moći zaštititi naći. Dosele nisam tražio (tudje) zaštitite, nego mi je zaklon bio sam kralj; nu ako stvari tako dalje ostanu, morati ću je tražiti, gdje budem mogao. Pa propao ja ili ostao, — Bošnjani eto već se smieraju složiti sa Turci, te su glede toga već dosele u istinu korake učinili. Isti se Turčin sprema na svaki način zaratiti sa Ugarskom.“

Ova vješto sastavljena obrana, koja sadržaje mnogu istinu, ostala je posve bezuspješna. Protivnici Hrvojevi umjeli su u to i samoga kralja Sigismunda uputiti o nevjeri Hrvojevoj, te ga sklonuti na odlučne korake proti njemu. Pismom od 17. lipnja 1413. iz Feltra povjeri kralj Sigismundo upravu otoka Braća, Hvara i Korčule vjernim si Dubrovčanom; a pismom od 1. kolovoza proglasi u Pulsanu hercega Hrvoja veleizdajicom, zapovjediv uza to svojim velmožam u Ugarskoj i Hrvatskoj, neka mu sva imanja oduzmu, a podložnim mu gradovom, neka se neposredno pod krunu povrate.¹⁰⁷ Sam Hrvoje i neki odani mu velikaši nastojali su doduše i sada kralja Sigismunda uvjeriti o nedužnosti Hrvojevoj; nu kralj ostade tvrd, pače zapovjedi iznova Sandalju Hraniću i ugarskoj gospodi, da se svi zajedno podignu na Hrvoja.¹⁰⁸

Hrvoje uvidi, da se kralj Sigismundo neobazire ni na kletve svoje ni na molbe njegove. Odabere zato drugi put i odluči tražiti pomoći, gdje bude samo mogao. Već u drugoj polovici kolovoza desio se je poslanik njegov u Mletcih tužeći se na kralja Sigismunda, da je Hrvoju „oduzeo grad Spljet i da nastoji oteti mu i druga mjesta, što se sve protivi kletvam i obećanjem, učinjenim Hrvoju po rečenom kralju.“ Poslanik tražio je zatim od mletačkoga vieća, neka pomogne Hrvoja svojim galijami, da bi opet obladao Spljetom i inimi svojim mjesti; a Hrvoje će za uzdarje pomagati svojim četami mletačku občinu, da laglje steče grad Trogir ili druge gradove dalmatinske, za kojimi joj se tada oči otimahu. Premda Mletčani 25. kolovoza Hrvojeve molbe odbiše radi primirja, što ga bjehu netom sa Sigismundom na pet godina

¹⁰⁷ Lucius, de regno, p. 267—269.

¹⁰⁸ Spljetski poslanici na dvoru Sigismundovu javljaju 21. rujna svojim sugradjanom, da je kralj: „scripsit et mandavit baronibus Hungariae et Sandagli, quod totaliter insurgant contra eum (Heruoyam) et scripsit, quod non vult pacta nec conuentiones“. Lucio, Mem. p. 395.

sklopili,¹⁰⁹ to ih Hrvoje u studenu opet napastovaše. Poslanici njegovi razlagahu vieću mletačkomu, kako je kralj Sigismundo radeć Hrvoju o glavi poslao nanj bane i vojvode, da mu zemlje i gradove pootmu; zatim kako je turski car Muhamed I. poslao do njega poslanstvo sa 60 konja nudeć mu u pomoć vojsku od 30.000 momaka, da se obrani od sile Sigismundove; a iza toga priobćise vieću želje i molbe svoga gospodara. Hrvoje pozivaše Mletčane, da se sdruže zajedno s njim proti kralju Sigismundu, pa da on s kopna, a oni s mora pritisnu i osvoje Dalmaciju, koju bjehu i onako za skupe novce od kralja Ladislava kupili; ako toga neće, neka barem pismeno ili ustmeno uvjere kralja Sigismunda, da se on nikada nije miešao u razmirice, koje su bile medju mletačkom obćinom i istim kraljem; napokon ih zamoli, neka posreduju u vojvode Sandalja, da više neudara i neuznemiruje zemalja njegovih. Na sve ove molbe i želje oglušise se mudri Mletčani; jedino mu u svom odgovoru od 13. studenoga 1413. obrekoše, da će poslati poslanika svoga Sandalju, nebi li željam Hrvojevim ugodio.¹¹⁰

Odbit po drugi put od Mletčana morade se Hrvoje odreći nade, da bi ikada više mogao obladati Spljetom. Nu ni kralj Sigismundo nemogaše sasvim zatrieti toga moćnoga vojvode. Pomoćju svojih velmoža bješe doduše oteo Hrvoju sav posjed u Slavoniji, zatim Spljet i otoke; ali nebijaše jak, da ga liši njegove nasliedjene vlasti u Bosni i susjednih joj krajeva u Hrvatskoj. Hrvoje vladaše i nadalje ciele g. 1414. doljnimi krajevi bosanskimi i važnim gradom Omišem na Cetini; pače se u to i izmiri sa bosanskim kraljem Stjepanom Ostojom, nadajući se pomoćju njegovom i turskom oduprieti svoj sili Sigismundovoj. Jedini vojvoda Sandalj zadavaše mu brige, pošto ga je s južne strane napadao. Zato i kralj Sigismundo nadari Sandalja gradovi i zemljami, po svoj prilici otetimi Hrvoju.¹¹¹

Kralj Sigismundo, u to silno zabavljen inimi poslovi, napose crkvenim saborom u Konstancu, gdje se je sudilo magistru Ivanu Husu, nije domala više dospievao, da se bavi Ugarskom, a kamo

¹⁰⁹ Glasnik, XII. p. 364.

¹¹⁰ Glasnik, XII. p. 365—367.

¹¹¹ U svibnju 1414. govorahu ugarski poslanici Dubrovčanom ovako: „Gospodin vojvoda Sandalj po svojih poslih iskal je od rečenoga kralja (Sigismunda) nekoje grade i vladanije, a ovo po nas mu je dano za njegovu vjernu službu“. Pucić, Spom. I. p. 122.

li Bosnom. Nu da se Hrvoje i njegov saveznik kralj Stjepan Ostoja nebi za njegova boravka u tuđini suviše opet osilili, pošalje početkom g. 1415. razkralja Stjepana Tvrtka II., kojega je još od g. 1408. neprestance uza se zarobljena držao, u Bosnu, da se tamo pomoću svojih pristaša opet domogne prijestola. Dolazak Stjepana Tvrtka II. u Bosnu pokrenu zbilja građanski rat, koji je osobito u siečnju i veljači ljuto biesnio. Izprva bijaše Tvrtko sretan; njegova vlast preotimaše svedjer mah, te protivnikom njegovim bijaše bježati na dubrovačko zemljište, odakle su provaljivali opet u Bosnu i plienili Tvrtkove privrženike. Tvrtko se zato potuži Dubrovčanom, a ovi mu na to 10. veljače 1415. odgovoriše: „Pre-svietlomu gospodinu kralju Tvrtku. . . . Dva lista kraljevstva ti primismo i razumjesmo i mnogo bismo veseli čuvše o vašem dobrom zdravlju . . . što pišete za bježanije, koje su pobjegle u naše tvrđje i da od našieh tvrđja izlaze ter plienuju vaše sluge, i na toj vašoj velikosti s vsakojim umiljenijem odgovaramo: i prvo su bježanije utjecale pred silom u naše tvrđje i s vremenom dočekav napravili se k svojemu gospodinom s punom rukom i bili su sluge, i bolje je da su ovamo utjecali, ner na Ugre ili u Hrvate ili drugojde, od kude bi se mučno glave i imanje vratilo. . . . A jer za one, koje pišete da izlaze ter zla čine, gospodine kralju, tozi je nam mnogo mučno čuti, nebi smo mogli to nikomu strpjeti da učini, jer smo mi ljudije takovi, koji smo vazda željeli i želimo *mir i dobri sklad u Bosni*, a nami nije staljeno ni istaljeno ničijer dugovanje“. ¹¹² Tvrtkova stranka napredovaše u to svedjer, ¹¹³ te su Dubrovčani malo zatim čestitali dobitniku 23. veljače 1415. ovim pismom: „Mnogo bismo veseli čuvši o Vašem dobrom zdravlju i slavnom stanju. Gospodine kralju, to bog vè i svietu nije skrovno, jer od postanja mjesta našega i naših starih i nas Dubrovnik bil je počtena kuća i ufana gospode prisvjetle Kotromanić i velmoža rusaga bosanskoga, i vazda, gdje ih smo čuli u dobrom miru i počtenom skladu mnogo smo veseli bili, pake kadigod se je koja iskra među njimi unesla, nedržeci k nijednoj strani, svako dobro,

¹¹² Pucić, Spom. I. p. 125—126. — Primjetbe XV.

¹¹³ Dne 20. veljače 1415. pišu Dubrovčani knezu Grguru Vukosaliću: „A drugo, što pišete za *Vlahe* gospodina kralja *Ostoje*, koje smo pripustili s dobitkom na našoj zemlji rečenoga gospodina kralja molbami, da od tuj stoje, zlo čine vojvodinjem i da su se dali kralju *Tvrtku*“. Pucić, Spomenici I. p. 126.

mir i počteno prijateljstvo i jedinstvo, što se je moglo i što bi se moglo, nismo se poštediti unieti. To je bil naših starih počteni običaj, i današnji dan mi njih nasliedujemo. . . .¹¹⁴

Odsuće kralja Sigismunda u tudjini, a i gradjanske borbe u Bosni, koje se medjutim domala zlo po Stjepana Tvrtka II. Tvrtkovića svršiše, nebijahu nikomu povoljnije, nego li upravo vojvodi Hrvoju. Ovaj čas obće smetnje smatraše on najzgodnijim, da se domogne stare vlasti svoje. U travnju 1415. moljaše on po svom poslaniku mletačku obćinu, neka mu pruži pomoć na moru, da si Spljet prisvoji, a on će joj zato svoj grad Omiš odstupati; neka ga nadalje preporuči napuljskoj kraljici Ivani II., da ga pomogne pri osvajanju Spljeta; zatim neka mu obćina dade solitra i konopa, i neka ga kao svoga saveznika uvrsti u mir, kada će ga ugovarati sa kraljem Sigismundom. Vieće mletačko odgovori mu 10. svibnja, da Omiš slobodno za se pridrži, pošto mu brodovlja svoga nemože poslati radi primirja sa Sigismundom; nu da će ga preporučiti kraljici napuljskoj. Uza to mu pokloni dvie tisuće solitra i nešto konopa i dozvoli, da si u Mletcih nabavi oružja po volji; napokon mu obeća, da neće nanj zaboraviti, ako bi kada mir sklapala sa Sigismundom.¹¹⁵

Bojne pripreme Hrvojeve, da na novo osvoji grad Spljet sa susjednimi otoci Bračem, Hvarom i Korčulom, uznemiriše silno sve njegove protivnike, a napose Sigismundove namjestnike u Ugarskoj i Hrvatskoj. Složiše se zato glavni pobornici njegovi Pavao Čupor, tada ban slavonski, Ivan Gorjanski, vojvoda usorski, i Ivan Morovički, ban mačvanski, te sakupivši veliku vojsku, odlučiše Hrvoja sasvim smrviti. Ujedno pozvaše Dubrovčane, koji bjehu od Sigismunda dobili nekoč Hrvojeve otoke Brač, Hvar i Korčulu, da svojom mornaricom udare na Hrvojev grad Omiš i da ga osvoje.¹¹⁶ Nasuprot tolikoj sili, koja mu je prietila gotovom propasti, nije Hrvoje znao drugo učiniti, nego zamoliti pomoć u turskoga cara Muhameda I., koji je i onako već u to vrieme bio u nekom odnošaju prema kralju Stjepanu Ostoji. Turski car rado prihvati

¹¹⁴ Pucić, Spom. I. p. 127.

¹¹⁵ Glasnik, XII. p. 868—870.

¹¹⁶ Još 25. ožujka 1415. uvjeravahu Dubrovčani Hrvoja: „I drugo gospodine herceže, što pišete, jer smo ili ćemo opravljati *armatu na vaš grad Omiš*. Tko vam je to rekao, nije dobro rekao“. Pucić, Spom. I. p. 129.

molbu Hrvojevu, koji mu je tim otvarao put kroz Bosnu u Hrvatsku i Ugarsku.

Odlučna borba, gdje je prvi put turska sila pomagala bosanske čete proti vojsci ugarsko-hrvatskoga kralja, vodila se je početkom kolovoza 1415. na jugu Save, po svoj prilici u vojvodini Usori, tom starom bojištu medju Bosnom i Ugarskom. U glavnoj bitci činilo se je iz prva, da će pobjediti ugarska vojska, pošto je bila daleko silnija. Nu u to se Bošnjaci poslužuje varkom. Mnogi njih popeše se na vrhunac nekoga briega, te uzeše klicati, da Ugri bježe. Ugarska se vojska s toga smete, pa jedan odjel za drugim poče sa bojišta bježati misleći, da su već drugi odjeli suzbiti. Tako se svrši glavna bitka podpunim porazom ugarske vojske, koja pobježe glavom bez obzira ostavivši na bojnom polju silu ranjenika. Turci, zaplieniv silan plien, podju za bježećom vojskom u potjeru, a na to provale u susjednu Hrvatsku, ter robeć i paleć prodrieše sve do Celja u Štajerskoj.

Poraz ugarsko-hrvatske vojske bijaše tim užasniji, što su prvi vodje njezini pali u dušmanske ruke. Ivan Gorjanski, obasut smrtnimi ranami, dopade robstva bosanskoga, te čamljaše više godina u teških okovih, dok se biegom nije sretno spasio. Gore prodje Ivan Morovički. Njega zarobiše Turci i povedoše sa sobom u Tursku, gdje je u tavnicaħ preko četiri godine pogibao, dok se nije velikom svotom od 40.000 zlatnih forinti odkupio. Nu najveća nesreća stigne bana Pavla Čupora. Sjećajuć se Hrvoje, kako mu se bješe nekoć na dvoru budimskom narugao, dade ga sada zarobljena ušiti u volovsku kožu i baci ga u neku riekę rekavši: „Ti si jednom u obrazu čovječjem glas volovski oponašao, primi sada sa glasom i volovski obraz.“¹¹⁷

¹¹⁷ O toj bitci priča na široko ugarski ljetopisac Ivan Thwroc, pars IV. cap. XVI. p. 289—290. I poljski ljetopisac Długoss znade za tu bitku, ali ju krivo stavlja u g. 1414. On piše: „Sigismundo Romanorum et Hungarorum rege in Constantiensi concilio ad reintegrandam ecclesiam Dei intendente, Hungariae barones proprio tantum motu, milite Hungarico collecto, nullis externis auxiliis admissis, expeditionem in Turcas faciunt. Quibus caesar Turcarum Cristen appellatus, cum multitudine gentium suarum occurrens, eos miserabiliter confixit, et praestantiores Hungariae barones, videlicet Johannem de Gara palatinum Hungariae, Johannem de Moruth, Gergisianum et plures alios, nonnullis effugientibus, captivavit. Quorum liberatio nonnisi magno auro poterat procurari. Turcae autem obtenta huiusmodi victoria plures districtus et terras regni Hungariae pervadentes,

Malo dana iza toga krvavoga boja desio se Hrvoje u gradu Sutiski uz kralja Stjepana Ostoju. Tuj se razgovaraše sa dubrovačkim poslanikom Ivanom Gundulićem, koji je 23. kolovoza o tom svoju vladu ovako izviestio: „Prije bih vam bio pisao ob onom, što se je slučilo u Bosni medju Ugri i Turci, nu vi znate razloge . . . Javljam Vam ponajprije, da se je herceg Hrvoje s nekimi svojimi pristaši zaprietio učiniti, koliko više bude mogao i znao zla vašemu gospodstvu, primamiv k sebi Turke i ostale opake ljude, da nećete imati sgođe izvesti (nakane svoje). Kad je sutradan došao knez Petar i mi se s njim umah sastadosmo, počeo je na novo govoriti, kako spomenuti herceg snuje i ruje proti nam, hvastajući se, da je s vladom mletačkom sporazuman i da se od nje nada dobiti galije proti Spljetu i proti našim trim otokom, a uz to veli, da će imati galije i od kraljice napuljske, i mnoge druge trice i bajke. Ja sam mu odgovorio, što mi se je baš svidjelo; ali mislim, da će to sve biti laž. Prietit će i ništa više.¹¹⁸

Još nebjehu Hrvojem dozyani Turci ostavili zemlje bosanske, dogodiše se nove smutnje, s kojih je Bosna ljuto postradala. Knez Pavao Radinović, gospodar i vlastelin u istočnoj Bosni i u župi Konavljih, a rodjak kralja Ostoje, pogibe 23. kolovoza 1415. kao žrtva urote, koju bješe skovao Sandalj Hranić zajedno s kraljem Ostojom. Što li je Pavao Radinović skrivio, dali je radio s Hrvojem protiva Ostoji, ili je bio možda sklon Stjepanu Tvrtku II., nemože se znati; sigurno je samo, da ga je Sandalj kasnije biedio s veleizdaje. Dubrovački poslanik na bosanskom dvovu u Sutisci Ivan Gundulić potanko opisuje, kako je Pavao Radinović poginuo. „Jutros rano“ — javlja isti dan dubrovačkomu vieću, — „otišao je kralj Ostoja sa svojim sinom i pošao je jašeć u ravnicu. S njimi je bio knez Pavao Radinović i sin njegov Petar, vojvoda

usque ad Ciliae terras grassati sunt, multaque Catholicorum milia in servitutum barbaricam abduxerunt“. (Libro XI. p. 361). Da su Turci Hrvat-sku plienili, kaže kronika Tomašićeva (Arkiv za poviest jugosl. IX. p. 16). O sudbini Ivana Gorjanskoga i Ivana Morovičkoga govore povelje Sigismundove, izdane ovim velmožam g. 1427. (Fejer, Cod. dipl. X. 6. p. 862—863 i 888—889). Da se je glavna bitka zgodila na jugu Save, tvrdi sam Sigismundo, kad kaže, da je Ivan Gorjanski „transfretato fluvio Savae“ udario na Turke; da je bitka bila prvih dana kolovoza, sudim po tom, što se Pavao Čupor još 23. srpnja 1415. spominje kao ban slavonski. (Fejer X. 5. p. 572).

¹¹⁸ Pucić, Spom. I, Primjetbe, p. XV.—XVI.

Sandalj i vojvoda Vukmir, zatim župan Dragiša, knez Vuk Hranic i vojvoda Pavao Klešić. Ja ostadoh kod kuće, da napišem neke listove; kad al dodje k meni sluga kneza Pavla (Radinovića), ustadoh i skočiv na konja podjoh za njimi i stigoh ih negdje okolo Sutiske. Kad sam jašio s vojvodom Sandaljem, poruči on vojvodi Vukmiru (Zlatonosoviću): „Gledajte da kmeni dodjete, ili ću ja doći k vam“. Namah dodje spomenuti Vukmir te je s njim govorio dugo vremena. Kad bijasmo blizu mjesta, koje se zove Parena Poljana, vojvoda Sandalj izvuče sablju, a za njim učine isto svi njegovi ljudi. Umah na to dade kralj Ostoja svezati kneza Petra Pavlovića (sina Pavla Radinovića) i odvesti ga u Bobovac; vojvoda Vukmir pako povuče natrag kneza Pavla Radinovića moleći ga u isti par, da nebude krvi medju njimi. Meni se je sve činilo, da je to djetinja igrarija, jer nebijaše medju njimi nijednoga udarca. Kad je na to knez Pavao Radinović bježao, misljah da će ga svezati. Nu u to dodje knez Vuk, a neki od Sandaljevih ljudi odrubi mu glavu; drugi opet (odrubu glavu) knezu Pavlu Radinoviću. Vlatko Tumarlić patarenac pobjegao je u moj stan, to jest k fratrom, da se spasi, a zatim je pošao k četiri Pavlovoj u Vrhbosnu. Kneza Petra Pavlovića vuku i prate u Bobovac, kako vam rekoh. Mislim, kako sam od nekih čuo, da će ga osliepiti. Kad se je sve smirilo, ljudi podjoše kući. U svem poginuše četiri osobe. Od ostalih je vojvoda Vukmir malo ranjen; Brailo Tezalović sužanj je Vuka Hranica, a Pribisaja Muršić sužanj je drugih. Pošto je opet bio mir, odjaših do vojvode Sandalja, a ovaj mi reče: „Jesi li mislio, da ćeš ovo vidjeti? Eto po milosti božjoj ja činim i vršim pravicu, kako i vi gospoda dubrovačka činite; jer tko izdaje Dubrovnik, gubi glavu. Tako i ja činim s drugimi vjernimi Bošnjani“. Mnogo još toga govoreći proti otcu (kralju) i sinu, proti veličanstvu kralja ugarskoga i proti bosanskoj vladi završi Sandalj: „Ivane, ja sam brat i pravi prijatelj gospode dubrovačke, preporučite me njim...“¹¹⁹

Smrt kneza Pavla Radinovića bijaše lozinka najtužnijemu gradjanskomu ratu. Sinovi nesretnoga Pavla, po imenu Petar Pavlović, koji se bješe brzo oslobodio tavnice, i brat mu Radosav nisu se sada kratili složiti i sa Turci proti kralju Ostoji i Sandalju Hranicu. Već u prosincu biesnila je turska sila u južnih čestih države bosanske, te je bosanski knez Miliša molio Dubrovčane, da bi mu

¹¹⁹ Pucić, Spom. I, Primjetbe, p. XVI—XVII.

dozvolili pobjeći pred Turci u njihove tvrđje ili u sam grad.¹²⁰ Sljedeće godine 1416. harala je turska vojska po humskoj zemlji tako, da je već doprla do dubrovačke medje, te je dubrovačko vieće 21. ožujka zaključilo, poslati sa svojih otoka brodove prema kopnu, da bi se spasio podložni mu narod, bježeći od Turaka.¹²¹ Pače župani Petra Pavlovića, po imenu Gjuragj i Stjepan Miloradović doprieše sa turskimi četami i do dubrovačkoga primorja, te su se Dubrovčani bojali i gorega.¹²² Dok su jedne čete turske harale u humskoj zemlji i Travunji, druge su udarale na Podrinje i na gornju Bosnu, tako da im je napokon uspjelo zauzeti i grad Vrhbosnu sa celom župom. U gradu Vrhbosni namjesti slavodobitni car Muhamed još iste godine 1416. za sandžaka svoga vojvodu Izaka, da odavle straži i pazi na bosanskoga kralja i njegove velmože.¹²³ Uza to mu jošter podloži toli Sandalja Hranića, koji braću Pavloviće, koji su odsele držali svoje zemlje „milošću i darom božjim i velikoga cara sultana Mehomet-bega i vojvode mu Izaka“.¹²⁴

U ovoj tužnoj dobi, kadno bi uzdrman temelj bosanskoj državi, umre koncem ožujka 1416. moćni vojvoda i herceg Hrvoje Vukčić.¹²⁵ Preko četvrt stoljeća bijaše on najmoćniji velmoža bosanske države, koji je tresao ne samo Bosnom, nego i sudbinom Dalmacije i Hr-

¹²⁰ Pucić, Spom. I, p. 132.

¹²¹ Pucić, Spom. I, Primjetbe XV.

¹²² Dne 23. ožujka 1416. pišu Dubrovčani knezu Petru Pavloviću: „Kneže Petre! Vaš brat knez Radoslav bil je s vojskom ovdje na medji našega primorja i njegovom dobrom ljubvom neučini se nam u zemlji i ljudih nijedan kvar . . . a 'vo sada kneže dojdohse iz dole druge vaše vojske, koje potrše dole Slivno i staše na medji našoj u primorju, a jesu pred njimi župan Gjuragj i Stjepan Miloradović i s njimi Turci. Molimo ti gospodstvo budi ti milost poslati im zapoviedajuć, da nam u našem ni-koje kvare neučine i se onudej netiraju . . . Pucić, Spom. I. p. 134.

¹²³ „Cum eadem tempestate, Muhametes primus . . . quandem partem Moesia, quam nos superiorem Boznam, vel vulgari vocabulo Werhbozanyam vocamus, suo subdividisset dominio; placuit illi, ut novum terra in hac regem crearet. Igitur quendam, tam parvi census, tum humilis ortus pariter et famae hominem *Ikach* vocatum, regem Bozensem denominavit. Thwroc, Chronica Hungar. p. 292. — Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches I. p. 685.

¹²⁴ U jednoj povelji Sandalja Hranića od 30. svibnja 1420. čita se: „milošću i darom božjim i velikoga cara sultana Mehomet-bega pride (župa Konavle) u naše ruke, zapisano i tvrđjeno i vojevodom *Isakom*“. Miklošić, Mon. serb. p. 300.

¹²⁵ Hrvoje je 21. ožujka 1416. još živio (Pucić, Spom. I, Primj. XV.); nu već 26. travnja iste godine spominje se mrtav. (Glasnik, XII. p. 374—375).

vatske, a i Ugarske. Za njegovu ljubav i sklonost otimahu se ne samo bosanski vladari, nego i protukralji Sigismundo i Ladislav Napuljski, pače i občine mletačka i dubrovačka. Pod stare dane morao je doduše bolan gledati, kako mu je slava potamnijela i moć spala, ali unatoč silnim dušmanom svojim umio je obraniti svoju baštinu, ostavivši ju sinu Balši Hercegoviću i rodu svojemu. Bijaše junak dušom i tielom, ali i opore i nasilne čudi, koji nije birao sredstva za svoje ciljeve niti je praštao svojim dušmanom. Nu tko bi našao u Evropi petnaestoga stoljeća drugih ljudi? Zar nije i Hrvoje bio čedo svoga vieka?

Iza Hrvoje ostade udova njegova Jelena, sestra hrvatskoga kneza Ivana Nelipića, bogata baštinica mnogih zemalja u Hrvatskoj, a napose grada Omiša. Bosanski kralj Stjepan Ostoja, koji se je još g. 1415. bio razstavio sa prvom ženom svojom Kujevom, rodjakinjom smaknutoga kneza Pavla Radinovića,¹²⁶ natjecao se sada za ruku udovice Jelene, nebi li ovako ojačao moć svoju. Udova Jelena podje doduše malo zatim zanj,¹²⁷ ali se zato Ostoja mnogo nepomogne. Mnogobrojni prijatelji porodice Radinovićeve ustadoše proti njemu, da i rodjeni mu sin Stjepan zamrznu nanj, nemogući pregorjeti sramote rodjene majke svoje. Dok je Turčin, dozvan Pavlovići otimao na jugu komad po komad države bosanske, dotle su bosanska vlastela u slobodnoj još Bosni vodila krvavu borbu medju sobom i proti kralju svomu. Dne 3. listopada 1415. pišu Dubrovčani svojim prijateljem Ljubiši Bogdančiću i Vukosavu Poznanoviću: „Eto vidite i čujete, što se čini medju ovom gospodom (bosanskom)“, te žele od srca, da bila „medju tom gospodom vazda vsaka počtena ljubav, mir i sklad“.¹²⁸ Nu želja Dubrovčana se neizpuni; vlastela bosanska i nadalje nastaviše svoje borbe na zator domovine svoje. Dubrovčani su stoga punim pravom mogli 12. listopada 1416. dojaviti ugarskoj kraljici Barbari, da je „Bosna posve opustošena i da vlastela rade na medjusobnu

¹²⁶ Umah iza nasilne smrti Pavla Radinovića javi Ivan Gundulić u Dubrovnik: „auchoi parlai con la reina, dubita di suo stato, peroche l'e parente di conte Polo“. Pucić, Spom. I., Primj. XVII.

¹²⁷ U listopadu 1416. javljaju Dubrovčani kralju Sigismundu: „Rex vero Ostoya cepit uxorem *Jelenizam* olim uxorem Crevoje, facto *divortio* cum uxore prima . . . *Ista aestate proxima* accedens dicta Jeleniza ad dictum virum suum Hostojam . . . Pucić, Spom. I., Primj. XVII. — Rad jug. akad. VII. p. 229, nota 1.

¹²⁸ Pucić, Spom. I., p. 131.

propast svoju.“¹²⁹ Grozne borbe među bosanskom vlastelom dosadiše napokon i samomu turskomu caru Muhamedu I., koji namjestiv svoga vojvoda Izaka u gradu Vrhbosni pošalje dva svoja poslanika u slobodnu još Bosnu, da vlastelu međjusobno i sa kraljem Ostojom izmire. Vlastela se zbilja sastadoše na zbor, ali se nemogoše sporazumjeti, jer nije jedan drugomu više vjerovao. Zaključiče samo, da se kralj Ostoja, početnik svega zla, zajedno sa županom Dragišom Dinjičićem uhvati i vrgne u tamnicu. Začuvši to Ostoja pobjegne noćju sa Dragišom Dinjičićem i ostavi vlastelu, neka čine, što ih volja.¹³⁰

Tako ostade Bosna bez kralja. Stjepan Ostoja bješe pobjegao u zapadne strane svoje države, gdje je već odavna imao revnih pristasa, od kojih se osobito izticao vojvode i knezovi Radivojevići. Upravo pomoćju ove porodice podje mu sljedeće godine 1417. za rukom na novo zavladati zemljom humskom. Izdade zato Radivojevićem 22. srpnja povelju za njihove vjerne službe, „napose kada su mu se podvrgli i predali Humljani“; te im podieli neka mjesta u makarskom primorju, poimence Makar i Lapčanj, određivši uza to „da nitko od Humljana nebude gospodar nad njimi.“¹³¹ Nešto prije toga bješe se s Ostojom izmirio i knez Petar Pavlović. Mrzeć iz dna srca vojvodu Sandalja, koji bijaše povodnik smrti očevoj, a uvidivši, da mu Turci nisu pomogli, nego da su mu krasnu njegovu zemlju grozno opustošili ili razselili,¹³² volio se je vratiti

¹²⁹ „Bosnam destructam esse penitus, et barones ipsos intra se exterminium maximum preparare“. Rad VII. p. 229, nota 1.

¹³⁰ Izvješće Dubrovčana kralju Sigismundu. Tuj se kaže: „*Crixa teucer miserat duos suos nuncios pro tractanda pace inter barones predictos*“. Pucić, Spomenici I., Primjetbe XVII. — *Crixa*, Christen, Chirizi, Kriščija = Kiridži (= der Ringer) jest pridjevnik sultana Muhameda I. — Hammer, Geschichte des osman. Reiches. p. 361.

¹³¹ Starine, X. pag. 42. Još prošle godine 1416. u travnju pisao je Ostoja pismo Dubrovčanom: „u Dbri u Neretvi“. Pucić, Spom. I. p. 188—184.

¹³² U ožujku 1417. daju Dubrovčani svomu poslaniku ovaj naputak: „*Et se lo dito segnor ve domandasee de queste contrade vicine de Ragusa et spezialmente de Draceviza, Canal, Trebigne et Popovo, respondete per vostra parte a nome del regimento, che per la morte del conte Polo e grande guerra stata ed e in Bosna et hanno guaste et robote molte contrade et spezialmente quelle che son circa li confini di Ragusia et la contrada di Canal, la qual jera del conte Polo et Sandal per meta al presente la occupa e tien Petar fiol del conte Polo ben che l'e guasta e disabitata*“. Pucić, Spom. I., Primjetbe XVIII.

svomu narodnomu kralju, nego li nadalje ostati } podanik turski. Tako se je mogao Ostoja nadati, da će doskora opet obladati cielom državom svojom. Godine 1418. dne 23. ožujka desio se je kralj Stjepan Ostoja u zaseoku Bišću izpod grada Blagaja u humskoj zemlji. Tuj uredjuje posle ove zemlje, a napose obnavlja stare odnošaje bosanske države prama Dubrovniku, koji je potonjih burnih godina takodjer mnogo stradao. Medju inim dokida Ostoja nepravednu carinu, koju bješe Grgur Nikolić za prijašnjih smutnja u Popovu postavio.¹³³ Ovo je posljednji poznati čin Ostojina vladanja, jer ga zatim još iste godine stiže smrt. Ostavi za sobom sina Stjepana Ostojića od prve žene Kujeve, i dva nezakonita sina: Radivoja i Tomu.

Kralj Stjepan Ostojić (1418—1421.). Umah negdje iza smrti kralja Ostoje sastadoše se vlastela bosanska na zbor, te izabraše Ostojina sina Stjepana Ostojića za kralja. To potvrđuje i sam Stjepan Ostojić, kad veli: „takože i ja Stjepan, po milosti božastva kralj Srbijem, Bosni i primorju, spodoben bih kraljevstvuje va zemljah roditelja mi prisvitloga i *sveto počivavšago* gospodina mi kralja Stefana Ostoje i naših prvih praroditelj, tvore pravdu, izpravljaje pravila, čine milosti . . .“ Čim bješe Stjepan Ostojić za kralja „spodoben“, podje prebivati „va slavni dvor kraljevstva u Bobovac“, gdje je zajedno sa majkom Kujevom obavljao posle državne. Ovdje ga i potražiše dubrovački poslanici Nikola Žurgović i Marin Jakete Gundulić moleć ga, da potvrdi Dubrovniku stare slobošćine i za kone. Kralj Stjepan Ostojić ugodi Dubrovčanom, deseć sa kasnije u gradu Zvečaju, te im izdade povelju 5. ožujka 1419. sporazumivši se i imavši prije „svit i zgovor“ sa majkom, i vlasteli i velikomožami kraljevstva“. ¹³⁴ Od tih velmoža i vlastele bijahu tada prisutni, te su i na povelji podpisani: od Bosne vojvoda Petar Pavlović, vojvoda Petar Dinjičić i knez Batić Mirković; od humske zemlje vojvoda Ivko Semković i vojvoda Pavao Jurjević; a od donjih krajeva vojvoda Juraj Vojsalić, sinovac hercega Hrvoja. Bijaše tuj vlastele iz svih krajeva Bosne, samo ne iz vojvodine Usore. Nu nebijaše ni najmoćnijega velmože, velikoga vojvode Sandalja Hranica, koji je još uvijek volio biti službenik turskoga cara, nego li svojega kralja.

¹³³ Mikl., Mon. serb. p. 280.

¹³⁴ Mikl., Mon. serb. p. 282.

Još iste godine 1419. desio se lje Stjepan Ostojić početkom prosinca u gradu Sutiskoj, pošto bi već vjenčan „bogodarovanim vjenčcem na kraljevstvo.“ Amo stigoše poslanici dubrovački moleći ga, da im kao vrhovni gospodar bosanske države potvrdi grad Sokol sa celom župom konavóskom, koje im polovicu bješe darovao Sandalj Hranić, a drugu polovicu Petar Pavlović. Kralj i u tom ugodi Dubrovniku poveljom od 4. prosinca;¹⁸⁵ a zahvalni mu Dubrovčani zato 8. veljače 1420. obrekoše godišnji dohodak od 500 perpera uz pogodbu: „ako bi koj sionik hotil činiti rat Dubrovniku bez kraljevstva rečenja, koji kralja nesluša, da kralj bosanski ima pomagati Dubrovnik suprotiv njemu.“¹⁸⁶

Prva godina Ostojićeva vladanja minu dakle mirno i sretno. On bijaše dapače toli siguran u prvi čas, da je snovao o nekih poduzećih; te je zato još u rujnu 1419. radio o obćenitom savezu sa mletačkom obćinom i molio ju za brodove, nudeć joj zato svoju pomoć u Dalmaciji proti Sigismundu i u Albaniji proti zetskomu knezu Balši III.¹⁸⁷ Mletačka republika neprihvati doduše njegovih molba, ali ponudâ nije odbila, pošto je napose proti Balši i očuhu mu Sandalju Hraniću trebala pomoći. Nu već g. 1420. pojavise se nove smutnje, koje su uzdrmale priestol Stjepana Ostojića. Sandalj Hranić sa svojom braćom Vukcem i Vukom i sinovcem Stjepanom Vukčićem uzkraćivaše kralju Ostojiću još uvijek posluh, kano da se je smierao sasvim odružiti od države bosanske. Izdaviši 24. lipnja 1419. na Stipanju polju pod gradom Sokolom Dubrovčanom darovnicu za svoju polovicu župe konavóvske hvastase se poveljami, što ih je dobio „od kraljev ugrscih i car turscih,“ te nastojaše u svem pokazati, da nije podložan, već dapače ravan kralju Ostojiću.¹⁸⁸ Nu Sandalj podje još dalje. Kivan na Petra Pavlovića, koji se bješe pridružio Ostojiću i odmetnuo od Turaka, a željan njegovih zemalja, poticaše neprestance turskoga vojvodu Izaka u Vrhbosni, da udari na vojvodu Petra Izak ga napokon posluhnu. Već 26. veljače pisahu Dubrovčani knezu Vukosavu: „Razumjesmo, što nam upisa, da su Turci mnogo zla učinili sada prišad u Bosnu. Bog zna; tomuj bjesmo nedragostni. A što pišete jer boga mole gospodinu vojvodu Petru i njegovu rusagu manj-

¹⁸⁵ Ibidem, p. 291—294.

¹⁸⁶ Ibidem, p. 294—296.

¹⁸⁷ Glasnik, XII. p. 394—396.

¹⁸⁸ Vidi poučnu o tom povelju u Miklošića, Mon. serb. p. 288—291.

šine ni kvari nijedne učinili nijesu.¹³⁹ Nu već u ožujku ili travnju biesnijaše rat u zemljah Petra Pavlovića; sam Petar Pavlović pogibe u borbi sa Turci a njegove zemlje u staroj Travunji dobi za nagradu Sandalj Hranić. Dne 30. svibnja 1420. darova Sandalj Dubrovčanom bivšu Petrovu polovinu župe konavövske, koja mu bješe dana „držati i obladati u to vrieme, kada se Petar Pavlović iznevjeri caru sultanu, i ubi ga Izak carev vojvoda s carevom vojskom.“¹⁴⁰ Preostavšom baštinom Petrovom zavlada brat mu Radosav Pavlović.

Dok je Sandalj s jedne strane turskom pomoći svoju vlast razmaknuo, izgubi važno mjesto uz more. Grad Kotor, kojim je u ime bosanske države iza Hrvoja upravljao Sandalj, već je duže vremena i više puta htjeo. da se oslobodi bosanske vlasti i podloži mletačkoj občini. Nu ova je dosele svaku ponudu Kotorana odbijala, jer da tomu nije zgodno vrieme. Videći Kotorani, kako sada Sandalj s Turci šurjuje, a ozlovoljeni uza to s neprestanih napadaja Sandaljeva pastorka Balše III., pošalju 2. veljače 1420. iznova svoga poslanika u Mletke, da ih občina prime u svoju zaštitu. Mletčani prihvate ovaj put ponudu i tako dospije 8. ožujka 1420. Kotor pod mletačku vlast. Vojvoda je Sandalj kasnije radi toga mletačku vladu mnogo biedio; ali sve bijaše badava, Kotor bijaše za Sandalja a tim i za bosansku državu izgubljen, pošto je kroz 35 godina bio najglavnija luka njezina.¹⁴¹

Provala Turaka i gubitak Kotora nebijaše najveće zlo, koje je Stjepana Ostojića stiglo. Stjepan Tvrtko II. Tvrtković, kojemu se iza godine 1415. bješe svaki trag zameo, pojavi se u to na novo u Bosni, nebi li se domogao prijestola. Već 5. siečnja 1420. nalazimo Stjepana Tvrtka II., gdje ugovara sa Mletčani. On im obećaje, da će ih pomagati proti knezu cetinskomu Ivanu Nelipiću i Poljičanom, a uz to da steku važne hrvatske gradove Klis i Omiš; Mletčani mu nasuprot obriču, da neće pomagati Turkom, ako bi s morske strane htjeli udariti na zemlje njegove.¹⁴² Gradjanske borbe, koje bjehu domala buknule u Bosni, bijahu u prilog Stjepanu Tvrtku.

¹³⁹ Pucić, Spom. I. p. 147.

¹⁴⁰ Mikl., Mon. serb. p. 800—804.

¹⁴¹ Glasnik XIII., p. 9, 13, 27.

¹⁴² „quod nostrum dominium per mare non dabit *Turchis*, nec aliquibus aliis gentibus, volentibus ire ad damna dicti regis (Tvrtici) transitum, subsidium nec favorem. Glasnik, XIII. p. 8—9.

Već 16. kolovoza g. 1420. sjedio je on pod Visokim, gdje su bila uzanj mnogobrojna vlastela njegova: vojvoda Vukmir Zlatonosović, župan Dragiša Dinjičić, knez Juraj Vojsalić, knez Pribić, knez Radić Radojević, knez Batić Mirković, knez Juraj Dragičević, knez Petar Klešić, vojvoda Ivko Semković i vojvoda Pavao Jurjević.¹⁴³ Ovdje uz privolu svoje vlastele potvrđuje Dubrovčanom darovnice vojvode Sandalja i vojvode Radosava Pavlovića, koji se bješe u to s Dubrovčani izmirio.¹⁴⁴

Stjepanu Ostojiću još se jednom nasmija sreća. U travnju 1421. ugovara sa mletačkom republikom savez, nudeći uza to njezinim trgovcem sve povlastice i slobostine u svojoj državi, što su ih imali za otca njegova Stjepana Ostoje. Vieće mletačko dne 7. travnja izjavi se pripravno pristati s njim u savez, koji bi obim stranam bio koristan; a uza to ga moli, neka bi trg Drieva na Neretvi tako utvrdio, da bi onamo mogli sigurno dolaziti brodovi mletački.¹⁴⁵ To je posljednji glas o kralju Stjepanu Ostojiću; umah zatim nestaje mu traga, a cijelom bosanskom državom vlada sada Stjepan Tvrtko II. Tvrtković.

¹⁴³ Mikl, Mon. serb. p. 304—306.

¹⁴⁴ Mikl., op. cit. p. 306. — Vučetić A., Odnosaji Dubrovčana sa bosanskijem velikašima za stećenje Konavala. (Izvješće o c. kr. višoj gimnaziji dubrovačkoj koncem školske godine 1874—1875. p. 48—58.)

¹⁴⁵ Glasnik, XIII. p. 32—34.

XI. Stjepan Tvrtko II. Tvrtković. (1421—1443.)

Stjepan Tvrtko II. Tvrtković vjenča se kraljem; tadanje stanje Bosne i susjednih joj država i zemalja. — Stjepan Tvrtko II. u savezu sa mletačkom občinom ratuje proti Ivanu Nelipiću, knezu cetinskomu (1422—1425). — Stjepan Tvrtko II. prema Radivoju, sinu Stjepana Ostoje; provale turske u Bosnu. — Rat Radoslava Pavlovića sa Dubrovnikom. — Sandalj Hranić i srbski despot kupuju od turskoga cara Murata II. državu Tvrtkovu; Stjepan Tvrtko II. bježi u Ugarsku. — Stjepan Tvrtko II. obećaje turskomu caru godišnji danak; nu 1440. utiče se kralju Vladislavu Varnenčiku. — Nove provale turske u Bosnu i smrt Stjepana Tvrtka II.

Nakon mnoga lutanja i zaludnih pokusa bješe eto Stjepanu Tvrtku II. pošlo za rukom, te se je domogao prijestola. Dne 18. kolovoza 1421. stajaše na Milodraži, okružen vlastelom bosanskom. Bijaše tuj veliki vojvoda Sandalj Hranić, kojega već dugo nebješe na dvoru kraljevskom, zatim vojvoda Juraj Vojsalić iz donjih krajeva, vojvoda Vukmir Zlatonosović i župan Dragiša Dinjičić od prave Bosne, knez Petar Klešić od zapadnih strana, i drugi. Amo dodjoše i dubrovački poslanici Nikola Gundulić i knez Miho Sorokočević, te kralj potvrdi obćini dubrovačkoj stare zakone i obićaje, što ih je imala s državom bosanskom.¹ Malo zatim slavila se u svoj Bosni velika slava, naime krunisanje kraljevo. Vienac kraljevski bijaše od g. 1404. svedjer u ruku Stjepana Ostoje i sina mu Stjepana Ostojića, tako da Stjepan Tvrtko II. nebi sve dosele okrunjen. Sada tek obavi se ta svečanost negdje u rujnu g. 1421. Dubrovćani odlućise još 25. kolovoza, da će kralja kod vjenćanja njegovu počastiti darovi, vriednimi 750 perpera.²

¹ Mikl., Mon. serb. p. 317—318.

² Prima pars est de honorando dominum: *Tuertchum regem Bossinae in hac sua coronatione cum donis (750 ypporum in pannis) . . . Pucić, Spom. I., Primjetbe, XXI.*

Još prije, nego li je Tvrtko II. zavladao svom Bosnom, bješe turska vlast u Bosni uništena. Izak, vojvoda turski u Vrhbosni, kojega ugarski ljetopisac zove kraljem, nebijaše zadovoljan samom Bosnom, nego provaljivaše iz nje više puta u zemlju ugarsku, a naročito u okoliš tamiški. Za jedne takove provale stigne ga ugarski vojvoda Nikola Petersijev, potuče mu vojsku, pače i njega sama baci s konja i posječe.³ Smrću vojvode Izaka negdje koncem 1420. prestade i vlast turska u južnih dielovih bosanske države, pošto sultan Muhamed I., zabavljen vojnom na Mustafu, nije dospievao, da osveti smrt svoga vojvode. Vrhbosna bude bosanska, a veliki vojvoda Sandalj Hranić priznade opet bosanskoga kralja za svoga gospodara. Dok se je ovako Bosna na jugu pomogla, nemogaše osloboditi važne Srebrenice ruku srbskih. Godine 1415. spremahu se doduše bosanska vlastela, da otmu srbskomu despotu Stjepanu Lazareviću tu bogatu rudarsku varoš⁴; nu nastavše smutnje u samoj Bosni zapriečiše tu namjeru, te Srebrenica ostade i nadalje u vlasti srbskoga despota.⁵

Na zapadnoj strani bosanske države trajaše Hrvatska i Dalmacija gorke dane. Pokret hrvatski bješe se tužno svršio; dugotrajnom borbom Hrvata proti kralju Sigismundu na korist Ladislava Napuljskoga okoristiše se jedino Mletčani, koji su kupivši god. 1409. od kralja Ladislava grad Zadar i prava njegova na Dalmaciju dosljedno o tom radili, da svom Dalmacijom zavladaju. Okolnosti im prijahu u taj čas i tako redomice zavladaše primorskim gradovom: Sibeniku (1412), Trogiru (1420) i Spljetu (1420), a i otokom Braču, Hvaru i Korčuli. Ovomu posjedu svomu pridružiše napokon i grad Kotor i neke hrvatske gradove (Novigrad, Nin i Vranu) nastojeć uza to svimi silami, da zavladaju i preostalom još Hrvatskom, a poimence gradovi Klisom i Omišem. Klis im trebaše, da si osiguraju Spljet; a Omiš, da utvrde svoju vlast na susjednih otocih Braču, Hvaru i Korčuli. Jedini muž, koji je u to vrijeme Mletčane priečio, da nisu cijeloj Hrvatskoj zagospodo-

³ J. Thwroc, *Chronica Hung.* p. 292.

⁴ Dne 18. kolovoza 1415. javljahu Dubrovčani kralju Sigismundu: „Barones Bosne fuerunt ad universale colloquium et deliberaverunt auferre Srebernizam, quam vestra Serenitas dedit magnifico despoto Rascie . . . “. Jireček, *die Handelsstrassen* p. 99, nota 117.

⁵ Dne 25. srpnja 1426. izdade Stjepan Lazarević povelju „in descensu nostro *Zreberniza* vocato“. *Glasnik*, XIII. p. 260.

vali, bijaše Ivan ili Ivaniš Nelipić, knez cetinski. Ovaj moćni vlastelin, zadnji potomak slavne porodice Nelipića od hrvatskoga plemena Svačića, bješe se još g. 1408. poput šurjaka svoga Hrvoja izmirio sa kraljem Sigismundom. Po smrti Hrvojevoj dobi od sestre svoje Jelene važni grad Omiš na ušću Cetine,⁶ a uza to i druge neke prediele u Hrvatskoj i Bosni. Osiljen ovako prozove se ponosno: „Ivaniš ban, knez cetinski, kliški, ramski i omiški.“⁷

Kao gospodar mnogih gradova hrvatskih: Ključa, Lavizara, Zvonigrada, Travnika, Sinja, Zavzine, Klisa, Omiša i Viseca, — a uza to kao ban hrvatski smatraše Ivan Nelipić za svetu dužnost svoju odbijati silu mletačku i priječiti ju, da nezavlada svom Hrvatskom. U obrani domovine pomagашe ga izdašno slobodna občina Poljica. Već od god. 1412. radio je Ivan neprestance u zator mletačkoj vlasti u Dalmaciji; nu pošto se svi dalmatinski gradovi Mletčanom predaše, sklopi i on 16. srpnja 1420. s njimi primirje do Jurjevdana sljedeće godine. Jedva g. 1421. Jurjevdan osvanu, Ivan Nelipić obnovi borbu sa Mletčani. Nemogaše se doduše mjeriti s njimi na moru, ali zato udaraše neprestance iz zagorskih prediela hrvatskih i sa tvrdoga Klisa na mletačke zemlje i gradove, želeć ovako polučiti, da se občina mletačka okani dalmatinskih gradova. Izprva mu se Mletčani odupirahu, nu napokon uvidiše, da se na kopnu s njegovom silom više ogledati nemogu, te uzeše tražiti saveznika. Najnaravniji saveznik bijaše im proti Nelipiću Bosna i njezin kralj Stjepan Tvrtko II.

Koncem svibnja 1422. pošalje mletačko vieće svoga plemića Ivana Jurjeva za poslanika u Bosnu dadši mu 26. istoga mjeseca u to ime obsežan naputak. Poslanik mletački imao je najprije Tvrtku II. očitovati veliku radost občine svoje s toga, što mu je sve uspјelo ter je kraljem odabran; imao mu je dalje poželiti dug život i sretnu vladu, te predati darove, koje mu bješe občina namienila. Pošto je nadalje občina od nadbiskupa spljetskoga čula, da kralj želi imati katoličku suprugu, i to iz plemenite obitelji Malatestiā, nudi se kralju mletačko vieće za posrednika, da bi brže svoju želju polučio. Uz ovu laskavu ponudu bijaše Ivanu Jurjevu

⁶ „dicta Jeleniza . . . donavit comiti Joanni de Cetines fratri suo castrum Almissae spectans et pertinens serenitati vestrae“, tako javljaju Dubrovčani kralju Sigismundu g. 1416. Pucić I., Primjetbe p. XVII.

⁷ Vidi povelju njegovu izdanu gradu Omišu 8. svibnja 1416. Mikl. Mon. serb. p. 279—280.

glavna zadaća, da sklone kralja na savez sa mletačkom obćinom proti knezu Ivanu Nelipiću. Bilo mu je Stjepanu Tvrtku II. razložiti, kako mletački posjed u Dalmaciji medjaši sa njegovom vlasti, pa da ipak nemogu njegovi Bošnjaci sigurno dolaziti u mletačke gradove, a niti mletački podanici u njegovo vladanje, jer ih putem zaustavljaju i robe. Pošto to pako biva po zapovjedi kneza Ivana Nelipića, to bi nužno bilo, da se zajedničkom silom nanj navali i zemlje mu otmu. Mletačka obćina, pošto nije požudna za tuđjimi zemljami, nego želi samo sigurnost svojih mjesta i podanika, uzela bi od Nelipićeva posjeda samo gradove Klis, Omiš i gorske prediele Poljicâ; sve ostalo ostavila bi kralju bosanskomu. Da bi se pako Ivan Nelipić laglje svladao, spremna je obćina pomagati kralja bosanskoga svojim ljudmi i podanici svaki put, kada će kralj sa svojom moćnom vojskom udarati na cetinskoga kneza.⁸

Kralj Stjepan Tvrtko II. bijaše ovimi predlozi očito iznenadjen. Zamoli zato poslanika, da ga za odgovor malo počeka, dok sabere oko sebe svoju vlastelu i velmože, te se s njimi posavjetuje.⁹ Usljed toga mogao je mletački poslanik tek 17. kolovoza iz Visokoga izviestiti svoju vladu o dogovorih sa kraljem. Stjepan Tvrtko II. bješe u glavnom prihvatio predloge mletačke obćine. Ova zato 10. rujna uputi svoga poslanika, da slobodno obeća kralju proti Nelipiću ili vojenu pomoć ili pako novčanu pomoć od 8000 do 10.000 dukata uz pogodbu, da im kralj svladav ovoga kneza predade njegove gradove Klis i Omiš, a sve ostalo zajedno sa Poljici da za se zadrži. Ujedno naloži svojim upraviteljem u Zadru, Šibeniku, Trogiru i Spljetu, da drže pripravne svoje čete, ako bi ih trebalo u pomoć poslati kralju bosanskomu.¹⁰ Kraj tolike pripravnosti mletačke obćine bilo bi već ovaj put došlo do žudjena saveza, da se nije Ivan Nelipić sam na Mletke obratio. Saznavši naime, kakova se bura nanj diže, a napose da se vojvoda Sandalj

⁸ Obsežni naputak u Glasniku, XIII. p. 84—92. Taj se medju inim kaže: „Et ut serenitas sua videat, quod hoc non facimus causa aquirendi ali-quod dominium, sumus contenti, quod totum illud quod aquireretur comitis Johannis sit suae serenitatis, exceptis districtibus terrarum nostrarum, qui tenti et occupati fuissent per dictum comitem Johannem, excepto castro Sclisie et Dalmisio et montanea Polizanorum, quae loca habere debeat nostrum dominium, . . . quia sunt contigua terris et locis nostris . . .“.

⁹ „(rex) acceperat terminum ad respondendum, quia volebat esse cum suis baronibus in consilio congregando“. Glasnik, XIII. p. 98.

¹⁰ Ibidem, p. 98—101.

Hranić, valjda kao vodja bosanske vojske sprema da nanj udari,¹¹ zamoli zajedno sa Poljičani 15. rujna mletačku obćinu, da bi mu dozvolila pobjeći na zemljište svojih podanika u Dalmaciju, kad bi mu došlo do nevolje.

Mletačka obćina bijaše sada u nemaloj neprilici. U Bosni tamo ugovaraše s kraljem savez proti knezu Nelipiću, a ovdje u Hrvatskoj nudio joj se isti knez, da ga primi u svoju zaštitu proti Bosni i velikomu vojvodi bosanskomu Sandalju. To joj bijaše tim neugodnije, što je njezin poslanik na dvoru bosanskom više toga govorio kralju bosanskomu, nego li je po svojem napatku činiti smio,¹² a napose što je suviše govorio proti obćini dubrovačkoj, nastojeć po svoj prilici Stjepana Tvrtka II. sklonuti, da ju zajedno sa Mletčani ugnjete i pokori.¹³ Nu lukavi Mletčani umjeli su se i ove neprilike izbaviti. Napatkom od 2. listopada 1422. povjeriše šibenskomu knezu Nikoli Maripetru, da uzme ugovarati sa knezom Ivanom Nelipićem i da mu ponudi pomoć mletačku od 100 ljudi proti Sandalju, ako povrati republici zemljišta njezinih podanika. Ako nebi knez Nelipić na to pristao, neka s njim sklopi barem primirje na deset godina; a uz to neka nastoji, da republici ustupi grad Klis i da mu zanj ponudi do 5000 dukata.¹⁴ Neznajući, da li će Ivan Nelipić prihvatiti stavljenih mu ponuda, pošalje vieće dva dana zatim napatke svomu poslaniku kod bosanskoga kralja; jedan napatuk, ako bi se u to sklopio mir sa knezom Ivanom Nelipićem, a drugi, ako bi se priegovori razbili.¹⁵

Medjutim knez Ivan odbije ponudjeno mu primirje i ine predloge Mletčana; a na to njihov poslanik uzme dalje ugovarati sa bosanskim kraljem, spreman ostaviti Stjepanu Tvrtku II. sve zemlje i gradove Nelipićeve, da i Omiš, jedino grad Klis da zapane mletačku obćinu. Sada nastadoše osobito tiesni odnošaji medju Mletci i Bosnom. Dne 21. prosinca izdade Stjepan Tvrtko II. pod gradom Visokim mletačkoj obćini povelju, kojom potvrdi njezinim

¹¹ „quia timet ne voivoda Sandali guerram sibi faciat . . . “. Ibid., p. 101.

¹² Mletački poslanik dobio je od svoje vlade ukor, pošto je iz njegovih pisma od 23. kolovoza i 4. rujna razabrala: „quia videmus in sermonibus vos locutum fuisse valde late, et ultra contenta in vestra commissione, praesertim *contra Ragusium* et comitem Johannem de Citines“. Glasnik, XIII. p. 107.

¹³ Matković u Radu, VII. p. 231.

¹⁴ Glasnik, XIII. p. 101—103.

¹⁵ Glasnik, XIII. p. 106—111.

trgovcem sve povlastice, podijeljene im od predšastnika svoga Stjepana Ostoje i otca svoga Stjepana Tvrtka I.¹⁶; a 6. veljače sljedeće godine 1423. ugovoren bi u Sutiskoj definitivni savez medju Bosnom i Mletci proti knezu Nelipiću. Kralj Stjepan Tvrtko obreče ovom prigodom, da će radi sigurnosti svojih žitelja i trgovine njihove sa mletačkim podanici podići svoju moćnu vojsku na kneza Ivana Nelipića, i to najdulje do uzkrsa (23. travnja) dojučer g. 1424. Ako sjedinjenim silam mletačko-bosanskim uspije hrvatskoga kneza svladati, dobit će mletačka občina grad Klis sa kotarom njegovim i sve zemlje, koje su občini spljetskoj oteli Ivan Nelipić, Poljičani i Omišani; sve ostale pako zemlje i gradovi Nelipićevi (Omiš, Zazvina, Sinj, Travnik, Poljica) zapasti će bosanskoga kralja.¹⁷ Radostna s uspjela saveza imenuje mletačka občina Stjepana Tvrtka II. 20. travnja 1423. svojim gradjaninom.¹⁸

Nu uprkos svim ovim pripravam ostade junački knez Ivan Nelipić zdrav i čitav. Kad se je g. 1424. kralj Stjepan Tvrtko II. spremao i vojsku sabirao, da nanj udari, morade se sam boriti za svoj bitak i svoju državu. Turci naime udariše u to na Bosnu te joj zaprietiše propašću. Tvrtku II. bijaše sve svoje sile uložiti, da ih iz svoje zemlje izždene i svoju vlast spasi. Zabavljen ratom u vlastitoj zemlji nemogaše ni misliti da udari na Nelipića, te se zato izpričavaše mletačkoj občini, što nije ugovorom ustanovljena roka mogao održati. Mletačko vieće uvaži njegove razloge, te mu 17. lipnja 1424. poručí, da i samo odustaje od svoje odluke, pošto mu se nećini vrieme zgodno za ovo poduzeće; nu da je zato od srca spremno na svaku službu njegovoj preuzvišenosti.¹⁹ Upravo strah pred Turčinom učini, da se je kralj Stjepan Tvrtko II. malo zatim privremeno okanio svih osnova svojih proti knezu Nelipiću, te se dapače složio sa ugarsko-hrvatskim kraljem Sigismundom, s kojim se je u to g. 1425. izmirio.²⁰

¹⁶ Ibid., p. 115—124.

¹⁷ Ibid., p. 141—146.

¹⁸ Ibid., p. 178—180.

¹⁹ „accepta per antea quadam copia unius litterae vestrae celsitudinis . . . , per quam nobis noticiam praebuit, ob guerram et novitatem Turchorum nequivisse ad tempus statutum adimplere promissa, destitimus prosequi etiam nos dicta causa, et ad praesens nobis non apparet tempus habile ad negotium praedictum, parati letanter ad quaecunque excellentiae vestrae grata et accepta et bono animo“. Glasnik, XIII. p. 244.

²⁰ Dne 9. kolovoza 1425. zahvališe se Mletčani vojvodi Sandalju, što im

Stjepanu Tvrtku II. bilo se je zaista bojati sile turske. Sinovi naime pokojnoga kralja Stjepana Ostoje, a osobito knez Radivoj mučno su podnosili, što su ih vlastela bosanska bila prezrela te prionula uz kralja Tvrtka II. Knez Radivoj radio je zato na svaki način, da smetne svoga takmaca i da se sam na prijestol uzvisi. U Bosni bijaše doduše zanj vojvoda Radosav Pavlović²¹; nu ovaj bijaše preslab, da mu pomogne. Radivoj se zato obrati na turskoga sultana Murata II. (1421—1451.), koji bješe jedva dočekaao, da vlast svoga oca u Bosni obnovi. Udari zato g. 1424. na Bosnu, baš kada se je Stjepan Tvrtko II. spremao na Ivana Nelipića. Tvrtko se doduše obrani u prvi čas; nu uvidi, da ni Radivoj ni Murat II. neće mirovati, dok cilja svoga nepoluče. Da bi laglje mogao odoljeti turskoj sili i takmacu svojemu, obrati se Tvrtko II. za pomoć tadanjemu banu slavonskomu Hermanu, knezu celjskomu i zagorskomu, koji je bio sin sestre njegove Katarine. Upravo Herman, nećak njegov, sklonu ugarskoga kralja Sigismunda, da je godine 1425. sklopio mir i savez sa Tvrtkom II. Nu ovaj savez kano da je slabo prudio, jer je već umah zatim g. 1426. na novo 4000 Turaka provalilo u Bosnu.²² Kralj Stjepan Tvrtko II., neimajući tada sam zakonitih potomaka, a da bi si svoju državu osigurao i svomu takmacu Rađivoju svaku nadu oduzeo, da će se ikada ovjenčati kraljevskom krunom, imenuje nećaka si Hermana, grofa celjskoga i zagorskoga nasljednikom svojim u kraljevstvu bosanskom.²³ U dotičnoj povelji, izdanoj u Bobovcu 2. rujna 1427.

bješe javio, „pacem et unionem secutam esse inter dominum regem Hungarie et dominum regem Bossine“. Ibid. p. 218.

²¹ God. 1431. javljahu Dubrovčani kralju Sigismundu, da se Radosav Pavlović sada ulagiva kralju bosanskomu, dočim se je nešto prije trudio, da drugoga podigne na prijestol bosanski. Matković u Radu VII., p. 233—234.

²² Dne 6. kolovoza 1426. javljaju Dubrovčani Sigismundu, da je 4000 Turaka provalilo u Bosnu. Matković u Radu VII. p. 291, nota 2. — Vidi još sumnjivu povelju kralja Tvrtka II., izdanu u Sutisci 7. listopada g. 1426., kojom podieli Ivanu Mrnjaviću Zvonik i Hvojnica „pro ipsius fidei seruitio, quod nobis praestitit in qualibet nostra necessitate, praesertim quando iratus fuerat nobis caesar Turcarum Murat Big, et depopulabatur dominium nostrum, et tunc dictus Joannes Nissensis iuit ad Portam, non parcens capiti suo pro nobis et inuenit nobis gratiam apud caesarem, et expulit exercitum ex regno nostro . . .“. Krčelić A., B., de regnis Dravariae, Sclavoniae notitiae praeliminares. p. 257—258. —
Tomašića. (Arkiv za poviest jug. IX. p. 16).

X. 6. p. 900—901,

iztiče Stjepan Tvrtko II., da je obziruć se na osobito prijateljstvo, ljubav i vjernost, što ju je rođak i brat mu Herman celjski i zagorski, ban slavonski pokazao i pokazuje prema njemu i njegovoj državi, i uvaživ njegove službe, osobito kod kralja Sigismunda, darovao istomu rođaku svojemu kraljevstvo bosansko, ali samo za onaj slučaj, kada sam nebi imao zakonitih potomaka. Nu sve ovo nije Stjepanu Tvrtku pomoglo. On ostade ipak osamljen u borbi sa carem Muratom II., te se morade napokon s njim pogadjati. Uslovi mira nisu poznati, samo se znade, da je Stjepan Tvrtko II. bio prisiljen ustupiti turskomu caru nekoliko gradova u svojoj državi. Još g. 1430. bijahu ovi bosanski gradovi u vlasti turskoj, te je tada Tvrtko II. molio od mletačke občine zajam od 32.000 dukata, da založene gradove od sultana izkupi; nu Mletčani mu 5. rujna molbu odbiše, dakako uz veoma laskave rieči i ništetna obećanja.²⁴ Oni bijahu tim manje spremni da zadovolje molbi njegovoj, pošto im sam bješe nedavno doglasio, kako ga ugarski kralj i turski car sile, da prekine s njimi mir i prijateljstvo.²⁵

Smiriv se Stjepan Tvrtko II. sa Turci, premda uz veliku štetu i gubitak svoj, obnovi stara neprijateljstva proti hrvatskomu knezu Ivanu Nelipiću, na kojega je u kolovozu 1430. dizao vojsku svoju.²⁶ Nu domala morade se opet okaniti Hrvatske i svu pozornost obratiti na južne česti svoje države, gdje se vojvoda Radosav Pavlović bješe krvavo zavadio sa gradom Dubrovnikom.

Već bi spomenuto, kako se je vojvoda Radosav Pavlović, sin kneza Pavla Radinovića, nakon smrti starijega brata Petra sa gradom Dubrovnikom izmirio. Iza toga sklapaše više puta savez i prijateljstvo s istom občinom, te bi joj svaki put potvrdio svoju polovicu župe konavóvske i sve slobostine, podijeljene joj od oca

²⁴ (orator regis Bossinae) requirit mutuo a nostro dominio ducatos XXXII. millia auri, pro redimendo de *manibus Turchorum aliqua eius castra*, quae sunt in illorum manibus in regno Bossinae, secundum certam *compositionem*, quam invicem habuerunt. Glasnik XIV. p. p. 3—5.

²⁵ Quod ambassiatoribus serenissimi domini regis Bossinae ad ea, quae nobis exposuerunt, super facto requisitionis factae eidem per dominum regem Hungariae et dominum Teucrorum, ut rumpat cum nostro dominio . . . Glasnik, XIII. p. 281.

²⁶ Dne 5. rujna 1430. znalo se je u Mletcih, da je kralj bosanski nedavno molio kneza šibenskoga, „quod non velit dare favorem nec se impedire in factis comitis Johannis de Citines, contra quem sua serenitas intendit movere guerram“. Glasnik, XIV. p. 4.

Pavla i brata Petra. I godine 1427. dne 31. prosinca izdade „Radoslav Pavlović, milosti božjom veliki vojvoda bosanski“ sa sinom svojim knezom Ivanišem Dubrovniku povelju, kojom on „budući va velikoj slavi i gospodstvu“ svojih praroditelja, občini dubrovačkoj iznova potvrdi svoju polovicu Konavala uz pogodbu, da mu za to plaća godišnji dohodak od 600 perpera.²⁷ Dubrovčani sada imenovaše Radosava i sina mu Ivaniša svojimi gradjani i viećnici, a uza to im darovaše u svom gradu palaču s mjestom, koja je prije bila protovistijara Žorete.²⁸ Isti dan 31. prosinca 1427. izplatiše Dubrovčani Radoslavu za Konavle 13.000 dukata. „I još nam obětovaše knez, vlastele i sva občina dubrovačka, rekoše i zapisaše meni gospodinu vojvodi Radosavu i sinu mi knezu Ivanišu i našem natražku, da od Bileće od Vrma i od Trebinja tko bi naš nevjernik došao u Dubrovnik mali ili bi veliki, da ga neimaju primati k sebi u Dubrovnik ni u svoj kotar ni u sebe držati, i da ga imaju tjerati, kako i mi vojvoda Radosav i sin mi Ivaniš i naše natražke obětovasmo gospodstvu dubrovačkomu, knězu, vlastelem i vsoj občini dubrovačkoj, da imamo tjerati i nedržati njih nevjernika od više rečenih mjest i od župe konavaoske i od iněh mjest, koja njim služe, i da ih neimamo primati u našu oblast, pače da ih imamo tjerati kako gospodstvo dubrovačko.“²⁹ Nakon tolikih medjusobnih obećanja i kletava činilo se je, da će sada mir i sloga potrajati medju Dubrovnikom i Radosavom Pavlovićem. Pa ipak mira nebi. Radosav brzo požali, što bješe Dubrovniku svoje krasno primorje darovao, te već god. 1430. uze udarati na dubrovačko zemljište želeć občinu prisiliti, da mu povrati njegov dio Konavala. Za uzrok svomu neprijateljstvu izticaše, da su neki Konavljani posvojili na medjah nešto njegovih zemalja trebinjskoga kotara, i da su Dubrovčani suprotiv ugovorom počeli u Konavljih graditi tvrđje i gradove. Občina nastojaše izprva umiriti Radosava; nu pošto joj to nepodje za rukom, diže što veću vojsku, te se ujedno obrati na hrvatsko-ugarskoga kralja Sigismunda (13. travnja 1430.) s molbom, neka bi odjel njegove vojske, koji stajaše kod Srebrenika u vojvodini Usori pod zapovjedi dubrovačkoga gradjanina Matka Talovca, udario na zemlje vojvode Radosava u istočnoj Bosni, da ga tim prisili povući vojsku

²⁷ Mikl., Mon. serb. p. 336—342.

²⁸ Ibidem, p. 343—348.

²⁹ Mikl., Mon. serb. p. 349—350.

iz kotara dubrovačkoga. Osim toga moljaše dubrovačko vieće Sigismunda, da se zauzme za Dubrovnik u srbskoga despota Gjorgja Brankovića, kralja bosanskoga Stjepana Tvrtka II., i vojvode Sandalja, da zabrane Radosavu dubrovačkoj občini štete nanašati. Napokon zamoli dubrovačko vieće Matka Talovca i ugarskoga palatina Nikolu Gorjanskoga (30. travnja 1430), neka nastoje skloniti kralja Sigismunda, da bi poslao poslanika do turskoga cara Murata II., da zabrani Radosavu plieniti dubrovački kotar, pošto se tim narušava mir, sklopljen medju Ugarskom i Turskom.³⁰ Iz ovoga biva jasno, da je Radosav Pavlović bio tada podložan sultanu Muratu II.

Nakon opetovanih molba dubrovačke občine (11. svibnja 1430.) uze kralj Sigismundo zaista nastojati, da spasi vjernu svoju občinu. Najprije mu se odazove bosanski kralj Stjepan Tvrtko II., jedva negdje dočekavši, da se obori na vojvodu Radosava. Pa tako se zgodi, da se je sklopio medju Dubrovnikom, bosanskim kraljem i vojvodom Sandaljem savez u tu svrhu, da se vojvoda Radosav pokori i sva njegova prostrana plemenščina medju saveznike razdieli. Bojeći se medjutim, da bi se car turski Murat II. za svoga štićenika zauzeo, nudjahu mu saveznici 70.000 dukata, samo da im nebrani uništiti vojvodu Radosava.³¹

Radosav Pavlović ljuto se prepade, saznavši za buru, koja se nanj spremaše. Potaknut još samim sultanom Muratom odluči izmiriti se sa Dubrovnikom. Ali vieće dubrovačko nebijaše zadovoljno sa povratkom Konavala, nego zahtievaše od Radosava još razne odštete i naknadu bojnih troškova. Razljučen s toga vojvoda Radosav odustade od daljega priegovaranja, te poče nastojati, kako da kralja Stjepana Tvrtka II. odvrati od saveza s dubrovačkom občinom. Nastojanje mu podje za rukom. Već 19. rujna tužila se je dubrovačka občina kralju Sigismundu, da joj se bosanski kralj ratom grozi, pošto ga je vojvoda Radosav uputio, da je Dubrovnik tražio u turskoga cara zemljište njegova podanika Radosava, obećav caru uza to i bosanski danak. Vieće dubrovačko moljaše nadalje Sigismunda, da ga te nove pogibelji izbavi, i da se po

³⁰ Matković P., Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke. (Rad jug. akad. VII. p. 282).

³¹ Jireček, Die Handelsstrassen, pag. 89. Vidi još istoga pisca razpravicu: Nastojanje starijih Dubrovčana oko razširenja granice. (Slovinac, g. 1879., br. 4. i 5.).

svojem poslaniku zauzme u kralja bosanskoga, kojega da takodjer učini oprezna na zlobe i pakosti vojvode Radosava, jer da mu se sada ulagiva, dočim se je prije trudio, da drugoga podigne na prijestol bosanski. Sigismundo posla zaista hrvatskoga podbana Dionizija Vladikovića u Bosnu, koji je u ožujku 1432. nastojao odvratiti Stjepana Tvrtka II. od Radosava, i tim ovoga prisiliti, da se izmiri sa Dubrovnikom.³² Hrvatski podban neodvratit doduše kralja bosanskoga od Radosava Pavlovića, ali ipak uspije toliko, da je Tvrtko II. posredovao mir medju Dubrovnikom i vlastelinom svojim. O tom pripovieda sam Radosav ovako: „Mi gospodin vojvoda Radosav Pavlović i sin mi knez Ivaniš učinih razmirje i rat s gospodstvom dubrovačkim . . . *po nagovoru zlih ljudi*, s kojega razmirja nijedna korist nebivaja jednoj strani i drugoj, pače šteta, razsap i manjšina . . . Tuj smislih u pameti u mojoj, da nitkor nemože biti bolji stežnik (semuj) miru medju menom i vlasteli dubrovačkimi, koliko gospodin naš, plemeniti gospodin mi kralj bosanski Tvrtko Tvrtković. I budući pri gospodinu kralju Tvrtku pomolih ga kako to gospodina mi i prijatelja obiju strana, da bi poslao svoga vlastelina u Dubrovnik, i tegnuo ih besjedom u miru medju mnom i vlastelom dubrovačkom. I po milosti gospodina našega kralja Tvrtka posla knezu i vlastelom dubrovačkim vlastelina i poklisara svoga Ivaniša Ćojšića . . .“³³

Mir medju vojvodom Radosavom i Dubrovčani sklopljen bi posredovanjem kralja Tvrtka II. 25. listopada 1432. U dotičnoj izpravi čita se medju inim i ovo: „I još mi gospodin vojevoda Radosav obětovah knezu i vlastelom dubrovačkim poslati na spěh čovjeka moga gospodinu *caru Murat begu* i njegovim vezirom na portu, dajući im znati, jer sam mir učinio s vlasteli dubrovačkimi, da je š njih blagoslovom“.³⁴ Mir Dubrovnika sa vojvodom Radosavom potvrdi kasnije 2. ožujka 1433. sam kralj Stjepan Tvrtko II. Tvrtković u stolnom mjestu Sutisci. U dotičnoj povelji, na kojoj su podpisani takodjer vojvoda Petar Klešić, dvorski Ivaniš Biohanić i knez Tvrtko Borovinić, piše sam kralj, kako mu bijaše mrzak i nedrag rat vojvode Radosava s Dubrovnikom, i da je

³² Matković, op. cit. (Rad, VII. p. 233—234).

³³ Mikl., Mon. serb. p. 367.

³⁴ Mikl., Mon. serb. p. 369.

zato Radosavu zapovjedio, „da učini mir i dobru volju s poštenimi i mudrimi vlasteli dubrovačkimi“.³⁵

Stjepanu Tvrtku II. bijaše zaista stalo, da što brže izmiri vojvodu Radosava sa Dubrovnikom, jer je u to zaprijetila državi njegovoj nova pogibelj na iztoku od srbskoga despota i od turskoga štićenika Radivoja. Otkad je naime srbski despot Stjepan Lazarević dobio od kralja Sigismunda bosansku varoš Srebrenicu, nebijaše pravoga mira medju Bosnom i Srbijom. Despot Stjepan Lazarević nastojao neprestance razširiti svoju vlast po istočnoj Bosni;³⁶ dočim su bosanska vlastela nasuprot gledala, kako bi se Srebrenica opet vratila pod bosansku državu. Za Lazarevićeva nasljednika Gjorgja Brankovića (1427.—1456.) dodje tija i do krvavih bojeva medju Bosnom i Srbijom. Jedva je Tvrtko II. izmirio Radosava sa Dubrovnikom, morade poći na sjeveroiztok Bosne, da odoli despotu Gjorgju Brankoviću. U travnju iste godine 1433. vojevaše tuj oko Zvornika proti Srbom,³⁷ pomagan valjda vojvodom Radosavom. Nu brzo morade ostaviti bojno polje na sjeveroistoku i povući se na jug svoje države, jer je u to knez Radivoj, pomagan turskimi četami na novo u Bosnu provalio.

Još u srpnju 1431. bješe se u Bazileji sastao obći sabor katoličke crkve, sazvan od pape Eugenija IV., da se iztriebe krivovjerstva iz crkve i da se izmire kršćanski narodi. Jedan od najodličnijih članova toga sabora, dominikanac Ivan Stojković, rodom Dubrovčanin osobito je nastojao, da se istočna crkva izmiri sa zapadnom, da na balkanskom poluotoku nestane vjerozakonskih razmirica, pa da istočni narodi izmireni i složni udare na glavnoga neprijatelja kršćanstva, na Turčina. Obrati se zato na vieće svoga rodnoga mjesta, da posreduje kod bosanskoga i srbskoga dvora, i kod odličnijih velmoža ovih zemalja, neka bi u Bazileju poslali poslanike, nadajući se, da će živom rieči i prijateljskim susretanjem vjerske razmirice izravnati. Vieće rado prihvati poziv svoga zemljaka, te g. 1433. pošalje svoje ljude bosanskomu kralju Stjepanu Tvrtku II., vojvodam Sandalju i Radosavu, napokon i despotu Gjorgju. Nu poslanstvo dubrovačko dodje upravo u najnezgodniji

³⁵ Mikl., Mon. serb. p. 374—376.

³⁶ U jednom spomeniku od g. 1427. zove se Stjepan Lazarević: „gospodin' v'sem Sr'bljem' i Podunaviju i Posaviju i čest'i ugr'skije zemlji i bosn'skije“. Miklošić, Mon. serb. p. 335.

³⁷ Jireček, Die Handelsstrassen, p. 39—50, nota 120.

čas, pošto je tada u Bosni najžešće biesnio građanski rat, potaknut knezom Radivojem. Dubrovačko vieće poruči zato 5. listopada 1433. Ivanu Stojkoviću, da mu nije nimalo moguće izpuniti želje njegove glede Bosne, i to poradi ratova, koji tamo biesne. Kralj Tvrtko II. da je naime neprestance izvrgnut navalam Turaka, koji silom hoće, da ga smetnu i na prijestol uzvise nekoga velmožu, po imenu Radivoja.³⁸

Ako je Stjepanu Tvrtku II. već dosele prietila pogibelj od takmaca mu Radivoja, to mu se domala potrese prijestol, kad se je proti njemu podigao veliki vojvoda Sandalj Hranić. Ovaj i onako moćni velmoža bješe se od krunisanja Tvrtkova još većma osilio, tako da je u istinu bio ugledniji i slavniji od samoga kralja. Bivši po drugoj ženi Jeleni u rodu srbskomu despotu i zetskomu knezu, širio se je upliv njegov u zemljah njihovih; a občine dubrovačka i mletačka gotovo su se natjecale častec ga i mitec na svaki način. Domala svlada u humskoj zemlji sve moćnije knezove i vojvode, osobito vojvode porodice Radivojevića i pootme im prostrane zemlje i gradove. Neposredna njegova vlast dopirala je brzo na sjeveru do medja hrvatskih, na jugu sizaše duboko u Zetu, a na iztoku obuhvataše Podrinje i više toga. Prikučiv se preko Krajine (matarske) hrvatskim medjam, poče se uplitati u poslove hrvatske. Već u kolovozu 1423. bojao se je sile njegove hrvatski knez Ivan Nelipić, a g. 1424. bješe Sandalj vlast svoju razmaknuo preko Cetine podloživši svojemu vrhovničtvu slobodnu občinu hrvatsku Poljica. Dne 7. srpnja 1424. moljaše ga vieće mletačko, neka nastoji, da Poljičani više nenaaljuju na kotar grada Spljeta.³⁹

Dok je ovako Sandalj Hranić svedjer veću vlast osnivao, kralj bosanski, njegov po imenu vrhovni gospodar, tek da je životario braneć se od kneza Radivoja i saveznika mu Turaka. Nije li se u tih okolnostih mogla lahko u Sandalja roditi želja, da vladanje svoje za sve vieke odruži od ostale države bosanske, ili što je još više, da sam posegne za krunom bosanskom i srbskom, pa da mjesto kuće Kotromanića uzvisi na prijestol kuću Kosača?⁴⁰ San-

³⁸ Matković, op. cit. (Rad VII., p. 235—236).

³⁹ „Et insuper scribatur per nostrum dominium vaivodae Sandali, in illa forma quae fuerit opportuna ad hoc, ut dicti *Polizenses* se abstineant a damnis et offensionibus . . . “. Glasnik XIII. p. 215.

⁴⁰ Porodica (pleme) Sandalja Hranića zvala se je Kosača. „Omnes de *progenie ipsius domini Sandali, appellata Cosaze*“. Glasnik, XIII. p. 159. „Radosav Dragičić *Kosača*“. Miklošić, Mon. serb. p. 391.

dalj zaista da je o tom snovao. Jer baš kada se je g. 1433. kralj Stjepan Tvrtko II. težkom mukom otimao najprvo srbskomu despotu, a zatim knezu Radivoju, ustade napokon i on, ter složivši se sa srbskim despotom kupi od turskoga cara bosansku državu. Despot srbski umah zauze Zvornik i vojvodinu Usoru, a za preostatom segne sam Sandalj.⁴¹ Nesretni kralj Stjepan Tvrtko II., nemogući sam tolikim protivnikom i takmacem odoljevati, morade pobjeći iz svoje kraljevine i ode u Ugarsku tražiti zaštite i pomoći u kralja Sigismunda i svojih rodjaka, grofova celjskih i zagorskih.⁴²

Stjepan Tvrtko II. ostade u Ugarskoj do tri godine. U to doba bijaše tužna država njegova pozorištem žestokih borba i ratova, u kojih se medjusobno zatirahu bosanska vlastela, pomagana divljimi četami turskimi. Potankosti ovih borba nisu poznate, ali sigurno da su grozne bile. Od bosanskih velmoža otimaše se najviše vlasti Sandalja Hranića Juraj Vojsalić, sinovac moćnoga nekoč Hrvoja i vojvoda donjih krajeva, pomagan valjda susjednimi hrvatskimi i slavonskimi knezovi, možda knezovi Blagajskimi, pošto je Ivaniš Blagajski imao Hrvojevu unuku za ženu. Jučaj Vojsalić mora da je u borbi sa Sandaljem bio sretan, pošto ga 12. kolovoza 1434. nalazimo sa sinovi i vlastelom svojom pod Kreševom u sredini gornje Bosne, gdje izdaje povelju vojvodi Pavlu Jurjeviću i braći mu, sinovom znamenitoga nekoč vojvode Jurja Radivojevića, zatim Vuku Vukićeviću, sinu knezu Vukića, te im vraća sve zemlje njihove i plemenito, „što im biše uzeo vojvoda Sandalj.“⁴³ Kako li su u to ražale i palile po Bosni turske čete, razabire se iz pisma pape Eugenija IV. od 7. prosinca 1437., gdje se kaže, da su Turci samo za dvie posljednje godine porušili i spalili šest-

⁴¹ Jireček, Die Handelsstrassen, p. 39—40.

⁴² Hrvatski ljetopisac Šime Klimentović bilježi: „Tada (g. 1433.) izagnaše Bošnjane Tvrtka kralja iz Bosne, i to biše drugi Tvrtko“. Arkiv za pov. jugosl. IV. p. 38.

⁴³ Miklošić, Mon. serb. pag. 377—379. Uz vojvodu Jurja Vojsalića bijahu ovom zgodom: „a tomu im svidoci naši dobri ljudi: od humske zemlje knez Vuk Rupčić, knez Pavao Komlinović; od svojte vojvoda Ivaniš Dragišić, od Zemalnika vojvoda Marko, knez Petar Brsačić; od Sane knez Juraj Mišljenović, knez Martin Dijanišević, a od Plive knez Tvrtko Milatović, knez Radoje Čuklić; a od dvora pristav knez Tomaš Capić, knez Juraj Petovović“.

naest samostana i crkava franjevačkih.⁴⁴ Usred tih groznih borba umre veliki vojvoda Sandalj Hranić g. 1435., neostavivši za sobom mužkoga poroda.⁴⁵ Prostrano vladanje njegovo nasledi sinovac mu *Stjepan Vukčić* (1435—1466.), koji preživi pad bosanske države. Iste godine, kadno stiže smrt vojvodu Sandalja, umre u Hrvatskoj moćni knez Ivan Nelipić, posljednji ogranak te slavne porodice hrvatske od plemena Svačića. Bogatu baštinu Nelipićevu na medji bosanske države podieli sada kralj Sigismundo Matku Taloviću i braći njegovoj Franji, Petru i Ivanu, rođenim Dubrovčanom, koji ga bjehu nekoč u nevolji liepo podvorili i tim milost njegovu zavriedili.

Borbe u Bosni svršise se jedino u korist Turkom. Murat II. g. 1436. na novo zauze važni grad Vrhbosnu i stavi unj vojvodu sa svojom posadom. Odsele bijaše Vrhbosna glavna oružana turska i središte, odakle su Turci gospodovali Bosni i njezinim velmožam.⁴⁶

Stjepan Tvrtko II. desio se je još početkom g. 1436. u Ugarskoj. Dne 25. siečnja bijaše u Stolnom Biogradu, a uzanj njegova vlastela Tvrtko Borovinić, Juraj Dragičević, Vladislav Klešić i protovistijar Restoje. Ponukan kraljem Sigismundom i slavonskim banom Matkom Taloićem izdade tuj povelju, kojom primi franjevce i sve njihove samostane u kraljevstvu bosanskom u svoju zaštitu, dadši im uza to slobodu, da šire u Bosni vjeru katoličku i da žitelje obojega spola krste i na vjeru katoličku obraćaju.⁴⁷

⁴⁴ „Hinc est, quod nos dilecti filii Jacobi ordinis minorum professoris vicarii Bosne, asserentis circa XVI. ecclesias et domus fratrum dicti ordinis spatio duorum annorum ab inhumanissimis Turcis . . . destructas et combustas fuisse . . . “. Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 375.

⁴⁵ Sandalj starb im J. 1435. Sein Fürstenthum reichte damals von der Narentamündung bis jenseits des Lim. Im Sommer lebte er auf seinen Schlössern an der Drina, in Samobor bei dem Handelsplatz Goražda, in Kozman zwischen Foča und der Sutiskamündung, in seiner Hauptburg Sokol am Zusammenfluss der Piva und Tara, in Kukanj bei Plevlje, in Ključ bei Crnica. Das Kloster Mileševo mit der nahen Burg war sein, ebenso Onogošt (Nikšić). Im Winter zog er in das mildere Küstengebiet zur Narenta oder zum Golf von Cattaro. Ganz Chl'm mit Konjic, Vrabac, Nevesinje und der prächtigen Burg Blagaj gehörten dem Grossvojuden; an der Bocca di Cattaro besass er das Königsschloss Novi mit Risano. Die Einheit des Gebietes störte nur der isolirte Besitz der Pavlović um Trebinje. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 40.

⁴⁶ Jireček, Die Handelsstrassen, p. 85.

⁴⁷ Nos Stephanus Tuertcus . . . Ad cunctorum notitiam . . . harum serie

Malo zatim vrati se Stjepan Tvrtko II., možda pomoćju kralja Sigismunda u svoje kraljevstvo. Nu tužna li nadje ovaj put Bosnu. Zemlja bila je sva opustošena i poharana; Usorom, Zvornikom i Srebrenicom gospodovao je srbski despot, a u gradu Vrhbosni banio se je turski vojvoda Isam, koji je odavle zapoviedao Stjepanu Vukčiću, Radosavu Pavloviću i drugim velmožam u iztočnoj i južnoj Bosni. U ovih okolnostih nepreostade ni Stjepanu Tvrtku II. drugo, nego da se caru Muratu II. pokloni. Obeća mu plaćati go dišnji danak od 25.000 dukata i priznavati vrhovnu mu vlast, samo da mu i nadalje ostavi nasliedjenu državu.⁴⁸ Tako postade Bosna g. 1437—1439. vasalnom zemljom turskom; njezin kralj nebijaše više neovisan i samostalan vladar, nego podanik turskoga cara. Kralj Tvrtko sjedio je u kolovozu 1439 u gradu Bobovcu, gdje se je pred njim knez Ivaniš, sin vojvode Radoslava kleo, da će poput otca svoga vazda na miru živiti sa gradom Dubrovnikom;⁴⁹ nu vlast Tvrtkova bijaše u to slaba i nezatna, pošto se je pravim gospodarom Bosne smatrao turski car Murat II. Kao takav izdao je takodjer Murat g. 1442. Dubrovčanom povelju, kojom im dozvoli trgovati po Bosni, kao i po Srbiji i Albaniji.⁵⁰

Kralju Stjepanu Tvrtku II. bijaše veoma mučno podnositi tužno stanje, u koje bješe s kraljevstvom svojim spao. Još teži bijaše njegov položaj, kadno je g. 1440. turski car Murat II. udario na Srbiju, te osvojio sve zemlje despota Gjorgja Brankovića sve do

volumus pervenire, qualiter nos per serenissimum et invictissimum dominum nostrum, dominum Sigismundum, . . . in sua civitate Albaregali . . . personaliter requisiti . . . promissimus, quatenus omnia claustra seu loca fratrum minorum . . . in dicto regno nostro Bosniae . . . ac fratres in eisdem degentes . . . protegemus, tuebimur . . . Pavich Em, Ramus viridantis olivae, Budae 1766, p. 6.

⁴⁸ οὗτος μὲν δὴ ὁ τῶν Ἰλλυριῶν βασιλεὺς, ὡς δηομένης αὐτῶ ὑπὸ Ἰσάμου τῆς χώρας, ὡς στρατὸν τε συναγαγὼν ἤνυεν οὐδέν, οὐδὲ ἐς χεῖρας ἐλθεῖν ἠνέσχετο τῷ βασιλέως στρατῷ, πρέσβεις τε ἐπέμψε παρὰ βασιλέα, καὶ ἐτάξατο φόρον ἀπάγειν τοῦ ἐνιαυτοῦ μυριάδας δύο χρυσοῦ καὶ πεντακισχιλίου. βασιλεὺς δὲ προσέειπε καὶ σπονδὰς ἐποιεῖτο αὐτῷ. Laonici Chalcocondylae de rebus Turcicis. (Bonsko izdanje), lib. V. p. 248.

⁴⁹ Mikl., Mon. serb, p. 402.

⁵⁰ „Viliki gospodar i viliki amira sultan Muratbeg“ dozvoljava Dubrovčanom, da smiju trgovati „po Romanije, po bugarskoj i po vlaškoj zemlji, po Srbijeh, po Arbanaseh, po Bosne i po sveh ineh misteh, zemljih i gradoveh gospostva mi“. Miklošić, Mon. serb. p. 409—411.

Beograda. Tako postadoše Turci neposredni susjedi Tvrtkovi zauzevši istom prilikom gradove Srebrenicu i Zvornik, koji su dosele bili u srbskoj vlasti. Činilo se sada, da je i bosanskomu kraljevstvu kucnuo zadnji čas. U toj groznoj nevolji ogledaše se Stjepan Tvrtko II. na sve strane za pomoć. Na sreću njegovu umre u Ugarskoj Albert II., nasljednik kralja Sigismunda, a ugarskim i hrvatskim kraljem izabran bi junački poljski kralj Vladislav Varnenčik (1440—1444.). Kralj Stjepan Tvrtko II., a još više despot Gjorgje Branković nadahu se sada pouzdano, da će se vratiti za nje bolja vremena, te oduševljeni, što je prijestolom ugarskim zavladao slovjenski vladar, pošalju poslanike svoje u Budim, da novoga kralja pozdrave i pomoć od njega zamole. O poslanstvu bosanskom pripovijeda životopisac kralja Vladislava ovo: „Dodje i od kralja bosanskoga sjajno poslanstvo odličnih muževa. Ovi su izpričavši porietlo svoga plemena izticali, da su Bošnjakom isti pradjedovi bili, koji i Poljakom, te da im je zajednički jezik, koji govore; i da se radi te rek bi srodnosti jezika i porietla njihov kralj živo raduje, što je Vladislav — kako se je pronio glas — sretan u svojih podhvatih. Mnogo su nadalje izticali priliku, kako bi se radi srodnosti i susjedstva mogli, da pače i morali ujedinenom snagom i savjetom medju sobom pomagati proti užasnomu zulumu turskomu, koji im prieti. Osim toga zatražiše, da se ugovor i prijateljstvo, koje su svi dotadanji kraljevi najvećom svetošću poštivali i čuvali, medju Bosnom i Ugarskom ili sklopi ili obnovi. Poslanikom bi milostivo odgovoreno: da je pravo, što se uspjeh i napredak Vladislavov njihovu kralju svidja, toli radi onoga srodstva jezika i porietla, koje spominju, koli radi toga, što je jednim i drugim malo ne jednako do toga, da se što prije sva Ugarska umiri te krjepkimi silami proti zajedničkomu dušmaninu vojna povede. Zatim im zahvališe, što je njihov kralj sam obrekao, da će u zgodan čas pomagati Ugarskoj proti Turkom i zborom i tvorom, pa ih obodriše, neka bi kralj do kraja uztrajao u toj namisli. Napokon bje ugovor medju kraljevi i kraljevinami utvrđen.“⁵¹

⁵¹ Venit et a rege Bossine legatio, apparatu virisque insignis: quae repetito gentis suae primordio, eosdem, cum Polonis, auctores generis, et communem linguam Bossinenses habere, quam dixisset; et ob eam linguae atque originum veluti cognationem, regem suum magnopere gaudere, propterea, quod coeptis Vladislai, felicitatem adesse vulgabatur . . . Philippi Callimahi, de rebus Vladislai liber I. (Schwandtner, Scriptores rer. Hung. I. pag. 457.

Ovim poslanstvom bješe se Stjepan Tvrtko II. odielio od turskoga cara, kojemu se je nedavno bio pokorio. On bješe u dobar čas pogodio i tim bosanskoj državi još za dvadeset i tri godine život produljio, jer je kralj Vladislav zaista ozbiljno nastojao, da najprvo Ugarsku osigura i uredi, a zatim da Bosnu, Srbiju i Bugarsku oslobodi turskoga robstva i podaničtva. Kralju Vladislavu o bok stojaše glasoviti junačina Ivan Hunjadi, otac kasnijega kralja Matije Korvina, kojega i narodne pjesme slave pod imenom Sibirjanin Janka. Već g. 1442. proslavi se Ivan Hunjad potukav dvie velike turske vojske izpod Karpata (25. ožujka i 6. rujna), te mu se glas prosu po svem kršćanstvu.

Kralj Vladislav nemogaše međjutim prvih godina svoga vladanja priskočiti u pomoć Srbiji i Bosni, dočim je s druge strane car Murat II, kivan na Stjepana Tvrtka II., što se bješe od njega odmetnuo, pritisnuo Bosnu sa svih strana. Već u siečnju 1441. molio je kralj Stjepan Tvrtko II. po svom protovistijaru Restoju mletačku vladu, da mu dozvoli poslati u mletačke zemlje sve imanje, pače da i sam pobjegne sa svojom porodicom u Mletke, ako bi nužno bilo. Ovom prilikom nudio je takodjer Stjepan Tvrtko mletačkoj občini, da preuzme vladati javno ili tajno njegovim kraljevstvom; ako pako toga nebi mogla ili htjela, da ga barem izdašno pomogne dadši mu oružja i drugo za obranu iz svojih dalmatinskih gradova.⁵² Bosanski kralj bijaše u taj čas u silnoj nevolji, kada je bio spreman državu svoju mletačkoj občini povjeriti. Ova mu 21. veljače 1441. na njegove želje i ponude odgovori, da je spremna primiti i njega s porodicom i s imanjem njegovim, kamo se goder sklonuti želi, isto tako da može iz Mletaka izvesti oružja i ine stvari po volji, da uzmogne obraniti kraljevstvo i vladanje svoje; nu države njegove nemože preuzeti, te mu se stoga na njegovoj ljubavi zahvaljuje i želi od srca, da se u svom kraljevstvu sretno uzdrži.

Stjepan Tvrtko II. zaista se ovaj put obrani od turske sile. Nu ipak se nije čutio ni časak siguran na prijestolu, te je stoga sve

⁵² „*ipsum dominum regem optare et nos rogare, ut consentiamus, quod possit quando opus sibi videbitur, mittere in aliqua terrarum nostrarum havere suum, et personaliter etiam venire cum familia sua, et offert nobis illud regnum regendum nostro nomine, palam vel occulte ut nobis placet, et vellet arma et alias munitiones de locis nostris posse habere . . .*“
Glasnik, XIV. p. 41—43.

srebro i dragocjenosti šiljao iz Bosne u tudjinu, napose u Dubrovnik.⁵³ Poslavši u travnju 1442. veću svotu srebra u Dubrovnik u poklad, obrekoše mu Dubrovčani, da neće to blago nikomu predati, nego da će ono učiniti, što on „bude poručiti i narediti u svom listu pod svojom običajnom pečatiju, koji bude upisao pred redovnici rimske vjere ili vjere bosanske.“ U isto doba nastojao je neprestance, da se pomoćju Mletčana osigura od Turčina. Molio ih je, da pošalju do cara Murata II. svoga poslanika, koji bi zanj govorio, zatim da bi mu koji dalmatinski grad dali u zamjenu za bosanski, i da bi poslali u Bosnu kojega plemića svoga, koji bi stalno na njegovu dvoru prebivao. Ujedno ih upozori, da turski car snuje velike stvari glede Bosne i Dalmacije, te ih na novo moli, da bi mu dopustili izvesti oružja iz podložnih im gradova dalmatinskih.⁵⁴ Mletčani mu skoro sve želje i molbe odbiše, „uvjereni, da će prejasni kralj svojom velikom mudrošću i najboljimi pripravama znati i moći državu svoju uzdržati i braniti, kako su činili blage uspomene predšastnici njegovih.“

Tek u lipnju 1443. dospije kralj Vladislav Varnenčik, te zajedno sa Sibirjanin Jankom poduze veliku vojnu na Turke za oslobođenje južnih Slovena. Osim ugarskih i poljskih četa bijaše u kraljevoj vojsci i 600 čeških ratnih kola; a zatim joj se pridruži i despot Gjorgje Branković, koji se se nadao, da će iza sretne vojne opet zavladati svojom zemljom. Putem množila se je svedjer kraljeva vojska; sa svih strana hrlili su k njoj Bugari, Srbi, Bošnjaci i Arbanasi. Vladislav prodre sretno do Sredca (Sofije), a odavle tija do Plovdiva. Na povratku udari nanj kod klanca Kunovice sultan Murat II. sa velikom vojskom, ali u krvavoj bitci bi turska vojska do nogu razbita; jedan rođjak sultanov pogibe u boju, dočim mu šurjak Mehmed Čelebija pade u robstvo. Uslied te sretne bitke sklopljen bi mir medju Ugarskom i Turskom u lipnju 1444.; Bugarska ostade doduše i nadalje turskoj vlasti, nu zato bi sva Srbija vraćena despotu Gjorgju Brankoviću. Za cielo da je ovom prilikom stradala turska vlast u Bosni i da je nestalo turskih vojvoda iz grada Vrhbosne.⁵⁵

⁵³ Pucić, Spom. II. p. 104—105, 106—107, 163.

⁵⁴ Glasnik, XIV. p. 48—51.

⁵⁵ Veliku ovu vojnu kralja Vladislava opisuje Jireček, Dejiny národa bulharského, p. 322—323.

Stjepan Tvrtko II. Tvrtković nedoživi te sreće, da bi vidio svoje kraljevstvo oslobođeno turske vlasti. Posljednji put spominje se 22. lipnja 1443., kadno iz grada svoga Sutiske šalje kneza Jurja Ratkovića i komornika kneza Restoja u Dubrovnik po srebro, koje bješe ondje sahranio.⁵⁶ Hrvatski ljetopisac Sime Klimentović hoće, da su Stjepana Tvrtka sami Bošnjaci ubili.⁵⁷ Čini se, da se je pred smrt svoju sa svojim takmacem Radivojem izmirio, te ga namjestio za dijaka na svom kraljevskom dvoru.⁵⁸

Dok je kralj Stjepan Tvrtko II. Tvrtković posljednjih godina vladanja svoga dan i noć bdio, da sačuva ostatak svoje kraljevske vlasti; veliki je vojvoda Stjepan Vukčić, stupiv u stope svoga predšastnika i strica Sandalja Hranića u južnoj česti države bosanske vladao tako samostalno, da se oblast njegova gotovo nije više ni pribrajala ostaloj bosanskoj državi. Suvremeni grčki povjestnik razlikuje barem „Sandaljevu zemlju“ od kraljevine, kojom upravljaše bosanski kralj.⁵⁹ Tako se je činilo, da će se kraljevina bosanska doskora raspasti na dvie međjusobno sasvim neodvisne države.

Stjepan Vukčić „milošću božjom veliki vojvoda rusaga bosanskoga i k tomu“ imao je za ženu Jelenu, kćer zetskoga kneza

⁵⁶ Mikl., Mon. serb. p. 426.

⁵⁷ Tada (1434. mj. 1443.) ubiše Bošnjani istoga Tvrtka drugoga, kralja bosanskoga. Arkiv za pov. jugosl. IV. p. 33.

⁵⁸ U pismu kralja Tvrtka II. od g. 1443. čita se „ja dijak gospodina kralja Tvrtka Radivoj Hr'stić“. Mikl., Mon. serb. p. 426. Biti će to „nobilis vir Radinoi Charstich“, koji je kasnije oko g. 1462. sagradio u Tešnju katoličku crkvu sv. Jurja. (Theiner, Mon. Hung. II. pag. 374). — „Radywoy, frater Thome regis Boznensis, de Wranduck“ imao je kasnije za ženu Katarinu, kćer „Nicolai, filii Ladislai de Welike“. — Godine 1457. piše papa Kaliksto III. „nobili viro Radmoy (Radivoj), Stephani (Thomae) regis Bosne germano“ pismo, iz kojega se razabire, da je isti Radivoj sagradio katoličku crkvu „in loco de Podenubac“. (Theiner, Monum. Slav. merid. I. p. 428).

⁵⁹ Τούτου δὲ τῆς χώρας (kralja bosanskoga) ἔγεται ἡ τοῦ Στεφάνου τοῦ Σανδάλω χώρα . . . Κουδούγεροι δ' ὀνομάζονται σύμπαντες οἱ ἐς τὴν Σανδάλω χώραν τελοῦντες. — Chalkokondylas, lib. V. pag. 248—249. Ime „Kουδούγεροι“ za žitelje u oblasti Stjepana Vukčića nalazi se i u pismu carigradskoga patrijarke Genadija. Golubinski misli, da su to *patareni*. Golubinski E., Kratkij očerk istoriji pravoslavnih crkvev bolgarskoj i serbskoj i ruminskoj. Moskva 1871. p. 594.

Balše III., a unuku Sandaljeve druge žene Jelene. Ona mu rodi sinove Vladislava i Vlatka, i kćer Katarinu, kasniju kraljicu bosansku. Bijaše takodjer u rodu najmoćnijemu vlastelinu u sjevernom dielu hrvatskoga primorja, naime Ivanu Frankapanu, knezu krčkomu i senjskomu. Premda bješe od strica svoga baštiniio ogromnu baštinu, nezadovolji se s njom, već ju nastojaše razmaknuti na sve strane. Da bi taj cilj lasnije polučio, povjeri se s jedne strane posvema turskomu caru Muratu II., a s druge strane prijaše patarenom. Upirući se ovako o moćnu zaštitu turskoga cara i pouzdavajući se u ljubav i naklonost Bošnjaka, koji ga smatrahu glavnim zaštitnikom i braniocem narodne vjere, neobaraše samo vlast i ugled kralja Tvrtka II., koji je naginjao Ugarskoj i katoličkoj crkvi, nego postade strah i užas svim susjednim vlastim i državam. Njegova je sila prietila hrvatskim knezovom Talovićem (Talovcem), Dubrovniku, Mletkom, da i kraljem ugarsko-hrvatskim. Osobito ga se bojahu Dubrovčani. Kad se je od Sigismunda odmetnuo Ivan Frankapan, knez krčki i senjski, pošalje kralj nanj bana Matka Talovića, a uz to pozove i Dubrovčane, da bana pomognu svojim brodovljem. Nu Dubrovčani se Sigismundu 19. lipnja 1436 izpričaše, jer da bi njihovu gradu zaprietila velika pogibelj, kada bi pomagali bana Talovića proti knezu Ivanu, rođaku velikoga vojvode Stjepana Vukčića.⁶⁰

Dubrovčani nisu se bez razloga bojali sile Stjepanove. Jer čim je g. 1438. oteo porodici Pavlovića Trebinje sa susjednimi župami i tako ju lišio svih zemalja na jugu Bosne, umah poče se i Dubrovniku ratom groziti. Prestravljeno vieće dubrovačko pošalje na to 3. svibnja 1439. poslanika svoga do ugarskoga kralja, moleći ga, da naloži banu Matku Taloviću i drugim vojvodam hrvatskim, da brane Dubrovnik. Kralj Albert zapovjedi zaista banu slavonskomu Matku Taloviću i bratu mu Petru Taloviću, banu hrvatsko-dalmatinskomu, neka obćini priskoće u pomoć sa cielom silom, što bi u Hrvatskoj dići mogli, ako Stjepan neodustane od svojih prietnja.⁶¹ Stjepan Vukčić poštedi doduše ovaj put Dubrovčane, ali udari namah zatim na hrvatski grad Omiš. Badava je kraljica Jelisava, udova iza kralja Alberta II., pozivala sada Dubrovčane da grad obrane i za sebe ga uzmu; ovi joj 7. ožujka 1440. odgovor-

⁶⁰ Matković u Rađu, VII., p. 288.

⁶¹ Ibidem, p. 242.

riše, da se toga neusudjuju učiniti od straha pred silnim vojvodom Stjepanom i Turčinom, kojemu je Stjepan u milosti.⁶²

Ni Mletčana nepoštedi Stjepan Vukčić. Čim bješe strica svoga baštinio, zahtievaše od njih grad Kotor. Godine 1442. nudio se je sam kralj Stjepan Tvrtko II. Mletčanom za saveznika proti vojvodi Vukčiću, koji im je u to ratom prietio.⁶³ Mletčani se ovaj put bosanskomu kralju zahvališe, ali brzo požališe, jer je već u lipnju iste godine Vukčić provalio u Zetu, da tamo zauzme mletačke gradove. Mletčani nastojahu doduše silom i milom sklonuti moćnoga vojvodu, da se okani njihovih zemalja i gradova u Zeti,⁶⁴ nu on nehtjede o tom ni čuti, nego pomoćju turskoga vojvode nastavi osvajanja. Sada se obrati mletačko vieće na samoga cara turskoga Murata II., te obtuži Vukčića⁶⁵; ali i to bje zaludno. Nemogući ga nikako iz Zete maknuti, dadoše Mletčani zapovjed svomu brodovlju, da udari na Omiš i Poljica, najsjevernije česti Stjepanova vladanja, nebi li ga ovako prisililo da ostavi Zetu.⁶⁶ Nu Stjepan Vukčić ostavi Mletčanom, da zauzmu Omiš i Poljica, a sam ostade svedjer u Zeti. Tek 23. kolovoza 1445. izmiri se Stjepan sa republikom mletačkom, ostavivši Omiš u njezinoj vlasti.⁶⁷

⁶² Ibidem, p. 242—243.

⁶³ Glasnik, XIV. p. 50 i 52.

⁶⁴ Glasnik, XIV. p. 53—72.

⁶⁵ Dne 10. svibnja pisalo je vieće mletačko caru turskomu: „Comes Stefanus vaivoda, subditus vestrae serenitatis, terris et locis nostris Albaniae, quae iam per multa retro acta tempora tenuimus . . . guerras et molestias inferre non cessat . . . Ibidem, p. 73.

⁶⁶ Godine 1443. dne 31. svibnja pisahu Mletčani Antunu Diedu, zapovjedniku svoga brodovlja: „In vestra commissione jussimus, quod si propter descensum comitis Stephani in Zentam videretur vobis, non esse possibile habere Antibarum, debeat ex ordine dato recedere ex Albania, et attendere ad captionem castelli Dalmissae aut Narente . . . , locorum Stefani praedicti . . . Ibidem, p. 79. Sravni još p. 83, 84 i 86.

⁶⁷ Ibidem, p. 115—122.

XII. Stjepan Toma Ostojić. (1444—1461.)

Prva godina Tominu vladanja; odnošaji njegovi prema Ugarskoj, Dubrovniku i Mletkom (1444.). — Stjepan Toma prihvaća vjeru katoličku i uzima za ženu Katarinu, kćer velikoga vojvode Stjepana Vukčića (1445. i 1446.). — Bosna prema srbskomu despotu Gjorgju Brankoviću (1447—1451.). — Rat hercega Stjepana Vukčića sa Dubrovnikom; Stjepan Toma pomaže Dubrovčane proti svomu tastu (1451 do 1453.). — Stjepan Toma prema Hrvatskoj, osobito poslie smrti bana Petra Talovića (1453—1457.). — Stjepan Toma sprema se na rat sa turskim carem Muhamedom II. (1457.) i dobiva za sina svoga Stjepana Tomaševića Srbiju (1458.). — Pad Smedereva (1459.) i razpre Stjepana Tome sa ugarskim kraljem Matijom Korvinom. — Smrt Stjepana Tome; vjerski odnošaji za njegova vladanja.

Nakon burna vremena od pol stoljeća, pošto je više puta državi bosanskoj zaprijetila gotova propast, činilo se je sada, da će se opet vratiti mir i poredak, a možda i sretna doba prvoga kralja bosanskoga. Pokojni kralj Stjepan Tvrtko II. bješe još za života svoga g. 1427. imenovao svojim nasljednikom za bosanski prijestol moćnoga i nasilnoga Hermana, kneza celjskoga i zagorskoga, i njegove potomke; nu narod u Bosni nehtjede ni čuti, da bi koji tudjinac kraljevinom bosanskom zavladao, te odluči birati svoga zemljaka. Nu kuća Kotromanića bješe Stjepanom Tvrtkom II. izumrla; življahu samo nezakoniti sinovi kralja Stjepana Ostoje, po imenu Radivoj i Stjepan Toma. Radivoja medjutim nehtjedoše bosanska vlastela, pošto je toliko puta bio svoju domovinu pomoćju Turaka poharao; zato odabraše u veljači 1444. brata mu Stjepana Tomu za svoga kralja.¹

¹ Dne 6. ožujka 1444 pišu Mletčani: „serenissimus rex Bossine nuper electus nobis explicari fecit . . . “. Glasnik XIV. p. 86.

Stjepan Toma življaše dosele u skromnoj zabiti, tajec da je sin kralja Ostoje. Dok mu je brat Radivoj vodio Turke u svoju domovinu, da smetne kralja Stjepana Tvrtka II., čamio je Stjepan Toma u kojem skrovištu patarenskom, zadovoljan da tek žive. Da bi sasvim zameo trag svomu porijeklu, bješe oženio ženu prosta roda, po imenu Vojaču, i to po običaju bosanske patarenske crkve uz pogodbu, „da mu bude dobra i vjerna“. Potisnut sada iz svoje zabiti i uzvišen na kraljevski prijestol prva mu bijaše briga, da si državu osigura i vlast utvrdi. To mu bijaše tim nužnije, što premoćni grofovi celjski nisu veselim licem gledali, kako su ih bosanska vlastela lišila nasljedstva u svojoj kraljevini, i što je bilo bosanske vlastele, među njimi ponosni vojvoda Stjepan Vukčić, koji nisu voljeli kopilanu Ostojinu. Povjeri se zato posvema slavnomu Ivanu Hunjadi, najuglednijemu tada kršćanskomu vojvodi u jugoistočnoj Evropi. Ivan Hunjadi, pobjeditelj Turaka, mogaše ga štititi od sile cara Murata II.; isti Hunjadi, krvni neprijatelj grofova celjskih, mogaše ga braniti od napadaja njihovih; Hunjadi napokon, prvi pouzdanik kralja Vladislava, mogaše svojim ugledom smiriti nezadovoljnu vlastelu bosansku. Zahvalni Stjepan Toma izdade zato Ivanu Hunjadi 3. lipnja 1444. u gradu Bobovcu povelju ovoga sadržaja: „Mi Stjepan Toma, kralj bosanski, javljamo svim, kojih se tiče, da pošto je prijestol ovoga kraljevstva iza smrti slavnoga spomenuća kralja Tvrtka, našega predragoga strica bio izpražnjen, a ja sam po njegovoj odredbi ostao gospodar gradova i krunskih posjeda istoga kraljevstva: to je preblagi gospodin naš Vladislav, kralj ugarsko-poljski, po savjetu, dobroj volji i odredbi moćnoga gospodina Ivana Hunjada, vrhovnoga vojvode svojih vojskâ, mene svečano za kralja bosanskoga namjestio i potvrdio. Želeći se mi za toliku ljubav i sklonost odužiti, obvezujemo se Ivanu Hunjadi, da ćemo vjerno služiti rečenomu kralju i kruni njegovoj, a vojvodu Ivana priznajemo za istinitoga i vjernoga prijatelja, te ćemo ga iskrenim srcem ljubiti i vazda u svih potrebah pomagati“.² Osim toga obeća Stjepan Toma svečano, da će Ivanu Hunjadi u ime zahvalnosti svake godine na odredjeni rok plaćati po 3000 dukata, da će ga svigdje i svakom zgodom sa svojim prijatelji pomagati, dopustiv mu uza to, da može doći u Bosnu, kada ga goder volja, i ostati u njoj, dokle hoće.

² Arkiv za pov. jugosl. II. p. 88—89.

Početak rujna 1444. desio se je novi kralj Stjepan Toma u gradu Kreševu, „poveljenijem i sudom božjim prijam državu kraljevstva i sideć na pristoli kraljevstva kako car i vladika svemu stežaniju svojih praroditelj“. Uzanj bijahu vlastela i velmože malo ne iz ciele Bosne: vojvoda Ivaniš Pavlović (sin g. 1442. umrvšega vojvode Radosava), vojvoda Tvrtko Stančić, vojvoda Vladislav Klešić, vojvoda Sladoje Semković, vojvoda Petar Pavla Jurjevića sin, knez Juraj Dragičević, knez Vukić Vlatković i knez Ostoja Stipojević; samo velikoga vojvode Stjepana Vukčića nebijaše ovdje. U to dodjoše pred kralja dubrovački poslanici Nikola Žurgović i Marin Rastić, te ga zamoliše, da potvrdi gradu Dubrovniku stare zapise i povlastice gospode srbske i bosanske. Stjepan Toma ugodi molbam Dubrovčana, poveljom od 3. rujna, a uza to im još potvrdi „Primorje i Konavle“; a Dubrovčani za to obrekoše, da će mu na Dmitrov dan plaćati godimice srbski dohodak od 2000 perpera, a na Vlasin dan bosanski dohodak od 500 perpera.³

I sa Mletčani nalazimo Stjepana Tomu već prvih dana njegova vladanja u dogovorih. Baš u onaj čas, kada se bješe zakraljio, bjehu Mletčani velikomu vojvodi bosanskomu Stjepanu Vukčiću oteli grad Omiš sa susjednimi Poljici. Kralju to nebijaše počudno, jer smatraše da su to česti bosanske države, te se zato potuži u Mletcih. Nu vieće mu 15. svibnja 1444. odgovori, da s toga nežali, jer da su Poljica sa Omišem sada tako sigurna, kao da su u rukama njegovim.⁴ Nesklad, koji bješe uslied toga među Bosnom i Mletci nastao, izravnat bje domala nastojanjem mletačkoga dužda Franje Foskara, te već 15. travnja izdade kralj Stjepan Toma u gradu Jajcu nakon dogovora sa svojom vlastelom mletačkoj občini povelju, kojom joj potvrdi sve povlastice, podieljene joj od svojih predšastnika Stjepana Ostoje i Stjepana Tvrtka II. Osim toga podieli mletačkim trgovcem slobodu, da trguju po njegovoj zemlji, a da neplaćaju nikakova danka, carine, ni trgovine; a svojim kastelanom, županom i sudcem naloži, da se brinu, da bi mletački trgovci svigdje i vazda imali zgodan stan za prebivanje, dakako uz primjerenu odštetu.⁵

³ Mikl., Mon. serb. p. 427—429.

⁴ „Quod si ipsa loca (Polize et Dalmissa) sunt in manibus nostris, idem serenissimus dominus rex, propter affectionem nostram ad suam regiam maiestatem, reputare potest, quod sint in manibus suis“. Glasnik, XIV. p. 84.

⁵ Glasnik, XIV. pag. 91—95. U toj povelji čita se i ovo: „Nichilominus

Stjepan Toma prihvata vjeru katoličku i uzima za ženu Katarinu, kćer velikoga vojvode Stjepana Vukčića (1445—1446.). Još od g. 1439. boravio je u Bosni hvarski biskup Toma kao poslanik pape Eugenija IV. za Bosnu, Hum i Hrvatsku. Biskupu Tomi bijaše povjereno, da u državi bosanskoj po mogućnosti podigne ugled katoličke crkve, koje bješe iza Stjepana Tvrtka I. i Stjepana Dabiše gotovo nestalo. U prvoj polovici 15. stoljeća bijaše naime patarenska vjera tako mah preotela, da je postala upravo državna vjera bosanska, uz koju pristajahu kralji, vlastela i puk. Kralj Ostoja i svi sinovi njegovi bijahu patareni; patarenstvu prijahu vojvode i knezovi od plemena Hrvatinića, Jablanića i Kosače; u patarenstvu bješe ugreznuo sav puk bosanski. Jedino kralj Stjepan Tvrtko II. bijaše ponukom ugarsko-hrvatskoga kralja Sigismunda pristaša katoličke vjere i prijatelj franjevaca; nu zato bi mu se i svaki čas potreslo podnožje prijestola njegova.

Biskup Toma bješe još g. 1439. pokušao, da odvрати od patarenstva moćnoga vojvodu Stjepana Vukčića, glavnoga zaštitnika i branioca ove vjere. Nu bijaše loše sreće. Boljemu uspjehu nadaše se, kadno je početkom g. 1444. postao pomoćju Ivana Hunjada bosanskim kraljem Stjepan Toma Ostojić. Biskup Toma pohiti umah novomu kralju, dosele okorjelu patarenu, te ga po naputku pape Eugenija IV. uze nagovarati, da se razkrsti sa patareni i prione uz katoličku crkvu, a zato da će ga papa nadariti kraljevskom krunom. Kralj Stjepan Toma, koji je kroz tolike godine iz zabiti gledao nesreću svoje domovine, nije se žestoko otimao ponudam i predlogom rimskoga dvora. On je dobro uvidjao, da Bosni prieti dnevice propast od turske sile, a da bi se mogla spasiti samo onda, kada bi se odlučno pridružila zapadu, koji je jedini još mogao obraniti od Turaka pogaženi iztok. Nu s druge strane opet hvatao ga je strah, kada je pomišljao, da bi silni patareni videći kralja svoga, da se je odmetnuo od bosanske crkve i pristao uz Rim, na novo dozivali Turčina, samo da spase svoju vjeru.

Priegovori medju bosanskim kraljem i hvarskim biskupom Tomom potrajahu duže vremena.⁶ Kraljevske krune, ponudjene mu

omnia et quelibet privilegia serenissimorum principum quondam dominorum Ostoya patris et Tverthko apatruī nostrorum, felicis recordationis regum ut pūta Bozne confirmamus . . .“.

⁶ Dne 30. srpnja 1446. piše papa Eugenije IV. ugarskim velmožam, da je kralj bosanski „post multos diversosque tractatus diu habitos cum vene-

od pape, nehtjede Stjepan Toma primiti, jer se je bojao, da se nebi radi toga turski car Murat II. nanj oborio; isto tako nemo-gaše dopustiti, da se u njegovu vladanju podignu dvie (ili više) biskupije rimskoga obreda, i to poradi patarena i pravoslavnih, kojih je tada u Bosni bilo daleko više od katolika.⁷ Nu duboko uvjeren, da Bosni nema spasa, ako se neprivine zapadu, ukaza se pripravan sam prigrliti rimsku vjeru, a zatim polagano i oprezno raditi, da se sva Bosna pridruži zapadu i rimskoj crkvi. I tako se zgodi, da je kralj Stjepan Toma još g. 1444., svakako prije rujna iste godine, ostavio vjeru oca svoga i prigrlio rimski zakon.⁸ Papa Eugenije IV. bijaše se s toga osobito uzradovao, te je i kasnije još dne 29. svibnja 1445. kralja Tomu pohvalio, što se je, odkako je stupio na prijestol, kano katolički vladalac „sačuvao neoskvrnjen i čist od lisičje i zavodljive lukavosti i kužnih prevara onih kri-vovjeraca, koji odavna prebivaju u njegovoj kraljevini.“⁹

Kralj Stjepan Toma prihvativši vjeru rimsku i dadši se u okrilje rimskoga dvora, nadao se je takodjer pouzdano, da će si ovim svoj prijestol utvrditi i ugled podići. Vlastela i velmože bosanski slabo su naime pazili i štovali kralja, koji bijaše nezakonito čedo Ostojino,¹⁰ i koji se bješe oženio sa ženom nizka i neznatna roda. Govorahu za njega, da ga pravo ni nepatri kruna bosanska; a za ženu njegovu, da nije vriedna ni dostojna da bude kraljica. Stjepanu Tomi bijaše to vele mučno slušati, tim mučnije, što je svoju ženu Vojaču ljubio, pošto mu bješe rodila sina Stjepana i vazda ostala vjerna i dobra, kako mu je obrekla, kad ju bješe po običaju bosanske crkve uzeo za ženu.¹¹ Težkim srcem obrati se

rabili fratre nostro episcopo Farenisi, quem apud illum in suo regno apostolice sedis legatum annis septem tenuimus“, prigrlio katoličku vjeru. Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 395.

⁷ Poslanici Tomina sina Stjepana Tomaševića govorili su god. 1461. papi Piu II. ovako: „Tuus antecessor Eugenius patri meo coronam obtulit et pontificales ecclesias in Bosna voluit erigere. Renuit pater, ne Turcarum in se odium provocaret“. Rački, Bogomili i patareni. (Rad VIII, p. 149, nota 8).

⁸ Još u rujnu 1444. pisao je papa upraviteljem župne crkve u Gdanskom, da je kralj bosanski malo prije primio katoličku vjeru. Rački. op. cit pag. 148.

⁹ Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 388.

¹⁰ „ut ipse asseris, pateris de Ostoya clare memorie rege Bosne, genitore tuo uxorato, sed cum alia coniugata natus . . .“. Theiner, op. cit. p. 388.

¹¹ Papa piše Stjepanu Tomi: „Oblate nobis pro parte tua petitionis series

sada svomu zaštitniku papi Eugeniju moleći ga, da mu pomogne. Neka skine s njega žig i ljagu, što je diete preljuba i neka mu dozvoli, da se sa ženom svojom Vojačom razstavi i drugu ženu prema svomu novomu stališu oženi. Papa zadovolji veoma rado jednoj i drugoj prošnji njegovoj. Pismom od 29. svibnja 1445. odobri Eugenije izbor Stjepana Tome za kralja bosanskoga i proglasi ga nasljednikom kralja Stjepana Ostoje, kano da je sin zakonita braka, pošto je od uzvišenja svoga na prijestol vazda bio revan pristaša rimske crkve i protivnik razkolnika i patarena.¹² Drugim pismom opet od istoga dana proglasi papa brak Stjepana Tome sa Vojačom dokinutim, te rieši kralja obećanja, koje joj bješe po patarenskom običaju nekoč zadao.¹³

Riešen papinom dozvolom sveze sa Vojačom ogledaše se Stjepan Toma za suprugom, dostojnom po rodu svojem da ju riesi kraljevski vienac. Nezna se, da li ga je ljepota začarala, ili su ga vodili državni obziri; on zatraži za ženu mladjahnu Katarinu, kćerku velikoga vojvode Stjepana Vukčića, svoga neharnoga podanika i pobornika. Stjepan mu je dade rado, te mlada Katarina, odrekav se patarenske vjere i prigrliv rimski zakon postade kraljica bosanska. Ovako se je činilo, da će sada nastati bolje doba za nesretnu Bosnu; kuća Kotromanića bješe se eto izmirila sa kućom Kosačom, a potomci obiju kuća vladati će u buduće bosanskom državom. Ponosna Katarina, koja je rado izvodila svoje poriekle od srbskih careva i knezova, bijaše dostojna kraljica bosanska; a vojvoda Stjepan Vukčić vidio je bar donekle izpunjene želje svoje, te se je iza duga vremena potrudio na kraljevski dvor, gdje ga nalazimo u kolovozu g. 1446. sa ostalimi bosanskimi velmožami.¹⁴ Čim je kralj Stjepan Toma pristao uz rimsku crkvu, povedoše se za primjerom njegovim rođjaci njegovi i najotmenija vlastela bo-

continebat, quod dudum ante tui ad culmen regium assumptionem cupiens propter inimicos et invidos ortum tuum occultari, ut sic facilius, que imminebant, pericula evitares, quandam ex infimo genere mulierem etiam ad carnis copulam tibi associasti, eique iuxta morem patrie, quod si tibi bona et fidelis esset ac bene faceret, cum ipsa matrimonium contrahere, promisisti . . . Cum . . . dilecti filii barones regni tui Bosne ipsam propter infimam eius originis statum in reginam habere dedignantur . . . ". Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 888.

¹² Ibidem, p. 888.

¹³ Ibidem, p. 888.

¹⁴ Miklošić, Mon. serb. p. 440.

sanska. Prvi je prionuo uz Rim kraljev brat Radivoj sa svojom ženom Katarinom, te je odsele gradeć crkve katoličke želio ovimi zadušbinami okajati težak grieh, što ga bješe počinio, kada je prije turske haračlije vodio u svoju domovinu. U donjih krajevih slovio je još od prije sa svoga pravovjerja Hrvojev unuk Petar Vojsalić, sin Jurja Vojsalića; on bijaše po svjedočanstvu samoga pape dugo vremena „jedini katolik, koji je medju velmožami bosanske kraljevine katoličku vjeru neoskvrnjeno sačuvao“. ¹⁵ U primjer vojvode Vojsalića ugleda se sada susjedni mu vojvoda Sladoje Semković sa svojom braćom Gregorijem i Ulrikom; ¹⁶ zatim vojvoda Pavao Klešić sa sinom si Vladislavom. ¹⁷ Da, i sam vojvoda Ivaniš Pavlović, dosele najrevniji od svih patarenskih velmoža, prignu glavu svoju pod sv. krst. ¹⁸ Jedini Stjepan Vukčić, od nedavna tast kralju bosanskomu, ostade vjeran vjeri oca svoga bojeći se valjda podanika svojih, koji bijahu gorljivi patareni.

Tako osvanuše god. 1446. crkvi katoličkoj u Bosni sretniji dani. Na zemlji natopljenoj krvi bosanskih, ugarskih i turskih junaka počeo sada kao iz zemlje nicati biele crkvice kršćanske, sagrađene od obraćenoga kralja i velmoža njegovih, a navieštajuć mirnija vremena. Sam kralj Stjepan Toma podigne u Vranduku crkvu svomu imenjaku Tomi, kraljica Katarina sagradi u Vrilih crkvu sv. Trojstva; a za primjerom njihovim povedoše se rođjaci i velmože njihovi. ¹⁹ Novi papa Nikola V. bijaše presretan, kad je saznao za toli sretne uspjehe hvarškoga biskupa Tome. On ugadjaše kralju Stjepanu Tomi i njegovim velmožam u svem i svačem. Pismi od 18. i 19. lipnja 1447. uze kralja i obraćene velmože u zaštitu rimske stolice, a pismom od 20. lipnja potvrdi biskupa hvarškoga Tomu za svoga poslanika u Bosni. ²⁰

¹⁵ O vojvodi Petru Vojsaliću vidi papinske listove od godine 1445—1447. (Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 389; i Mon. Hung. II., p. 230, 231 i 234—236).

¹⁶ Theiner, Mon. Hung. II. p. 236.

¹⁷ Ibidem, p. 265.

¹⁸ Rački, Bogomili i patareni. (Rad VIII., p. 151, nota 7).

¹⁹ Spominju se još nove crkve: „sancti Georgii de Jesero“, i „sancte Marie de Virben“, koje bjehu u to doba sagrađjene. Theiner, Mon. Hung. II. p. 233—234, br. 386—389.

²⁰ Ibidem, p. 235—237. Još predšastnik pape Nikole V., papa Eugenije IV. bješe 30. srpnja 1446 svim ugarskim velikašem i crkvenim dostojanstvenikom i narodom naložio, „ut supradictum Bosne regem omnesque

Premda bješe Stjepan Toma iskreno i odlučno pristao uz rimsku crkvu, nehtjede ipak patarena, svojih nekadanjih jednovjernih progoniti. Godine dapače 1446., podielivši 22. kolovoza knezu Pavlu Dragišiću i braći njegovoj, gorljivim patarenom, grad Ključ i ina mjesta u državi svojoj, naročito im obeća, da im se ova darovnica „neima poreći ni potvoriti ni na manje donesti ni za jednu neviru ni zgrihu kraljevstvu našem, što nebi ogleđano gospodinom didom i crkvom bosanskom i dobrimi Bošnjani“. „I s timi sa svim više pisanim“, zaključuje kralj u dotičnoj povelji, „pridasmo ih gospodinu didu Miloju i didu kon dida u ruke crkovne“.²¹ Stjepan Toma nije međjutim prijaio patarenom s osobite ljubavi i tija s vjerskoga indiferentizma, nego od straha, da se i onako razdraženi nebi podigli i obnovili smutnije prijašnjih vremena. On je volio polagano i sigurno svoju osnovu izvoditi, čekajući zgodan čas, da se na nje obori, nego da prenaglim postupkom sve pokvari i možda sama sebe prietola liši. Nu to nebijaše počudno gorljivim franjevcom, koji su i u najburnije doba ostali jedini stupovi katoličke crkve u Bosni. Oni su mučno podnosili, što kralj neprogoni patarena, niti ih neodbija, te su zato počeli revnovati proti samomu kralju kano zaštitniku krivovjeraca. Stjepanu Tomi neostade sada drugo, nego da se uteče rimskoj stolici. Uvjeravajući papu o svojoj odanosti prema katoličkoj vjeri nenijekaše, da obći s patareni i da im prija; ali izjavi ujedno, da sve to čini samo vanjskim licem, dočim se „nakana njegova srca daleko razlikuje od ovoga spoljašnjega prikazivanja“. On da se patarenom prikazuje prijazan samo na vrieme, pošto su mnogobrojni i moćni; ali jedva čeka sgodu, da ih prisili, neka osudivši krivovjerje predju na katoličku vjeru, a da tvrdokorne osudi na progonstvo ili smrt. Rimski papa, popuštajući rado u malenih stvarih, da polučí veliku svrhu, uvaží tužbu bosanskoga kralja uvjerivši se prije, da Stjepan Toma nemože bez opasnosti gubitka kraljevine patarena iztriebiti, i da obći s njimi ne dobre volje, nego od nužde; štovanje pako, što ga izkazuje starješinam bosanske crkve da je puka učtivost ljudska, a ne bogoštovje, kojim bi se bog uvriedio.²² I tako se smiri oprieka među franjevci i

regni sui subditos eidem in fide catholica consentientes in cunctis, que quomodolibet occurrant, commendatos suscipientes, necessarios eis favores et sponte vestra . . . prestare velitis . . . Theiner, Monum. Slav. m. I. p. 395.

²¹ Mikl., Mon. serb. p. 438—440.

²² Rački, Bogomili i patareni. (Rad jugosl. akad. VIII., p. 152—153).

kraljem, koji je odsele mirno i dosljedno radio, da svu Bosnu pri-vede u krilo katoličke crkve, te ju ovako pridruži zapadnoj Evropi.

Bosna prema srbskomu despotu Gjorgju Brankoviću (1447—1451.)
 Čim se iza slavne pobjede Ivana Hunjada i kralja Vladislava u klancu Kunovici povrati despot Gjorgje Branković u svoje vladanje, obnoviše se razpre među Bosnom i Srbijom radi Srebrenice i inih krajeva uz lievi brieg rieke Drine. Novi kralj bosanski Stjepan Toma nastojaše svimi silami, da Srebrenica ostane uz Bosnu, koju bješe zapala iza sjajne pobjede Ivana Hunjada. Nu pošto se je Gjorgje Branković, osobito iza nesretne bitke kod Varne (10. studena 1444), u kojoj pogibe kralj Vladislav, neprestance trsio, da Srebrenicom opet zavlada, tražio je Stjepan Toma proti svomu susjedu pomoć tija u Mletčana. U veljači 1445. javljaše Mletčanom, da je despot Gjorgje primio od velikoga vojvode Stjepana Vukčića grad Medun u Albaniji, i da su se oba složila u savez proti mletačkoj občini.²³ Očito je, da je Stjepan Toma želio ovim razdvojiti Mletčane sa despotom, nebi li mu se laglje odhrvao. Ali mu to nije prudilo; još iste g. 1445. spade Srebrenica u ruke srbake, te despot Gjorgje izdade 17. rujna Dubrovčanom povelju, kojom uvede prijašnji „srebrenički zakon“, što su ga Dubrovčani imali još prije za despota Stjepana Lazarevića.²⁴ Stjepana je Tomu ljuto bolio gubitak toli važnoga mjesta, te je zato sliedećih godina neprestance radio, da ga opet osvoji. Bukne dapače očit rat među Bosnom i Srbijom; nu 6. rujna 1448. poražena bi bosanska vojska od Srbalja.²⁵ Stjepan Toma unatoč ovomu porazu neklonu duhom, nego nastavi rat još odlučnije;²⁶ a u isto vrieme zamoli pomoć

²³ Glasnik, XIV. p. 102.

²⁴ Mikl., Mon. serb. p. 437. Tuj kaže despot Gjorgje: „*K'd' primih' Srebr'nicu . . .*“.

²⁵ V' ljetu 1448. septemvrija 6. razbi Toma i kralja Tomašića. Svod manjih ljetopisův srb. (Šafařik, Památky dřev. pism. Jihosl. p. 78). — Hoc anno (1448.) Jonas praelio vicit regem Bosnensem Thomam. Ljetopis Brankovićev. (Arkiv za poviest jugosl. III. p. 21). — Tada (1448.) pobiše Srbliji Tomaša kralja bosanskoga. Ljetopis Sime Klimentovića. (Arkiv, IV. p. 33).

²⁶ Dne 10. listopada 1448. pišu Mletčani svomu providuru u Albaniji, da će mu valjda poći za rukom sklopiti mir sa despotom Gjorgjem: „*Speramus etenim considerata aetate gravissima ipsius despoti, conditione filiorum suorum, et conflictu novitus habito in Zenta a gentibus nostris et bello etiam, quo cum serenissimo rege Bossine implicitus est, quod secum ad pacem deveneritis*“. Glasnik, XIV. p. 142.

u pape Nikole V. proti despotu Gjorgju, razkolniku i tada savez-
niku Turaka.

U to se zгодиše stvari, koje su Stjepanu Tomi podavale nadu, da bi ipak mogao nadvladati svoga protivnika. Ivan Hunjadi naime, gubernator Ugarske za kralja Ladislava Posthuma, nemogaše pregorjeti poraza kod Varne, te se g. 1448. spremāše na novu vojnu sa sultanom Muratom II. Da bi laglje uspjeo, pozove i srbskoga despota Gjorgju, da se pridruži njegovoj vojsci. Nu despot Gjorgje bješe već zaboravio, da je upravo pomoćju Hunjadovom vraćen u vladanje svoje, te se ne samo neodazove pozivu njegovu, nego se podade u zaštitu turskoga cara misleći, da će ovako svoju vlast laglje održati, nego li uz Ugarsku.²⁷ S toga nastade dubok jaz medju Hunjadom i despotom, pa kad je zatim Hunjadi sa svojom vojskom hrlio na Kosovo polje, da bje boja sa Turci, pohara grozno Srbiju, kojom je prolazio. Bitka na Kosovu polju zametnuta bi 17. listopada i trajaše tri dana, a svrši se porazom ugarske vojske. Na bojnom polju ostade 40.000 Osmanlija i 17.000 ugarskih junaka, medju njimi i Hrvat Franjo Talović. Ostatkom Hunjadove vojske, bježećim kroz Srbiju domu svojemu, osvećivaše se nemilo stari despot Gjorgje; da i sam Ivan Hunjadi pade u ruke njegove, kada je iz Beograda htjeo da predje u Ugarsku. Despot Gjorgje zatvori Hunjada u Smederevo, i tek koncem godine pusti ga na slobodu, pošto mu bješe sina svoga Ladislava za taoca ostavio i uza to obećao, da će platiti 100.000 dukata odkupa i da ratujuć sa Turci neće nikada više voditi ugarskih četa kroz Srbiju.²⁸

Vrativši se Ivan Hunjadi koncem prosinca 1448. iz srbskoga sužanjstva u Ugarsku, glavna mu bijaše briga, da se osveti despotu Gjorgju za nanesenu sramotu. Na saborih u Segedinu i Tamišvaru viećaše neprestance sa sakupljenimi stališi ugarskimi, kako bi novu vojnu na Turke podigao i odmetnoga despota Gjorgja kaznio. Gjorgje Branković kano da se je pobojao osvete njegove, te podje g. 1449. sam do Hunjada sa sinom njegovim Ladislavom, odustane od svojih zahtjeva glede odkupa, te se napokon ponudi, da će posredovati mir medju Ugarskom i carem Muratom. Mir bi zaista u svibnju 1449. sklopljen u gradu Smederevu, i to na sedam godina. Pouzdanik cara turskoga bijaše despot Gjorgje, a zastupnik

²⁷ Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches I. p. 720—721.

²⁸ Ibidem, p. 729—730.

Ugarske Ladislav Gorjanski. Uslovi mira bijahu: Mir neka traje sedam godina. Poharana i opustošena Vlaška, kao što i kraljevina Srbija plaćati će turskomu caru samo polovicu dosadanjega danka. Kraljevina Bosna nasuprot mora da plaća sav ugovoreni danak, te joj se *poklanja samo dio zaostaloga danka*; kada će god Bosna ostatak danka platiti, mora da joj to sultan potvrdi. Ako nebi sultan svoje rieči održao, ostaje kralju bosanskomu prosto, da u toj stvari čini dalje korake. Sultan se napokon obvezuje, da za cijelo vrijeme mira neće Turci nijednim povodom i nijednim načinom pustošiti ni uznemirivati Vlaške, Srbije, a ni Bosne.²⁹

Umah iza sklopljena mira sastade se ugarski sabor prvih dana mjeseca lipnja u Pešti. Amo dodjoše poslanici kralja bosanskoga i despota srbskoga zahtievajući, da Ivan Hunjadi rieši razpre, s kojih su od više godina Bosna i Srbija krvarile. Tužbe i molbe kralja bosanskoga podupiraše za cijelo i papinski poslanik Valentin, koji se je tada desio u Pešti, da izmiri ugarske velmože. Premda je Ivan Hunjadi volio bosanskomu kralju, nemogaše ipak na novo od sebe odbiti despota srbskoga, pa zato odluči razmirice njihove riešiti posebnim sudom, a onda pomoći onoj stranci, koja će pravo imati. Odluku ovu saobći Ivan od Sredne u ime Ivana Hunjada i velmoža ugarskih rimskomu papi Nikoli V., koji se bješe za bosanskoga kralja vruće zauzeo.³⁰ Da li se je kada sud sastao ili ne, neima spomena; nu po svoj prilici da je posredovanjem papina poslanika Stjepan Toma ostao dobitnikom, jer je još iste godine 1449. dne 11. studena ugovorio u svom gradu Doboru sa mačvanskim banom Ivanom od Koroga ugovor, koji pokazuje, da je bio sasvim sporazuman sa gubernatorom Ivanom Hunjadom. Stjepan Toma obreče mačvanskomu banu, da će zajedno s njim braniti Bosnu i Mačvu od navala turskih; obnovi nadalje savez i prijateljstvo sa Ivanom Hunjadom zavjeriv se kraljevskom rieči svojom, da će zajedno sa velmožami i vlastelom svojom živiti u

²⁹ Schimek, Politische Geschichte des Königreiches Bosnien p. 122—123.

³⁰ Dne 24. lipnja 1449. piše Ivan od Sredne papi Nikoli V.: Postremo, in facto domini regis Bosnae, differentiam illam, quae inter ipsum et despotum Rascie viget, per viam iudicii sedari deliberavimus, assistemusque tandem parti, quae plus iuris habitura est, prout super his, oratoribus ipsarum partium, qui apud nos in hac congregatione (nostra Pestiensis) fuerant, certa avisamenta dari fecimus. Schwandtner, Scrip. rer. Hung. II. p. 62—63.

trajnu miru s ugarskimi kralji, i da im neće biti neprijatelj. Neće nikada Turaka proti njim dozivati niti ih pomagati; isto tako neće dopuštati Turkom, da iz njegovih oblasti među Drinom i Ukrinom prelaze preko riekâ ili da se služe njegovimi brodovi. Ako bi pako Turci velikom silom duboko u njegovu državu provalili, te ih nebi sam mogao suzbiti, umah će to po svojem poslaniku gubernatoru Ivanu Hunjadu doglasiti.³¹

Koncem g. 1449. ćutio se je Stjepan Toma sigurniji na prijestolu, nego li ikada prije. Pomoćju Ivana Hunjada i posredovanjem rimskoga dvora izravnana bi njegova razmirica sa despotom srbskim, a uz to bi mirom smederevskim osiguran od turske sile. Nu toli papa Nikola V. koli Ivan Hunjadi zahtievahu sada od njega, da ustane protivu patarenom, kojih nije dosele progonio od straha pred Turci. Toma pristade na želje njihove i pred papinim poslanikom obreće Ivanu Hunjadu svećano, da će krivovjercem u svojoj državi zadati smrtni udarac. Umah na to uze izvoditi g. 1450. svoje obećanje. Potican neprestance poslanikom papinim, biskupom hvarskim Tomom i revnimi franjevci poče svom odlučnosti triebiti krivovjerce u svojoj državi. Mnogobrojni patareni, nehtijući se odreći svoje vjere, ostaviše u to vrieme progona svoju domovinu, te odoše u susjednu humsku zemlju, gdje nadjoše utočišta i zaštite kod Stjepana Vukčića. Bijaše do četrdeset poglavica bosanske crkve, koji sa silnim narodom ostaviše Bosnu, ter podjoše u humsku zemlju. Nu bijaše ih takodjer mnogo, koji su u čas nevolje bježali srbskomu despotu i susjednim turskim vojvodam, zovuć ih u pomoć proti svomu kralju, koji je ponukan Rimom i Ivanom Hunjadom sve to žešće zatirao vlastiti narod svoj.³²

Stjepan Toma brzo se uvjeri, da je prerano još započeo odlučnu borbu sa patareni. Nova pogibelj zaprijeti vlasti njegovoj, nov rat vjerski i gradjanski planu u Bosni. Već 26. siečnja 1450. pozivaše papa sve odane si velmože, da priteku u pomoć, ako bi ih hvarski biskup pozvao; a 13. lipnja podieli bosanskomu kralju i vojsci

³¹ Stephanus Thomas rex Bosniae notum facimus . . . quod nullas faciemus infidelitates neque inimicitias inferemus et neque Turcos adversus ipsum regnum Hungariae introducemus . . . neque iisdem Turcis in tenutis nostris apud manus nostras existentibus a Drino usque fluvium Ukrina vadum seu navigium praestabimus . . . Datum in Dobor . . . “. Schimek, Geschichte des Königreiches Bosnien, p. 128—124.

³² Rački, Bogomili i patareni. (Rad VIII. p. 159).

njegovoj sve povlasti i milosti davane križarom, da „u ratu, što ga vodi za svoju obranu proti Turkom i krivovjernim manikejem, obuzda njihovu bjesnoću“.³³ Još nebješe Stjepan Toma svladao ustavih patarena ni suzbio njihovih pomoćnika Turaka, kada se nanj opet podigne srbski despot Gjorgje Branković. Nezadovoljan negdje sudom Ivana Hunjada od prošle godine teško dočeka smutnje u Bosni, da obnovi borbu sa Stjepanom Tomom, koji bješe nedavno pridružio svojoj vlasti sve zemlje od Drine do Ukrcine, a poimence vojvodinu Usoru. Pritisnut sada sa više strana okani se Stjepan Toma daljega proganjanja patarena, te sve sile napne, da vrati mir i sigurnost državi svojoj. U travnju 1451. obrati se u to ime na mletačku občinu moleći ju, da prvo u ratu, što će ga imati sa despotom, nepomaže nimalo despota Gjorgja; a drugo da pošalje poslanike do turskoga cara, koji bi ga učinili Bosni sklona te ga naputili, da u ratu medju Bosnom i Srbijom nepristane uz nijednu stranu. Mletačko vieće odazove se molbam bosanskoga kralja. Uvjeravaše ga, da neće pomagati despota, ako bi rat buknuo medju Bosnom i Srbijom, pošto neće da radi u prilog neprijateljem njegovim; a zatim obeća kralju, da će poslati poslanike svoje do cara turskoga, koji će sve moguće učiniti za veledragoga prijatelja mletačke občine.³⁴

Baš kad se je Stjepan Toma najljepše spremao, da se ogleda sa starim protivnikom svojim, despotom Gjorgjem, umieša se u posle bosanske ugarski gubernator Ivan Hunjadi. Kivan na kralja, što bješe prestao progoniti patarene, a bojeći se uza to, da se iz razmirice bosansko-srbske neizrodi nov rat tursko-ugarski, obori se Ivan Hunjadi na Stjepana Tomu, zahtievajući po svoj prilici od njega, da se s despotom izmiri. Stjepan Toma nadje se sada u najvećoj nevolji, te se potuži papi, da Ivan Hunjadi krši mir i prijateljstvo, što ga bješe nedavno s njim sklopio.³⁵ Papa Nikola V. pozove

³³ Theiner, Mon. Hung. II. p. 255—256. Rački, op. cit. p. 159.

³⁴ Et tertio, quod in divisione est cum despoto Rascie, et cum eo bellum habiturus, et propterea amicabiliter orat (rex), quod ipsi despoto favere nolimus. Et quarto exorat, ut ad Teuorum mittere velimus ambassiatam nostram et intercedere et exorare, quod pacifice secum vivere velit.. Et in hoc bello, quod cum despoto habiturus est, neutri partium favere. Glasnik, XIV. p. 153.

³⁵ Razabire se iz odgovora Ivana od Sredne papi Nikoli V. Tuj se kaže: „Breve quoddam, apostolica exhortatione gravidum, his diebus accepi: in quo Beatitudo vestra, me ultra cupidum, ad pacem observandam hor-

zato Ivana Hunjada, da se drži ugovorena mira. Na to mu Ivan Hunjadi 18. svibnja 1451. odgovori, da je vazda spreman držati se mira, što ga je na pónuku papina poslanika sa bosanskim kraljem utanačio; ali da ovaj nevrši zadanih obećanja, a napose da nezatire patarena, koji se jedino još u kraljevstvu bosanskom na veliku sramotu i štetu crkvi kršćanskoj šire i zaštićuju.³⁶ Kako se je napokon završila razmirica Stjepana Tome sa Ivanom Hunjadom i srbskim despotom, nije poznato; nu sigurno da nije došlo do očita rata, pošto je Stjepan Toma u to morao svu svoju pažnju obratiti na jugozapadne strane svoje države.

Rat hercega Stjepana Vukčića sa Dubrovnikom; Stjepan Toma pomaže Dubrovčane proti svomu tastu (1451—1453.). Otkada je kei velikoga vojvode Stjepana Vukčića postala kraljica bosanska, bivaše ovaj sve goropadniji i vlastohlepniji. Svoga zeta, bosanskoga kralja Stjepana Tomu nesmatraše Stjepan Vukčić za svoga gospodara, nego tek za mladjega druga Nezadovoljan, što je samo veliki vojvoda kraljevstva bosanskoga, čeznuo je za većimi častmi i naslovi. Osobito se pako uzoholi, kadno ga g. 1448. rimski car Fridrik III. počasti naslovom *hercega od sv. Save*, po kojem se polagano i sva oblast njegova prozove hercegova zemlja ili Hercegovina.

Stjepan Vukčić zvaio se je odsele „božjom milosti herceg od sv. Save, gospodar humski i primorski i veliki vojvoda rusaga bosanskoga, knez drinski i k tomu“. Još u srpnju 1450. bijaše prijatelj dubrovačkoj občini;³⁷ nu umah zatim pomrsi se to prijateljstvo i Dubrovniku zaprieti veća pogibelj, nego li nekoč za kralja Stjepana Ostoje i nedavno za vojvode Radosava Pavlovića.

Već odavna dolažahu u zemlje bosanske države za trgovinom mnogobrojni trgovci italski, napose Mletčani i Fiorentinci. Za vladanja hercega Vukčića dodje sa trgovci fiorentinskimi u zemlju

tatur, pacem inquam, illam, quam alias oratore Sanctitatis vestrae medio cum illustri domino rege Bosnae pactus sum“. Schwandtner, *Scriptores, rerum Hung.* II. p. 104.

³⁶ Ibidem, p. 104. Medju inim poručuje Ivan Hunjadi papi: „opus est, ut Beatitudo vestra, praefatum dominum regem etiam atque etiam commoneat, ut inscriptiones eius pacis atque conditiones mente teneat et pariter observare curet . . .“.

³⁷ Mikl., *Mon. serb.* p. 441.

njegovu neka žena, prekrasna, ali veoma razkalašena.³⁸ Herceg bješe već od prije čuo, da su žene fiorentinske daleko na glasu sa svoje ljepote i duhovitosti, te poželi tu ljepoticu vidjeti. Sastavši se s njom zavoli ju i uze ju za svoju ljubeznicu, a zakonitu ženu svoju Jelenu zavrigne. Jelena nemogaše tolike sramote podnositi, te pobjegne potajno sa sinom svojim Vladislavom u Dubrovnik, gdje bi častno primljena i udomljena.³⁹ Herceg zapita sada Dubrovčane, da uklone iz svoga grada tužnu Jelenu; nu pošto oni toga po starih svojih zakonih učiniti nemogaše ni nehtjedoše, spremaše se, kako bi se Dubrovniku osvetio. On poče štete nanositi dubrovačkoj trgovini u svojoj zemlji, tražeći desetine od izvezene i provezene marve, podigne trgove soli na mjestih, gdje ih od starine nije bilo, a napokon zahtievaše od Dubrovčana, da mu povrte župu Konavljje. Pošto Dubrovčani o tom ni čuti nehtjedoše, provali u kotar njihove občine, te ga grozno opustoši i silan plien ugrabi nepoštediv niti crkava.⁴⁰

Ovim buknu očit rat medju Dubrovnikom i hercegom Vukčićem. Da bi se hercegu odhrvali, zamoliše Dubrovčani pomoć u svih vladara kršćanskih, jer da se bore sa krivovjercem i prijateljem nevjernika. Već 28. siečnja 1451. odasla dubrovačko vieće poslanika Ivana Okruglića u Ugarsku naloživši mu, neka se prituži Hunjadu i ugarskomu saboru poradi tlačenja i pustošenja hercegova, i neka zamoli sabor, da bi odpravio poslanika hercegu Stjepanu, koji bi mu izjavio, da će se svako zlo, što ga nanese Dubrovniku, smatrati da ga je počinio samoj Ugarskoj. Sabor ugarski naloži na to gubernatoru Ivanu Hunjadu, da svom snagom podupre Dubrovnik, a hercegu Stjepanu da zapovjedi, neka se okani neprijateljstva te nedade povoda daljim razmiricam i ratu. Nu pošto su prietnje ugarskoga sabora ostale bezuspješne, pošalje dubrovačko vieće 14. veljače po drugi put svoga poslanika Sigismunda

³⁸ γυναϊκά τινα τῶ εἶδει εὐπρεπῆ λεγομένην, τὸν δὲ βίον ἀκόλαστον οὖσαν, παραγενομένην ἀπὸ Φλωρεντίας τῆς Ἰταλίας ἐς τὴν ἑαυτοῦ γῶραν . . . Laonici Chalcocondylae lib. X. p. 540. Zvala se je po svojoj prilici *Cecilija*, koja se kasnije g. 1466.—1470. spominje kao udova iza Stjepana Vukčića. Miklošić, Mon. serb. p. 503, 507, 508.

³⁹ Laonicus Chalcocondylas, lib. X. p. 540—541.

⁴⁰ U Miklošićevih Mon. serb. p. 442—443. nabrajaju se neke stvari, koje je ovom prilikom ugrabio. Tuj se medju inim kaže: „i jošće odrije crkvo konavaosku, i neostavi u njoj nego mire“.

Gučetića k banu Petru Taloviću i Ivanu Hunjadi, da zamoli pomoć proti hercegu, koji je svedjer pustošio dubrovački kotar. Poslaniku bijaše Hunjada sklonuti, da zajedno s Bosnom i banom Petrom Talovićem udari na hercega te ga liši svih zemalja njegovih.⁴¹ U isto doba šiljaše obćina dubrovačka svoje poslanike na ostale evropske dvorove. U Rim pošalje dominikanca Blaža, koji papi Nikoli V. potanko razloži, kako opaki herceg Stjepan udara na Dubrovnik i njegov kotar, i kako iz Italije dolaze mnogi kršćani u njegovu službu, ter s njim zajedno zatiru pravovjerni Dubrovnik. Papa Nikola na to 9. lipnja 1451. zaprieti crkvenim prokletstvom svim, koji bi ma kojim načinom nevriednoga patarena, hercega Stjepana pomagali proti gradu Dubrovniku⁴²

Najveću pomoć izčekivahu medjutim Dubrovčani od bosanskoga kralja Stjepana Tome i bosanske vlastele. Napose bosanski kralj Stjepan Toma već je duže vremena bio u zavadi s hercegom, prvo, jer je ovaj primao u svoju zemlju patarene, prognane iz ostale Bosne, a drugo, što je zavrkao svoju zakonitu ženu Jelenu, majku bosanske kraljice Katarine. Od sve bosanske vlastele pomogne Dubrovniku najprvo knez Vladislav, sin hercega Stjepana. Razgnievljen na otca, što mu bješe majku pogrdio, ostavi Dubrovnik, te se vrati u oblast otčevu, da ga silom liši njegovih zemalja i sam zavlada cielom vojvodinom. Odmetnomu sinu posluži sreća, te već u kolovozu 1451. oblada jednim dielom otčeva vladanja. Malo zatim napisa u Drinaljevu 15. kolovoza vlastitom rukom izpravu, kojom se složi s obćinom dubrovačkom u savez obećavši joj, da će joj vratiti župu Konavlje, koju joj bješe otac oteo, čim dodje do ciele vlasti otčeve. U ovoj izpravi piše knez Vladislav ovako: „mi gospodin knez Vladisav . . . videći, da tolike ljubvi i prijazni sklad i rote naš roditelj, negledaje k bogu ni k pravdi, pogrdiv velike rote i zapise, koje naši stari i roditelji i on sam s velikom ljubvom i tvrdinom bjehu učinili, od svega togaj na manje dojde, i sve potvori knezu i vlastelom dubrovačkim, i sa više brez nijedne pravde pače ni za nijedan uzrok, kneza, vlasteo grada Dubrovnika učini njim rat i razmirje, i stvori velike štete u kotaru njih, žeguće kuće i truće vinograde i plinujuće njih imanja i svaka ina zla čineći njim, kako godi mogaše, i

⁴¹ Matković u Radu VII., p. 247—248.

⁴² Theiner. Mon. Slav. merid. I. p. 408.

nastojeće za naprida svakim zlim protiva njim, kojim mogaše, i poside, uze njim župu njih Konavli protiva bogu i pravdi i protiva zapisom počtenih njegovih starih i njega samoga, — a za to mi rečeni gospodin knez Vladisav smišlja je k bogu i k pravdi . . . složih i utvrđih i u svem ustanovitih meju nama i počtenim knezom i vlasteli grada Dubrovnika bratstvo i jedinstvo, sklad i prijazan kripkoju u svem . . .⁴³ Ako je već ustankom kneza Vladislava zaprijetila hercegu Stjepanu velika pogibelj; to mu se zagrozi gotova propast, kadno se Dubrovniku pridruži i bosanski kralj Stjepan Toma. Kralj Stjepan Toma boravio je u prosincu 1451. u svom gradu Bobovcu, a uzanj bijahu ponajglavnija vlastela bosanske države, kao vojvoda donjih krajeva Petar Vojšalić, vojvoda Vladisav Klešić, knez Tvrtko Kovačević, a i knez Vladisav Vukčić, sin hercega Stjepana. U to dodje u Bobovac dubrovački poslanik Jalviz Gučetić s velikom tužbom proti hercegu Vukčiću, koji da dubrovačke kotare hara vojenom rukom i ognjem. Kralj Stjepan Toma sklopi na to 18. prosinca sa Dubrovnikom savez proti hercegu, te „ukriepi i utemelji ljubav i srčano prijateljstvo i jedinstvo u volju i nevolju suprotiv hercegu Stjepanu Vukčiću.“ Kralj nadalje zajedno sa sinom svojim knezom Stjepanom obreče knezu, vlasteli i svoj občini grada Dubrovnika, „početi rat bez svake odvlake a napredovati bez prestanka suprotiv hercegu Stjepanu Vukčiću i njegovu vladanju i njegovim gradovom i njegovim slugam sa svom našom gospodskom kraljevstva moćju i našimi slugami i našimi prijatelji vojenim načinom na polju, kako mi se gospodstvu i kraljevstvu dostoji, neimajući teškoće ali vojske turske na sebi.“ Da savez trajniji bude, darova kralj sa sinom Stjepanom ovom prilikom Dubrovniku neke zemlje hercega Stjepana oko Boke kotorske, poimence „Vrsine sa svimi seli i zaseoci, župu Dračevicu, Sutorinom i s Morinjem i gradom Novim i Risnim, sa vsim kotarom do meje kotorske.“⁴⁴

Rat Dubrovnika sa hercegom Stjepanom vodio se je sada god. 1452. i prve polovice god. 1543. Prve godine stiže hercega Stjepana još ta nesreća, da se je od njega odmetnuo podanik njegov,

⁴³ Mikl., Mon. serb. p. 444—447.

⁴⁴ Mikl., Mon. serb. p. 447—450. U dotičnoj se povelji još čita: „koj zapis mi gospodin Stifan Tomaš kralj više rečeni i sin mi knez Stipan zavezamo se i rotismo prid otcem ligatom biškupom hvarskim i prid otcem kuštodom i kapelanom Marinom“.

humski vojvoda Ivaniš Vlatković, sin Vlatka Jurjevića od plemena Bogavića sa svom braćom i bratučedi svojom. Ivaniš Vlatković sklopi 15. ožujka u svom gradu Vrataru kod Neretve savez sa dubrovačkom obćinom, obrekavši joj u ime svoje i svoje mnogobrojne rodbine, „da budemo jedini suprotiv hercegu Stipanu Vukčiću, inomu svakomu, tko bi bio njegov.“⁴⁵ Vrhovni vojvoda sviju saveznih četa proti hercegu Stjepanu bijaše rodjeni sin njegov Vladislav, koji se je pouzdano nadao, da će svrgnuv oca zavladati svom prostranom baštinom njegovom. Uz kneza Vladislava, budućega hercega od sv. Save, pristojahu redomice humska vlastela ostavljajuć oca mu Stjepana. Tako se opet domala pridružiše Vladislavu i Dubrovčanom vojvoda Sladoje Semković s braćom, knez Juraj Ratković i knez Vukašin Sanković, te je napokon herceg Stjepan ostao osamljen sred mnogobrojnih protivnika i dušmana svojih. Jedini Vlatko, mladji sin hercegov, ostade i nadalje otcu svomu sklon i vjeran, nehtijući da bude sudac roditelju svomu.

Usljed obćega ustanka bio bi ovaj put herceg Stjepan nastradao i izgubio prostrano vladanje svoje, da je još kralj bosanski Stjepan Toma mogao izdašno Dubrovćane pomagati. Nu ovaj nemogaše zadane rieći izpuniti. Kada je naime malo iza sklopljena saveza sa Dubrovnikom vojvode i knezove kraljevstva svoga pozvao da dignu svoje čete i da se pridruže vojsci njegovoj, mnogi vojvode i knezovi uzkratiše mu posluh, nehtijući ratovati proti svomu sudruhu. Osobito se kralju suprotnuše Petar Vojsalić, vojvoda donjih krajeva, i Vladislav Klešić, vojvoda zapadnih strana i gospodar Dumna i Dlamocha.⁴⁶ Kralju Tomi i sinu njegovu Stjepanu neostade sada drugo, nego da se sa sabranimi četami obore na nepokorne velmože. Tako planu i u samoj Bosni grozan rat medju vlastelom i kraljem, dok su vlastela humska pod knezom Vladislavom udarala na hercega Stjepana. Kralj Stjepan Toma bijaše medjutim sretniji od hercega. Njegove čete opustošiše nemilo donje kraje; pače se čini, da mu je pošlo za rukom zarobiti i vojvodu

⁴⁵ Miklošić, Mon. serb. p. 451—456.

⁴⁶ U pismu od 1. srpnja 1452. piše papa Nikola V. vojvodi Vladislavu Klešiću: „quod cum olim, satore malorum id serente, te carissimus in Christo filius noster Stephanus Thomas rex Bosne illustris pro eo, quod ad eius servitium vocatus, ad ipsum non veneras, pro suo et regni sui inimico haberet . . . “. Theiner, Monum Hung II. p. 265.

Vladislava Klešića. Nu sred borbe medju kraljem i vlastelom umiešaše se papinski poslanik, hvarski biskup Toma i načelnik bosanskih franjevaca, otac Marin. Ovi izmiriše Petra Vojsalića i Vladislava Klešića sa kraljem i sinom mu Stjepanom, te već 1. srpnja 1452. potvrdi učinjeni mir papa Nikola V. posebnimi poslanicami.⁴⁷

Sred najžešćih borba u humskoj zemlji osvanu jednoga dana u oblasti hercega Stjepana papinski poslanik. Papa Nikola V. naime bješe dočuo od Dubrovčana, da je herceg Stjepan udario na njihov kotar nenaviestivši rata; pa zato pošalje sada sred ratnoga bjesnila biskupa olgunškoga Pagamina, da hercega odvrati od daljega navaljivanja na Dubrovnik. Herceg Stjepan, budući baš ovaj čas u velikoj nevolji, rado dočeka papina poslanika, pokaza se spreman izmiriti s Dubrovnikom i prigrliti vjeru rimsku, pače pošalje sam svoje poklisare u Rim, koji bi papu o njegovoj pripravnosti uvjerali.⁴⁸ Herceg Stjepan učini to samo zato, da mnogobrojne svoje protivnike zavara; nu papa povjerova lukavomu hercegu, te poveselivši se, da će mu uspjeti iztriebiti paterene i u humskoj zemlji, kao što nedavno u Bosni, naloži pismom od 1. srpnja 1452. poslaniku svomu u Bosni, biskupu hvarskomu Tomi, da podje u Dubrovnik i da kneza i vieće sklone na mir sa hercegom Stjepanom.⁴⁹

Nu herceg nehtjede više čuti o miru. Dobivši po svoj prilici pomoći od turskoga cara i njegovih vojvoda, koji su bili u to opet obladali jednim dielom bosanske države,⁵⁰ prietijaše iznova gradu Dubrovniku. Još u srpnju 1452. nalagaše dubrovačko vieće svomu poslaniku na ugarskom dvoru Gučetiću, da se herceg Stjepan po drugi put sprema udariti svom silom na Dubrovnik. Neka zato Gučetić živo naslika Ivanu Hunjadi tužno stanje Dubrovnika i

⁴⁷ Ibidem, p. 265—266.

⁴⁸ Papa piše svomu poslaniku: „Cum autem nuper nobilis vir *Stephanus Dux sancti Sabbae ac comes Duinensis* . . . quosdam ad nos destinaverat oratores seu nuntios, ex quorum relationibus non solum inter prefatum ducem et dilectos filios rectorem et consilium dicte civitatis (*Ragusinae*) concordiam et pacem subsequi, . . . speremus“. Theiner. Monum Hung. II. p. 264.

⁴⁹ Theiner, Mon. Hung. II. p. 263—265.

⁵⁰ Godine 1453. daje herceg Stjepan na znanje „*gospodi vezirom i krajišniku gospodarstvu, koji gode bude na bos'nsko krajišće . . .*“. Mikl., Monum. serb. p. 460.

neka ga moli, da u tom ozbiljnom času neostavi občine bez zaštite, jer ako on nepomogne, da vieće više nezna što da uradi.⁵¹

Rat hercega Stjepana sa Dubrovnikom i sinom Vladislavom traje još godinu dana. Potanke zgrade toga rata nisu poznate; nu mora da je hercegu Stjepanu sreća poslužila, jer se je u srpnju sljedeće g. 1453. knez Vladislav okanio dalje borbe, te pošao otcu svomu u Pivu izpod visoke planine Durmitora, te ga zamolio, da mu oprost i vrati milost svoju. Što je ovom prilikom sin otcu govorio i obećao, pripovieda sam herceg ovako: „Učinih ov naš list otvoren i s našom pečaću vjerovanim s vsacijem milostivijem srčanijem hotienjem i pravom roditeljskom istinom ljubvom milost i čest i dobru volju sinu mi knezu Vladisavu, kada dojde ka mnie i smiri se prieda mnom, i dozva do sebe, što je učinio koju sgriehu gospodaru velikomu (turskomu caru), i što je učinio bezpravedno i suprotivno manie roditelju svomu, za toj kada dodje ka mnie s veliciem smierstvom i dozva po dostojnoj pravdi do sebe, i reče mi postaviti opet u moje ruke vlasteli i ine sluge i gradove i prihodka i sve, s čim je odašao bio od mene, i reče mi da će od siem sega biti vjeran polag mene gospodaru velikomu i menije hercegu Stjepanu roditelju svomu poslušan i ugodan, i reče mi, da će biti skladan i jedinan s mojim sinom i s bratom svojem s knezom Vlatkom, oba pod moj posluh na službu i na vjernost gospodara velikoga.“⁵² Ovom istom prilikom, kad se je herceg Stjepan sa sinom Vladislavom izmirio, izdade takodjer 19. srpnja 1453. izpravu, kojom oprost i svojoj ženi Jeleni i svoj vlasteli humskoj, koja se bjehu na njega podigla. „I oprostih svu sgriehu i suprotivštinu veliku i malu kućam našiem, poštenoj gospoje Jeleně i sinu mi knezu Vladisavu i vsiem vlastelom i vlasteličićem i svake vrste ljudem humske zemlje, tko su godie i kako su godie i po koj godie način odstupili od mene z gospojom Jelenom i s knezom Vladisavom, pravo i istinno i nelicumjerno oprostih i blagosovih vojevodě Sladoju Semkoviću z braćom i slugami, i knezu Jurju Ratkoviću s braćom i slugami, i vojevodě Ivanišu Jurjeviću (Vlatkoviću) s braćom, i knezu Vukašinu Sankoviću s braćom i slugami i inijem sviem plemenitijem ljudem humske zemlje i svakoje vrste ljudem, tko se je godie bio odlučio i pošao š njimi po koji

⁵¹ Matković u Radu VII., p. 249.

⁵² Mikl., Mon. serb. p. 460—463.

godie put i način i s ovej i s onej strane Neretve svega gospodstva moga.“⁵³

Ostavljeni Dubrovčani od glavnih svojih pomoćnika i saveznika bijaše i njim sklopiti mir sa hercegom Stjepanom. Oni poslaše do njega svoje poklisare Maroja Rastića, Žuvana Bunića i Andruška Bobaljevića, koji 10. travnja 1454. utanačiše u gradu Novom mir sa hercegom Stjepanom. Sve ostane kano i prije razmirja; a herceg Stjepan izdade Dubrovčanom povelju obećavši im svečano, da je neće „potvoriti ni za jednu stvar na zemlji ni za strah ni za blago ni za nijednoga gospodina ni za nijednoga inoga človjeka volju, izloživ velikoga gospodara gospodina cara turskoga Mehmet bega.“⁵⁴ Ovako se smiri rat, koji je pune tri godine trajao i napokon samo Turkom u prilog bio. Već g. 1456. piše car turski Muhamed II. pismo „od hercegovе zemlje sandžak begu i novskomu i hotačkomu kadiji.“⁵⁵

Stjepan Toma prema Hrvatskoj, osobito poslie smrti bana Petra Talovića (1453—1457.). Bosanski kralji nemogahu nikako zaboraviti, da je nekoč za Tvrtka I. bila Hrvatska sa Dalmacijom u vlasti države bosanske. Zato nastojahu neprestance, da svoju vlast u tih kraljevinah obnove. Pri tom ih nije vodila puka želja za osvajanjem, nego prieka nužda, da državi svojoj podadu prirodne medje i tim joj osiguraju obstanak. Jer kao što dalmatinsko-hrvatsko primorje nemože pravo da uspieva bez zagorske Bosne, tako ni ova nemože da živi bez primorja dalmatinsko-hrvatskoga, koje ju vodi do mora i spaja sa ostalim svietom.

Stjepan Toma, postavši kralj bosanski dodade svomu naslovu: „*kralj Dalmaciji, Hrvatom*“,⁵⁶ želeć ovako iztaknuti, da se država bosanska još nije sasvim odrekla Dalmacije i Hrvatske, premda je u to već celo hrvatsko-dalmatinsko primorje od Zadra do Omiša bilo u vlasti mletačkoj. U isto doba držao je Stjepan Toma zaista neka mjesta u nutarnjoj Hrvatskoj, pošto je u ožujku god. 1445. Mletčanom nudio, da će im odstupati neke svoje gradove u okolišu

⁵³ Mikl., Mon. serb. p. 457—460.

⁵⁴ Ibidem, p. 465—469.

⁵⁵ Ibidem, p. 474.

⁵⁶ U povelji od 8. rujna 1444. zove se Stjepan Toma: „Stefan Tomaš kralj božjom milošću Srbijem, Bosni, Primorju, Homsci zemlji, *Dalmaciji, Hrvatom, Donjim Krajem, Zapadnim stranam i k tomu*“. Isto tako u povelji od 22. rujna 1446. Miklošić, Monumenta serb. p. 429 i 438.

občine Poljičke, koji bi im više po volji bili. Nu zato ih je molio, da mu dadu koji grad u primorskoj Dalmaciji, u koji bi se mogao skloniti, kada bi ga koja nevolja snašla.⁵⁷

U nutarnjoj Hrvatskoj, napose uz medju bosansku, bijaše u to doba najmoćniji vlastelin knez *Petar Talović*, ujedno i ban hrvatski. Kao nasljednik slavni Nelipića imao je u vlasti svu župu cetinsku i klišku sa dotičnimi gradovi, a kao ban hrvatski upravljao kraljevskimi gradovi, poimence Kninom, Ostrovičom i Skradinom. Još g. 1442. bješe ban Petar Talović, videći kako vjerni podanici krune ugarske stradaju od biesnih pogana i inih protivnika krune ugarske, vratio crkvi spljetskoj desetinu u župi kliškoj i cetinskoj, koja joj bješe nepravedno oteta.⁵⁸ Nu ban Petar Talović imao je osim biesnih Turaka i drugih dušmana. Osobito iza smrti kralja Vladislava Varnenčika dizahu se proti njemu moćni knezovi Frankapani, podupirani knezovi celjskimi, a isto tako i knezovi krbavski, saveznici bosanskoga kralja Stjepana Tome. Petar Talović, okružen odasvud protivnici svojimi, pošalje u tolikoj nevolji koncem godine 1445. biskupa skradinskoga u Mletke i ponudi obćini sve svoje tvrđjave i zemlje, samo ako mu dade potrebito za život i pravo na plemstvo mletačko. To se nemilo kosnu kralja bosanskoga, te se umah potuži mletačkomu vieću, da je čuo za neke dogovore njegove sa banom Petrom, koji da je spreman ustupiti republici neka svoja mjesta, što no po pravu pripadaju kruni bosanskoj.⁵⁹ Mletačko vieće odvrati 17. ožujka 1446. kralju Stjepanu Tomi, da je doista u dogovoru sa banom Petrom, ali da neće ničesa učiniti, s česa bi se on pravedno tužiti mogao. Petar Talović ostade međjutim i nadalje ban hrvatski i gospodar kliške i cetinske župe; nu početkom g. 1449. imenova Ivan Hunjadi Nikolu Iločkoga banom Hrvatske, te Petru Taloviću zaprijeti iznova pogibelj. U toj nevolji svojoj obrati se za pomoć mletačkoj obćini; a ujedno uze ugovarati sa kraljem

⁵⁷ Glasnik, XIV. p. 102—108. „offert nostro dominio ex castris suis circumstantibus Polze, illud vel illa quae nobis magis placeant“.

⁵⁸ U dotičnoj povelji zove se ban Petar: „Nos Petrus de Talouiz Cethinae ac Clissiae comes, Regnorum Dalmatiae et Croatiae Banus“. Lucio, Mem. pag. 452.

⁵⁹ prefatum dominum regem sensisse, quod cum bano Pircho tenemus praticam, habendi de locis, que idem banus tenet, et nos advisat ipsa loca corone sue legitime spectare et ipsius iurisdictionis esse. Glasnik XIV., pag. 124.

Stjepanom Tomom, koji je bio nakan uzeti banovinu Petrovu u svoju vlast, a zato mu dati u zamjenu koji grad u Bosni. Stjepan Toma saobći svoju nakanu Mletčanom, koji mu 7. travnja 1449. odgovoriše, da bi im njegovo susjedstvo bilo milije nego ičije drugo.⁶⁰ Ali ni od toga nebi ništa, pošto je u to Petar Talović dobio dovoljno pomoći i ratnih sprava od Mletčana, te je suzbiv protubana Nikolu Iločkoga svoju banovinu održao. To se dade na žao Stjepanu Tomi, pa uze odsele šurovati sa protivnici bana Petra, napose sa knezovi krbavskimi želeći se ovako domoći njegove banovine. Kada se sljedeće godine 1450. obnoviše borbe u Hrvatskoj, te se u listopadu odmetnu znameniti grad Ostrovica od bana Petra, nastojaše sada kralj Stjepan Toma, da ju ma kojim putem svojoj državi pridruži. U travnju 1451. poručivaše mletačkoj občini, da bi mu veoma milo bilo, kada bi Ostrovicu posvojila; nu ako je ona nebi htjela, neka barem njemu dozvoli, da si ju za novac pribavi. Mletačka občina odvrati mu na to 29. travnja, da su joj već nudili Ostrovicu, ali da je neće; nu zato će joj biti drago, ako ju kralj zadobije, jer voli za susjeda njega nego li ikoga drugoga.⁶¹ Osokoljen sklonosti Mletčana uze Stjepan Toma svedjer više revnovati proti banu Petru, te se nezadovoljaše više samo Ostrovicom, nego mu otimaše i Knin, glavni grad tadanje preko-velebitske Hrvatske. Ali bijaše loše sreće; te zato domala sklopi s banom mir (16. srpnja 1452.), pošto su ga u to poslovi drugamo zvali.⁶²

Sve dosele življaše kralj Stjepan Toma u najboljem sporazumku sa Mletčani nadajuć se upravo njihovom pomoći zavladati Hrvat-

⁶⁰ Et propterea cogitaverat (rex) pro sua et nostra securitate, de concordia et voluntate ipsius bani accipere ipsum banatum et dare praedicto bano quoddam castrum longe maioris redditus. Glasnik, XIV. p. 144—146.

⁶¹ „et subsequenter (oratores regis Bossine exposuerunt), quod castrum Ostrovize defecerat a comite Pircho, et si ipsum volebamus erat ei gratissimum ut illud acciperemus, quando vero non, quia precio illud sperat habere, contentari velimus, quod ipsum accipiat“. Glasnik, XIV. p. 153.

⁶² Vriedno je ovdje, makar i mimogredce iztaknuti, da je 1446—1450. kralj aragonski Alfonso V., zavladao, o tom nastojao, da postane kralj ugarsko-hrvatski. Već g. 1446. zahtievaše Alfonso od kralja Stjepana Tome, da mu ustupi Driva (Narentam), „ut per eam valeat habere aditum ad regnum Hungariae“. (Glasnik XIV. p. 124). Dođim se je Stjepan Toma tomu otimao, bijaše Stjepan Vukčić spreman uz Alfonsa pristati uz pogodbu, da ga imenuje hercegom spljetskim (ducham Spaleti). Glasnik, XIV. p. 144. Vidi još p. 126, 145, 149—152.

skoj. Nu sada malo da se nije s njimi ljuto zavadio. Kada se je naime g. 1451. Dubrovnik zaratio sa hercegom Stjepanom Vukčićem, te se u to ime složio sa kraljem bosanskim Tomom i bosanskom vlastelom u savez, herceg Stjepan tražijaše pomoć u Mletcih, koji nisu nikada pravo voljeli Dubrovniku. Obćina mletačka prijaše zaista hercegu u svem, ali ga izprva nemogaše pomagati vojenom silom, pošto je sama bila zabavljena u Italiji.⁶³ Još 31. ožujka 1452. uvjeravaše ga, da će ga pomoći vojenom silom, čim svrši rat u Italiji; nu već malo zatim podiže brodovlje i vojsku, te na molbu njegovu udari na vojvodu Ivaniša Vlatkovića (Jurjevića), najmoćnijega vlastelina medju Cetinom i Neretvom, a najljućega pobornika njegova. Nu kao što svakom prilikom, tako i ovaj put gledali su Mletčani samo na svoju korist; njim nebijaše do toga, da satru neprijatelje hercega Stjepana, nego tek da sebe pomognu. S toga nepotražiše Ivaniša Vlatkovića u nutarnjoj zemlji, nego se zadovoljiše tim, da su mu oteali sve primorje od Cetine do Neretve, naime Krajinu i Neretvu, te ih pridružili svojoj vlasti. Zgodi se to negdje travnja 1452. Čuvši kralj Stjepan Toma, da su Krajina i Neretva, obje sastavne česti njegove države, dospjele u ruke mletačke, spočitavaše obćini, što je za tuđim posegnula. Nu ova mu 3. lipnja 1452. odgovori, da je ona na to bila pozvana od hercega Stjepana, pravoga i nedvojenoga gospodara ovih zemalja, pa da će kralju biti valjda milo susjedstvo mletačke obćine, koja bi njemu mogla koristiti više, nego li itko drugi.⁶⁴ Stjepan Toma kano da se je izprva branio pustiti Mletčanom ovaj liepi dio svoje države, a osobito trg Driva (locus Narente); nu pošto je sam herceg Stjepan s vojskom prodro do Neretve, da ju Mletčanom sačuva, morade bosanski kralj popustiti, te već 26. lipnja imenovaše Mletčani Karla Maurocena za providura Krajine i Neretve.⁶⁵ Napokon i vojvoda Ivaniš Vlatković videći, da mu je liepo primorje spalo u ruke mletačke, zamoli obćinu, da mu potvrdi sve posjede, što ih je ovdje imao. Na to potvrdi zaista 22. srpnja 1452. dužd Franjo Foskari novomu podaniku svomu sve zemlje u Krajini, podieljene mu još 1417. od kralja

⁶³ Glasnik, XIV. p. 155—161.

⁶⁴ . . . in hac impresia Crayna et Narente, ad quam invitati per nuncium et litteris illustris domini ducis Stefani, veri et indubitati domini dictorum locorum . . . ". Glasnik, XIV. p. 168.

⁶⁵ Ibidem, p. 165—168.

Ostoje.⁶⁶ Godine 1453. umre ban Petar Talović, posljednji znatniji knez hrvatski na jugu Velebita. Ostavi za sobom udovu Hedvigu i sinove Ivana i Stjepana, kojim postade skrbnik knez Pavao Kragulj, zapovjednik grada Klisa. Svi bliži i dalji susjedi Hrvatske podigoše se sada, da razgrabe baštinu pokojnoga bana. S jedne strane javi se herceg Stjepan Vukčić, pomagan svojimi rođjaci Frankapani i grofovi celjskimi, s druge se pojagmi kralj bosanski, a s treće napokon Mletčani, željni napose tvrđoga grada Klisa. Uza to nastojahu i celjski knezovi, da ih zapane banska čast u Hrvatskoj. Početkom g. 1455. otimaše se već Stjepan Toma proti celjskim grofovom za banovinu hrvatsku. Pošalje u to ime svoga pouzdanika Nikolu Trogirana Mletčanom moleći ih, da ili sami uzmu grad Knin „glavni i prvi grad Hrvatske“, ili da barem sklonu sinove bana Petra, svoje štićenike, da njemu izruče grad Knin, jer da će ga inače uzeti celjski grof Ulrik. Mletčani mu na to 8. ožujka odgovoriše, da sami Knina uzeti neće, jer bi se tim upleli u rat s Ugarskom; nu da će rado sinove bana Petra nagovarati, da ga njemu izruče. Nu kralj Stjepan Toma ipak nedobi Knina, pošto se proti njemu podigne herceg Stjepan Vukčić, koji je postavši nedavno udovcem svakako nastojao, da dobije ruku obudovljele banice Hedvige, a s njom i sve gradove porodice Talovića u Hrvatskoj. I kralj Stjepan Toma gledaše sada, kako bi sina i nasljednika svoga Stjepana što sjajnije oženio; nu herceg Stjepan sakupi golemu vojsku i zaprieti Hrvatom groznim ratom, nebi li ovako ženitbu kraljevića Stjepana zapriečio.⁶⁷

Borbe za Hrvatsku uzplamtije još bolje g. 1456., kadno se u nje umieša i grof celjski Ulrik, imenovan u to banom hrvatskim. Kralj Stjepan Toma odagna doduše prvi put čete Ulrika celjskoga

⁶⁶ Ibidem, p. 168—171.

⁶⁷ O stanju Hrvatske koncem g. 1455. veoma je poučno pismo Trogirana Ivana Sobote od 24. prosinca. Tuj se piše: „Magnanimus Stephanus omni studio, cura, ac cogitatione contendit, ut uxor magnifici Petri bani sibi nubatur. Hoc conjugio in magna spe est, Crovatis imperare posse receptis oppidis, quae bano Petro parebant. Rex et despotus inviti et gementes imperata facturi sunt. Rex tanto periculo exterritus, ut filio suo adolescenti splendissime nubat, enixissime contendit. Nihil adhuc compertum habeo; si quid explorati habuero, continue te certiozem faciam. Magnanimus Stephanus simulate regis molitiones animadvertit; contractis undique delectu ingens bellum se Crovatis illaturum minatur. Hoc terrore regias nuptias disturbare posse confidit“. Rad jugosl. akad. I. p. 155.

iz Hrvatske; nu bojeći se ipak sile njegove doglasi umah zatim mletačkoj občini, da se nova vojska celjskoga grofa primiče, te ju moli, da se s njim sdruži proti grofu Ulriku na obranu sirota Talovičevih, koji su pod zaštitom njegovom i njezinom, i da poruči hercegu Stjepanu, rođaku Ulrikovu, da pusti na miru sinove Petrove. Mletačka občina, premda bješe u to (28. svibnja) primila pismo od Ulrika celjskoga, kojim joj javljaše, da mu je kralj Ladislav podielio hrvatsku banovinu, odgovori ipak 3. lipnja kralju bosanskomu, da si slobodno uzme grad Knin i da tim razstavi hercega Stjepana od bana Ulrika, a uza to mu obeća, da će pisati hercegu Stjepanu, neka se nimalo nepača u hrvatske stvari. Nu uzprkos tomu nemogaše Stjepan Toma u Hrvatskoj nimalo uspjeti, pošto u to Turci svom silom zaprietiše državi njegovoj.

Stjepan Toma sprema se na rat sa turskim carem Muhamedom II. (1457) i dobiva za sina svoga Stjepana Tomaševića Srbiju (1458). Postavši Stjepan Toma pomoćju Ivana Hunjada kraljem u oslobođenoj od Turaka državi bosanskoj uzkrati danak, što ga je njegov predšastnik Stjepan Tvrtko II. Tvrtković morao plaćati caru turskomu Muratu II. Nu upravo s toga nije se Toma ćutio siguran od sile turske; upravo zato nije progonio u svojoj državi patarena, kako su to rimski papa i ugarski dvor želili; upravo od straha pred Turci molio je još 1445. mletačku občinu, da mu da jedan svoj grad u Dalmaciji, u koji bi mogao pobjeći sa porodicom i imanjem svojim, kada bi mu došlo do nevolje.⁶⁸ Još većma bojaše se turske sile, kadno se zavadi sa srbskim despotom Gjorgjem Brankovićem, koji bijaše u milosti caru Muratu II. Stjepanu Tomi nebijaše s toga osobito žao, kadno je u svibnju 1449. Ivan Hunjadi sklopio sa Muratom mir, po kojem je Bosni bilo opet plaćati danak Turkom, a uza to i polovicom nadoknaditi zaostali harač od prijašnjih godina.

Početkom g. 1451. umre car Murat II., a 5. veljače postane turskim sultanom dvadeset i jednogodišnji sin njegov Muhamed II. (1451—1481.) Bijaše to sjetan, ali oštrouman, uljudjen i slavo-hlepan mladić, koji si uze za životnu zadaću oboriti sve kršćanske države na balkanskom poluotoku. Srbski ljetopisac Mihajlo iz Ostrovice kaže zanj: „Car Mahomet vladao je poslie svoga oca srećno, ali pored toga bio je vrlo lukav, te je pomoćju primirja

⁶⁸ Glasnik, XIV. p. 102.

prevario, gdje god je koga mogao.“⁶⁹ I kralj Stjepan Toma u dnu srca zaštrepi, kada je začuo za promjenu na prijestolu turskom. Ugovarajući u prosincu 1451. savez sa Dubrovnikom proti hercegu Stjepanu obećaje, da će započeti rat „neimajući teškoće ali vojske turske na sebi“⁷⁰; a još u ožujku iste godinemoli mletačku občinu, da bi poslanika svoga poslala do cara Muhameda II., koji bi ga molio, da žive na miru s Bosnom.⁷¹ Nu još većma prepade se Stjepan Toma, kada Muhamed II. dne 29. svibnja 1453. zauze Carigrad učinivši tim konac starodrevnomu carstvu byzantskomu. U golemu strahu odpravi brzo svoje poslanike slavodobitnomu caru, da mu se pokloni i milost njegovu steče.⁷² Nu ujedno u isto doba obrati se za pomoć rimskomu dvoru i zapadu, živimi bojami crtajući prieteću pogibelj Bosni i celomu kršćanstvu. Slutnja njegova bijaše žalibože istinita, jer su Turci u isto po prilici doba, dozvani odmetnikom hercegom Stjepanom, zauzeli jedan dio jugoistočne Bosne i ustrojili tamo „bosansko krajišće.“⁷³ Glavno mjesto toga krajišća bijaše za celo Foča (Hotča) na utoku Čehotine u Drinu, gdje je stolovao odsele turski sandjak-beg hercegovne zemlje šireć tursku vlast u nutarnju Bosnu i prema moru.⁷⁴ Razabravši papa Kaliksto III. veliku pogibelj, što no prieti državi bosanskoj i njezinu kralju, pismom od 30. travnja 1455. primi Stjepana Tomu i sina mu Stjepana u zaštitu rimske stolice, obećavši mu ujedno, da će mu predati, čim se predobiju, one zemlje, koje su mu Turci i nevjerni podanici oteali.⁷⁵ Nu slaba bijaše od toga utjeha kralju Tomi. Već sljedeće godine 1456. u svibnju ili lipnju tužio se je mletačkoj obćini, da turski car čezne za Bosnom; da ga je dosele

⁶⁹ Mihajla Konstantinovića iz Ostrovice: Turska istorija, preveo iz poljskoga (Pamiętniki Janczara) i izdao dr. Janko Šafařík (u Glasniku srbskoga učenoga društva XVIII. p. 45—188) glava 26. p. 108.

⁷⁰ Mikl., Mon. serb. p. 448.

⁷¹ Glasnik, XIV. p. 158.

⁷² Parvo interiecto tempore (iza pada Carigrada) legatos regis Bosne, qui apud imperatorem Teucrorum legationis munere functi sunt, venisse nunciatum est. List Ivana Sobote u Radu I. p. 151.

⁷³ U jednoj povelji od 19. srpnja 1458. čita se: „Milošću božjom i gospodara velikoga gospodina mi cara amir sultana Mehmet bega mi gospodin Stjepan, herceg od svetoga Save . . . gospodi vezirem i krajišniku gospodarevu, koji bude na bosansko krajišće . . . “. Mikl., Mon. serb. p. 460.

⁷⁴ Ibidem, p. 474. — Jireček, Die Handelsstrassen p. 76.

⁷⁵ Theiner, Mon. Hung. II. p. 272.

novcem mitio, nu sada da traži od njega četiri tvrđjave i 20.000 vagana žita, inače da će nanj udariti te ga smrviti.⁷⁶

Dok je ovako Stjepan Toma štrepio za obstanak svoje države, događjahu se na iztoku Bosne čudne stvari, s kojih mu domala sine nova nada. Slavodobitni car Muhamed II. zauzevši jednom Carigrad redomice je osvajao grčke, arbanaske i srbske zemlje. God. 1454. zahtievaše od srbskoga despota Gjorgja Brankovića, da mu izruči svu Srbiju, kako ju bješe primio od Stjepana Lazarevića. Gjorgje se prepade s toga i pobježe u Ugarsku, tražeći zaštite u Ivana Hunjada. Pomoćju njegovom iztjera doduše iz svoje oblasti Turke, koji bjehu g. 1455. u nju provalili; ali umah na to ponudi Muhamedu danak od 32.000 dukata na godinu, samo da ga ostavi na miru. Nu Muhamed nemogaše pregorjeti poraza svojih četa, pa zato sliedeće godine sabere veliku vojsku od 150.000 momaka i 300 topova, da kroz Srbiju provali u Ugarsku. Na medji ugarsko-srbskoj bijaše mu prije svega uzeti tvrdi Beograd, ključ Ugarskoj sa srbske strane. Obsjednutomu gradu priskočiše u pomoć Ivan Hunjadi i Ivan Kapistran, poslanik papinski, te potukoše (21—22. srpnja) hametom tursku vojsku, koja morade na to Beograd i svu Srbiju ostaviti. Malo dana iza te sjajne pobjede umre slavni Ivan Hunjadi (Sibinjanin Janko), bič Turaka.

Kršćanski je sviet klicao od radosti začuvši za sjajnu pobjedu Ivana Hunjada pod zidinami beogradskimi. I bosanski kralj poveselio se je sada misleći, da je kucnuo čas te će se osloboditi sramotne podložnosti turske. Ohrabren sretnom pobjedom kršćanskom ugleda se u slavnoga arbanaskoga vojvodu Jurju Kastriota (Skanderbega), koji je još od g. 1444. junački tursku silu odbijao, te odluču sam podiči vojnu na Turčina. Odkáže zato najprije turskomu caru Muhamedu II. danak, što ga je dosele plaćao,⁷⁷ a na to ustane, da na čelu velike križarske vojske povede vojnu na cara Muhameda II. Začuvši po franjevcu Nikoli Šibenčanu za tu odluku bosanskoga kralja papa Kaliksto III., bijaše presretan. Ljubeznim pismom od 23. travnja 1457. poticaše ga, da uztraje i nadalje u toj „plemenitoj, pobožnoj i svetoj nakani,“ te da uloži

⁷⁶ Ljubić S., Ogdalalo književne poviesti jugoslavjanske I, p. 244.

⁷⁷ U pismu od 20. lipnja 1457. piše papa Kaliksto III. : „et quod iam ipse rex (Bosne) desiit pendere tributum, quod hactenus ipsi tyranno Turcorum dare consuevit“. Theiner, Mon. Hung. II. p. 297.

sve sile svoje na propast neprijatelju kršćanstva.⁷⁸ U isto doba gledaše papa Kaliksto, kako da što više pribere saveznika i sredstva Stjepanu Tomi, da bi laglje i uspješnije izveo veliku nakanu svoju. Pozove u to ime mletačkoga dužda Franju Foskara pismom od 26. srpnja, da se i on pridruži križarskoj vojni, a napose da dopusti mnogobrojnim žiteljem dalmatinskim, željnim svetoga rata, da idu u pomoć kralju Tomi.⁷⁹ U isto doba pozivaše i ugarske biskupe na sveti boj; svojim poslanikom u Dalmaciji, Ugarskoj i Srbiji nalagaše, da propoviedaju svagdje križarsku vojnu i kupe darove i novaca za križare; a sakupljene novce da podiele na troje: jednu trećinu da dadu ugarskomu kralju, drugu Jurju Kastrioti, a treću bosanskomu kralju Stjepanu Tomi.⁸⁰ Napokon pismom od 28. srpnja opomenu i hercega Stjepana Vukčića, da se pridruži svetoj vojni na nevjernika.⁸¹

I Stjepan Toma spremaše se ozbiljno na sveti rat, pri čem ga pomagaše i brat Radivoj, svedjer revan pristaša katoličke crkve.⁸² Bijaše u to već dobrahno pripravljen, te poruči zato papi po franjevcih Marijanu i Pavlu Dubrovčaninu, da se s Turci neprestano bori, i da će početkom mjeseca rujna 1457. poći na otvoreno polje i udarati na njihove gradove.⁸³ Papa ga na to pismom od 29. srpnja pohvali kličući mu: „Digni se dakle, vojnici Krstov, i udaraj muževno na barbare, te ćeš viditi, da ćeš božjom milosti slavnu pobjedu nad njimi održati.“ Stjepan Toma, da bi što sigurnije mogao udariti na Turčina, pošalje 24. srpnja 1457. iz varoši Sutiske svoga poslanika Nikolu Trogirana, da kod svih zapadnih vlasti i dvorova, kod rimskoga pape, mletačkoga dužde, vojvode milanskoga, vojvode burgundskoga, a napose kod aragonsko-napuljskoga kralja Alfonsa V. moli za pomoć, te mu u to ime dade i posebno vjerovno pismo za sve ove vladare.⁸⁴

⁷⁸ Ibidem, p. 291—292.

⁷⁹ Theiner, Mon. Hung. II. p. 297.

⁸⁰ Ibidem, p. 292, 296, 298. 304. — Monum. Slav. merid. I. p. 426.

⁸¹ Theiner, Mon. Hungar. II. p. 297—298. — Mon. Slav. merid. I. p. 427.

⁸² Theiner, Mon. Slav. merid. I. p. 428.

⁸³ „intellextimus, tuam celsitudinem adversus perfidos Christi hostes Turchos continuo bellum gerere, ac dispositam esse ad principium mensis Septembris proxime futuri in campum et castra contra predictos exire . . . “. Theiner, Monum. Hungar. II. p. 298—299.

⁸⁴ Lucio, Memorie de Traù, p. 451.

U to umre ugarski kralj Ladislav 23. studena 1457.; sliedeće godine 23. siečnja odabran bi ugarsko-hrvatskim kraljem mladjahni Ivan Korvin, sin slavnoga Ivana Hunjada. Upraviteljem države postade Mihajlo Silagji, ujak mladomu kralju. Promjena na ugarskom prijestolu, a i slab odziv kršćanskoga svieta učiniše, da nije do toliko snovane i pripravljane križarske vojne ni došlo. Medjutim ratovaše kralj Stjepan sam na svoju ruku sa Turci, koji su u isto doba vodili rat u Srbiji sa Mihajlom Silagjem. Stjepan Toma sa svojim sinom zauze doduše početkom g. 1458. neka mjesta na medji bosansko-srbskoj,⁸⁵ nu napokon uvidi, da nebi mogao dalje uspješno vojevati sa carem Muhamedom; zato sklopi s njim mir u ožujku ili travnju iste godine obećavši mu plaćati danak kano što i prije rata.⁸⁶ Već u svibnju desili su se u Drinopolju poslanici kralja Stjepana Tome, donesavši caru Muhamedu 9000 dukata u ime danka.⁸⁷

Stjepan Toma bješe se i s toga požurio učiniti mir s Turci, jer mu se je u to pružila prilika, da zavlada Srbijom. Stari despot Gjorgje Branković, s kojim se je Stjepan Toma još g. 1455. za Srebrenicu otimao,⁸⁸ umre 24. prosinca 1456. ostavivši za sobom udovu Jerinu i tri sina: Lazara, Grgura i Stjepana. Despotom postade sada Lazar Gjorgjević, koji je Srbijom vladao do 20. siečnja 1458. Za njega prestadoše borbe i razmirice s Bosnom; pače zajednička pogibelj od Turaka sdruži oba susjedna vladara u savez. Stjepan Toma prijatelji se iskreno sa despotom Lazarom

⁸⁵ Nove havemo, come mori despoto Lazaro, cussi re de Bossina cum hoste ando la, et si ha preso Srebarniza et altri castelli 3 et 5, dicti Astanach e quatro Atonachevich, li quanti hanno zurati esser sotto posti alo dominio de Re di Bossinia, li quali Rezbarnica et castelli 2 ha reservato Re per se, . . . , et quello di Sreberniza chiamo fiol de Re ad uno convito cum altre cose donate . . . Monumenta Hungariae extera (Mátyás király korából I. p. 6),

⁸⁶ Re de Bossina ha fatto et comfermato la pace cum el Turcho, dandoli el tributo ordenato per non poter far altro . . . Ibidem, p. 18.

⁸⁷ Dice preterea haver veduto in Adrionopoli ambassata del re di Bossina, quale havea portato el tributo de ducati IX. millia. Ibidem, p. 29.

⁸⁸ „I pogibe (1455.) Petr' Kovačević pod Srebrenicom od Dmitra Radoevića maja 5.“ (Šafařík, Pam. dřev. pism. p. 78). „Eodem anno (1455.) Dmitar Radoevich mactat Petrum Kovachevich sub Sreberniza“. (Arkiv III, p. 21). O vojvodi Petru Kovačeviću vidi listinu kralja Stjepana Tome od g. 1446. (Miklošić, Mon. serb. pag. 440); a o Dmitru Radoeviću srbske ljetopise u Šafaříku (Pamatky, p. 79).

i okaniv se svakoga takmenja nastojaše sada, kako bi ne samo bosanske prediele i zemlje (Srebrenicu, Zvonik i Usoru), nego i Srbiju pribavio svomu rodu, ali ne ratom, nego ženitbom. Već bi spomenuto, da je kralj Stjepan Toma imao odrasla sina Stjepana, kojega je još godine 1455. žudio što sjajnije oženiti, nebi li tako podigao ugled svoje porodice i laglje odoljevao dušmanom svojim. Liepa mu se zgoda pruži za to sada, kada je u Srbiji vladao despot Lazar, koji je od svoje žene Jelene Paleogovke imao jedinicu kćer Jelenu (Jelaču). Još za živa Lazara ugovorena bi ženitba bosanskoga kraljevića Stjepana sa despotovom kćerju Jelenom, te je kraljevića Stjepana imala po smrti Lazarevoj zapasti ne samo iztočna Bosna, nego i despotska vlast u Srbiji.

U to umre Lazar Gjorgjević, prije nego li je kći njegova pošla za kraljevića Stjepana. Za Srbiju se otimaše sada više takmaca: Stjepan, brat Lazarev, zatim jedan nezakoniti sin drugoga Lazareva brata Grgura, a napokon i sam turski car Muhamed. Nu proti svim ovim uspievaše Stjepan Toma toli sretno, da je sa sinom svojim zauzeo neke gradove despotove, medju njimi Srebrenicu, koja je već 22. veljače 1458. bila u rukama bosanskim. Nu domala spade Smederevo u ruke Grgureva sina, a na to se poboja kralj Toma, da mu sin nebi dobio Srbije, te odluči opozvati zadatu rieč i potražiti drugu ženu za svoga sina.⁸⁹ U to ime pošalje svoga vjernoga službenika Nikolu Trogirana u Milan, da u vojvode Franje Sforze zatraži njegovu kćer za bosanskoga kraljevića. Bosanski poslanik primljen bi na milanskom dvoru liepo i molba: bi mu rado uslišana. Nu dok je Nikola Trogiranin putovao u Italiju i natrag, promieniše se okolnosti, te kralj Stjepan Toma približi se opet srbskoj despotkinji. Pače dne 14. listopada 1458. izdade on u Žepču povelju logotetu Stjepanu Ratkoviću, po kojoj se može suditi, da je tada sa majkom despotkinjom bio posve sporazuman. U toj se povelji Stjepan Toma hvali „i jegože izvoli bog po nas gospodovati u srbskom gospoctvu i u rusagu kraljevstva bosanskoga“, te podieljuje logotetu Ratkoviću zemalja u pravoj Srbiji, i to u vlasti lepeničkoj, boračkoj, ostrvičkoj, nikudimskoj, smederevskoj, u Mačvi i drugih krajevih.⁹⁰ Malo zatim krenu Stjepan

⁸⁹ U jednom izvještaju od 21. travnja 1458. čita se ovo: „... per questa cason non credo se fara le noce del fiol de Re Bossina in la fiola del despoto Lazaro“. Mon. Hung. Mátyás király korából L. p. 18.

⁹⁰ Rad jugosl. akadem. I. p. 156—158. Tuj se još čita: „i šta bog nedaj,

Toma sa svojim sinom u Ugarsku, gdje je početkom prosinca kralj Matija Korvin u gradu Segedinu saborovao sa ugarskimi stališi.⁹¹ Na ovom saboru imenuje kralj Matija Korvin uz privolu Srbalja kraljevića bosanskoga Stjepana despotom srbskim, podielivši mu svu Srbiju u koliko nije bila u turskoj vlasti, a uza to i sva imanja i posjede dosadanjih despota u Ugarskoj.

Ovako se sjedini koncem g. 1458. velik dio podunavske Srbije sa državom bosanskom, a vlast kralja Stjepana Tome protegnu se sve do Smedereva i rieke Morave. Sljedeće godine 1459. dne 1. travnja oženi kraljević i despot Stjepan Tomašević svoju za ručnicu Jelenu. Stari otac njegov Stjepan Toma dojava malo zatim 1. svibnja tu veliku sreću svoju i svoga sina prijatelju svomu milanskomu vojvodi Franji Sforzi, moleći ga uza to, da mu oprost, što odustaje ovim od nedavno ugovorene ženitbe svoga sina sa njegovom kćerju.⁹²

Pad Smedereva (1459) i razpre Stjepana Tome sa ugarskim kraljem Matijom Korvinom. Stjepan Toma nebijaše mnogo tim dobio, što je sin njegov postao despotom srbskim. Ako mu je naime već dosele bilo teško braniti samu Bosnu od cara Muhameda II., koje li mu tek brige zadavaše sada obrana Srbije, a napose važnoga grada Smedereva, za kojim je car Muhamed čeznuo. Nije zato neistinito, što srbski ljetopisac Mihajlo iz Ostrvice kaže,

te bismo nemogli osloboditi srbskoga gospodstva, i došao bi k nam u naš (bosanski) rusag logotet Stjepan . . . “.

⁹¹ „Cum itaque fidelis noster, dominus Stephanus Thomas, rex Bosne, non solum in facto metarum verum in alcioribus rebus regni ad civitatem nostram Zegediensem in proximo ad nos venturus est . . . “. Zatim: „Scripseramus pridem fidelitati vestre, ut, quia rex Bosne ad civitatem nostram Zegediensem in proximo ad nos venturus esset . . . “. Listovi kralja Matije Korvina od 15. i 29. studena g 1458. Katona, *Historia critica*, XIV p. 166 i 168.

⁹² Nunc itaque vestram praefatam serenitatem certiozem facimus, quod pridem illustris Stephanus filius noster carissimus, in octava Paschae Domini accepit in uxorem filiam praefati quondam despoti Lazari, et totum eius dominium in Hungaria et Rascia, quod Turci nondum occupaverant, obtinuit, Despotusque factus est per ser. dominum regem Hungariae loco eiusdem sui soceri Lazari Despoti concordia voluntate omnium Rascianorum . . . Mon. Hung. (Mátyás király korából I. p. 49—50. — „Udaje (1459.) despotica d'šcer' svoju Jelenu za kneza Stefana, sina Tomaševa kralja bos'n'skaago . . . “. „Prijet že nače'lstvo srb'sko zet' Lazarev' knez' Stefan“ — Šafařík, *Pam. dřev. pism. Jihosl. p. 80.*

da je bosanski kralj dobivši Smederevo i druge gradove srbske „vrlo slabo gledao ovu stvar, zato što se je bojao od turskoga cara.“⁹³

Muhamed II. spremase se g. 1459. u istinu, da Smederevo i Srbiju sasvim osvoji, a uza to kazni i kralja Stjepana Tomaša. Ovaj je dobro znao što mu prieti, te se je zato još u svibnju 1458. obratio na Mletke za pomoć,⁹⁴ a uz to zamolio i novoga papu Pija II., da proglasi križarsku vojnu. Pijo II. zaista zadovolji molbi njegovoj, te pismom od 9. svibnja 1459. naloži franjevcu Marijanu, da ide umah sa sakupljenimi križari u Bosnu kralju Stjepanu Tomi, koji je već u to doba težkom mukom odbijao navale turske, i da mu bude u svem na ruku, samo da nebi kraljevstvo njegovo spalilo u ruke nevjernika.⁹⁵ U isto doba pozivaše papa evropske vladare na obći zbor u Mantovu, da se tamo sjedine proti svedjer napredujućemu Turčinu. Nu prije nego li je što odlučio zbor u Mantovi, izvede Muhamed II. svoju odluku, dočim ga ostavljeni i slabo pomagani kralj bosanski nije mogao zapriečiti.

Od svih gradova srbskih, kojimi vladaše despot Stjepan Tomašević, bijaše najvažnije Smederevo kod ušća Morave u Dunav. Nu žitelji ovoga grada nebijahu nimalo skloni novomu despotu, premda je sam u njem bivao i tvrdjavu tamošnju branio. Smederevci nemogahu naime zaboraviti, što je punica novoga despota njihova ljubimca Mihajla Abogovića, kojemu bjehu povjerali upravu grada, nedavno bila zarobila i okovana poslala u Ugarsku, te se zatim podala zaštititi kralja Matije Korvina, koji bješe na to imenovao despotom bosanskoga kraljevića.⁹⁶ Smederevci smatrahu novoga despota, koji bijaše revan katolik, ugarskim nametnikom, te snovahu jedino o tom, kako bi se od njega odmetnuli. Kada se je dakle u lipnju 1459. car Muhamed II. približavao sa svojom vojskom gradu Smederevu, žitelji gradski pohitiše mu u susret te mu

⁹³ Glava XXIX. p. 121.

⁹⁴ Monum. Hung. (Mátyás király korából, I. p. 31.

⁹⁵ Cum per litteras carissimi in Christo filii nostri Stephani Thomae regis Bosne illustris nuper ad nos transmissas intellexerimus, quanto in periculo constitutum sit regnum eius propter imminentem Turchorum ferociam, regnum ipsum quotidie invadentium et illud occupare totis conatibus intentium . . . “. Theiner, Monumenta Hung. II. p. 327.

⁹⁶ Laonici Chalcocondylae lib. IX p. 459,

predaše ključe svoga grada (20. lipnja). Muhamed na to zarobi posadu gradsku, a despot Tomašević bi sa punicom svojom prisiljen, da ugovara s dobitnikom, koji ga na to pusti slobodna zajedno sa punicom mu Jelenom.⁹⁷ Umah iza pada Smedereva zauze Muhamed i druge gradove srbske i pretvori svu Srbiju u turski pašaluk.

Pad Smedereva uzbuni Evropu, kao što nekoč propast Carigrada. Mnogi su biedili bosanskoga kralja Stjepana Tomu i sina mu Stjepana Tomaševića, da su za novac izdali taj grad Turkom.⁹⁸ Kralj Matija Korvin silnim gnievom planu na bosanskoga kralja, te ga kod pape Pija II. teško obiedi kao izdajicu kršćanstva, a ujedno sam uze sada silno revnovati proti Stjepanu Tomi. Papa vjerovaše riečim ugarskoga kralja, te osudjivaše Stjepana Tomu oštrimi rieči, smatrajući ga glavnim povodnikom nesreći, što bješe padom Smedereva kršćanstvo stigla. Nu još i s drugih stvari obiediše ubogoga Stjepana Tomu. Nešto poslie pada Smedereva zavadi se sa hercegom Stjepanom, svojim tastom i neharnim podložnikom, za hrvatski grad Zazvinu, koji bijaše nekoč bana Petra Talovića, a sada se zanj otimahu Poljićani, bosanski kralj i herceg Stjepan. Herceg Stjepan nehtjede kralju predati Zazvine izjavivši mletačkoj obćini, da bi ju volio izručiti Turkom, nego li svomu kralju,⁹⁹ nu uprkos tome bi Stjepan Toma opadnut kod pape Pija II., „da se je prekinuvši mir sa hercegom pridružio Turkom i doveo ih u zemlju njegovu“, i da nastoji još, „da grad Zazvina, koji pripada hercegu, spadne u turske ruke!“¹⁰⁰ Na tolike osvade naloži papa Pijo II. iz Mantue 18. siečnja 1460. svomu poslaniku, hvarskomu biskupu Tomi, da sve točno iztraži, i pronadje li Stjepana Tomu krivcem, da ga kazni crkvenim prokletstvom.

⁹⁷ Ibidem, p. 460.

⁹⁸ Suvremeni Gobelinus piše: „Rasciani per id temporis Turcarum impetum aegre ferebant, ob quam rem passus est Hungariae rex, ut Senderoviam, oppidum apprime munitum et ad ripam Danubii situm, Stephani (Thomae) filius defendendum susciperet, qui paucis post mensibus, quam intromissus est, accersitis Turcis magno auri pondere venum dedit, quae res non minus Hungarorum animos fregit, quam perdita olim Constantino-polis“. Engel, Geschichte von Servien und Bosnien, p. 415.

⁹⁹ Vidi odgovor mletačkoga vieća od 3. rujna 1459. Mon. Hung. (Mátyás királi korából I. p. 68).

¹⁰⁰ „ut castrum Ciasinae, quod ad dictum ducem spectare dignoscitur, in Turcarum potestatem deveniat“. Katona, Histor. crit. XIV. p. 341.

Toli nemilo opadnut i obiedjen smatraše si Stjepan Toma za svoju dužnost, rimskoga papu uvjeriti o svojoj nedužnosti i pravovjerju. Pošalje zato svoje poslanike predanj, koji papi razlagahu i dokazivahu, da je Smederevo palo u turske ruke od nužde, a ne voljom bosanskoga kralja, koji je pravovjeran katolik, te revno progoni patarene u svojoj zemlji. Ujedno zamoliše papu u ime svoga kralja, da imenuje za Bosnu biskupe, i da onamo pošalje svoga poslanika, koji bi dobro promotrio djela kraljeva, a uz to i proučio molbe njegove.¹⁰¹ Papa nije poslanikom izprva ni vjerovao, nego ih je oštro korio, što njihov kralj šuruje i ugovara sa Turci;¹⁰² nu malo zatim, upućen po svoj prilici izvješćem svoga poslanika, hvarskoga biskupa Tome, kano da je uvidio, kolika li se je krivica učinila Stjepanu Tomi, koji bi ni kriv ni dužan žigosan s najcrnijega izdajstva.

Matiji Korvinu, koji je kralja Stjepana Tomu bio najteže opadnuo pred papom, nebijaše nimalo milo, kada su bosanski poslanici pošli do pape Pija II. On je znao, da će oni lahko opravdati svoga gospodara; pa nemogući više papu zavaravati, uze mu spočitavati, što prima poslanike, koji su došli moliti krunu za svoga kralja i posebne biskupe za zemlju bosansku.¹⁰³ Papa Pijo II. uvjeravaše na to pismom od 7. lipnja Matiju Korvina, da poslanici bosanski ovaj put nisu o kruni ni rieči spomenuli, nego da su samo svoga kralja opravdavali i molili biskupe za Bosnu. „Mi nismo, dragi sinko“, tako piše papa ugarskomu kralju, „toli nevješti ovim stvarim, a niti prebrzi u dielenju milosti, da nebi shvaćali, što bi od takova podieljenja (krune) uzsliediti moglo. Znamo takodjer, što li je kralj Toma proti tebi učinio i proti obćoj kršćanskoj stvari sagriešio. Sjećamo se takodjer, da su (bosanski kralji) istu

¹⁰¹ conati sunt (oratores) regis calumniam excusare, asserentes, que de Zencidicio acciderunt, *necessitatis fuisse non voluntatis* . . . “. Pismo pape Pija II. od 7. lipnja 1460. Theiner, Mon. Hung. II p. 358.

¹⁰² Quum ad nos venissent sui (regis) oratores, vehementer eos increpimus pro his, quae de eo iam ferebantur, satis docentes, quam disciplina nobis esset omnis eius cum Turco conventio. Pismo pape Pija II. od 12. ožujka 1460. Katona XIV. p. 344.

¹⁰³ Papa piše Matiji Korvinu 7. lipnja: „Timere celsitudo tua videtur . . . ne propter adventum oratorum Bosnensium ad concedendo illi regno episcopos, dandamque Thome regi coronam faciles aures prebeamus, *credens omnia haec ad velandam prodicionis sue infamiam pertinere*“. Theiner, Monum. II. p. 385.

krunu od predšastnika naših tražili, ali je nikad dobili nisu; pa i mi, kad bi ju im kojim povodom podielili, nebi toga učinili bez časti i znanja tvoga, pošto si ti pravo na nju prisvajaš¹⁰⁴. Isti dan pošalje papa pismo svomu poslaniku u Ugarskoj, koji mu bješe doglasio, da je Matija Korvin uznemiren s dolazka bosanskih poslanika, te mu naloži, da kralja umiri. Nu ujedno mu povjeri, da ga točno obaviesti o stanju stvari i da hercega Stjepana sklone, da neprima u svoju oblast patarena, koje bosanski kralj iz svoje države goni.¹⁰⁵ Dok je ovako Matija Korvin svom žestinom biesnio proti Stjepanu Tomi, a uz to nemareć za južne česti svoje države vodio rat sa njemačkim carem Fridrikom III.; bosanski je kralj provodio gorke dane, izvrgnut nasrtajem cara Muhameda II. U travnju dodje u Bosnu turski paša Hasan i prisili kralja, te je Turkom morao dozvoliti, da kroz njegovu zemlju provaljuju preko Save u vukovsku i sriemsku županiju.¹⁰⁶ Početkom studenoga bijahu poslanici Stjepana Tome u Mletcib i razlagahu vieću, kako raljestvu i kralju bosanskomu, pravovjernomu kršćaninu prieti; pogibelj od Turaka. Poslanici nudjahu mletačkoj občini, da uzme kraljevstvo bosansko u svoje ruke, a kralj da će ih pomagati u obrani svoje domovine. Ako pako nebi občina tomu privolila, neka mu dade barem dovoljno vojske i oružja, da si očuva djedovinu. I herceg Stjepan bijaše u taj čas u velikoj nevolji. On uvidi bolan, da ga je Turčin samo tako dugo štitio, dok mu se je svidjelo; a sad da mu smiera oteti vladanje. Još u veljači 1460. razlagaše obsežno mletačkoj občini veliku pogibelj, što no prieti vlasti njegovoj od Turaka; a ova mu dozvoli, da slobodno podje sa porodicom i imanjem svojim na otok Hvar, kada bi mu se koja nesreća zgodila.¹⁰⁷ Već ovom prilikom svjetovahu Mletčani hercega Stjepana, da se izmiri sa kraljem bosanskim, gospodarom svojim; a svoju želju obnoviše i 10. studenoga pred bosanskimi poslanici, uvjeravajući ih, da bi sloga kralja i hercega bila u to ozbiljno doba spas njihovim državam.¹⁰⁸ Kraljevstva bosanskoga nehtjedoše

¹⁰⁴ Theiner, Mon. Hung. II. p. 358.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 358—359.

¹⁰⁶ Mon. Hung. (Mátyás király korából I. p. 78).

¹⁰⁷ Ibidem, p. 67—78.

¹⁰⁸ Cum intellexerimus inter ipsum regem et illustrissimum ducem Stephanum esse certam dissensionem, libenter cuperemus, quod inter ipsos dominos non est dubium, multum conferret bone conservationi statuum suorum. Ibidem, p. 82.

medjutim preuzeti, nego izjaviše, da se nadaju, da će ga kralj božjom pomoći i svojom mudrošću poput svojih predšastnika sretno održati.¹⁰⁹

Smrt Stjepana Tome ; vjerski odnošaji za njegova vladanja. Od polovice g. 1460. bijaše u Hrvatskoj banom Pavao Sperančić. On suzbijaše svagdje i svakom prilikom mletačku vlast; a zauzev tvrdi grad Klis nastojaše, da podigne ugled i moć svoje banovine. Ni sa bosanskim kraljem nije se najbolje pazio. Ovaj zato u studenu 1460. doglasi Mletčanom, kolik im je ban Pavao Sperančić protivnik i što li sve snuje proti njihovoj občini.¹¹⁰

U polovici g. 1461. ratovaše Stjepan Toma sa banom Pavlom Sperančićem i hrvatskimi knezovi. Sred te borbe zaglavi dne 10. srpnja. Već 20. kolovoza 1461. znalo se je u Mletcih za njegovu smrt, jer je ovoga dana mletačko vieće odabralo poslanika, da podje čestitati sinu i nasljedniku njegovu Stjepanu Tomaševiću, koji bi uzvišen na kraljevski priestol.¹¹¹

O borbi sa Hrvatima i o smrti kralja Stjepana Tome pripovieda hrvatski ljetopisac Ivan Tomašić ovako: „Godine 1461. dne 10. srpnja umoren bi kralj bosanski Toma pod gradom Orihovicom na izvoru rieke Une u Hrvatskoj. Ovoga kralja rođakinja (strina?) bijaše neka gospoja Margarita od Orihovice, koju su dosele mnogo uznemirivali Hrvati i knezovi Kurjakovići. Ona pako podje do kralja Tome moleći ga, da ju oslobodi njezinih neprijatelja. Kralj sakupi jaku vojsku, te sina (Stjepana) i brata (Radivoja) pošalje u Hrvatsku u pomoć spomenutoj gospoiji. Nu došavši ovi onamo nisu ništa radili, već dan na dan vojsku gubili. Čuvši to kralj Toma sam ode u Hrvatsku pod Orihovicu, te izgrdi brata i sina. Bratu reče: „Nisi za drugo, nego da krmke paseš“; a sinu: „Kupit ću ti plug, da oreš“. Ovim se to dade na žao, te još iste noći pogubiše kralja. Sahraniše ga u Jajcu kod franjevacu, te još isti dan odabran bi sin mu (Stjepan Tomašević) za kralja. Domala začuje za nasilnu smrt kralja Tome turski car Muhamed II., pa pošto mu je bio pobratim, digne vojsku, da osveti smrt njegovu, te opustoši varoši i gradove bosanske“.¹¹²

Stjepan Toma ostavi za sobom udovu Katarinu i troje djece: Stjepana Tomaševića od prve žene Vojače, a Sigismunda i Katarinu od druge žene. Stjepan je Toma kroz sve vrieme vladanja svoga iskreno prianjao uz vjeru katoličku, čim bješe jednom pri-

¹⁰⁹ Ibidem. p. 80—81.

¹¹⁰ (oratores regis Bossine) declaraverunt nobis pravum animum et pessimam dispositionem comitis Pauli Spernaich (Speranovich) contra nos . . . Ibid., pag. 80.

¹¹¹ Ibidem, p. 85

¹¹² Arkiv za pov. jugosl. IX. p. 17.

grlio rimski zakon. Premda su ga protivnici biedili s nestalnosti i vjerolomstva, ipak je vazda revnovao proti patarenom, kadgod bi mu to samo okolnosti dopuštale. I turskoj sili otimaše se, koliko bi mogao; nu nalazeći slabe podpore u kršćanskoj Evropi nemo-gaše se Turčinu odhrvati. Rimske pape i ugarski kralji tražili su neprestance od njega, da zatire patarene i vodi boj sa Turčinom; ali nisu htjeli uvažiti, da je Bosna preslaba, da bez izdašne vanjske pripomoći zatre i domaće odpornike i vanjskoga neprijatelja, ko-jemu bjehu podlegle i veće države od kraljevstva bosanskoga. Da je Stjepan Toma iskreno pristajao uz rimsku crkvu, posvjedočio je i pred smrt svoju, poslavši u Rim sa biskupom ninskim Božom tri patarenska velmože: Jurja Kučinića, Stojsava Tvrtkovića i Ra-dovana Vienčinića, da ih sam papa odvrati od njihove vjere. Do-mala ostaviše ovi velmože patarensku vjeru i prigriše katoličku, te ih zato papa Pijo II. pismom od 2. kolovoza 1461. prime u zaštitu rimske stolice, preporučiv ih uza to kralju Stjepanu Tomi, da im bude zaštitnik i branitelj.¹¹³ Nu kad se velmože domu po-vratiše, nenadjoše više kralja živa; on bješe već izdahnuo pod zi-dinami hrvatskoga grada.

¹¹³ Theiner, Mon. Hung. II. p. 868.

XIII. Stjepan Tomašević i propast kraljevstva bosanskoga. (1461—1463.)

Stjepan Tomašević šalje poslanike papi Piju II., koji razlažu tužno stanje države njegove i mole zanj kraljevsku krunu. — U isto doba izmiri se kralj sa maćehom svojom, kraljicom Katarinom, i otcem joj hercegom Stjepanom Vukčićem. — Krunisanje kralja Stjepana Tomaševića u Jajcu (studena 1461.) u prisuću papinskih poslanika i svih skoro velmoža kraljevstva bosanskoga. — Papa Pijo II. nastoji, da izmiri Stjepana Tomaševića sa kraljem Matijom Korvinom; bosanski kralj uzkrućuje na to turskomu caru Muhamedu II. došadanji danak. — Početkom proljeća 1463. sprema Muhamed II. veliku vojsku i udara na Bosnu; posljednji dani bosanskoga kraljevstva (19. svibnja do 10. lipnja 1463.).

Stjepan Toma ostavi svomu sinu kraljevstvo bosansko vrebajućim neprijateljem izvrgnuto i nutarnjimi borbama raztrovano. Na sjeveru prietio mu je kralj Matija Korvin, nemogući oprostiti kralju ni kraljeviću, što se bjehu s turskim carem izmirili; na zapadu grozio mu se je hrvatski ban Pavao Sperančić, a na iztoku bio mu je susjedom turski car Muhamed II., koji je samo zgodan čas izčekivao, da Bosnu pretvori u turski pašaluk. K tomu bijaše i razdora u samom kraljevstvu; herceg Stjepan nebješe se još sve dosele s kraljem izmirio, a mnogobrojni javni i pritajeni patareni vapijahu za osvetom i pomoći, došla ma s koje strane.

Novomu kralju bosanskomu, čim se bješe prijestola otčeva domogao, bijaše najpreča briga, da vrati kraljevstvu mir i sigurnost od vanjskih dušmana. Obrati se zato rimskomu papi Piju II, koji je već otcu njegovu bio vratio milost i ljubav svoju, te mu otkrije svoje rane i boli. Poslanici bosanski, došavši pred papu, govorahu mu u ime svoga kralja ovako: „Bosanski kralj, tvoj sin, sveti otče, posla nas k tebi i zapovjedi nam ovo u njegovo ime

reći: obaviešten sam, da turski car Muhamed misli dojučega ljeta vojskom na me udariti i da je već vojsku i topove pripremio. Tolikoj sili nemogu ja sam odoljeti; stoga zamolih Ugre i Mletčane i Jurja (Kastriotu) Arbanasa, da mi u pomoć priteku. Ovo isto molim i tebe; ja netražim zlatnih gora; ali bih rado, da moji neprijatelji i zemljaci znadu, da mi neće uzmanjkati tvoja priklonost. Ako doznaju Bošnjaci, da neću sam samcat biti u ratu, hrabrije će vojevati; a niti će se Turci osmjeliti na moje zemlje napasti, pošto su ulazi u nje veoma teški i gradovi na mnogih mjestih skoro nepredobivi. Tvoj predšastnik Eugenije ponudio je momu otcu krunu i htjeo je podići u Bosni biskupske crkve. Otac se ustručavaše, da neizazove proti sebi mržnje Turaka; bijaše bo nov kršćanin, niti je još bio izagnao manikeja (patarena) iz kraljevstva. Ja sam pako kao diete kršten bio, i učio latinsku knjigu i čvrsto prihvatio kršćansku vjeru, pa se neplašim, čega se je otac bojao. Štoga želim, da mi krunu pošalješ i sv. biskupe; što će biti znak, da me nećeš ostaviti, ako bi rat nastao. Od tebe krunjen donieti ću pouzdanje podanikom, strah neprijateljem. Za života moga otca bio si naložio, da mu se pošalje oružje, sakupljeno za križarsku vojsku a bivše u Dalmaciji u mletačkoj ruci; ali to nije mletačkomu vieću po volji bilo; zapovjedi, da se sada meni pošalje. Sada ćeš valjda naći više odziva, pošto i Mletčani drugačije misle, i nakanije, kako se govori, rat Turčinu naviestiti. Jošte molim, da izašalješ poslanika takodjer u Ugarsku, koji će moju stvar kralju preporučiti i nagovoriti ga, da sa mnom podje na vojnu. Tim se načinom može Bosna spasiti, inače će poginuti. Turci su u mojoj kraljevini sazidali nekoliko tvrđjava i ljubezni se prema seljakom pokazuju; obećavaju, da će svaki od njih biti slobodan, koji k njim odpadne. Prost um seljaka nerazumije prevare, te misli, da će ona sloboda vazda trajati. Lahko da će puk, ovim varanjem zaveden od mene odpasti, ako nevidi, da sam tvojom vlašću ojačan; ni vlastela nisu se dugo održala u svojih gradovih, ostavljena od seljaka. Kada bi Muhamed samo moju kraljevinu tražio, te nebi htjeo dalje proći; onda bi se mogao sudbini prepustiti, niti bi trebalo uzbuniti ostalo kršćanstvo radi moje obrane. Ali nezastljivo gospodoljubje neima granica; poslie mene napasti će na Ugarsku i Dalmaciju podčinjenu Mletčanom, i preko Kranjske i Istre tražit će Italiju, koju želi svladati. I o Rimu često govori, te mu oyamno srce čezne. Ako on nemarom kršćana moju kralje-

vinu osvoji, naći će najprikladniju zemlju i najzgodnija mjesta, da si izpuni želju. Ja prvi očekujem nepogodu; a za menom će Ugri i Mletčani i ostali narodi okusiti svoju sudbinu. Ovako misli neprijatelj; ovo što izkusih, tebi obznanjujem, da nebi jednom rekao, da nije bilo prijavljeno, i mene nemarnošću obiedio. Moj je otac tvomu predšastniku Nikoli i Mletčanom udes Carigrada proricao; kršćanstvo je na svoju veliku štetu izgubilo carski grad, stolicu patrijaršije i stup Grčke. Sada ja o sebi proričem, ako mi vjerujete i pomognete, spasit ću se; inače ću propasti i sa mnom drugi. Ovo ti Stjepan doglasuje; ti, koji si otac kršćanstva, podaj savjet i pomoć¹.

Papa Pijo II., već prije uvjeren o pravovjerju bosanskoga kralja, pomno je negdje slušao govor poslanika njegovih. On, koji je sav svoj viek sproveo smišljajući i izvodeći osnove proti Turčinu i shvaćao znamenitost Bosne za kršćanstvo, rado se je odazvao molbama Stjepana Tomaševića, pače je umah poslao svoje poslanike u Bosnu, da u svem kralja pomažu i da ga u ime papino ovjenčaju kraljevskim viencem. Za boravka poslanika kod pape gledao je kralj Stjepan Tomašević, kako da se kod kod kuće sa svimi protivnici svojimi izmiri i da učini dobar sklad u svoj državi svojoj. U to ime naravna se najprije sa maćehom svojom, obudovljelom kraljicom Katarinom, s kojom se nije za života otčeva najbolje pazio; on ju prime za pravu majku svoju, a ona njega za sina svoga. Iza toga nastojaše ozbiljno, kako bi se sporazumio i sa ocem njezinim, hercegom Stjepanom. Ovaj bijaše u taj čas zapleten u borbe sa hrvatskim banom Pavlom Sperančićem, s kojim se je otimao za Klis, i sa turskim vojvodom u Srbiji,² te bijaše zato ovaj čas mnogo skloniji miru, nego li za živa Stjepana Tome. I tako dodje brzo do sporazumka medju kraljem i hercegom, te već malo zatim nalazimo Stjepana Vukčića u gradu Bobovcu uz kralja Stjepana Tomaševića. Ovom prilikom potvrdi kralj Stjepan

¹ Suvremeni Gobelinus kod Katone, Hist. crit. XIV. p. 491—494 Hrvatski prevod od Račkoga, (Bogomili i Patareni p. 168—170).

² Mon. Hung. (Mátyás korából I. p. 86. i 88). U jednom odgovoru mletačkoga vieća od 20. kolovoza hercegu Stjepanu čita se ovo: Ad partem tangentem banum Paulum Croatiae dicimus: quod intelleximus, quantum excellentia ducis Stefani fraternae dici nobis fecit, estque rei veritas, quod idem banus est homo scandalosus et illius conditionis, quam dominus suus esserit, quomodo postquam venit in Crovatiam, nunquam cessavit molestare et inquietare dominos circumstantes et vicinos suos...

svomu stricu knezu Radivoju „za njegova virna i prava posluženja, koja posluži kruni kraljevstva našega“, sve zemlje i gradove, podijeljene mu još od kralja Tome, poimence grad Komotin u Luci i grad Tešanj na Usori. Dotičnu povelju potvrdi sam herceg Stjepan sa svojim sinovi i braćom, zatim vojvoda Petar Pavlović sin Ivaniša Pavlovića, vojvoda Pavao Klešić, vojvoda Ivaniš Vlatković, vojvoda Pavao Čubretić i drugi.³

Iz Bobovca krenu kralj Stjepan Tomašević u grad Jajce, odabravši ga glavnim i stolnim gradom kraljevstva svoga, pošto je Bobovac u to sve više bio izvrnut navalama turskim. U gradu Jajcu sabirahu se takodjer vlastela bosanska; bijahu tuj ponajglavniji velmože iz svih prediela bosanske države, kao vojvoda Petar Pavlović, vojvoda Tvrtko Kovačević, vojvoda Petar Klešić, vojvoda Ivaniš Vlatković, vojvoda Pavao Čubretić, vojvoda Vukić Tihčinović, vojvoda Ivan Šantić, Vladislav knez Vuković, knez Marko Dragišić i knez Radoje Vladimirić. Herceg Stjepan Vukčić nemogaše sam glavom doći; nu zato pošalje u Jajce svoje sinove Vladislava i Vlatka. Malo zatim dodjoše u Bosnu i poslanici pape Pija II., a na to bi prvih dana mjeseca studena kralj Stjepan Tomašević u prisuću mnogih velmoža kraljevstva i poslanika papinskih ovjenčan za kralja bosanskoga.⁴ Po želji novoga kralja

³ Bosanski prijatelj, I. p. 21.

⁴ O krunisanju kralja Tomaševića izvješćuje sam kralj svoje prijatelje Mletčane koncem mjeseca studena. „Ultimo denotat is magnificus orator, serenissimum dominum regem Bossine prefatum coronatum fuisse de regno suo predicto, libero omnium suorum principum et dominorum regni ipsius consensu, maximoque applausu et alacritate . . .“ Mon. Hung. (Mátyás korából I. p. 97.) Da je herceg Stjepan sporazuman bio s kraljem i poslao na krunisanje svoga sina, razabire se iz njegove poruke Mletčanom iza obavljena vjenčanja: „Serenissimo principe et excelsa signoria, el vestro como bon fratello Ducha Stefano di Bossina notifica a quella, chomo da puo la morte del re da Bossina el suo figlio Stephano tolse la mia figlia, olim moglier del re praefato passato per sua madre, possa mando da mi li soi ambassadori, che io volesse far paxe con lui, io iusta la bonta haveva verso la mia figlia li fece la paxe e si li manda el conte Vilaticho mio figlio conli altri baroni per incoronarlo . . .“ (Ibid. p. 101.) Da su bili prisutni i poslanici papini, razabire se iz pisma kralja Matije Korvina od sliedeće g. 1462. „At ubi vidit (rex Bossine) . . . a sede apostolica . . . speciales ad se legatos mitti, et se per eos non sine graui et euidenti regum Hungariae praeiudicio coronari et ita in regno confirmari . . .“ Katona, Hist. crit. XIV. p. 498.

proglasi na to papa Pijo II. 7. studenoga 1461. sv. Gregorija čudotvorca zaštitnikom kraljevstva bosanskoga,⁵ a u isto vrijeme ili nešto kasnije primi kraljica Jelena ime Marija. Stjepan Tomašević bijaše prvi i posljednji kralj bosanski, koji bi okrunjen dozvolom rimske stolice. Po svoj prilici, da je poglavicu crkve katoličke zastupao pri krunisanju ninski biskup Božo, kojemu bješe Pijo II. pismom od 5. studenoga naložio, da naviešta u Bosni križarsku vojnu proti nevjernim Turkom, podielivši mu u to ime obsežan nuputak, osobito za slučaj, kada bi Turci u samu Bosnu provalili.⁵ U obće se je pri krunisanju kralja Stjepana Tomaševića pokazala liepa sloga svih stališa i vlastele kraljevstva bosanskoga, te se je zato kralj mogao punim pravom Mletčanom pohvaliti, „da je bio vjenčan uz slobodnu privolu svih velmoža i gospode bosanske i uz najveće odobravanje“. Šteta samo, da se ta sloga bosanske gospode nije mogla prije polučiti; Bosna bi možda dočekala sretnijih dana. Nu sada bijaše već sve prekasno — sudbina Bosne bijaše već odlučena.

Malo dana iza krunisanja stigoše u Jajce na kraljevski dvor poslanici dubrovački Jaketa Gundulić i Paladin Lukarević „s počtenimi darmi i častmi“ od svoje občine, moleći kralja, da obnovi stare sveze sa Dubrovnikom i da mu potvrdi sve darovnice i povelje svojih predšastnika. Stjepan Tomašević, koji se je ponosno pisao „kralj Srbljem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, *Dalmaciji, Hrvatom, Dónjim krajem, Zapadnim stranam, Usori, Soli, Podrinju* i k tomu“ rado ugodi željam Dubrovčana, te im uz privolu prisutnih velmoža bosanskih 23. studena 1461. izdade povelju, kojom im potvrdi Primorje i Konavlje, i sve ostale darovnice svojih predšastnika, a uz to i uredi odnošaje njihovih trgovaca u državi svojoj.⁶ U isto doba uredjivaše sa poslanici dubrovačkimi i druge neke stvari. Pismom od 25. studena iste godine obeća im, da će Dubrovniku što prije iz svoje komore platiti dug svoga otca Tomaša, naime „srebra dvi sti i pet litar i osam unač“; isti dan podieli trgovcem dubrovačkim slobodu trgovanja u svom vladanju zapovjedivši „slugam kraljevstva svoga, vojvodam, knezovom, županom, carinikom, i svake vrste vlastnikom,“ da nečine dubrovačkim trgovcem „nijedne novšine ni bezakonja“; obreče nadalje, da će Dubrovniku platiti dug kralja Tvrtka, i napokon odredi, „da dinare

⁵ Theiner, Mon. Hung. II. p. 366—369.

⁶ Mikl., Mon. serb. p. 485—488.

dubrovački hode slobodno i da se sprate po našem rusagu.⁷ U isto doba, kad je kralj Stjepan Tomašević uređivao odnošaje svoga rusaga prema Dubrovniku, desili su se njegovi poslanici u Mletcih. Ovi dojaviše občini mletačkoj krunisanje kraljevo i očitovaše joj neke želje i molbe njegove. Najprvo ju moljahu, da kralja bosanskoga imenuje gradjaninom svoje občine, i da mu nadalje dade jednu pristojnu kuću u Mletcih, a drugu u Zadru; osim toga moljahu občinu, da Bosnu obskrbi novcem, oružjem i puškari za turski rat, i da kralju ustupi jedan grad u dalmatinskom primorju, u koji bi u nevolji mogao pobjeći; napokon, da mu občina dopusti ratovati sa banom Pavlom Sperančićem i oteti mu neki grad hrvatski, za koji se je još pokojni Stjepan Toma otimao; i da hercega Stjepana liepim riečima pohvali, što se je izmirio sa svojim kraljem.⁸ I poslanici hercega Stjepana boravljahu ovom prilikom u Mletcih. I oni se pohvališe, da je gospodar njihov sklopio mir sa kraljem bosanskim, opisivahu nadalje pogibelj, koja prieti rusagu hercegovu; nu najživljimi bojami crtahu i tužahu hrvatskoga bana Pavla Sperančića. Pripoviedahu, kako je prošle godine turska sila pritisnula hercegovu zemlju. Herceg da je tražio pomoć u kralja Matije Korvina; nu ovaj zapleten u borbe u Českoj, naloži banu Pavlu, da pomogne hercegu. Herceg Stjepan bješe ovomu u to ime poslao i 3000 dukata; ovaj ih prime ali ostane kod kuće, a nevoljni herceg morade s Turčinom sklopiti mir i platiti harač od 40.000 dukata. Nu ni to nebijaše dosta. Iza smrti kralja Stjepana Tome ote ban Pavao rusagu bosanskomu jedan grad i drži ga svedjer, te je zato toli kralj bosanski, koli herceg prinužden da ratuje sa banom. Herceg stoga moli Mletčane, da mu dadu nešto puškara i da bana hranom nepomažu.⁹ Mletačko vieće 1. prosinca odbije najvećim dielom molbe kraljeve i hercegové. Kralju podieli doduše mletačko gradjanstvo, nu ništa više; a glede bana Sperančića dozvoli kralju i hercegu, da rade s njim što hoće, ali da ne diraju u gradove Klis i Ostrovicu, pošto su pod njihovom zaštitom. I proti turskoj sili nedadoše im Mletčani pomoći, nego se lukavo izpričaše izraziv nadu, da će odsele složnoj Bosni biti laglje suz-

⁷ Mikl., Mon. serb. p. 488—491.

⁸ Mon. Hung. (Mátyás korából I. p. 95—97.)

⁹ Ibid., p. 101—103.

bijati neprijatelja kršćanstva, a uz to ih uputiše na ostale kršćanske vlasti u Evropi.¹⁰

Koncem g. 1461. bijaše Bosna doista prividno složna i primirena. Nu njoj na sjeveru ljuto se je mrčio kralj ugarsko-hrvatski Matija Korvin. Još od pada Smedereva mrzio je kralja Stjepana Tomu i sina mu Stjepana; a sada planu gnievom, kadno mu stiže viest, da je papinski poslanik postavio Stjepanu Tomaševiću kraljevaku krunu na glavu. Smatrajući, da kraljevstvo bosansko po državnom pravu pripada ugarskoj kruni i da je bosanski kralj njegov podanik, bijaše mu veoma nemilo, što je papa krunisanjem priznao neovisnost kralja Tomaševića i samostalnost države bosanske. Saznavši za to papa Pijo II. pošalje 21. siečnja 1462. njemu pismo, moleći ga, da se sa bosanskim kraljem izmiri i u milost svoju primi. Da bi srce Matijino umekšao, obrati se papa pismom i na biskupa Ivana Viteza, koji je bio vele ugledan na dvoru kraljevu; dočim je i kardinal od sv. Angjela, nekadanji poslanik na ugarskom dvoru, u isto vrijeme pisao kralju Matiji, da ugodí papinoj želji. Ujedno poručí Pijo II. kralju Stjepanu Tomaševiću, da pošalje svoje poslanike kralju Matiji, koji bi ga ublažili i sklonili, da Bosnu pomaže u borbi sa Turčinom.

Kralju Matiji Korvinu nebijaše najmilije, kada mu stigoše pisma papinska i poslanici bosanski. Ljuta se borba zametnu u duši njegovoj; s jedne se strane nehtjede zavaditi s papom, glavom kršćanstva i moćnim prijateljem svojim, a s druge bijaše mu teško, izmiriti se sa bosanskim kraljem, svojim tobože nehnim podanikom. Ova nutarnja borba i neodlučnost Matijina očituje se najjasnije u odgovoru, što ga je umah zatim poslao papi Piju II. Spotiče papi, što je onako lahke ruke oprostio kralju bosanskomu i primio ga u krilo crkve, kano da se više nesjeća tolikih zala, što ih bjehu nedavna počinili otac i sin kraljevstvu ugarskomu i cielomu kršćanstvu. Još bolje iztiče svoje negodovanje s toga, što je papa dao bosanskoga kralja po svojih poslanicah kruniti, zatim što je osnovao u Bosni nove biskupije i poslao sredstva za utvrđenje zemlje. Napokon zaključuje: „Molimo dakle vašu svetost, da popuštanjem svojim nehranite više pouzdanje ovoga čovjeka (bosanskoga kralja); pa ako su vaši poslanici unatoč vašoj zapovjedi što učinili, dajte opozovite; napose one stvari, koje se čine, da pripadaju

¹⁰ Ibid., p. 98—100 i 108—105.

pod naše pravo, prepustite nam . . . U ostalom kako goder da su stvari dosele izpale, mi ćemo ipak opomene vaše svetosti slušati i primiti ćemo kralja milostivo, pošto nas upravo sada po svojih poslanicima moli za oprostjenje; ali uz pogodbu, da u buduće svoje obveze vjernije izpunjava i da učinjeno popravi daljom poslušnosti¹¹. Ujedno naloži Matija Korvin svojim poslanikom, idućim na papinski dvor, da Pija II. upozore na pravo Ugarske glede Bosne,¹² pošto on možda s nepažnje čini takove stvari, s kojih se bosanski kralj usmjeljuje o tom snovati, da se sasvim odieli od Ugarske.

Još u svibnju g. 1462 desili su se poslanici kralja Stjepana Tomaševića na ugarskom dvoru. Poslanik mletački kod Matije Korvina javljaše 27. svibnja svojoj vladi, da kralj Matija još uvijek nije ništa zaključio sa bosanskimi poslanicima, ali se pouzdano nada, da će se sve teškoće novcem ukloniti¹³. I zbilja malo zatim uspjelo je podpuno izmirenje; te još iste g. 1462. darovao je Stjepan Tomašević kralju Matiji Korvinu liepu svotu novaca, da uzmogne izkupiti ugarsku krunu od njemačko-rimskoga cara Fridrika III.¹⁴ Uslovi mira medju Bosnom i Ugarskom nisu poznati; nu sigurno da je kralj Stjepan Tomašević morao platiti ugarskomu kralju

¹¹ Vidi obsežno pismo kralja Matije od g. 1462. u Katoni, XIV. p. 494—499, — zatim odgovor kralja Matije kardinalu od sv. Angjela (p. 500—501); — i odgovor Ivana Viteza rimskomu papi (p. 499—500). Ivan Vitez piše: *Modo accepimus litteras S. V. medio adhuc Januario datas, in quibus committit nobis S. V. laborare in facto regis Boznae, ut videlicet serenissimus dominus noster rex eum, ad se humiliter revertentem, benigne suscipiat . . . Ceterum bono quodam auspicio tam litterae sanctitatis vestrae quam oratores regis praefati, huc iterato missi, eodem fere tempore in unum concurrerunt: et deducta est res in bonos terminos: nec dubium est, quod si rex ille debitum suum fidelius et constantius exsequetur; permanebit in ea benevolentia, qua iam est receptus.*

¹² Item de regno Boznae, quod pertinuit semper et pertinet ad Hungariam, facies improprium cum moderatione summo pontifici, qui forte per inadvertentiam talia facit, quod regi Boznae datur fiducia separandi se ab hoc regno. Katona, Hist. crit. XIV. p. 558—559.

¹³ De la materia fra questo signor et re di Bossina, secondo per diete mie ultime scrissi, cum li ambassadori suoi niente anchor e concluso, pur spero imo mi rendo certo se aoncera ogni difficulta cum dinari . . . Mon. Hung. (Mátyás korából, I. p. 140).

¹⁴ U jednom pismu piše Matija Korvin: „et non solum ipsi, sed etiam *fidelis noster*, illustris princeps, dominus Stephanus, rex Bosniae, et civitas nostra Ragusina . . . nobis notabiliter subvenerunt“. Katona XIV. pag. 544.

veliku svotu novaca, a uza to odstupiti mu i nekoje gradove u bosanskom kraljevstvu, u koje je Matija negdje umah smjestio svoje posade.¹⁵ Osim toga morao je Stjepan Tomašević sklopiti savez sa Matijom za zajedničku obranu od turske sile, i napokon obećati, da će sa turskim carem prekinuti svaki odnošaj i uzkratiti mu godišnji danak, što ga je dosele njemu plaćao.

U isto doba, dok se je Stjepan Tomašević sa Matijom Korvinom mirio, nastojao je s druge strane, da što bolje katoličku vjeru u svojoj državi utvrdi, nadajući se ovako trajno steći milost Pija II. i sućuvstvo ostale kršćanske Evrope. Kako je katolička vjera u Bosni posljednjih godina napredovala, pokazuju pisma pape Pija II. od 23. ožujka 1462. Jednim pismom dozvoli papa oprost svim vjernikom, koji bi na određene dane polazili crkvu sv. Katarine, u kojoj se je po tradiciji čuvalo tielo sv. evanđeliste Luke; drugim pismom podieli opet oprost svim vjernikom polazećim crkvu sv. Jurja u Tešnju, sagrađenu od kraljeva strica Radivoja Kristića (Krstića); trećim pismom napokon dozvoli kućni žrtvenik kralju Stjepanu.¹⁶ Nu istoga dana pošalje papa takodjer pismo nadbiskupu spljetskomu Lovrincu, svomu poslaniku za Bosnu, i naloži mu, da sabire križare i novaca, te da ih predade kralju Tomaševiću i hercegu Stjepanu, ako bi im uztrebalo za rat s Turčinom.¹⁷

Dok je ovako kralj Stjepan Tomašević revnovao za vjeru katoličku i sklapao savez sa ugarskim kraljem, spremala se je polagano bura, koja je napokon imala oboriti bosansku državu. Mnogobrojni patareni, koji su još za Stjepana Tome morali ostaviti domovinu svoju, tražili i našli su zašтите u turskih pokrajinah; a isto tako i mnoga vlastela, koja su silom morala prigrliti rimsku vjeru, da sačuvaju svoje plemenščine, svedjer su potajno doglašivala Turkom i caru Muhamedu II., što li se sve radi na bosanskom dvoru. Patarenska vlastela, primorana jednom odreći se svoje na-

¹⁵ Još prije izmirenja tražio je Matija Korvin od bosanskoga kralja: „iam castella sua et arces, praesertim Turcis finitimas, in nostras se manus dediturum (rex) offerebat . . . Katona XIV. p. 498.

¹⁶ Theiner, Mon Hung. II. p. 373. i 374.

¹⁷ Op. cit. p. 374. Tuj se čita: „Itaque nuper cum carissimus in Christo filius noster Stephanus rex Bosne illustris et dilectus filius nobilis vir Stephanus in Bosna dux nobis notum facere curaverint, Turchos predictos multa parare, facere et comminari, propter que merito timendum ipsi rex et dux tenent, . . . ne in eorum provincias, terras et dominia irruant et erumpant. . . .

rodne vjere, nisu marila zamieniti rimski zakon sa muhamedovom vjerom, samo da se osvete svojim progoniteljem. Muhamed II. saznavši po njih i uhodah svojih, što li je sve kralj Stjepan Tomašević sa kraljem Matijom Korvinom ugovorio, odluči se najprije sam o tom uvjeriti. Jednoga dana osvanu na dvoru kralja Stjepana Tomaševića poklisar cara Muhameda II., zahtievajući od njega obični harač. Kralj, vjeran obećanju, što ga bješe zadao Matiji Korvinu, a ohrabren papinim poslanikom, uzkrati caru dužni harač. Grčki ljetopisac pripovieda,¹⁸ da je kralj Stjepan Tomašević odveo turskoga poslanika u svoju komoru i pokazav mu skupljeni harač progovorio: „Eto harač je skupljen i pripravljen. Nu nije mi ni na kraj pameti, da pošaljem caru toliko blaga i da ga se sam lišim. Jer ako car na mene vojskom udari, laglje ću mu se odhrvati, budem li novaca imao; ako bi me pako nevolja snašla, te bi morao u drugu zemlju pobjeći, živiti ću uz ovo blago mnogo udobnije“. Poslanik odvrati kralju: „Liepo bi doduše bilo i častno, da toliko blago u tvojih ruku ostane, kada ti nebi tim kršio svetinju ugovora. Neznam budeš li sreće od toga blaga imao; bojim se medjutim, da će biti protivno“.

Doznavši car Muhamed II., da mu je bosanski kralj uzkratio danak, planu silnim gnievom i odluči ga grozno kazniti. Nu pošto je u taj čas imao posla na drugih stranah, osobito u Vlaškoj, odgodi svoju osvetu do proljeća buduće godine 1463. Kralj je Stjepan Tomašević dobro znao, što ga sada čeka, te se svimi silami spremaše, da odvrati od svoje države prieteću buru. I papa ga pomaže po mogućnosti. Već 11. prosinca 1462. imenova Pijo II. modruškoga biskupa Nikolu svojim poslanikom u Bosni, pouzdavajući se u osobitu mudrost i izkustvo njegovo, da će biti na ruku bosanskomu kralju i velmožam njegovim.¹⁹ O pripravah, što ih je bosanski kralj činio kroz zimu, neima podataka; poznata su samo njegova dopisivanja sa mletačkom obćinom. Iz jednoga dopisa mletačkoga vieća od 15. siečnja 1463. saznajemo, da je kralj Matija Korvin nagovarao kralja bosanskoga i hercega Stjepana, da se

¹⁸ Laonici Chalcocondylae lib. X. po 582—583. Sravni još Critobuli Historiarum lib. IV. cap. 15. (C. Müller, Fragmenta historicorum Graecorum, Parisiis 1870, vol. V. p. 147), koji kaže: „ὡς πᾶσι (Ugrom i kraljunjihovu) θαρροῦντες (Bošnjaci) οὐτε σπονδὰς ἔχειν ἠθελόν ποτε μετὰ τοῦ βασιλέως (Muhameda II.), οὐτε δασμὸν αὐτῷ καταβάλλειν ἐτήσιον . . .“.

¹⁹ Katona, XIV. p. 501—502.

medjusobno i zajedno njega pomažu.²⁰ U veljači desili su se poslanici kralja Stjepana Tomaševića u Mletcih, moleći ih za pomoć. Bosanski su poslanici razlagali vieću, kako je njihov kralj saznao od jednoga sultanova viećnika, da car Muhamed misli, pokle osvoji Bosnu, Hum i Dubrovnik, preko Istre udariti na Mletke. Poslanici su nadalje Mletčanom predlagali savez sa Bosnom proti neprijatelju kršćanstva, a uz to su ih molili, da pošalju nešto oružja, što je za križare pripravljeno ležalo u Dalmaciji, i nekoliko puškara, napokon da prime Bosnu budi u mir ili primirje, budi u rat s Turci. Mletačko vieće pokaza se u svom odgovoru od 28. veljače veoma hladno; ono dozvoli doduše, da se Bosni dade nešto oružja iz gradova dalmatinskih, ali savez proti Turkom naprečac odbije uputivši poslanike, da traže pomoć u kralja ugarskoga, cara njemačkoga, i kralja češkoga, a napose u pape Pija II.²¹ I na Dubrovnik obraćao se bosanski kralj sa svojimi velmožama za pomoć; nu ova občina bijaše sama u velikoj nevolji, pošto joj je prietila ista pogibelj kao i Bosni. Molbu kralja Tomaševića, da mu dade vojnika, odbije doduše, pošto ih je sama trebala; nu zato se je pokazala spremna primiti u svoj grad bosanske biegunce. Isto tako bijaše pripravna pomagati bosansku gospodu oružjem i prahom, te je medju inim poslala Radivoju Krstiću (Krstiću), stricu kraljevu, nešto praha topovskoga u Kreševo.²²

U to se početkom proljeća g. 1463. uze u Drenopolju sabirati vojska cara Muhameda. Kralj Stjepan Tomašević, videći, kolika se sila nanj sprema, a ostavljen od svega svieta, ljuto se pokaje, što bješe lanjske godine caru harač uzkratio. Pošalje zato poslanike caru u Drenopolje, da milost njegovu izprose i petnaestgodišnje primirje izhode. O tom poslanstvu piše očevidac Mihajlo Konstantinović iz Ostrvice ovako: „U to vrijeme i bosanski kralj molio je od cara Mahometa primirje na petnaest godina. A car odmah je poslao po vojsku da bude gotova i da ide k Drenopolju, ali nitko nije znao, kuda hoće da se okrene s ovom vojskom, a poslanici bosanskoga kralja morali su čekati na odgovor. A i ja neznajući, zašto se sva ta vojska skupila, tada sam se slučajno našao u jednom podrumu u carskom dvoru, u kojem su bili carski novci i

²⁰ *Mon. Hung. (Mátyás korából I p. 172—173).*

²¹ *Ibid. p. 187—190.*

²² *Bački, Dubrovački spomenici o odnošaju dubrovačke občine naprama Bosni i Turskoj godine razspa bosanske kraljevine (Stamine, VI. p. 5.)*

blago, i to tim povodom, što je mojemu mladjemu bratu bila preporučena blagajnica, a on odtud nikamo neide. Kako je dakle on sam bio, bude mu tieskobno, zato pošlje po mene da dodjem k njemu i da tu s njim posjedim. Ja neoklevajući otišao sam k njemu; ali odmah za mnom dodjoše u istu komoru najviši carski savjetnici Mahomet paša i Izak paša, samo njih dva. Kada je to moj brat opazio, reče mi to, a ja kako nisam više mogao iz one komore izaći a da me neopaze, sakrijem se iza sanduka; a kad su oni došli, moj brat prostro im je ćilim a oni sjedoše jedan do drugoga i počеше se savjetovati, što se bosanskoga kralja tiče. Tada reče Mahomet paša: „Kako nam valja učiniti, šta ćemo odgovoriti bosanskomu kralju?“ Izak paša odgovori mu: „A kako drugčije, dati ćemo mu primirje za petnaest godina, pa ćemo odmah negubeći vremena poći za njima, jer ako drugčije učinimo, nećemo moći nikako zadobiti bosansku zemlju, jer je to zemlja brdovita, a k tome imati će i ugarskoga kralja u pomoć, pa i Hrvate i drugu gospodu; pa će se tako priugotoviti, da im poslie nećemo moći ništa učiniti. Zato dajte im primirje, da oni mogu otići odavle u subotu, a mi ćemo za njima poći u sriedu, pa ćemo doći do Sitnice blizu Bosne, a odtud još *nitko neće znati, kuda car misli okrenuti.*“ I tako taj savjet zaključiše pa izadjoše napolje iz tog podruma i odoše caru. Poslie toga u četvrtak u jutro obrekao im je car primirje na petnaest godina, tako kao što su iskali, i to da se pravo i vjerno obdržava. A ja sutradan u jutro otidem k njima u njihov konak i rekao sam im: „Mila moja gospodo! imate li primirje s carem ili neimate?“ — a oni odgovoriše mi ovako: „Hvala gospodu Bogu sve smo ugodili onako, kako smo želili.“ A ja im rekoh: „Na moju vjeru, neimate vi nikakvoga primirja.“ Stariji od tih poslanika htjeo je od mene još više da izpita, ali mladji nije mu dao, držeći da si ja od njih samo šalu pravim. Poslie toga pitao sam ih: „Koga ćete dana vi odavde odilaziti?“ A oni odgovoriše: „U subotu.“ A ja im rekoh: „A mi ćemo za vama poći u sriedu i to sve do Bosne, ja vam istinu kažem, pamтите to.“ Ali oni su se tomu smijali, i tako ja poslie toga opet otidem od njih.“²³

U to se sastane u Drenopolju golema vojska turska, brojeća 150.000 konjanika, silu pješaka i mnogo pomoćnih četa i sluga,

²³ Mihajla Konstantinovića iz Ostrvice: Turska istorija. (Glasnik srb. učen. društva XVIII. glava 85, p. 145—148.)

koji su vojsku dvorili. Car Muhamed II. odluči s ovom silnom vojskom na Bosnu brzo nahrupiti, te kralja Stjepana Tomaševića i hercega Stjepana svladati, prije nego li im uzmogne stići kakova pomoć budi od Ugarske, budi s koje druge strane. Car međutim držaše tajno svoju namjeru priobćiv ju tek prvim svojim doglavinikom. Upravo zato dozvoli bosanskomu kralju primirje na petnaest godina, da ga zateče nepripravna. Pošto je svoju namjeru držao tajno, poboja se i kralj Matija Korvin, da će sila turska udariti možda ovaj put na Beograd i Ugarsku.²⁴ U tom ga utvrdi i sam Muhamed poslavši jedan odio svoje vojske pod srbskim pašom Alibegom prema Savi, da tamo kralja Matiju Korvina zabavi i zaprieči, da nedodje u pomoć kralju bosanskomu.²⁵

Jedva su u subotu krenuli poslanici bosanski kući svojoj, da navieste svomu kralju primirje, umah se sliedeće sriede podiže Muhamed II. sa golemom vojskom svojom iz Drenopolja, te podje preko Skoplja i Vučitrna k Sjenici na bosansku medju. Prednje čete turske vojske vodio je Mahomet paša, imajući uza se 20.000 lahkih konjanika. Prešav car bosansku medju dodje najprije u oblast Podrinje, kojom upravljашe tada vojvoda Tvrtko Kovačević. Ovaj bješe netom čuo od bosanskih poslanika, da je sklopljeno primirje, te nebijaše nimalo spreman na odpor. Predade se zato caru, koji mu dade odsjeći glavu. Zauzev Podrinje, provali car u pravu ili gornju Bosnu, „u kraljevsku zemlju“, kako ju zove Mihajlo iz Ostrvice, koji je za te vojne vojevao u turskoj vojsci. Tuj bijaše ponajglavnija tvrđava stolni grad *Bobovac*,²⁶ koji je kroz toliko vremena sretno odoljevao svim turskim navalama. Već 19. svibnja padoše prednje čete Mahomet paše pod Bobovac, a sutra-

²⁴ Rački, Bogomili i Patareni (Rad, VIII. p. 172.) Da se nije pravo znalo, kamo će Muhamed krenuti svjedoči i Długoss: „In primordio aestatis huius anni (1468.) Mahumeth, Turcorum caesar, maximo et forti collecto exercitu ex gentibus et nationibus, quas sibi subiecerat, in cuius collectione propositum sui animi tam callide tamque tenaciter servavit, ut nemo ex amicis et consiliariis ad aperiendum, quid moliretur, illum pellere potuit . . .“ lib. XIII. p. 322.

²⁵ Sam kralj Matija piše o tom: „Antequam Boznam (Mahometes) ingressus esset, dimiserat praefectum Seruiae, Alibeg nominatum, cum haud parua exercitus parte e regione apud vada fluminis Zauj, ut nos ab eius transitu vel prohiberet interim, vel auerteret“ Katona XIV. p. 624.

²⁶ Bohovic kod Mihajla, Δοβοβίχη kod Laonika Chalcocondylae, Bohacsium kod Gobelina.

dan dospije sam car sa glavnom vojskom pred grad, koji je branio knez Radak, nekoč gorljiv pataren, a kasnije od sile katolik. Bobovac bijaše tvrd grad, te bi mogao bio i dvie godine odoljevati svoj turskoj sili. Sam Muhamed uvidi, da nebi mogao tako lahko ovaj grad uzeti; zato dade velike topove pod njim lievati, nebi li ga pretvorio u prah i pepeo. Nu toga mu nije trebalo. Već treći dan obsade predade mu potajni pataren Radak taj branik ciele Bosne, pošto mu bješe obećana nagrada, ako svoga kralja izdade. Zauzevši grad podieli Muhamed žitelje na troje: jedan dio ostavi u gradu, drugi pokloni svojim pašam i veziriom, a treći dio pošalje u Carigrad. Medju zarobljenici bijahu i ona dva poslanika, koji bijahu nedavna u Drenopolju. Sastavši se s Mihajlom iz Ostrvice, sjećahu se njegovih rieči, ali je već bilo kasno za siromake! Izdajicu Radaka stiže zaslužena kazna. Kada je malo zatim od cara Muhameda zahtievao, da ga nagradi za predaju grada, otrese se ovaj nanj ljutito i rekavši mu: „Nevaljanče jadni! ti koji svomu gospodaru od jedne vjere nisi bio vjeran ni pouzdan, kako ćeš meni Turčinu biti vjeran?“ namigne krvniku, koji mu odrubi glavu. Još i danas pokazuje se na putu iz Sutiske u Borovicu golema stiena Radakovica, gdje da je nevjerni Radak od turskoga mača poginuo.

Kada je car Muhamed pao pod Bobovac, kralj Stjepan Tomašević bješe se sa blagom i porodicom svojom sklonuo u tvrdi grad *Jajce* na utoku Plive u Vrbas. Ovaj grad bješe već prve godine godine vladanja svoga odabrao za stolno mjesto,²⁷ ter ga utvrdio; ovdje smieraše skupljati vojsku i čekati na pomoć evropskih vladara, nadajući se pouzdanu, da će se tvrdi Bobovac bar koje vrijeme održati. Nu kada se malo zatim raznese po Bosni grozna viest, da je tvrdi Bobovac u turskih ruku, sve se prepade i izgubi srčanost, obći strah i trepet zavlada. Jedni su mislili jedino o tom, kako će ući u milost novomu gospodaru, drugi opet, kako će iz svoje nesretne domovine pobjeći. I sam kralj, videći da nemože ni vojske skupiti, a kamo li Turčinu se odhrvati, mišljaše samo o biegu u Hrvatsku ili u koji dalmatinski grad pod mletačkom vlasti. Ali i zato bijaše već prekasno.

Car Muhamed II., zauzevši Bobovac odluči obću smetaju i stravu upotriebiti, da Bosnu sasvim skući. Umah pošalje Mahomet-pašu

²⁷ Γαίτιον, τὰ Ἰλλυριῶν βασιλεία Laon. Chalcoe. X. p. 536.

sa prednjimi četami na Jajce, da grad zauzme i kralja Stjepana Tomaševića zarobi. Došav Mahomet do Jajca saznade, da kralja Tomaševića u njem neima, nego da je pobjegao i da neima uza se nikakvih službenih ljudi. Podje zato za njim u potjeru bojeći se, da mu nebi umaknuo. Kralj je Tomašević u to iz Jajca kroz dolnje kraje bježao prema Hrvatskoj, nastojeći danju i noćju sabrati bar nešto vojske, da Turčinu odoli. Nu Mahomet paša slieedio ga je uzastopce i nije mu dao odahnuti. Bježeći pred Turci dodje Stjepan Tomašević u tvrđi grad Ključ, i htjede se tuj u podne kroz kratko vrieme odmoriti. Nu umah za njim stigli su turski konjanici i jašili su oko grada nesluteći, da je kralj u njem. U to izadje iz grada jedan nitkov i odade za novac Mahomet-paši, da je sam kralj našao utočište u Ključu. Mahomet umah obkoli grad oda svih strana i uze ga obsiedati. Kroz četiri dana trajaše obsada. Bojeći se međjutim, da tvrda grada nebi ipak mogao uzeti, poče ugovarati sa kraljem. Zaklinjaše se i obećavaše mu, da mu neće ništa biti, samo neka mu se predade. Izdade mu dapače i pismo, kojim mu zajamči život i slobodu. Kralj Stjepan Tomašević, kojemu ponestajaše u Ključu hrane i zaire, odluči napokon i predade sebe i posadu gradsku Mahomet begu, pouzdavši se u njegovo slobodno pismo i u milost cara Muhameda. Slavodobitan pohiti sada Mahomet beg sa zarobljenim kraljem, stricem i sinovcem njegovim, dječakom od trinaest godina pred svoga cara i gospodara.

Car Muhamed II. bješe u to nakon uzeća Bobovca pao pod starodrevni grad Jajce. Žitelji ovoga grada videći, kolika se je sila na nje oborila, a ostavljeni od kralja i drugih velmoža, klonuše takodjer duhom i mišljahu samo o svom spasu. Čim su zamjetili, da se car primiče njihovu gradu, poslaše najodličnije građjane pred cara, te mu se predadoše na milost i nemilost, zamolivši ga samo, da im dopusti i nadalje po starih običajih i zakonih živjeti i gradom svojim upravljati. Lukavi Muhamed usliša molbe Jajčana, samo da bi tim i druge gradove na predaju sklonuo. On im obeća, da će ih ostaviti na slobodi, a na to ga žitelji pustiše i u gradsku tvrđjavu. Muhamed zbilja poštedi Jajce i njegove žitelje; samo sinove otmenijih porodica zarobi, te ih neke pridrži za se, a druge porazdieli međju svoje vojvode.

Padom Bobovca, Jajca i Ključa, najglavnijih gradova gornje Bosne i donjih krajeva, bijaše sudbina bosanske države odlučena. Već 10. lipnja znalo se je u Mletcih, „da je silna vojska turska

provalila u bosansku državu, te zauzela najveći dio kraljevstva i ponajglavnija mjesta i gradove, pače i sam kralj bosanski da je dopanuo groznoga robstva turskoga²⁸. Nesretni kralj Stjepan Tomašević, drhćući za život svoj, pomagao sada sam caru Muhamedu, da oblada svom zemljom njegovom. On izdade, prisiljen sultanom, zapovjed svim vojvodam i zapovjednikom svojih gradova, da predadu gradove i tvrđave u turske ruke. Tako dospije u jedan mah za osam dana preko sedamdeset manjih i većih gradova bosanskih u vlast turskoga cara. U najglavnije tvrđje i gradove metnu sada Muhamed II. svoje posade; u grad Zvečaj nedaleko Jajca stavi posadu od janjičara i dade joj za glavara poturčenoga Srbina Mihajla Konstantinovića iz Ostrvice, više puta već spomenutoga ljetopisca o vojni Muhamedovoj u Bosni.²⁹

Prvih dana mjeseca lipnja bješe Muhamed zavladao velikomu dielu bosanske države, posjeo mnoge gradove i zarobio kralja Tomaševića. Države bosanske bijaše ovim nestalo sa pozorišta, a Bosna postala je pašalukom turskim. Nu Muhamed nebijaše tim zadovoljan. On odluči sve zemlje bosanske skućiti pod svoj jaram, te se zato spremaše na dalju vojnu, da zauzme još one prediele, kojih nemogaše dosele osvojiti. Podieli u to ime svoju vojsku na tri diela: jedan dio povjeri tesalijskomu namjestniku Omaru, drugi Mahometpaši, te ih pošalje na zapadne i istočne strane bosanskih zemalja³⁰; a sam sa glavnom vojskom, vodeći uza se neprestance zarobljena kralja Stjepana Tomaševića, udari prema jugu i provali u oblast hercega Stjepana Vukčića, da zauzme i Hercegovinu sa ljudskim Dubrovnikom.

Dok je Muhamed koncem svibnja i početkom lipnja osvajao gornju Bosnu, dolnje krajeve i Usoru; dotle se je herceg Stjepan Vukčić sa svojim sinovi spremao na odpor, znajući dobro, da će

²⁸ Mon. Hung. (Mátyás kóraból. I. p. 211).

²⁹ Grčki pisac Kritobulos tvrdi, da je Muhamed zauzeo u svem do 800 gradova bosanskih (φρούρια ὀλίγω ἐλάσσω τριακοσίων) lib. IV. 15. p. 148.

³⁰ Dne 14. lipnja javljahu Mletčani papi: „Quiquid superesse videtur illius regni, quod parum est, tale est, ut facillime occupari possit, ruptis iam reseratisque claustris, dissipatis regni custodibus . . . Iam hostilis exercitus superatis regni Bossine finibus ad littora usque Segne, id est ad hostium et fores Italie infestis armis gloriabundus irrumpere non est veritus. . . Mon. Hung. (Mátyás kóraból I. p. 217.)

i njegovu zemlju snaći ista sudbina. U svojoj nevolji uticao se najviše susjednomu Dubrovniku, koji je međutim sam štrepio od straha pred turskom silom. Još 6. lipnja kanio je herceg Stjepan Vukčić sa svom porodicom svojom bježati u Dubrovnik, koji je 16. lipnja sve priprave činio, da odbije tursku silu, ako bi ga opasala. Nu malo zatim predomisli se herceg Stjepan, a junački sin njegov Vladislav poduze biti boj sa carem Muhamedom. U to je ime vojvoda Vladislav još prvih dana srpnja tražio vojnika od Dubrovnika.

Udarivši car Muhamed polovinom lipnja na hercegovu zemlju bijaše slabije sreće, nego li u samoj Bosni. Kršna zemlja hercegova sa ogoljelimi planinama i tvrdimi gradovi na strmih hridinah zadavaše turskim konjanikom silnih jada. Oni poharaše doduše ravna polja i pitome doline, ali kamene hercegovne zemlje nemože uzeti. K tomu ih jošte uznemirivahu neprestance hajdučke čete, koje bi često vojaku tursku u klancih dočekivale i na nju udarale. Koji put prodirali bi vitežki hajduci tija do careva šatora, pa bi onda opet u planine uzmakli. Videći car, da mu nebi lahko bilo uzeti hercegovne zemlje, pokuša još zadnji put svoju sreću i obsjede glavni grad hercegov, tvrdi Blagaj.⁸¹ Nu iza zaludne opsade od nekoliko dana uvjeri se bolan, da hercegovne zemlje nemože ovaj put osvojiti, te se odluči na povratak u svoju prijestolnicu. Putem iz hercegovne zemlje u Drenopolje osvoji još oblasti triju knezova, koji bjehu od straha pred silom njegovom predanj došli te mu se dobre volje predali, nadajući se da će ih pomilovati i drugim zemljama nadariti. Ali Muhamed nepoznaše milosti ni milosrdja, nego dade sva tri kneza nemilo pogubiti.⁸²

Vojna dakle cara Muhameda II. u svibnju i lipnju 1463. svrši se propašću bosanskoga kraljevstva. Osim Hercegovine bijahu sve zemlje države bosanske u njegovoj vlasti: do 70 gradova i tvr-

⁸¹ O vojni cara Muhameda u hercegovnoj zemlji nalazimo u dubrovačkih izvorih još ove podatke: „die 14. iulii 1468. Prima pars est de dando nuncio comitis Vlatchi cherzegouich, qui portauit noua de recuperatione castru *Gluc*;“ — die 18. iulii. Prima pars est de donando ambassiatori voyvode Vladislau, qui tulit nouum pro *Gliubuschi* recuperato.“ Starine VI. p. 9.

⁸² τῆς Στάντεω καὶ Κρατκου καὶ Παύλου . . . χώρας. Leonici Chalcocondylae lib. X. p. 548. Srvani Hammers, Gescoichte des osman. Reiches II. p. 76. i 554.

djava bosanskih držaše u svojih ruku, 100.000 naroda obojega spola bijaše zarobio, a 30.000 mladića bosanskih bješe učinio janičari.⁸³ Da i sam kralj Stjepan Tomašević bijaše njegov rob. Nu to ga je upravo najviše boljelo i smetalo. Dosele bio je sve vladare pogubio, kojim bješe države osvojio, smatrajući, da će samo ovako njihove zemlje trajno svojoj vlasti osigurati. Zato ga je i ljuto peklo, što se je Mahomet paša bio zakleo, da i slobodnim pismom zavjerio u ime njegovo, da će poštediti život bosanskomu kralju. Ali lukavi Muhamed pomogne si takodjer iz ove neprilike. U njegovu taboru bijaše neki učen Perzijanac, po imenu Šeik Ali Bestami, koji je daleko slovio sa svoga znanja i mudrosti. Ovoga upotriebi Muhamed za svoju svrhu, da bosanskomu kralju prekrši zadanu rječ. Jednoga jutra, prije nego će turska vojska ostaviti bosansku zemlju, pozove sultan zarobljenoga kralja preda se. Stjepan Tomašević nesluteći ništa dobra ponese sa sobom slobodni list, što mu ga bješe Mahomet paša podielio. Nu Ali Bestami proglasi fetvom taj slobodni list nevaljalim, jer ga je izdao sluga sultanov bez privole svoga gospodara, i osudi nesretnoga Stjepana Tomaševića na smrt. Šestdeset i trogodišnji muftija izvadi na to sam mač i odrubi glavu kralju bosanskomu. Iza kralja bi pogubljen brat njegov Radivoj i mladjahni mu sinovac.⁸⁴

Ovako pogibe poslednji kralj bosanski. Njegova žena Marija bješe još u prvi čas turske pogibelji pobjegla u Hrvatsku, gdje ju porobi ban Pavao Sperančić, poznati protivnik njezina muža. Iz Hrvatske sklone se kasnije u mletački tada Spljet i prebivaše ovdje još prosinca 1466. u samostanu sv. Stjepana blizu gradskih zidina. Uz nju bijahu mnoga bosanska vlastela, koja bjehu nesretnu svoju domovinu ostavila, kao vojvoda humski Ivaniš Vlatković, knez Nikola Čivatović, Ivan Bakić i Ivan Kučić. Kasnije ostavi kraljica Marija Spljet i ode u Ugarsku, gdje ju snadje smrt. I kraljica mačeha, hercegovca kći Katarina, bješe pošla iz nesretne svoje do-

⁸³ Długoss, lib. XIII. p. 322—323. Za bosansku vojnu Muhamedovu godine 1463. služe ovi izvori: Ponaajglavniji su Srbin Mihajlo Konstantinović iz Ostrvice (glava 35., p. 145—148), i Grk Laonik Chalcocondylas (lib. X. p. 535—544), zatim turski izvori u Hammera, *Gesch. des osman. Reiches* (II. p. 73—77); ponešto rabe suvremeni Gobelinus i poljski ljetopisac Długoss. Grk Kritobulos (IV. 15. p. 147—148) govori kićenimi rječmi i na široko, ali od njega nema skoro nikakove koristi.

⁸⁴ Hammer, *Geschichte des osman. Reiches* II. p. 76—78. Schimek, „*Geschichte des Königr. Bosnien*“, p. 152—153.

movine. Još početkom listopada 1463 boravila je u Dubrovniku te su joj Dubrovčani nudili 500 perpera na godinu za kuće i zemlje njezina pokojnoga muža. Malo zatim ostavi Katarina Dubrovnik i ode stanovati u vječni grad Rim. Tuj je prebivala u nekoj kući blizu sv. Marka, okružena mnogimi plemenitim gospojami i gospodom bosanskom. Uz nju življahu Radič Ivana Klešić, Juraj Nikole Čubranić, Abraham Radić, zatim Pavla Mirosava Mirković, Jelena Ivana Semković, Marija Jurja Mišljenović. Obolivši teško sastavi kraljica Katarina 20. listopada 1478. svoju posljednju volju, kojom imenuje rimsku stolicu nasljednicom bosanskoga kraljevstva, ako se u to nebi njezina djeca *Sigismund* i *Katarina*, koji su bili prigrlili muhamedovu vjeru, povratili u krilo kršćanske vjere.³⁵ Umah zatim, 25. listopada 1478. umre kraljica Katarina. Na njezinoj nagrobnici u crkvi „ara coeli“ čita se još i danas: „Katarini kraljici bosanskoj Stipana hercega od svetoga Save, od poroda Jeline i kuće cara Stipana rojeni, Tomaša kralja bosanskoga ženi, koja živi godini 54, i priminu u Rimi na liti gospodnja 1478., na 25. oktobra, spominak nje pismom postavljen“.³⁶

Poput kraljice i vojvode Ivaniša Vlatkovića mnogo se naroda izseli iz tužne Bosne. Dočim su patareni bosanski, vlastela i kmetovi većinom prigrlili vjeru muhamedovu; kršteni narod bježao je izpred zuluma turskoga, koji nije štedio crkava ni svetinja njegovih. Zato započe padom Bosne velika razseoba naroda hrvatskoga i srbskoga, koja se završi tek polovinom 18. stoljeća. Hrvatska i dalmatinski gradovi bijahu prepunjeni bosanskimi biegunci. U to doba obćega razspa i biega zgodi se, da je jednom prilikom srčani franjevac Angjeo Zvizdović stupio pred cara Muhameda II., ter ga upozorio, kako se kršteni narod iz Bosne seli na sve strane. Car se zabrinu, pa da mu tek stečena zemlja sasvim neopusti, podieli franjevcem povelju (atname), kojom dozvoli kršćanom slobodno vršenje svoga zakona. Odsele bijahu franjevci jedini štit i zaklon svemu narodu u Bosni, koji se je križao i krstio.

* * *

Bosna bješe pala, kukavno pala. „Predaja, izdaja, — ove dvie užasne rieči pokazuju put, kojim je Muhamed II. došao u posjed ove prekrasne južnoslovenske zemlje. Bosna nemože u svojoj borbi

³⁵ Njezina oporuka u Theinera, Mon. Slav. merid. I. p. 509—511.

³⁶ Mikl., Mon. serb. p. 519.

proti Turstvu pokazati niti na Kosovo kao Srbija, niti na Carigrad kao Grčka, niti na Kroju kao Arbanaska. Ona se nemože ponositi niti Lazarom i Milošem, ni Jurjem Kastriotom, pače niti Konstantinom i Teofilom Paleologom. Švi nam znakovi prstom kažu, da je Bosna veoma bolestna bila, čim nemogaše ni junački poginuti. Ova bolest ležaše ponajglavnije u vjerskoj i čudorednoj razvrćenosti, koja se je u njezinu tielu od više stoljeća zaleгла, te ga po malo raztrovala.³⁷

Nu još nebješe odlučeno, da ponosnu nekoč Bosnu tursko kopito sasvim pogazi. Kralj ugarsko-hrvatski Matija Korvin, koji nije propadajućemu kraljevstvu u pomoć pritekao, budi što ga je Muhamed II. nadmudrio, budi što je htjeo, da kraljevstvo propane, pa da on tada Bosnu iz turskih ruku otme i kao pokrajinu svojoj državi pridruži,³⁸ poduze još u zimi iste godine 1463. vojnu u Bosnu, da ju ugrabi iz čeljusti turskih.³⁹ Pomagan mnogom vlastelom bosanskom i hercegovačkom, napose junačkim vojvodom Vladislavom, sinom hercega Stjepana, osvoji kralj Matija u zimi g. 1463. sve dolnje kraje i vojvodinu Usoru, i s njimi do 30 tvrdih gradova, poimence Jajce, Zvečaj, Vrbaški grad i Banjaluku u donjih krajih, a Tešanj i Srebrenik na Usori. U turskoj vlasti ostade samo gornja ili prava Bosna sa Podrinjem. Dne 6. prosinca 1463. sjedio je već kralj Matija u gradu Jajcu i izdade tuj povelju hrabromu vojvodi Vladislavu Vukčiću, kojom mu pokloni grad Veaselu Stražu sa celom župom Uskopljem i grad Prozor sa župom Ramom, što je odlučno i revno vojevao proti turskomu caru, a napose što je ugarsko-hrvatsku vojsku izdašno pomagao u posljednjoj vojni za oslobodjenje Bosne.⁴⁰ Od oslobodjenih oblasti bosanskih

³⁷ Rački, Bogomilii i patareni (Rad VIII. pag. 178). U listu kralja Matije Korvina čita se: „Palam factum est inuitatum (Mahumetem) a quibusdam proditoribus Boznam versus declinare. Eo dum festinus accessisset, suscepta proditione, quam ante parauerat, prius forte, quam eduxisset gladium vicit; proditoribus aequae, ut proditione potitus. Vinxit dein regem arte et dole, non armis superatum . . . “. Katona XIV. 625—626.

³⁸ Umah iza pada kraljevstva bosanskoga piše kralj Matija papi Piju II.: „intendi animum ad recuperationem Boznae, recenti casu amissae, ut cui opem ferre, ne periret, praeventus dolis, non potui; ei vel perditae, ope Dei, qui fraudis dolique vindex est, opportune consulere“. Katona XIV. pag. 625.

³⁹ O toj vojni piše uz ine i Grk Kritobulos V. 4—6, p. 151—153.

⁴⁰ Fejer (Pray). Commentarii historici de Bosniae . . . cum regno Hungariae nexu, p. 67—70.

sastavi kraj Matija dvie banovine: od donjih krajeva *jajačku*, a od vojvodine Usore *srebreničku* banovinu. Prva je imala braniti Turkom ulaz u Hrvatsku, druga u Slavoniju.

Dok se je ovako Bosna dielomice oslobodila turske vlasti, propade domala hercegova zemlja ili Hercegovina. Stari herceg Stjepan Vukčić umre g. 1466. dne 22. svibnja.⁴¹ Oko samrtna odra njegova stajahu mitropolita mileševski David i patarenski starješina „gospodin gost Radin“, knez Pribisaja Vukotić i drugi. Stjepanovi sinovi Vladislav, Vlatko i Stjepan upravljahu donekle svojom djeđovinom; nu domala moradoše se braća Vladislav i Vlatko izseliti u Dubrovnik, dočim se treći brat Stjepan poturči i prozove Ahmetbegom. God. 1483., dvadeset godina iza pada kraljevstva bosanskoga bijaše već sva hercegova zemlja u turskoj vlasti.

Banovina jajačka i srebrenička ostadoše u rukama ugarsko-hrvatskih vladara kroz 64. godine. U to doba mnogo su puta turske vojske udarale na te oblasti, želeć ih na novo osvojiti. Nu bani jajački i srebrenički umjeli su pomagani mišćami hrvatskih junaka vazda turskoj sili odoljevati. Koliike li hrvatske krvi pro-lito bi u to vrieme pod samim gradom Jajcem.

Uspomena na jajačke bane Franja Berislavića i Petra Keglevića ostati će kroz sva vremena slavna i dična⁴²; a junačko i smiono djelo kneza Krsta Frankapana, koji je 11. lipnja 1525. oslobodio Jajce od poldrugodišnje obsade turske, razglasi slavu njegovu po svem kršćanskom svietu. Vrativši se Krsto Frankapan iza sretne obrane Jajca u Hrvatsku, dočeka ga stari i siedi otac njegov pucnjavom mužara i kriesom, a kralj Ljudevit II. podieli mu dični naslov: „branitelj kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“⁴³.

Ali to bijaše posljednje slavlje kršćansko i hrvatsko. U kolovozu 1526. pogibe u bitci kod Muhaća ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit II., a na to se razdvoji hrvatski narod na dva tabora. Jedni pristajahu uz Habsburgovca Ferdinanda I., a drugi uz Ivana Zapolju.

⁴¹ Vidi njegovu oporuku u Pucića, Spom. srb. II. p. 124—136.

⁴² Bani jajački u 16. stoljeću bijahu: Franjo Berislavić (1499—1501 i 1508.), Baltazar Baćan (1502.), Juraj Kanižaj i Ivan Bebek (1505.), Bartol prior vranski (1507.), Juraj Zthresemley (1508.), Petar Keglević (1520—1526.). Vidi Vienac od g. 1877. br. 28. p. 452—457.

⁴³ M. Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke. (Rad jug. akad. XXII. p. 128—131).

Ban jajački Petar Keglević predade Jajce i cijelu banovinu u ruke Ferdinandu, a ovaj smjesti unj njemačke vojvode i vojnike. Dok se je u Ugarskoj i Hrvatskoj vodila borba medju Zapoljevci i Ferdinandovci, eto opet Turaka početkom siečnja 1528. pod Jajcem. Hrvati zaboraviše sred domaćih smutnja, da im je poteći na obranu toga grada, a u to rigaše Usref-paša bosanski silnu vatru na zaboravljeni i ostavljeni grad. Deset dana stajaše tekak pod Jajcem, a kukavica Stjepan Grbonog već mu grad predade, samo da spasi rusu glavu svoju. Uz Jajce pade i banovina jajačka, dočim je srebreničke banovine već prije nestalo.⁴⁴

⁴⁴ Sanudo ima k 28. siečnju 1528. ovu viest: „Da Vei di S. Marin Polani provedator fo leto letere con uno aviso auto di Fiume *et par Turchi siano venuti in li borgi di Jayza . . .*“ Arkiv za pov. jugosl. XII. p. 385.

XIV. Vjera i crkva u bosanskoj državi prije Turaka.

Stanje katoličke crkve; katoličke biskupije u bosanskoj državi; rad franjevacu. — Grčko-iztočna (pravoslavna) crkva; biskupije grčko-iztočne i manastiri sv. Vasilija. — Patarenska ili bosanska crkva; nauk patarena i uredjenje bosanske crkve; po imenu poznati starješine patarenske vjere.

Izpričav državnu poviest bosanskoga kraljevstva, osvrnuti nam se je još u kratko na vjerske odnošaje, pošto su upravo ovi znatno uticali na političku poviest, a uza to su bili, kao i danas još, glavni biljeg kulturnoga života u Bosni.

Značajno jest, da u bosanskom kraljevstvu od bana Kulina do pada pod Turčina nije bilo *državne vjere*, kao što u susjednoj Srbiji, Bugarskoj i Hrvatskoj; nego ovdje su se neprestance kroz stoljeća otimalo o prvenstvo tri vjere i zakona: katolički, grčko-iztočni i patarenski. Upravo s toga razloga nije mogla nijedna vjera dobiti stalno crkveno uredjenje, koje bi potrajalo duže vremena; nego sve bijaše nestalno, prolazno i nesigurno.

Katolička crkva.¹ Već u najdavnija vremena spominje se u pravoj ili gornjoj Bosni biskupija ovisna o Rimu. Sielo ove biskupije (ecclesia Bestoensis) bijaše u srcu gornje Bosne, po svoj prilici u današnjoj Fojnici ili Kreševu. Izprva bijaše ta biskupija podređena nadbiskupiji solinskoj (spljetskoj); nu g. 1067. spade pod nadbiskupiju barsko-duklijansku. Kasnije bi pridružena nadbiskupiji dubrovačkoj, a g. 1247. koločkoj. U 12. ili 13. stoljeću preneseno bi sielo ove biskupije u mjesto *Brdo* u župi Vrhbosni; tuj bijaše stolna crkva sv. Petra i kaptol. Oko godine 1238. spadaše na nju ne samo gornja Bosna, nego i Usora, Soli i čest donjih krajeva.

¹ Za poviest katoličke crkve u Bosni služi osim Farlata (IV. p. 87—90) još najnovije djelo: Batinić Mijo, *Djelovanje franjevacu u Bosni i Hercegovini za šest vjekova njihova boravka*. U Zagrebu 1881.

Biskup njezin pobiraše desetinu u Usori i Soli, a u pravoj Bosni imaše prostranih posjeda.³ Hrvatski vojvoda Koloman darova da-pače bosanskomu biskupu i *Djakovo* u današnjoj Slavoniji, koje nespadaše pod bosansku državu.

Kad se je bosanska država počela širiti prema Hrvatskoj, spadaše pod nju nekoje česti spljetske nadbiskupije i zagrebačke biskupije. Za bana Stjepana Kotromanića spadaše pod Bosnu župa Hlivno, pripadajuća metropoliji spljetskoj³; a zatim Dumno i Krajina, te su oko god. 1344. bile u njegovoj državi tri katoličke biskupije: bosanska, duvanjska i makarska (vidi stranu 124.).

Poslie g. 1391. pridružene biše donjnim krajem bosanskim još i neke župe hrvatske (Sana, Vrbas, Glaz), koje spadahu crkveno još g. 1334. pod biskupiju zagrebačku. Tako dospije do 40 crkava i župa katoličkih u bosansku vlast.⁴

Po smrti kralja Stjepana Dabiše (1395.) nastadoše u Bosni crni dani po katoličku crkvu. Priestolne borbe i provale Turaka učinile, da se je vjera patarenska neobično ojačala i gotovo prevladala u svoj državi. Katoličke crkve biše zapuštene i razvaljene; a biskupi gornjobosanski, koji bjehu već od prije svoju stolicu preneli iz same Bosne u susjedno Djakovo, izgubiše svaku vlast na jugu Save. Svako uredjenje katoličke crkve bješe prestalo; jedini učitelji i branitelji katoličke vjere kroz celo 15. stoljeće ostaradoše *franjevci*.

Franjevci dodjoše prvi put u Bosnu oko g. 1235., da pomognu tamošnjemu biskupu zatirati krivovjerje patarensko. Pošto bi god. 1327. izključivo njim povjereno pravo inkvizicije u Bosni, brzo se razgraniše po svoj državi i po susjednih zemljah. U 14. stoljeću bijaše bosanska vikarija franjevačka daleko razširena, te sastojale od 7 kustodija. Samostani i prebivališta njihova bijahu među inim u Stonu, Novom, Imotskom, Glamoču, Glazu, Sutisci, Visokom, Lašvi, Olovu, Modriči, Bieljini, Teočaku, Srebrenici itd. Ugled njihov bijaše tolik, da je g. 1434. sinovac Hrvojev Juraj Vojsalić vojvodu Pavla Jurjevića i kneza Vuka Vukićevića „predao u ruke (bosanskoga) vikara Žuvana i svakomu vikara kon vikaru i svoj

³ Vidi str. 78., notu 68.

³ Još g. 1400. bijaše u Hlivnu „kapitul“, u kojem bijahu „leištromi“ sahranjeni. Mikl. Mon. serb. p. 428.

⁴ Koje li su župe i crkve katoličke u tih predielih bile, razabire se iz djela: Tkalčić I, Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis, II. p. 90—98.

braći fratrom svete crkve katoličke vire rimske reda svetoga Franciska⁴. Osobito bijahu franjevci ugledni za posljednjih dvaju kralja bosanskih; kralj Stjepan Toma kune i roti se g. 1451. „prid ocem kustodom i kapelanom Marinom“. U to doba podigoše se i novi samostani franjevački u Bistrici (na hlivanjskom polju), Jezeru, Grebenu i po drugih mjestih.

U humskoj zemlji bijaše još u 10. i 11. stoljeću katolička biskupija u gradu Stonu. Ova biskupija bi međutim prenesena na otok Korčulu, kada humska zemlja spade pod srbske Nemanjiće.

Grčko-iztočna (pravoslavna) crkva.⁵ Još u 11. stoljeću spominju se u Bosni samostani grčko-iztočnoga obreda, a po tom je u njoj bilo i sljedbenika ove crkve. Kada je sv. Sava početkom 13. stoljeća u državi Nemanjića uređivao crkvu grčko-iztočnu i osnovao osam biskupija za sljedbenike ove crkve, ostade Bosna bez biskupa, pošto nije spadala pod srbsku državu. Nu zato su pravoslavni žitelji bosanski priznavali za svoju crkvenu glavu susjednoga biskupa srbskoga za Polimlje, koji je stolovao u manastiru sv. Nikole u Dabru (danas Banja na desnoj obali Lima među Prepoljem i Pribojem). Kad je god. 1376. Polimlje sa Podrinjem spalo pod Bosnu, dobi i grčko-iztočno žiteljstvo svoga glavara, koji postade sada episkopom bosanskim. U 15. stoljeću preseli se biskup dabro-bosanski u Mileševo, gdje je stolovao do pada bosanske države. Za turske vlade predje u Sarajevo.

U Bosni bijaše i prije Turaka grčko-iztočnih manastira reda sv. Vasilija. Po I Ruvarcu bilo ih je napose u predielu među Bosnom i Drinom. Možda su tada već stajali manastiri: Paprača (u maglajskom kotaru), Lomnica ili Lovnica (na glasináčkom polju), Ozren (u maglajskom kotaru izpod istoimene planine), Vozuća, Gostović (blizu Žepča), Tamna (manastir sv. Trojice blizu Zvornika).

Za humsku zemlju (Hercegovinu) bješe sv. Sava osnovao biskupiju u gradu Stonu. Veoma rano preneseno bi sielo stonske biskupije u nutarnju zemlju. Za turske vlade stolovahu stonski biskupi u samostanu Tvrdou i Dužih kod Trebinja, dok bi g. 1777. preneseno sielo biskupije u Mostar.

Patarenska crkva,⁶ pojavivša se u Bosni u drugoj polovici 12.

⁵ Golubinski E., *Kratkij očerk istoriji pravoslavnih cerkvej bolgarskoj, serbskoj i ruminskoj*, p. 568—594. — Ruvarac I., *Nešto o Bosni, dabro-bosanskoj episkopiji i o srpskim manastirima u Bosni (Godišnjica Nikole Čupića. II. p. 240—261).*

⁶ Rački Fr., *Bogomili i patareni (Rad jug. akad. VII., VIII. i X.)*

stoljeća, bješe izprva ljuto progonjena i zatirana. Nu kasnije preote silan mah, tako da su početkom 15. stoljeća i najuglednija vlastela bila sljedbenici ove crkve (Hranići, Pavlovići, Hrvoje i njegovi rođjaci, Klešići). Narodu omili crkva patarenska toli silno, da ju je prozvao svojom narodnom „bosanskom crkvom“.

Sami Bogomili nisu se zvali posebnim imenom, već naprosto *kršćani*, *dobri kršćani*, *dobri ljudi* (christiani, bos crestias, boni christiani, boni homines), smatrajući svoju vjeru pravom vjerom Krstovom. Razšireni su bili u polovini 12. stoljeća celom južnom Evropom: južnom Francezkom, sjevernom Italijom, Bosnom i Bugarskom. Od inovjeraca dobili su u raznih zemljah razna imena. U Bugarskoj zvahu ih *Bogomili*, u Bosni *Patareni*, u Italiji takodjer *Patrini* ili *Pathariste*, u Francezkoj *Kathari* ili *Albigenzi*. Riedja su imena: *Babuni*, *Manichei*, *Publikani*, *Tisserands* itd.

Koljevka novoj vjeri, koja se bješe do 12. stoljeća razširila po svojoj južnoj Evropi, jest *Bugarska*, a početnik njezin pop *Jeremija*, inače zvan *Bogomil*. Živio je još u X. stoljeću za carevanja bugarskoga cara Petra Simeonovića izmedju 927—950. g. po Is. U Bugarskoj naime nastadoše iza smrti Simeonove (927.) za sina mu Petra tolike smutnje u političkom i duševnom životu, da je popu Bogomilu lahko bilo pokrenuti novu vjeru, tim lakše, što su Bugari bili tek nedavno pokršteni, te su još uvijek naginjali tek zavrnutomu poganstvu. Nadalje bilo je u samoj Bugarskoj osim kršćana i židova i moslema, a i ogranaka manihejsko-gnostičke sljedbe, naime Pavličana i Masalijana, te se popa Bogomila dojmise upravo najviše načela gnostičko-manihejskoga nauka.

Bogomili ili patareni vjerovali su doduše u *jednoga boga* i u trojstvo, ali nesmatrahu boga tvorcem neba i zemlje. Bog da je samo stvorio duh i nevidljiv sviet, a sotona ili djavao da je stvorio tvar (materiju) i vidljiv sviet. Po nazoru patarena sastojao je čovjek od dviju ne samo sućnosti, nego i postankom različitih česti: od duše, stvorene bogom ali od njega odpale, i tiela, stvorena djavlom. Boga staroga zavjeta smatrahu zlim bogom, s toga i zabacivahu sv. pismo staroga zavjeta. Pošto su duše nebeskoga izvora, to se moraju vratiti u nebo, a zato treba da svrše svoju pokoru. Da se pako to što lasnije polučti, došao je Isus na zemlju, da ih pouči o njihovoj naravi i o njihovu izvoru, pa da im pokaže pravi put, kako će se prije bogu povratiti. Isus sam nije bog, već najviši od angjela; tielo mu bijaše samo prividno, pa zato nije mogao ni trpjeti ni umrijeti. Ni duh sveti nije pravi bog, već takodjer jedan od najviših angjela. Pokora, kojom se duša može povratiti k bogu, sastoji u tom, da se vjeruje u ovu nauku. Za mrtve netreba moliti, jer duše, ako su svršile pokoru, dolaze u nebo; ako pako nisu, prelaze iz jednoga tiela u drugo, dokle se sasvim neočiste. Uzkrsnuća tiela neima, jer tvar tiela stvorena je od sotone.

Pošto je Isus samo nauk svoj ljudem predao, to se imadu zabaciti i osuditi *sva svetotajstva crkve*, tim više, što ovi tvarni znakovi nemogu polaziti od boga. Patareni su dakle zabacivali *krštenje*, *osobito djece*,

tvrdći, da im se zalud podjeljuje, pošto nemogu *vjerovati*, pa se s toga nemogu ni spasiti prije, nego li k razboru dodju; zabacivali su potvrdu ili krizmu; poricali su nadalje pretvorbu hljeba i vina u tielo i krv gospodnju; odmetali su izpoviest, posljednje pomazanje, napokon i sakramentalnu zenitbu.

Primanje u patarensku občinu obavljalo se je svečanim načinom. Patareni su pravovjerne, koji prijaviše svoj pristup, smatrali „kano pse i svinje“ za nečiste; zato su ih najprije čistili postom i molitvom, a onda bi ih tekar primili. Primanje pako opisuje se ovako: „Kad se tko patarenom uteče, najprije mu propisuju vrijeme za izpoviest, očišćenje i neprestanu molitvu. Onda mu na glavu polože evangjelje po Ivanu te zazivaju sv. duha i pjevaju „Otče naš“. Poslie ovoga obreda opet mu doznače vrijeme za točniju nastavu, strožije življenje i čišću molitvu. Onda traže svjedočanstvo, jeda li je on to sve obdržavao. Ako to mužko i žensko potvrdi, vode ga na glasovito posvećenje. Okrenuv ga naime prama iztoku sunca stave mu opet na glavu evangjelje, muži i žene polažu nanj svoje ruke te pjevaju zahvalnu pjesmu, što je obavio sve propisano. Dodaje se još, da je dotičnik bio obučen u dugu crnu haljinu poput kaludjera, i da su ga, osim što su nad njim molili, udahnuli i namazali od glave do pete.“

Članovi patarenske ili bogomilske sljedbe dielili su se na dvoje: na *savršene* ili *svršitelje* (perfecti, electi) i na *obične vjernike* (credentes). Samo savršeni članovi primali su se gore opisanim dvojakim načinom; obični vjernici bili su jednostavnije primani. Nu zato su savršeni bili tim odlikovani, što su mogli biti glavari crkvene občine. Patareni su u obće zabacivali i hulili crkvene redove, te su nijekali, da je Isus postavio episkope i arhierije; nu zato su ipak morali imati neko uređenje crkveno. Svaka crkva bogomilska bijaše sama za se i neovisna o drugoj; one nisu imale zajedničke glave, ali zato su ipak pojedine crkve medju sobom obćile, kada bi to nužno bilo. Na čelu svakoj crkvi (n. pr. crkvi bosanskoj) bio je *djed* (senior, ancianus). Njemu bijahu podložni *strojnici* ili *učitelji* (magistri, u Bosni bijaše ih 12), a najglavniji od njih bijahu *gost* i *starac*. Gost se smatraše obično zamjenikom i nasljednikom dje-dovim. Svećenstva pravoga nebijaše u njih, pošto je svaki savršen član smio naučati i širiti svoju vjeru.

Bogostužje bijaše u patarena i Bogomila veoma jednostavno. Patareni su zabacivali crkve, jer da se bog neštuje rukom ljudskom. Netreba bo zidanih zgrada za štovanje boga, koji se može svagdje častiti. Hulili su nadalje *krst*, nazivajuć ga „*vješaki*“; jer kako se može kršćanin drvu križa klanjati, na kojem židovi razapeše sina božjega? Ako bi tko careva sina ubio drvom, bi li to drvo caru milo bilo? Zar da se štuje ubojica spasitelja? Zabacivali su nadalje *kipove* i rugali se kršćanom, što im se klanjaju; isto su tako osudjivali i *ures* u crkvah, sjajne odjeće i posude crkvene. I svetu *vodu* mrzili su kano otrov. Prema tomu bijahu njihovi hramovi *obične kuće* bez zvonika i zvonova, koje su držali za demonske trublje, bez slika i kipova i bez umjetnih propovjedaonica.

Klupe, stol pokrit bijelim platnom, služeći mjesto oltara, na kojem je bilo evanđelje otvoreno: to je bio sav ures njihove bogomolje. Spomenuti valja još, da su takove bogomolje imali samo na većih mjestih.

U patarenskih bogomoljah obavljahu se ovi bogoštovni obredi: *Služba božja, obća izpoviest, primanje vjernika i savršenih, napokon redjenje strojnika*. Služba božja bijaše što jednostavnija, a sastojala je od molitve gospodnje „*otče naš*“, koja je bila jedina molitva njihova, od čitanja ulomaka iz svetoga pisma novoga zavjeta, od propovjedi i blagoslova.

Razloživ u kratko nauk, ustroj crkveni i bogoslužje patarena, upoznat nam je čudoredni život njihov, a to je tim važnije, što su mnoge crte njihova života bile protivne ne samo tadanjim crkvenim, nego i državnim zakonom. Ponajprije nam je iztaknuti, da patareni nisu poznavali tako zvanih *lakih grieha*, nego da su sve griehie smatrali *težkim*. Prije svega zahtievahu od pravoga kršćanina, da mrzi sviet kano stvor djavolski, i da se odrekne blaga i bogatstva, jer je to „*hrdja duše*“. Pravi kršćanin zadovoljit će se samo najnuždnijimi potrebami za život; sve ostalo daje u zadrugu za uzdržavanje crkve, za boleštnike i za put onim članovom, koji šire vjeru. Upravo s ovoga razloga smatrali su inovjerci patarene za skupe i odviše štedljive, pače su im spoticali, da i na sam uzkrš ručna djela tvore. Nadalje smatrali su patareni svaku put djavolskom, prileg nečistim a radjanje griehom, te su s toga osudjivali ne samo svako puteno obćenje u obće, nego i samu *ženitbu*. Patareni su ženitbu katolika smatrali preljubljem iztičući, da je prava ženitba samo medju Isukrstom i crkvom. Tko je zato htjeo ostati vjernikom njihovim, morao se je odreći žene svoje. Bilo je medjutim i u patarena glede ženitbe raznih stranaka. Jedna od njih priznavala je, da je ženitba dopuštena i dobra, ako se supruzi odluče čisto živjeti, te je samo puteno obćenje suprug a osudjivala. — Preziruć nadalje sve, što je put, preneli su to i na hranu, te su osobito od savršenih članova zahtievali, da se uzdržavaju od *mesa i svakoga jela životinjske tvari*, jer je svako meso djelo zla počela i postalo putenim prilegom. Bosanski su patareni osudjivali mesojedje i piće svega, što polazi od mesa; ter su sve držali za osudjene, koji su jeli meso ili sir ili jaja ili tomu slična. — Patareni i Bogomili osudjivali s. nadalje i *umorstvo čovjeka*, jer se umorstvom prikračuje pokora duše u tielu, jer je duša izgonjena iz svoga zatvora, nepripravivši se valjano za bolji život. Svako umorstvo čovjeka, bilo za kaznu, bilo *u ratu*, bilo za obranu, držali su za smrtni grieh. Zato su i izticali, da vladari griehie kazneći zločince i inovjerce, da rimska crkva radi zlo, kad ih progoni, dočim bi prije imala sama progonstvo trpjeti; oni su napokon *mrzili rat* govoreći, da nije slobodno ratom sebe ili drugoga braniti, pa ni osvetiti se, navlastito *krvnom osvetom*. Njihovim je vjernikom bilo za-branjeno obćiti sa inovjerci, „*sa svjetskimi ljudmi*“, osim uz taj uvjet, da nastoje te svjetske ljude predobiti za pravu kršćansku vjeru. Napokon smatrali su još svako zatajenje istine za težak grieh; te s toga bijaše kod njih zabranjena ne samo *laž*, nego i *prisega*, bila pravedna ili nepravedna. S toga bi savršeni vjernici radje umirali, nego li pri-

segli, a više od ubojice prezirali su onoga, koji je drugoga na prisegu silio. S toga su mrzili i sve *sudce*, koji su zahtievali prisegu.

Sve, što bi dosele iztaknuto o dužnostih i životu patarena, tiče se najvećim dielom jedino *savršenih* ili *odabranih članova* (osobito glede ženitbe, uzdržavanja od mesa i uzdržavanja od rata). Po tom si možemo lahko stvoriti sliku pravoga savršenoga patarena. On se je odrekao svieta, njegova blaga i naslada, živio je u siromaštvu, zadovoljavao se nuždnimi dnevnimi potrebami, razriješio sve obiteljske sveze, pače i starije sveze s osobami druge vjere; on se je povukao iz javnoga života, tako iz sudišta, kako sa bojišta. Životne potrebe bile su mu veoma skromne: hrana mu bijaše stegnuta na jela bilinska, a od životinja smio je samo jesti ribe, dočim mu začim hrane bijaše ulje od uljike, pošto mast i maslo bijaše zabranjeno. Pravi se je pataren hranio obično kruhom i soćivom, a pio je vodu, premda mu je bilo i vino dopušteno. U odijelu nije pokazivao nikakove oholosti: nije nosio odjeće ni dragocjene ni suviše proste, — već obično crne duge haljine. Ponašanje patarena bilo je skromno i čedno. Nisu trgovali, samo da se uklone laži, prevari i prisegi, nego su živjeli od radnje kao rukotvorci, pače je bilo njihovih učitelja, koji su bili krojači. Blaga si nisu množili, već su bili s nuždnim zadovoljni. Bili su takodjer čisti i nevini, umjereni u jelu i pilu, nisu išli u krčme, niti na plesove, niti na druge zabave. Uzdržavali su se od ljutosti, uvijek su radili, učili i podučavali, ali su zato malo molili. Čuvali su se suvišna govora i ogovaranja, lahkoumnosti, laži i prisege. Na pitanja riedko bi kada odgovarali izravno, jer im je bilo slobodno reći samo „da, da“ i „ne, ne“.

Premda se čini po tom opisu na prvi mah, da su pravi patareni i Bogomili bili neopasni ljudi, ipak su bili u mnogom obziru protivnici postojećega reda. Neprijatelji su ih biedili, da neslušaju oblasti, da zametavaju poglavarstva učeć, da se neima pokoravati poglavarom, nego samo bogu, da hule i grde bogataše, da se rugaju starješinam, da kore boljare i da drže bogu mrzkimi one, koji služe cara; da robovom zapoviedaju, neka nerade svojim gospodarom i t. d. Uzmemo li još na um, da su patareni zavrgavali *ženitbu i tim obitelj, obćenje sa inovjerci* i da su *osudjivali rat i branili prisegu*, to su naravno svim tim naviestili rat ne samo kršćanskoj erkvi, nego i društvu i državi.

Uz ovakova moralna načela teško da bi se bila vjera patarenska znatno razširila, osobito u *vlasteoskoj Bosni*, da nisu učitelji njezini bili veoma obzirni. Spomenuti naime i opisani teški život imali su voditi, kako bi već spomenuto, samo pravi odabranici ili savršeni članovi, kojih je razmjerno bilo malo; daleko veći dio patarena t. j. obični vjernici živili su mnogo slobodnije. Jedino ovim načinom mogli su patarenski strojnici predobiti za svoju vjeru onu silesiju bosanskih velmoža, knezova i vojvoda. Obični patareni t. j. naprosto vjernici, mogli su imati žene i obitelj; oni međjutim nisu sklapali prave ženitbe, već su uzimali žene pod uvjetom, „da im budu vjerne i da ih mogu odпустiti po volji“. Nadalje su obični vjernici mogli posjedovati i teći blago, smjeli su voditi

ratove, da i svačim se hraniti. Nu zato je morao svaki vjeruik radi tih težkih grieha svaki mjesec jedan put javnu izpovjed činiti, a osim toga morao je obećati, da će svakako, ako ne prije, a to barem pod konac svoga života stupiti u red *savršenih kršćana*. Usljed ovih polaksica našla je patarenska vjera pristaša i kod najuglednijih i najimućnijih porodica.

Savršeni ili odabrani kršćani bijahu neutrudivi, da što više sljedbenika pribave svojoj vjeri. Kako su dopirali tija do kneževskih porodica, pripovieda neki pisac ovako: „Krivovjerci lukavo nastoje, kako da se utisnu u prijateljstvo plemića i velikaša, a to čine ovim načinom. Oni nude gospodi i gospojam milu im robu, kao prstenje i koprene. Kada to prodaju te budu upitani za drugo, odgovore, da imaju dragocjenije robe, koju bi im odstupili, ako im obećaju, da ih neće izdati rimskim svećenikom. Žadobivši osiguranje govorio bi pataren: „Imadem jedan biser tako svjetao, da čovjek krozanj vidi boga; drugi tako sjajan, da upali ljubav k bogu u onom, koji ga imade.“ Iza toga uzeo bi slikovno i navodi iz sv. pisma šibati katoličke svećenike i redovnike, pa kad bi uvidio, da je slušatelju omilio, počeo bi prispodabljati svoju vjeru sa rimskom ili grčkom ovako: „Učitelji rimske crkve jesu ohola ponašanja, ljube prva sjedala i žele, da ih ljudi zovu Rabbi; mi pako netražimo toga. Oni su bogati i škrti, njim je rečeno: jao vam bogatašem, jer ovdje imate utjehu; mi suprotiv zadovoljni smo, što imamo hranu i odjeću, kojom se možemo pokriti. Oni nadalje vojuju i ratuju i osudjuju siromake na smrt i lomaču, o njima je rečeno: svaki, koji primi mač, od mača će poginuti; mi pako trpimo njihovo progonstvo radi pravice. Oni jedu badava ništa neradeći, mi pako rukami radimo Riedak je u njih učitelj, koji umije tri neprekinute glave novoga zavjeta, dočim se kod nas riedko nadje muž ili žena, koji nebi znao sveto pismo na izust u narodnom jeziku. Osim toga oni samo govore a nečine, i naprćuju tako težko breme na ljudska ledja, ali ga ni prstom nepomiću; mi pako sve, što učimo, i radimo. Oni nadalje namiću pokornikom najteže kazne, a sami ih ni prstom nekrenu; mi pako po primjeru Isukrsta velimo griehniku: „Sada idi i negrieši više“, te mu polaganjem ruku odpuštamo sve grieha i dušu mu po smrti odpremamo u nebo, dočim oni sve skoro duše šalju u pakao.“ Pošto je krivovjerac razložio ovo i tim podobno, onda kaže: „Promislite, koje je stanje savršenije, koja li vjera? Naša ili rimske crkve? Savršeniju odaberite.“ I tako se mnogi njihovimi bludnjami zaveden od vjere rimske odmeće, te bude njihovim vjernikom i zaštitnikom, sakriva ih u svojoj kući po više mjeseci i tada se u njihovoj vjeri podučava.“

Spomenuto bi, kako su savršeni patareni u svom vanjskom životu iznosili neku zamamljivu ozbiljnost, pače i svetost, a to nije nigda kod prostoga naroda ostalo bez uspjeha. Zato i pripoviedaju suvremenici inovjerci, da su patareni svojim ozbiljnim i trieznim vladanjem silno privlačili kršćane, koji bi dolazili k njima i pitali ih za spasenje duše i mnoge druge stvari; pa kad su patareni bili progonjeni, mislio je narod,

da za pravdu stradaju i da će za tamnice i uze ovoga svieta primiti nagradu od boga. Ali povrh zamamljive vanjštine bila je u patarenstvu još neka sila. Tim, što su bogomili i patareni zabacivali svaku hierarhiju u pravom smislu rieči, prijahu slovjenjskomu patrijarhalnomu demokratizmu, koji je bio prema prastaromu uredjenju slovjenjske porodice i obćine. Patareni su po neki način bili *socijalni demokrati* srednjega vieka, pa su zato nauke njihove našle silna odziva kod puka. pače su umjeli privlačiti i boljare, napose u Bosni, gdje je većina vojvoda i knezova prianjala uz njihova načela i vjeru.

Pojav patarenstva dojmio se je u obće silno narodâ na jugu slovjenjskom, jer je najviše prijaio ćudi, uredbam i životu njihovu. Nu što je najvažnije, patarenstvo bilo je u nas i kulturnan pojav. Poznato je, da su Bogomili u obće manje molili a više čitali evangjelja i apostole; nu što je još znamenitije, u njih je vriedilo, kao što kasnije kod protestanta, načelo obćenita čitanja i slobodna tumačenja sv. pisma. Naravna je posljedica tomu bila, da su patereni uprkos velikim bludujam vjerskim i predrasudam bili u kulturnom obziru nešto napredniji od ostalih kršćana i da je pojav patarenstva pokrenuo *književnost*, koja je prema kršćanskoj knjizi sljedbenika toli zapadne koli iztočne crkve imala razmjerno najvećma *prostonarodan biljeg*.

Knjige i spisi bogomila i patarena bijahu u obće dvojake: *svete knjige* i *priče*. Od svetih knjiga bilo je u njih najviše razšireno *sveto pismo*, i to u narodnjem jeziku, pošto ga je svaki mogao čitati i tumačiti. Osim toga čujemo, da su Bogomilom i patarenom rabile još i druge lažne (apokrifne) knjige, od kojih napose spominjemo: „O drvu krstnom“, koju da je složio sam Bogomil, zatim „Videnije Isaije“ (visio Isaie), i „Knjiga sv. Ivana apostola“. Uz ove svete knjige, u kojih imade raznih legendarnih pripoviesti, koje se kreću oko pitanja i prizora iz svete biblije, poznaje njihova književnost i *narodne bajke*, kao o *tresavicah* (vrst hudih vještica), o *nežitih* (takodjer neki božanski stvorovi hude naravi); nu ove su narodne bajke izpremiešane s pričami biblijskimi. Osobito priče i pripoviesti bogomilske i patarenske, sastavljene za pouku puka, dojmale su se puka toli silno, da su mnoge postale njegovom drugom imovinom, njegovim narodnim blagom. Pa tako se sgodi, da i danas još ima u našem narodu mnogo pripoviesti i pjesama, koje su poriekla patarenskoga. Mnoge pjesme Vukove zbirke (n. pr. Ognjena Marija u paklu, griješna udovica u paklu, sestre svetoga Petra) jesu bilo izravno bilo neizravno bogomilskoga i patarenskoga izvora. Isto tako bit će i mnoge pripoviedke o *Solomonu* istoga izvora.

Sielo djeđu bosanske crkve bijaše u Janjčić. Po imenu spominje se djed *Miroslav* (1303), *Radomjer* (1404) i *Miloje* (1446). Gosti bijahu: *Radin* (1453—1466), i *Radosav Bradiević* (1464); a starci: *Dražar* (1403), *Mišljen* i *Ljelko* (1404). G. 1446. Bijahu patareni toli moćni, da ih je sam kralj *Stjepan Toma* morao priznati i zaštititi njihovoj predati vlastelu od porodice *Dragišića*.

1
1
1

1
1
1
1
1

DB
245
K5

DB 245 .K5 C.1
Poviest Boane do propasti kral
Stanford University Libraries

3 6105 037 489 882

**Stanford University Libraries
Stanford, California**

Return this book on or before date due.

DEC 16 1974

